

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

BABANZÂDE İSMAİL HAKKI BEY'İN
MEŞRUTİYET DÜŞÜNCESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hüseyin Özdemir

Danışman:Doç. Dr. Yüksel Çelik

İSTANBUL 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

BABANZÂDE İSMAİL HAKKI BEY'İN
MEŞRUTİYET DÜŞÜNCESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hüseyin Özdemir

Danışman:Doç. Dr. Yüksel Çelik

Jüri Üyeleri:

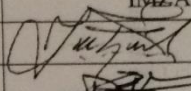
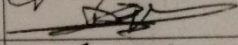
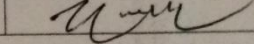
Doç. Dr. Davut Hut

Prof. Dr. Ömer Zülfe

İSTANBUL 2015

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506399982 no. lu Hüseyin ÖZDEMİR' in hazırladığı hazırladığı "Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Meşrutiyet Düşüncesi" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 16. maddesi uyarınca 28.08.2015. günü saat 9:30-11:00 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin*kabul*... ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Yüksel ÇELİK	<i>Kabul</i>	
Doç. Dr. Davut HUT	<i>Olunlu</i>	
Prof. Dr. Ömer ZÜLFE	<i>Kabul</i>	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	8

BİRİNCİ BÖLÜM

BABANZÂDE İSMAİL HAKKI

1.1. AİLESİ	18
1.2. EĞİTİMİ	21
1.3. GAZETECİLİK VE SİYASİ KARIYERİ	21
1.4. EĞİTİMCİ VE YAZAR KİMLİĞİ.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYET SÜREÇ VE KURUMLARINA TOPLU BAKIŞ

2.1. YENİ BİR TOPLUMSAL VE SİYASİ ÖRGÜTLENME ARAYIŞI: MEŞRUTİYET'E DOĞRU.....	26
2.2. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE KAVRAMI VE MEŞRUTİYET'E GİDEN YOL....	32
2.3. MEŞRUTİYET'İN MEŞRUIYET ARAYIŞI	38
2.4. II. MEŞRUTİYET'İ DOĞURAN SOSYO-EKONOMİK VE SİYASİ SÜREÇ.....	44
2.5. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ SİYASAL GELİŞMELER.....	62
2.6. SİYASİ PARTİLER	81
2.7. SİYASİ MUHAREBENİN ÖN CEPHESİ: GAZETELER	97
2.8. MEŞRUTİYET KURUMLARI	102
2.8.1. MECLİS-İ UMUMİ	103
2.8.2. MECLİS-İ UMUMÎ VE DENETİM MEKANİZMALARI	115
2.9. KANUN-I ESASİ	116

2.9.1. PADİŞAHIN KONUMU	117
2.9.2. YÜRÜTME	117
2.9.3. YASAMA.....	118
2.9.4. YARGI	119
2.9.5.KANUN-I ESASİ'DE 1909 TADİLATI	120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BABANZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN TANİN YAZILARINDA MEŞRUTİYET VE KURUMLARINA DAİR TEFEKKÜRÜ

3.1. MEŞRUTİYET'İN İSLAMİ DAYANAKLARI	124
3.2. İSTİBDAD-İNKİLÂP	127
3.3. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE VE TEZÂHÜRÜ	133
3.4. SEÇİM VE SİYASİ PARTİLER	138
3.5. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ	151
3.6. KAMUOYUNUN MEŞRUTİYET'TEN BEKLENTİLERİ	157
3.7. ÇOK ULUSLU YAPIDA DEMOKRASİYİ SÜRDÜRMEK	160
3.8. YÜRÜTME	176
3.9. YASAMA	201
3.10.GÜÇLER DENGESİ.....	243
3.11. YARGI	264
3.12. MEMURLAR VE POLİTİKA	270
3.13. ORDU VE POLİTİKA	274
3.14. MECLİS-İ MEBÛSÂN'DA FİKİR AKIMLARI	279
4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	282

MEŞRUTİYET TARİHİ KRONOLOJİSİ	309
KAYNAKLAR.....	314

ÖNSÖZ

Ortadoğu belki de Hz. İbrahim'den beri tarihin nabzının attığı yerdir. Asırlar boyunca cihangir hükümdarların gözdesi olmasında, dini argümanlar en ön sırada yer almış; son iki asırda bu sebeplerin arasına enerji kaynaklarına hâkim olma arzusu da eklenmiştir. Politikadan sanata, eğitimden sosyolojiye hayatın hemen her sahası bu tarihi arka planda şekillenmiştir. Günümüzde de Ortadoğu dünyanın sıcak gündeminin parçası olma husûsiyetini sürdürmektedir. Bu özelliğinin de etkisiyle, gerek dünyada gerekse ülkemizde doğrudan bölge üzerinde bilimsel araştırma yapan birçok kurum kurulmuştur. Ülkemizde bu kurumlardan biri olan Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü'ne, bölgeye olan ilgimden dolayı 1998'de kaydımı yaptırdım. Çeşitli nedenlerden dolayı kesintiye uğrayan öğrenciliğime, yıllar sonra çıkarılan öğrenci affından faydalanarak 2011'de tekrar döndüm. Ders dönemim sona erdiğinde bir tez konusu belirlemekte oldukça zorlanmakta idim ki imdadıma Prof. Dr. Zekeriya Kurşun hocam yetişti. Lisans eğitimimi Tarih Öğretmenliği bölümünde yapmış olmam hasebiyle sahip olduğum donanımın izin verdiği ölçüde bölge için temsil gücü yüksek bir isim hakkında biyografi çalışması yapabileceğimi söyledi ve böyle bir isim olarak da Babanzâde İsmail Hakkı'yı çalışmamın uygun olabileceğini belirtti. Zira Babanzâde İsmail Hakkı Ortadoğu'nun nüfus olarak en kalabalık unsurlarından Kürt kökenli bir aydınımızdı. Ayrıca 1908 Meclis-i Mebûsân'ında Bağdat, 1912'de ise Divaniye milletvekili olarak yer almıştı. Dahası Ortadoğu'nun şekillenmesinde doğruları ve yanlışları ile mühim bir yer tutan İttihad ve Terakki Fırkası'na mensuptu ve İttihadçı kabinelerden İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nde kısa bir süre de olsa Maarif Vekilliği yapmıştı. Hakkında bilgi veren kaynakların hepsinde -ki bu kaynaklar oldukça sınırlı bilgi vermektedir- İttihad ve Terakki'nin dış ve iç politikasına yön veren beyin takımından biri olduğu bilgisine yer verilmekteydi. Anayasa hukukçusu bir akademisyen olarak Kanun-ı Esasî çalışmalarında fikirleri önemseniyordu. Gerek yazarlıkta gerekse basında güçlü bir kalemi vardı.

Yine bir başka kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail Kara, konuyu biraz daha sınırlandırarak “Babanzâde İsmail Hakkı’nın meşrutiyet düşüncesi”ni çalışmamı tavsiye etti. Danışman hocam olma lütfunda bulunan Doç. Dr. Yüksel Çelik ile Doç. Dr. Davut Hut hocalarımız da yardımlarını esirgemediler. Yaptıkları yönlendirmelerle kaynaklarımın olgunlaşmasına katkı sağladılar. Ancak İsmail Hakkı Bey’in velud kalemi, bir yüksek lisans tezinin sınırlarını fazlasıyla aştığından tezin muhtevasını *Tanin* gazetesindeki yazılarla sınırladık. *Tanin* gazetesinin 1908-1914 arasındaki 1850 nüshasını tarayarak İsmail Hakkı Bey’in yaklaşık 600 kadar makalesini tespit ettim. Gazetelerin oldukça yıpranmış olması ve bazı isim bölümlerinin yırtılmış olması gibi sebeplerden dolayı az da olsa tespit edemediğimiz yazılar muhtemelen olmuştur. Tezimde, yarısından fazlası dış politika ile ilgili olan bu yazıların, doğrudan konuyla ilgili olan 109 tanesinden yararlandım.

Dört bölümden oluşan tezimin birinci bölümünde Babanzâde İsmail Hakkı Bey’in biyografisine bir nebze de olsa ışık tutmaya çalıştım. Burada kıymetli araştırmacı Faysal Mayak’ın ve Davut Hut hocamızın iki makalesinden fazlasıyla yararlandığımı itiraf etmeliyim. Bununla birlikte İsmail Hakkı’nın kendi yazıları arasına sıkışmış küçük bilgilere de yer verdiğimi belirtmeliyim. Hakkında öne sürülen bazı iddialara yine yazılarından hareketle ilgili yerlerde açıklamalar getirdim.

Babanzâde İsmail Hakkı’nın fikir ve siyasî tarihimize içerisinde tuttuğu yeri kısmen de olsa belirleyebilmek için II. Meşrutiyet dönemi olarak adlandırılan 1908-1918 arası süreci, kendisini doğuran süreçle birlikte anlamak bir zorunluluktur. O sebeple başta düşündüğümüzden biraz daha fazla yer tutmasına rağmen tezimin ikinci bölümünü “Meşrutiyet Süreç ve Kurumlarına Toplu Bakış” a hasrettik. Batının büyük meydan okuyuşu karşısında devleti yaşatacak taze bir soluk arayışı olarak birbiri ardına denenen fikir akımları ve Birinci Nesil Jön Türklerin ya da daha doğru adıyla Yeni Osmanlıların mücadelesi, meşveret ve “hâkimiyet-i milliye” kavramlarına atfedilen önem, Meşrutiyet kurumlarına dini meşrutiyet arama çabası, II. Meşrutiyet’i doğuran süreç, II. Meşrutiyet döneminde yaşanan siyasal gelişmeler, siyasî partiler ve onları destekleyen basın organları, Meşrutiyet kurumlarından Meclis-i Umumî ve Kanun-ı Esasî bu bölümün alt başlıklarını oluşturdu.

Üçüncü bölümde, ikinci bölümdeki başlıklar paralelinde Babanzâde İsmail Hakkı’nın görüşlerini, geniş iktibâslar ve onlara eşlik eden yorumlarımızla resmetmeye çalıştık. Meşrutiyet’in meşruluğu, istibdâda mukâbilinkılâp, seçim ve siyasî partiler, basın özgürlüğü, kamuoyunun meşrutiyetten beklentileri, çok uluslu yapıda demokrasiyi sürdürmenin zorluğu,

yürütme, yasama ve bunlar arasındaki denge, yargı gibi demokratik bir devletin temel organları ve bunların Osmanlı Devleti'ndeki işleyişi, memurlar ve askerlerin demokrasideki yeri, fikir akımları gibi konuları da bu bölümde İsmail Hakkı Bey'in penceresinden değerlendirdik.

Dördüncü bölümde ise Babanzâde'nin üçüncü bölümde bahsettiğimiz görüşleri ile ilgili değerlendirmemize yer vermeye çalıştık. Aynı bir bölüm olmamakla birlikte kronolojik süreci kontrol edebilmek için metnin sonuna, ele aldığımız konularla ilgili olarak bir kronoloji cetveli eklemeyi yararlı gördük. Meşrutiyet, XX. yüzyılın hemen başında iç ve dış politik çatışmaların ortasında yeşerecek erdemli bir zemin ararken devrinin vicdanı olmaya çalışan ve bunu da büyük ölçüde başaran bir aydının fikir atlasına dâir çalışmamızın mütevazı olmakla birlikte önemli bir başlangıç olacağı kanaatindeyiz. Hakkında iki makale dışında herhangi bir bilimsel çalışma bulunmayan Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in fikrî ve siyasî tarihimiz içerisinde hak ettiği yeri almasına bu mütevazı çalışmamız katkıda bulunursa kendimizi bahtiyar addederiz.

Tez çalışmalarım sırasında öncelikle yukarıda isimlerini zikrettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Zekeriya Kurşun, Prof. Dr. İsmail Kara, Doç. Dr. Davut Hut ve özellikle de danışman hocam Doç. Dr. Yüksel Çelik'e teşekkür ediyorum. Çalışmalarımın neredeyse tamamında gerek mekân açısından gerekse de yararlandığım kaynakların hepsini cömertçe temin ederek istifademe sunması itibarıyla İslam Berksan Kültür Merkezi'nin sahipleri Selçuk ve Faruk Berksan beylere, yine aynı kurumun müdürü olan ve Babanzâde'nin yazılarının mühim bir kısmının Latinize edilmesinde yardımını esirgemeyen aziz dostum Yaşar Kılıç'a ve onun nezdinde kurumun kıymetli çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Osmanlıcadan yaptığım çevirilerin tahrir ve tasnifinde yardımını esirgemeyen Oğuz Morkoç kardeşime, yeğenim Betül Dölek'e, yazdıklarımı dinleyip fikrî insicamı hakkında görüşlerini esirgemeyen kıymetli arkadaşım Gökhan Yorgancıgil'e, yazdığım metni belirli aralıklarla gözden geçirip akademik tenkitleriyle ufkumu açan kadim dostum Doç. Dr. Murat Yıldız ve yüksek lisans çalışmalarımı kolaylaştırmak için her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen Mustafa Kemal Anadolu Öğretmen Lisesi müdür başyardımcımız Yücel Akdemir'e sonsuz teşekkür ederim. Bütün ders ve tez dönemim boyunca kendilerini ihmal ettiğim başta ailem olmak üzere bütün sevdiklerime anlayışları için çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Batı Dünyası; Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağları'ndan geçerek Sanayi İnkılâbı limanına demir attığında, Osmanlı İmparatorluğu; karşı karşıya kaldığı büyük meydan okuyuşa güçlü bir karşılık veremeyişinin şaşkınlığını yaşıyordu. İki dünya arasındaki makasın açılmasının sebeplerini öncelikle kendi “Altın Çağı”ndan yaşanan inhiraflarda aradı. Askerî ve iktisâdiiktibâslarla problemi çözebileceğini düşündü. Ancakaskeri yenilgilerin artması üzerine problemin köklerinin çok daha derinlerde olduğunu fark etti. Savaş teknolojisinden iktisâdi birikime, sanattan siyasete, eğitimden bilime büyük atılımlar gösteren rakip dünyayı daha yakından tanımak ümidiyle popüler literatürdeLale Devri olarak adlandırılan dönemden itibâren Batı başkentlerine muvakkat elçiler gönderdi.

Batı'nın görece özerk şehirlerinde Coğrafi Keşifler ve Sanayi İnkılâbı ile yükselen Burjuva Sınıfı, iktidarını tanrısal bir zırhla muhafaza etmeye çalışan aristokrasinin karşısına dikilmiş ve sahip olduğu iktisâdi güce paralel olarak siyasî haklar talep etmekteydi. Kendi entellektüelini de yetiştirmiş olan bu yeni aktör, halkı asırlar boyunca uzak tutulduğu bu sahaya çağırarak nihai ve kaçınılmaz savaşta sınıfsal desteğini artırma peşindeydi.Fransız İhtilali ile elde ettiği zafer ne kadar parlak olursa olsun bu ittifak bozulmaya mahkûm idi. Zira kapitalist burjuvazi kendi hasmını da yine kendi bağrından çıkarmıştı: Proleterya! İşte Batı toplumlarının bu yeni sosyolojik kompozisyonu, iktidar kuşunu gökten yere indirmiş; sınıfsal rekâbetin barışçı bir dengede sürdürülebilmesi için icat edilen demokrasi, laiklik, hukuk devleti, güçler ayrılığı, insan hakları gibi kavramları meşrutî monarşiden cumhuriyete evrilen siyasî yapılar içerisinde görünür kılmıştı.

Her iki dünyayı inşa eden medeniyet değerlerinin çok farklı olması, Osmanlı İmparatorluğu'nu yaşatmak isteyen ricâl-i devletin hayal ettiği değişim ve dönüşümün en problemleri alanını teşkil ediyordu. Bir yanda hayatın hemen her sahasına nüfûz etmiş olan din/gelenek merkezli bir sosyo-politik organizasyon bulunurken, diğer yanda “Tanrının

tahtına insanı oturtan” ve tecrübî bilgiyi hakikatin tek ölçüsü kabul eden bir model, üstelik mütehakkim ve cebbar olan bir model bulunmaktaydı.

Asırlarca imparatorluğun çok uluslu yapısını -din, hukuk ve eğitim gibi hayâtî konularda temin ettiği özerk alanlarla- bir arada tutan “millet nizamı”, bu yeni durum karşısında çatırdarken etnik temelli isyanlar, devletin enerjisini tüketmeye başlamıştı. İmamesi kopan teşpihi yeniden düzmek, herkesi bir arada tutacak yeni bir formül bulmak zorunluydu. Din ya da etnisite bu gökkuşağını tek başına temsil edemeyeceğine göre, birleştirici unsur olarak Batı’da da yıldızı parlayan “ortak vatan (patrie)” kavramı en kuşatıcı unsur olarak oldukça cazip görünüyordu. “Ortak vatan”ın “eşit çocukları(ittihâd-ianâsır/müsâvât fikri)” olunabilirse isyan anlamlı ve gerekli bir eylem olma vasfını kaybedecekti.

Batı kapitalizminin Osmanlı piyasalarına yönelik talebini karşılama çabası, bir yandan Ahi örgütünün kapalı yapısını kırarken bir yandan da demokrasi talebinin baş aktörü olan yeni bir orta sınıfın temellerini atmıştı. İktisâdi gelişmeyle birlikte eğitim düzeyi artan bu sınıfın elitleri diyebileceğimiz Yeni Osmanlılar, bu sosyo-politik organizasyon ihtiyacını “Osmanlıcılık” fikri içerisinde, “hâkimiyet-i milliye” kavramı ile ifade ettikleri meşrutî yönetim talebiyle dile getiriyorlardı. Buna göre yasama yetkisi, icra organından alınarak halk tarafından seçilecek bir Meclis’e devredilecekti. “Reaya”nın siyasette söz sahibi olması, Tanzimat ve Islahat reformlarının sahibi bürokratik elitlerin kabul edemeyeceği bir îtizâldi, ancak problem bundan da ibâret değildi. Ne Müslümanlar “millet-i hâkime” olmanın gururundan, ne de gayrimüslimler sahip oldukları ayrıcalıklardan vaz geçerek “eşit vatandaşlar” olmaya razı olmamaktaydılar. Burada uzun süredir klasik sistemdeki rolleri kırılmakta olan ulemâ devreye girdi ve İslam siyaset anlayışındaki “şura, meşveret, istişare, biat, ehl-i hall u akd, ulü’l emr” gibi kavramları geleneksel anlayıştan saparak “parlamento, seçim, gayrimüslimlerin temsili vb.” gibi parlamenter sistemin temel kurumlarını meşrulaştırıcı geniş bir tefsire tabi tuttu. Muhassıl Meclisleri, Meşveret Meclisleri, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Şûrâ-yı Devlet gibi kurumları, temsilin tabana yayılması anlamında atılmış ilk adımlar saymak gerekir. II. Mahmud döneminde köy/mahalle yöneticisi olarak taşra yönetiminde yer alan muhtarların halk tarafından seçiliyor oluşu da bu cümledendir.

İlk defa “İttifak-ı Hamiyet” örgütünün çatısı altında kurumsallaşan Yeni Osmanlılar, Âli ve Fuad Paşaların hegemonik gücü karşısında çeşitli Batı başkentlerine sığınmışlar ve sisteme

yönelik muhalefetlerini, Mısır veraset ve intikal usulünde yapılan değişiklik nedeniyle Hidivliği kardeşi İsmail Paşa'ya kaptıran Mustafa Fazıl Paşa'nın kanatları altında, başta "Hürriyet" olmak üzere çeşitli gazete ve dergiler çıkarmak sûretiyle sürdürmüşlerdi. Ancak Mustafa Fazıl Paşa'nın Avrupa seyahatine çıkan Sultan Abdülaziz'le anlaşması bu muhalefetin güdük kalmasına yol açmış, Midhat Paşa ve bazı asker-sivil bürokratların desteği ile ilan edilen ilk Meşrutiyet (23 Aralık 1876), mevzii bir başarı olmaktan öteye gidememişti. Ancak statüko ve değişim taraftarlarının çatışması kaçınılmazdı; bu çatışma boyunca devrimler ve karşı devrimlerin birbirini izleyerek nihayetinde değişimin galip gelmesi de adeta bir sosyal kâidedir.

İktidar dizginlerini eline alan Sultan II. Abdülhamid'in mutlak monarşiyi tahkim eden otoriter yönetimi, bu değişim rüzgârının tesirlerini bir müddet geciktirse de bunun için mücadele eden yeni bir jenerasyonun-Jön Türklerin- kendi açtığı Tıbbiye, Mülkiye gibi modern mekteplerde mayalanmasına mani olamamıştı.¹ İlkinde olduğu gibi ikincisinde de öğrenci hareketleri Meşrutiyet'in tetikleyicisi olarak görünmektedir. 1889'da Askerî Tıbbiye'de "İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti"nin kurulmasıyla başlayan bu ikinci hamlenin temsilcileri, yine Batı'nın yolunu tutmuşlar; Damad Mahmud Paşa'nın hamiliğinde bu kez çok daha velud yayınlarla 1902'de ilk Jön Türk Kongresi'ni düzenleyecek kıvama geldiklerinde, Ahmed Rıza, Mizancı Murad ve Prens Sabahaddin gruplarından oluşan üç ana hizbe bölünmüş durumdaydılar. *Meşveret*, *Mizan* ve *Osmanlı* ile temsil edilen bu akımlar arasında Abdülhamid'in hal' edilerek Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasî'nin yeniden tesis edilmesi ortak paydasına rağmen bunun hangi usül ile gerçekleştirileceğine dâirihtilâf söz konusuydu. Ahmed Rıza, bir Pozitivist olarak evrim metoduna inanıyor, yabancı ülkelere yardım alınmasına karşı çıkıyor, ülke içinde yoğunlaşan değişim taleplerinin nihayet ordu desteği ile amacına ulaşmasını savunuyordu. Onun merkezî devlet anlayışına mukâbil Le Play ekolünün etkisindeki Prens Sabahaddin çizgisi gerekirse yabancı desteği temin edilerek sağlanacak değişimin ardından adem-i merkezîyetçi ve liberal bir modeli kurtarıcı olarak görüyordu. Elitist bir kadro yetiştirilmesini öncelikli amaç olarak gören Mizancı Murad ise Ahmed Celaleddin Paşa'nın ikna çabalarının ürünü olarak padişahla anlaşmaya razı olmuştu.

1906-1907 yıllarında şahsi vergi ve hayvanât-ı ehliye rûsûmu gibi yeni vergilere tepki sadedinde başlayıp Meşrutiyet ve Anayasa talebine doğru genişleyen halk hareketleri

¹ Abdülhamid'in otoriter bir yönetimi benimsemesinde seleflerine karşı yapılan suikast ve darbe girişimleri kadar, kendisine karşı gerçekleştirilen Çırağan Vakası (1878), Scaliere-Aziz Bey Komitesi'nin faaliyetleri (1878), İttihadçıların 1896 ve 1903'teki darbe girişimleri, Yıldız Suikastı (1905) gibi darbe teşebbüslerini nazar-ı dikkate almak gereklidir.

değişimin ihtilal safhasının ilk aşaması olup, statüko ve değişim taraftarları arasında peşrev ve ense bağlama manasına geliyordu. 1907'de gerçekleşen II. Jön Türk Kongresi ise muhaliflerin daha cesur çıkışlarına sahne oldu. Nitekim Selanik'te "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adıyla kurulan Talat Paşa liderliğindeki asker-sivil yeni bir grubun Ahmed Rıza grubu ile kurduğu ittifak, başarımın umulandan daha çabuk ve kolay gelmesini sağladı. Resneli Niyazi ve Ohrili Eyüp Sabri'nin başlattığı askerî isyanla birlikte, III. Ordu mensubu genç subayların gözü kara hamleleri Abdülhamid'in tedbirlerini boşa çıkardı, bu arada birçok siyasî cinayetler de işlendi. Firzovik Olayı'nın da etkisiyle saray ve bürokrasinin direnci kırılarak Meşrutiyet'in ikinci kez ilanını gerçekleştirdi (23 Temmuz 1908).

İç politikadaki bu gelişmeleri dış politikadan tamamen bağımsız olarak görmemek gerekir. I. Meşrutiyet sürecinde Balkan Bunalımı'na çözüm arayan "Tersane Konferansı (23 Aralık 1876)" göz ardı edilemeyeceği gibi II. Meşrutiyet sürecinde de "Makedonya Islahatı" çerçevesindeki müdahaleler ve "Reval Mülakatı (9-10 Haziran 1908)" bir şekilde etkili olmuştur.

İttihad ve Terakki'nin Devrim sonrasında iktidar dizginlerini bizzat eline almayışında kamuoyunun gençlerden kurulu bir iktidar fikrine alışık olmayışı kadar İttihadçıların gizlilikten kaynaklanan güçlülük imajını ustaca kullanmak istemeleri de etkili olmuştur. Cemiyet, hükümet ve padişahın oluşan güç denkleminde padişahın çıkarılması ancak 31 Mart İsyanı'nın (13 Nisan 1909) bastırılmasını müteakip gerçekleşecektir. Said Paşa ve Kamil Paşa gibi Tanzimat bakıyyesi ricâlin hoşuna gitmese de gerek Sadrazamın gerekse de Kabine üyelerinin belirlenmesinde İttihadçıların etkin rol alması "denetleme iktidarı" kavramını doğrular niteliktedir.

Kamil Paşa Kabinesi döneminde asker ve sivil memur kadrolarına yönelik tasfiye hareketi, doğmaya hazırlanan muhalefetin en mühim kaynağına gerekçe teşkil etmiştir. Dış politikada ise Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit'in ardı ardına kaybedilmesi Meşrutiyet'in mucizevî dirilticiliğine inananlar için tam bir hayal kırıklığı idi. Kör Ali ve Taşkışla Vak'aları yaklaşan karşı devrimin ayak sesleri olmuştur.

Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin grubu arasındaki birleşme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması, ilk ciddi muhalefet grubu olan Ahrar Fırkası'nın doğuşuna zemin hazırlamıştır. 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebûsân açıldığında İttihadçılar ülkedeki en örgütlü grup olmanın meyvelerini toplamış ve Meclis'e büyük bir çoğunlukla girmeyi başarmışlardır. Ancak yeterince ideal aday bulamamaları, yerel güç odakları ve gayrimüslimlerle de uzlaşma

zorunluluğu; bu başarının görünüşteki kadar parlak olmadığını, Cemiyet'in Meclis grubundan yaşanan kopmalarla ortaya koymuştur. Kamil Paşa'nın İttihadçılarının nüfuzunu kırmak üzere yaptığı kabine değişiklikleri kendisi ile İttihad ve Terakki arasındaki savaşın ilanı anlamına geliyordu. Güvensizlik oyu ile düşürülen Kamil Paşa'nın yerine kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nde İttihadçı ton daha fazlaydı. Bununla birlikte iç politikanın yeni aktörü olarak sahneye giren İttihâd-ı Muhammedî Fırkası, Ahrar Fırkası ve İttihad ve Terakki Cemiyeti arasında siyâsî cinayetlere kadar varan gerilim ülkeyi 31 Mart'ın eşiğine getirdi.

Avcı taburları ve medrese öğrencilerinin yaşadığı huzursuzluğun patlaması olarak adlandırılabilir 31 Mart karşı devriminde, hemen her politik aktörün bir menfaat arayışını görmek mümkündür. Cemiyet'in İstanbul'daki gücünün kırılmasını gösteren bu girişimin, Cemiyet'in sıklet merkezi olan Makedonya'da hazırlanan Hareket Ordusu tarafından bastırılması; Cemiyet'e itibârını, Hüseyin Hilmi Paşa'ya da koltuğunu iade etmiştir. Abdülhamid hal' edilirken Mahmud Şevket Paşa başta olmak üzere yüksek rütbeli subaylar da politika arenasında boy göstermiş oldular. Sıkıyönetim ve Örfî İdare bu yeni gücün iktidar arzusundan vazgeçemeyişinin göstergesi olarak uzun yıllar varlığını koruyacaktır. Yaşanan süreci bir devrim haline getiren en mühim gelişme olan 1909 Kanun-ı Esasî tâtîlatı bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Ancak İttihadçıların desteğini kaybeden Hüseyin Hilmi Paşa istifa ederek yerini, Kabine'sinde İttihadçılara daha çok yer veren İbrahim Hakkı Paşa'ya bırakmıştır. Gerek muhalefet gerekse de ordunun üst kademesi karşısında sürekli güç kaybeden Cemiyet'i tasfiye edilmekten Trablusgarp Savaşı kurtardı. Hakkı Paşa Kabinesi bu savaşın ilk kurbanı oldu. Said Paşa Kabinesi yeni ve daha organize bir muhalefet hareketinin doğmasına şahit oldu: Hürriyet ve İtilaf Fırkası. Yeni muhalefetin İstanbul ara seçiminde İttihad ve Terakki karşısında gösterdiği başarı, İttihadçıların bir erken seçimle inisiyatifini ele geçirme çabasına sebep oldu. Meclis-i Mebûsân'ı feshetmek için gerekçe hazırды: Kabine ve Meclis arasındaki güçler dengesini ihlal eden 35. maddenin 1909 tâtîlatından önceki haline iadesi. 18 Nisan 1912'de açılan yeni Meclis bu kez İttihad ve Terakki'nin devletin tüm imkânlarını ve belli ölçüde yasadışı yolları kullanarak elde ettiği gerçek bir zafere sahne olmuş, muhalifler ancak 6 mebûs çıkarabilmişlerdi. Nitekim yürütmeyi güçlendirecek anayasa değişikliği de (7. ve 35. maddeler) bunu müteâkip gerçekleştirilmişti.

İttihadçıların meşru muhalefet kanallarını tıkaması ve merkezî devleti tahkim etme çabası Arnavutluk'ta bir kısım subayların dağa çıkmasına, milliyetçi isyanların baş göstermesine ve Halaskâran Zâbitân grubunun doğmasına zemin hazırladı. Said Paşa Kabinesi'nin sonunu getiren bu gelişmeler İttihadçıların seçim başarısını da anlamsız hale

getirdi, muhaliflerin desteklediği ve yer bulduğu yeni Kabine Ahmed Muhtar Paşa'ya kurduruldu. Bu hükûmet ise umulan tarafsızlığı sağlamaktan uzak görünüyor ve İttihadçıların çoğunlukta olduğu Meclis'i yeniden feshetmenin yolunu arıyordu. İlkinden 8 ay sonra bu kez hukuk açısından savunulması çok daha zor bir tevil ile Meclis-i Mebûsân yeniden feshedildi (Ağustos 1912). Fesih öncesinde Halaskâran'ın Meclis'e yönelik tehditleri de süreci hızlandırmıştır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndaki başarısızlık Büyük Kabine'nin sonunu hazırladı ve İngilizler nezdinde kredisi olduğu düşünülen Kamil Paşa "onurlu bir barışı" temin etmesi ümidiyle sadârete getirildi. Edirne'nin pazarlık unsuru haline gelmesi hem onurlu barış ümidine hem de Kamil Paşa Kabinesi'ne darbe vurdu, Babîâli Baskını ile kanlı bir sûrette Hükûmet'i deviren İttihadçılar bu kez iktidarı doğrudan devraldılar (23 Ocak 1913).

Mahmud Şevket Paşa iktidarında Edirne'nin ve Balkanların kaybının gerçekleşmesi, centilmence rekâbetten İttihadçılar kadar uzak olan muhaliflere cesaret verdi ve sadrazam siyasî bir cinayetin kurbanı olarak tarihteki yerini aldı. Bu cinayet umulanın aksine İttihadçılarını daha da güçlendirdi. Said Halim Paşa Kabinesi döneminde hem muhalefetten hem de zaman zaman kendilerine zorluk çıkararak sâbık sadrazamdan kurtulmalarına vesile oldu. Bu arada 1914 Mayıs'ında Meclis-i Mebûsân muhalefetten arındırılmış bir sûrette yeniden açıldı. Ancak 1914 Temmuz'unda başlayan I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin mukadder sona doğru adımlarını hızlandırdı. 1917'de sadâreti devralan Talat Paşa, yenilginin zilleti altında ezilerek yurtdışına kaçtığına, sonun başlangıcı olan Mondros Ateşkesi'ni imzalamak Ahmed İzzet Paşa Kabinesi'nin uhdesinde kaldı. Damad Ferid, Ali Rıza, Salih ve Tevfik Paşalar tarafından kurulan mütareke dönemi kabineleri ve 1918 Meclis-i Mebûsân'ı, son bir şerefli hamle olan Misak-ı Milli ile "ülkenin bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını" yaşatma sorumluluğunu TBMM Hükûmeti'ne devrederek Osmanlı Devleti'nin görkemli hikâyesine son noktayı koydular.

Monarşi temelli Türk yönetim anlayışında mühim bir değişim olan Meşrutiyet, bir Anayasa'nın (Kanun-ı Esasî) yanı sıra çift meclisli sistemi de ilk kez ülke gündemine getirmiştir. Meclis-i Ayan'ın kayd-ı hayat şartıyla padişah tarafından atanmasına mukâbil Meclis-i Mebûsân'ın dört yıllığına halk tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Halka mebûsları seçecek olanları seçme gibi son derece sınırlı bir temsil hakkı tanınmış olmakla birlikte bu gelişmenin tarihi süreç içerisindeki önemi inkâr edilemez. Nitekim Meclis-i Mebûsân'ın (dolayısıyla halkın) sistemdeki ağırlığı II. Meşrutiyet'le birlikte dâima artacaktır. Aristokratik bir temele dayanmayan Ayân Meclisi'nin varlığı ise dâima tartışma konusu olmuş, gerekliliğini savunanlar bile kanunların hazırlanmasında ihtiyaç duyulan temkin

veteenniyi temin etmesinin dışında bir sebep sunamamışlardır. Etnik ve dini gruplarla, ayân-eşraf-ulemâ gibi nüfûzlu kişilerle ittifak yapma zorunluluğu; ilk Meclis-i Mebûsân'ın, İmparatorluğun sosyolojik yapısının adeta bir fotoğrafı gibi şekillenmesini sağlamıştır. Yasama ve yürütme arasındaki güçler dengesini düzenleyen 7. ve 35. maddelerin tâdilâtı Meclis'in kalan ömründe öncelikli meselelerinden biri haline gelmiş ve İttihadçılarla Hürriyet ve İtilafçıların iktidar veya muhalefette oluşlarına göre pozisyon aldıkları bir değişkenliği yansıtmış ve nihayet 1914 tâdilâtı ile bir denge sağlanabilmiştir. Gerek ülke topraklarından yaşanan kopmalar gerekse de gayrimüslimlerin muhalif fırka ile kurdukları ittifaklar, 1912 Meb'ûsân Meclisi'ndeki etnik-dini yelpazenin renk çeşitliliğini azaltmış, yıkılışa kadar seçilen 1914, 1918, 1920 Meclislerinde Türk-İslam unsurunun dışındaki renkler mütemadiyen soluklaşmıştır. Meclis'in iktidarı denetleme usûllerinden en çok kullanılan ikisi "Soru ve İstizah/gensoru" olup bunların içeriği ve nasıl kullanılacağı -teâmüllerini arayan siyasî sistemde- tartışma konusu olmuştur.

Bir "ferman" niteliğindeki 1876 Kanun-ı Esasî'sine "misak" niteliğini kazandıran gelişme, 1909 yılında gerçekleştirilen köklü değişiklikler olmuştur. Padişaha cülusu sırasında yemin yükümlülüğü getirmesi, kabine üyelerinin belirlenmesi yetkisinin sadrazama bırakılması, sadrazam ve şeyhülislâmı padişahın seçmesine karşılık kabinenin Meclis'ten güvenoyu alması zorunluluğunun getirilmesi, kabinenin Meclis-i Mebûsân'a karşı sorumlu tutulması, bütçenin Meclis-i Mebûsân'da belirlenmesi, Padişahın Meclis'i feshetme yetkisinin birçok şartla birlikte Ayân Meclisi'nin muvâfakatine bağlanması, Meclis-i Mebûsân'a doğrudan kanun teklif etme yetkisi tanınması, Padişahın kanunları veto yetkisinin sınırlandırılması, Meclis'in kendi başkanını seçmesi bu değişiklikler cümlesindedir.

Türk siyasî tarihinin mühimsafhalarından biri olan bu sürecin önemli aktörlerinden birisi de tarihçilerimizden şimdiye kadar yeterli ilgiyi görememiş olan Babanzâde İsmail Hakkı Bey'dir. Mütevazı, fakat gayretli akademik çalışmaların, onun ve daha nicelerinin hakkını teslim etmek sûretiyle insanlığın ortak hafızası olan tarihin bir parça daha aydınlanmasına sağlayacağı katkı izahtan vârestedir.

Bu bağlamda biyografik çalışmalar veya bunlara mesned teşkil edebilecek fikir dünyasının tespitine yönelik sondaj çalışmaları, -elbette tenkit ve mukayese süzgecinden geçirilmek şartıyla- tarihin birinci derecede tanıklıkları olması hasebiyle önem taşırlar. Otobiyografilerin neredeyse hiç olmadığı, biyografik çalışmaların da hayranlık ve düşmanlık sarkacında savrulduğu bir zeminde akademik değer taşıyan eserler ortaya koyabilmenin

zorluğu ortadadır. Ancak tarih biliminin hakikatin peşindeki yolculuğunun, sabırlı ve kararlı küçük adımlarla sürdüğü de unutulmamalıdır.

İsmail Hakkı Bey, İran ve Osmanlı Devletleri arasındaki dengede, kendisine hayat alanı arayan Süleymaniye şehrinin kurucusu Kürt Baban hanedanının bir ferdi olarak dünyaya geldiğinde, hanedanın şevket çağları oldukça gerilerde kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin merkezî otoriteyi güçlendirme çabaları karşısında Baban ailesinin özerk gücünün son temsilcisi Abdurrahman Paşa olmuştur. Ancak insan emeğinin daha kalıcı izler bıraktığı sosyo-kültürel alanda, Mustafa Zihni Paşa'nın oğullarından Ahmed Naim ve İsmail Hakkı, aşiretin ününü de aşan isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmed Naim İslamcılık ideolojisinde güçlü kalemiyle zirveleri tutarken İsmail Hakkı da Galatasarayı Sultanisi'nden sonra yarım kalan Mülkiye Mektebi'nin ardından Hukuk Mektebi'ni bitirmiş ve bu alanda kazandığı birikimi, gerek akademisyen olarak gerekse de üyesi olduğu İttihad ve Terakki'nin anayasa tâdilâtına dâir politikasının oluşumunda değerlendirmiştir. Genç yaşında elde ettiği göz kamaştırıcı entelektüel birikim, dış politikadan iç politikaya geniş bir alanda partisine ve ülkeye hizmet etmesini mümkün kılmıştır. Milletvekilliğinden bakanlığa uzanan siyasetçiliğinin yanı sıra güçlü kalemiyle kudretli bir yazar ve usta bir polemikçi olmuştur.

İstanbul'da büyümüş olmasına rağmen üstelik Türkçülükle itham edilen bir siyasî partiden Bağdat(1908) ve Divaniye(1912) mebûsu olarak seçilmesi, ailesinin bölgedeki itibârının yüksekliğine işarettir. Siyasî gözlemlerde bulunmak üzere Fransa ve İngiltere Meclislerini ziyarete giden mebûs grubunda yer alması, entelektüel birikimine duyulan güvenin tezâhürüdür. Muhalif fırka mensuplarına karşı gazete sütunlarından yükselttiği tenkitlerin gücü -Hüseyin Cahid'le beraber- onu adeta İttihad ve Terakki'nin sesi haline getirmiştir. Parti politikalarının belirlenmesinde fikirlerinin önemsenmesine rağmen Cemiyet'in yönetici kadrosuna giremeyişi, ordunun politikadan uzak kalması gerektiğini savunmasına ve İngiltere ile ittifak taraftarı olmasına bağlanabilir. Buna rağmen ilgili kısımda değinileceği üzere Lynch Meselesi'nde İngiliz çıkarlarına muhalif tutum alması onun ülke çıkarlarını öncelediğini gösterir.

Sosyolojik süreçlerde evrim anlayışına inanmış biri olarak Babanzâde İsmail Hakkı Bey'i tanımlayacak iki kelime "tedrîc" ve "itidâl"dir. Osmanlıcılığa samimiyetle inanmış bir isimdir, ancak "din"inde geleneksel toplumlardaki meşrulaştırıcı gücünün farkındadır. Demokrasinin İslam'ın inşa ettiği bir "tabii durum" olmasına rağmen tarihi süreçte müstebîd idareler tarafından içinin boşaltıldığını savunur.

31 Mart İsyanı'nın doğrudan muhatabı bir partinin mensubu olarak inşa etmeye çalıştıkları geleceğin yıkıldığına şahit olmasından dolayı tedbir olarak ülke sathına yayılan bir sıkıyönetimi tavsiye etmesi mâzur görülebilirse de aynı yazıda "hürriyet"i yaşatacak unsurun, halkın demokratik olgunluğu olduğunu ifade etmesi takdire şayandır. Devr-i istibdâtricâlinin hukukunun korunmasına gösterdiği özen demokrasi inancının samimiyetine delalet eder. Millete dâir övgülerini millet dalkavukluğuna vardırılmaz. "Hâkimiyet-i milliye", hak ve sorumlulukla dengelenmezse anlamını kaybedecektir. İçtimai hastalıkların varlığına; siyasî ve medenî terbiyenin gelişmesi için sabırla çalışmaktan başka çare olmadığına inanır. Mehmed Reşad'ın nezdinde, iktidarını milletin sevgisinden alan ve birleştirici rolü öne çıkarılan bir padişah figürünü resmetmesi, demokrasi usûllerinden parlamenter sistemi tercih ettiğini düşündürmektedir. Demokrasinin temel ilkelerinden olan "çoğunluk" prensibinin siyasî partileri zorunlu kıldığını ifadeden sonra daha ileri bir adım atarak "çoğulculuk" ilkesine temas eder. Azınlıktaki görüşlerin yaşamasını tutarlı fikirlere sahip olmakla mümkün görür ve aralarında centilmence bir yarışın olması gerektiğini savunur. Uygulanan seçim sisteminde en başarılı sonucu elde edebilmek için hem seçmenlere hem de parti ileri gelenlerine ve adaylara yaptığı tavsiyeler "lider sultasına" çözüm arayan demokratik bir tavidir.

İsmail Hakkı'ya göre en büyük zorluk ise her geçen gün bağları azalan çok uluslu bir yapıyı tek bir unsurun sürdürmeye çalışmasıdır. Bu bağlamda Türkleştirme ithamını şiddetle reddeder. Türkçenin resmi dil olmasına mukâbil ilköğretim seviyesinde yerel dillerin eğitim dili olması oldukça liberal bir politika olarak görülmelidir. Merkezîyetçi ve adem-i merkezîyetçi görüşler arasında bir denge noktası arayışı onu tarif eden "itidâl" kavramıyla örtüşmektedir. Siyasî partilerin yaşamasının toplumsal bir tabana dayanmakla mümkün olacağını belirtir. Seçim başarısı elde eden siyasî fırkanın kabine teşkilinde hükümdarla görüş alışverişinde bulunmasını sistemin işleyebilmesi açısından normal karşılar. Bunun ideal bir parlamenter sistemin gereği olduğunu vurgular. Siyasî krizlerde gündeme gelen teknokrat hükümet kurulması fikrini de eleştirir. Hükümetlerin güçlü olması gerektiği görüşünde ısrar eder.

İsmail Hakkı Bey, halk tarafından mebûsların hukuksuz taleplere aracı yapılmasını, onları murâkabe görevlerini yapamaz hale getirmesi hasebiyle tenkit eder. Milleti temsil etmeyen ve kanunların hazırlanması sürecinde teenniden başka bir rolü de olmayan Ayân Meclisi'ne, Meclis-i Mebûsân'ın feshinde tanınan onay hakkının yanı sıra bir de kabineyi düşürebilecek istizâh hakkının tanınmasına şiddetle karşı çıkar. İsmail Hakkı Bey, istizâh ve cevabın tehiri hakkını güçler dengesi bağlamında açıklarken oldukça ikna edicidir. İstizâhın

mutlaka güvenoylaması ile neticelenmesi hasebiyle daha az önem taşıyan konularda böyle bir sonucun doğmaması için “sual” yönteminin uygulanmasını tavsiye eder. Ancak zaman içerisinde her iki yöntemin uygulanmasında ortaya çıkan aksaklıkların tespit ve düzeltilmesine dâir sağlam eleştirilerde bulunur. Yasama ve yürütme arasındaki adem-i itimâd-fesih dengesini düzenleyen 35. maddenin tâdili meselesi yüzünden iktidar ve muhalefet arasında kopan fırtınada Babanzâde'nin savunduğu görüş (kabinenin bir hamlede düşürülebilir olması mukâbil Meclis'in ancak iki hamlede feshedilebilmesinin Meclis lehine dengeyi bozup hükûmeti güçsüz düşürdüğü görüşü) temelde doğru olmakla birlikte İttihadçuların Meclis çoğunluğunu kaybetmeye başladığı bir dönemde olması hasebiyle siyasî bir hamle olarak görülmüştür.

İsmail Hakkı Bey, yargı konusundaki reform taleplerine bakışını da sosyolojik gözlemlerinden elde ettiği sonuçlar üzerine bina eder. Âdi ve idarî suçlara bakan mahkeme ayırımının ortadan kalkabilmesi için ülke şartlarının hazır olmadığını belirtir. Sulh Mahkemeleri'nin kurulmasının bu alanda en önemli ihtiyaç olduğunu vurgular. İlim, ehliyet, gayret ve istikamet eksikliklerinin nasıl giderileceğine dâir görüşleri konuya hâkim bir uzmanın özgüvenine sahiptir. Bu kısa girişten sonra, Meşrutiyet'in inşasındaki rolü bugün için gölgede kalmış önemli devlet adamlarından biri olan Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in hayatına ve Meşrutiyet hakkındaki görüşlerine artık geçebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

BABANZÂDE İSMAİL HAKKI

1.1. AİLESİ

İsmail Hakkı Bey'in mensubu olduğu Baban ailesi², Kuzey Irak'ın Süleymaniye şehrindeki nüfûzlu Kürt aşiretlerinden³biriydi. Ailenin ilk atası olarak 1670'lerde aşiretin

²Bölgenin sosyolojik yapısı üzerinde bir çalışması bulunan Davut Hut, Baban ailesinin Caf veya Barzaniler gibi klasik bir aşiret olmaktan ziyade "hanedan, aile, ocak" gibi sıfatlarla adlandırılacak nüfusu az, yerleşik, şehirlî ve yetiştirdiği mensupları ile etkili bir yapı arzettiğini savunmaktadır. Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entellektüeli Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913)", *Tarihimizde Portreler, Osmanlı Kimliği, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı, Ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği*, [İstanbul 2013], s. 101-105.

³Geçmişte Kürdistan olarak adlandırılan bölge Ortadoğu'nun merkezinde geniş bir hilali andırır. Kuzeyde Doğu Anadolu'dan Kuzeybatı İran ve Güneydoğu Ermenistan'a; güneyde Kuzeydoğu Irak'tan Kuzeydoğu Suriye'ye uzanır. Sıradağlar, büyük nehir havzaları, çöküntü ovaları, volkanik kayalar bölgenin coğrafi bütünlüğünü bozmakta ve hâkimiyeti zorlaştırdığından siyasî ve sosyal çeşitliliğe imkân tanımaktadır. Kendilerini İran ve Anadolu'nun büyük güçleri arasına sıkıştıran bu jeopolitik konum ve ayrıca sosyolojik nedenlerle Kürtler tarihte güçlü devletler kuramamış, Mervaniler ve Eyyubiler orta ölçekli iki Kürt devleti olarak öne çıkmıştır. Ortadoğu toplumlarının en eskilerinden biri olan Kürtler; bölgeler arasında farklı isimlendirmeler olmak üzere aşiret-klan-sülale gibi klasik sosyolojik tasniflerin mukabili olarak aşiret-tayfe-tira; aşiret-ocak-mala; aşiret-tira-hoz ve daha küçük düzeyde bar, khel gibi birimler adı altında örgütlenmiş bir toplumsal yapı arz ediyorlardı. Yoğunluklu olarak Şehrîzor (Süleymaniye ve çevresi), Hakkâri, Musul, Diyarbakir ve çevresinde yaşıyorlardı. İslam öncesi dönemde Zerdüştlük, Paganizm ve Hıristiyanlık Kürt toplulukları arasında yaygınken ilk halifelerden itibaren başlayan İslamlaşma süreci uzun asırlar devam etmiş, buna paralel olarak Yezidilik denilen eklektik bir inanç da Kürtler arasında taraftar bulmuştur. Bölgeye genellikle dışarıdan gelen, dindarlıklarıyla tanınan, güçlü aşiretlerle evlilik yoluyla ittifak kuran, müridlerin bağlılarıyla nüfûz kazanan dini liderlere (Şeyh) bağlılık çok yüksek düzeydedir.

Osmanlı Devleti; gerek bölgenin coğrafi yapısından kaynaklanan zorluklar gerek İran'la süre giden rekâbette oynadıkları mühim rol sebebiyle uzun asırlar boyunca Kürtlerin yaşadığı bölgeyi merkezî yönetimin sıkı denetimi altında bulundurmamış, aşiretler kendilerine tanınan geniş yetkiler sebebiyle Bağdat vilayetine bağlı olmakla birlikte kısmen özerk denebilecek bir statüye sahip olmuşlardır. I. Selim döneminde Çaldıran Seferi (1514) öncesinde Kürt kökenli bir dini lider olan Mevlana İdris-i Bitlisi'nin çabalarıyla tesis edilen bu statü Osmanlı Devleti açısından Kürtlerin yaşadığı bölgeyi bir tampon haline getirirken, çok parçalı ve güçlü bir siyasî otoriteden mahrum Kürtlere ise bir savunma şemsiyesi temin etmiştir. Osmanlılar selefleri Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin aksine bölgeyi Kürt aşiret liderleri aracılığıyla yönetmeyi seçtikleri için bu aşiretlerin gerilemiş olan konumuna da yeniden etkinlik kazandırmıştır. 1515'te 12 sancaktan mürekkep olmak üzere Diyarbakır Eyaleti tesis edildiğinde Baban hanedanı henüz bu Beylerbeyliğe bağlı olan Kürt grupları arasında değildir. Baban emirliğinin yanı sıra Soran, Bahdınan, Hakkâri (Şambo) ve Bothan emirlikleri de Kürt aşiretler uhdesinde idi. II. Mahmuddöneminin merkezî yönetimi pekiştirme çabasının sonucunda 1846 yılında oluşturulan Kürdistan eyaleti ile birlikte "Kürdistan" ismi coğrafi bir nitelemenin yanı sıra idarî bir anlam da kazanmıştır. Bkz. Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Özge yayınları, [Ankara 1992], s. 19, 34, 51, Hakan Özoglu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, [İstanbul 2009], s. 63-89, Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, [İstanbul 2012], s. 27-115.

başında yer alan Baba Süleyman⁴ adı verilirken, ilk yerleşim yerinin ise Süleymaniye yakınlarındaki Karaçolan⁵ olduğu belirtilmiştir. Burada emirliğe ait bir de konak bulunmaktaydı. 1783'te İbrahim Paşa emirliğin merkezini Malkendi köyüne taşımıştır. Bölgesel güç dengeleri içinde Osmanlı Devleti ile kurduğu olumlu ilişkiler Babanların bir emirlik olarak nüfûz alanını genişletmiş, hanedan idarecilerine paşa unvânı verilmesinde etkili olmuştur. Baban İbrahim Paşa tarafından hamisi ve Bağdat valisi olan Kölemen Büyük Süleyman Paşa'ya izafeten kurulan (1783) Süleymaniye şehri, XIX. yüzyılda gelişerek bölgenin önemli şehirlerinden biri haline gelmiş, 1820'de nüfusu takriben 10.000 kişiyi bulmaktaydı. Vehhabi isyanlarının da baş gösterdiği XVIII. yüzyıl sonunda Süleymaniye'nin başına getirilen Abdurrahman Paşa merkeze sadık kalmamış, güç alanını genişletmek üzere Osmanlı ve İran arasındaki dengede zaman zaman taraf değiştirmiştir. Süleyman Paşa'nın halefi Ali Paşa'nın öldürülmesinden sonra Bağdat valiliğine atanan Baban aşiretinden Küçük Süleyman Paşa da bu akrabası ile mücadeleyi sürdürmüştür. Onun yerine Süleymaniye sancakbeyliğine atanan Baban aşireti mensubu bir başka Süleyman'ın da Abdurrahman'ın şikâyeti ve Halet Efendi'nin raporuyla idam edilmesi, değişen dengelerin hassasiyetine önemli bir örnek teşkil eder. Abdurrahman Paşa'nın Bağdat valiliğine kadar yükselmesi ailenin gücünün ulaştığı son sınırı teşkil etmiş, ölümünü müteâkip aile içindeki yıkıcı rekâbet hızlanmıştır. İran'la Osmanlı Devleti arasında sağlanan 1847 tarihli barış, aşiretin en kudretli ismi olan Abdurrahman Paşa'nın (1789-1812) oğulları arasında yaşanan rekâbet ve devletin merkezî yönetimi tahkim etme süreci emirliği sona erdirdiği gibi aşiretin de güç kaybına uğrayarak önemli isimlerinin çeşitli bürokratik görevlerle Bağdat, İstanbul gibi kent merkezlerine taşınmasına yol açmıştır. Ünlü hiciv şairi Şeyh Rıza Talabani'nin (1842-1910) "Baban Ülkesi" adlı şiirinde dile getirdiği, Emaretin ne İran'a ne Osmanlıya müdara etmediği şevket çağları artık çok gerilerde kalmıştı.⁶

Baba Süleyman'ın⁷ yedinci kuşak torunu ve Babanzâde İsmail Hakkı'nın babası olan Mustafa Zihni Paşa (1848-1923), Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında(1869-1872)

⁴ Celil, Şerefname'den iktibâsla ailenin kökeninin Pir Budag Babi adlı bir bey vesilesiyle 16.yy'a kadar uzandığını, dolayısıyla aile isminin bu beyden geldiğine dair bir diğer rivayeti de kaydeder. (Celile Celil, XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler, s. 54).

⁵ Edmonds'un eserinde Çıwarte köyünün yakınından geçen nehre nispetle Qelaçıwalan imlasiyle geçmektedir. (C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzeydoğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül, Avesta yayımları, [İstanbul 2003], s. 82).

⁶ C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzeydoğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, s. 80-88, Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entellektüeli Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913)", s. 101-103, Celile Celil, XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler, s. 53-65.

⁷ Ailenin şeceresi Mustafa Zihni Paşa'dan geriye doğru şu sırayla ilerletilmiştir: Mustafa Zihni Paşa→Hüseyin Bey→Muhammed Paşa→Halit Paşa→Ahmed Paşa→Halit Paşa→Bekir Bey→Süleyman Bey→?→Feke

mühürdarlığını yapmış olup bilâhare Adana, Yanya ve Hicaz valiliklerinde bulunmuştur. Muhalif tavırları nedeniyle Bolu ve Kastamonu mutasarrıflıkları ile tenzil-i rütbeye uğratılmıştır. İslamcı mütefekkir kimliği ile tanınan Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) ve iktisat ordinaryüsü Hüseyin Şükrü Baban (1890-1980) İsmail Hakkı Bey'in kardeşleridir. 1902 I. Jön Türk Kongresi'ne Abdurrahman Bedirhan'ın yanı sıra Hikmet Baban'ın da katılması ailenin temsil gücüne işaret eder. Baba Mustafa Zihni ve oğlu Şükrü, ailenin diğer birçok üyesiyle birlikte en önemlisiyasî cemiyetlerden olan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin(1918) kurucuları arasındadırlar.⁸

1.2. EĞİTİMİ

Ahmed (Ahmed El Fakih). (Stephen Hemsley Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*, Clarendon Press, Oxford, 1925, s. 348, C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzeydoğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, s. 82).

⁸Botan emirliğini yöneten Bedirhan ailesinin lideri Bedirhan Paşa, II. Mahmud döneminden itibaren modern-merkezî devlet otoritesini kurma faaliyetlerine karşı 1842'den sonra bir kez daha 1847'de isyan ederek yerel otoritesini korumaya çalışmış, ancak isyanın bastırılmasına rağmen Girit'e geçici bir sürgünün ardından nüfûzuna binâen yeniden devlet hizmetinde istihdam edilmiş, kalan ömrünü İstanbul ve Şam'da geçirmiştir. Halefi İzzeddin Şir de Kırım Savaşı'ndan istifade ile başlattığı isyan hareketinde başarısız olmuştur. Botan(Bedirhan), Hakkâri(Şemdinan) ve Baban bu dönemde öne çıkan başlıca üç Kürt aşiret konfederasyonu idi. Aşiretlerin gücünün kırılmasıyla ortaya çıkan boşluğu dini liderler doldurmaya başladı. Gücünü Nakşi şeyhi olmasından alan Şeyh Ubeydullah ise 1880'lerde Hakkâri civarında büyük bir nüfûz alanı elde eden Şemdinan Aşiretinin başı idi. Botan, Bahdinan, Hakkâri ve Ardalan emirliklerinin toprakları onun nüfûz ve etkisi altında idi. Süleymaniye'deki Kadiri-Berzenci şeyhleri Baban aşiretinin topraklarında hak iddia ederken Barzan şeyhleri ise Bahdinan ve Hakkâri topraklarının bir kısmında iktidar kurmuştu. Berlin Antlaşması'nda (1878) bölgede Ermeniler lehine vaad edilen arazi düzenlemeleri, Şeyh Ubeydullah'ın 1879'daki isyanına yol açtı. Ancak bir öncü deneme mâhiyetindeki bu isyanda başarısız olunca geri adım atarak devlete bağlılığını bildirdi. 1880'deki Urmiye'ni (İran) işgal girişimi ise ordusunun askerî disiplinden mahrum oluşu nedeniyle başarılı olamadı. Önce İstanbul'a ardından Hicaz'a sürüldü. Mekke'de vefat etti (1883). Şeyh Ubeydullah'ın isyanında bölgenin Ermenilere geçmesi endişesi kadar, Türk ve İranlıların kötü yönetimleri ve Kürtlerin ayrı bir millet olduğu gibi köklü sebepler de etkili olmuştu. Ayrıca 93 Harbi'nden sonra ortaya çıkan otorite boşluğunda, çokları gibi imparatorluğun geleceğinden ümidini keserek kendi yolunu çizme çabasını da buna eklemek gerekir. Jwaideh'in aksine Özoğlu; makul bir tespitle, bastırılan her iki isyanın da bağımsız bir Kürt devleti kurulmasından ziyade yerel imtiyazların korunması hedefine mâtuf olduğunu savunmuştur. Batılı diplomatlara da hâkim olan bu kafa karışıklığında sık değişen bölgesel dengelerde Şeyh'in zaman zaman Osmanlı Devleti'nden örtülü destek görmesi etkili olmuş görünmektedir. Her iki isyanın da Batıdan destek görememesinde bölgedeki Nasturi ve Hıristiyanlara da yönelik şiddet içermesi etkilidir.

İsyanların bastırılmasını müteâkip Kürt liderlerinin İstanbul'a sürgün edilmesi burada kültürel ve siyasî Kürt örgütlenmelerinin önünü açmıştır. Bu bağlamda Bedirhan ve Şemdinan aşiretleri; Ubeydullah'ın oğlu olan Şemdinanlı Seyyid Abdülkadir başkanlığında ilk Kürt örgütlenmesi olan Kürdistan Teavün ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuşlardır (1908). Aynı isimde bir de gazete çıkaran bu Cemiyeti; Kürdistan Neşr-i Maarif Cemiyeti (1909), Kürdistan Muhibban Cemiyeti (1912), Kürt Hevi Talebe Cemiyeti (1912) izlemiştir. Ancak bunların hiçbiri bağımsızlık yanlısı değildir. Adem-i merkezîyetçi ve Osmanlıcı örgütlerdir. İslam toplulukları arasındaki en güçlü bağ olan halifelîği ve eşraf siyasetini etkin bir şekilde kullanan Abdülhamid'in devrilmesi ve Jön Türkler'in laik ve merkezîyetçi politikaları hedefini özerklikten bağımsızlığa yönelmesinde etkili oldu. Bağımsızlık taraftarı ilk Kürt örgütü diyebileceğimiz Cemiyet, yine Seyyid Abdülkadir başkanlığında kurulan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'dir (17 Aralık 1918). Şemdinan, Bedirhan ve Cemilpaşazade aşiretlerinin öncülük ettiği Cemiyetin kurucu üyeleri arasında Baban aşiretinden Şükrü, Fuat ve Hikmet de yer almıştır. Aşiret rekâbeti ile dağılan KTC'nin yerine Bedirhan, Cemilpaşazade ve Babanlar tarafından Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti kurulmuştur (1920). (Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s.91-111, Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, s. 117-230.) Şeyh Ubeydullah isyanı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Fırat Kılıç, *Sheikh Ubeydullah's Movement*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kasım 2003.

1876 doğumlu olan İsmail Hakkı, askerî rüşdiyeyi müteâkip ağabeyi Ahmed Naim gibi Mekteb-i Sultani'den (Galatasaray Lisesi) mezun oldu. Mülkiye Mektebi son sınıf öğrencisi iken (1897) II. Abdülhamid aleyhtarı hareketlere karıştığı gerekçesiyle okuldan kovulunca yükseköğrenimini Hukuk Mektebi'nde tamamlamak zorunda kaldı (1902).

1.3. GAZETECİLİK VE SİYASİ KARIYERİ

Mezuniyeti sonrasında bir yandan Hariciye Nezareti'nin Matbuât-ı Ecnebiye bölümünde çalışırken diğer yandan da Ahmed Cevdet Bey'in *İkdam* gazetesinde⁹ -daha sonra birlikte iki kitap da kaleme alacakları dostu Ali Reşad'la birlikte- dış politikaya dâir yazılarıyla gazeteciliğe ilk adımını attı. Yazdıklarının arkasında durma hassasiyeti nedeniyle gazetenin imzasız yazı politikasını kabul edemeyişi *İkdam*'daki yazarlığının sonunu getirdi. Hüseyin Cahid de onun bu şahsiyetli tavrına destek vererek kendisiyle birlikte *İkdam*'dan ayrılmıştır.¹⁰

İttihad ve Terakki'nin 1902'de Paris'teki Jön Türk Kongresi'ne Kürtleri temsilen katılanlar arasında Abdurrahman Bedirhan'ın yanısıra Hikmet Baban'ın da yer alması aşiretin Kürt toplumu arasındaki ehemmiyetinin bir başka göstergesidir. İmparatorluğun önemli şehirlerinden olan Bağdat'a özel bir önem atfeden İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, kendi aleyhtarlarının da fazla olduğu bölgede, Meşrutiyet'in ilanının ardından seçim propagandası yapmak üzere bölgeye gönderdiği heyetin içerisinde Baban aşiretinin nüfuzundan yararlanmak amacıyla¹¹ Babanzâde Hamdi ile birlikte İsmail Hakkı Bey de yer aldı (Ekim

⁹ "Gayret, sebat" gibi anlamlara gelen *İkdam* gazetesi Ahmed Cevdet (Oran) tarafından çıkarılmış, 5 Temmuz 1894'ten 8 Mart 1910'a kadar 5557 sayı yayımlanmıştır. Kapatıldığı dönemlerde Yeni *İkdam*, *İkhtiham* gibi adlarla yayımlanmıştır. 40.000 gibi bir tiraj rakamına ulaşması o dönem için oldukça önemlidir. Önceleri İttihadçı bir çizgide iken 31 Mart Olayı'ndan sonra muhalif bir çizgi benimsedi. (Uygur Kocabaşoğlu, "*Hürriyet*"i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, [İstanbul 2010], s. 45-46.)

¹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Haz. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, [İstanbul 1975], s. 165, Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, [İstanbul 2001], s. 119-121, Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entellektüeli Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913)", s. 103-106, Faysal Mayak, "Babanzâde İsmail Hakkı'nın Tanin'de Yayımlanmış Makalelerine Göre Osmanlı Devleti ve Dış Politikası (1911)", *Uluslararası Sosyal İlişkiler Derneği*, sayı: 11, (Bahar 2010), s. 421.

¹¹ Ortadoğu'nun sayısal olarak dördüncü büyük etnik grubunu oluşturan Kürtlerin yapacağı tercih politik dengeler üzerinde etkili olduğundan bu destek arayışı oldukça önemlidir. Nitekim bölge halkı üzerinde yüksek bir dini nüfûza sahip olan Bediüzzaman Said Nursi, Şeyh Ubeydullah Efendi'nin oğlu Seyyid Abdülkadir, Bedirhanlı ve Baban aşiretlerinin önemli isimleri İttihad ve Terakki'yi destekleyenler arasında yer almıştır. Bu isimlerin Kürtler arasında kurulan dayanışma derneklerinde de yer alması İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlıcı ideallerle ortaya çıkmış olması kadar Cemiyet'in, II. Abdülhamid döneminin baskıcı politikalarına karşı bir sığınak teşkil etmesinden de kaynaklanmıştır. Ayrıca bu isimlerin Türkleşmiş Kürtler olduğu iddiasının da temelsizliğini ortaya koyar. İttihadçılarla Kürtler arasındaki bu bahar havası Ermeniler lehine yapılan arazi düzenlemeleri ile bozulma sürecine girecektir. (Fatih Ünal, "II. Meşrutiyet, Ulusçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi", *Doğu-Batı* c. 2, sayı: 46, Ağustos-Eylül-Ekim, 2008, s. 70-71).

1908). Bağdat Nakibüleşrafı Seyyid Abdurrahman el-Geylani ve İsa el Cemil gibi isimlerin önderliğini yaptığı muhalefetin İttihadçılara ve Yahudilere yönelik taşkınlıklarının gölgesinde geçen seçim süreci 1908 Aralık'ının ortalarında tamamlandığında Babanzâde İsmail Hakkı, Musevi Sasun Hasgayl Efendi ile birlikte Bağdat'ın üç milletvekilliğinden ikisini kazanan İttihad ve Terakki'nin üyesi olarak Meclis-i Mebûsân'da yer aldılar. Diğer milletvekilliğini ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılacak olan muhalif isim Alusizade Hacı Ali Efendi kazanmıştır.¹²

1909 Temmuz'unda bir grup mebûsla birlikte çıktıkları Fransa ve İngiltere'yi kapsayan ve bir ayı aşkın sürecek olan seyahatteki siyasî ve kültürel izlenimlerini *Tanin*'de okuyucuları ile paylaşmıştır.¹³

25 Ocak 1910'da kurulan İttihadçı İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti'nde Maarif Nâzırı olarak yer alması, onun siyaset ve eğitim hayatında ulaştığı zirve olarak değerlendirilebilir (2 Mart 1911). Parti içi fikir ayrılıkları nedeniyle kısa süren nâzırlığı döneminde (8 Mayıs 1911) Cemil Paşa'nın (Topuzlu) Tıbbiye Mektebi reisliğinden alınması dışında mühim bir icraat gerçekleştirilememiştir.¹⁴

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, Şemdinan, Bedirhan ve Baban gibi mühim Kürt aşiretleri tarafından 1908'de kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nde yer almakla birlikte Kürtçü bir anlayışa sahip olmamış, bilakis Osmanlılık düşüncesinin samimi bir savunucusu olmuştur. Bu cemiyetle aynı adı taşıyan gazetede Kürtlük lehine yazdığı yazılar İttihad ve Terakki mensubu oluşuyla birlikte düşünüldüğünde kendisinin Türkleşmiş Kürt olduğu iddiasının temelsizliğini ortaya koymaktadır. Meclis kürsüsünde sıkça söz alan Babanzâde, saltanatın

VI. Ordu Komutanı Recep Paşa, Bağdat valisi Ebubekir Hazım (Tepeayran), VI. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Mirliva Neşet Paşa bölgedeki İttihadçıların başlıca koruyucuları idi. İttihadçıların büyük ağabeyi Mahmut Şevket Paşa da Bağdat'lıdır. Bu müzaheret, Basra'nın ardından Bağdat ve Musul'da da kısa sürede ihtilalci örgütlenmeler kurulmasını kolaylaştırmıştır. İsmail Hakkı Bey, Cemiyet'in "Bağdat'taki ayaklarından" idi. Ancak Abdülhamid'in eşraf-İslam birliği siyasetinin köşe başını tutmuş olan Balacanlı Mustafa Paşa, Ammare Emlak Müdürü İbrahim Paşa gibi isimlerin liderliğinde güçlü bir muhalif grup da bulunmaktaydı. (Davut Hut, "II. Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları", *Divan*, cilt 13, sayı 25, 2008/2, s. 101-136, Davut Hut, "İttihad ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesinin Teşekkülü ve II. Meşrutiyet'in Bağdat'taki Yansımaları", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's Selam)*, Uluslararası Sempozyum, 7-8-9 Kasım 2008, M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 517-532.)

¹² Davut Hut, a.g.m., s. 106-107, Naci Kutlay, "İttihad Terakki ve Kürtler", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Der, Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [İstanbul 2010], s. 92.

¹³ Bu yazılar; "Seyahat-ı Meb'ûsân (1909.07.12)", "Fransa Meclis-i Meb'ûsân'ında (1909.07.21)", "Paris ve Girit (1909.07.27)", "Londra Hatıratından (1909.07.31)", "İngiltere'nin Siyaset-i Dostanesi (1909.08.02)", "Newcastle-Manchester (1909.08.04)", "Liverpool-Birmingham (1909.08.10)", "Oksford (1909.08.16)"dur.

¹⁴ Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entellektüeli Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913)", s. 107-109, Faysal Mayak, "Babanzâde İsmail Hakkı'nın Tanin'de Yayımlanmış Makalelerine Göre Osmanlı Devleti ve Dış Politikası(1911)", s. 422.

hukukunu savunan Arap mebûslara karşı saltanat kurumunun tarihi bir hatıradan ibâret olduğunu ifade etmekle birlikte, özellikle Sultan Reşad merkezli yazılarında saltanatın gerekliliğini savunması, hatta damatlara ödenen tahsisatların bile milletçe hanedana karşı tekeffül ettiğimiz bir sorumluluk olduğunu dile getirmesi, bu tepkinin bir tehevürden öte gitmediğini kanıtlar niteliktedir.¹⁵

1912 seçimlerinde ise Bağdat'ın Divaniye Sancağı mebûsu olarak Meclis-i Mebûsân'da kendisine yer bulmuştur. Geniş bilgisi ve Batı hakkındaki mâlumatı nedeniyle parti politikaları üzerinde etkili olmasına rağmen İttihad ve Terakki'nin Merkez-i Umumîsi'nde yer almamıştır. Mutedil kişiliğiyle okul ve ordunun siyasetten uzak tutulması gerektiğini savunmuş, muvâfık veya muhalif olsun bütün siyasî cinayetleri eleştirmiştir. Adem-i merkeziyetçi bir yapı öngören Vilayet Kanunu'nu (1913) desteklemiştir. Dicle-Fırat üzerinde gemi işletmeciliğini İngilizlerin lehine düzenleyen Lynch Kumpanyası imtiyazı meselesinde, Alman-İngiliz denge siyasetinin bozulacağı ve yerli işletmecilerin zarar göreceği gibi endişelerle karşı çıkmıştır. Bu konudaki ses getiren ve sonuç alan muhalif tavrına rağmen dış politikada -özellikle Bağdat demiryolu imtiyazı konusunda- İngiltere'nin dostluğunu önemsemiştir.¹⁶

Yazarlıktaki asıl kudretini *Tanin*'deki dış ve iç politik gelişmelere dâir makaleleriyle ortaya koymuştur. İttihad ve Terakki Fırkası'nın yarı resmi gazetesi olan *Tanin*; Tevfik Fikret, Hüseyin Cahid (Yalçın), Hüseyin Kazım (Kadri) gibi önemli isimlerle yola çıkmış ancak Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım'ın ayrılmasının ardından Cavid Bey'le beraber öne çıkan Babanzâde İsmail Hakkı, Hüseyin Cahid'in ardından ikinci başyazar konumuna yükselmiştir. Falih Rıfkı, Balkan Savaşları sürerken Talat Paşa'nın müdâhalesiyle değiştirmek zorunda kaldıkları İsmail Hakkı'ya ait bir başyazıyı ilk kez kendisinin kaleme aldığını söylerken onun Hüseyin Cahid'den sonraki ikinci başyazarlık konumunun yanı sıra Parti'nin *Tanin* üzerindeki tesirini de tasdik etmektedir. Nitekim 31 Mart Olayı'nın başlaması üzerine Selanik'e kaçan¹⁷ Hüseyin Cahid ve Babanzâde İsmail Hakkı, *Tanin*'in 26 Nisan 1909 tarihli nüshasını burada çıkarmışlardır. Ahmed Muhtar Paşa ve Kamil Paşa Hükûmetleri döneminde birçok kez

¹⁵Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, s. 121, Davut Hut, a.g.m., s. 109-112, Naci Kutlay, "İttihad Terakki ve Kürtler", s. 95, Babanzâde İsmail Hakkı, "Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmanî Müzâkeresi ve İzhar-ı Fikr-i İstibdad Eden Bir Mebus", *Tanin*, 1910.05.06, "Cülus-ı Hümâyûn", *Tanin*, 1912.04.27, no: 1313, "Meşrutiyetperver Padişahımız", *Tanin*, 1913.04.28, no: 1584.

¹⁶Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entellektüeli Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913)", s. 112-117.

¹⁷Caner Arabacı, "İttihad ve Terakki Basını", *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, [Konya 2010], s. 124-129.

kapatılan gazetenin “*Cenin*”, “*Senin*”, “*Renin*” gibi adlarla çıkarıldığı dönemde de yazılarıyla yer almış, ayrıca yine İttihadçı bir yayın organı olan “*Şûrâ-yı Ümmet*” gazetesinin de yazı heyetinde yer almıştır. 1912’nin sık değişen politik dengelerinde kapatılan *Cenin*’in ardından *Renin*’in sorumluluğunu üstlenir. Kamil Paşa’ya muhalefetin sonucu olarak Kasım ayında yeniden kapatıldığında tutuklanmaktan kurtulmak için Hüseyin Cahid ve Cavid Beylerle soluğu Viyana’da alırlar.¹⁸

1.4. EĞİTİMCİ VE YAZAR KİMLİĞİ

Gazeteci ve siyasî kimliği kadar öğretmenliği de İsmail Hakkı Bey’in hayatının önemli bir safhasını teşkil eder. 23 Aralık 1908’den itibaren Mülkiye Mektebi’nde Hukuk-ı Umumiye ve Esasiye, Hukuk-ı İdare ve Kavânin-i Meşrutiye derslerine girmiştir. Hukuk eğitimi almış olması hasebiyle anayasa hukuku konusundaki uzmanlığı, Meclis-i Mebûsân’da anayasa tâdilâtı nedeniyle kurulan birçok komisyonda aktif görevler almasında etkili olmuştur. Mühendis Mektebi’nde Fransızca öğretmenliği eğitimci kimliğinin bir diğer yönüdür. Belagat derslerine giren Cenab Şahabettin ile birlikte öğrencilere politik telkinler yapılmasına karşı çıkışı Mülkiye Mektebi’nin geleneklerinin korunması noktasında önem arz eder.

Babanzâde’nin Fransızca ve Almanca bilgisi, geniş kültürüyle birleşerek yazılarına güçlü bir ifade kâbiliyeti kazandırmıştır. 1908 yılında bölge milletvekili olarak çıktığı gezide tuttuğu ve ilk elden gözlemleriyle değer taşıyan notlar, “Irak Mektupları” adıyla *Tanin*’de yayınlanmıştır. Daha sonra kitap olarak da basılan “Irak Mektupları”nın yanısıra “Hukuk-ı İdare (1328)”, “Hukuk-ı Esasiye”, Ali Reşad Bey’le birlikte kaleme aldıkları “Bismarc: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi”, “Dreyfus Meselesi ve Esbâb-ı Hafiyesi” gibi eserlere sahiptir. Kısa ömründe oldukça hareketli ve velud biri olarak temayüz eden Babanzâde İsmail Hakkı Bey, 26 Aralık 1913’te Mülkiye Mektebi’nde ders verdiği sırada geçirdiği kalp krizi sonucunda vefat etmiş ve Bayezid Camii haziresine defnedilmiştir.¹⁹

Genç yaştaki ölümü başta Hüseyin Cahid Yalçın olmak üzere dostları üzerinde derin bir teessür hissi bırakmıştır. Hüseyin Cahid’in teessürü sadece yakın bir dostunu kaybetmiş olmaktan kaynaklanmaz; ülkenin de böyle münevver, Batı’yı bilen ve okuma aşkıyla dolu bir evladını kaybetmiş olmasıyla ikiye katlanır. Nadir de olsa yaşadıkları fikir ayrılığının örseleyemediği bir dostluktur onlarınki. Babanzâde aynı zamanda İttihad ve Terakki’nin gizli

¹⁸ Davut Hut, a.g.m., s. 118-120, Caner Arabacı, a.g.m., s. 130-137.

¹⁹ Davut Hut, a.g.m., s. 120-122, Faysal Mayak, “Babanzâde İsmail Hakkı’nın *Tanin*’de Yayımlanmış Makalelerine Göre Osmanlı Devleti ve Dış Politikası(1911)”, s. 422.

cemiyet kisvesinden meşru bir siyasî parti konumuna geçmesi için çaba gösterenler arasında önemli bir figürdü. “İtidal” onu tarif eden kelimelerin başında gelir. Ordunun siyasetten uzak kalması yönündeki fikirleri Selanik kanadının tasvîp etmeyişinden ötürü partinin üst kademelerinde yer bulması güçleşmiştir. Bununla birlikte Babanzâde İsmail Hakkı, her dönemde sağlam karakteri ve geniş kültürü ile tanıyanlar üzerinde hürmet hissi uyandırmıştır.²⁰

²⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, s. 119-121.

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYET SÜREÇ VE KURUMLARINA TOPLU BAKIŞ

2.1. YENİ BİR TOPLUMSAL VE SİYASİ ÖRGÜTLENME ARAYIŞI: MEŞRUTİYETE DOĞRU

Osmanlı devlet ricâlinin XVIII. yüzyıl başından beri devletin bekasına dâir taşıdığı endişenin zaman içerisinde artması, reform çabalarının en önemli motivasyonunu oluşturmuştur. Zamanın çarklarının geriye doğru işlemeyeceği anlaşıldıkça, “kanun-ı kadim”e dönüş bu reform hareketlerinin hedefi olmaktan uzaklaşarak yerini “Batı tarzı ıslahatlar”a bırakmıştır.

Batı karşısında uğranılan yenilgilerin faturasını antlaşma masalarında hafifletmeye çalışan sınıf olmak, hariciye bürokrasisinin bu reform çabalarının taşıyıcı zümresi olmasını sağlamıştır. Bu yenilgiler ağır ve sarsıcı olduğu kadar kendi medeniyet değerlerine karşı ilk tereddüdün de habercisi olmuştur.²¹

XIX. yüzyıla gelindiğinde kadim zamanların din/mezhep temelinde çeşitli statü ve ayrıcalıklar üzerine kurulu “millet sistemi”, milliyetçilik ve sömürgeciliğin şedit saldırıları karşısında çatırdamış ve ülke bütünlüğünü koruyacak yeni bir sistem arayışını hızlandırmıştır.²² Bu arayış doğrultusunda adeta iç içe geçmiş daireler halinde devleti kurtarma projeleri olan fikir akımlarından, önce Osmanlıcılık sahneye sürülür. Osmanlıcılık; Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi gibi ilk dönem Jön Türkler (Yeni Osmanlılar) in kalemlerinde hayat bulmuştur. Gayrimüslim toplulukların birer birer ayrılışı İslamcılığın yıldızını parlatır. “*Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Volkan, Beyanü'l Hak, Ceride-i Sufiye, Ceride-i İlmiye, Hikmet*” adlı dergilerde Said Halim Paşa, Mehmed Akif Ersoy, Babanzâde Ahmed Naim, M. Şemseddin Günaltay, İsmail Hakkı İzmirli ve daha pek çok isim tarafından işlenmiştir. Türkçülük/Turancılığın ayak sesleri, I. Dünya Savaşı'ndaki abartılmış duygusal

²¹Halil İnalçık, “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor”, *Doğu-Batı* c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 15, Necmettin Doğan, “Türk Demokrasi Tarihini Anlamanın Bir Aracı Olarak Meşrutiyet”, *Doğu-Batı* c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 134-135, Gökhan Çetinsaya, “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim, [İstanbul 2001], s. 55.

²²Sacit Kutlu, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Millet-i Hâkime ve Müsâvât Tartışmaları”, *Yadigâr-ı Meşrutiyet TZZ Anısına*, Haz. Mehmet S. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., [İst 2010], s. 159-161, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, [Ankara 2011], s. 31-33.

tepkilerle tanımlanan “Arap ihaneti” eşliğinde duyulmaya başlar. Ziya Gökalp, Mehmed Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Fuat Köprülü gibi birçok isim tarafından Türk Yurdu, Genç Kalemler, Küçük Mecmua gibi gazete ve dergilerde dile getirilmiştir. Mağlubiyet psikolojisinin bütün kompleksli tepkilerini bünyesinde barındıran Batıcılık fikri ise “*İçtihat*” dergisinde Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri gibi isimler tarafından savunulmuştur. Prens Sabahaddin’in Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet düşüncesi, “İştirakçi” Hilmi’nin Sosyalizmi, hemen bir çoğunun paylaştığı Pozitivizm fikri bu yelpazedeki diğer tonlardır. Ancak hepsinin ortak iki noktası vardır ki aralarındaki farkları parantez içine alınabilecek ayrıntılar haline getirmektedir: bütün bu fikir akımlarının ortak hedefi imparatorluğun üzerindeki kara bulutları dağıtmak, “hasta adam”ı ayağa kaldırmaktır. Yine hepsi aralarındaki ton farkı ile modernist hareketlerdir. Batı’nın elde ettiği büyük gücün farkındadırlar, sadece iktibâs edilecek unsurlar ve miktarları hakkında ihtilâf etmektedirler.²³ Halil İnalçık bu üç fikir akımının İslamcı-Batıcı-Türkçü siyasîpartilerle Cumhuriyet Türkiye’sinin siyasî ve sosyal ikliminde etkisini sürdürdüğü kanaatinde. Cumhuriyet döneminin iki etkin fikrinden biri olan Batıcılığın özel gazeteler ve laik okullar sayesinde güç kazandığını belirten İnalçık, Meşrutiyet dönemini Cumhuriyet’in fikrî hazırlık aşaması olarak tanımlamaktadır. Viyana bozgunu ile başlayıp Lale Devri ile belirginleşen Batılılaşma eğiliminde, bürokrasi silkindeki resmi ulemâ devletin yeni istikametinin yanında saf tutarken sivil ulemâ muhalif kalmayı tercih etmiştir.²⁴

Bütünlüğü koruyacağına inanılan “ortak vatan” fikri etrafında bir araya gelmiş bir Osmanlı milleti vücuda getirmek için anahtar kavram bulunmuştur: “İttihad-ı anâsır”! Osmanlı milletini oluşturan farklı unsurların ittihadı ise aralarındaki eşitsizlikleri ortadan kaldıracak “müsâvât”ın tesisi ile mümkündür. İlhamını Fransız İhtilali’nden alan bu “yitirilmiş cennet”in sloganı olan “hürriyet” ve “müsâvât”ın mütemmim cüzü ise “uhuvvet”tir. Ancak eşitliğin hukuk önünde ve bireysel olacağı şerhi gayrimüslimleri, İslam’ın kendilerine tanıdığı “millet-i hâkime” sıfatının şerefinden vazgeçememek de Müslümanları “müsâvât”ın tehditkâr muhitinden uzak tutmaktadır. Devleti ayakta tutma

²³ Tezimizin kapsam ve çapını aşan fikir akımları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, [Ankara 1987], Mehmet Karakaş, “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri”, *100. Yılında II. Meşrutiyet*, Pınar Yayınları, Ed. Asım Öz, [İstanbul 2008], s. 65-102, Recep Duymaz, *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, [İstanbul 2004], s. 71-92, İletişim, Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, [İstanbul 2010], s. 106-117, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, c. 1*, İletişim Yayınları, [İstanbul 2011], s. 41-44. Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken, [İstanbul 2011], s. 54-74.

²⁴ Halil İnalçık, “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor”, *Doğu-Batı* c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 12-16, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 380-386.

çabasının tek samimi savunucusu olan Türk unsurunun bastırılmış milliyetçiliği ise açığa çıkmak için “ittihâd-ianâsır”ın Balkan Savaşlarındaki dramatik çöküşünü bekleyecektir.²⁵

Gayrimüslimlerin, toplumsal yapıyı oluşturan piramitte Müslümanların üstünlüğüne razı olacak kadar kendi aralarındaki hiyerarşiden vaz geçemeyişlerinin doğurduğu çelişki, hukuk önünde ve şerefte, bireysel ve toplumsal alanda eşitlik talebine rağmen geçmişin imtiyazlarını da sürdürme ısrarındaki garâbet, padişahın “halife” sıfatının ittihadı mani olacağı yönündeki çıkışlar “müsâvât”çıların aşması gereken engellerin, zannedilenden çok daha fazla olduğunu göstermiştir.²⁶Nitekim II. Meşrutiyet’in ilanı tarihi olan “10 Temmuz’un(23 Temmuz)” milli bayram ilan edilmesi ittihâd-ianâsırın önündeki psikolojik bariyerleri yıkmaya yönelik bir adım olmuştur.²⁷

A. Teyfur Erdoğan, Osmanlı kimliğini sorguladığı makalesinde bu kimliğin yüksek bürokrasi içerisinde sınırlı kalmasının ve bir millet teşkil edecek şekilde toplumsal katmanlara yayılmamasının sebeplerini ele almaktadır. Ona göre; bütün Ortadoğu imparatorluklarının tipik davranış refleksi olan güçlü ortak çıkarlar, bu çıkarların devam ettirilebilmesi için gerekli ideoloji, toplumsallaşmanın bürokrasi dairelerinde edinilmesi, Türkçenin aralarında ortak lisan olması, belirli okullardan mezun olunması bürokratların kendilerini toplumun geri kalanından farklı bir sınıf olarak algılamalarının başlıca sebeplerini oluşturmaktadır. Osmanlı bürokrasisi için bu ideoloji, idarî etkinlik (merkezî otoritenin sağlam bir şekilde işletilebilmesi) için her şeyin ve herkesin araçsallaştırılmasıdır.²⁸

Farklı etnik unsurları kapsayan bir millet yaratma projesi ister istemez, “millet” kavramının klasik dönemdeki dini içeriğinden uzaklaşarak “ortak vatan” merkezli daha laik bir muhteva kazanmasını sağlayacaktır. II. Mahmud’un, tebaa arasındaki din farkını ancak cami-kilise-havrada iken fark edebileceği ifadesinde belirginleşen bu yeni durum Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanları ile kurumsal bir yapı kazanmaya başladı. Hıristiyan köylülere devlet toprağını kiralama hakkı verilmesi (1849-50), Mülkiye Mektebi (1859), Mekteb-i Sultani (1868) gibi karma okullar kurulması, Tuna Vilayeti’nden başlamak üzere (1864) Vilayet İdare Meclisleri’nde gayrimüslimlere de yer verilmesi, Tabiiyet-i Osmaniye

²⁵ Sacit Kutlu, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Millet-i Hâkime ve Müsâvât Tartışmaları”, s. 161-171, H. Aliyar Demirci, “1908 Parlamentosunda Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri”, *Doğu-Batı*, c. 1, sy. 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 98-100.

²⁶ Sacit Kutlu, a.g.m., s. 159-165.

²⁷ Bünyamin Ayhan, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki, Siyaset ve Basın”, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, [Konya 2010], s. 61.

²⁸ A. Teyfur Erdoğan, “Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine”, *Doğu-Batı* c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 19-25.

Kanunnamesi'nin çıkarılması (1864) ve nihayet Kanun-ı Esasî'nin 8. maddesinde Osmanlı kimliğinin etnik-dini bütün aidiyetlerin üzerinde Osmanlı vatandaşlığı ile tarif edilmesi bu konuda alınan mütevazı mesafenin sebeplerini teşkil etmiştir.²⁹

Erdoğan, devletin bir Osmanlı milleti yaratma konusundaki bu samimi çabalarının başarılı olamamasında; imparatorluğun etnik ve dini açıdan çok parçalı yapıya sahip olması, bu farklı grupların birbirleri ile temaslarının son derece sınırlı olması, halk ve memurların sınıfsal ayrışması, güçlü bir ideoloji oluşturulamaması ve devletin ömrünün bunu sağlamak için yeterli süre geçmeden sona ermesi gibi nedenlerin etkili olduğunu savunmaktadır.³⁰

XIX. yüzyılda gerek bürokrasi içerisinde gerek sivil alanda devleti kurtaracak reform çaba ve taleplerinin taşıyıcısı yeni bir aydın sınıfının ortaya çıktığı görülür. Tercüme Odası bu yeni aydın sınıf için münbit bir kaynak³¹ teşkil etmiştir. Bu sınıfın “Genç İtalya” hareketine nispetle ilk kez (1828) “Genç Türkler” olarak tesmiyesi onuru Charles Mac Farlane'e ait görünmektedir. Jön Türk kavramı; Ubcini tarafından Tanzimat devri ricâli için kullanılırken Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde meşrutiyet taraftarı muhalefet hareketini tarif için kullanılmaya başlanmıştır. Âli Paşa'nın otoriter yönetimine karşı “İttifak-ı Hamiyet(1865)”³² adlı bir cemiyet kuran bu grubun yolu Mısır hidivliği seçiminde gadre uğradığına inanan Mustafa Fazıl Paşa ile Paris'te kesişmiş, onun liderlik ve finansörlüğünde kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, önce Ali Suavi idaresindeki *Muhbir*(1867) gazetesini çıkarmışlardır. Fakat *Muhbir* adeta Ali Suavi'nin şahsi fikirlerini yansıtmaktan ibâret hale gelince Ziya Paşa ve Namık Kemal'in sorumluluğuna geçen *Hürriyet* gazetesi ile Babıâli'ye karşı sert bir muhalefet hareketi yürütmüşlerdir. Başlıca fikirleri hürriyetin tesisi, vatan ortak paydasında bir araya gelmesi, yürütmeyi denetlemek üzere Meclis'in kurulması ve anayasanın hazırlanmasıydı. Bu muhalif grubun hemen bütün faaliyetleri yurtdışında çıkardıkları gazete ve dergileri, kapitülasyonlar sayesinde denetimden uzak kalan yabancı postaneler vasıtasıyla ülkeye sokmaktan ibâret kalmıştır. Yine bu süreçte Namık Kemal'in

²⁹ A. Teyfur Erdoğan, “Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine”, s. 29-31.

³⁰ A. Teyfur Erdoğan, a.g.m., s. 38-41.

³¹ Necmettin Doğan, “Türk Demokrasi Tarihini Anlamanın Bir Aracı Olarak Meşrutiyet”, s. 136., Mehmet Emin Ali Paşa, Keçecizade Fuat Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Namık Kemal, Sadık Rıfat Paşa, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Mütercim Rüştü Paşa Tercüme Odalarında yetişen Tanzimat ve Meşrutiyet devri ricalinden birkaçıdır. Uğurhan Karaaslan, *Osmanlı Dış Politikasında Değişim ve Babıâli Tercüme Odası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, [İstanbul 1999], s. 47-51.

³² Nevzat Artuç, “II. Meşrutiyet'in İlanı”, *Doğu-Batı* c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 66, Akşin, Belgrat Ormanında piknik amacıyla toplanan altı genç tarafından kurulan bu derneğin kurucuları arasında Namık Kemal'in de bulunduğunu belirtir. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 45.

“Vatan Yahut Silistre” adlı tiyatro eseri oldukça ses getirmiştir. İslam bu dönemde II. Meşrutiyet devrindeki meşrulaştırıcı fonksiyonunun aksine bir muhalefet aracı olarak aydınlar tarafından kullanılmıştır. Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahatinde Mustafa Fazıl Paşa ile anlaşması üzerine zor durumda kalan Yeni Osmanlılardan birçoğu ülkeye geri dönmüş, çeşitli görevler almakla birlikte daha düşük tonda muhalif tavırlarını sürdürmüşlerdir.³³

Jön Türklerin birinci jenerasyonu diyebileceğimiz gruptan Midhat Paşa ve etrafındakilerin, meşrutî yönetimin önünde en büyük engel olarak gördükleri Sultan Abdülaziz’e karşı gerçekleştirdikleri askerî darbenin³⁴ ardından ilan edilen I. Meşrutiyet’in doğurduğu bahar havası uzun sürmemiş, “93 Harbi” ile ilk “Anayasal Monarşi” tecrübesi sona ermiştir. Midhat Paşa’nın sürgününü aydınların çeşitli vazifelerle İstanbul’dan uzaklaştırılması takip etmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa, 1880’lerden itibaren etkin olan ikinci jenerasyona, II. Abdülhamid’in sıkı takip ve baskısı karşısında adeta can simidi olmuştur. İhtilale kadar geçen süreçte 95’i Türkçe, 8’i Arapça, 12’si Fransızca ve 1’i de İbranice olmak üzere 116 gazete³⁵ çıkarılmış olması İkinci Nesil Jön Türklerin çaba ve birikiminin yoğunluğuna delalet etmektedir. 4 Şubat 1902 Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi’nde (I. Jön Türk Kongresi) Abdülhamid’i devirmek için uygulanacak yöntem konusundaki fikir ayrılıkları hareketin bölünmesine yol açmıştır. Yabancı müdâhalesine karşı olan ve Osmanlı ordusundan devşirilecek kuvvetlerle ihtilal yapılmasını savunan daha merkezîyetçi Ahmed Rıza ve ekibine karşılık ihtilalin yabancı müdâhalesi ile gerçekleşmesini savunan adem-i merkezîyetçi Prens Sabahaddin ekibi Jön Türkler arasındaki temel ayrışmayı teşkil etmiştir. Ahmed Rıza Bey ve Bahaeddin Şakir tarafından 1905’te kurulan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1908 İhtilali’nin başrolünde yer almıştır. Cenk Reyhan dipnotta

³³ E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları, [İstanbul 1982], s. 19-21, M. Şükrü Hanioglu, “Jön Türkler”, *TDVİA*, 23. c. [İstanbul 2001], s. 584, Adem Kara, “Meşrutiyetin Oluşumunda Aydınların Etkisi”, *Doğu-Batı* c. 2, sayı: 46, Ağustos-Eylül-Ekim, 2008, s. 228-234, İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasal Görüşleri*, İz Yayıncılık, [İstanbul 1994], s. 37, Mümtazer Türköne, *Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, Etkileşim, [İstanbul 2011], s. 83-93, Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, [İstanbul 2000], s. 20-25.

³⁴ Bazı tarihçiler Meşrutî yönetimi tesis için ilk darbe girişimi olma şerefini “Kuleli Vakası (13 Eylül 1859)”na verirken bazıları da bu olayın sadece padişahın şahsını hedef aldığını iddia etmişlerdir. Kuleli Vakası’nı tertipleyenler arasında Süleymaniyeli Şeyh Ahmed, Çerkez Hüseyin Daim Paşa, Cafer Dem Paşa, Binbaşı Rasim Bey, Arif Bey isimleri verilmiştir. Namık Kemal’in Şeyh Ahmed hakkında “ebu’l ahrar” sıfatını kullanması ve yine bu isimlerden “Didon Arif’in “revolisyon” kavramından bahsetmesi, Ahmed Bedevi Kuran’da vakanın amacında olmasa bile tertipçilerinin zihni altyapısında hürriyet fikrinin olduğu kanaatini hâsıl etmiştir. (Ahmed Bedevi Kuran, a.g.e., s. 17-20, Adem Kara, a.g.m., s. 224.) Ramsaur, Abdülaziz’e yönelik darbenin Jön Türkler tarafından değil bir kısım yönetici elit tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmekle birlikte darbenin önde gelen ismi Mithat Paşa’yı “inanmış bir meşrutiyetçi” olarak tanımlarken aslında aralarındaki en güçlü bağa da temas etmiş olmaktadır. (E. E. Ramsaur, a.g.e., s. 21-23.)

³⁵ Ahmed Bedevi Kuran, a.g.e., s. 61, Necmettin Doğan, “Türk Demokrasi Tarihini Anlamanın Bir Aracı Olarak Meşrutiyet”, s. 137.

atıf yaptığımız yazısında II. Meşrutiyet sürecinin ancak 1909 Kanun-ı Esasî tâdilâtı ile devrimci bir ihtilal karakteri kazandığını, evvelinde devrimci bir sonuç doğurmayan “mutedil bir inkılâp” olduğu görüşünü dile getirmektedir.³⁶ Bu konuda Babanzâde İsmail Hakkı Bey kendisi ile hemfikir değildir. Üçüncü bölümde tahlil edeceğimiz yazılarında II. Meşrutiyet’i belki de bütün Şark’ı uyandıracak, hatta Fransız İhtilali’nden bile daha önemli bir gelişme olarak alkışlar. Burada parçası olduğu bir harekete aşırı bir önem atfedildiği iddia edilebilirse de II. Meşrutiyet’in 23 Temmuz günü tamamlanmış bir süreç olmadığı, 31 Mart karşı devriminin bastırılması ile devam eden bir aşamada 1909 tâdilâtının gerçekleştirilebildiği düşünülürse İsmail Hakkı Bey ve Cenk Reyhan’ın yorumlarını telif etmek mümkün olur.³⁷

Meşrutiyet’in taşıyıcısı Osmanlı aydınlarının temel ortak vasıfları -bazen bir ikisi eksik olsa da- Türklük, gençlik, yönetici sınıftan olmak, mektepli olmak ve burjuva zihniyeti taşımaktır.³⁸

Aydınlanma düşüncesinin temel rükünleri olan pozitivizm ve biyolojik materyalizmin, geleneksel kodları derinden sarstığı bir sürecin tesirinde kalan Jön Türklerin önde gelen temsilcileri arasında: İctihad dergisini çıkaran Abdullah Cevdet, Pozitivist-Cumhuriyetçi Ahmed Rıza Bey, Sadrazam Midhat Paşa, Bahaeddin Şakir, İbrahim Temo, İshak Sükûti, İsmail Canbolat, Enver Paşa, Mahmud Celaleddin Paşa ve oğlu Prens Sabahaddin(adem-i merkeziyet ve teşebbüs-ü şahsi düşüncesinin mürevvici), Sadrazam Talat Paşa, siyâsî elitist kadroların yönetimini savunan Mizancı Murad Bey, Doktor Nazım, Sadrazam Said Halim Paşa, Tunalı Hilmi gibi isimler yer alır. Yurt dışında yayımlanan süreli yayınların adedi konusunda değişik rakamlar verilmekle birlikte -birçok ülkede ve dilde yayımlanmış olma, bazılarının çok kısa ömürlü olması gibi sebeplerle- bu sayının tespit edilebilmesinin çok zor olduğu ortadadır. Kahire, Paris ve Cenevre İttihadçı yayınların en güçlü olduğu başlıca merkezlerdir. *Hak, Meşveret, Mizan, İctihad, Hürriyet, Şûrâ-yı Ümmet* Jön Türk basınının önde gelen yayın organlarıdır. Hepsinin ufkunda Batı’yla aralarındaki mesafeyi kapatacağına inandıkları sihirli bir kelime durmaktaydı: Terakki! Meşrutiyet bunu temin edecek ve modernliğin bir ölçütü olduğu kadar Devlet-i Aliyye’yi yaşatacak yegâne sistemdi.³⁹

³⁶ M. Şükrü Hanioğlu, “Jön Türkler”, sf. 586, Nevzat Artuç, “II. Meşrutiyet’in İlanı”, s. 69, Cenk Reyhan, “Jön Türk Hareketi Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, *Doğu-Batı* c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 110-113.

³⁷ Babanzâde İsmail Hakkı, “On Temmuz”, *Tanin*, 1910.07.23, no: 680.

³⁸ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 132-137.

³⁹ M. Şükrü Hanioğlu, “Jön Türkler”, s. 586-587, Sacit Kutlu, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Millet-i Hâkime ve Müsâvât Tartışmaları”, s. 163, Nevzat Artuç, “II. Meşrutiyet’in İlanı”, s. 68; Kocabaşoğlu,

2.2. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE KAVRAMI VE MEŞRUTİYETE GİDEN YOL

Modernizmin egemen olduğu son iki asrın yönetim anlayışında öne çıkan iki unsurdan biri otoritenin rasyonelleşmesi yani iktidar yetkisini Yararıcıdan aldığı iddia eden hanedanlar yerine aklî temellerle gerekçelendirilen yönetimler kurulması, diğeri ise siyasal katılımın genişlemesi, temsilin meşruiyetinin tabana yayılmak sûretiyle artırılmasıdır.⁴⁰

İngiltere’de Kral I. John’un yetkilerinin bir kısmını soylu sınıfına devrettiği Magna Carta(1215) ile başlatılan kralın yetkilerini sınırlandırılması anlamındaki bu rasyonelleşme/anayasacılık hareketleri, XVIII. yüzyıldan itibaren burjuva sınıfının omuzlarında yükselmiş, krala ve soylulara karşı kazanılan alanın ardından Sanayi İnkılâbı’nın doğurduğu proleterya sınıfının burjuvaya karşı kazandığı mevzilerle gelişme göstermiştir.⁴¹ ABD(1787) ve Fransa (1791) anayasaları bu doğrultuda hazırlanmış ilk çağdaş anayasalardır. Anayasacılık hareketlerinin başladığı İngiltere’nin halen yazılı bir anayasasının olmayışı ilginç olmakla birlikte bu durum İngiliz monarşisinin geleneksel tutumuyla birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanır.

Türk tarihinde anayasacılık hareketlerinin kuluçka devresinin Batı’yla mukayese edildiğinde oldukça kısa sürdüğü görülür. Sosyal tefricilik kuralının oldukça hızlı işlemesi bu taleplerin aşağıdan yukarıya belirgin bir sınıf mücadelesinin sonucu elde edilen gelişmeler olmamasına ve dolayısıyla yönetici bir elitin liderliğindeki gelişmeler olarak ilerlemesine yol açmıştır.⁴² Gerek otoritenin rasyonelleşmesini gerek siyasal katılımın genişlemesini Batılı kurumların kurulmaya başlandığı ve “Meşveret Meclisleri”nin oluşturulduğu III. Selim ve II. Mahmud dönemlerine kadar uzatmak mümkündür.⁴³ Kendisi de bir ayan olan Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa’nın, devletin kan kaybeden iktidarını tahkim etmek amacıyla Padişah II. Mahmud ve ayânın önde gelenlerini Sened-i İttifak’ı imzalamak üzere Kâğıthane Köşkünde

Gökhan Kaya’dan iktibâsla bu rakamı 153 olarak vermektedir. Uygur Kocabaşoğlu, “Hürriyet”i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basım, s. 37.

⁴⁰ Ayten Sezer, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Siyasal Katılma”, *Abdurrahman Çaycı’ya Armağan*, Hacettepe Ü. Atatürk İlke ve İnkılâpları T. Enstitüsü, Ankara, Ağustos 1995, s. 415, Mehmet Ö. Alkan, “II. Meşrutiyet’te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya Militer Türk-İslam Sentezi”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [İstanbul 2010], s. 57-58.

⁴¹ Yusuf Şevki Hakyemez, “Osmanlı-Türk Anayasacılığında II. Meşrutiyet Devri”, *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı-Marmara Üniversitesi, [İstanbul 2010], s. 129-133.

⁴² Meşrutiyet hareketinin toplumsal tabandan mahrum olduğu düşüncesine yapılan itirazlara devrimin niteliği bağlamında ilerleyen sayfalarda yer vereceğiz. (Yusuf Şevki Hakyemez, a.g.m., s. 134-135.)

⁴³ Ayten Sezer, a.g.m., s. 415-417.

bir araya getirmesi(7 Ekim 1808), mutlak monarşi surunda açılmış bir gedik olması hasebiyle önemsenmelidir.⁴⁴

Batı başkentlerinde elçilik yapan devlet adamlarının kaleme aldığı sefaretnâmelerin, ıslahatların alacağı istikamet konusundaki belirgin rolü göze çarpar.⁴⁵ Yüksek bürokrasinin Tanzimat ve Islahat Fermanları ile hükümdar karşısında ispat-ı vücut eden ve onun yetkilerini tırpanlayan ilk organize hareket olduğu düşüncesi, değişim hareketlerinin ana eksenini olan sınıfsal mücadele bağlamında, üzerinde düşünölmeye muhtaç bir görüştür. Nitekim iç ve dış gelişmelerin Osmanlı Devlet ricâlini ilana zorladığı birer “ihsan-ı şahane” mâhiyeti arz eden Tanzimat ve Islahat Fermanlarındaki değişim ve gelişimi yetersiz bulan asker ve bürokratlardan oluşan yeni aydın grubu -Yeni Osmanlılar/Jön Türkler-mutlak yönetim anlayışının anayasa ile sınırlanarak meşruiyetini millettten alan bir yapıya kavuşturulmasını savunmuşlardır.Bu amaçla Âli ve Fuad Paşalarda teşahhus eden bu yüksek bürokrasi ile amansız bir rekâbet içerisinde olmuşlardır.⁴⁶

Yeni Osmanlıların kuşkusuz en tanınmış siması diyebileceğimiz Namık Kemal’in tefekkür ufkunda “hâkimiyet-i milliye” kavramının “hâkimiyet-i ahâli ki kuvva-yı hükûmetin halktan münbais olmasından ibâret ve lisan-ı şer’de namı hakk-ı biattır.”tarifiyle vücut

⁴⁴ Orhan Avcı, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, *Askeri Tarih Bülteni*, c. 25, s. 48, 2000, s. 90. XVIII. Yüzyıl boyunca yerel otoritelerini Devlet’in merkezi otoritesi karşısında tahkim eden Ayanların Alemdar Mustafa Paşa’nın Sadaret makamına getirilmesi ile güçlerinin zirvesine ulaştığı söylenebilir. 29 Eylül 1808’de Kâğıthane’deki Çağlayan Kasrı’nda bir araya gelen merkez bürokrasisi ile Ayan temsilcileri 7 Ekim’de yedi maddelik bir metin üzerinde anlaşılır. Şanizade ve Cevdet Paşa tarafından nakledilen eksik metinler dolayısıyla Sened-i İttifak’ın Türk Demokrasi tarihi açısından taşıdığı ehemmiyet de farklı yorumlanagelmıştır. Tunaya, Ortaylı ve Akşin onu Magna Carta ile mukayese ederken Berkes, Aldıkaçtı, Kili, Gözübüyük, Tanilli, Onar gibi isimler Anayasal hareketlerin başlangıç adımı olarak kendisine önem atfetmektedirler. Belgede padişah tuğrasının bulunmayışını ehemmiyetine dair bir nakise olarak değerlendirenler bulunmasına mukabil Ali Akyıldız tarafından tam metni yayınlanan belgede yer alan Hatt-ı Hümayun’da Padişah II. Mahmud’un, senedin icrasını tekeffül edişi bu itirazları çürütücü mahiyettedir. Sened-i İttifak’ın 1. maddesinde Padişahın saltanat hukukunun korunacağı, 2. maddesinde toplanacak askerlerin konumu, 3. maddesinde hazine gelirlerinin tahsili, 4. maddesinde sadrazamın konumu, 5. maddesinde anlaşmaya sadık olan Ayanlarının hukukunun korunması, 6. maddesinde İstanbul’un güvenliğinin sağlanması, 7. maddesinde vergi miktarlarının belirlenmesinde halkın gözetilmesi konusunda alınan kararlar yer almaktadır. Özellikle 5. maddede Ayanlara verilen teminatların mirasçılarını da kapsamaması zaman içerisinde kazandıkları bir nevi yerel hanedan vasıflarının garanti altına alınmasına matuf görünmektedir (Ali Akyıldız, “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1998, sayı 2, s. 209-222; Ali Akyıldız, “Sened-i İttifak”, *TDVİA*, c. 36, [İstanbul 2009], s. 512-514).

⁴⁵Viyana sefiri Sadık Rifat Paşa’nın görüşlerinin karşılığını Tanzimat Fermanı’nda bulması gibi. Ayhan Ceylan, “Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi”, *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı-Marmara Üniversitesi, [İstanbul 2010], sf. 51.

⁴⁶ Cezmi Eraslan, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Milli Hâkimiyet Düşüncesi ve Meclis Anlayışının Gelişimi Üzerine”, *Prof. Dr. Mübahat Küçükoghluna Armağan*, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İ.Ü. Edb. F. Yay., Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti ABD, [İstanbul 2006], s. 673-674, Temuçin F. Ertan, “Osmanlı Devleti’nde Anayasalı Rejime Geçiş(1876 Kanun-ı Esası)”,*Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, s. 1-2, Eylül 1995, s. 135.

bulduğu görülür. Günümüz Türkçesiyle; “ İslam siyaset anlayışında biat hakkı olarak yer alan ve hükûmet kuvvetlerinin kaynağını halktan aldığı yönetimdir.”, şeklinde anlaşılmalıdır. Ancak II. Meşrutiyet dönemine kadar Meşrutiyet,İslamî kaynağı olarak görülen “Meşveret” kavramına atıfla meşrulaştırılmış, “hâkimiyet-i milliye” çokça vurgulanan bir kavram olmamıştır.II. Meşrutiyet ve onu takip eden anayasa tâdilâtı sürecinde ise öne çıkan kavram “hâkimiyet-i milliye” olmuştur. Kamil Paşa Kabinesi’nde yapılan değişikliklere, Meb’ûsân Meclisi’nin feshinde ve Kabine’nin ıskatında Ayân Meclisi’ne tanınmak istenen yetkiye, Ayân üyesi vekillerin bütçe müzâkerelerinde müdahil olmasına başta Babanzâde İsmail Hakkı Bey olmak üzere⁴⁷ milletvekilleri tarafından gösterilen tepkiler hep “hâkimiyet-i milliye”nin haleldar olacağı gerekçesine mâtuftur. II. Meşrutiyet döneminde kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası’nın yayın organı olan gazetenin adının “Hâkimiyet-i Milliye” olması, isminin yanında yer alan Fransızca ibârenin de halk egemenliği anlamına gelmesi (Souverainete de Peuple/Journal Democrate) bu konuda alınan mesafeye bir işaret olarak görülmelidir.⁴⁸

Her ne kadar halk tarafından seçilmeyip rey ve liyâkat sahibi olduğuna inanılan ricâl-i devlet arasından atama ile belirlenmişlerse de yapılacak reform ve çıkarılacak kanunların daha geniş bir tabana dayandırılmasını hedefleyen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye(1838)⁴⁹ ve Şûrâ-yı Devlet(1868)⁵⁰ gibi kurumların ortaya çıkışı bu meşruiyet arayışlarının bir tezâhürü olarak değerlendirilmektedir.⁵¹

⁴⁷ Bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, “Kabinenin Şekl-i Hazırı ve Nazariyat-ı Siyasiye”, *Tanin*, 1908.02.13, no: 193, “Yine Ayân Meselesi”, *Tanin*, 1908.12.21, no: 141, “Ayân’ın Hakk-ı İstizahı”, *Tanin*, 1909.11.20, no: 437.

⁴⁸ Fevzi Demir, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Hâkimiyet-i Milliye Kavramının Kullanılışı”, *Yeni Türkiye*, c. 8, s. 46, 2002, s. 245-248, H. Aliyar Demirci, “1908 Parlamentosunda Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri”, s. 88-95.

⁴⁹ 24 Mart 1838’de Koca Hüsrev Paşa başkanlığında beş üyeden oluşan bir Meclis olarak kuruldu. Gülhane kasrında toplanan Meclis, kararlarını oy çokluğu ile alırdı. Çalışmaları aksattığı gerekçesiyle üyelerin diğer memuriyetleri kaldırdı. Görüşlerin özgürce dile getirilebilmesi için üyeler arasında rütbe eşitsizliğine son verildi. Temel iki fonksiyonu yasama ve yüksek devlet memurlarını yargılama idi. Yasama faaliyeti bir dönem Meclis-i Ali-i Tanzimat’a devredildiyse de daha sonra bu iki kurum Meclis-i Ahkâm-ı Adliye adı altında birleştirildi (1861). 1868’de ikiye ayrılarak yasama görevini Şûrâ-yı Devlet’e, yüksek temyiz mahkemesi rolünü ise Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ye bıraktı. (Ali Akyıldız, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye”, *TDVİA*, 28.c., s.250-251.)

⁵⁰ 1864 Vilayet Nizamnâmesi mucibince Vilayet Meclislerinde halk temsilcilerinin de yer alması Tuna (Mithat Paşa) ve Halep (Cevdet Paşa) vilayetlerinde uygulamaya konmuştur. Bunun merkez teşkilatındaki yansıması olarak da 5 Mart 1868 tarihli irâde ile Meclis-i Ahkâm-ı Adliye; Şûrâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye olarak ikiye taksim edilmiştir. 10 Mayıs 1868’de Mithat Paşa başkanlığında Ali Paşa tarafından padişah nutkunun okunması ile açılışı yapılan Şûrâ-yı Devlet; Fransa’nın Conseil d’Etat adlı yüksek meclisinden ilhamını almıştır. Kanun ve nizamnâme tasarılarını hazırlamak, mülkî işleri incelemek, mahkeme veya meclislerin kararlarında adlî-idarî memurlar arasında çıkan ihtilâfları çözümlmek, hükûmet ve kişiler arasındaki davalara bakmak, kanun metinlerini yorumlamak, devlet memurlarını yargılamak gibi yetkilere sahipti. Sadâret tarafından kendisine havale edilen bu gibi işleri görüştükten sonra mazbatasını yine sadârete sunardı. Hazırladığı tasarılar hükûmet ve padişah onayı ile kanunlaşır. Mülkiye, Maliye, Adliye, Nâfia-Ticaret-Ziraat ve Maarif olmak üzere beş daire şeklinde teşkilatlandırılan Şûrâ-yı Devlet’in kurulması ile güçler ayrılığını gerçekleştirmek hedeflenmişti. Her daire 5-10 kişiden oluştuğundan genel kurul 50 kişiyi

Fransızca “la charte” kavramının mukâbili olarak Arapça “şart” kökünden türetilen “meşrutiyet” kavramı “Anayasal Monarşi” rejimi anlamında daha Kanun-ı Esasî’nin ilanından önce dönemin aydınları tarafından kullanılmaya başlanmıştır.⁵² Tahtavi gibi Arap aydınlar ise daha çok “mukayyed” kavramını tercih etmişlerdir. Mustafa Reşid Paşa’nın “hükûmet-i mutlaka” ve “hükûmet-i meşruta” düalitesine dayalı tasnifi de bu kavramsallaştırmanın öncüleri arasında yer alır.⁵³

Meşrutiyet’i monarşiden ayıran önemli bir fark olarak kamusal müzâkerenin parlamentoda aleni olarak yapılabilmesi üzerinde hassasiyetle durulmuş ve “meşveret” bu aleniliğin somutlaşmış şekli olarak algılanmıştır. Meşrutiyet kavramına İslamî referanslarla⁵⁴ meşruiyet kazandırmak isteyen aydınlar, bunu “usûl-ü meşveret”, “meşrutiyet-i meşrua” kavramlarıyla ifade etmişler ve başlıca özelliği olarak yasama yetkisini icra organı olan hükûmetin elinden almasını dile getirmişlerdir.⁵⁵

Meşrutiyet taleplerinin dillendirilmesinde yeni aydın sınıfının kendilerine iktidar alanı açma çabalarının yanı sıra dış baskıların bu yolla önleneceği naifliği de rol oynamıştır. Tanzimat ricâli teorik olarak karşı çıkmamakla birlikte halkı yönetime katılma konusunda yetersiz görmekte iken aydınlar bu düşünceye şiddetle karşı çıkmışlardır.⁵⁶ Tanzimat ve Islahat reformlarının laik hüviyeti de Yeni Osmanlıların hedef tahtasındadır. İhtiyaç duyulan yenilikler mutlaka Şer-i Şerife muvâfık olmalıdır.⁵⁷

aşmazdı. Gayrimüslimlerin de üye yapılabildiği Şûrâ-yı Devlet’te üyelerin önceki rütbeleri farklı olsa da üye olduktan sonra statüleri eşitlenirdi. İki büyük hamisi olan Ali ve Fuat Paşaların art arda ölümü Şûrâ-yı Devlet’in zayıflamasında etkili oldu. Daire sayısı ve yetkileri azaltıldı. Mithat Paşa’nın sadâretinde yeniden canlanarak yasama faaliyetinin merkezi haline geldi. 1876 Kanun-ı Esasî’sinin hazırlanmasında mühim rol üstlendi. Kanun tasarıları hükûmetin talebi üzerine Şûrâ-yı Devlet’te hazırlandıktan sonra Meclis-i Meb’ûsân ve Ayân’da görüşülmesi Anayasa hükmü idi. Daire sayısı ve yetkilerinde sürekli değişiklikler yapılan kurum 1909’da Adliye Nezareti’ne bağlanarak başkanı kabine üyesi olmaktan çıkarıldı. Ancak 1912’de eski konumuna iade edildi. 1940’lardan itibaren “Danıştay” adıyla Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde de kendine yer buldu. (Ali Akyıldız, “Şûrâ-yı Devlet”, *TDVİA*, c. 39, s. 236-239.)

⁵¹ Cezmi Eraslan, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Milli Hâkimiyet Düşüncesi ve Meclis Anlayışının Gelişimi Üzerine”, s. 674.

⁵² Bkz. Esad Efendi’nin Hükûmet-i Meşruta adlı eseri, Tahtavi’nin Fransız Anayasası’nı Arapçaya “eş-şarta” adıyla çevirmesi. (M. Şükrü Hanioglu, “Meşrutiyet”, *TDVİA*, 29.c., s.388.)

⁵³ Ayhan Ceylan, “Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi”, s. 50-51.

⁵⁴ “Ve şavirhüm fi’l emr(Emirde/topluma ait işlerde reylerini al. Al-i İmran 3/159)”, “ve emrühüm şûrâ beynehüm(buyrukları/işleri de aralarında şûrâdır. Eş-Şûrâ 42/38)”, (Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili Kuran-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İşaret Yayınları, [İstanbul 2006], s. 72, 488.)

⁵⁵ M. Şükrü Hanioglu, a.g.m., s.389, H. Aliyar Demirci, “1908 Parlamentosunda Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri”, s. 85-88.

⁵⁶ Cezmi Eraslan, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Milli Hâkimiyet Düşüncesi ve Meclis Anlayışının Gelişimi Üzerine”, s. 674-675, M. Şükrü Hanioglu, a.g.m., s. 390.

⁵⁷ Orhan Avcı, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, s. 92.

Meşrutiyet çalışmalarına muhalefet edenlerin bir kısmı, bunu istişareyi emreden ayette geçen “hüm” zamirinin Müslümanları işaret ettiği gerekçesiyle gayrimüslimleri yönetime dâhil etmeyi dine aykırı bulurken, Ahmed Cevdet Paşa gibi bir kısım aydınlar ise bunu siyaseten yanlış bulmaktaydılar. Savunanlar ise yine aynı ayetleri ve Hz. Peygamberin gayrimüslimlerle istişaresine dâir bazı uygulamaları ve hadisleri ile görüşlerini desteklemişlerdir.⁵⁸

Gayrimüslim unsurlara verilen imtiyazlar çerçevesindeki tecrübeler, Tunus(1861) ve Mısır’daki(1866) anayasa hareketleri Kanun-ı Esasî öncesinde Osmanlı coğrafyasındaki birikimi ortaya koymaktadır.

Türk siyasî tarihindeki mühim çalkantılı süreçlerde öğrenci olaylarının neredeyse gelenekselleşen tetikleyici etkisini I. Meşrutiyet’e kadar götürmek mümkündür. Bu bağlamda 10 Mayıs 1876’da başlayan “talebe-i ulûm” hareketlerinin “Meşrutiyet Caddesine” döşenen ilk kilometre taşı olduğunu iddia etmek abartılı bir yorum olmayacaktır. Sadârete Mütercim Rüşdü Paşa, Seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa ve Şûrâ-yı Devlet reisliğine Midhat Paşa’nın getirilmesini sağlayan bu öğrenci hareketleri, Sultan Abdülaziz’in hal’ ve katlini müteâkipayını kadronun Meşrutiyet’in ilanındaki rolü düşünüldüğünde, tarihi akış içerisindeki gerçek yerini bulmaktadır.⁵⁹ Meşrutiyet taleplerinin 11 yıl sonra Askerî Tıbbiye öğrencileri arasında kurulan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti(1889) tarafından dillendirilmeye başlanması da bu geleneğin kökleşmesine misal teşkil eder. Öğrencilerin yüksek heyecanının yönlendirilmesinde basının kamuoyu oluşturma gücü ayrıca üzerinde durulması gereken bir bahistir.⁶⁰

Bununla birlikte merkezinde meşrutî yönetim taleplerinin yer aldığı bu süreci tamamen iç politik gelişmelerin ve siyasî rekâbetlerin sonucu olarak değerlendirmek de yanlıştır. Tanzimat Fermanı’nın ilanında Mısır meselesinin halli için düzenlenen Londra Konferansı’nın(1840), Islahat Fermanı’nda ise Kırım Savaşı’nı müteâkip düzenlenen Paris Barış Konferansı’nın(1856) doğuracağı muhtemel baskı ve talepleri engelleme çabalarının rolü düşünüldüğünde Meşrutiyet’i doğuran sürece ikinci bir projeksiyon tutulmuş olur.⁶¹ Osmanlı ricâlini meşrutiyetin meşruluğu konusunda serdedilen endişelere rağmen, adım atmaya zorlayan sebepler arasında Balkan Bunalımı’na çözüm bulmak amacıyla İstanbul’da

⁵⁸ M. Şükrü Hanioglu, a.g.m., s.390, Orhan Avcı, a.g.m., s. 93.

⁵⁹ M. Akif Aydın, “Kanun-ı Esasî”, *TDVİA*, 24. c., s. 329.

⁶⁰ Orhan Avcı, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, s. 96-97.

⁶¹ M. Akif Aydın, a.g.m., s. 329.

toplanan Tersane Konferansı'ndan gelecek talepleri önlemeye mâtufl "zarûrethali"ni dikkate almamak hakikati eksik tarif etmek olacaktır.⁶²

Düvel-i Muazzama kulübüne aday yeni üyeler Almanya ve İtalya'nın bozduğu dengede bütün devletler yeni pozisyon arayışına girmişlerdir. Artık Osmanlı Devleti hiçbir taraf için kıymet-i harbiyesi olan bir güç değildi. Bu devletlerin hepsini sadece gayrimüslimler lehine yapılacak ıslahatlar ilgilendirmekte, Devlet-i Aliye "Andrassy Notası", "Berlin Momerandumu" gibi baskılara maruz kalmaktaydı. Bütün bunların üzerine 1875 Muharrem Kararnamesi'yle gelen iflas Osmanlı Devleti'ni iyice yalnızlaştırmıştır.⁶³

Konferans öncesinde anayasanın en hararetili savunucusu olan Midhat Paşa'nın sadârete getirilmesi belki de İngiltere'nin müzâheretini kazanmak için oynanan son koz olmuştur. Ancak 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasî'nin ilan edilerek Meşrutiyet yönetimine geçilmesi bile aynı gün toplanan Tersane Konferansı'nın çalışmalarını ve gayrimüslim tebaa lehine ıslahat taleplerini engelleyememiş ve Osmanlı tarihinin en dramatik mağlubiyetlerinden biri olan 93 Harbi'ni netice vermiştir.⁶⁴

Midhat Paşa riyasetinde asker, ulemâ ve yüksek bürokrasiden oluşan "Meclis-i Mahsus" tarafından Belçika(1831) ve Prusya(1850) Anayasaları başta olmak üzere yirmi civarında tasarımı⁶⁵ da incelemek sûretiyle 20 Kasım 1876'da hazırlanan Kanun-ı Esasî'nin, yetkisini Tanrı'dan alan monarşik egemenlik anlayışında önemli bir kırılma olduğu şüphesizdir. Elbette ki bu önemi, tarihin tadrîcî gelişim süreci içerisinde aramak gerekir. Zira Meşrutiyet'in ilanı ile egemenliğin kullanımına ortak olan halk tarafından seçilen Meclis-i Mebûsân'a yüklenen görev Şûrâ-yı Devlet'ten gönderilen kanun tekliflerini görüşmekten ibâret iken kendisinden, Devlet-i Aliyye'yi ileri devletlerin seviyesine yükseltmesi, halk ve devlet arasında köprü olması gibi faydalar umulması, verilen yetki ile girilen beklenti arasındaki orantısızlığı açıkça göstermektedir.⁶⁶

Bu umumî iyimserliği halkın "nâşir-i efkârı" olan basının da taşıdığı görülmektedir. *Ceride-i Havadis*, *Basiret*, *Vakit* ve *Sabah* gazeteleri üzerinde yapılan bir çalışmada öğrenciler, halk ve protokol erkânının Meşrutiyet'i bir bayram havasında karşıladığı ve tebrik

⁶² M. Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet", s. 391.

⁶³ Temuçin F. Ertan, "Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Rejime Geçiş(1876 Kanun-ı Esasî)", s. 136-140.

⁶⁴ M. Akif Aydın, "Kanun-ı Esasî", s. 329.

⁶⁵ Bu tasarılar arasında Mithat Paşa ve Said Paşa tarafından hazırlananlar da mevcuttur. Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, [İstanbul 2006], s. 34-35.

⁶⁶ Cezmi Eraslan, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Milli Hâkimiyet Düşüncesi ve Meclis Anlayışının Gelişimi Üzerine", s. 675-678.

hususunda ilk sıranın kısa bir süre sonra Meşrutiyet'e son verecek olan Sultan II. Abdülhamid Han'a verildiği vurgulanmaktadır.⁶⁷

Kendi temsilcilerinin Meclis kürsüsünde söz alarak konuşma yapmasının bile çok önemli bir kazanım olduğunun dile getirildiği bir ortamda, Meclis'insiyasî ve ekonomik konularda hükûmet üyelerinden hesap sorabilmesi, denetleyebilmesi halk egemenliği açısından oldukça önemsenmesi gereken hususlardır.⁶⁸ Ancak 93 Harbi'ni sonlandıran barış görüşmelerinin, Meclis'ingörev süresi içerisinde bitmeyeceği gerekçesiyle Padişah tarafından Kanun-ı Esasî'ye dayanılarak Meclis-i Mebûsân'ın kapatılması, eski devlet ricâlinin bu murâkabe kavramını içselleştirememiş olmalarının açık bir göstergesidir.⁶⁹ Sonraki süreçte Kanun-ı Esasî'nin devlet salnamelerinde yer alması nedeniyle meşrutî yönetimin devam ettiği iddiası ise Sultan II. Abdülhamid'in uygulamaları nazar-ı dikkate alındığında savunulabilirlikten uzaktır.⁷⁰

2.3. MEŞRUTİYET'İN MEŞRUIYET ARAYIŞI

Meşrutiyet'in 33 yıl aradan sonra yeniden ilanında asker-bürokrat aydınların dış politik ittifaklar karşısında devletin beka şartını "hâkimiyet-i milliye, müşâvere, fikirlerin çatışması, kuvvetler dengesi" gibi kavramlarda arayışı etkili olmuştur.⁷¹ İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin nâşir-i efkârı diyebileceğimiz iki derginin *Meşveret* ve *Şûrâ-yı Ümmet* adını taşıması bu konuda yeteri kadar fikir vericidir. Dönemin İslamcı aydınları da gerek eserlerinde gerekse çıkardıkları süreli yayınlarda Meşrutiyet'i destekleyen fikirleriyle oldukça yol açıcı olmuşlardır.⁷²

Sürekli bir gerileme ve çöküş (tedenni, inhitat, inkıraz) halinde bulunma, yaygın bir atâlet, yöneticilerin hataları, halkın cehaleti, İslamın asli kaynaklarından uzaklaşarak yanlış

⁶⁷ Selim Aslantaş, "Kanun-ı Esasî ve Osmanlı Basını", *Kök Araştırmalar Osmanlı Özel Sayısı*, 2000, s. 61-69.

⁶⁸ Meb'ûsân Meclisi'nde Parlamentar denetimin etkin bir şekilde yapılması hakkında bkz. Ahmet Ali Gazel, "Birinci Meşrutiyet Parlamentosu'nda Parlamentar Denetim...", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 17, 2005, H. Aliyar Demirci, "1908 Parlamentosunda Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri", s. 85. İstanbul meb'usu Solidi Efendi halkın cehalet ve ahmaklıkla itham edilerek Meşrutiyet'e henüz liyâkat kesbedilmediği iddialarına şiddetle karşı çıkmış, Halep mebusu Nafi Efendi 93 Harbi nedeniyle büyük memurları yarı maaşlarını hazineye terk etmeye davet etmiş, Aydın mebusu Yenişehirizade Ahmed Efendi hükûmet harcamalarının Meclis'e izahını istemiş, vükelâ defaatle izâhât için Meclis huzuruna davet edilmiştir. (Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 45-48.)

⁶⁹ Cezmi Eraslan, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Milli Hâkimiyet Düşüncesi ve Meclis Anlayışının Gelişimi Üzerine", s. 681-682.

⁷⁰ M. Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet", *TDVİA*, 29.c., s. 391.

⁷¹ Cezmi Eraslan, a.g.m., s. 683.

⁷² Hanioglu, "Meşrutiyet", s.392. İsmail Kara, Batı sömürgeciliğinin ve oryantalizmin doğurduğu "seyl-i huruşan (ifade M. Akif'e ait)" ile karşı karşıya kalışın İslamcı aydınların düşünce istikametini belirlediği hatta sınırladığı kanaatindedir. (İsmail Kara, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri*, s. 15-17).

anlayış ve yorumlara tabi tutulması bu ulemânın durum tespiti sadedinde dile getirdiği konulardır. Buna karşılık mutlaka gerekli gördükleri “terakki”yi temin için cihad, sa’y ve gayret kavramları öne çıkarılmış, tevekkül, fakr, zühd gibi kavramlar yeni bir yoruma tabi tutularak “aktif insan” modeli oluşturmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda tarihsel süreci tayyedip Asr-ı Saadet’e ve ana kaynaklara rücu ederek İslamın yeni içtihatlarla yeniden yorumlanması gayretleri görülmüştür.⁷³

Batılılaşma sürecinde, klasik dönemde sahip oldukları önem sürekli aşınan ulemâ sınıfı⁷⁴ ve İslamcılar için bu meşruiyet arayışı, siyasilenmek sûretiyle yeniden ispat-ı vücut edebilme fırsatı olmuştur. Onların meşrutiyete dâir görüşlerinin şekillenmesinde; yöneticilerin “adil, ehil ve salih” olmalarına klasik dönemde de çokça vurgu yapılıyor olması, “içtihad ve teceddüt” kavramlarının öne çıkması, Yeni Osmanlılar’ında meşrutiyete İslamî referanslar araması gibi nedenler etkili olmuştur.⁷⁵

İslamcı aydınların siyasî görüşlerini şekillendiren unsurların başında devrin sihirli kelimesi olan “terakki”yi değerlendirmeleri gelmektedir. Onlara göre İslam terakkiye mani olmadığı gibi Avrupa’nın her mehâsini temelini İslam’dan almıştır. İslam toplumları üzerinde Batı tahakkümünü mümkün kılan “kuvvet”, vurguladıkları bir başka kavramdır. Bu sebeple Enfal suresi 60. ayet⁷⁶ sık sık tekrarlanır. Ayrılıkçı ve milliyetçi söylemlere karşı “ittihad” kavramı da Kur’ani bir emir olarak⁷⁷ öne çıkarılan unsurlar arasındadır. İttihad ile Müslümanlar cemaatten cemiyetleşmeye teşvik edilirken kavramın gayrimüslimleri de kapsayıcı muhtevası halk tabakasında uzun süre kabul görmeyecektir. Bununla alakalı olarak “uhuvvet”e de vurgu yapılmıştır. Müminlerin kardeşliğine vurgu yapan ayetin⁷⁸ ilhamına gayrimüslimleri dâhil edebilmek için vatan ve insanlık gibi ortak paydalarda kardeşlikten söz edilmiştir.⁷⁹

⁷³ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s. 18-19.

⁷⁴ İsmail Kara, a.g.e., s. 47-58.

⁷⁵ Necmettin Doğan, “Türk Demokrasi Tarihini Anlamanın Bir Aracı Olarak Meşrutiyet”, s. 137-139. Yeni Osmanlıların mevcut iktidara karşı muhalefetlerinde İslam’ı halka nüfûz etmek için bir araç olarak görmelerine mukabil ulemâ sınıfı da modernleşme sürecinde uğradıkları güç ve itibâr kaybını telafi için sosyo-kültürel getirilerini hesap edemedikleri ıslahat çabalarına destek vermişlerdir. (İsmail Kara, a.g.e., s. 19-21.)

⁷⁶ “Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği her kuvvetten ve cihad için beslenen atlardan hazırlık yapın...” (Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, s. 185.)

⁷⁷ “Topunuz birden Allah’ın ipine sınımsız tutunun, birbirinizden ayrılmayın ve Allah’ın üzerinizdeki nimetini düşünün...”, (a.g.e., s. 64.)

⁷⁸ “Müminler ancak kardeşlerdir.”, (a.g.e., s. 517.)

⁷⁹ İsmail Kara, a.g.e., s. 23-34.

Parlamentar sistemin İslamî referanslarla meşrulaştırılma ihtiyacı en somut biçimde Kanun-ı Esasî’de yapılan 1909 tâdilâtı hakkında Meclis-i Mebûsân’da kurulan encümenin hazırladığı lâyhada görülür. Lâyhada toplumsallaşma ve devletlerin ortaya çıkışı Rousseaucu bir yaklaşımla ele alınıp dinî ve aklî delillendirilmesi yapıldıktan sonra devlet başkanının/halifenin meşruiyetini ümmetten alması gereğine vurgu yapılır. Klasik dönemde ulemâ olarak anlaşılan ve halifeyi nasb ve azl yetkisini hâiz “erbâb-ı hall ü akd”, en geniş manada ümmet ve halife arasındaki dengeyi sağlayacak olan parlamento hatta bütün halk olarak tefsir edilir. İdare edenlere bağıllığı ifade eden “biat” kavramı “seçim”e dönüşür. Yine klasik dönemdeki “adâlet” kavramı, yönetimdeki merkezî rolünü “meşveret”e bırakır. Kuran-ı Kerim’de yer alan “İş hakkında onlara danış(Al-i İmran 3/159)., Onların işleri aralarında danışma iledir(Şûrâ42/38).” ayetleri en mühim dayanakları oluşturur.⁸⁰

Arapça “Şevera/danıştı” fiilinden türetilen “istişare, meşveret, şura” Osmanlı Türkçesinde küçük nüanslarla bir mesele hakkında bilgi sahipleri ile görüş alışverişinde bulunma yahut bunun yapıldığı mekânı ifade eder. Meşveretin İslam hukukunda bağlayıcılığı konusunda İslam âlimleri ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı mendup (yapılması güzel olan) olduğunu savunurken bir kısmı da vacip(zorunlu) olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. Muhammed’in(as) hakkında nass bulunmayan konularda ashâbı ile yaptığı istişarelerde çoğunluğun görüşüne uyması, yine ilk dört halifenin de oluşturdukları danışma meclislerinde aynı yöntemi benimsemeleri meşveretin bağlayıcılığını iddia edenlerin en güçlü delili olmuştur.⁸¹

Daha dolaylı olmakla birlikte eşler arasında güzelce danışarak anlaşmayı emreden Talak suresi 6. ayet, emri bi’l maruf ve nehy-i ani’l münkeri içeren Al-i İmran suresi 104. ve 110. ayetler, Belkıs tahtının getirilmesinde Hz. Süleyman’ın ordu ve cemaatine danışmasını anlatan Neml suresi 38. ayet; ayrıca “İstişare eden pişman olmaz.”, “İlim kuyudur meşveret ise kova.”, “Allah’ın eli cemaatin üzerindedir.” gibi hadisler de meşveretin bağlayıcılığına delil olarak kullanılmıştır. Ancak burada en problemlili alan gayrimüslimlerin meşveret edilecekler arasında yer almasına nasıl cevaz verileceği konusudur. Ancak Meclis’te tartışılacak konuların sadece Müslümanlara ve İslam’a dâir olmayacağı, halk arasında kavgaları önlemenin başka yolunun olmaması gibi bir zarûret halinin zuhûr etmesi, İslam tarihinde gayrimüslimlerle iyi geçinme ve ortaklıklar kurma örneklerinin bol miktarda

⁸⁰ Aliyar Demirci, “1876 Kanun-u Esasî’indeki Değişikliğin Arka Planı-Bir Esbâb-ı Mûcibe Lâyihasında Genel Görüşler”, *Liberal Düşünce*, yıl 8, s:30-31, Bahar-Yaz 2003, s. 157-165.

⁸¹ Ayhan Ceylan, “Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi”, s. 52-53.

bulunması gibi gerekçelerle mukâbil itirazlar önlenmeye çalışılmıştır. Hıristiyanların Müslümanlara karşı diğerlerinden daha yakın olduğunu ifade eden Maide 5/82. ayet⁸² bu bağlamda kullanılan delillerdendir. Klasik dönemde ulemâya hasredilmiş olan “ehl-i hall ü akd” olma vasfı bir yandan gayrimüslimleri de kapsayacak şekilde genişletilirken diğer yandan mebûs olma kriterleri göz önüne alındığında İslamcıların elitist/seçkin bir yaklaşım sergiledikleri görülür. Klasik dönemde teşri/yasama faaliyetinin İslam hukukunu yorumlama yeterliliğine sahip olan ulemâya ait görülmesi, yeni dönemde de İslamcı yazarları etkilemiş ve Meclis’in görev ve yetkileri arasında denetleme fonksiyonu öne çıkarılmıştır.⁸³

Hız. Peygamberin(as) “hilafetin kendisinden sonra otuz sene süreceği” ve sonra “ısırıcı saltanat”a dönüşeceği⁸⁴ haberinin gerçekleştiği Emevi, Abbasi ve sonraki mutlak hükümdarlıklar döneminde şûranın, bağlayıcı özelliği olmayan Divan-ı Ali, Divan-ı Saltanat, Divan-ı Hümayun gibi adlarla anılan bir danışma kurumu şeklinde müesseseleştiği görülür. Diplomasinin geliştiği ve yönetimde bürokrasi sınıfının öne çıkmaya başladığı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sorumluluğun daha geniş bir kitle tarafından paylaşılması amacıyla “ehl-i hall ü akd” devlet adamları arasından oluşturulan Meşveret Meclisleri’nin kararlarının bağlayıcı olmamakla birlikte III. Selim gibi hükümdarlar tarafından kabul edilmesi iktidar gücünün sınırlanması düşüncesinin ilk adımları olarak değerlendirilebilir.⁸⁵

Devlet-i Aliyyenin asırlarca “hasm-ı bî-emânî” olmuş bir dünyadan ithal edilmesi düşünülen kurumlara gelmesi kuvvetle muhtemel tepkilerin önlenmesi amacıyla geleneksel müesseselerden yardım umulması yanlış bir strateji olarak değerlendirilemez. Ancak iki farklı medeniyetin kavramları arasında bu aynileştirme yapılırken geleneksel kavramların anlam genişlemesi veya değişmesi gibi işlemlere tabi tutulduğu da görmezlikten gelinemez.⁸⁶ İslam hukukunun akla tanıdığı geniş alan ve “zamanın değişmesiyle hükümlerinde değişeceği⁸⁷”ne dâir meşhur Mecelle kanunuda burada imdada yetişerek İslamcı düşünülere savunulabilir bir

⁸² “İnsanların müminlere adâvetçe en şiddetlisini herhalde Yahudilerle müşrikler bulacaksınız. Müminlere meveddetçe en yakınlarını da herhalde ‘Biz Nasarıyız’ diyenler bulacaksınız...” Bu ayet Hıristiyanların mebûs olmasına delil olursa Yahudilerin de olmamasına delil olur. Ancak seçimlerde böyle bir ayrıcalık getirilmediği de ortadadır. (Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili Kuran-ı Kerim ve Türkçe Meali*, s. 122.)

⁸³ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s. 165-177.

⁸⁴ Cümlelerin ilk kısmı Tirmizi fiten 48, Ebu Davut, sünnet 9 gibi muteber hadis kitaplarında yer alırken ikinci kısmı İbn Kesir’in Tefsiri’l Kuran 3/302, İbn Hacer’in Fethü’l Bari eserlerinde yer almaktadır. Bkz. Said Nursi, *Mektubat*, [İstanbul 2011], Şahdamar Yayınları, s. 111, dipnot 6-7.

⁸⁵ Ayhan Ceylan, “Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi”, s. 53-55.

⁸⁶ Klasik dönemde ahlaki bir muhtevaya sahip olan kavramlardan meşveret, şûrâ ve biat”, Millet Meclisi, kuvvetler ayrılığı, seçim kavramlarına; “emr-i bi’l maruf ve nehy-i ani’l münker” siyasî denetleme ve muhalefet kavramlarına; “ittihat” siyasî birlik ve katılıma dönüştürülmüştür. (İsmail Kara, a.g.e., s. 39-40.)

⁸⁷ “Ezmanın tagayyuru ile ahkâmın tagayyuru inkâr olunamaz. (39. madde)”, (Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet yayınları, [İstanbul 1982], s. 22.)

mevzi sağlamıştır. Böylece Meşveret/Şura, Parlamento ile tefsir edilirken “ehl-i hall ü akd” da seçkin ve uzman bir elitin unvânı olmaktan çıkarak bütün bir millete teşmil edilebilmiştir. Geleneksel ulemânın en önemli itiraz noktası gayrimüslimlerin Parlamento’da temsili noktasında toplanmış, istişareyi âmir ayetlerde geçen “hüm” zamirinin onları kapsamadığı iddia edilmiştir. Ancak bunlara verilen cevaplarda istişarenin dine ait meselelerde değil neticesi gayrimüslimleri de etkileyecek olan dünyevi meselelerde olacağı, dolayısıyla onların da Parlamento’ya/istişare heyetine dâhil olması gerektiği yine Hz. Peygamber’in(as) pratiğinden örneklerle savunulmuştur.⁸⁸

Meşrutiyetin din ü devleti kurtaracak yegâne araç olduğuna inanılması ve ıslahat hareketleri çerçevesinde aşınan sosyo-politik konumlarını takviye edeceğine inanılması İslamcı aydınların meşrutiyete yönelik dini muhalefete karşı tepkilerinin sertleşmesinde başlıca rolü oynamıştır. Ayrıca İslam düşüncesinde ve tarihindeki devlet pratiği ile çelişen modern uygulamaların göz ardı edilmesinde de aynı sebep etkilidir. İzmirli İsmail Hakkı’nın meşrutiyeti savunma sadedinde, Fransız İhtilali’nden müdevver dört slogandan “uhuvvet”i Al-i İmran 3/103. ayeti ile (Niâm-ı ilâhiyi hatırlayın ki siz düşman iken Allah Teâlâ te’lif-i beyn ederek O’nun nimeti sayesinde ihvan oldunuz.), “müsâvât”ı Kehf 18/110. ayeti ile (De ki ben de sizin gibi bir insanım.), “adâlet”i Araf 7/29. ayeti ile (De ki Rabbim adâlet emretti.), “hürriyet”i İsra 17/84. ayeti ile (De ki herkes haline göre amel eder.) dini bir çerçeveye oturtma gayreti bu açıdan hayli belirgindir. Meşrutiyet’in getirdiği yeni düzen ve kurumlara İslamcı düşünürler içerisinde eleştirel yaklaşabilme cesaret ve başarısını gösterebilen istisnâî bir örnek olarak Said Halim Paşa öne çıkmaktadır. Paşa, “Meşrutiyet” risalesinde Avrupa’da burjuva-aristokrasi temelli sınıf çatışmalarının ürünü olan parlamentarizmin böyle bir tarihsel tecrübeye yaslanmayan Osmanlı toplumu için rol-model olamayacağı, mâmâfih bu konuda alınan mesafeden de vazgeçilemeyeceğinden özgün bir model geliştirilmesi gereği üzerinde durur.⁸⁹

Meşrutiyet kazanımlarının altını güçlü bir şekilde çizebilmek için mahzâ kötülüğün sembolü olarak II. Abdülhamid devriyle özdeşleştirilen “istibdât” kavramı, “Dört Halife” devri ile II. Meşrutiyet arasındaki tüm zamanlara teşmil edilir. Kavramın böyle

⁸⁸ Ayhan Ceylan, “Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi”, s. 56-65.

⁸⁹ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s. 107-124.

genişlemesinin, İslam tarihi tecrübesini ilham alınabilirlikten çıkararak Batılı kavram ve modellerin ithalini kolaylaştıracağı açıktır.⁹⁰

Halifelik, dış politikada sağlayacağı hamle zenginliği sebebiyle artan önemine zıt olarak iç politikada dini ve dünyevi liderlik anlamları ayrıştırılmak sûretiyle zayıflatılmaktadır. İslamcı aydınların yeni yorumları içerisinde Halifelik; meşruiyetini hâkimiyet-i milletten alan, milletin/ümmetin biat yoluyla verdiği bir vekâlet, bir devlet başkanlığından ibârettir. Hatta Kanun-ı Esasî'nin temin ettiği halife-sultanın sorumsuzluğu ilkesi dahi yanlıştır. Yasama, yürütme ve yargıya dâir yetkileri her geçen gün tırpanlanmıştır.⁹¹

Ülkedeki bütün unsurlar arasında bir Osmanlı üst kimliğini tesis edebilmek için iki mümkün yoldan; “bir üst yasa karşısında eşit vatandaşlık statüsü”, “aynı hükümdarın tebaası olma” yoluna tercih edilmiştir. Bu üst yasa olan anayasayı tanımlamak için klasik dönemde örfi hukuk ve modernleşme sürecinde laik hukuk kurallarını tarif eden “Kanun-ı Esasî” kavramının seçilmiş olması da anlam kazanmaktadır. Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasî’ye İslam inancı ve tarihinden getirilen delillerle yapılan itirazlara karşılık İslamcılar da Kanun-ı Esasî’nin şer’i hukuka uygunluğunu madde madde ispatlama gibi tekellüflü bir yola başvurmuşlardır(Ömer Ziyaeddin Efendi’nin Mir’at-ı Kanun-ı Esasî adlı eseri bu açıdan en iddialıdır).⁹²

Klasik dönemde mevcut siyâsî otoritenin/sultanın istikametini korumasına yardımcı olma gibi bir rol biçilen “muhalefet”, Meşrutiyet devri İslamcılarında dönemin politik şartlarının da etkisiyle fitne, fesat, tefrika gibi oldukça menfi anlamlara bürünür. “Ulü’l emr”e itaati emreden Nisa suresi 59. ayet⁹³ öne çıkarılır. Doğal olarak meşrutiyet sürecinde “ulü’l emr”in kapsamı genişleyecek hükümdarın yanı sıra otoritesine ortak olan yeni kurumları da kapsayacak şekilde tefsir edilecektir. Ayette ulü’l emri tarif ederken kullanılan “minküm/sizden olan”ibâresinin,müsâvât politikası çerçevesinde yönetici olma yolu açılan gayrimüslimleri de kapsar şekilde tefsire tabi tutulması din kaynaklı itirazların en güçlülerinden birini teşkil edecektir. “Allah’a isyanda kula itaat yoktur.” ve “İtaat ancak maruf/iyilik/kamu yararı konusundadır.” mealindeki hadisler itaat konusunda iki ölçü teşkil etmiştir.Şehbenderzâde istisna edilirse meşrutî/parlamente sistemi gereği olan çok partili

⁹⁰ A.g.e., s. 125-130.

⁹¹ A.g.e., s. 145-153.

⁹² A.g.e., s. 178-192.

⁹³ “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygambere de itaat edin, sizden olan ulü’l emre de! ...” (Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili Kuran-ı Kerim ve Türkçe Meali*, s. 88.)

hayat İslamcılarının nazarında ittihad ve uhuvveti zedeleyecek tefrika sebebidir. Bütün farklı fikirler dahi tek fırka (İttihad ve Terakki) çatısı altında dile getirilmelidir. Ancak İttihad ve Terakki Fırkası'nın batıcı ve laik politikaları güç kazandıkça İslamcı aydınlar arasında fırkalaşma bir itizâl olarak görülmekten uzaklaşarak “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti”, “Ahâli Fırkası”, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası” bünyesinde siyaset yapma meşruiyetine evrilmiştir.⁹⁴

2.4. II. MEŞRUTİYETİ DOĞURAN SOSYO-EKONOMİK VE SİYASİ SÜREÇ

Köken itibarıyla Batılı bir yönetim modeli olan demokrasi, mutlakiyetten meşrutiye ve cumhuriyete doğru gelişirken sanayileşme, eğitim seviyesi ilerlemiş bir orta sınıf, yeni düşünce akımlarının ortaya çıkması ve özerk şehir yapıları gibi temeller üzerine oturmuştur. Demokrasinin temel ilkelerinden olan “hürriyet(serbest yaşama ve hareket özgürlüğü)” göçer toplulukların aşiret yapılanmasında nüve olarak vardır. Bununla birlikte yerleşik hayata geçiş sürecinde oluşan askerî sınıf-reaya çatışmasındaki muhtemel gerilimi ortak inanç faktörü en aza indirmiştir. Nitekim gerek tımar gerekse de mâlikâne uygulamasında reayanın köleleştirilmesi söz konusu olmamıştır. Aşiret yapılanmasında hürriyet kadar önemli bir başka unsur da “dayanışma ve ortak hareket etme” kültürüdür. Bu iki unsur Osmanlı Devleti'ndeki “millet nizamı”nın dayanaklarını oluşturmuştur. İnanç özgürlüğü ve din-devlet ayrılığında ifadesini bulan “Osmanlı laikliği”, millet nizamı ile dini gruplara tanınan bu özerk alanlarda neş'et etmiştir.⁹⁵

Kemal Karpat Islahat Fermanı ve II. Meşrutiye arasına konumlandığı meşrutiye düşüncesini doğuran sosyo-ekonomik sebepleri şöyle sıralamaktadır: Arazi reformu ile mirî arazinin özelleştirilmesi, yarı kapitalist bir ekonomi anlayışının yerleşmesi, iç ve dış ticaret hacminin artması ve yeni bir orta sınıfın ortaya çıkması. Bu gelişmeler klasik dönemdeki askerî sınıf-reaya ikileminde ifadesini bulan sosyolojik ayrışmanın da sonunu hazırlamıştır. Coğrafi Keşifler ve Sanayi İnkılâbı Avrupa'nın ekonomik potansiyelini oldukça artırmıştı. Bu durumun Osmanlı Devleti'ni etkilemesi kaçınılmazdı. Nitekim Batı'dan Osmanlı tarım ürünlerine ve yarı mâmûl maddelerine gelen yoğun talep Osmanlıların arz-talep dengesine dayalı üretim anlayışının zaman içerisinde liberal ekonomi ile uyumlu bir şekil almasına yol açacaktır. Bu uyum sürecinde yarı kapitalist bir ekonomi anlayışı oluşmaya başladığı gibi tımarın yerine yaygınlaşmaya başlayan mâlikâne sistemi ileriki süreçte demokrasiyi omuzlayacak olan “orta sınıf”ın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu orta sınıfın nisbi

⁹⁴ İsmail Kara, a.g.e., s. 193-224.

⁹⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 17-29.

zenginleşmesine paralel olarak eğitim seviyesi de artmıştır. Ekonomiden günlük yaşama, köy ve mahalle yönetimlerine kadar yerel otoritenin gerçek sahibi bu yeni orta sınıf olmuştur. Merkezî bürokrasinin toplumdaki iyice ayrışması, yeni vergiler ve askerî masraflarla taşrayı bunaltması bu orta sınıfın elitleri ile bürokratik egemenler arasındaki çatışmanın işaret fişegi olmuştur. Bu iki sınıf II. Mahmud döneminde Sened-i İttifak'a karşılık (1808) merkezileştirme hamlesi ile birbirlerinin güçlerini test etmiş oluyorlardı. 1858 Arazi Kanunnamesi ile mirî araziden yapılan özelleştirmeler orta sınıfın skor tabelasına eklenen bir sayı anlamına geliyordu. İmparatorluğun dağılmasını önleme ve Batı'dan gelen baskıları hafifletme çabasının sonucu olarak eski imtiyazlı konumunu kaybetmeye başlayan "millet-i hâkime"nin orta sınıfı tarımla iştigâl ederken gayrimüslimlerin orta sınıfının ticaret ve modern mesleklerle ilgilenmeleri görece bir üstünlük teşkil etmiş ve bu sayede oluşan entellektüel kitle etnik-dini milliyetçiliğin de önderliğini yapmıştır. 19. yüzyıl başından itibaren bir yüzyıl boyunca devam edecek olan göçler bu demografik yapıyı daha da karmaşık hale getirmiş ve dinle iç içe geçmiş Türk milliyetçiliğini yeni bir unsur olarak sahneye sürmüştür.⁹⁶

Bu yeni orta sınıf bir süre sonra kendi entelektüel elitini de yetiştirmiştir. Bunlar daha çok İslamcılık ideolojisini şekillendiren isimlerdir. Vilayet Meclisleri ve Meb'ûsân Meclisi orta sınıfın siyaset alanında da ispât-ı vücut ettiği kurumlardır. Nitekim mebûsânın birçoğu taşra vilayet meclislerince seçilen yerli eşraftan kişilerdir. I. Meşrutiyet denemesinin başarısız olmasından sonra tesis edilen istibdât rejimine karşı Meşrutiyet ve Anayasa talepleriyle örgütlenen İttihad ve Terakki mensuplarını da bu orta sınıfın "okumuş çocukları"nın teşkil etmesi hasebiyle Karpat, II. Meşrutiyet'i bir askerî darbeden ziyade "halk hareketi" olarak tanımlamaktadır.⁹⁷

Tarihi siyasî elitlerin perspektifinden anlatmaya alışmış olan geleneksel tarihçiliğimiz, meşrutiyet kervanının önünde siyasî ve askerî elitlerin yürüyüşünü nazar-ı itibâra alarak II. Meşrutiyet'i bir halk hareketi, bir devrim olarak görmeme eğilimindedirler. Onu bir devrim olarak kabul edenler kadar⁹⁸, Cumhuriyetle taçlanan bir devrimin ilk aşaması olarak

⁹⁶ Kemal Karpat, "İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyet'e Mirası", *Doğu-Batı* c. 2, sayı: 46, Ağustos-Eylül-Ekim, 2008, s. 26-28, Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 30-40.

⁹⁷ Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 40-45.

⁹⁸ Akşin, tarihi bir kopuş ve süreklilikler süreci olarak değerlendirdiği önsözünde II. Meşrutiyet'i kapitalizmi hedefleyen bir burjuva devrimi olarak niteler. Her ne kadar tarihsel sürekliliğe atıflar yapmak mümkünse de II. Meşrutiyet'in kendisinden önceki dönemden nitelik olarak köklü bir değişimi başlatan olaylar silsilesinin son damlası olması hasebiyle devrim nitelmesini hak ettiğini savunur. Batı'da Fransız Devrimi'ni mümkün kılan sınıfsal çatışma ve burjuva sınıfı Osmanlı ülkesinde mevcut olmamakla birlikte askerî ve mülkî okullarda okumuş elitlerin devleti yaşatmak için böyle bir toplumsal dönüşüme ihtiyaç olduğu kanaatinden

değerlendirenler⁹⁹, bir devrimden ziyade evrim/reform olarak kabul edenler¹⁰⁰ de vardır. Bir devrimde aranan kriterler olarak radikal bir değişim getirmesi, fikrî bir hazırlık aşamasının bulunması, güç kullanılması ve halk desteğinin alınması gibi unsurlar açısından değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin uzun asırlarına yayılan ıslahat/reform hareketlerinden oldukça farklı ve köklü bir değişim hareketi olduğunu görmemek mümkün değildir. Nitekim bu dönemde yaygınlaşan eğitim, gelişen ve kitlesellenen basın, hızla çoğalan cemiyetler halkı “iktidara iştirak” edecek yeni bir aktör olmaya hazırlanmıştır. Çeşitli protesto eylemleri, mitingler, yürüyüşler, grevler bu yeni aktörün varlığını her geçen gün daha belirgin hale getirmekte ve bu durum meşrutiyetin elitlerini bile rahatsız edecek kadar etkileyici olmaktaydı. Babanzâde gibi birçok yazar bu süreçte halka itidâl tavsiye etmekten geri kalmıyordu.¹⁰¹

II. Meşrutiyet'in bir devrim olduğu konusundaki en güçlü iddia ise Aykut Kansu'ya aittir. Kansu, “II. Meşrutiyet” ifadesinin bile yaşanan süreci küçültücü bir adlandırma olduğunu belirterek “1908 Devrimi” kavramını kullanmaktadır. Ona göre 1876 tarihli I.

yola çıkarak kendilerini bu burjuvanın yerine koymak sûretiyle hareket ettikleri kanaatindedir. (Sina Akşın, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 11-23.)

⁹⁹ Nitekim Feroz Ahmad da 1908'i sadece Anayasa'yı iade amacına mâtuf olması hasebiyle bir hükümet darbesi olarak niteleyip bir devrim olmadığını ifade ettiği cümlelerin hemen ardından Anayasa'yı tâdil sürecinde devrimci bir nitelik kazandığını belirtir. Ayrıca kitabının 40. sayfasında “devleti kurtaracak kültürel ve toplumsal bir değişikliği hedefleyen tabanı hayli geniş bir kitle” ifadesi de devrim olduğu düşüncesine delil olarak gösterilebilir. (Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, [İstanbul 2010], s. 33.)

¹⁰⁰ Modernleştirme kuramı çerçevesinden tarihi sürece bakan Bernard Lewis, Stanford J. Shaw, Dankwart A. Rustow, William Hale, Jakob M. Landau gibi akademisyenler ve yerli olarak da Suna Kili, Emre Kongar, Ergun Özbudun vb. isimler Türkiye Cumhuriyeti'ni doğuran süreci bir evrim olarak nitelemektedirler. Bu kuramın gözden düşmesinde tarihin kesintisiz bir ilerleme ve gelişme çizgisine sahip olduğu iddiası etkili olmuştur. Modernleşmenin ufak adımlarla gerçekleşeceği iddiası karşısında “devrim” elbette makbûl bir durum olarak değerlendirilemezdi. Bu kuramın yerli savunucularının nazarında Atatürk'ü tarihin akış çizgisini değiştiren “kült bir kahraman” olarak değerlendirme eğilimi ister istemez tarihi sürecin süreklilikler penceresinden değil kopuşlar açısından değerlendirilmesine yol açmıştır. Eski sömürgelerin durumunu izah için geliştirilen “kutsal bir dehanın öncülüğünde devlet yaratma” kuramı bu çizgidekilerin 1923 öncesi dönemini önemsizleştiren izahlarına mesned teşkil etmiştir.

Bağımlılık kuramını savunanlar ise tarihi ekonomik gelişmeler perspektifinden okumaktadır. Bu tez içerisinde tarihi kopuşları öne çıkaran Doğan Avcıoğlu, İsmail Cem gibi isimler, Milli Mücadeleyi koloni durumuna düşürülmüş bir milletin emperyalizme karşı savaşı şeklinde değerlendirmekte, süreci kendi burjuvazisini devlet eliyle oluşturan bir “tepeden devrim” modeliyle açıklamaktadırlar. Bağımlılık kuramcılarında Çağlar Keyder, Perry Anderson gibi isimler ise tarihi, süreklilikler çerçevesinden ele almakta ve bu süreçteki asıl farklılaşmayı sağlayan kopuş olarak 1929 Dünya Ekonomik bunalımını öne çıkarmaktadırlar. Wallerstein'in merkez-çevre ilişkisi üzerinde geliştirdiği bağımlılık kuramı da modernleştirme kuramı gibi evrimci izahlarla tarihi açıklama çabasındadırlar. Çevre ülkelerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan etkilere yeterince ışık tutan bir bakış açısı değildir. S. Yerasimos, Tevfik Çavdar, Şevket Pamuk bu kuramın önde gelen yerli savunucularındandır. (Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, [İstanbul 2009], s. 10-32.)

¹⁰¹ Y. Doğan Çetinkaya, “1908 Devrimi ve Toplumsal Seferberlik”, *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Der. Ferdan Ergut, Tarih Yurt Vakfı Yayınları, [İstanbul 2010], s. 13-22, Mehmet Ö. Alkan, “II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya Militer Türk-İslam Sentezi”, s. 62, Babanzâde İsmail Hakkı, “Ahâli ve Meclis-i Meb'ûsân”, *Tanin*, 1909.03.05, no: 213.

Meşrutiyet monarşi ve bürokrasinin gücünü tahkim ederken 1908 Devrimi ise tesis ettiği meşrutî monarşi ile liberal demokrasi yolunda atılmış çok güçlü bir adımdı. Mutlak monarşi yerine meşrutî monarşiyi, tebaa hukuku yerine yurttaşlık anlayışını getirmesi onun liberal-devrimci yönünü ortaya koyan hususiyetlerdi.¹⁰² Kansu, Meşrutiyet’i asker-sivil bürokrasinin ürünü, halk desteğinden mahrûm bir hareket olarak tanımlayanları 1904’te başlayıp 1906’da ülke genelinde yaygınlaşan huzursuzluklar ile II. Meşrutiyet arasındaki ilişkiyi görememekle itham eder. Zaten vergi yükü altında ezilmekte olan köylü ve küçük esnafların “Şahsi Vergi” ve “Hayvanât-ı Ehliye Rüsûmu” gibi yeni vergiler karşısında yaşadığı öfke patlaması ve şiddet içerikli tepkiler İşkodra, Trablusgarp, Kastamonu, Erzurum, Trabzon, Van, Sinop, Musul, Sivas, Giresun, Kayseri, Bitlis, Samsun, Aydın, Halep gibi illere sirayet ederek genişlemiştir. Hemen her vilayette vergiden muaf olanlara yönelik tepkiler dile getirildiği gibi yeni vergilerin bölge temsilcileri ile görüşülmeden ihdas edilmesine yönelik tepkilere de rastlanmıştır. Posta ve telgraf idarelerinin basılarak İstanbul ile doğrudan iletişime geçmek tipik tepkilerdendir. Yine hemen her vilayette bu tepkiler İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelenleri ile Cemiyet’in yayın organlarıyla bilinçlenmiş; yerli eşraf, ulemâ ve tüccarlar tarafından yönlendirilmiş ve organize edilmiş, bu isimler Hükûmet tarafından da takibat altına alınarak zaman zaman sürgün ve hapisle cezalandırılmışlardır. Mülkîâmirler ve kolluk kuvvetleri bu tepkilerin ilk muhatabı olarak zarar görenlerin başında gelmiş, hareketleri bastırmakta güçlük çeken Hükûmet; valileri değiştirme, cezaları affetme, vergi miktarlarını düşürme gibi uzlaşma çabaları göstermek zorunda kalmıştır. Başlangıçta yeni vergilere yönelik olan bu tepkiler gerek Hükûmet karşısında elde edilen başarı gerekse de İttihadçı isimlerin yönlendirmeleri ile Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasî taleplerini de içeren bir muhteva kazandı. Cemiyet içi yazışmalar, bölgedeki yüksek memurların Hükûmet’e gönderdiği raporlar, yabancı konsolosların kendi hükûmetleri ile yazışmaları bu şiddet sarmalının içeriği ve niteliği hakkında oldukça fazla bilgi içermektedir.¹⁰³

Abdülhamid yönetimine karşı oluşan tepkileri besleyen en önemli neden, onun Meşrutiyet yönetimine son vererek mutlak monarşiyi sürdürme çabasıdır. Jurnal teşkilatının haksız uygulamaları ve subjektif raporları Abdülhamid’in evhamını besledikçe bu tepkiler daha da büyümüştür. Ancak Sultan II. Abdülhamid’in iktidarına yönelik komplolar konusundaki endişelerinin sadece bir vehimden ibâret olduğu da iddia edilemez. II. Osman, III. Selim ve Sultan Abdülaziz’in feci akıbetlerinden sarf-ı nazar edilse bile henüz kendi

¹⁰² Aykut Kansu, a.g.e., s. 3-10, 357-373.

¹⁰³ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 35-95.

döneminde gerçekleşen Çırağan Vak'ası(20 Mayıs 1878)¹⁰⁴, Cleanti Scalieri-Aziz Bey Komitesi Vak'ası(Temmuz 1878)¹⁰⁵, 21 Temmuz 1905'te gerçekleşen Yıldız suikast girişimi de düşünüldüğünde aydınlar üzerinde kurulan baskının arkasındaki psikolojik zemin ortaya çıkar.1881'de Askerî İdâdi'den Nedim, Said ve Cemal adlı öğrencilerin *Sadakat* gazetesinde Midhat Paşa'nın Taif'e sürülmesini eleştiren bir makale yayınlamaları üzerine Rodos'ta kalebentliğe mahkûm edilmeleri, *Cüret* adlı gazetesinde Namık Kemallerin çizgisini sürdüren Hilmi Hakkı Bey'in baskılar üzerine Cenevre'ye kaçarak burada *Gencine-i Hayal* adında bir gazete çıkarması, *Mürüvvet* gazetesini çıkaran Avnullah Kâzımı'nın Avrupa'ya kaçması, Fransız İhtilali'nin 100. yılı münasebetiyle açılan Paris sergisini görmek üzere Fransa'ya giden genç memur Ahmed Rıza'nın dönmemeye karar vermesi, yine Avrupa'ya kaçanlardan Georgiadis adlı birinin 1890'da "Jön Türk organı" serlevhasıyla *La Turquie Contemporaine* adlı gazeteyi çıkarması, İzmirli gazeteci Tevfik Nevzat'ın Avrupa'ya kaçarak *Hizmet* gazetesini çıkarmayı sürdürmesi (1892), Arap milliyetçisi Faris Şidyak'ın oğlu Selim Faris'in Londra'ya kaçarak *Hürriyet* adlı bir gazete çıkarması (1894), ilk Meb'ûsân'da Suriye mebûsu olan Halil Ganem'in Fransa'ya kaçarak Türk-Suriye Islahat Komitesi'nin kuruluşuna öncülük etmesi (1895), Scalieri-Aziz Bey ekibinden Ali Şefkâti'nin Avrupa'ya geçerek *İstikbal* gazetesini çıkarmaya başlaması, Bulgaristan'da yayınlanan Jön Türk dergileri, Gaspıralı İsmail'in çıkardığı *Tercüman* Şerif Mardin tarafından Yeni Osmanlılarla Jön Türkler arasında sürekliliği sağlayan ara halkalar olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁶

Muhalefetin canlanmasında Alman-İngiliz rekâbetinin de etkili olduğu savunulabilir. Bu bağlamda Mustafa Reşid Paşa'nın İngiltere ile Âli ve Fuat Paşaların Fransa ile Mahmud Nedim Paşa'nın Rusya ile yakınlıklarına dair genel geçer bilgi göz önünde bulundurulmalıdır. Öteden beri mevkilerini bir büyük devletin sefaretî ile kurduğu ilişkiler üzerinden korumaya

¹⁰⁴ V. Murad'ın göz hapsinde tutulduğu Çırağan Sarayı'ndan kaçırılarak tedavi edilmek sûretiyle yeniden tahta çıkarılması için düzenlenen başarısız girişimin adıdır (20 Mayıs 1878). Mahlu' padişahın annesi Şevkefza Kadın Efendi'nin çabalarıyla Ali Suavi'nin üstlendiği bu teşebbüs Beşiktaş Karakol komutanı Yedisekiz Hasan Paşa'nın zamanında müdâhalesiyle önlenmiştir. Bu sırada Ali Suavi de başına aldığı darbe ile ölmüştür. (Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.31-33.)

¹⁰⁵ Yine Sultan Murad'ı tahta iade etmek amacıyla ortaya atılan komitelerden bir diğeridir (Temmuz 1878). Mason Scalieri, Nakşibend Kalfa, Seniha Sultan'ın kâhyası Bekir Efendi komitenin diğer üyeleridir. Seniha Sultan, sarayında büyüdüğü V. Murad'a taht yolunu açabilmek için dâhil olduğu bu komiteyi olduğundan güçlü gösterebilmek için Nakşibend Kalfa vasıtasıyla DamadMahmud Paşa'nın da bu oluşuma dâhil olduğu yalanını yaymıştır. Oysaki paşanın bu girişimden haberi dahi yoktur. Teşebbüs ihbar olunup başarısız olunca önde gelenler kaçmayı başarmış, bunlardan Ali Şefkâti Napoli'de çıkardığı *İstikbal* adlı gazete ile Jön Türk basınına yeni bir revnak kazandırmıştır. Ancak Meşrutiyet'i göremeden 1896'da Paris'te ölmüştür. (Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.33-39.)

¹⁰⁶ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, [Ankara 1992], s. 13-15. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 47-49, Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim, [İstanbul 2012], s. 33-50.

alışmış Osmanlı devlet adamlarından İngiltere yanlısı bir grubun, Bağdat demiryolu projesinin Almanlara ihale edilmesi(1899) üzerine muhalefete hız verdikleri görülmüştür. Bu rekâbette İngilizler lehine girişimde bulunan ancak başarılı olamayan DamadMahmud Paşa'nın oğulları Sabahaddin ve Lütfullah'la beraber Avrupa'ya kaçarak Jön Türk muhalefetine öncüler arasında yer alması bu bağlamda önem taşır.¹⁰⁷

Mizancı Murad, Rezaizade Mahmud Ekrem, Abdurrahman Şeref Efendi, Hekimbaşı Salih Efendi, Sakızlı Ohannes Efendi gibi önemli isimlerin ders verdiği Mülkiye Mektebi, öğrenciler arasında ilk hürriyetçi parlıtların belirlediği kurumların başında gelmektedir. Ancak okul öğrencilerinden Ali Kemal liderliğindeki örgütlenmenin henüz nüve halinde iken haber alınarak bastırılması ve hoca kadrosunun dağıtılması ile bu öncü rol Askerî Tıbbiye'ye geçecektir. Modern okulların hemen hepsinde yaygın olan pozitivizm, biyolojik materyalizm gibi düşünceler Askerî Tıbbiye öğrencilerine ihtilalci nitelik kazandırırken vatanperverlik hissi de onları harekete geçiren motivasyonu sağlamıştı. Ahmed Midhat Efendi, Beşir Fuad 1880'lerde aydın muhiti besleyen diğer önemli isimler arasında yer almıştır.¹⁰⁸

“Fransız İnkılâb-ı Kebiri”nin üzerinden yüz yıl geçmiştir ki (3 Haziran1889)Babanzâde İsmail Hakkı Bey ve diğer Jön Türkler tarafından mübalağalı bir biçimde onunla mukayese edilecek olan “Temmuz İnkılâbı”nın nüvesi diyebileceğimiz teşkilat,AskerîTıbbiye öğrencisi bir grup¹⁰⁹ tarafından kurulur: “İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti”.Kısa sürede Harbiye, Baytariye, Mülkiye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane mekteplerinde de taraftar bulur. Bunların çoğunun askerî okullar oluşu dikkat çekicidir. Ancak klasik Osmanlı toplumsal örgütlenmesi yönetici elitin çocuklarına fazla bir seçenek bırakmadığından iyi eğitim verilen bu okullara gitmeleri adeta bir zorunluluktur. Cemiyet;Hacı Ahmed Efendi ve Şeyh Naili Efendi gibi

¹⁰⁷ Paşa'nın muhalefesinde Scaleri-Aziz Bey komitesinin darbe girişiminde yer aldığı ithamı karşısında duyduğu kırgınlık etkili olmuştur. Ancak Ahmed Bedevi Kuran demiryolu imtiyazı meselesindeki aracılığı tasdik etmekle birlikte DamadMahmud Paşa'nın bu sebeple Avrupa'ya firar ettiği iddiasını yayınladığı bir kısım yazışmaları delil göstererek reddetmektedir. Oğullarının müzik öğretmeninini tanıştırdığı Meymon adlı bir aracının ricası üzerine dâhil olduğu bu imtiyaz meselesine, İngiliz dostluğunu temin edebileceği düşüncesi ile tavassut etmiş ancak kendisine kırgın olan padişahın red cevabı almıştır. Bir komisyon ilişkisi ile itham edilmemiştir. (Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 82-107, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 73-80.)

¹⁰⁸ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 50-64.

¹⁰⁹ Bu isimler; İbrahim Temo, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Mehmed Reşid ve Hüseyinzade Ali'dir. Sonuncu isim Ahmed Bedevi Kuran tarafından eklenmektedir. İtalyan Carbonari örgütünün hücre tipi yapılanmasını örnek alarak teşkilatlanan grubun 1/1 (birinci hücrenin birinci) üyesi İbrahim Temo'dur. (Ahmed Bedevi Kuran, a.g.e., s. 45, Sina Akşin, a.g.e., s. 49, Taner Aslan, “İttihad-ı Osmanî'den İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne”, *Bilgi*, Güz 2008, sayı: 47, s. 79-120.) Ramsaur'un, Paris'ten gelen fikirlerin ülkeye ulaştığı Sirkeci Garı'na mekânsal yakınlığının Askerî Tıbbiye'de Batılı fikirlerin neşvünema bulmasında etkili olduğu iddiası ciddiyetten uzaktır. Trenler nihayetinde o fikirleri ihtiva eden gazeteleri veya sahiplenen kişileri taşır. Gazeteler ise yabancı postaneler aracılığıyla kişilere ulaşmaktadır. Yoksa karşılıklarına çıkan ilk okulun kapısına bırakılmamaktadır. (E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s. 30-32.)

nüfûzlu isimler vasıtasıyla aydınlar arasında da yayılmaya başladığı 1893-94 yıllarına kadar - istihbar edilmelerine rağmen- Hükûmet tarafından fazla önemsenmemiştir. Fakat bu dönemde başlayan baskılar öğrencilerin yurtdışına kaçış sürecini hızlandırmış ve öteden beri Paris’i mekân tutan liberal fikirli “Genç Türkler”e taze kan olarak katılmışlardır. Selanikli Nazım’ın davetiyle(1894) Jön Türklere katılan Ahmed Rıza, 1 Aralık 1895’ten itibaren -isim babası olduğu Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin yayın organı olan-*Meşveret*’i ayda iki sayı olarak çıkarmaya başladı.(Fransız hükûmetinin baskıları sebebiyle gazete Cenevre’ye taşınmıştır. Fransızca versiyonu da benzer bir akıbet sonucunda Brüksel’de yayınlanmaya devam etmiştir.) Pozitivist düşüncenin tesirinde sosyolojik süreç içerisinde “düzen ve ilerleme” fikrine sahip olan Ahmed Rıza’nın, Kanun-ı Esasî’nin geri getirilmesi ve bütün etnik unsurların “Osmanlı” ortak paydası altında bir araya getirilmesi dışında Cemiyet’le fikirlerinin fazla örtüştüğü de söylenemez. O devrimden ziyade evrime inanıyordu. Cemiyet’in önemli isimlerinden Murad Bey, Cemiyet’in bir diğer yayın organı haline gelecek olan *Mizan*’ı çıkarmaktadır (1886). Şirvanizâde Rüşdü Paşa’nın himayesinde bürokrasi basamaklarını tırmanan Mizancı Murad Bey, bürokrasi içerisindeki çürümüşlüğü fark ettikçe elit bir nesil yetiştirme idealine kapılarak Mülkiye Mektebi’nde hocalık yapmıştır. Gazetesi *Mizan*’ın 1890’da kapatılmasına rağmen Padişahı vereceği lâyhalarla etkileme umudunu korumuştur. Ancak bu umut zâil olunca gittiği Paris’ten Hidiv’in daveti üzerine Mısır’a geçmiştir. İngilizlerin Osmanlı Hükûmeti’nin baskısını öne sürmesi üzerine Mısır’dan ayrılarak yeniden Avrupa’ya geçmiştir(1895). Aynı yıl bazı Cemiyet üyeleri yakalanıp sürgün edilmeye başlamış, gerek onlardan bir kısmı gerekse de ülkedeki baskılardan bunalan gençler birer birer soluğu Paris ve diğer Avrupa şehirlerinde almaya başlamıştır.

Fransız Hükûmeti’ne yapılan baskılar sonucunda Cenevre, Cemiyet mensuplarının yeni adresi haline geldiğinde Ahmed Rıza ve Mizancı Murad’ın başını çektiği iki hizip ortaya çıkmış bulunuyordu (24 Nisan 1897). Şerafeddin Mağmûmi ve diğer askerî kanat Ahmed Rıza’nın kozmopolitliğine karşı daha milli gördükleri Mizancı Murad’ın liderliğine taraf olmuşlardı. Uzlaşmaz ve liderliğe düşkün kişiliğinin de etkisiyle Ahmed Rıza Cemiyet’te etkili konumdan uzaklaştırılmış ve sadece Fransızca *Meşveret*’i çıkarmaya devam etmesi kararlaştırılmıştır. Türk-Yunan Savaşı(1897) sebebiyle Ahmed Mithat Efendi’nin milliyetçi bir makalesinin Fransızca *Meşveret*’te yayınlanmasının engellenmesi hatta Yunanlılara destek mâhiyetinde bir yazı yer alması Ahmed Rıza’nın Cemiyet’le ilişkisinin tamamen kesilmesine sebep oldu.*Mizan*’ın Cemiyet taraftarları arasında *Meşveret*’e göre daha çok tutulmasında, Murad Bey’in daha panislamist görüşlere sahip olmasının yanı sıra Ahmed Rıza’nın uzlaşmaz

tavrı ve benimsediği pozitivist fikirlerin hükûmet tarafından dinsizlik ithamına mesned teşkil etmesinden duyulan endişe de etkiliydi. (Ahmed Rıza bu dönemde farkını ifade etmek üzere grubunu “Terakki ve İttihad Cemiyeti” olarak adlandırmıştır.)

Cemiyet’in İstanbul şubesi ise Hacı Ahmed Efendi’nin başkanlığında bir hükûmet darbesi planlıyordu. Ancak bu plan Hükûmet tarafından ortaya çıkarılmış ve üyelerin sürgün edilmesiyle 1896’da Cemiyet’in İstanbul şubesi ağır bir darbe almıştır. (Bu sürgünler Cemiyet’in Trablusgarp’ta da şube açmasını sağlamıştır.) Bir yanda İstanbul’da Fransızca öğretmeni Çürüksulu Ahmed Bey’in yönlendirmesiyle Harbiye öğrencileri arasında “Süleyman Paşa Komitesi”, “Hüseyin Avni Paşa Komitesi” gibi yeni hareketlenmeler olurken diğer yandan Avrupa’daki Jön Türk hareketi de ağır bir darbe yemek üzereydi. 1897’de Padişah tarafından görevlendirilen Ahmed Celaleddin Paşa’nın bir takım taviz ve vaadlerle ikna ettiği başta Mizancı Murad olmak üzere pek çok Jön Türk, muhalefetten vazgeçerek ya İstanbul’a gelmiş veya çeşitli devlet görevleri almayı kabul etmişlerdir. Paris sefiri Salih Münir Bey de muhaliflerin ikna edilmesinde Paşa’ya yardımcı olmuştur. Çürüksulu Ahmed, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet de bu isimler arasındadır. Büyük bir itibâr kaybı yaşayacak bu isimlere mukâbil Ahmed Rıza, Doktor Nazım, Hoca Kadri ve az sayıdaki isim Padişahla uzlaşmayı reddetmiştir.¹¹⁰

Mizancı Murad Bey’in fikirlerinde İslam ve Türklük vurguları öne çıkmaktadır. Ancak imparatorluğun etnik yapısı bu milliyetçi çizginin Osmanlılık kavramı içerisinde ve dil çalışmalarına hasredilmiş bir alanda ifadesine imkân tanımaktadır. İslam dini konusunda Yeni Osmanlılar kadar vukufiyetinin olmaması, İslama Batı medeniyetinin meydan okuyuşuna bir cevap verme amacıyla değil bir savunma argümanı olarak sarılmasına yol açmıştır. Nitekim toplumsal barışı temin edecek sosyal mukaveleyi Yeni Osmanlılar gibi “biat” kavramında değil “hanedana bağlılık”ta aramıştır. Namık Kemal’deki “halk egemenliği” düşüncesine mukâbil o “siyasî liderlik yapacak elitlerin yetiştirilmesi”ni öne çıkarmıştır. Halkın ahlak, eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesi ile temsilî demokrasinin mümkün olacağını düşünmektedir. Batı’yı yükselten yegâne unsurun demokrasi olduğu düşüncesini yanılğı olarak değerlendirir. Ona göre İslam devletlerinin aşırı merkezîyetçi yapısı çöküşlerinde etkili olmuştur. Durgun halk kitlelerinin kanını emen asalak memur tabakasını giderip “hizmet ve

¹¹⁰ E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s. 30-71, Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.42-77, Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 81-113.

verim” temelli bir bürokrasi kurmakla işe başlanmalıdır. Reform çabaları bir etnik grubun değil bütün Osmanlıların refahını hedeflemelidir.¹¹¹

Jön Türklerin çoğu zaman bir hamiden mahrûm olmaları, maddi kaynaklarının kısa sürede tükenmesi, hapisteki arkadaşlarının kurtarılmak istenmesi gibi sebeplerle sultanın adamlarıyla anlaşma yaparak gazetelerini kapatma, matbaa aletlerini satma gibi tavizler vermelerine yol açmıştır. Bu durum onların saygınlığına darbe vurması kaçınılmazdır. Bunların başında gelen Murad Bey’in İstanbul’a dönmesinden sonra Cenevre grubunun başına Çürüksulu Ahmed Bey geçmiştir. Hükûmet’in bazı Jön Türkleri serbest bırakma sözü gerçekleşmeyince Cenevre grubu İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet’in sorumluluğunda *Osmanlı* gazetesini çıkarmaya başlamıştır(1 Aralık 1897). Jön Türkler, padişaha sundukları arızalarla umdukları neticeye ulaşamadıklarını gördükçe Tunalı Hilmi’ninkiler gibi fikirden mahrûm ihtilal kışkırtıcısı yazılar,*Osmanlı*’nın sütunlarında yer bulmaya başlamıştır. Kalabalıkların heyecanına seslenen kaba bir Abdülhamid düşmanlığı ile sonuç alma hedefi bilinçli olarak seçilmiş görünmektedir. Rumeli’de yoğunlaşmış sivil-asker bürokratlar, Batılı fikirlere aşina orta tabaka bu gazetenin hedef kitlesiydi. Bütün çabalara rağmen geniş halk kitleleri darbe çığırtkanlığına prim vermiyor bu ise *Osmanlı* gazetesinin yazar kadrosunu hayal kırıklığına uğrattığı gibi kitle psikolojisini anlamaya yönelik çalışmalara sevk ediyordu.Türklüğe imparatorluğu kuran ve bütün etnik yapıyı bir arada tutan unsur olmak zaviyesinden bir değer atfediliyor, diğer unsurlar üzerinde hegemonik bir güç amacı taşımadıkları bizzat İttihad ve Terakki’nin kurucularının aidiyetleri üzerinden dile getiriliyordu: Buna göre İbrahim Temo Arnavut, Mehmed Reşit Çerkez, Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti Kürt, Mağmûmî Arap idi.¹¹²

Girit’in fiilen kaybı, yoğunlaşan Alman nüfûzu, Arnavut ayrılıkçılığı, Kürt hareketleri *Osmanlı* çevresinde kümelenen asker ağırlıklı Jön Türkler arasında emperyalizm karşıtı bir tepkiselliğe yol açıyor ve yaklaşan Jön Türk Kongresi’ndeki bölünmenin habercisi oluyordu. Meşveret, icma, biat gibi İslamîargümanlarayapılan vurgunun azalması, ulemâyaya yöneltilen sert eleştiriler bu gruptaki laik eğilimin de ayak sesleri anlamına geliyordu.¹¹³

Murad Bey’in ayrılışından sonra Hoca Kadri Efendi’nin çıkardığı *Kanun-ı Esasî* 1898 sonunda padişaha satılmış, *Hak* gazetesi ile “*Osmanlı*”nın dini konulardaki zaafının

¹¹¹ Şerif Mardin, a.g.e., s. 113-139.

¹¹² Mardin dipnotta Sükûti’nin Türk olduğunu, Cevdet’in Kürtlüğü ve Mağmumi’nin Araplığının ise şüpheli olduğu bilgisine yer verir. (Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 141-154).

¹¹³ A.g.e., s. 159-170.

giderilmesi hedeflenmişti. Tunalı Hilmi'nin *İntikam*'ı ise fikrî zaaf konusunda bir zirve idi. Nitekim çok geçmeden kaynaklar tükenince Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi birer devlet memuriyetini kabul ederek Cenevre kanadını iyice zayıflatmışlardır. Bu süreçte DamadMahmud Celaleddin Paşa'nın oğulları Sabahaddin ve Lütfullah'la beraber Paris'e kaçıışı şüphesiz hareketin geleceği adına büyük bir kazanç olmuştur (1899). Arnavut İsmail Kemal'in gelişi de bir başka güç kaynağıdır. *Osmanlı*'nın yayın haklarını devralarak Londra'da (ardından Folkestone'da-1900) harekete yeni bir canlılık kazandırmışlardır. DamadMahmud Paşa'nın muhalefete sağladığı taze kandan endişelenen Sultan II. Abdülhamid onu da çeşitli tavizlerle ikna etmek amacıyla Mizancı Murad ve arkadaşları üzerinde etkili olan Ahmed Celaleddin Paşa'yı görevlendirmiştir. Onun bu kez başarısız olması üzerine Hidiv Abbas Hilmi Paşa devreye girerek DamadMahmud Paşa'yı Mısır'a davet etmiştir. Mısır'daki Jön Türk yayınlardan *Kanun-ı Esasî*(Hoca Kadri'nin) ve *Hak*(Bahriyeli Rıza Bey'in) gazeteleri Mahmud Paşa'dan himaye görmüştür. Bu sırada Hidiv'in sarayla yazıştığı anlaşılınca Sabahaddin ve Lütfullah Beyler Paris'e dönerken babaları Mahmud Paşa da Korfu adasına gitmiş ancak Yunan Hükûmeti baskı yapınca Paşa, Roma'ya geçmiştir. Nispeten sakin geçen yılların ardından ilk kıpırdanma 4-9 Şubat 1902'de Prens Sabahaddin'in finansörlüğünde (ve başkanlığında) gerçekleşen ve yine Jön Türkler içerisindeki merkezîyetçi-adem-i merkezîyetçi bölünmenin belirginleştiği I. Jön Türk Kongresi'dir. Adem-i merkezîyeti sağlayacak ıslahat sürecinde yabancı devletlerin müzâheretini isteyen Sabahaddin grubuna karşılık Ahmed Rıza liderliğinde hem adem-i merkezîyete hem de yabancı müdâhalesine şiddetle karşı çıkan millîyetçi grup ayrışması yaşanmıştır. 1901'de Bahaeddin Şakir'le beraber Paris'e kaçan Samipaşazâde Sezai Bey'in yönetiminde Cemiyet'in üçüncü yayın organı olan *Şûrâ-yı Ümmet*'in çıkarılması¹¹⁴ ise bu sürecin ardından yaşanmıştır. 1903 yılı bir de darbe girişimine sahne olmuştur. Prens Sabahaddin ve İsmail Kemal Bey, İngilizlerin de onayını almak sûretiyle Trablusgarp'taki ordu komutanı Arnavut asıllı Recep Paşa¹¹⁵ marifetiyle bu darbeyi gerçekleştirmeyi

¹¹⁴ Şûrâ-yı Ümmet millî kültür sorununa değinen ilk Jön Türk yayını olduğu gibi bir Osmanlı kültürü oluşturmanın temel problemi olan dilin Türkçe olması gerektiği teziyle ister istemez Türkçülüğe yönünü çevirmiş oluyordu. Rusya Türklerinden -"Üç Tarz-ı Siyaset adlı eseriyle iz bırakan- Yusuf Akçura gibi isimlerle kurulan ilişki de bu meyanda değerlendirilmelidir. *Şûrâ-yı Ümmet*'in 27 Temmuz 1906'dan itibaren "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin vasıta-i neşriyatıdır." başlığıyla çıkması Prens Sabahaddin ekibiyle gazetenin yönetiminde etkili olan Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım'ın yol ayrılığına işaret taşı olmuştur. (Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 255-290.)

¹¹⁵ Bağdat'ta bulunan VI. Ordu'nun komutanlığını da yapmış olan Recep Paşa, burada muhaliflere kol kanat gererek teşkilatlanmalarında yardımcı olması hasebiyle, Sultan II. Abdülhamid tarafından Trablusgarp sürülmüştür. İttihadçılar tarafından devrim sonrasında Harbiye Nazırlığına tayini konusunda yapılan ısrarın bu özgeçmişle ilişkisi aşikârdır. (Davut Hut, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubasının Teşekkülü ve II.

planlamışlar ancak Recep Paşa'nın kararsızlığı ve Sabahaddin'in deruhte ettiği onca borçlanmaya rağmen İsmail Kemal'in organizasyon beceriksizliği gibi sebeplerle başarılı olamamışlardır. İsmail Kemal Mısır ve Yunanistan'ın maddi desteğini elde etmeye çalışmış ancak muvaffak olamamıştır. Bu süreçte DamadMahmud Paşa vefat etmiştir/17 Ocak 1903. Bu başarısızlık Sabahaddin'i bir süre aktif politikadan uzak kalarak Le Play ekolü doğrultusundaki fikirlerini derinleştirmeye yöneltmiştir (*Osmanlı gazetesi de Mısır'a nakledilmiştir*). Ancak İngiliz toplumunun hikayesi olan ve Edmond Demolins'in "*Anglo-Saksonların Üstünlüğünün Sebepleri*" adlı eserinde ifadesini bulan "teşebbüs-ü şahsi ve adem-i merkezîyet" fikirlerine Osmanlı toplumunun sosyo-politik gelişimini nazar-ı itibâra alarak eleştirel yaklaşamaması umduğu faydayı elde etmesini engellemiştir. Mizancı Murad'ın padişahla uzlaşmasının ardından İttihad ve Terakki içerisinde temel iki hizip böylece Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin isimlerinde teşahhus etmiş oluyordu.¹¹⁶

Ahmed Rıza'yı 1889'da Fransız İhtilali konulu bir sergiyi ziyaret için gittiği Paris'ten dönmeye ikna eden sebep de ülkenin kurtuluşu ile ilgili sunduğu lâyhaların Padişah tarafından dikkate alınmamasıydı. 1895'te çıkarmaya başladığı *Meşveret*, henüz ülkede iken tanıştığı Pozitivizmin fikrî etkisi altındaydı. Başlangıçta izlediği müdâhale karşıtı ve evrimci yaklaşımı 1906'dan sonra belli ölçüde değiştirmiş ve genç subaylara tesir etmeye çalışan bir üsluba dönüşmüştü. Ona göre saltanat ve hilafet Osmanlı ailesinin müktesep hakkıdır. Pozitivist "düzen ve ilerleme" fikrinin bir neticesi olarak hükûmetin bir uzmanlar zümresinin elinde olması gerektiğini savunmuştur. İslahatlarla ayrılıkçılığın önünün alınabileceğini düşünmesi bir rüşvet-i kelim değilse milliyetçiliğin gücünü yeterince kavrayamadığını gösterir. Halkı seçme seçilme için yetersiz gören elitist tavrıyla Mizancı Murad'ın düşüncesine yakınlaşır. Ona göre din ilahi hakikat oluşu itibâriyle değil sosyal dokunun korunmasındaki müspet rolü cihetiyle önemlidir. Ancak Batı ülkeleri politikalarını dini bağına tesirinden kurtaramadıkları için Osmanlı Devleti'nin ıslahat çabalarına köstek olmaktadır. Eğitim ve çalışma Ahmed Rıza'nın en çok vurgu yaptığı kavramlar arasındadır.¹¹⁷

Meşrutiyet'in İlanının Bağdat'taki Yansımaları", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's Selam)*, Uluslararası Sempozyum 7-8-9 Kasım 2008, M.Ü. İFAV yayınları, İstanbul 2011, s. 518-521.)

¹¹⁶ Ahmed Bedevi Kuran'ın, bir yandan Ahmed Rıza'yı adem-i müdâhale taraftarlığında *Meşveret*'teki tersi istikametteki yazıları sebebiyle samimi bulmazken, taraftarı olduğu Prens Sabahaddin ve ekibinin büyük devletlerden umdukları müdâhalenin "manevi yardım"dan ibaret olduğunu belirtmesi (s. 192) inandırıcılıktan uzaktır. (Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 117-211, E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s. 72-112, Şerif Mardin, a.g.e., s. 171-176.)

¹¹⁷ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 177-224.

Jön Türk fikriyatının önemli temsilcilerinden biri de Abdullah Cevdet'tir. Cenevre grubundan ayrılmasını müteâkip 1904'te çıkardığı *İctihad* dergisiyle halkı eğiterek Batı medeniyeti içerisine dâhil olmayı hedeflemiştir. İsviçre'den çıkarılınca *İctihad*'ı da kendisiyle beraber Mısır'a taşımıştır. Dinin sosyal fonksiyonu konusunda Ahmed Rıza ile aynı görüşlere sahip olmakla birlikte Batı'yla ilişkilerde daha az eleştirel yaklaşıma sahipti. Saltanata karşı olduğu gibi ümmet yerine teklif ettiği sosyal organizasyon olan "millet" in hanedan ismine izafe edilmesini de yanlış buluyordu.¹¹⁸

Jön Türklerin temsil gücü yüksek diğer ismi de Prens Sabahaddin'dir. Le Play ekolünden Demolins kadar Büchner ve Haeckel gibi biyolojik materyalizmin temsilcilerinden etkilenmiştir. Hemen bütün elitlerin memur olduğu bir ülkede memurluğu Mizancı Murad'tan daha ağır bir dille eleştirmesi oldukça cesaret gerektiren bir durumdur. Jön Türkler arasında dahi tutunamamasının önemli nedenlerinden biri de buydu. Parlamenter sistemi "milli irâde"nin yansıması olmasından çok kuvvetler arasında bir denetimler silsilesinin üst kademesi oluşuyla önemsiyordu. Ancak Ahmed Rıza ve Mizancı Murad'ın aksine halkın seçme ehliyetinin bulunmadığını düşünmüyor, seçimlerin liyâkat ve salâhat sahiplerini yukarıya taşıyacağına inanıyordu. Bu düşüncesi de taraftar sayısını artırıyordu. Eğitimle yeni bir insan modelinin yaratılmasının kurtarıcılığı konusunda Abdullah Cevdet'le örtüşmesine rağmen onun tesanütçülüğü karşısında bireyi merkeze alıyordu. Ancak sosyolojik teorileri siyasî alana aktarırken aceleci davranması ve kendi toplumunu yeterince gözlemlememesi en büyük eleştiri noktasını teşkil etmiştir.¹¹⁹

II. Abdülhamid'i, imparatorluğun kurtuluşu için tek çare olarak gördükleri meşrutî idareyi ve anayasayı yeniden ilana zorlamak için kurulan gizli cemiyetlerden biri de Harbiye Mektebi'ni bitirdikten sonra Şam'a atanan (1905) Mustafa Kemal'in burada 1906 Ekim'inde kurduğu "Vatan" adlı cemiyettir. Yafa ve Kudüs'te de şubeler açılmıştır. Ancak kurduğu cemiyetin gelişebilmesi için en münbit zemin olan Rumeli'ye açılması gerektiğinin farkında olan Mustafa Kemal, bir hava değişimi bahanesiyle gittiği Selanik'te açtığı yeni şubeyle beraber Cemiyet'in adını da "Vatan ve Hürriyet" olarak değiştirmiştir. Bu arada Selanik'te Talat Bey, Bursalı Mehmed Tahir, Mithat Şükrü, İsmail Canbolat gibi isimler tarafından 7 Eylül 1906'da kurulan "Hilal Cemiyeti" 18 Eylül 1906'da "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"¹²⁰

¹¹⁸A.g.e., s. 225-254.

¹¹⁹A.g.e., s. 291-303.

¹²⁰ Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin her ne kadar birleşmeler yoluyla İttihad ve Terakki adını almışsa da bünyesi ve öncelikleriyle Jön Türk hareketinden apayrı bir oluşum olduğu ve Meşrutiyet'in iadesi onurunun bu Cemiyet'e ait olduğu görüşü de taraftar bulmuştur. (E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s. 113-122.)

adını almıştır. Paris'e geçen Ömer Naci ve Hüsrev Sami Kızıldoğan ve Doktor Nazım'ın çabalarıyla 27 Eylül 1907'de Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti birleşme kararı aldı. Bu birleşmede Ahmed Rıza da sosyolojik evrimci yaklaşımından taviz vererek devrim için şiddeti dışlayan görüşlerini revize etmiştir. Cemiyet içerisinde Selanik merkezi ağır bastıkça Ahmed Rıza ve Sabahaddin hiziplerinin rengi giderek soluklaşacaktır. (Mustafa Kemal'in kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, gölgesinde kaldığı bu Cemiyet'e katılacak ve Mustafa Kemal ordunun siyaset dışı kalması gibi o gün için hiç de cazip olmayan fikirleriyle Cemiyet'in çelik çekirdeğinden uzak kalacaktır.) Cemiyet'e ad olarak seçilen kelimeler, Pozitivizmin sloganı olan "Ordre et Progrès/Düzen ve İlerleme"¹²¹ kavramlarından ilhamını almıştır. Nitekim Cemiyet'in önde gelen isimlerinden Ahmed Rıza Paris'e geldiğinde Fransız Pozitivistlerinin başı olan Pierre Lafitte'nin öğrencisi olarak bu ideolojiye kapılanmıştır. Abdülhamid'in hafiye teşkilatının sıkı tarassutu altında kendilerine korunaklı bir çatı sağlayan Mason Locaları ile kurdukları dirsek teması, gerek Masonluğun gerekse de İttihad ve Terakki'nin ritüellerle örülü gizliliğinden kaynaklanan aşırı yorumlara fırsat tanımıştır. Ancak liberal görüşlerinden bile taviz verecek kadar Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını engellemeyi önceleyen milliyetçiliklerinin, Yahudi ideallerine kayıtsız şartsız hizmet etmelerini önlemesi beklenir. Ahmed Rıza'nın Fransız Pozitivistlerinin çıkardığı *Revue Occidentale* adlı dergide bir fikirdaşıyla Osmanlı Devleti'nin hayatiyeti üzerine girdiği fikir tartışması, onun bu konuda gerekirse Pozitivizmi bile parantez içerisine alabileceğinin işareti olarak görülmelidir. Nitekim sadece Mason Locaları değil Bektaşî ve Melami tarikatları da kendilerine toplantı mekânı temin etmede yararlandıkları diğer kurumlardır.¹²²

1906'da bir zamanların Jön Türk avcısı Ahmed Celeleddin Paşa da batıya kaçarak Jön Türklerin arasına katılmıştır. Doktor Nihad Reşad bu süreçte gelenlerdendir. Paşa'nın Jön Türklere katılışında, onları tanıma fırsatı bulması kadar dönüşlerine aracı olması karşılığında vaat edilen hususların hiçbirinin padişah tarafından gerçekleştirilmemesi de etkili olmuştur. Ahmed Celeleddin Paşa Jön Türklerin liderliğini elde edemese de onlara maddi manevi yardımda bulunmaktan geri kalmamıştır. (Bu arada Sultan'a yönelik suikast girişimlerini

¹²¹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihad ve Terakki*, s. 51.

¹²² E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s. 110-143, M. Şükrü Hanioglu, "İttihad ve Terakki Cemiyeti", *TDVİA*, c. 23, [İstanbul 2001], s.476-478. Osmanlı ülkesine Lale Devri'nde giren Masonluk Tanzimat ricali ve Yeni Osmanlılar arasında taraftar bulmuş ancak sıkı takip altında tutulduğu II. Abdülhamid döneminde kapitülasyonların gölgesinde ve özellikle Makedonya'da tutunabilmiştir. İngiliz, Fransız ve İtalyan locaları etkindir. İttihadçıların özellikle Selanik kolu içerisinde yayılma imkânı bulmuştur. Talat Paşa ve Cavid Bey bunların en ünlüleridir. Rıza Tevfik de üstadlığa kadar yükselmiştir. Mason locaları hürriyet ve meşrutiyet taraftarlarına destek sağlamışlardır. (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. 1, s. 408-414.)

tertiplendiği de Kuran tarafından iddia edilmektedir.) Ahmed Rıza ekibinin şiddetli hücumlarına uğrayan “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”nin düşüncelerini savunmak üzere “Terakki” gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. Mısır’daki Jön Türkler “Cemiyet-i Ahdiyye-i Osmaniye” adıyla teşkilatlanmışlardır. Sabahaddin Bey’in Veliahd Mehmed Reşad’dan Meşrutiyet’i ilan sözü alması ihtilal arzularını yeniden uyandırmış, Erzurum’da başarısız bir deneme de gerçekleştirilmiştir. Kuleli Askeri İdâdisi’nde Ahmed Bedevi Kuran’ın da aralarında olduğu öğrenciler tarafından kurulan “İhtilalci Askerler Cemiyeti”, irtibat kurdukları Safvet Lütfi aracılığıyla Prens Sabahaddin’in görüşlerine meyletmişlerdir. Cemiyet iki defa Abdülhamid’e suikast planlayacak kadar da ataktır. Hatta Kuran, s. 276’da Jorris tarafından 21 Temmuz 1905’te gerçekleştirilen suikastın başarısız olmasına kendi planlarının neden olduğunu iddia etmektedir. Bu düşünceler Safvet Lütfi tarafından öğretmeni olduğu Mercan İdâdisi’ne de taşınmış, orada da “Cemiyet-i İnkılâbiye” adıyla bir örgüt kurulmuştur. Askerî Tıbbiye’de yeni bir örgüt filizlenmiştir. Bu vesileyle tutuklananlar arasında Kuran da vardır ve diğer okullardaki arkadaşlarını ele vermeyen bir elebaşı olarak idama mahkûm edilmiştir.¹²³ 1906’da muhalefet hareketlerinin yoğunlaşmasında Bahaeddin Şakir’in teşkilatçılığı kadar Rus-Japon Savaşı(1905), Osmanlıları Makedonya’da ıslahata zorlamak isteyen beş Avrupa devletinin Midilli ve Limni’ye asker çıkarması (26.11.1905) gibi dış politik gelişmelere yönelik tepkileri de hesaba katmak gerekir.¹²⁴

İttihad ve Terakki Cemiyeti; büyük devletlere ıslahat sözü verildiği için geniş yetkilere sahip bir müfettiş-i umumîlikle idare edilen üç vilayeti(Selanik, Manastır ve Kosova) hareket üssü olarak benimsemişti. (21 Eylül 1902’de çıkan Bulgar isyanının bastırılması büyük devletleri yeterince rahatsız ettiğinden Aralık 1902’de Hüseyin Hilmi Paşa bu üç vilayeti kapsayan Makedonya’ya umumî müfettiş olarak atanmıştır.) Manastır’da gizli olarak çıkarılan *Neyyir-i Hakikat* gazetesi, hareketin fikirlerinin başta subaylar arasında olmak üzere kamuoyunda taban tutmasını sağlamıştı. Nitekim Cemiyet’in bu yayılma faaliyetlerine mani olmaya çalışan Selanik Merkez Komutanı Kaymakâm/Yarbay Nazım(Enver Bey’in eniştesi), Cemiyet taraftarı Mustafa Necip tarafından yaralanmıştı (11 Haziran 1908). Reval

¹²³ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 211-286.

¹²⁴ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 99.

Görüşmeleri (9-10 Haziran 1908) Abdülhamid'in hal'iyle sonuçlanacak süreci hızlandıran gelişmeleri başlattı.¹²⁵

Ahmed Rıza, Prens Sabahaddin ve K. Malumyan'ın ortak başkanlığında toplanan II. Jön Türk Kongresi (27-29 Aralık 1907)'nde Padişahı devirip Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasî'yi iade edebilmek amacıyla Kongre'nin yayınladığı beyannâmede halk Hükûmet'e karşı açıkça isyana davet edilmiştir. Gelişmeleri tahkik için gönderilen Mahir Paşa'nın başarılı olamaması bir yana Manastır'da padişah taraftarı propaganda yapan alay müftüsü Mustafa Şevket de ağır yaralanmıştır.Ordu mensuplarını ve özellikle modern mektep mezunu genç subayları değişim taleplerinin ve meşrutiyetinsavunuculuğuna yönelten birçok sebep sıralanabilir. Tâyin, terfi ve taltiflerde zadedgân sınıfı ile alaylı subayların sahip olduğu ayrıcalıklar bu subay grubu için oldukça onur kırıcı bir aşağılanma sebebiydi. Ordunun eğitimi Von der Goltz Paşa'nın tecrübesine emanet edileli beri yüksek Alman disiplini altında “vatanın yegâne kurtarıcıları” oldukları yönünde istikrârlı bir telkine mâruz kalışları da bu sebepler meyanında zikredilmelidir. Bu kurtuluşun ise bir kulaç mesafedeki Kanun-ı Esasî'nin geri getirilmesi ile mümkün olduğu zannıaskerlik mesleğinden gelen cibilli cesareti beslemekteydi.Modern okullarda eğitime rengini vermeye başlayan pozitivist ve meteryalist ideolojilerin, bu subay sınıfının aidiyet bilincini diğer toplumsal katmanlardan ayırarak yeni bir kimlik inşa etmekte rol oynadığı da belirtilmelidir. Makedonya dağlarında Bulgar çetecilerini kovalamakla geçen ilk subaylık tecrübeleri bir yandan komiteci ataklıklarını keskinleştirirken diğer yandan aralarındaki dayanışma duygusunu pekiştirmekteydi. Burada beraber görev yaptıkları gözlemci statüsündeki yabancı subayların sahip olduğu maddi imkânlar ve saygınlık karşısında duydukları eziklik de yabana atılamaz. Maaşlarını vaktinde alamadıkları gibi çoğu zaman kendilerine arpa, buğday gibi aynî olarak ödeme yapılıyor ve gerçek değerini de hiçbir zaman bulamıyordu. Meşrutiyetle tesis edilmeye çalışılan demokrasiyi yaşatacak seviyede bir kamuoyu, orta sınıf, şehirli burjuva ve siyasî kurumların bulunmayışı ya da yeterince güçlü olmayışı orduyu ister istemez politik gelişmelerin içine çekiyordu. Hemen her siyasî hareket ordu içerisinde taraftar kazanarak siyasî pozisyonunu tahkim etmeye çalışıyordu. Yüksek rütbeli subaylar ayrı bir parti gibimüstakil kalmaya çalışırken küçük rütbeliler arasında ise meşrutiyet sonrasında İttihadçı olmanın nimetlerinden istifade edemeyenler muhalefetin saflarında yer arayan üçüncü bir grubu teşkil ediyordu. Bir dördüncü grup ise tasfiye edilen

¹²⁵ Rumeli'deki diğer üç vilayet olan Edirne, Yanya ve İşkodra bu Avrupa kaynaklı serbestliği hâiz olmadıklarından benzeri hareketler bu vilayetlerde görülmez. (Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Sûretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, *Belleten*, c. XX, sayı: 77, [Ankara Ocak 1956], s. 105-107, s. 143, Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 298-306, Fatih Ünal, “II. Meşrutiyet, Ulusçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi”, s. 75, Sina Akşin, a.g.e., s. 80-84, 89, 126.)

alaylı subaylarla kurdukları yakınlıktan mahrum kalan ve genç subaylarla da fikrî ve duygusal yakınlık kurmaları mümkün olmayan erat sınıfı idi ki onlarda 31 Mart Hadisesi'nde politik aktör olmaya hazırlanıyorlardı.¹²⁶

Aslında Osmanlı Devleti'nde ordu-siyaset ilişkisinin çok daha derin ve eskiye dayanan kökleri vardır. Kapıkulu ordusu, ulemâ sınıfı ile birlikte Hanedanı dengeleyen iki güç odağı olarak siyaset sahnesinde yer almışlar ve bu işbirliğinin başarısız olduğu da görülmemiştir. Askerî yenilgilerin reform ve Batılılaşma sürecini öncelikle ordu mensupları arasında başlatması ve ulemânın giderek azalan rolüne mukâbil sivil bürokratların yeni bir aktör olarak arz-ı endâm etmesiyle bu güç dengesi yeni bir forma kavuşmuştur.¹²⁷

Büyük ölçüde bir Bulgar meselesi olan Makedonya Sorunu, Bulgarların gayretleri sayesinde uluslararası bir hüviyet kazanmış, Avusturya ve Rusya Makedonya ıslahatına dâir hazırladıkları “Mürzsteg Programı”nı¹²⁸ Osmanlı Devleti'ne dayatmışlardır (2 Ekim 1903). Bölgedeki Bulgar çeteleriyle yapılan mücadele İttihatçı subayların bir yandan milliyetçi diğer yandan da ihtilalci bir karakter kazanmalarında etkili olmuştur. Bu çete harpleri askerî kabiliyetlerini ve ataklıklarını keskinleştirirken düvel-i muazzamanın Makedonya Sorunu'na aşırı müdahaleleri bu subayların milliyetçi ve antiemperyalist karakterini beslemiştir. İngiltere ve Rusya arasında bu soruna bir çözüm bulmak amacıyla gerçekleştirilen Reval Mülakatı'nın Osmanlı topraklarının paylaşılacağı endişesini tetikleyerek III. Ordu'nun genç subaylarını tarihin aktörü olmaya zorladığı yorumu elbette kolay reddedilebilir değildir. Özünde Batıcı olan bu grubun aynı zamanda Batı'yla mücadelesinden doğan çelişkiyi hafifleten bir başarı öyküsü olarak Japonya mühim bir örnek teşkil etmiştir.¹²⁹

88. Alay 3. Tabur komutanlığına vekâlet eden Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de asker ve sivillerden oluşan bir toplulukla dağa çıkışı Meşrutiyet'i geri getirmeyi hedefleyen

¹²⁶E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s. 134-139, Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 19-54, Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 287-297, Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 58-59, Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, s. 16-19, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 112-121.

¹²⁷ Ahmet Turan Alkan, a.g.e., s. 3-12.

¹²⁸ Ali Dikici, “Osmanlı Makedonyası'nda Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, c. 6, sayı: 24, Kış 2010, s. 77-83.

¹²⁹ Nevzat Artuç, “II. Meşrutiyet'in İlanı”, s. 70-71, Odile Moreau, “Jön Türkler ve Emperyalizme Karşı Direnen Gizli Örgütler”, *Doğu-Batı* c. 2, sayı: 46, Ağustos-Eylül-Ekim, 2008, s. 10-11, Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 115-122. Mançurya'yı işgal eden (1900) Rus yayılmacılığı Japonya ile karşı karşıya gelmiş (8 Şubat 1904), Japonların kesin üstünlüğünün Portsmouth Antlaşması (5 Eylül 1905) ile tescillendiği savaş emperyalizmin gücü karşısında Asya toplumlarına büyük moral olurken; 30 Ekim 1905'te Rusya'da, 5 Ağustos 1906'da İran'da ve nihayet 23 Temmuz 1908'de Osmanlı Devleti'nde mutlakiyeti gerileterek Meşrutiyet'in önünü açan bir gelişme olmuştur. (Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 91-94.)

“hürriyet mücadelesi”nin fitilini ateşleyen ilk hareket oldu (3 Temmuz 1908).Niyazi’yi Sadık Bey, Yüzbaşı Habib, Ziya, Fahri, İbrahim Şakir gibi küçük rütbeli subayların yanı sıra Eyüp Sabri ve Hüseyin Hilmi Paşa’nın kurmay heyetinden Binbaşı Enver takip etmiştir. İsyana katılanların sayısındaki bu artış İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin de hareketi desteklemekteki cesaretini artırmıştır. Onları takip ve cezalandırmakla görevlendirilen XVIII. Fırka komutanı Birinci Ferik Şemsi Paşa’nın sarayla muhabereyi müteâkip postaneden ayrılırken İttihadçı subaylardan Mülazım Atıf Efendi tarafından vurulması Cemiyet’e nefes aldırıldığı gibi katılımları da artırdı (7 Temmuz 1908). Şemsi Paşa’dan boşalan göreve Müşir Tatar Osman Paşa’nın memur edildiği sırada Cemiyet de kendisini tenkil için hazırlanmakta olan ordunun subay ve erası arasında taraftar kazanmak için Doktor Nazım Bey’i İzmir’e göndererek karşı hamlesini yapmış ve bunda da muvaffak olmuştu. Manastır’a sevk edilen Redif alayı komutanlarından Eyüp Sabri Bey de teşkil ettiği Ohri Milli Alayının başında 20 Temmuz’da dağa çıkarak isyancılara katılmıştır.¹³⁰

Eyüp Sabri ve Niyazi Beyler Cemiyet’ten aldıkları emir neticesinde Tatar Osman Paşa’yı Manastır’dan Resne’ye kaçırmışlar ve bu durum, halk ve ileri gelenlerin desteğini de almış olan İttihad ve Terakki’nin hemen ertesi gün Manastır’da Meşrutiyet’i büyük bir coşku ile ilan etmesini sağlayan en önemli faktör olmuştur (23 Temmuz 1908).Bundan sonraki süreçte İttihad ve Terakki’nin Manastır şubesi gerek padişaha gerekse III. Ordu müşiri İbrahim Paşa’ya çektikleri telgraflarla Meşrutiyet’in bütün ülkeye teşmil edilmesini sağlamaya çalışmışlardır.¹³¹

İttihad ve Terakki’nin gelişmeleri değerlendirme konusundaki becerisini ispat için “Firzovik¹³² olayları”na değinmek iktizâ eder:Firzovik’te yabancı öğrencileri okutmak üzere kurulan Avusturya-Alman Demiryolları Okulu’nun düzenlediği bir piknikteki etkinliklerin Avusturya’nın bölgeyi ilhak provası olarak lanse edilmesi Arnavutlardan müteşekkil 30.000 kişiye ulaşan öfkeli bir kalabalığın Firzovik’te toplanmasına sebep olur. Kosova Valisi Mahmud Şevket Paşa’nın olayları tetkik için görevlendirdiği(8 Temmuz 1908)İttihadçı jandarma alay komutanı Galip Bey’in marifetiyle Arnavutların itibâr ettiği Hacı Şaban

¹³⁰ Temo, İhtilal’in fitilini ateşleyen Mülazım Atıf Efendi’nin onbin adet kartpostalını yaptırıp dağıttığını ifade etmektedir. (Yayımlayan Bülent Demirbaş, *İbrahim Temo’nun İttihad ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, [İstanbul 1987], s. 214-217, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Sûretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, s. 107-114, Nevzat Artuç, a.g.m., s. 72-73, Sina Akşin, a.g.e., s. 121-128.)

¹³¹ E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s. 150-155, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Sûretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, s. 116-124, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 20-28.

¹³² Kosova vilayet merkezi olan Üsküp’ün kuzeybatısında yer alan bir kasabadır.

Efendi'nin harekete kazandırılması kalabalığın tepkisinin yönünü değiştirir: Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasî'nin iadesini temin için yeni hedef Üsküp'tür. Manastır ve Firzovik'le beraber Serez de "hürriyet" taleplerinin bir başka güçlü merkezidir. Cemiyetin Serez teşkilatı taleplerinin karşılanmaması halinde veliahd şehzade V. Mehmed Reşad'a biat edileceği tehdidini öne sürecek kadar da cüretkârdı.¹³³

Rumeli'deki elviye-i selâse(Selanik, Manastır, Kosova) müfettiş-i umumîsi Hüseyin Hilmi Paşa'nın kendisinden başka Cemiyet'e mensup olmayan kişi kalmadığından bahisle durumun vehâmetini ortaya koyması, İttihad ve Terakki'nin gerçek gücünü anlama çabasındaki II. Abdülhamid'i, Meşrutiyet'i iade konusunda ikna etmiş görünmektedir. Nitekim uzlaşma politikasının tipik bir örneği olarak sadâret mührü Avlonyalı Ferid Paşa'dan alınıp Küçük Said Paşa'ya 7. kez tevcih edildiğinde Hükûmet'te yer verilen Kamil Paşa dâhil bütün ricâl-i devlet, Yıldız Sarayı'nda müzâkereye davet edilmiştir. Hemen hepsi de kerhen kabule yanaştıkları Meşrutiyet'in yeniden ilanı fikrini padişaha açma cesaretinde bulunamamışlar ancak bizzat padişah kendilerini bu zahmetten kurtararak Meşrutiyet'in ilanını kabul ettiğini bildirmiştir. Böylece Manastır'da yakılan ateş bir gün sonra bütün ülkeyi kaplamıştır (24 Temmuz 1908). Rumeli'deki isyanı bastırmak üzere Anadolu'dan sevk edilen askerlerin büyük bir kısmının ihtilal saflarına katılması, Firzovik Olayı ile Abdülhamid'e kalben bağlı olan Arnavutların ihtilal saflarına dâhil olduğu görüntüsünün verilmesi, yakın çevresine karşı güvensizliği Abdülhamid'in direncini kırmış olmalıdır. Hemen her vilayette halkın yüksek katılımıyla gerçekleşen kutlamalar Meşrutiyet'in halk desteğinden mahrûm olduğu iddiasına karşı bir başka delil teşkil etmektedir.¹³⁴

Meşrutiyet'in düvel-i muazzamadan birinin -özellikle Almanya'nın- destek ve gözetiminde gerçekleştiği iddiası delillendirilememiş yorumlardan ibârettir. İhtilali gerçekleştiren subayların çoğunun Almanya'da eğitim görmüş olması bu iddialara yol açmış görünmektedir. Ancak Edward Grey ve Von der Goltz'un kendi temsilcileriyle bir kısım yazışmaları her iki devletin de gelişmeleri yönlendirdiği iddiasını zayıflatır niteliktedir. Meşrutiyet, milliyetçilikleri liberalliklerine ağır basan küçük rütbeli subayların gerçekleştirdiği yerel bir isyanın neticesinde elde edilmiş bir sonuçtur.¹³⁵

¹³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m., s. 124-134, Nevzat Artuç, "II. Meşrutiyet'in İlanı", s. 73-75.

¹³⁴ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 67-70, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Süretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s. 134-148, Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 122-153.

¹³⁵ E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s. 160-169.

Dönemin başlangıç tarihi net olmakla birlikte bitiş tarihi konusunda farklı yorumlar olagelmıştır. Meşhur İttihadçı mebûs-yazar Hüseyin Cahid II. Meşrutiyet dönemini 1908-1918 tarihleri arasına konumlandırırken, Tarık Zafer Tunaya Saltanat'ın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihini II. Meşrutiyet'in bütün kurumlarıyla sona erişti olarak değerlendirmektedir. Mondros Ateşkesi (30 Ekim 1918), İzmir'in İşgali (15 Mayıs 1919), Sivas Kongresi kararları (11 Eylül 1919), İstanbul'un işgali (16 Mart 1920), TBMM'nin açılışı (23 Nisan 1920), Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920), Cumhuriyet'in ilanı (29 Ekim 1923) dönemi sonlandırdığı iddia edilen diğer tarihi gelişmeler olarak öne sürülmüştür.¹³⁶

2.5. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ SİYASAL GELİŞMELER

II. Abdülhamid'in Meb'ûsân Meclisi'ndeki etnik yelpaze ve 93 Harbi gibi gerekçelerle son verdiği I. Meşrutiyet dönemini müteâkip 30 yıllık süreçte 23 sadrazama görev vermesi, aslında yönetimin iplerini elinde tutma amacına mâtufluk bir monarkın tipik davranışı olarak, onun "son imparator" olduğu yorumlarına hak verdirir niteliktedir. Onun devleti çökerteceğine inandığı gerekçelerin (bağımsızlık yanlısı azınlıkların temsili) Meşrutiyet taraftarlarının tam da devleti kurtaracağına inandıkları sebepler olması aralarındaki uzlaşmaz çelişkiyi açıklamaktadır. İktidar bu süreçte padişah, Hükûmet ve Cemiyet arasında bilek güreşine sahne olacaktır. İttihad ve Terakki'nin Meşrutiyet'i iade etmekten kaynaklanan gücü kadar V. Mehmed Reşad'ın şahsi özellikleri de zaman içerisinde padişahı bu güç mücadelesinin tarafı olmaktan çıkarmış; İttihad ve Terakki Meclis'teki sayısal üstünlüğünden de yararlanarak önce siyasî zeminin müsaadesi ölçüsünde bir "denetleme iktidarı" kurmuş, Mahmud Şevket Paşa'nın katlini müteâkip kurulan Said Halim Paşa Kabinesi ile bizzat iktidar sorumluluğunu omuzlamıştır.¹³⁷

II. Abdülhamid'in Kabine'nin dahi önüne geçerek Meşrutiyet'in ülke geneline teşmil edilmesinde rol alması, halkın hanedana olan geleneksel saygısıyla birleşerek coşkun bir tezâhürata dönüşünce İttihad ve Terakki, kılıcını kınına sokarak bir ateşkes razı olmuştur. Böylece "kötü adam" yaftası bir süreliğine onun etrafını sarmış olan kadroların boynuna asılmıştır. Devrim sonrasında bu kadroların pek çoğuna el konulan muazzam mal varlıkları bu imajın yerleşmesini oldukça kolaylaştırmıştır. Cemiyet mensubu Kolağası Ruşeni Bey'in Edirne'de askerler arasında yaptığı tahrik edici konuşmalar karşısında, padişahın öldürüldüğü endişesine kapılan erat bir isyan başlatmış; aralarından seçilen 300 asker İstanbul'a

¹³⁶ Nevzat Artuç, "II. Meşrutiyet'in İlanı", s. 78.

¹³⁷ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, [İstanbul 1990], s. 15-16.

götürülüp padişahın yaşadığının kendilerine gösterilmesi suretiyle isyanın teskin edilebilmesi Cemiyet ve Saray arasında geçici bir ateşkesin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu ateşkes bıçak sırtında 31 Mart Olayı'na kadar sürecektir.¹³⁸

“Hürriyet”in önündeki setlerin yıkılması, Meşrutiyet’in ilk günlerinde halk arasında serbestliğe dâir beklentilerin çıtasını öylesine yükseltmiştir ki kısa zamanda bir asayiş sorunu baş göstermiştir. Cemiyet’in adı hukuksuz talep ve fiillerin kartviziti haline gelmiş, bu sebeple Cemiyet şehrin güvenliğinden sorumlu resmi görevlilerin yanına birer üyesini vermek sûretiyle bu hukuksuzlukların önünü almaya çalışmıştır. Bu serâzat tavır basın için de söz konusudur. Disiplin ve hiyerarşinin hayati derecede önem taşıdığı orduda küçük rütbeli subayların, paşaları Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasî’ye sadakat yeminine zorlaması yaşanan kargaşanın ulaştığı “dibe vuruş” manzarasıdır.¹³⁹

II. Meşrutiyet’in ilanı(23 Temmuz 1908)arifesinde azledilen Avlonyalı Ferid Paşa’nın yerine sadârete getirilen (22 Temmuz) Küçük Said Paşa’nın önce 31 Temmuz’da, görevin yine kendisine tevdi edilmesinin ardından bu kez 5 Ağustos’ta istifası üzerine Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa bu vazifeyi deruhte etti(6 Ağustos 1908).Said Paşa’nın yeniden Hükûmeti kurduğu 1 Ağustos tarihinde,30 yıl evvel tatil olunan Kanun-ı Esasî’nin yeniden yürürlüğe girdiğini ilan eden hatt-ı hümayun yayınlanmıştır.¹⁴⁰Said Paşa’yı istifaya götüren süreçte; Cemiyet adına İstanbul’a gelen Talat, Cavid ve Rahmi Beyler bir günlük sadrazam Said Paşa’dan Harbiye Nezareti’ne Trablusgarp Valisi Recep Paşa’nın getirilmesini talep etmişlerdir. Harbiye ve Bahriye Nâzırlarının seçimini Padişah’a bırakarak bu baskıdan kaçamayacağını gören Said Paşa istifa ederek yerini Kamil Paşa’ya bırakmıştır. Recep Paşa’nın cumhuriyetçi görüşlere sahip olduğu yönündeki istihbaratın çürütülmesiyle padişahın itirazı kaldırılarak kendisi Kamil Paşa Hükûmeti’nde yer bulmuş ve bu sûretle İttihadçılardan gücü kanıtlanmıştır.Ancak 16 Ağustos’ta vefat eden Recep Paşa’nın yerine Harbiye Nezareti’ne Müşir Ali Rıza Paşa atanmıştır.Bu gelişme padişahın bu üçlü rekâbette

¹³⁸ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 79-81, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 139-142. Eski Ziraat, Orman ve Maadin Bakanı Selim Melhame 30 milyon Frank’a ulaşan serveti ile kaçmış, İkinci Mabeynci İzzet Paşa milyonlarca Franklık servetiyle kaçmış, maslahatgüzar olarak bulunduğu Fransa ve Bulgaristan tarafından “persona non grata” ilan edilen Necip Melhame yüklü miktarda servetle kaçarken yakalanmış, Bahriye Nâzırı Hasan Rami Paşa’nın kasasında 4 milyon Frank değerinde servet ele geçmiştir. Bu liste uzayıp gitmektedir. Kansu, istibdâd devri kadrolarına yönelik büyük tasfiye hareketinin 1908 Devrimi’ne yönelik “tepeden inme” iddialarını çürüttüğü kanaatindedir. (Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 155-215.)

¹³⁹ Ahmet Turan Alkan, a.g.e., s. 72-79.

¹⁴⁰ Rıdvan Akın, “İkinci Meşrutiyetin Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları”, *Yadigâr-ı Meşrutiyet TZZT Anısına*, Haz. Mehmet S. Alkan, İst. Bilgi Ü. Yayınları, [İstanbul 2010], s. 55-56, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 142-147.

geriye düşmesi anlamına geliyordu.¹⁴¹ Meşrutiyet'in vaat ettiği "hürriyet" in Monarşi bakıyyesi ricâl-i devlet tarafından hazminin zorluğu; gazete kapatmaları, sürgünler, siyâsî cinayetler gibi iç politik gelişmeleri doğurdu. Unsurlar arasında "Osmanlılık" düşüncesini takviye etmesi umulan Meclis aksine gayrimüslim unsurların ayrılıkçı taleplerinin dile getirildiği bir mekân oldu.¹⁴²

Hiçbir İttihadçıyı barındırmayan Kamil Paşa Kabinesi'nin gündeminde rasyonel bir bütçe hazırlanması ve memur kadrolarındaki aşırı fazlalığın giderilmesi, daha doğrusu tasfiye edilmesi, askerliğin tüm unsurlara teşmil edilmesi, hâsılı modern ve merkezî bir devlet mekanizmasının teşkil edilmesi vardı. 1910 Mayıs'ına gelindiğinde bürokratik kadrolardaki tasfiye bir kıyım düzeyine ulaşmıştı. Meşrutiyet yönetimine geçişin uluslararası alanda kazandırdığı itibâr ise dış politikadaki gelişmelerle yerle bir oldu. 5 Ekim'de Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını ilan edişi ve 6 Ekim'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı ve Girit'in Yunanistan'a iltihakı Kamil Paşa Hükûmeti'nin dış politikada mâruz kaldığı en önemli darbelerdir. Savaşı göze alamayan Osmanlı Devleti Avusturya'ya karşı uygulanan başarılı bir boykotun ardından Avusturya ve Bulgaristan'dan bir miktar tazminat alınmasıyla bu kayıpları kabullenmiş oldu. İktisâdi boykot¹⁴³ Osmanlılarda kamuoyunun etkin kullanımında önemli bir merhale teşkil etmiştir. Girit'in kaybının hazmı ise Balkan Savaşlarına kadar gecikecektir.¹⁴⁴

¹⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Sûretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s. 148-151, Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 310-311, Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 156-175, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 38-39.

¹⁴² Abdülhamid'in hafiyeye teşkilatından İsmail Mahir Paşa'nın öldürülmesi. (Rıdvan Akın, a.g.m., s. 57).

¹⁴³ İrlanda'da toprak sahiplerinin baskılarına karşı koymaya çalışan köylülerin eylemi olarak ortaya çıkan "boykot"; bu sınıfın maruz kaldığı haksızlıkları, şahsında sembolleştiren toprak yöneticisi Yüzbaşı Charles Cunningham Boycott'tan adını almış ve hızla evrenselleşip İran, Çin, Osmanlı ve Mısır'da "zayıfların silahı" olarak etkili bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı modernleşmesinin ürünü olan basın ve cemiyetler kamuoyu ve sivil toplum örgütlerini politika sahnesinde daha görünür kılmış ve boykotun etkili olmasında rol oynamışlardır. Avusturya ve Bulgaristan'a karşı uygulanan ve Ekim 1908'den Mart 1909'a kadar süren boykot, geleneksel tepki hareketlerinden kamuoyunun mobilizasyonu ve milli iktisat düşüncesini doğurması cihetiyle farklılık arz etmektedir. Bütün imparatorluk sathına yayılmış ve farklı toplumsal kesimlerce desteklenmiştir.

Kamuoyunun mobilizasyonunda; gazetelerin kahvehane gibi kamusal alanlarda sesli olarak okunması, sokaklarda haber başlıklarının okunarak satılması gibi teknikler çok etkili olmuştur. Gazeteler boykotun meşru bir eylem olarak algılanmasında da etkilidir. Orta sınıf aydınlar, toplantı-miting-konferanslar, risaleler-posterler-el ilanları-afişler kamuoyunun mobilize edilmesindeki diğer etkenlerdir. Liman ve demiryollarına gelen ürünleri tahliye etmeme, Avusturya-Macaristan dükkânlarının önünde eylem yapma, Avusturya ürünü olan fesleri kitlesel eylemlerle yırtma, kalpak gibi milli serpuşlar edinme boykotun görünür eylemleri arasındadır. Harb-i İktisadi Cemiyeti, Boykotaj Sendikası, Osmanlı Sebatkarân Cemiyeti ve İttihad ve Terakki Cemiyeti boykot hareketlerinin örgütlenmesi ve kanalize edilmesinde en etkili kurumlardır. Boykot un ağır yükünü kuşkusuz liman ve demiryollarında çalışan işçiler ve hamallar çekmişlerdir. Hemen ardından bu ülkelerle ticaret yapan tüccarlar gelmiştir. Tüccarların desteği hem Avusturya ve Bulgaristan mallarının sipariş etmemeleri hem de ilgili ülkelere ait malları tanıyıp olmaları hasebiyle hayati önemdeydi.

Sir Edward Grey'in teklifiyle Osmanlı'nın toprak kayıplarıyla rencide olan haysiyeti ve Avusturya ile Bulgaristan'ın uğradığı maddi kayıpları uzlaştırmak için tazminat ödenmesi kararlaştırılmış; Osmanlı Devleti Avusturya'dan 2,5 milyon Osmanlı Lirası tazminat alırken Bulgaristan'dan talep ettiği miktar ise 93 Harbi'nin sonunda Rusya'ya karşı borçlandığı miktara mahsub edilmiştir. Böylece 26 Şubat'ta Avusturya, 23 Nisan'da ise

7 Ekim’de Halıcılar Camii müezzini Kör Ali adlı bir müezzin ve Üsküdar Yeni Cami imamı Abdülkadir adlı bir vekil imamın halkı Meşrutiyet aleyhine kışkırtmaları kısa sürede önlendi. Ekim ayı içerisinde Mizancı Murad’ın liderliğinde örgütlenmeye çalışan ve Taşkılla’da patlak veren muhafazakâr grupların isyan hareketi yeterince güçlü olmaması hasebiyle bastırılmış ve Murad Bey sürgün edilmiş (17 Ekim), padişahı güçlendirecek bu tarz gelişmeler karşısında Cemiyet ve Hükûmet işbirliği yapmışlardır. Gelişmekte olan kadın ve işçi hareketleri¹⁴⁵ de özgürlük ve daha fazla hak talepleriyle iktidarların rahatını kaçıran yeni

Bulgaristan’a karşı uygulanan boykot sona erdirilmiştir. Boykot Osmanlı toplumunda sivil toplumun sınırlarını genişlettiği gibi işçi sınıfının da lonca yöneticilerinin değiştirilmesi ve ücretlerin iyileştirilmesi gibi kazanımlar elde etmesini sağlamıştır.

Osmanlı basınında boykot çağrısını ilk kez 7 Ekim 1908’de *Servet-i Fünun*’da Horasanî mahlasıyla yazan Ubeydullah Efendi yapmıştır. En güçlü desteği veren gazete ise *Tanin*’dir. *Gâve* gazetesi bizzat İzmir Boykotaj Cemiyeti tarafından çıkarılmıştır. Milli onur ve haysiyet anlamına gelen “hamiyet” kavramı bu süreçte en çok kullanılan kelimedir. “Harb-i İktisadî, muharebe-i ticariye-i iktisadiye, ticaret aforozu, mukataa” gibi kavramsallaştırma çabalarına rağmen “boykotaj” kelimesinde karar kılınmıştır. Boykotla birlikte gelişen “milli iktisat” düşüncesinin sonucu olarak ihtiyaç duyulan bütün eşyaların ülke içinde üretiminin yapılması hakiki boykot olarak değerlendirilmiştir. Yerli sermayedarlar bu amaçla teşvik edilmiştir. Osmanlı boykotu Avusturya mallarına karşı Romanya, Karadağ, Sırbistan, İtalya, Bohemya ve Hindistan’a da ilham kaynağı olmuştur. (Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yayınları, [İstanbul 2004], s. 13-387, Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı’yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, İletişim, [İstanbul 2015], s. 99-109, 132-146,227-255.)

¹⁴⁴ Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 20-28, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 151-153.

¹⁴⁵ Osmanlı Devleti’nde sanayileşme çabası çerçevesinde açılan fabrikalar ve madencilikte yaşanan gelişmeler; geleneksel işçi işveren ilişkisinin kırılarak ücretli işçi sınıfının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Devletin askeri ihtiyaçları karşılamak amacıyla açılan fabrikalarda kalifiye işçi eksikliği ve teknoloji ithalini kolaylaştırmak gibi nedenlerle yabancı uzmanlar ve işçiler de istihdam edilmekteydi. Mahkûmlar, savaş esirleri, köleler, zorunlu çalıştırılanlar da diğer işgücü kaynaklarını oluşturuyordu. Kadın işgücü de 19.yy.ın sonlarından itibaren artış göstermiştir.

İşçilerin nitelik ve nicelik olarak yetersizliği, devletin hemen her türlü örgütlenmeye şüpheyle yaklaşması işçi sınıfının örgütlenmesinin önündeki en mühim engellerdi. Bu tarz örgütlerin kolayca siyasi nitelik kazanabilmeleri hasebiyle izin alınmaksızın cemiyet kurulmasını yasaklamak üzere “Kulüp ve Sair İçtima Mahallerine Mahsus Nizam Layihası” çıkarılmıştı. Sendikacılık konusunda kendisine özel önem atfedilen Rum vatandaşların 1866 tarihinde kurduğu “Amelperver Cemiyeti”nin bir işçi sendikası olmaktan ziyade dayanışma örgütü olduğu ortaya çıkmıştır. 1895’te kurulan ve birçok çalışmada Osmanlı’daki ilk sendika olarak nitelenen “Amele-i Osmanî Cemiyeti” siyasi karakteri sebebiyle hemen ertesi yıl kapatılmıştır. Kavala’daki tütün işçilerinin 1901’de kurduğu “Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti” gerçek bir sendika olarak öncüler arasındaki yerini almıştır. 1908’de İstanbul fırın işçilerinin kurduğu “Hamurkâr Cemiyeti” II. Meşrutiyet öncesi sendikal oluşumlar arasındaydı.

1870-1908 arasında sadece 92 grev tespit edilebilmişken Temmuz 1908’den sonraki beş ay içerisinde 143 grev yapılması işçilerin yükselen sınıf bilincini ortaya koymaktadır. Grev sayısındaki bu artış Devlet’i endişelendirmiş ve 8 Ekim’de çıkarılan “Geçici Tatil-i Eşgal Kanunu” ile kamu sektöründe sendikalaşma yasaklanırken grev yapmak da bir uzlaşma sürecinin sonucuna ertelenmiştir. Ancak dayanışma örgütü görüntüsü altında örgütlenme süreci devam etmiştir. Demiryolu, tütün, fırın, tekstil ve basın yayın işletmeleri işçiler arasında en çok örgütlenmenin olduğu yerlerdi. Ancak bu örgütlerin maddi güçlerinin yetersiz oluşu hem sendikaların hem de grevlerin uzun ömürlü olamayışlarının başlıca nedenini oluşturmuştur.

Ücretlerin artırılması, çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve sürelerinin azaltılması, işçi örgütlerinin tanınması, iş güvencesi, haftalık ve yıllık izin, mesai ücreti, sağlık ve emeklilik hizmeti, işverenler tarafından verilen sözlerin tutulması grevlerdeki başlıca taleplerdi. İşçi eylemleri arasında grevlerin yanı sıra boykotlar, makine kırıcılığı, iş yavaşlatma, grev kırıcıların darp edilmesi gibi tepkiler de görülmüştür.

17 Temmuz 1861 tarihli Maden Nizamnamesi, Nizamname-i Maden-i Hümayun Ereğli (Dilaver Paşa Nizamnamesi-1868), 1876 tarihli Kanun-ı Esasi ve Mecelle, fabrika işçileri için 1893’te çıkarılan Amele Nizamnamesi Osmanlı çalışma hayatı için yapılan başlıca hukuki düzenlemelerdi. Ekim ayındaki geçici kanunun

gelişmeler olarak tarihteki yerini aladursun Hükûmet, 8 Ekim 1908 tarihli “Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Muvakkat Kanun” ile grevleri yasaklayarak Meşrutiyet’in harekete geçirmiş olduğu toplumsal akışı kontrol altına almaya çalışmıştır.¹⁴⁶

23 Ağustos 1908’de Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti ile İttihad ve Terakki’nin birleşme kararı çok geçmeden ortaya çıkan doku uyuşmazlığı nedeniyle hüsrarla sonuçlandı. Bu sonucun ortaya çıkmasında Sabahaddin Bey’in İstanbul’da coşkulu bir şekilde karşılanması, babasının taziyesine gelen Patrik’e iade-i ziyaretinin bir ittifak arayışı olarak yorumlanması kadar henüz Paris yıllarında oluşmaya başlayan liderlik sorunu ve Ahmed Rıza’nın mağrur tavırları da etkili olmuştur. Onunla birlikte Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir bu iki Jön Türk grubunun birleşmesini engelleyen başlıca isimlerdir. Prens Sabahaddin taraftarları 14 Eylül’de başkanlık koltuğunu boş bıraktıkları Ahrar Fırkası’nı kurdular. “Nesl-i Cedîd” adıyla bir de gençlik örgütü oluşturuldu. Hemen arkasından devletin bekasını kendileriyle kâim gören İttihadçıların muhaliflere yönelik baskıları da başlamıştır.¹⁴⁷

Seçim sürecinde gayrimüslimler grup bilinçlerini artırıcı hak talepleriyle hareket ederken ittihad-ıanâsırın ifadesi olan Osmanlıcılığı tahkim etme gayretinde idiler. Ancak resmi dilin Türkçe olması ve eğitimde zorunlu tutulmasının İttihadçılara yönelik Türkleştirme ithamında başlıca delil olması, en azından Meşrutiyet’in ilk yılları için insafla bağdaşır bir tenkit değildir. Nitekim Babanzâde İsmail’in de bazı yazılarını bu ithama tahsis ettiğini göreceğiz.¹⁴⁸

Seçimlerde başta Rumlar olmak üzere gayrimüslimlerin oldukça organize hareket etmelerinin onlara sağlayacağı temsil gücünün farkında olan İttihadçılar bir yandan onların

ardından 9 Ağustos 1909’da Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarılarak iş uyuşmazlıkları yasal denetim altına alınmış, kamuda sendikalaşma yasaklanmıştı. Kanunda sendikaların yasal tanımının yapılmamış olması Babanzâde İsmail’in de paylaştığı en büyük eleştiri noktasıydı. (Bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, “Sermaye ile Sa’y ve Amel”, *Tanin*, 1910.07.01, no: 658.) 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile toplantı ve gösteri yürüyüşlerini düzenleyen 9 Haziran 1909 tarihli İçtimaat Kanunu’nu da bu bağlamdaki hukuki düzenlemeler arasında saymak iktiza eder. (Kadir Yıldırım, *Osmanlı’da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler, İletişim*, [İstanbul 2013], s. 24-344.

¹⁴⁶ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb’ûsân Seçimleri*, İmge Kitabevi, [İstanbul 2007], s. 46-49, Feroz Ahmad, a.g.e., s. 43-45, Sina Akşin, a.g.e., s. 153-164.

¹⁴⁷ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.322-330, Sina Akşin, a.g.e., s. 164-173.

¹⁴⁸ Bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, “Gayrimüslim Vatandaşlarımız ve İntihabat”, *Tanin*, 1908.08.16, no: 29, Babanzâde İsmail Hakkı, “Millet ve Milliyet Bahisleri”, *Tanin*, 1909.03.06, no: 214, Babanzâde İsmail Hakkı, “Osmanlılaştırmak”, *Tanin*, 1912.02.23, no: 1249, Babanzâde İsmail Hakkı, “Arapça ve Islahat”, *Tanin*, 1913.04.21, no: 1577.

taleplerini önlemeye çalışırken diğer yandan da kendi seçmenlerini örgütlemeye çalışmıştır.¹⁴⁹ Ülkedeki en örgütlü siyasî grup olmasına rağmen İttihad ve Terakki Cemiyeti de ülke çapında kendi ideallerini temsil eden “Türk, genç, askerî sınıftan, mektepli, burjuva” yeteri sayıda aday bulmakta güçlük çektiği için gayrimüslim cemiyetleri, ayân, eşraf ve ulemâ ile ittifaklar yapma zorunluluğu karşısında tavizler vermek durumunda kalmıştır. Nitekim bu durum seçim zaferine rağmen parti grubuna hâkim olamamalarının başlıca nedenini teşkil edecektir. 2 Aralık’ta Abdülhamid’in serhafiyesi İsmail Mahir Paşa’nın öldürülmesi siyasî rekâbetin sert geçeceğinin işaret fişegi oldu.¹⁵⁰ Muhalif Ahrar Fırkası’ndan ancak bir adayın Meclis’e girebildiği ve İttihad ve Terakki’nin ezici çoğunlukla¹⁵¹ kazandığı seçimlerin ardından Meb’ûsân Meclisi açıldı (17 Aralık 1908). Henüz Kanun-ı Esasî tarafından öngörülmemesine rağmen okunan hükûmet programının güvenoyu alması Kamil Paşa-İttihad ve Terakki uzlaşmasının kısa sürecek bahar havasına işaret ediyordu. Yasal bir sıfatı olmayan Cemiyet’in Meclis’te elde ettiği çoğunluk ve Devrim’in bânisi olmaktan kaynaklanan itibârı ile devlet işlerine bu derece müdahil olması bir eski zaman ricâli olan Kamil Paşa’nın kabul edebileceği bir durum değildi. Cemiyet ve Kabine arasında henüz kılıçların çekilmediği dönemde Manyasizade Refik Bey’in Adliye Nâzırı olarak Kabine’ye alınması (30 Kasım 1908), Cemiyet’in öfkesini azaltmaya yönelik bir hamle gibi görünmektedir. Cemiyet üyesi olmamakla birlikte Jön Türksempatizanı Hüseyin Hilmi Paşa’nın Dâhiliye Nezareti’ne getirilmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Kamil Paşa’nın İngiltere’nin desteğini temin edebileceğine dâir beklenti, bu rekâbette Cemiyet’in daha soğukkanlı kalmasını sağlamışsa da Cemiyet’e rağmen kabinede yapılan köklü revizyon¹⁵² Kamil Paşa-İttihad ve Terakki savaşının kıvılcımı oldu. Kamil Paşa yanlısı basında İttihadçıların Yusuf İzzeddin Efendi’yi tahta çıkarmak istediği, kabine değişikliklerinin de buna mani olmaya istinâden gerçekleştiği haberleri yapılmaya başlandı. İttihadçıların getirdiği Avcı Taburları geri gönderilmek

¹⁴⁹ 1912 seçimlerinde bile bu konuda geçen dört yıla rağmen Babanzâde’nin yazılar kaleme alıyor olması seçmen disiplini konusunda endişelerin muhafaza edildiğini göstermektedir. (Bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, “İntihabatta Lüzum-ı İntizam”, *Tanin*, 1912.03.15, no: 1270.)

¹⁵⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 173-176.

¹⁵¹ Kansu, İttihad ve Terakki’nin yerel eşraf ve ulemâ, gayrimüslim topluluklarla uzlaşma zorunluluğu gibi nedenlerle kendi listelerinden seçilmiş isimler olmalarına rağmen bu başarının ezici bir zafer olduğu kanaatinde değildir. Ona göre; Meclis-i Meb’ûsân’da kesin İttihadçı 54 isim vardır. Monarşi taraftarları ise 74 civarındadır. İttihad ve Terakki gerek güvenoylamasında gerek kanunların oylanmasında sayıları 147’yi bulan bağımsızların desteğini alabildiği ölçüde başarılı olmuştur. Bağımsız olarak addettiği mebusların mühim bir kısmının İttihad ve Terakki’ye destek verdiği düşünülürse mâkul bir zafer olduğu yorumu yapılabilir. (Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 352-353.)

¹⁵² Recep Paşa’nın ani vefatı üzerine Harbiye Nâzirliğine atanan Ali Rıza Paşa ile iyi geçinen İttihadçılar, onun Şubat 1909’da Mısır Fevkalade Komiserliğine atanarak yerine Nazım Paşa’nın getirilme çabasını Avcı Taburunun İstanbul’dan uzaklaştırılma projesinin parçası olarak değerlendirmişlerdir. Buna mani olmak amacıyla verilen istizâhın görüşülmesi sürecinde Meclis-i Meb’ûsân kara ve denizden abluka altına alınarak adem-i itimâd temin edilmiştir. (Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 88-97.)

istendi. Bunun üzerine 13 Şubat'ta verilen gensoru/istizâh neticesinde 262 mebûstan 198'inin adem-i itimâdıyla Kamil Paşa Kabinesi, "hasm-ı bî-eman"ı olacak İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından düşürülmüş oldu (13 Şubat 1909).¹⁵³

Yeni sadrazam (14 Şubat) Hüseyin Hilmi Paşa yasama ile bir denge arayışının ürünü olarak kabinesinde İttihadçı isimlere de yer vermiş; Kamil Paşa'nın düşüşünün İngiltere nezdinde bir tepkiye yol açmaması için ilişkilerin aynı minvalde devam edeceğine dâir teskin edici taahhüplerde bulunmuştur. İngiltere'nin soğuk tavrı Cemiyet'i liberal muhalif Ahrar Fırkası ile uzlaşma çabasına yöneltmiş, ancak muhalefet Cemiyet'in gizlilikten ve devlet işlerine müdâhaleden vaz geçmesi gereğini belirterek bu uzlaşmaya yanaşmamıştır. Ahrar Fırkası'nı destekleyen *Serbestî* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi (6 Nisan) muhalefetle ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Her ikisine de muhalif olmak üzere 5 Nisan 1909'da muhafazakâr bir oluşum olan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, Derviş Vahdeti tarafından kuruldu. Kamil Paşa'nın sukutundan 13 Nisan'a kadarki iki aylık sürede gerçekleşen bu acımasız rekâbet ülkeyi 31 Mart'ın eşğine getirdi.¹⁵⁴

Taşların yerinden oynadığı ve geleneksel statülerin değişmeye zorlandığı bir süreçte sancısız bir devrim elbette mümkün değildir. Devrim ve karşı devrimlerin statüko ve devrim taraftarları arasında bir süre daha devam etmesi kaçınılmazdır. Nitekim er ve erbaşlar arasındaki padişaha olan bağlılığın Ruşeni Bey vakasında nasıl kolayca bir isyana dönüştüğüne daha evvel değinilmişti. Bir diğer hadise de Ekim 1908'de Taşkışla'da terhisleri gecikmiş askerlerin, Cidde'ye sevk edilmek istenmesi üzerine geleneksel bir yöntem olan silah çatma şeklindeki isyanlarıdır. Bu tür hareketlerin çoğu zaman alaylı subayların iltifat ve teşvikleri ile sona ermesine rağmen bu kez mektepli subayların abûs disiplini altında kan dökülmek sûretiyle bastırılması, ardından 1909 Mart'ında Yıldız Sarayı'nın Arap ve Arnavut asıllı askerlerinin değiştirilmesi yaklaşan savaşın ilk düelloları gibidir. Kamil Paşa'nın meşrutiyeti korumak üzere İstanbul'a sevk edilmiş olan 3. Ordu'nun Avcı Taburlarını geri göndermek istemesi de bir karşı hamle olmuştur. 31 Mart'ın bu Avcı Taburları içinde çıkmasındaki ironik çelişki ise bu askerlerin hükümdara kalbi bağlılığı kadar, mektepli subayların dini değerlerindeki aşınmaya karşı tepkilerle anlam kazanmaktadır.¹⁵⁵

¹⁵³Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyetin Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları", s. 58, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 50-55, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 179-188. Babanzâde'nin kabine değişikliklerine itirazı için bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, "Kabinenin Şekl-i Hazırı ve Nazariyat-ı Siyasiye", *Tanin*, 1909.02.13, no: 193.

¹⁵⁴Rıdvan Akın, a.g.m., s. 59, Feroz Ahmad, a.g.e., s. 57-61.

¹⁵⁵Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 79-88.

Medrese öğrencilerinin askerlik muafiyetlerinin kaldırılması, mektepli İttihadçıların alaylı subayları tasfiye çabası ve dini konularda gösterdikleri lâkaytlıklar meşrutiyet karşıtı 31 Mart hareketinin bu küskün gruplar içerisinde taban bulmasını sağlamış ve demokrasi tarihimizdeki (I. Meşrutiyet yönetimine son verilmesinden sonra) ikinci büyük kırılmaya yol açmıştı. İttihad ve Terakki'nin denetleme iktidarına karşı muhalefetin kışkırttığı toplumsal hareketlerin sonucunda ortaya çıkan 31 Mart'ın hedefinde, Kamil Paşa ve ekibini yeniden iktidara taşıma gayesinin bulunması perde arkasındaki İngiltere'nin gölgesini ele vermektedir. Diğer taraftan 13 Nisan 1909'da Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu'nda başlayan isyana karşı başta siyasî partiler olmak üzere birçok cemiyetin ortak bir bildiri ile meşrutiyetin korunması yönündeki talepleri (17 Nisan)¹⁵⁶, demokrasinin taban bulmaya başladığının da bir işareti olarak değerlendirilmiştir. Yine de oldukça kolay denebilecek bir şekilde başarıya ulaşan isyan İttihad ve Terakki'nin başkentte zannedildiği kadar güçlü olmadığını ortaya koymuştur. Cemiyet içerisindeki hizipleşmeler, ikbal arzusu gerçekleşmeyen küskünler, laik politikalar nedeniyle desteğini çeken muhafazakârlar, iktidarını Cemiyet'e kaptıran Saray ve Kabine İttihad ve Terakki'nin uğradığı bu yenilginin başlıca sebepleri gibi durmaktadır. Ancak Cemiyet'in asıl sıklet merkezi olan Makedonya'daki 3. Ordu'nun desteği ile kurulan "Hareket Ordusu" 24 Nisan'da (Rumi 11 Nisan) İstanbul'a girerek isyana son verdi ve Cemiyet'in itibârını iade etti. Bu orduya komuta eden Mahmud Şevket Paşa ile birlikte artık sadece küçük rütbeli subaylar değil yüksek rütbeli subaylar da siyasetin merkezine yerleşmiş bulunuyordu. Eratın 31 Mart'ta ulaştığı hesapsız başarının daha parlak bir sûrette duruma vaziyet eden 3. Ordu erkânı tarafından tekrarlanması, Hareket Ordusu'na silahlı mukabele edilmesine mani olan II. Abdülhamid'in de rolü vardır. Bu arada Hüseyin Hilmi Paşa, 31 Mart İsyanı (13 Nisan 1909) ile Ahmed Tevfik Paşa'ya kaptırdığı koltuğunu, isyanın Hareket Ordusu tarafından bastırılması üzerine geri almıştır. Abdülhamid hal' edilerek 27 Mayıs 1909'da tahta kardeşi V. Mehmed Reşad çıkarılmıştır. Hareket Ordusu'nun son verdiği bu kırılmayı müteâkip gerçekleştirilen "tensikat"¹⁵⁷ ve sıkıyönetim ilan edilmesi ordunun siyasî gerilim hattı üzerindeki yerini daha da takviye etti. Küçük rütbeli subaylar İttihad ve Terakki üyesi, en azından sempaticanı iken yüksek rütbeli subaylar Cemiyet'e daha mesafeliydiler. 18 Mayıs'ta kendisini üç ordunun da müfettişi ilan eden Mahmud Şevket Paşa en güçlü adam konumundaydı. Cemiyet büyük subayların politikadan uzak kalmasını isterken Mahmud

¹⁵⁶ Kemal Karpat, "İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyet'e Mirası", s. 29.

¹⁵⁷ Sivil memurluklarda yapılan tensikatın yanı sıra 2 Temmuz 1909'da Tahdid-i Sinn Kanunu (Yaş Haddi), 7 Ağustos 1909'da Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu, 24 Ağustos 1909'da Askerî Tekâüd ve İstifa Kanunu ile de askerî tensikat gerçekleştirilmiştir. (Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 118.)

Şevket Paşa ise 29 Mayıs 1909 tarihli Hatt-ı Hümayun’la da desteklendiği üzere küçük rütbeli subayların siyasete karışmalarını istemiyordu. Toprak bütünlüğünün korunması noktasındaki ortak endişe Cemiyet ve ordu arasındaki bu çekişmenin su üstüne çıkmasını önlüyordu.¹⁵⁸

31 Mart üzerine bir çalışması olan Akşin; isyanın müsebbiplerine dâir iddiaları değerlendirirken otoriter yönetim kurma amacıyla İttihadçıların hazırladığı ama kontrollerinden çıkan bir isyan olduğu iddiasını fazla uçuk bulur. Abdülhamid’in istibdâdı geri getirmek amacıyla yaptırdığı tezini ise kesin bir dille reddeder. Nitekim Abdülhamid’in isyanla ilişkisi sebebiyle yargılanması talepleri Said Paşa tarafından beraat etmesi durumunda kendilerine zarar vereceği gerekçesiyle engellenmiştir. Başta Ahrar Fırkası olmak üzere, bir kısım İslamcıların, tasfiye olunan alaylı subayların, Arnavut isyancıların ve Kamil Paşa’ya iktidar yolunu açmak isteyen İngiltere’nin isyanın hazırlayıcıları olduğunu savunur. İsyancı askerlerin Abdülhamid’e meyletmesi üzerine Prens Sabahaddin’in Abdülhamid’i hal’ etmek üzere donanma subaylarıyla toplantılar gerçekleştirdiği¹⁵⁹ ancak başarısız olunca meydanın Hareket Ordusu’na kaldığı bilgisini verir. Meclis-i Ayân ve Meclis-i Mebûsân’ın bizzat reisleri tarafından Hareket Ordusu’nu karşılamak üzere Ayastefanos’a koşması kuşkusuz siyasetin güç karşısında ilk boyun eğişi değildir. Nitekim Ordu İstanbul’a hâkim olunca Abdülhamid’in hal’ fetvasını almak hiç zor olmamış ve İttihad ve Terakki iktidarının önündeki en mühim engel ortadan kaldırılmıştır (27 Nisan 1909). Bu isyanın bastırılmasıyla birlikte Türk siyasî tarihinin en korkutucu ithamı olan “irtica” da literatürdeki yerini almıştır. “Saha temizliği” Divan-ı Harplere tevdi edilirken Örfi İdare; Babiâli ve İttihad ve Terakki Merkez-i Umumîsi’nin yanında üçüncü bir güç unsuru olarak yerini almıştır. Saray, Ahrar Fırkası, Babiâli bürokrasisi kaybedenlerin başında gelirken İttihad ve Terakki isyan günlerinde kaybettiği nüfûzunu, ordunun kanatları altında yeniden elde etmiştir.¹⁶⁰

Aslında İttihadçılar da İngilizlerle dostluğun güçlenerek sürmesi taraftarı oldukları halde İngilizlerin onları değil de muhalifleri desteklemesinde; İngilizlerin yükselen Alman gücü karşısında Rusya ile ittifakı tercih etmiş olması, İttihadçıların ulusçu politikaları ile İngiliz çıkarlarının uyuşmazlığı, muhaliflerin adem-i merkeziyetçi programlarının İngiliz

¹⁵⁸ Zekeriya Türkmen, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Erdem*, c. 12, s.35, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 2000, s. 575-577, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 61-71.

¹⁵⁹ Bu bilgi Sabahaddin taraftarlığını gizlemeyen Ahmed Bedevi Kuran’ın eserinde de yer alır. “Avnullah”ın süvarisi Enver Bey, “Hamidiye”nin süvarisi Vasıf Bey, “Asar-ı Tevfik” süvarisi Ali Kabuli Bey Sabahaddin’le anlaşılan donanma subayları arasındadır. Ancak Ali Kabuli Bey, bu yüzden bizzat kendi askerleri tarafından linç edilmiştir. (Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 340-343.)

¹⁶⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 188-216, Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 97-115.

hedefleri ile uyumu gibi nedenler etkili olmuştur. Bu durumun Osmanlıları Almanya'nın kucağına itmesi kaçınılmazdı. Nitekim İttihadçı subayların birçoğu da Almanlar tarafından eğitilmişti. Bir yandan Hareket Ordusu'nun finansmanının Almanlar tarafından karşılanması, diğer taraftan isyanın İngiliz basını ve elçiliği tarafından desteklenmesi, Osmanlı üzerinde iç politik unsurlar vasıtasıyla bilek güreşi yapan iki gücün İngiltere ve Almanya olduğunu göstermektedir.¹⁶¹

31 Mart'ın bastırılması politika arenasına yeni bir aktör taşımıştır: Hareket Ordusu başkomutanı Mahmud Şevket Paşa. 25 Nisan'da ilan edilen sıkıyönetim ve ardından kendisini 1., 2. ve 3. Orduların Müfettiş-i Umumîliğine tâyin ettirisi kendisinin rolünü pekiştiren gelişmelerdir. Mahmud Şevket Paşa İttihadçı genç subaylar arasındaki rekâbeti örten "ağabey" ihtiyacını karşıladığı gibi Cemiyet'in askerî kanadının sivil kanadı karşısındaki üstünlüğünü de temin etmiştir. Onun baskısıyla çıkarılan 29 Mayıs 1909 tarihli hatt-ı hümayun ise küçük rütbeli subayları politikadan uzak tutmak isteyen bir eski zaman ricâlinin tipik tavrıdır.¹⁶²

24 Mayıs 1909'da 191 oyla güvenoyu alan Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nde İttihadçı mebûsların müsteşar düzeyinde yer alarak tecrübe sorununu çözme çabası gündeme gelmiş ancak bunu engelleyen Anayasa'nın 67. maddesinin değiştirilmesi parti içindeki hizipleşmeler nedeniyle mümkün olamamıştı. Bunun üzerine doğrudan Hükûmet'te yer alma politikasına yönelinmiş, Manyasizade Refik Bey'in atanmasının hemen ardından vefat etmesi göz ardı edilirse 1909 Haziran'ında Maliye nâzırlığına atanan Selanik mebûsu Cavid Bey Kabine'ye giren ilk İttihadçı olmuştur. Ardından Talat BeyDâhiliye Nezareti'ne, Hallacyan Efendi ise Ticaret ve Nâfia Nezareti'ne atanmıştır. Böylece Kabine'deki yerini sağlamlaştıran Cemiyet parti disiplinini sağlama çabasına hız verdi. Ancak bu da merkez yönetimine muhalif mebûsların bir kısmının ayrılarak Ahâli Fırkası'nı kurmasına sebep oldu (21 Şubat 1910). Ordunun Almanya'ya meyletmesine karşılık İngiltere ile ilişkileri düzeltmek isteyen Cemiyet, Temmuz 1909'da içerisinde Babanzâde İsmail Hakkı'nın da bulunduğu bir grup parlamenterleri Fransa ve İngiltere'yi kapsayan bir yurtdışı gezisine gönderdi.¹⁶³

Feroz Ahmad'ın "meşrutî islahat" olarak adlandırdığı bu yeni süreçte, 21 Ağustos 1909'da gerçekleşen köklü anayasa değişiklikleri ve diğer yasal düzenlemelerle padişahın

¹⁶¹ Sina Akşin, a.g.e., s. 216-224.

¹⁶² A.g.e., s. 225-228.

¹⁶³ Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 72-79, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 269-271.

yetkileri sınırlanmış ve yasama-yürütme dengesinde yasama organının üstünlüğü temin edilerek rejim anayasal monarşi hüviyetinden parlamenter monarşi hüviyetine evrilmiştir.¹⁶⁴

Aralık 1909'da Fırat ve Dicle üzerindeki seyahatin imtiyazı ile ilgili "Lynch meselesi"¹⁶⁵ ve Müskirat Nizamnâmesi'ne getirilen serbestliğe tepki sadedinde ispiro ithalatının kısıtlanması çabası yasama ve yürütme organlarının bu dönemdeki rekâbetinin tipik yansımaları olmuş, İttihad ve Terakki'nin desteğini kaybedince adem-i itimâda gerek kalmaması için 28 Aralık'ta istifa eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine bir hukukçu akademisyen-bürokrat olan İbrahim Hakkı Paşa'ya sadâret tevcih edilmiştir (12 Ocak 1910). Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasında zor zamanlarda dirayetli kalamaması kadar Lynch meselesinde İngiltere-Almanya denklemine yaşadığı sıkışıklık ve Cemiyet'le arasının açılması etkili olmuştur.Devlet mekanizmasını çağdaşlaştırmak isteyen İttihadçılar 1909 yılı içerisinde yabancı uzman istihdamı yoluna gidecek; gümrük idaresinde Crawford, adliyede Kont Ostrorog görevlendirilecektir. Ancak kapitülasyonları kaldırma çabaları başarılı olamayacaktır.¹⁶⁶

İlmiye ve Kalemîye bürokrasisinde kariyer kazanan İbrahim Hakkı Paşa siyasî çekişmelerle yıpranmamış bir isim olarak tercih edildi. Talat (Dâhiliye), Cavid (Maliye), Babanzâde İsmail Hakkı (Maarif), Hayri (Evkaf), Musa Kazım Efendi (Şeyhülislâm) Kabinedeki İttihadçı isimlerdi. Harbiye Nezareti'ne Mahmud Şevket Paşa'nın tâyin edilmesi özellikle maliye alanında reform yapma arzusunu taşıyan Cemiyet için ayakbağı oldu. Bütçenin mühim bir kısmının ayrıldığı ordunun harcamalarının denetlenmesi bile Harbiye Nâzırı tarafından reddedilmekteydi. Maliye Bakanı Cavid Bey'in 1910 yazında çıktığı seyahatte, devletin onurunu muhafaza edecek en uygun şartlarda Fransa'dan temin edilemeyen borç Almanya'dan temin edildi. Ancak Almanya ile sağlanan bu yakınlaşma onun müttefiki olan İtalya'nın Trablusgarb'ı işgaliyle etkisini kaybedecektir. Cavid Bey'in istifasıyla boşalan Maliye Nâzırlığı'na atanan Nail Bey'in döneminde de bu çatışma sürdü. Osmanlı Demokrat Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (14 Kasım 1909) mütevazı

¹⁶⁴ Bu değişiklikler Kanun-ı Esasî başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyetin Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları", s. 59, Sina Akşin, a.g.e., s. 228-234.

¹⁶⁵ Hükûmet ve Cemiyet Hamidiye ve Lynch şirketlerinin birleşmesine taraftarken Almanya'yı destekleyen Mahmud Şevket Paşa buna şiddetle karşı çıkıyordu. Orduyu eleştiren *Tanin*'in bu süreçte sıkıyönetim tarafından kapatılması siyasilere verilmiş açık bir mesajdı. Bölge milletvekili olan Babanzâde İsmail Hakkı'nın İngilizleri bölgeye daha yakınlatacak olan bu birleşmeye karşı çıkması sivil kanattan bir istisna teşkil etmektedir. Bu konu onun, kadim dostu Hüseyin Cahid ile ayrı düştükleri nadir konulardan biridir. İbrahim Hakkı Paşa'nın sadâretinde bu imtiyazın iptal edilmesi, İngiltere ile ilişkilerin zayıflamasında da etkili olmuştur. (Feroz Ahmad, a.g.e., s. 79-80, Sina Akşin, a.g.e., s. 272-274.)

¹⁶⁶ Feroz Ahmad, a.g.e., s. 81-88.

muhalefet girişimi olarak sahnede yerlerini almışlardı. Bu sırada Ahâli Fırkası'nın kurulmasıyla(21 Şubat 1910) gelişen muhafazakâr muhalefet, Cemiyet ve ordunun yakınlaşmasına ve güç kaybetmekte olan İttihad ve Terakki'nin yeniden toparlanmasına zemin hazırladı. “Damatlar”ın tahsisatının artırılmasını engelleyen muhalefet Cemiyet'in en güçlü kalesi olan Makedonya'da da güç kazanmaya başladı. 9 Haziran'da Sada-yı Millet başyazarı Ahmed Samim'in öldürülmesi¹⁶⁷ gerilimi tırmandırdı. 31 Mart öncesinde Hasan Fehmi'nin öldürülmesiyle başlayan süreci andıran gelişmeler, başta Rıza Nur olmak üzere muhaliflere yönelik gözaltıları başlattı. Çeşitli tutuklamalarla sindirilen muhalefet “Hizb-i Cedid” adıyla Miralay Sadık Bey liderliğinde 1911 başlarında yeniden örgütlenmeye başladı.Talat Bey'in istifası ve sıkı merkezîyetçi politikaların gevşetilmesi, muhalefetin eleştirilerini dikkate alan yeni hükûmet programı bu süreçte muhalefete verilen tavizler cümlesindedir.10 Şubat 1911'de istifa eden Talat Bey, Fırka'nın başına geçerken Dâhiliye Nâzırlığına Halil Mentеше getirildi.8 Mayıs 1911'de Cavid ve Babanzâde İsmail Hakkı Beylerin de istifasıyla İttihad ve Terakki Cemiyeti bir kere daha ordu ve muhalefet karşısında gerilemiş bulunuyordu. İtalya'nın bir günlük ulti-matomun cevabını bile beklemeden 29 Eylül 1911'de başlattığı Trablusgarp Savaşı dağılmanın eşiğindeki Cemiyet'e bir kere daha hayata dönme fırsatı verecektir. Kamil Paşa Kabinesinde Maarif Nâzırlığı yaparak siyasî tecrübe sahibi de olan İbrahim Hakkı Paşa, sadâret görevini üstlenmeden evvel İtalya büyükelçiliğinde bulunması hasebiyle İtalya'nın Trablusgarb üzerindeki emellerini teşhis edememiş ve bu doğrultuda politik hamleler yapamamış olmanın faturasını 29 Eylül 1911'deki istifasıyla ödemiştir.¹⁶⁸

Sömürgeci emperyalist grubun son üyelerinden İtalya'nın bir kulaç mesafedeki Trablusgarp üzerindeki emelleri ortadayken buradaki askerî birliklerin mühim bir kısmının Yemen'e kaydırılması, yerel milis örgütü olan Kuloğulları teşkilatının dağıtılması, İtalya'nın baskısı ile Vali İbrahim Paşa'nın görevden alınması Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın fahiş hataları zümresindedir. İtalya'nın 28 Eylül tarihli

¹⁶⁷ Girit'in Yunanistan'a ilhakını destekleyen Sada-yı Millet'te yazdığı için Abdülkadir adlı bir İttihatçı tarafından (1926 İzmir suikasti nedeniyle idam edilecektir.) öldürüldüğü bilgisi için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 285.

¹⁶⁸Cavid Bey'in mukni izâhâtı Lynch meselesini hükûmetin görüşü doğrultusunda sonuçlandırmış ancak diğer konuda çıkarılan yasa geri alınmıştır. (Rıdvan Akın, “İkinci Meşrutiyetin Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları”, s. 61-63, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 89-118, Sina Akşin, a.g.e., s. 274-290.) Kuran, İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emellerinin farkında olması ve gerekli tedbirleri almış bulunması hasebiyle Sultan II. Abdülhamid Han'ı İttihadçı kabinelerden daha başarılı bulur. Dönemin mutlak kötülük objesi olan Abdülhamid'e dair bu yaklaşım bir istisna olarak zikredilmeyi hak etmektedir. Aynı kadışınaslığı Balkan Harbi vesilesi ile de yapmakta ve Abdülhamid'in Bulgar-Yunan ittifakını engelleyerek Rumeli'yi muhafaza edebildiğini dile getirmektedir. (Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 358-363, 374-382.)

notasına cevap bile beklemeden başlattığı savaş, hemen ertesi gün Hükûmet'in de sonunu hazırlamış oldu.¹⁶⁹

Asırlar boyunca çeşitli imtiyazlar ve muafiyetlerle devlete bağlılığı temin edilmiş bölgelerde merkezî devletin askerlik ve vergi gibi sevimsiz yüzünü hemen uygulamaya kalkmanın bir kısım isyan hareketlerini doğurması kaçınılmazdı. 1910-11 yılları Arnavutluk, Havran ve Yemen isyanlarına tanık oldu.¹⁷⁰

Küçük Said Paşa 30 Eylül 1911'de sekizinci kez oturduğu sadâret koltuğunda büyük devletler tarafından İtalya karşısında yalnız bırakılmanın ıstırabını tattı. İtalya karşısında İttihadçı genç subayların ataklıkları ve İtalyan mallarına yönelik bir boykottan fazla bir hamle yapılamadı. İsyânların sarstığı ittihâd-ıanâsır düşüncesinin gölgesinde geçen Kongre(30 Eylül) sonrasında, İttihadçıların muhalefetle bir koalisyon hükûmeti kurma çabası Prens Sabahaddin'in reddiyle boşa çıktı. 17 Ekim'de Said Paşa Kabinesi Meclis'ten güvenoyu aldı. Savaşın Trablusgarp dışına taşmasına izin verilmeyeceğinin anlaşılması içerideki birlik havasını dağıttı. Bu yoğun gündem tek ortak noktaları İttihad ve Terakki karşıtlığı olan geniş yelpazeye sahip yeni bir muhalefetin doğuşuna zemin hazırladı ve 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu. Kuruluşundan sadece bir ay sonra (11 Aralık 1911) Paris Sefareti'ne atanan Rifat Paşa'nın münhal kalan mebûsluğu için İstanbul'da yapılan ara seçimi muhalefetin adayı olan Tahir Hayreddin (Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğlu), İttihadçıların adayı olan AdliyeNâzırı Memduh Bey'i bir oy farkla (196'ya 195) geçerek kazandı. Muhalefetin iyice güçlenmesinden endişe eden İttihad ve Terakki Cemiyeti, bir baskın seçim için Meclis'i feshettirmenin yolunu aramaya başladı. 1909 tâdilâtıyla Meb'ûsân Meclisi lehine düzenlenen 35. maddede yer alan Meclis'in feshi için Ayân'ın muvâfakati şartının kaldırılarak yeniden padişahın etkin kılınması sûretiyle bu amacına ulaşmak istedi. Muhalefet kısa süre önce kendi savunduğu bu değişikliğin kendisinin güçlendiği bu süreçte hükûmet tarafından savunulması karşısında güç durumda kalmış, Said Paşa'nın 30 Aralık'ta istifa restine karşılık 31 Aralık'ta Sadâret 9. kez kendisine tevcih edilmiştir. 13 Ocak 1912'de gerçekleşen oylamada 35. madde değişikliği reddedilince Padişah'ın 15 Ocak'ta aldığı Meclis-i Mebûsân'ı feshetme kararı 18 Ocak 1912'de Ayân Meclisi'nce de onaylandı.¹⁷¹

¹⁶⁹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 293-297.

¹⁷⁰ A.g.e.,s. 290-293.

¹⁷¹ Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 119-130, Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 103-104, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 297-303.

Sultanınyasama ve yürütme üzerindeki mutlak otoritesi Kanun-ı Esasî’de yapılan 1909 değişiklikleri ile Meclis lehine bozulmuştu. Ancak V. Mehmed Reşad’ın saltanat yıllarında iktidarını, yürütme kudretini de kapsayacak şekilde genişleten İttihad ve Terakki Cemiyeti, Meclis-i Mebûsân’ın feshini zorlaştıran 35. maddenin yürütme lehine düzenlenmesi talebiyle ortaya çıkınca Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın sert muhalefetiyle karşılaşmış; yine de bu mücadeleden muvaffakiyetle çıkarak Meclis’i feshettirmeyi başarmıştır (18 Ocak 1912).¹⁷² Meclis’infeshinde Ayân’ın muvâfakati şartını kaldırarak yeniden padişahı etkin kılma çabası, hâkimiyet-i milliye uğruna verilen “hürriyet mücadelesi”nden bir rücu gibi görünmekle beraber siyasîrekâbette kazanılmış pozisyonları takviye düşüncesi çerçevesinde bir anlam kazanmaktadır. Hukukî açıdan bakıldığında; Recai G. Okandan yasama-yürütme dengesi açısından, İttihad ve Terakki tarafından yapılmak istenen ve Babanzâde İsmail tarafından da hararetle savunulan değişikliğin haklılığını iddia etmektedir. İlgili maddenin eski hali yürütme karşısında yasama lehine bir üstünlük oluşturarak dengeyi bozmaktadır.¹⁷³

Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kuruluşundan yirmi gün sonra (11 Aralık 1911) İstanbul ara seçiminde sağladığı başarı karşısında İttihad ve Terakki Ocak-Mart 1912 ayları arasında gerçekleşen seçimleri adeta bir “baskın seçim” havasına büründürmüştür. Muhalefet tarafından abartılı bir şekilde “sopalı seçim” olarak adlandırılan bu seçimler ülke çapında teşkilatlanmasını bile tamamlayamamış muhalefet karşısında İttihad ve Terakki’nin ezici üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. İttihadçıların bir kısım tâyinler ve vaatlerle sonuç alma çabasına karşılık Hürriyet ve İtilafçılar da dinî-manevi hassasiyetleri öne çıkarmayı tercih etmişlerdir. 18 Nisan 1912’de açılan ve başkanlığa Menteşe(Muğla)mebûsu Halil Bey’in seçildiği¹⁷⁴(15 Mayıs)Meb’ûsân Meclisi’nde 284 sandalyenin ancak 15’ini (Birinci ve Akşin’e göre 6’sını) muhalifler alabilmiştir. Elbette muhalefet ve seçmen üzerindeki baskı iddiaları asılsız olmamakla birlikte bu büyük farkı tek başına açıklaması da beklenemez. İttihadçılar yeniden büyük bir güçle Meclis-i Mebûsân’a ve başta Cavid Bey olmak üzere hükûmete döndüler.

¹⁷² Kenan Olgun, “... 1912 Meclis-i Meb’ûsân’ı ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar* 13, [İstanbul, 2002], s. 112.

¹⁷³ Cenk Reyhan, “Jön Türk Hareketi Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, s. 127, Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları: Türkiye’nin Siyasi Gelişmesi (Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar)*, [İstanbul 1977], s. 330.

¹⁷⁴ Meclis-i Meb’ûsân’ın eski başkanı Ahmed Rıza’nın daha pasif bir konum olan Ayan Meclisi üyeliğine atanması İttihad ve Terakki’deki Paris-Selanik çatlağının derinleştiğini göstermektedir. (Sina Akşin, a.g.e., s. 305.)

Parti içi muhalefet konusunda yaşadıkları tereddüde rağmen 7. ve 35. maddelerle ilgili değişiklik talebini 22 Haziran 1912'de 210 oyla kabul ettirmeyi başardılar.¹⁷⁵

Seçimlerde İttihadçuların elde ettiği büyük başarının yansımalarından biri de Arnavutluk'ta ortaya çıktı. Kurulmaya çalışılan modern devlet mekanizmasının getirdiği vergi ve askerlik gibi yükümlülükler, Hıristiyan Arnavutlara tanınan haklar, ıslahatların din karşıtı görüntüsü gibi sebeplerle artan huzursuzluğa Meclis'te temsil imkânlarının kaybedilmesi de eklenince Arnavutluk'taki isyan daha da genişledi. Rıza Nur, Yakovalı Rıza vasıtasıyla isyanı başlatmakla övünürken Kolağası Niyazi'den ilham alan bir grup Arnavut kökenli subay dağa çıkarak isyan ettiler (21-22 Haziran 1912). Ancak bu askerlerin bağımsızlıktan ziyade seçimlerin ve kabinenin yenilenmesi ve bir kısım yerel hakların geliştirilmesinden ibâret talepleri göz önüne alınırsa hareketin güçlü bir organizasyon olmadığı sonucuna ulaşılabilir. İsyân kısa vadede iç politikada etkisini göstererek Said Paşa Kabinesi'nin devrilip Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin kurulması ile neticelenecektir.¹⁷⁶

Ordu içerisinde İttihad ve Terakki üyesi olmayan subayların büyük bir yekûn tuttuğu muhakkaktır. Bu kez de onların İttihadçı subaylar karşısında mağduriyet yaşaması, Cemiyet üyesi subayların İttihad ve Terakki tarafından siyaseti dizayn etmek için rahatça kullanılması bu geniş kitleyi de muhalefetin ilgi odağı haline getirmiştir. HalaskâranZâbitân grubu işte böyle bir siyasî atmosferde Temmuz 1912'de kurulmuş ve Türk demokrasisinde yeni bir köstek olarak yerini almıştır. Said Paşa Kabinesi'nin ıskatı ve Meclis'in feshedilerek seçimlerin yenilenmesi taleplerinin kısa bir süre sonra gerçekleşmesi İttihad ve Terakki için mutlak zaferin ardından gelen mutlak bir hezimet anlamını taşıyordu.¹⁷⁷

Devam etmekte olan Trablusgarp Savaşı, Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı ilan-ı harbe hazırlanışı, Arnavutluk'ta süren isyan, ordu içinde İttihad karşıtı cuntalar(HalaskâranZâbitân grubu) yeni Meclis'i bekleyen büyük sorunlardı. Avrupa'da nihai kapışmaya hazırlanan İtilaf-İttifak dengesi İtalya karşısında hem Almanya'nın hem İngiltere'nin desteğini elde etme imkânını esirgiyor, bu amaçla yapılan politik hamleleri boşa çıkarıyordu. Nitekim İngiltere'ye meyli bulunan Said Paşa'nın sadâret için tercih edilmesi de bu amaca mâtuftu. Evvelki sekiz sadrazamlığında edindiği tecrübe ile devleti bu badireden çıkarması umulan Küçük Said Paşa, arkasına aldığı İttihad ve Terakki desteği ile 31 Aralık

¹⁷⁵ Kenan Olgun, "... 1912 Meclis-i Meb'ûsân'ı ve Faaliyetleri", s. 113-116, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 130-134.

¹⁷⁶ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 123-130.

¹⁷⁷ A.g.e., s. 130-137.

1911’de kurduğu Kabine’sine, Meclis’ten güvenoyu alma ihtiyacı bile duymamıştır. Ancak zikri geçen gelişmelerin bunu dayatması ve Arnavutluk’ta 6 Mayıs 1912’de başlayan isyanın devam etmesi nedeniye istifa eden Mahmud Şevket Paşa’nın¹⁷⁸ yerinin doldurulamaması üzerine yapılan güven oylamasında 4’e karşı 194 oy almasına rağmen ertesi gün (16 Temmuz 1912) istifa etmiştir. HalaskâranZâbitân grubunun basında yer alan tehdit dolu manifestosu da bu istifada etkili oldu.¹⁷⁹

Said Paşa Kabinesi döneminde İctimaat-ı Umumiye Kanunu’nda 12 Haziran’da yapılan tâdilât ile açık alanlarda yapılacak toplantı ve mitingleri yasaklama yetkisinin hükûmete bırakılması İttihad ve Terakki Fırkası’nın muhalefeti baskı ve kontrol altında tutma çabasının yeni bir ürünü gibi durmaktadır.¹⁸⁰

Hakkındaki soru/gensoru önergelerini bizzat cevaplayacak, hatta Yüce Divan’a gönderilmeyi isteyecek kadar meşrutiyeti içselleştirmiş bir eski devir adamı olan Said Paşa’nın halefi ise 22 Temmuz 1912’de sadârete atanan Gazi MüşirAhmed Muhtar Paşa olacaktır. Oğlu Mahmud Muhtar Paşa’nın da yer alması nedeniyle “Baba-Oğul Kabinesi” yahut üç eski sadrazamında çeşitli bakanlıklara atanmış olması hasebiye “Büyük Kabine” olarak adlandırılan yeni kabinenin ancak 113 güvenoyu alması İttihadçuların verdiği kısmî desteğin kerhen olduğuna işaret etmektedir. Zira tarafsız bir kabine olma iddiasını havada bırakacak kadar muhalefetin etkisinde bir hükûmet kurulmuştu.¹⁸¹

22 Haziran 1912’de Kanun-ı Esasî’nin 7. maddesi İttihad ve Terakki’nin isteği doğrultusunda değiştirilerekMeb’ûsân Meclisi’nin feshinde Ayân Meclisi devreden çıkarılmıştı.Ancak Ahmed Muhtar Paşa kabinesi ise bunu önceki şekline iade etmekte kararlı görünüyordu. Nitekim İttihad ve Terakki’nin Kabine-Meclis arasında ihtilâf gerekçesiyle Meclis’in feshini engellemek için yaptığı bütün manevralara rağmen Sadrazam, 35. madde ile Meclis’inaçılış ve kapanış sürelerini belirleyen 43. maddeyi, Ayân’atefsir ettirmek sûretiyle Meclis’i feshettirmeyi başarmıştır (4 Ağustos 1912/117. madde tefsir hakkını düzenlemekteydi). İttihad ve Terakki’nin en güçlü sesi durumunda olan *Tanin* de bu süreçten

¹⁷⁸Babanzâde İsmail Hakkı’nın da bu istifayı Arnavutluk’taki asilerle daha kararlı bir şekilde mücadele edilmesi nedenine bağlamasına rağmen Akşin, ordunun her türlü mali denetimine engel olan Mahmud Şevket’in “ağabey”liğinden sıkılan Talat Bey liderliğindeki sivil kanadın bir yolsuzluk gerekçesiyle onu istifaya zorlaması sonucuna bağlamaktadır. (Bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, “Kabinecilik Hastalığı”, *Tanin*, 1912.07.15, no: 1392, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 312-313.)

¹⁷⁹Kenan Olgun, “... 1912 Meclis-i Meb’ûsân’ı ve Faaliyetleri”, s. 117-119, Rıdvan Akın, “İkinci Meşrutiyetin Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları”, s. 64-65, Sina Akşin, a.g.e., s. 297-317.

¹⁸⁰Kenan Olgun, a.g.m., s. 127-130.

¹⁸¹A.g.m., s. 119, Rıdvan Akın, a.g.m., s. 65-66.

nasibini almış ve birçok defa kapatılmış, değişik adlarla yeniden yayımlanmaya çalışılmıştır.¹⁸²

HalaskâranZâbitân'ın 24 Temmuz'da Meclis başkanı Halil Bey'in şahsına gönderdikleri tehdit mektubunda Meclis'in "Fındıklı Tiyatrosu" teşbihi ile aşağılanması Meclis'teki tansiyonu oldukça yükseltmiştir. Ancak grubun ilişkili olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın güdümündeki Kabine için Meclis'in bir kere daha feshinde bir araç olarak kullanılmıştır. Bu gelişmeyi, Said Paşa Kabine'sinin istifasıyla birlikte düşünüldüğünde, Halaskâr Zâbitân cuntasının başarı hanesine yazmak da mümkündür. Said Paşa tarafından 1 Temmuz 1912'de asker ve memurların siyasete karışmasını önlemek için Meclis'e sevk edilen "Mensubîn-i Askeriyenin Siyasiyât ile Men-i İştigali Zımnında Askerî Ceza Kanununa Zeyl Olmak Üzere Tanzim Olunan Lâyiha-i Kanuniye" Meclis'in 4 Ağustos 1912'deki feshinin ardından ancak geçici kanun statüsüyle yürürlüğe girmişse de başarılı olamadığı görülmektedir.¹⁸³

Meclis, Trablusgarp'ta savaşılan askerlerimizi tebrikten öte gidemediği gibi tebrik metninde hiyerarşinin dikkate alınmayarak düşük rütbeli İttihadçı subayların öne alınması siyasetin uğradığı erozyona bir işaret taşı gibi durmaktadır.¹⁸⁴

Uşi Antlaşması ile Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'ın kaybı, Balkan Savaşları'nın başlaması¹⁸⁵, Arnavutluk'un bağımsızlık ilanına giden süreç (28 Kasım 1912) "Büyük Kabine"nin sonunu hazırlamış, diplomasi satrancını oynamak üzere Halaskâr Zâbitân'ın da desteğini almış olan Kamil Paşa 29 Ekim 1912'de yeniden sadâret mührünü teslim almıştır. Orduyu esir alan İttihadçı-İtilafçı çekişmesi bütün cepheleleri bir bozguna dönüştürmüş, eski pâyitaht Edirne'nin barış masasında pazarlık kozu yapılması bardağı taşıran damla olmuştur. Kamil Paşa bu konuda sorumluluğu yaymak için 22 Ocak'ta bir Saltanat Şûrâsı da toplamış ancak 23 Ocak 1913'te Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'nın vurulmasıyla kan bulaşan "Babîlî Baskını"nın ardından İttihad ve Terakki devletinin dizginlerini bizzat ele almıştır. Meclis'in feshedilmiş olması, İttihad ve Terakki destekli hükûmetlerin düşmesi için çıkartılan isyanlar ve oluşturulan cuntalar, İttihad ve Terakki şubelerinin ve yayın organlarının kapatılması, zaten komitacılık kanı durulmamış olan İttihad ve Terakki'nin mevcut hükûmete

¹⁸² Kenan Olgun, "... 1912 Meclis-i Meb'ûsân'ı ve Faaliyetleri", s. 126-127, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 327.

¹⁸³ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 136-146, Kenan Olgun, a.g.m., s. 120-121, Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyetin Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları", s. 67, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 134-141, Sina Akşin, a.g.e., s. 325-327.

¹⁸⁴ Kenan Olgun, a.g.m., s. 123, Sina Akşin, a.g.e., s. 311.

¹⁸⁵ Savaşın safâhatı için bkz. Sina Akşin, a.g.m., s. 330-394.

karşı muhalefetini meşru dairede sürdürmeyerek darbeye tevessül etmesinde başlıca sebepler olmuştur. Sadâret hülyaları kuran Nazım Paşa'nın darbe öncesinde hem İttihadçılara hem de Hürriyet ve İtilafçılara şirin görünme çabası Babıâli Baskını'nı kolaylaştırmış görünmektedir.¹⁸⁶

Meclis'in münfesihi olduğu bu dönemde İttihad ve Terakki'nin baskısıyla Mahmud Şevket Paşa sadârete gelmiştir (23 Ocak 1913). Paşa, Halaskâran Zâbitân ve benzeri cuntaların önünü almak için ordudan sadakat yeminleri almıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'nda büyük devletler tarafından yalnız bırakıldığı bu süreçte muhalefetle köprülerin tamamen atılmaması için olabildiğince ılımlı bir hükûmet kurulmaya çalışılmış, 11 Şubat 1913'te siyasi genel af çıkarılmıştır. Ancak kaynakların hemen hemen ittifakıyla subaylar arasındaki politik kamplaşmalardan kaynaklanan yenilgi (26 Şubat'ta Edirne'nin düşmesi), Cemiyet karşıtlarınca kullanılmaya başlanınca içerideki rekâbet yeniden acımasız bir şekil almıştır. Cemiyet'in bütün karşı çıkışına rağmen Kamil Paşa'nın Kahire'den başkente dönüşü bu siyasi çekişmenin kazandığı tehlikeli ivmenin bir işaretiydi. Nitekim "Sabahaddinci" ekibin bir darbe girişimi engellenmesine rağmen Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi bu rekâbetin hangi noktalara varabileceğini göstermiştir (11 Haziran 1913).¹⁸⁷ Döneminde Balkan Savaşı'nı sona erdiren Londra Antlaşması imzalanan (30 Mayıs 1913) Mahmud Şevket Paşa'nın ardından 13 Haziran'da onun politikasını sürdürme iddiasıyla Said Halim Paşa Kabinesi göreve gelmiş, ancak I. Dünya Savaşı'nın çanlarının çaldığı bu süreçte İttihad ve Terakki'nin kudretli liderleri Enver-Talat-Cemal triumvirasının¹⁸⁸ baskıncı yönetimi altında etkin bir isim olamamıştır. Dış politikanın yürütülmeye çalışıldığı hassas dengede Edirne'nin geri alınışı tek pırıltılı gelişme gibi durmaktadır (24 Temmuz 1913). İmparatorluk için çanların çalmaya

¹⁸⁶ Hükûmetin baskından haberdar olmasına rağmen yeterli güvenlik tedbirlerini almamış olması bir hamakatin eseri değildir. Sadâretmakâmında gözü olan Nazım Paşa, Babıâli'nin güvenliğinden sorumlu askerî birliğin başına İttihadçı bir subayı getirmiş, doğal olarak darbe başarılı olmuş, ancak Nazım Paşa da ihtirasının kurbanı olarak aynı baskının ilk kurbanı olmuştur. (Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.389-390, Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 153-163, Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyetin Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları", s. 68, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 142-150, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 346-349.)

¹⁸⁷ Temo; Mahmut Şevket Paşa, Talat Paşa gibi önde gelen İttihadçıları öldürmeyi planlayanların Köstence'ye gelerek kendisine de danıştıklarını, kendisine olan itimâdlarına binâen ihbar etmediğini ancak onları bu fikirden vaz geçirmeye çalıştığını belirtmektedir. (Yayınlayan Bülent Demirbaş, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, s. 224-225, Sina Akşin, a.g.e., s. 337-369.) Kuran, bizzat bir üyesi olarak Sabahaddinci grubun girişimini doğrulamaktadır. Yine Mahmud Şevket'in öldürüleceği haberini alan İttihadçıların Paşa'yı bu konuda uyardırmayarak tedbir almasını engellediklerini ve bu sûretle bir taşla iki kuş vurmaya, yani hem kendilerine ayakbağı olan Mahmud Şevket Paşa'dan hem de muhalefetten kurtulmayı amaçladıklarını ifade etmektedir. Bu sonucun gerçekleştiği ise izahtan vârestedir. (Ahmed Bedevi Kuran, a.g.e., s. 394-403.)

¹⁸⁸ Binbaşı Enver Bey'in Babıâli Baskını'ndan altı ay sonra Mirliva rütbesiyle Harbiye Nâzırı Vekili ve Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi olması askerî kanadın siyaset üzerindeki ağırlığını ortaya koymaktadır. (Ahmet Turan Alkan, a.g.e., s. 181.)

başladığı dönemde İttihad ve Terakki'nin özellikle Arap vilayetlerinde merkezî yönetimi tahkimden vazgeçerek adem-i merkeziyete meyletmesi çok fazla anlam taşımamıştır. 1913 Haziran'ında Paris'teki Arap Kongresi'ne katılmak, Kavalalı'nın torunu Said Halim Paşa'yı sadârete getirmek gibi hamlelere mukâbil Aziz Ali ve diğer bazı Arap milliyetçilerinin tutuklanması gibi bariz hatalar da yapılan hamlelerden olumlu sonuç alınmasını önlemiştir.

Bu arada 1913-14 kışında seçimler yenilenecek oluşturulan Meb'ûsân Meclisi 14 Mayıs 1914'te açılmıştır. Tarafsız kalmanın mümkün olmadığı yaklaşan büyük savaş öncesinde ordunun ıslahı vazifesi Alman subaylarına emanet edildi. Said Halim Paşa, 4 Şubat 1917'de yerini kendi kabinesinde Dâhiliye nâzırlığı yapan Talat Paşa'ya bırakmıştır. Talat Paşa II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan süreçte monarşi bakıyyesi ricâlden olmayan tek sadrazamdır. Ermeni Tehciri, Brest-Litovsk Antlaşması gibi gelişmelerin yaşandığı bu dönemde I. Dünya Savaşı'ndaki yenilginin sorumluluğu omuzlarında kalan Talat Paşa'nın istifası üzerine son padişah VI. Mehmed Vahideddin tarafından atanan Ahmed İzzet Paşa kabinesinin tek görevi, adeta bu yenilginin tescillenmesinden ibâret olan Mondros Ateşkesi'ni imzalamaktan ibâret olmuştur (30 Ekim 1918).¹⁸⁹

2.6. SİYASİ PARTİLER

II. Meşrutiyet devri siyasî yelpazedeki çok renkliliğiyle de dikkat çeker. 3 Haziran 1899'da beş Askerî Tıbbiye öğrencisi¹⁹⁰ tarafından kurulan "İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti" bilâhare Paris'te Ahmed Rıza Bey'in de katılımıyla Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti adını aldı. İtalyan Carbonari örgütünü örnek alarak her üyeye bir sıra numarasının verildiği hücre tipi yapılanmaya giden Cemiyet zamanla ülke sathına yayılan geniş bir teşkilat ağına sahip oldu. 1902 Paris Kongresi, meşrutî yönetimin geri getirilmesinde güç kullanımı ve dış destek konusundaki fikir ayrılıkları nedeniyle Cemiyet'in bölünmesine, Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin'in¹⁹¹ yollarının ayrılmasına neden oldu. Türk unsurunun hâkimiyetinde

¹⁸⁹ Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyetin Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları", s. 70-76, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 387-470.

¹⁹⁰ Arnavut İbrahim Temo, Kürt Abdullah Cevdet, Kürt İshak Sükûti, Çerkez Mehmed Reşit, Azeri Hüseyinzâde Ali. Ancak örgütün bir numaralı üyesi olan İbrahim Temo bizzat kendisi tarafından tohumları atılan İttihâd-ı Osmanî'nin ilk üyeleri arasında Hüseyinzâde Ali'ye yer vermez. O, muhtemelen "Aluş'un bağı"nda yapılan siyasî pikniğe katılanlar arasındadır. (Yayınlayan Bülent Demirbaş, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, s. 13-18, M. Şükrü Hanioğlu, "İttihad ve Terakki Cemiyeti", s.476-484, Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb'ûsân Seçimleri*, s. 39-40, Sina Akşin, a.g.e., s. 49, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. 1, s.51.)

¹⁹¹ Avrupa'da yeni bir sosyoloji ekolü olarak Science Sociale'i kuran Le Play okulundan Edmond Demolins'e bağlanan Sabahaddin, onun tecemmüi(cemaatçi)-infradi(bireyci) toplum modellemesini esas alır. Anglo-Sakson toplumlarında ideal örneğini bulan bireyci ve girişimci modeli Osmanlı toplumuna aktarmak için fikirlerini adem-i merkeziyet ve teşebbüs-ü şahsi kavramları etrafında örgüler. İttihad ve Terakki muhalifi

merkeziyetçi bir devlet yapısını öngören anlayışla unsurların sayısal güçleriyle orantılı olarak temsil edildiği vilayet meclislerine dayalı (adem-i merkeziyetçi/yerel yönetimleri öne çıkaran) anlayışın telifi mümkün değildi. Nitekim Prens Sabahaddin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti; Arnavut, Arap ve Kürtler arasında taraftar bulmakta gecikmedi.¹⁹² İttihâd-ı anâsır ütopyasının renkleri soldukça İttihad ve Terakki Cemiyeti de Osmanlı ve İslamcı çizgiden Türkçü ve Turancı çizgiye doğru evrildi.¹⁹³

Balkan milliyetçiliklerinin saldırgan tutumu karşısında bir savunma refleksi olarak gelişen Türk milliyetçiliği ton farkıyla da olsa bütün siyasî akımlar içerisinde kendine yer bulabilmiştir. Eğitimden basına, sosyal hayatın yeni renklerinden olan cemiyet ve kulüplere varıncaya kadar geniş bir yelpaze İttihad ve Terakki tarafından bu yeni ideolojinin ilhamıyla şekillendirilecektir. Ancak klasik dönemde askerî sınıf ve reaya arasına çekilmiş olan kalın çizgi, aydınlar arasında hızla yayılan bu düşüncenin, kendini dini aidiyetle tanımlayan halk kesimleri arasına aynı hızla nüfûz etmesine mani olmuştur.¹⁹⁴

Suavi Aydın ve Ömer Türkoğlu tarafından kaleme alınan bir makalede zihniyet farklılaşması anlamında iki farklı İttihad ve Terakki'den söz edilebileceği dile getirilmiştir. Yeni Osmanlılardan devralınan ve 3 Haziran 1889'da beş askerî tıbbiye öğrencisi tarafından kurulan İttihad ve Terakki; ülkedeki hemen her unsurun temsil edildiği, memur ve öğrenci ağırlıklı, Fransız etkisinde ve Osmanlıcı bir oluşumdur. Abdülhamid'i devirmek, "ittihâd-ı anâsır" ve "ortak vatan" fikri etrafında ayasasal rejimi ilan etmek ana hedefleridir. Avrupa'daki örgütlenme sürecinde Ahmed Rıza, Prens Sabahaddin ve Mizancı Murad etrafında üç temel ayrışma çizgisi oluşmuştur. "Meşveret" Paris grubunun, "Mizan" ve "Osmanlı" Cenevre grubunun, "Kanun-ı Esasî" ve "Hak" (Hoca Kadri yönetimindeki) Kahire grubunun sesi olmuştur. Bunlara henüz 1895 Kasım'ında Romanya'ya kaçarak burada Jön Türk fikriyatını örgütleyen İbrahim Temo ve çevresindekilerden oluşan grubu da eklemek gerekir. Ahmed Rıza grubunun düşüncesine daha yakındırlar. Kırımî Ali Rıza, Mustafa Ragıp, İbrahim Naci, Feridun Necati bu grubun önemli isimleridir. Nitekim Mizancı Murad'ın

hemen her partinin onun fikirlerinden ilham alması onun etkinliğinin de bir işareti sayılmalıdır. Ancak Sabahaddin'in böyle bir toplumun kendi sosyolojik sürecinde ortaya çıkmasını beklemeye niyeti yoktur. Siyasî oluşumlarla, çeşitli darbe girişimlerine destek olmak sûretiyle bu fikirlerini gerçekleştirmeye çalışır. (Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 85-88.)

¹⁹² Ayten Sezer, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Siyasal Katılma", s. 417-419, Fatih Ünal, "II. Meşrutiyet, Ulusçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi", s. 74,

¹⁹³ Cemiyet'in kurucu üyelerinden Abdullah Cevdet ve İshak Sükutî'nin Kürt kökenli olması, Cemiyet'in en azından başlangıç itibarıyla Türkçü bir çizgide olmadığını göstermektedir. Fatih Ünal, a.g.m., s. 70, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 151-184.

¹⁹⁴ Bünyamin Ayhan, "II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki, Siyaset ve Basın", s. 45-46.

Ahmed Celaledin Paşa ile yaptıkları pazarlıklarda belirttikleri şartların yerine gelmemesi halinde ayrı olarak yollarına devam edeceklerini ifade etmeleri ayrı bir grup olduklarını desteklemektedir. I. Jön Türk Kongresi'ne de üç temsilci ile katılmışlardır. Ancak 1906 Eylül'ünde "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adıyla ortaya çıkan grubun Paris grubuyla kurduğu temas ve ardından "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti" adı altında birleşme kararı almaları ile inisiyatif Talat Paşa liderliğindeki asker ağırlıklı Selanik grubuna ¹⁹⁵ geçmiştir. Abdülhamid'i devirme dışında Paris kanadıyla ortak noktaları yok gibidir. Komitacılıkla yoğrulmuş bir milliyetçiliğe sahiptirler. Üzerlerinde Prusya etkisi daha belirgin idi. 31 Mart'la birlikte iktidar ipini ellerine almışlardır. Paris merkezli sivil kanat ile Selanik merkezli askerî kanat arasında meşrutiyeti iade eden güç olma şerefının paylaşılabilmesi, Cemiyet içerisindeki kliklerin kemikleşmesinde ve ayrı bir unsur gibi algılanmasında etkili olmuş görünmektedir. Kendisi Prens Sabahaddin taraftarı olmakla birlikte A. Bedevi Kuran da Meşrutiyet'in ilanında aslan payının askerî darbeyi gerçekleştiren Manastır-Selanik grubuna ait olduğunu dile getirmiştir. Onların Ahmed Rıza grubu ile kurdukları ittifakta kilit taşı Doktor Nazım Bey olmuştur. ¹⁹⁶

II. Meşrutiyet sonrasında kendi bünyesinden bir siyasî parti de çıkaran Cemiyet yine de varlığını sürdürdü. Siyasî iklimin genç ve tecrübesiz bir ekibin iktidarını kabule hazır olmaması nedeniyle Said Halim Paşa Kabinesi'ne kadar bizzat iktidarı üstlenmeyip istibdad devrinin "umûrdide ricâl"inin kurduğu kabinelere destek olarak bir nevi "denetleme iktidarı" oluşturdu. ¹⁹⁷ Bülent Tanör tarafından iktidar isteksizliği ve hatta korkusu olarak tanımlanan bu tavır Babanzâde İsmail Hakkı Bey gibi İttihadçıların nazarında bir erdemdir. ¹⁹⁸ Aslında başarısız olma korkusu bile ülke adına taşınan bir endişe olarak erdem iddiasına delil teşkil

¹⁹⁵ Yarbay Bursalı Tahir, Yüzbaşı Kazım Nami Duru, Yüzbaşı Ömer Naci, Yüzbaşı Ömer Canbolat, Binbaşı Naki Bey, Yüzbaşı Edip Servet Bey, Yüzbaşı Hakkı Baha Bey bu askerlerin önde gelenleridir. Talat, Rahmi ve Mithat Şükrü (Bleda) ise Selanik grubunun sivil üyeleridir. (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, c. 1, s.53-54.*)

¹⁹⁶ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, s. 70-71, Suavi Aydın, Ömer Türkoğlu, "İttihad ve Terakki Cemiyeti Programının ve Eyleminin Radikal Dönüşümü: 1908 Öncesi ve Sonrası", II. Meşrutiyet-i Yeniden Düşünmek, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [İstanbul 2010], s. 260-278. İbrahim Temo'nun Hürriyet'in ilanına Cemiyet namına sevinmesine Cemal Paşa'nın Hürriyet'i elde eden gücün Temo'nun Cemiyet'i olmadığı iddiasıyla karşılık vermesi İttihad ve Terakki'deki farklılaşma iddiasını destekler niteliktedir. Selanik'te Cemiyet'in merkez-i Umûmîsinde yaşanan bu konuşmada Temo, Cemal Paşa'ya o vakit neden kendi partilerinin adını küçük bir değişiklik de olsa kullandıklarını sorduğunda "İttihad ve Terakki" isminin kutsal addedilmesi sebebiyle olduğu cevabını almıştır. (Yayınlayan Bülent Demirbaş, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, s. 49-135, 185-186, Ahmed Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 308-315, Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s. 131.*)*

¹⁹⁷ Ayten Sezer, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Siyasal Katılma", s. 423, Sina Akşin, a.g.e., s. 145.

¹⁹⁸ Cenk Reyhan, "Jön Türk Hareketi Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme", s. 121, Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980), İstanbul, 1996, s. 157, Babanzâde İsmail Hakkı, "Kanuna İttiba ve Şâyân-ı İmtisal Bir Hareket", Tanin, 1909.10.25, no: 411.*

edebilir. Her ne kadar Babıâli Baskını'yla birlikte otoriterleşen bir yönetim anlayışını benimsemişlerse de II. Meşrutiyet'in ilanındaki rolü düşünülürken İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal katılımın artırılarak devlet aygıtının modernleştirilmesindeki rolü inkâr edilemez bir gerçekliktir.¹⁹⁹ Kemal Karpat ise bu konuda İttihatçılara karşı biraz daha müsamahasız bir yorum getirmektedir. Ona göre, İttihatçıların iktidarı doğrudan üstlenmişlerindeki asıl sebep ülke sorunlarının çözümüne dâir bir programları olmaması ve bunun için gerekli donanım da sahip olmamalarıdır. Ancak 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra bir yıl içerisinde bu yeterliliğe ulaştığını iddia etmesi tenkide muhtaç bir izah gibi görünmektedir.²⁰⁰ Feroz Ahmad, İttihatçıların savunma sadedinde dile getirdikleri kamuoyunun kabul edemeyeceği kadar genç ve tecrübesiz oluşlarını bir veri olarak kabul ettikten sonra iktidarı bizzat üstlenmişlerine yeni sebepler eklemektedir: Merkezî, düzenli ve ülke geneline yayılan bir örgüte sahip olmamaları, ortak bir liderden mahrumluk, gizlilikten kaynaklanan irtibatsızlık bunlar arasındadır. Nitekim Ali Birinci de bu yorumu desteklemektedir.²⁰¹

II. Meşrutiyet'in ülkeye getirdiği en önemli gelişmeler arasında “cemiyetleşme” kültürünün yaygınlaşmasını zikretmek gerekir. Meşrutiyet'le birlikte “hürriyet”in önündeki setler yıkılınca siyasî ve sosyal örgütlenme ihtirası da önü alınamaz bir keyfiyet kazanmış, bu ihtirası yönlendirebilmek amacıyla 31 Mart öncesinde hazırlanan “Cemiyetler Kanunu” ancak olayların bastırılmasından sonra 16 Ağustos 1909'da kabul edilebilmiştir. Cemiyetler; azınlık, öğrenci, meslek, kadın, sosyal gibi pek çok alanda tasnife tabi tutulacak kadar çeşitlilik arz etmiştir. Bunlara paralel olarak siyasî cemiyetlerin de çoğalmasında özellikle devlet kadrolarında yaşanan “tensikat”ın etkili olduğu görülmektedir. Zira kabinelerin bu kadrolaşma çabası muhalifler için tehdit olduğu kadar muvâfıklar için de ümit anlamına geliyordu. Sivil olan cemiyet ve kulüpler de aslında siyasî partilerin kadro ve taraftar devşirdiği yapılar olduğundan siyasetle en azından dirsek temasına sahiptir. İslamcı, milliyetçi, liberal ve sol görüşler bu yelpazenin baskın tonlarıdır.²⁰²

İttihad ve Terakki'nin dışarıdan desteklediği kabinelere aşırı müdâhalekar tavrı ve memur kadrolarında bir tasfiye mâhiyetini alan değişimin, aydınlar arasında tenkit oklarının hedefi olması kaçınılmazdır. “Kahraman-ı Hürriyet”, “Rûh-ı Devlet”, “Cemiyet-i Mukaddese”

¹⁹⁹ Ayten Sezer, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Siyasal Katılma”, s. 425-426.

²⁰⁰ Kemal Karpat, “İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyet'e Mirası”, s. 25-30.

²⁰¹ Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, s. 36, Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 31-33.

²⁰² Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s.24-30, Bünyamin Ayhan, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki, Siyaset ve Basın”, s. 49-51.

gibi sıfatlarla taltif edilen İttihad ve Terakki artık eleştiri oklarının hedefi olmakta, tarihi misyonunu gerçekleştirmiş olarak kenara çekilmesi yahut bir siyasî partiye dönüşerek meşrutiyete gerçek anlamını kazandıracak olan çok partili, çoğulcu sistemin önünü açması dillendirilmektedir. Siyasî yelpazede muhafazakâr, ılımlı ve sol olmak üzere en az üç ton kendisine yer bulmalıdır.²⁰³

İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından 1908-1918 arasında 1914-ve 1915 yılları dışında ilk dördü Selanik'te, diğerleri İstanbul'da olmak üzere 9 kongre gerçekleştirilmiştir. Gizli cemiyet konumundan siyasî partileşmeye, çoğulcu sistemden tek partici sisteme, Osmanlılıktan milliyetçiliğe geçiş çabası, asker-siyaset ilişkisi, parti ideolojisi bu kongrelerin genel gündemi olmuştur.²⁰⁴ 18 Ekim 1909'da Selanik'te gerçekleşen İttihad ve Terakki Kongresi'nde Mustafa Kemal'in ordunun politikadan uzak tutulması çıkışı oldukça ses getirmiştir. Bu probleme "taksim-i âmâl" dedikleri palyatif bir çözüm üretilmiş; ordu mensuplarının Cemiyet'e resmen üye olmamalarına mukâbil Meşrutiyet'i koruma görevlerinin devam ettiği vurgulanmıştır. Cemiyet'in yaslanacağı sosyal tabanın zayıflığı, Babıâli bürokrasisinin kudretli isimlerine karşı ittifak ihtiyacı, siyasetçilerin yetersizliği gibi sebepler Cemiyet ve ordu arasında, Meşrutiyet öncesinde fedai zümresi aracılığıyla oluşan muzır geleneğin II. Meşrutiyet döneminde de devam etmesine sebep olmuştur. Yine aynı Kongre'de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin politika üzerindeki tekeline yönelik eleştiriler karşısında çözüm arayışına gidilmiş; bu çerçevede Cemiyet-Fırka ayrımı yapılmıştır. Yani Cemiyet varlığını ve gizliliğini koruyacak ancak Meclis-i Mebûsân'daki Cemiyet mensubu mebûslar İttihad ve Terakki Fırkası'nı oluşturacaklardır. Cemiyet'in Fırka'yı yönlendirme çabası göz önüne alındığında bu ayrımın muhalefetin gözünü boyamaktan ibâret olduğu kolayca ortaya çıkar. Nitekim 1911 Nizamnâmesi de örgütün siyasî ve ictimâî olarak ikiye ayrıldığını belirtmekle beraber ictimâî örgütün bir tüzel kişiliğe sahip olmaması örgütün değilse de görevinin ikileştiğini göstermektedir. 1913 Nizamnâmesi'nde ise İttihad ve Terakki'nin adından Cemiyet kavramı kaldırılarak yerine Fırka kavramı ikame edilmiştir. Meşrutiyet öncesinden getirdiği gizlilik İttihad ve Terakki'ye sahip olduğundan çok fazla ve gizemli bir güç temin ederken zaafalarını da örtmekte, baskı grupları, tenkitler ve talepler karşısında korunaklı bir kale teşkil etmektedir. 1912 Kongresi'ne kadar Cemiyet merkez-i umumîsinde başkanlık makâmı olmadığı gibi katib-i umumîlik makâmı da 1909 Kongresi'nde ihdas edilmiş idi. Üye kabulündeki ritüeller masonik etkilenmelerin yanı sıra gizlilikle

²⁰³ Ali Birinci, a.g.e., s. 34-35, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. 1, s. 55-56.

²⁰⁴ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.59-63.

birleşerek üyeler arasındaki birlik duygusunu kuvvetlendirmeye mâtuftu. Yine gizlilik Cemiyet'in Türkçü hedef ve kadrolaşmasının üstünü örtüyor, siyasî amaçlar doğrultusunda uygulanan şiddete imkân tanıyordu. İmparatorluğun kendi elleriyle yıkılmış olmaması için Osmanlıcılık(ittihâd-ıanâsır) ve İslamcılığın Türkçülükten evvel sahnede görünmesi zorunluydu. Bir yandan meşrutiyeti (ve hürriyeti) getiren hareket olmak ama diğer yandan da kurucu unsur olan Türklerin çıkarlarını maksimize etmek için gerekirse tedhişe bile başvurmak arasındaki açığı farkı da temelde bu zorunluluktan kaynaklanıyordu. Türklüğü kendisi ile kâim gören bir hareket için başka türlü de mümkün değildi. Türkçü ideoloji kadar yerel güç odakları olan ayân ve eşraf sınıfının II. Meşrutiyet'le birlikte yeniden başlattıkları merkeze doğru yürüyüşlerinin askerî sınıf tarafından püskürtülmesi de bu baskı ve sindirme hareketlerinin bir diğer nedenini oluşturmuştur.²⁰⁵

Meclis'in Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi tarafından Ağustos 1912'deki feshi sonrasında gerçekleşen 1912 Kongresi, İttihad ve Terakki Fırkası içindeki sivil-askerî kanat çatışmasını daha görünür kıldı. Feshin hukuksuzluğu gerekçesiyle seçimlerin protesto edilmesini savunan askerî kanada karşılık siyasî gelişmelere etki edilemeyeceği endişesini dile getiren Talat Paşa öncülüğündeki sivil grubun görüşü hâkim olmuştur.²⁰⁶

Emrullah Efendi, Halil (Menteşe), Talat Bey (Paşa), Seyit Bey, Said Halim Paşa İttihad ve Terakki'ye başkanlık yapan isimlerdir. I. Dünya Savaşı'nda uğranılan yenilginin maddi ve manevi sorumluluğu altında çatırdayan İttihad ve Terakki Fırkası 1-5 Kasım 1918 tarihli Kongresi'nde Fırka'nın feshi kararını almış, ancak yine Fırka mensupları aracılığıyla Teceddüt adı altında liberal eğilimli yeni bir Fırka kurulması gündeme gelmiştir.²⁰⁷

İttihad ve Terakki Cemiyeti bünyesinden aynı isimde bir siyasî fırkayı da çıkarınca muhalifleri de organize olmakta gecikmez. Siyasî yelpazenin genişlemesinde; azınlıkların ayrılıkçı talepleri, İttihad ve Terakki'nin bünyesinden çeşitli nedenlerle ayrılmalar(masonluk ithamı, gazeteci cinayetlerine varan otoriterleşme eğilimi vb.) ve büyük küçük bütün memuriyetlere tâyinde iktidar gücüne sahip olmanın yarattığı cazibe de etkili olmuştur. Öyle ki ordunun politikaya karışmasını istemek kadar istememek de bir siyasî pozisyonu yansıtır

²⁰⁵ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 54-59, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 235-257. Babanzâde'nin, Cemiyet ve Fırka'yı bir madalyonun iki yüzü olarak tanımladığı ve toplumsal bir tabana yaslanmayan siyasî fırkaların kalıcı olamayacağını dile getirdiği görüşlerine dair bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, "Kabine ve Fırka", *Yeni Tanin*, 1910.01.12, no: 19.

²⁰⁶ Sina Akşin, a.g.e., s. 319-320.

²⁰⁷ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 468-471, Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. 1, s. 68-69.

olmuştur. Meşrutiyetin kırılma anı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin orduyu politikadan uzak tutma telkinlerine karşı en önemli savunma hattını oluşturmuştur. Ancak Cemiyet adına siyasî cinayetler işleyen fedailerin ordu mensupları arasından çıkması İttihad ve Terakki'nin bu savunmasının yumuşak karnıdır. Nitekim Halaskâr Zâbitân cuntasının 1912'de iki kabinenin devrilmesi (Küçük Said Paşa ve Ahmed Muhtar Paşa Hükümetleri) ve Meclis-i Mebûsân'ın feshinde oynadığı rol düşünülürse İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kendi silahıyla vurulduğunu iddia etmek kolaylaşır. Nitekim siyasetin orduya verdiği zarar Balkan Savaşları'nın sonucunu düvel-i muazzama için bile sürpriz kılacak kadar vahim idi.²⁰⁸

Muhafız hareketlerin ilki diyebileceğimiz Cemiyet-i Siyasiye-i Osmaniye'nin (1908), nizamnâmesinden başka bir icraatı da olmamıştır. Prens Sabahaddin düşüncesindeki “siyasî mağdurlar” tarafından Avnullah el-Kâzımî liderliğinde kurulan “Fedakârân-ı Millet Cemiyeti (Ağustos 1908)”²⁰⁹ aynı yıl yapılan seçimlere katılmamış, 31 Mart Olayı'nı müteâkipsiyasî hayattan çekilmiştir. Prens Sabahaddin'in adem-i merkezîyet fikrini, imparatorluğun çok uluslu yapısını parçalayacağı endişesiyle tenkit eden İttihadçılarla Prens Sabahaddin arasında yapılan görüşmeler her iki grubun birleşmesi kararı ile sonuçlandı. 23 Ağustos 1908'de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin çatısı altında gerçekleşen birleşmeden sonra Sabahaddin'in halktan gördüğü itibâr ve Rum Patrikhanesine yaptığı ziyaret bu birlikteliğin sonunu hazırladı. Prens Sabahaddin'in, muhtariyet değil “tevzi-i mezuniyet”i amaçladığını ifade çabaları bu gürültüler arasında kayboldu. Aynı yıl kurulan ve belirli bir lideri olmamakla birlikte Prens Sabahaddin'in liberal ve adem-i merkezîyetçi görüşlerini savunan “Ahrar Fırkası (14 Eylül 1908)”²¹⁰, Rum Cemiyeti'yle seçim ittifakı yapmışsa da

²⁰⁸ Zekeriya Türkmen, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, s. 580-585, Baran Hocaoğlu, “II. Meşrutiyet'in İlanı Sırasında İki Tarz-ı Siyaset: Merkezîyetçiler ile Adem-i Merkezîyetçiler Mücadelesi”, *Doğu-Batı* c. 2, sayı: 46, Ağustos-Eylül-Ekim, 2008, s. 134.

²⁰⁹ 12 Ağustos 1908'de Sultanahmet bahçesinde miting yapan bu mağdurlar tarafından alınan kararla Fedakârân-ı Millet Cemiyeti'nin kuruluşu yine Cemiyet'in yayın organı olan *Hukuk-ı Umûmiye* gazetesinde duyurulmuştur. İttihad ve Terakki'nin tek partici yaklaşımına sert eleştiriler getirmelerine rağmen Kamil Paşa aleyhtarlığı gibi önemli bir ortak noktaları vardır. *Serbestî* ve *Hukuk-ı Umûmiye*'nin mesûl müdürü Mevlanzade Rifat, aynı gazetenin İttihadçı fedailer tarafından öldürülen yazarı Hasan Fehmi Cemiyet'in tanınmış isimleridir. Darbe hazırlığı iddiası ile tutuklanan Cemiyet lideri Kazımî ve arkadaşları beraat etmişlerdir. (Tunaya, a.g.e., s. 165-169.)

²¹⁰ Umûmî kâtipliğini Nureddin Ferruh Bey'in yaptığı Ahrar Fırkası'nın kurucu ve üyeleri arasında Celaleddin Arif Bey, Mahir Said Bey, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, 1910'da öldürülen gazeteci Ahmed Samim, Damad Salih Paşa gibi isimler de yer almıştır. Parti programının yazılmasında adliye ıslahatı için danışman olarak ülkede istihdam edilen Kont Ostrorog'dan da yararlanılmıştır. 1908 seçimlerinde sadece Ankara'dan Mahir Said Bey seçilebilmişse de Meclis açıldıktan sonra İsmail Kemal, Kırkor Zohrab, Yorgi Boşo, Rıza Nur gibi isimler Ahrar Fırkası'na katılmışlardır. İttihad ve Terakki ile uzlaşmaz çelişkilerini oluşturan merkezîyet-adem-i merkezîyet farklılaşması İttihâd-ı Muhammedî Fırkası ile hatta Ermeni komiteleri ile işbirliği yapmalarını kolaylaştırmıştır. Muhafız gazeteler *İkdam*, *Sabah*, *Yeni Gazete*, *Sada-yı Millet*, *Servet-i Fünun*, *Serbestî* ve *Osmanlı Ahrar Fırkası*'nı desteklemişlerdir. 31 Mart İsyanı'nda perde gerisinden Derviş Vahdeti'ye destek olmuşlardır. Hatta hem Abdülhamid'den hem de İttihadçılardan kurtulma imkânı verdiği

başarılı olamamış sadece bir mebûs ile (Ankara mebûsu Mahir Said Bey) Meclis'te yer alabilmiştir. Liderlerinin 31 Mart Vakası'nda rolü olmakla itham edilip beraat etmelerine rağmen Ferruh Bey'in 30 Ocak 1910 tarihli bildirisi ile kapanaraksiyasî tarihteki yerini almıştır. “İttihâd-ı Muhammedî Fırkası(5 Nisan 1909)”nın²¹¹ kurucusu ve *Volkan* gazetesinde siyasî görüşünü neşreden Derviş Vahdeti, 31 Mart'ın tertipçilerinden olduğu iddiasıyla idam edildi. Fırka da siyasî hayattan çekildi.²¹²

İsmail Kemal liderliğinde kurulan Arap ve Arnavut ağırlıklı “Mutedil Hürriyetperveran Fırkası(Kasım 1909)”²¹³, eski İttihadçı Şerif Paşa tarafından kurulan “Osmanlı Islahat-ı Esasiye Fırkası(1909 sonu)”²¹⁴, İsmail Kemal'in ardından Gümülcineli İsmail'in liderliğini yaptığı çok sayıda ulemâyı barındıran “Ahâlî Fırkası (21 Şubat 1910)”²¹⁵, “Osmanlı Demokrat

için Mevlanzade tarafından Prens Sabahaddin'in 31 Mart'ı üstlendiği rivayet edilmiştir. Ancak isyanın bastırılmasından sonraki yargılamalarda Sabahaddin beraat ederken Mevlanzade ceza almıştır. (Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, c. 1, s. 175-187*, Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 330-331.)

²¹¹ 31 Mart Vak'asından on gün önce Ayasofya'da geniş katımlı bir mevlidin ardından kurulan Fırka'nın önde gelen isimleri arasında Derviş Vahdeti, Süheyl Paşa, Mehmed Sadık Efendi, Dersiam Mehmed Emin Hayreti Efendi, Divrikî Kadızade Abdullah Ziyaeddin Efendi, Bediüzzaman Said Nursî yer alır. *Volkan* gazetesi İttihad-ı Muhammedî'nin sesidir. Fırka'nın ismi 31 Mart Vak'ası'yla adeta özdeşleşmiştir. *Volkan*'ın bütün muhalefet gazetelerini İttihad ve Terakki'ye karşı silah altına(!) davet etmesi oldukça kıskırtıcıdır. İlmiye sınıfına dayanması onu ister istemez ümmetçi bir anlayışa sahip kılmıştır. Yayınlarında ahkâm-ı şeriyeye muhalif olmamak kaydıyla çok partili sistem savunulmuştur. Diğer İslamcı yayınlar tarafından itizal olmakla eleştirilmişlerdir. (Tunaya, a.g.e., s. 216-231, Azmi Özcan, “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti”, *TDVİA*, c. 23, İstanbul, 2001, s. 475-476.)

²¹² Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 36-38, Orhan Avcı, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, s. 103, Baran Hocoğlu, “II. Meşrutiyet'in İlanı Strasında İki Tarz-ı Siyaset: Merkezîyetçiler ile Adem-i Merkezîyetçiler Mücadelesi”, s. 137-142.

²¹³ Kurucu ve üyeleri arasında İsmail Kemal Bey, Şefik El Müeyyed Bey, Lütfî Fikri Bey, Şükrü El Aseli Bey, Miralay İsmail Hakkı, Nafi Paşa gibi isimlerin yer aldığı Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, II. Meşrutiyet parlamentosunda kurulan ilk siyasî partidir. Gazeteci mebusları İttihadçı rakipleri ile sıkı bir kalem kavgasına giriştikleri gibi parti de Kamil Paşa'yı desteklemiştir. Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa hakkında verdikleri gensoru (5 Ekim 1911) en ses getiren siyasî eylemleridir. Müsâvât ve ittihâd-ı anasına inanmış olan Fırka, genel muhalefetin aksine merkezîyetçidir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılarak hukukî varlığı sona ermiştir. (Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 241-246.)

²¹⁴ Yurtdışında (Paris) kurulan bir siyasî partidir. Kurucuları arasında Ali Kemal, Mevlanzade Rıfat, Pertev Tevfik, Refik Nevzat, Albert Fua gibi önemli isimler olmasına rağmen kurucusu Şerif Paşa ile özdeşleşmiş bir fırkadır. Rıza Nur bu Fırka'nın darbe amaçlı gizli bir örgütünün kurucusu olma ithamı ile 1910 Haziran'ında bir süre tutuklu kalmıştır. Şerif Paşa da İttihadçıların kendisine iki kez suikast tertipledikleri iddiasında bulunmuştur. Kuran bu suikast girişimlerinden birini gerçekleştiren Kemal Bey'in Cemal Paşa'nın yaverlerinden olduğu, girişimi münasebetiyle Şerif Paşa'nın yakınları tarafından öldürülünce Cemal Paşa tarafından ailesine sahip çıkıldığı bilgisini vererek bu iddiayı güçlendirmektedir. *Yeni Yol*, Fransızca *Mecheroutiette* ve *Le Constituonnel* gazeteleri Fırka'nın yayın organlarıdır. 1913'e kadar hukukî varlığını sürdüren Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Babiâli Baskını'ndan sonra yurtdışına kaçan Hürriyet ve İtilafçılarla birleşerek Şerif Paşa'nın başkanlığında Yeni Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dönüşmüştür. (Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 419-421, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, c. 1, s. 252-258*.)

²¹⁵ Meb'ûsân Meclisi içinde kurulan ikinci siyasî partidir. Bu yönüyle Mutedil Hürriyetperveranla beraber Meclis'e çoğulcu yapısını kazandırmıştır. Gümülcineli İsmail Bey'in liderliğindeki partinin üyeleri arasında Mustafa Sabri Efendi, Erzurum mebusu Şevket Efendi, Karesi mebusu Vasfî gibi isimler yer almıştır. Türk-Arnavut milliyetlerinin karşı karşıya gelmesinde rolü olmuştur. Siyonizm karşıtlığı vurgulanmıştır. Muhalif

Fırkası/Fırka-i İbad(6 Şubat 1910)”²¹⁶, Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi) tarafından kurulan “Osmanlı Sosyalist Fırkası(15 Eylül 1910)”²¹⁷, Terakkiperveren Fırka, İttihad-ı Anâsır Fırkası, Siyasî Meşrutiyet Cemiyeti, yaşama şansı bulamamış;büyük bir kısmı belki tek ortak paydaları olan İttihad ve Terakki karşıtlığını bir şemsiye olarak sunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası altında bir araya gelmişlerdir.²¹⁸

Yeni rejimden çıkarları zedelenenler (azınlıklar, muhafazakârlar), Cemiyetten yüz bulamayanlar (diğer Jön Türk grupları), Kanun-ı Esasi tâdilâtı sırasında ortaya çıkan Hizb-i Müstakil bu yeni muhalefetin unsurlarını teşkil etmiştir. Trablusgarp’ın işgalinden on gün sonra 21 Kasım 1911’deŞehzadebaşı’nda kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın başkanlığınaDamadFerid Paşa seçilmiş, 2. reislik ise Sadık Bey’e verilmiştir. Tunuslu

basın tarafından desteklenmiştir. İlmiye ağırlıklı, muhafazakâr bir firkadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na katılarak sona ermiştir. (Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 266-273.)

²¹⁶ Fuad Şükrü (Dilbilen)’nin öncülüğünde bir grup hukuk öğrencisi tarafından kurulan Selamet-i Umûmiye Kulübü(Mart 1908) İttihad ve Terakki’nin küskünleri Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo’nun yönlendirmeleriyle Osmanlı Demokrat Fırkası’na (Fırka-yı İbad) dönüşecektir. Kulüp Meşrutiyet’in kurumsal olarak yerleşebilmesi için halkın konferanslar ve eğitim yoluyla bilinçlendirilmesine öncelik vermiştir. Başkanlığına İbrahim Temo seçilmiştir(6 Şubat 1909). İkinci başkanlığını Abdullah Cevdet, genel sekreterliğini Fuad Şükrü’nün yaptığı Fırka’nın kurucuları arasında İbrahim Naci, Pertev Tevfik, Rıza Abut, Demokrat Mustafa gibi isimler yer almıştır. Parti, 31 Mart’ta isyancılara karşı oluşturulan “Hey’et-i Müttefika” içerisinde yer almıştır.

İstanbul’da 16 şubeye ulaşan Osmanlı Demokrat Fırkası taşrada da örgütlenmiştir. 1908 seçimlerine katılamamışlar; ancak bağımsız seçilen Görice mebusu Şahin Taki Fırka-yı İbad’ın Meclis-i Meb’ûsân’daki tek temsilcisi olmuştur. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi döneminde Fırka önde gelenlerinin tutuklanması ve işkence görmeleri İttihad ve Terakki ile ilişkilerin gerilmesinde etkili olmuştur. İbrahim Temo’nun Romanya’ya kaçmak zorunda bırakıldığı dönemde Bezmi Nusret, Parti sorumluluğunu omuzlamıştır (6 Nisan 1911). Ülkede İttihad ve Terakki karşıtı muhalefetin Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nda temerküz etmesinin yarattığı cazibeden uzak kalamayan Osmanlı Demokrat Fırkası 5 Aralık 1911 tarihli son toplantısında, Bezmi Nusret’in muhalefetine rağmen Hürriyet ve İtilaf’a katılma kararı almıştır. Parti üyelerinin bir kısmı Osmanlı Sosyalist Fırkası’na katılmıştır.

İstanbul’da *Selamet-i Umûmiye*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Muahede*, *Yeni Ses*, *Hukuk-ı Beşer*, *Genç Türk*, *Azad*, *Türkiye*; İzmir’de *Feryad*; Manastır’da *Hukuk-ı İbad*; Halep’te *Ahâli* Osmanlı Demokrat Fırkası’nın çıkardığı veya parti politikalarını destekleyen yayın organlarıdır.

Partinin temel görüşleri şöyledir: Demokrasi /hükümet-i amme ülkede ittihad-ıanâsırı ve terakkiyi sağlayacak anahtar kavramdır. Bunun için hukukun üstünlüğü ilkesinin tesis edilmesi gerekir. Çoğulculuk ve halkın eğitilmesi demokrasinin gerçekleşmesi için olmazsa olmazlardır. İslam demokrasiyle uyumludur. Parlamenterizm hem insan doğasına uygunluğu hem de istibâd karşıtı olması sebebiyle Osmanlıların da uzak kalamayacağı bir yönetim biçimidir. (Gökhan Kaya, *II. Meşrutiyet Döneminin Demokratları Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)*, İletişim, [İstanbul 2011], s. 107-207, Tunaya, a.g.e., s. 205-212, Yayınlayan Bülent Demirbaş, *İbrahim Temo’nun İttihad ve Terakki Anıları*, s. 208-214.)

²¹⁷ Hüseyin Hilmi, Namık Hasan, Pertev Tevfik, Baha Tevfik, Hamit Suphi, İbnü’l Tahir İsmail Faik partinin üyeleri arasındadır. Bunlar arasında bir işçinin yer almaması ilginçtir. İttihad ve Terakki’ye yönelik eleştirileri meşrutiyetteki eksiklikler bağlamında kalmış, sol söylem açısından yetersiz olmuştur. *İştirak*, *Sosyalist*, *Muahede*, *İnsaniyet*, *Beşeriyet* Fırka’nın yayın organlarıdır. Fırka yeterince yaygınlaşamamış ve kendi kendine sönmüştür. Paris şubesi 1913’te kurulan Yeni Hürriyet ve İtilaf’a katılmıştır. (Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 278-286.)

²¹⁸ Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. 7, s. 37-42,1987, s. 17-18, Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 36-41, Orhan Avcı, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, s. 104, Baran Hocoğlu, “II. Meşrutiyet’in İlanı Sırasında İki Tarz-ı Siyaset: Merkezîyetçiler ile Adem-i Merkezîyetçiler Mücadelesi”, s. 134.

Hayreddin Paşa'nın oğlu Salih Paşa, Şeyhülislâmlardan Hüseyin Hüsnü Efendi, Mustafa Sabri Efendi, Miralay Sadık Bey, Rıza Nur, Rıza Tevfik, gazeteci Lütfi Fikri, Gümülcineli İsmail Bey, Kemal Mithat, Hüseyin Siret, Mahir Sait, Ahmed Reşit (Rey), Şükrü el-Aseli Bey, Amasya mebûsu İsmail Hakkı Paşa, Müşir Fuat Paşa, Sivas mebûsu Nazaret Dağavaryan, Hama mebûsu Abdülhamid Zehravi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın diğer önemli simalarıdır. Fırka'yı güçlendirmesi umulan Miralay Sadık Bey gibi siyasî-askerî kişiliklerin de partiye davet edilmesi partideki "Münevveran-Sadık Bey ekibi" ayrışmasının temelini oluşturacaktır. Yüz kadar mebûsun parti kuruluş çalışmalarında yer aldığı bilgisi İttihad ve Terakki'yi çoğulcu demokrasiden taviz vererek otoriter politikalara meylettiren başlıca endişe kaynağını teşkil etmiş olmalıdır.²¹⁹

Arap ve Arnavut unsurlarına dayanan partide azınlıklardan Ermeniler de yer almış, Yahudiler hiç katılmazken Rumlar da Boşo ve Kozmidi Efendiler vasıtasıyla işbirliği olmasa bile kısmi bir ilişkiyi sürdürmüşlerdir. Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahâli Fırkası (Mustafa Sabri, Küçük Hamdi Efendilerin yanı sıra Fırka reisi Gümülcineli İsmail Bey de Hürriyet ve İtilaf'ta etkin isimler olacaktır.), Mutedil Hürriyetperveran Fırkası Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dâhil olan diğer siyasî partilerdir. 71 maddelik parti programı Ahmed Reşit (Rey) tarafından kaleme alınmıştır. Programa göre adem-i merkezîyetçi anlayışın yerleşmesi ve yeni haklar verilmesiyle gayrimüslimlerin ayrılıklarının önleneyeceği ümidinin hala korunduğu anlaşılmaktadır. Parti, İmparatorluğu kurtaracak ittihad-ianâsır fikrini, İttihadçılar gibi merkezîyetçiliği güçlendirmek sûretiyle değil adem-i merkezîyet politikası ile gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu adem-i merkezîyet anlayışının siyasî özerkliği içermeyen yerel yönetimlerin güçlendirilmesi çabasından ibâret olduğunun izah edilmesinde oldukça güçlük çekmişlerdir. Meşrutiyet ve liberal ekonomi talepleri İttihadçılarla örtüştükleri konulardır. Dinin siyasete alet edilmesine her iki Fırka da karşı olmakla birlikte özellikle seçim süreçlerinde bunu kullanmaktan çekinmemişlerdir. Dış politikada ise İngiltere ile köklü bir dostluk kurulması en belirgin hedefleridir. Yasama-yürütme dengesinde yasamayı öne çıkarmaları, seçmen yaşının 20'ye düşürülmesini talep etmeleri, ordu mensuplarının seçme hakkının ellerinden alınması daha çok İttihad ve Terakki'nin önünü kesmeye yönelik fikirler olarak programda yer bulmuştur.²²⁰

²¹⁹ Ali Birinci, a.g.e., s. 45-49, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. 1, s. 294-298.

²²⁰ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 50-64, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. 1, s. 298-300.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası; kulüp adı altında teşkilatlanmasını İkinci başkan Sadık Bey öncülüğünde kısa sürede tamamlamış, İstanbul'da 11 Aralık 1911 ara seçimini kazanarak(Tahir Hayreddin İttihadçı aday Dâhiliyenâzırı Memduh Bey'i bir oyla geride bırakmıştır.) İttihad ve Terakki Fırkası'nın karşısında en güçlü rakip olarak yerini almıştır.İttihad ve Terakki'nin Anayasa tâdilini teklif etmesi ve bunu başaramayınca baskın seçime gidebilmek için Meclis'i feshetme çabası muhalefetin bu seçim başarısının yarattığı endişe ile de bağlantılıdır. Bu başarı ve Meclis'in ikinci feshini müteâkip yapılacak olan seçimler,Fırka'da teşkilatlanma çabalarını hızlandırmıştır.Ferid Paşa'nın sağlık gerekçesiyle istifasının ardından Fırka riyasetine gelen Müşir Fuad Paşa partiden, bazı isimlerin Kamil Paşa'ya karşı bir darbe girişimi içerisinde bulunmaları nedeniyle ayrılmış, yerine İsmail Hakkı Paşa gelmiştir. 2-9 Haziran 1912 tarihlerindeki parti kongresinin ardından Münevveran takımı parti merkezine devam etmemeye başlamış, Gümülcineli İsmail'in Kamil Paşa Kabinesi'ne karşı bir darbe hazırlığı içerisinde yer aldığını fark eden Fuad Paşa da parti liderliğinden istifa etmiştir. Kamil Paşa'nın sadâretinde Sadık Bey tarafından partinin taşra teşkilatlarının kapatılması kararının alınması Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın fiilen sona erdiği anlamına geliyordu.²²¹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 1912'de Meclis'in feshini engellemek için müzâkereleri tıkama(obstrüksiyon) yöntemi ile gerçekleştirdikleri muhalefet oldukça ses getirmişse de feshi önleyememiştir. (18 Ocak 1912'de Meclis-i Mebûsân feshedilmiştir.) Bu düşünce daha ziyade gayrimüslim ve gayritürk unsurlar arasında taraftar bulmuştur. İttihad ve Terakki'nin Babîâli Baskını'yla (23 Ocak 1913) ipleri eline almasının ardından Mondros Mütarekesi'ne kadar etkinliğini kaybetmiştir.²²²

Parti teşkilatlanmasının başındaki isim olan Sadık Bey'in partiye yakın akrabalarını doldurması ve yapılan bağışları denetimsiz bir şekilde tasarruf etmesi parti çöküşünde taşra teşkilatlarının kapatıldığı 1 Ocak 1913'ten sonra da Rıza Nur tarafından bir "vasıta-i cerr" olarak adlandırılmasında etkili olmuştur.²²³

Hürriyet ve İtilaf Fırkası içerisinde başlıca iki hizip olduğunu söylemiş idik. Bunlardan birincisi Lütü Fikri, Rıza Nur ve Rıza Tevfik, İsmail Hakkı Paşa, Hüseyin Siret, Mahir Said, Kemal Mithat, Hoca Vasfi gibi meşrutiyetin kurtarıcılığına iman etmiş idealist aydınlar grubudur. Diğer ise acımasız siyasîrekâbetin daha merkezinde yer alan Sadık Bey,

²²¹ Ali Birinci, a.g.e., s. 65-71, Tark Zafer Tunaya, a.g.e., s. 300-306.

²²² Ali Birinci, a.g.m., s. 21-22.

²²³ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 82-83.

Gümülcineli İsmail, Mustafa Sabri Efendi, Dukakinzade Basri Bey ve Şaban Ağa'nın öne çıktığı gruptur. Tasfiyeye uğrayan memurlar, ulemâ sınıfı partinin başlıca dayanağını oluşturmuştur. Talat Paşa'nın İttihad ve Terakki'de oynadığı birleştirici ve uzlaştırıcı rolü oynayacak bir isim bulunamaması, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın en önemli handikapı olmuş, Parti'nin farklı hedef ve ideallere sahip kitle görüntüsünden kurtulmasına mani olmuştur. Meclis'in feshinden sonra Parti Sadık Bey ekibinin daha çok etkisine girmiştir. Ayrılımlar arttıkça eski Ahâli Fırkası ekibi (Gümülcineli İsmail) öne çıkmıştır.²²⁴

Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin tâdili meselesi İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkalarının çatıştıkları konuların başında gelmiştir. Yasama ve yürütme organları arasında fesih-adem-i itimâd dengesini düzenleyen bu madde; 1909 tâdilâtında Meclis'in feshini zorlaştıran şekliyle Meb'ûsân lehine yeniden düzenlenmişti. Gerek Meclis'te muhalif milletvekillerinin sayısının artması gerekse de İttihad ve Terakki'nin yürütme organı üzerindeki etkinliğinin artması sebebiyle İttihad ve Terakki bu maddeyi padişahın etkin olduğu eski haline getirmek ve olmazsa Meclis'in feshedilmesini sağlayarak bir baskın seçime gitmek politikalarını izlemeye başlamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu girişimi bir hükûmet darbesi, istibdât taraftarlığı gibi sert bir söylemle tenkit etmiş, Müstakillerin de dâhil olduğu uzlaşma toplantılarında Said Paşa'nınsadâretten ayrılarak tarafsız -Hürriyet ve İtilafçılar için bu isim Kamil Paşa'dan başkası değildi- bir hükûmet kurulmasını önşart olarak öne sürmüşlerdir. Kendileri de hükümdarın fesih-adem-i itimâd dengesinde yetkilerinin artırılmasını parlamentarizme daha uygun görmekle birlikte İttihadçılarının bu değişiklikle Meclis-i Mebûsân'ı kapatma emelinde olduklarını savunmuşlardır. Muhaliflerin çok şık olmamakla birlikte ellerindeki tek imkân olan müzâkereleri engelleme, uzatma (obstrüksiyon) çabalarına rağmen Meclis'te 13 Ocak 1912'de gerçekleşen oylamada kabul oyları 2/3 çoğunluğa erişmediği için (Kabul 125, ret 105 olması Meclis'te oluşan sayısal dengeyi de göstermektedir.) İttihadçılarının değişiklik talebi reddedilmiştir. Ancak bu durum Meclis'in feshi için gerekli olan Kabine-Meclis arasındaki ikinci ihtilâfının gerçekleşmesi olduğundan, istifasının hemen ertesi günü (31 Aralık 1911) yeniden sadârete getirilen Said Paşa (ve İttihadçılar), Ayân'ın da muvâfakatinin alınması sûretiyle Meclis-i Mebûsân'ı feshettirmeyi başarmıştır (18 Ocak 1912). 16 Ocak'ta Ayân Meclisi'nde yapılan oylamada 5 red oyuna

²²⁴ Ali Birinci, a.g.e., s. 84-96, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. 1, s. 309-310.

karşılık 39 kabul oyu çıkması muhalefetin son ümidini de kırmış ve ülke üç ay sürecek olan bir seçim sath-ı mailine girmiştir.²²⁵

1912 seçimleri İttihad ve Terakki için 1908 ile mukayese edildiğinde ilk defa örgütlü ve hemen bütün muhaliflerin desteğini almış bir siyasî rakiple mücadele anlamına geliyordu. Her iki taraf da gerek sahada gerek gazeteler üzerinden birbirlerine karşı yürüttükleri kampanyalarda centilmenlik ölçülerini bir kenara bırakarak sonuç odaklı acımasız bir rekâbet sürdürmüşlerdir. Bu uğurda dini siyasete alet etmekten de kaçınmamışlardır.²²⁶ İttihadçılar adına Ubeydullah Efendi, Hürriyetçiler adına Mustafa Sabri Efendi cami kürsülerinde taraftar toplamaktaydı. İttihad ve Terakki, bir muhalifler koalisyonunun neticesi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı bir siyasî fırka değil bir "ucube-i iştirak" olmakla itham ediyor, adem-i merkezियeti Osmanlı Devleti'ni parçalama projesi olarak takdim ediyordu. Hürriyet ve İtilaf ise İttihad ve Terakki Fırkası'nı 35. madde tâdili ile hükûmeti Meclis'e karşı sorumluluktan kurtaracak bir istibdâd arayışında olmakla, meşrutiyetin ruhu mesabesindeki matbuât, cemiyet ve içtima özgürlüklerini ortadan kaldırmakla itham ediyordu. Örfi idarenin varlığı bile "hürriyet" kavramı ile çelişmekte idi. Merkezियetçi ve Türkçü politikanın ittihad-ianâsırı çökerteceğini iddia eden Hürriyet ve İtilaf, Trablusgarp ve Bosna'nın da yine İttihad ve Terakki politikaları ile bu duruma geldiğini savunuyordu. Borçlanma politikaları ise ülkenin geleceğini ipotek altına alıyordu. İttihad'a yönelik Türkçülük ithamına rağmen yerel dillerin öğrenilmesine mukâbil memurların resmi dil olan Türkçeyi öğrenmesi gerektiği konusunda her iki Fırka'nın da hemfikir oldukları görülmektedir. Fikirlerle değil şahsiyâtla uğraşılması her iki partinin de birbirlerini itham sebebi idi. Rum Meşrutiyet Kulübü ile Hürriyet ve İtilaf'ın yaptığı seçim işbirliği İttihadçıların karşı propagandasına malzeme teşkil etmişti. Ermeniler ve Bulgarlar her iki partiye bölünmüşken Arnavutlar ve Sosyalistler Hürriyet ve İtilaf'ı destekliyorlardı. İttihad ve Terakki'nin adeta bütün bir devlet mekanizmasını seçimi kazanmak üzere seferber etmesi Hürriyet ve İtilaf'ın işinin ne kadar zor olduğunu göstermekteydi. Asker ve memurları İttihad ve Terakki'ye kaptırdığının farkında olan Hürriyet ve İtilaf; ağa, eşraf ve köylüleri kazanmaya çalışmıştır. Gazetelerde yaygın bir şekilde yer alan muhalif adaylar ve seçmenlere yönelik baskı haberlerinin, propaganda unsuru

²²⁵ Anayasa fesih sonrası seçimler için iki ayı öngörürken bu süre İntihab-ı Meb'ûsân Kanun-ı Muvakkat'ında(2 Ağustos 1908) 5 Kânun-ı Sani 1327 tarihli irâde ile üç ay olarak değiştirilmiştir. (Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 105-121.)

²²⁶ İttihad ve Terakki kulüplerinde ulemâ tarafından meşruti rejimin dini terminoloji ile anlatıldığı konferanslara katılan talebe-i ulûm üç aylar vesilesiyle vaaz etmek üzere dağıldıkları Anadolu ve Rumeli köylerinde İttihad ve Terakki'nin imajına katkı sağlıyorlardı. Şehzadebaşı Kulübü'nde kurulan "Heyet-i İlmiye", Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na destek veren Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin etkisini kırmaya mâtuf çalışmalar yapıyordu. (İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s. 65.)

olan abartı payından sarf-ı nazar edilse bile mühim bir kısmının doğru olması o seçim atmosferi için şaşırtıcı bir iddia olmasa gerektir. Umumî İctimaat Kanunu'nda (9 Haziran 1909), yapılan değişikliklerle açık alanlarda yapılacak mitinglerin engellenmesinin de muhaliflerin yelkenlerine dolan rüzgârı azaltmaya mâtuf olduğu rahatlıkla düşünülebilir. Rıza Tevfik'in tutuklanması, Gümölcineli İsmail'in askere alınması, Lütü Fikri'nin seçimlere katılmasının engellenmesi liderlere yönelik baskının tipik bir tezâhürüydü. 1912 seçimleri için kullanılan "sopalı seçim" tabiri İttihad ve Terakki'nin seçim başarısını tek başına açıklamasa da yaygın bir baskının varlığını göstermektedir. Seçim başarısızlığı, Sadık Bey takımının parti üzerinde kurduğu tahakküm, Divan-ı Harb'in baskısı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı küçülme sürecine sokmuştur.²²⁷

Muhalif Arnavut mebusların Meclis'e girememesi, Arnavutluk'ta bir süredir başlamış olan ve her geçen gün bağımsızlığa doğru meyleden hareketlerin daha da büyümesinde etkili olmuştur. Ordunun politik dengede tarafsız kalmayıp İttihad ve Terakki'den yana tavır alması, kendi muhalefetinin de yine ordu içinden çıkmasına sebep olmuştur. "HalaskârânZâbitân" adıyla ortaya çıkan bir grup subay ordunun politikadan uzak tutulması talebiyle politikaya müdâhale etmişlerdir ki bu müdâhaledeki ironik çelişki aşikârdır. İttihadçı subayların imtiyazlarına yönelik tepkinin yanı sıra gelişen iç ve dış hadiselerin doğurduğu gelecek kaygısı da bu tepkide rol oynamıştır. Binbaşı Kemal (Şenkıl)'ın liderliğini yaptığı HalaskârânZâbitân grubu Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nâzırı olan Nazım Paşa ile irtibat kurmuştur. Melami Şeyhi Terlikçi Salih Efendi harekete insan kaynağı temin ederken Prens Sabahaddin Bey ve Şerif Paşa da politika arenasının bu yeni oyuncusuna maddi destek olmuşlardır. Ancak hareket siyâsî partilerden bağımsız görünmeye çalışmıştır. Feroz Ahmad, Halaskârân grubunun beyannâmesinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyen gazetelerde yer almasını Fırka-Grup ilişkisine delil addetse de bunun organik bir ilişkiyi ispat için yeterli olamayacağı açıktır. Zaten Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda yaşanan parti içi rekâbet buna izin vermemiş ancak hareket başarı kazandıkça Fırka hareketi sahiplenmeye çalışmıştır. Arnavutluk'taki hadiselerle aynı devirde yaşanması her iki gelişmeyi de beslemiştir. İttihatçıların Halaskârân'ın gücünü kestirememesi de bunda etkili olmuştur. Arnavutluk'taki isyanın bastırılmasında gevşeklik göstermesi ve ordu bütçesinin denetlenmesi gibi konularda direnmesi gibi nedenlerle 9 Temmuz 1912'de Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın İttihad ve Terakki tarafından istifaya zorlanması da bu gruba verilen bir taviz gibi

²²⁷ Ali Birinci, Meclis'e girmeyi başarabilen muhalif vekil sayısını 15 olarak veren Tunaya'ya itiraz eder, birinin ismini tespit edemediği sadece 6 milletvekilinin muhalefet adına Meclis-i Meb'ûsân'da yer aldığı belirtir. (Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 122-163.)

görülmektedir. Onu, halefi Hurşit Paşa'nın istifasının takip etmesi, Maliye Nezareti'nin de boş olması Sadrazam Said Paşa'nın direncini kırmış, tâyinler konusunda İttihad ve Terakki'yle de anlaşamayınca 4'e karşı 194 oyla güvenoyu aldığıının ertesi günü gerek muhaliflerin gerek Halaskârân cuntasının beklentisi doğrultusunda istifa etmiştir (16 Temmuz 1912). 18 Temmuz 1912'de seslerinin Padişaha duyurulacağından emin olarak Şûrâ-yı Askerî'ye isteklerini bildiren bir mektup göndermeleri üzerine 19 Temmuz 1912'de orduyu siyasetten uzak tutmak amacıyla V. Mehmed Reşad tarafından yayımlanan beyannâmeninbaşarılı olamadığı ortadadır. İttihadçılar yaşanan iç ve dış gelişmeler karşısında, seçimlerle yasama organında elde ettikleri başarıyı yürütme organına taşıyamamış ve bir uzlaşma sağlaması ve tarafsız olması umulan Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi kurulmuştur (22 Temmuz 1912). Nazım Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne getirilmesi Halaskârân'a verilmiş bir tavizdir. 25 Temmuz'da gazetelerde yayınlanan HalaskârânZâbitân bildirisini, Meclis başkanına gönderilen ve Meclis'i "Fındıklı Tiyatrosu" benzetmesi ile tahkir eden tehdit mektubuyla birleşerek meşrutiyet üzerinde kara bir gölge teşkil etmiştir. Tarafsız Kabine'nin (!) arzusu da aynı istikamette olunca daha dördüncü ayında Meclis-i Mebûsân yeniden feshedilmiştir (4 Ağustos 1912). Şikâyet edilen konu(ordunun politikaya bulaşması) aynı olmakla birlikte, artık şikâyetçi olan taraf değişmiştir: İttihad ve Terakki. 1912 seçimlerinde muhalefetin Meclis'te toplumsal temsil güçlerinin altında yer alması, bu silahlı muhalefetin onlar tarafından eleştirilmesini engellemiş görünmektedir. Hatta İttihad ve Terakki'nin otoriter tavırlarına karşı Halaskârân grubunun, tıpkı 1908'deki İttihadçılar gibi "nigehbân-ı meşrutiyet" olarak görülmesine yol açmıştır. Balkan Savaşları hararetini korurken 25 Ekim 1912 tarihli irâde ile uygun bir zamana ertelenen seçimler ancak 1914'te yapılabilmiş ve İttihad ve Terakki'ye, muhalefetin yer almadığı bir Meclis-i Mebûsân'ı altın tepside sunmuştur. Balkan Savaşları'nda da yer alan Halaskârân grubu üyelerinden bir kısmı daha sonra tutuklanmış bir kısmı da "taklib-i hükûmet" girişimi içerisinde yer almıştır.²²⁸

Hizb-i Terakki ve Fırka-yı İstiklaliye mensuplarının birleşerek Kütahya mebûsu AhmedFerid (Tek) önderliğinde kurdukları yaklaşık kırk mebûstan oluşan Müstakiller Grubu ise İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf arasında bağımsız kalmaya çalışan bir grup

²²⁸ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 164-180, Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 130-149, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. 1, s. 344-366. Babanzâde İsmail Halaskârân'ın aç kalma korkusunu dile getirişlerini ordu mensubu olmanın şerefi ile bağdaştıramaz. (Babanzâde İsmail Hakkı, "Halaskârân Vatan Grubunun Beyannâmesi Münasebetiyle", *Tanin*, 1912.07.27, no: 1403.)

olmuştur. Kırkkilise mebûsu Mustafa Arif, Kırkor Zöhrab grubun öne çıkan diğer isimleridir. Sabahaddin Bey ve arkadaşlarını da ayrı bir grup olarak saymak iktizâ eder.²²⁹

Meclis-i Mebûsân'ın fesih rüzgârına tutulduğu 1912'de Müstakiller Grubu tarafından Türkçü programı ile dikkat çeken “Milli Meşrutiyet Fırkası”²³⁰ kuruldu (5 Temmuz 1912). “Lynch meselesi”nde İttihad ve Terakki ile iyice görüşleri ayrışan AhmedFerid (Tek) Bey'in yanı sıra Fizan mebûsu Abdurrahman Cami (Baykut), Canik mebûsu Mehmed Ali'nin kurucuları arasında yer aldığı partiye Ahmed Agayef, Yusuf Akçura ve Abdullah Cevdet gibi aydınların da destek verdiği görülür. *İfham* ve *Vazife* adlı gazetelerde siyasî görüşlerini duyurmaya çalışmışlardır. Fırka; parlamentarizmden ziyade meşrutî monarşiyi öne çıkaran, Türklüğün Osmanlı milletler mozayîğini bir arada tuttuğuna inanan bir siyasî görüşe sahipti. Bu sebeple Hürriyet ve İtilafçılar tarafından İttihad ve Terakki Fırkası'nın kılık değiştirmiş hali olarak tenkit edilmiştir. *İfham*'ın kapatılması AhmedFerid'in ihtiyat askeri olarak orduya alınması Fırka'nın kapatılmasında etkili oldu.²³¹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Meclis'te ancak 6 kişilik bir temsil gücüne sahip olmasının, Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'ne konforlu bir gölgelik teşkil etmeyeceği açıktır. Nitekim Kabine de çok partili sistemi geliştirme konusunda yeterli iştaha sahip görünmemektedir. Kuruluşunda verdiği desteğin karşılığını alamayınca Hürriyet ve İtilaf Fırkası da muhalefet safında İttihadçılara omuz vermiş, bu durum “Bîtaraf Kabine”nin bertaraf olmasında başlıca etken olmuştur. Ahmed Muhtar Paşa'nın halefi Kamil Paşa da (29 Ekim 1912), bir siyasî partiye zimamını teslim etmeyecek kadar tecrübeli bir eski zaman ricâli idi. Bu sebeple Hürriyet ve İtilaf'ın ikinci reisi Sadık Bey'in Fırka'nın taşra kulüplerini kapatması (1 Ocak 1913)²³², Dâhiliye Nâzırı Ahmed Reşit'e İttihad ve Terakki şubelerini kapatma hususunda cesaret vermiş olmalıdır. Bu durum her iki Fırka'yı da Kamil Paşa'ya karşı darbe planları yapmaya sevketmiş, ancak İttihadçılar daha atik davranarak Babîâlî Baskını'nı gerçekleştirmiş (23 Ocak 1913), Edirne'nin Bulgar eline düşme tehlikesi ise bunun

²²⁹ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 41, 53-54.

²³⁰ *İfham* gazetesinde görüşlerini ifade eden Milli Meşrutiyet Fırkası'nın reisi eski Kütahya mebusu ve *İfham* başyazarı Ferid'tir. Yusuf Akçura, eski Fizan mebusu Cami Bey de diğer önemli isimlerindedir. Maddi sıkıntılar ve eleman kıtlığı 1912'de partinin sonunu hazırlamıştır. (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. 1, s. 381-384.)

²³¹ Ali Birinci, a.g.e., s. 181-189.

²³² Sadık Bey'in bu kararında hükûmeti kendi kabinesi addeden parti mensuplarının taleplerine cevap vermekte güçlük çekişi, Kamil Paşa ile yaptığı görüşmenin meçhul muhtevası ve Gümülcineli İsmail'in hükûmet karşıtı hareketler içerisinde olması etkili olmuş olabilir. Nitekim Gümülcineli İsmail'in darbe peşinde olduğunu fark eden Müşir Fuat Paşa parti başkanlığından ayrılmış, parti bundan sonra Gümülcineli, Dukakinzade ve Mustafa Sabri'nin kontrolünde bir “ihtilal komitesi” hüviyeti almıştır. (Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 195-196.)

için oldukça inandırıcı bir bahane teşkil etmiştir. Devlet iktidarını bizzat ele alan İttihadçılar, “meşrutiyet caddesini” stabilize etmek için bütün muhalefeti yok etme yoluna gitmişler; Kamil Paşa, Cemaleddin Efendi, Sadık Bey Mısır’a kaçmış, Rıza Nur Paris’e, Ali Kemal Viyana’ya yollanmış, Gümülcineli İsmail susma sözü vermiş, Mustafa Sabri Romanya’ya gitmiştir. Bu arada Prens Sabahaddin’i fikrî ve siyasî önder kabul edenlerden Safvet Lütfi, Nihat Reşat ve Ahmed Bedevi (Kuran)’ın öncülük ettiği bir grup hükûmet darbesi yapmaya kalkmışlar ancak başarısız olmuşlardır. Safvet Lütfi’nin 16 Mart 1913’te tutuklanmasına rağmen Prens Sabahaddin, tutuklanmasının doğuracağı aksülamelden endişe eden Talat Paşa’nın uyarmasıyla, Avrupa’ya kaçmayı başarmıştır.²³³

Abdülhamid’in hal’i (27 Nisan 1909) İttihad ve Terakki’ye nasıl iktidar mücadelesinde saltanat kurumunu bir kutup başı olmaktan çıkarma fırsatı vermişse Mahmud Şevket Paşa’nın öldürülmesi de iktidar ipini bizzat ele alma fırsatı vermiştir. Zira Mahmud Şevket Paşa her ne kadar İttihadçıların güvenoyu verdiği bir kabine kurmuşsa da İttihad ve Terakki’ye mahkûm bir politika izlemeye yanaşmıyordu. Cinayeti müteâkip yapılan yargılamalarda Yüzbaşı Kazım, Çerkez Ziya ve ağabeyi Hakkı gibi basit katillerin yanı sıra Tunuslu Hayreddin Paşazade Damad Salih Paşa’ya vicahen, Prens Sabahaddin ve Şerif Paşa’ya gıyaben idam cezasının verilmesi olayın siyasî boyutunun büyüklüğü hakkında bir ipucu verdiği gibi siyasîrekâbetin düştüğü derekeyi göstermektedir. Kamil Paşa’nın da İttihad ve Terakki’nin bütün itirazına rağmen o tarihlerde İstanbul’a gelmesi cinayetin bir iktidar oyunu olarak kurgulandığı iddialarını destekler görünmektedir. Cinayeti kim işlemiş olursa olsun bundan en kârlı çıkan taraf kuşkusuz İttihad ve Terakki Fırkası olmuştur. Böylece hem Mahmud Şevket Paşa’dan hem de muhalefetten kurtulma fırsatı elde etmişlerdir. İktidar gücü tarafından mağdur edilerek yurtdışına gitmek zorunda bırakılan Hürriyet ve İtilaf mensuplarının bundan sonraki faaliyetleri sadece siyasîrekâbetin sertliği ile izah edilemez. Nitekim Şerif Paşa, Sadık Bey ve Gümülcineli İsmail’in liderliğinde tekrar toparlanmaya çalışan Parti’nin İttihad ve Terakki’ye karşı Rus Çarı’ndan, İngiliz Kralı’ndan ve Fransa Cumhurbaşkanı’ndan yardım talep etmesi, hele Miralay Sadık ve Gümülcineli İsmail’in İngiliz istihbaratı için çalışmayı kabul etmesi hazmı oldukça zor gelişmelerdir. Birinci, Meşrutiyet devrini Türk demokrasi tarihinin bir laboratuvarı olarak gören yorumlara temelde katılmakla beraber bu tecrübe için

²³³ Ali Birinci, a.g.e., s. 190-205, Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 170-175, Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, c. 1*, s. 307-315.

ödenen bedelin (koca bir imparatorluk) çok yüksek olduğu yorumu ile tarihe dikkate değer bir şerh düşmüştür.²³⁴

2.7. SİYASİ MUHAREBENİN ÖN CEPHESİ: GAZETELER

II. Meşrutiyet'in çok partili siyasî ikliminde görülen sert rekâbetin bir izdüşümü de basın alanında yaşanmaktadır. Meşrutiyetin temin ettiği "hürriyet" in doğal bir sonucu olarak sansür geçici bir süre de olsa sona ermiş ve basın yayın alanında tam bir "matbuât patlaması" yaşanmaktadır. 25 Temmuz 1908 sabahından itibaren mevcut gazeteler nüshalarını sansür heyetine göndermeme kararı²³⁵ alırlar. Temmuz 1908'den Mart 1909'a 308'i yalnız Türkçe olarak yayınlanan 730 gazete imtiyazı alındığı düşünülürse patlama ifadesinin abartılı olmadığı anlaşılabilir. Bu hareketlilik yaklaşık 175 kişilik bir yazar kadrosunun eseridir. Ancak 31 Mart Olayı, Babıâli Baskını, Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi Türk basınındaki bu heyecanın sönmesindeki başlıca âmiller olacaktır. İktidar gücü tarafından basın üzerinde kurulan baskı kadar bu gazetelerin gerekli maddi ve entellektüel birikime sahip olmamaları da bu sönüşte etkili olmuştur.²³⁶

Meşrutiyet ilan edildiği sırada İstanbul'da yayınlanan gazetelerin en mühimleri, Ahmed Cevdet'in *İkdam*'ı, Mihran Efendi'nin *Sabah*'ı, Ahmed Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'i, Ahmed İhsan'ın *Servet-i Fünun*'udur. İttihadçıların basın alanındaki tecrübesi Temmuz İnkılâbı'nın çok öncesine dayanır. Eğitim ve basın İttihadçıların toplumu modernleştirme projesinin iki mühim ayağını teşkil etmiştir. Daha 1895 Eylül'ünde İbrahim Temo ve arkadaşlarınca yazılan "Vatan Tehlikede" başlıklı beyannâmede matbuât serbestliğine vurgu yapılmıştır. Mısır'da bastırılan 1897 tarihli nizamnâmede ise Cemiyet'in sesi olacak bir gazete çıkarılmasının, iç ve dış kamuoyunun kazanılması adına dil bilen aydınlar istihdam edilmesinin önemi vurgulanmıştır. Ali Şefkâti'nin İtalya'da çıkardığı "*İstikbal*" ve Londra'da çıkarılan "*Hayal*" ve "*Hürriyet*" bu konuda öncü rol oynar. 1908'de yayımlanan nizamnâmede ise Cemiyet'in yayın organı olarak Ahmed Rıza'nın Paris'te Türkçe

²³⁴ Birinci; Okandan ve Tunaya'nın cinayetten Hürriyet ve İtilaf'ı sorumlu tutmalarını, delillendiremedikleri bir iddia olması hasebiyle reddeder. Üstelik bunun Babıâli Baskını'na bir tepki olarak gerçekleştirildiği iddiasını, bu baskının muhatabının Hürriyet ve İtilaf değil Kamil Paşa Kabinesi olması hasebiyle çelişkili bir yorum olarak değerlendirir. Mahkeme kararında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın herhangi bir ithama mâruz kalmamış olması da ona göre birkaç eski Fırka mensubunun olaya karışmış bulunmasının parti tüzel kişiliği ile ilişkilendirilemeyeceğine kanıt olmuştur. (Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 206-228.)

²³⁵ Hamza Çakır, Hakan Aydın, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Basın Sansürü, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*", Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, [Konya 2010], s. 237.

²³⁶ Uygur Kocabaşoğlu, "Hürriyet"i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını, s. 3-11, Uygur Kocabaşoğlu, "İkinci Meşrutiyet'in Birinci Meşrutiyeti: 'Matbuât', *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, Konya, 2010, s. 223-224.

ve Fransızca olarak çıkardığı “*Meşveret* (1 Aralık 1895)” ve “*Şûrâ-yı Ümmet*(15 Nisan 1902)” gazetelerinin adları verilmiştir.*Meşveret*’in ve İttihad ve Terakki’nin temel sloganı olan “düzen içinde ilerleme”,Ahmed Rıza’nın alâmet-i fârikası Pozitivizmin harekete kattığı bir renktir. Ancak istibdâta son vermek ve meşrutiyeti geri getirmek gibi iki büyük ortak paydanın Cemiyet üzerine gerdiği perde aralanırsa bir muhalifler koalisyonu şeklindeki hiziplerin varlığı görülecektir. Mizancı Murad’ın İstanbul, Kahire, Paris, Cenevre’de yayımladığı “*Mizan*(21 Ağustos 1886)”, Abdullah Cevdet’in Cenevre’de çıkardığı ve Batıcılığın öncü gazetesi olan “*İçtihad*(1 Eylül 1904)”, Prens Sabahaddin’in “*Terakki*(1906)” dergisi İttihad ve Terakki bünyesinden uç veren diğer dallardır. Yabancı postaneler aracılığıyla ülkeye kolayca sokulan bu gazeteler, özellikle öğrenciler arasında büyük bir heyecan yaratmakta ve Cemiyet’in taraftar kitlesini hızla artırmaktadır. Zaten gazetelerden meşrutiyetin propagandasının yanında beklenen bir diğer amaç da bu idi. Devrim öncesi çıkarılan gazetelerden *İçtihad* hariç hemen hepsinin varlığını sürdürmemesinde Osmanlıcı ideallerin zaman içerisinde sönmüşleşerek yerini milliyetçiliğe terk etmesi etkili olmuştur.²³⁷

Meşveret’in Rum azınlığa verdiği destek daha İslamcı bir çizgide bulunan *Mizan*’la arasının açılmasına sebep olmuş, bilâhare padişahla anlaşarak İstanbul’a dönmesi Mizancı Murad’ın Devrim sonrası gözden düşmesinde başlıca âmil olmuştur. İdam mahkûmu bir muhalif olarak Paris’te el üstünde tutulan Mizancı Murad, bu hatası ve Parti’ye yönelik muhalefeti nedeniyle önce tutuklanmış, ardından Rodos ve Midilli’ye sürülmüştür. İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet’in Cenevre’de çıkardıkları “*Osmanlı*(1 Aralık 1897)” gazetesi, onların bilâhare Padişah’la barışıp elçiliklerde doktorluk görevi almaları üzerine Prens Sabahaddin’in babası DamadMahmud Paşa tarafından satın alınmıştır.²³⁸

Gazetelerin nefesinin çabuk tükenmesi, siyasî partilerle özdeşleşme, haberciliğin ikinci planda kalması II. Meşrutiyet basınının temel özellikleridir. *Tanin*, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, *Yeni Gazete* bu dönemin en uzun soluklu gazeteleridir. Selanik’te *İttihad ve Terakki*, *Hürriyet*, *Rumeli*; İstanbul’da *Tanin*, *Şûrâ-yı Ümmet* gibi doğrudan İttihad ve Terakki’ye bağlı gazetelerin yanı sıra *Tasvîr-i Efkâr*, *Tercümân-ı Hakikat*, *Silah*, *Bomba*, *Hak*, *İstiklal*, *Karagöz*, *Kalem* -son ikisi mizah gazetesidir- gibi İttihad ve Terakki’yi destekleyen geniş bir

²³⁷ Bünyamin Ayhan, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihad ve Terakki, Siyaset ve Basın”, s. 61-65, Caner Arabacı, “İttihad ve Terakki Basını”,Ed. Hakan, Aydın, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Palet Yayınları, Konya, 2010, s. 73-79.

²³⁸ Caner Arabacı, a.g.m., s. 96-105. Temo, hatıratında 31 Mart’ı “inkılâb-ı sahih” olarak adlandıran bir yazısından ötürü tartıştığı Mizancı Murad’ı isyanın bastırılmasından sonra hakaretlerle kapatıldığı hapis odasında ziyaret etme cesareti gösteren tek kişi olarak dostluğun hakkını verdiğine yer vermektedir. (Yayımlayan Bülent Demirbaş, *İbrahim Temo’nun İttihad ve Terakki Anıları*, s. 192-195.)

basın yelpazesi söz konusu idi. Fedakârân-ı Millet Cemiyeti *Hukuk-ıUmumîye* gazetesi tarafından; Ahrar Fırkası *Serbestî* ve *Osmanlı* gazetelerince; Osmanlı Demokrat Fırkası *Türkiye*, *Feryad*, *Hukuk-ı İbad* ve *Ahâli* gazeteleri tarafından destekleniyordu. *Volkan* gazetesi İttihâd-ı Muhammedî Fırkası'nın; *Tanzimat* 1911'den sonra Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın; *Yeni Gazete*, *Sada-yı Millet*, *İkdam*Ahâli Fırkası'nın; *İştirak*, *Sosyalist*, *İnsaniyet* Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın sesi idi.²³⁹

Tezimize konu olan Babanzâde'nin fikirlerini sütunlarından takip etmeye çalıştığımız ve II. Meşrutiyet sonrasında İttihad ve Terakki'nin İstanbul'daki en güçlü sesi olması hasebiyle ayrı bir başlığı hak eden *Tanin*,meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra 1 Ağustos 1908'de Hüseyin Cahid (Yalçın), Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım (Kadri) tarafından kurulmuştur. Gazete fikri Hüseyin Kazım'dan gelmiş, “çınlama, tınlama” manasına gelen adını ise Tevfik Fikret koymuştur.Tevfik Fikret İttihad ve Terakki'nin yanlış politikalarına karşı gösterdiği tepki sebebiyle, Hüseyin Kazım ise çeşitli idarî görevleri kabul etmesi üzerine gazeteden ayrılınca gazetenin bütün sorumluluğu Hüseyin Cahid'in omuzlarına kalmıştır. Fikret'in kırılğan yapısı da uzun süre dargın kalmalarına sebep olacak kadar bu ayrılıkta etkilidir. Tamamen kapandığı 1925'e kadar Divan-ı Harbi Örfi tarafından 13 kez kapatılıp *Yeni Tanin*, *Cenin*, *Senin*, *Renin*, *Hak* gibi adlarla yeniden yayınlanmasıyla Lütfi Fikri Bey'in *Tercüman*'ını müteâkip hatırı sayılır bir şöhrete sahip olmuştur. Bu kapatılmalarda zaman zaman İttihad ve Terakki ile yaşanan sıkıntılar da etkilidir. Kurucularının yanı sıra Babanzâde İsmail Hakkı, Falih Rıfkı Atay, Aka Gündüz, Hakkı Tarık Us, Muhittin Birgen gibi birçok önemli yazarı vardır. Bir fikir gazetesi olma iddiasını aşarak bir kavga gazetesi haline de gelmiştir. *İkdam* başyazarı Ali Kemal ve *Tercüman* başyazarı Lütfi Fikri baş hasımlardır. 31 Mart isyancılarının hedefindeki isimlerden biri olan Hüseyin Cahid Rus elçiliğine sığınarak kurtulmuş fakat kendisine benzetilen Lazkiye Mebûsu Emir Arslan o kadar şanslı olamamıştır.Gazetenin henüz kuruluş aşamasındaki heyecanın bir tezâhürü olarak Hüseyin Cahid'in serdettiği bağımsız olma arzusu siyasî kavganın göbeğinde yer alması hasebiyle gerçekleşmemiştir. Partinin gazete üzerinde giderek daha fazla hâkim olması üzerine Hüseyin Cahid*Tanin*'i İttihad ve Terakki'ye dokuzbin liraya satar(30 Ocak 1914).²⁴⁰

İttihad ve Terakki merkez-i umumîsinin II. Meşrutiyet'in ilanını müteâkipSelanik'te çıkardığı gazetelerden biri de Cemiyet'le aynı adı taşıyan “*İttihad ve Terakki*(6 Ağustos

²³⁹ Uygur Kocabaşoğlu, “Hürriyet”i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basımı, s. 12-13, Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, c. 1*, s.65-66.

²⁴⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, Edebiyat Anıları, s. 166-168, Uygur Kocabaşoğlu, “Hürriyet”i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basımı, s. 64-65, Caner Arabacı, “İttihat ve Terakki Basımı”, s. 119-136.

1908)’dir. “*Silah*” gazetesi ise Parti taraftarı Mülazım Hasan(Silahçı Hasan) tarafından 23 Temmuz 1909’da çıkarılmaya başlanmıştır. Yazıları genelde askerliğe dâirdir. Onun öldürülmesi gazetenin de sonu olur. İttihad ve Terakki’nin parasıyla kurulan son gazete olan “*Akşam*(1922)”, savaşın kaybedilmesi üzerine karşı yönde bir yayın politikası benimsemiştir.²⁴¹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın çeşitli tarihlerde kapatıldığı için farklı isimler altında çıkan yayın organlarının birinci dizisi; *Tesisat-Takdirat-Teşkilat-Teminat-İfham-Tanzimat* gazeteleridir. İkinci dizi ise *Şehrah-Alemdar-Nevrah-Yeni Yol-Meslek-Bedahet-Mukavemet-Hedef-Necdet-Hemrah-Darbe* gazetelerinden oluşur. İzmir’de *Müsâvât*, Kastamonu’da *Zafer* Fırka’nın taşradaki sözcüleriydi. *Alemdar*, *İkdam*, *Yeni İkdam*, *İktiham*, *Sabah*, *Yeni Gazete* ise Hürriyet ve İtilaf çizgisinde yayın yapan gazetelerdir. Lütü Fikri, Rıza Tevfik, Rıza Nur, Mustafa Sabri Efendi, Bekir Fahri, eski İzmit Mutasarrıfı Cemal bu gazetelerin yazar kadrosunun en çok öne çıkan isimleri idi. Fırka reisi Fuad Paşa’nın hiçbir gazetenin partinin resmi yayın organı olmadığını ilan etmesi şekil olarak doğru olmakla birlikte daha çok bu yayın organlarını rakiplerin hedefi olmaktan korumaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmektedir.²⁴²

Hürriyetin sorumlulukla dengelenmemesi, gazete çıkarmada herhangi bir kaydın olmaması gibi nedenler basın; kısa sürede halkın “nâşir-i efkârı” olma gibi mukaddes bir mevkiden şantaj, itibârcellâtlığı, küfür ve hakaret derekesine gerilemesine sebep olmuş ve bir yandan basın mensuplarının kendi aralarında örgütlenme arayışını²⁴³ diğer yandan da hükûmetin bir Matbuât Nizamnâmesi çıkarma çabasını hızlandırmıştır. Ancak 31 Mart Olayı’nın İttihadçılar üzerinde yarattığı korku 16 Temmuz 1909’da çıkarılan Matbuât Nizamnâmesi’nin özgürlük-güvenlik dengesinde çitayı yükseltecek bir kalite getirmekten ziyade özellikle muhalif basının üzerinde sallanan bir “Demokles Kılıcı” olarak tezâhür etmesine sebep olmuştur.²⁴⁴

²⁴¹ Caner Arabacı, a.g.m., s. 139-150.

²⁴² Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkasını Destekleyen Matbuât”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. 7, s. 37-42, 1987, s. 9-13, Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 72-81.

²⁴³ 30 Temmuz 1908’de Cemiyet-i Matbuât-ı Osmaniye kurulmuş ve 7 Eylül 1908’de devlet büyüklerine hakaret edilmemesi, inanç ve etnik grupları kışkırtıcı yayınların yapılmaması gibi konuları içeren bir matbuât programı da belirlemiştir. (Hamza Çakır, Hakan Aydın, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Basın Sansürü”, s. 242-243, Hakan Aydın, “Cemiyet-i Matbuât-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 27, Bahar 2010, s. 553-569.)

²⁴⁴ Bünyamin Ayhan, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki, Siyaset ve Basın”, s. 53-54.

1909'un ortasından itibaren halkı kışkırtma iddiasıyla kapatma ve para cezası muhalif basına karşı oldukça kolay uygulanıyordu. Matbuât Nizamnamesi'nde gazete imtiyazı alma bedellerinin aşırı yükseltilmesi (500 lira) bu hususta uygulanan bir başka tedbir oldu. Bu süreçte Cemiyet ve meşrutiyet karşıtı olma ithamıyla kapatılan ilk gazete "Hilal"dir. Mevlanzade Rifat'ın "Serbestî" gazetesi kapatıldığı gibi kendisi de sürgün edilir. Rıza Nur ülkeyi terk etmek zorunda kalır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Meclis kürsüsünde ve basındaki güçlü sesi Lütfi Fikri Bey'in²⁴⁵ yayınladığı "Tanzimat", 21 kapatma ile bu alanda menfi bir rekora sahiptir. "Fesatçı, kundakçı" gibi ithamlar iktidar gücünü elde eden gruba göre muhatap değiştirir hale gelmiştir. Gazetecilerin Sinop, Çorum ve Ankara'ya sürgün edilmeleri, sokak ortasında öldürülmeleri basına uygulanmaya başlanan baskının Abdülhamid sonrasında daha korkunç bir şekilde hortlaması anlamına geliyordu. Serbestî'nin başyazarı Hasan Fehmi (6 Nisan 1909), Sada-yı Millet'in başyazarı Ahmed Samim (9 Haziran 1910); Şehrah yazarı Zeki Bey (10 Temmuz 1911); Silah, Bomba ve Süngü'de yazan Hasan Tahsin bu yıkıcı rekâbetin başlıca kurbanları oldular. Özellikle Hasan Fehmi'nin öldürülmesiyle başlayan kitlesel protestolar bir hafta sonra 31 Mart'ı netice verecektir. Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi (11 Haziran 1913) İttihatçıları daha yasağcı bir tutuma yöneltir. I. Dünya Savaşı'nda çıkarılan sansür yönetmeliği basın özgürlüğünü daha da kısıtlamıştır.²⁴⁶

2.8. MEŞRUTİYET KURUMLARI

Seçim kavramını merkeze aldığımızda Türk demokrasi tecrübesini 1840'larda vergi tahsili için oluşturulan yerel düzeydeki Muhassıl Meclisleri'ne²⁴⁷ üye seçimi süreçlerine kadar uzatmak mümkündür. 1845'te Meclis-i Âli-i Tanzimat'a vilayetlerden ikişer temsilci seçilmesi, 1849'da Eyalet Meclisleri'nde seçim usûlünün uygulanması, 1858 Arazi

²⁴⁵ 1872'de Gümüşhane'de Hüseyin Fikri Paşa'nın oğlu olarak dünyaya geldi. Paris'te Hukuk eğitimi aldı. Çeşitli kaymakamlık görevlerini müteakipsiyası düşünceleri nedeniyle Almanya üzerinden Mısır'a gitti (1904). Meşrutiyet'in ilanı üzerine yurda dönerek 1908'de Dersim mebusu olarak Meb'ûsân Meclisi'ne girdi. Aynı zamanda Mekteb-i Mülkiye'de hocalık yaptı. Kısa sürede İttihad ve Terakki'yle yollarını ayırarak Fırka-yı Müzâhir, Mutedil Hürriyetperveran gibi denemelerin ardından en güçlü muhalefet olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda yer aldı, ancak orada da tutunamadı. Meclis'te ilk istizâh/gensoru önergesini (Bekirağa bölüğünde uygulanan işkenceler hakkında) veren mebus oldu. Tanin yazarlarıyla giriştiği kalem kavgalarının temel konusu güçler ayrılığı ilkesi ve insan hakları konusundaki ihlaller idi. 1934'te öldü. (Uygur Kocabaşoğlu, "Hürriyet"i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını, s. 107-109.)

²⁴⁶ Mevlanzade Rifat tarafından çıkarılan Serbestî; Avâm Fırkası'nca desteklenen siyasi çizgisinden çok bu siyasi cinayetle tanınmıştır. (Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 14-18, 56, Caner Arabacı, "İttihat ve Terakki Basını", s. 79-80.)

²⁴⁷ 25 Ocak 1840'ta çıkarılan Nizamname ile oluşturulan Muhassıllık Meclisleri; muhassıl, hâkim, müftü, asker zabiti, mahallin ileri gelenlerinden dirayetli ve iyi halli dört temsilci ve iki kâtipten oluşmaktaydı. Bölgede gayrimüslimler de yaşıyorsa bunlar metropolit ve kocabaşılardan belirlenen iki kişiyle temsil edilecekti. (Bkz. Zekai Mete, "Muhassıl", TDVİA, c. 31, İstanbul, 2006, s.18-20, Mehmet Zeki Pakalın, "Muhassıl", Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB yayımları, [İstanbul 1993], s. 569-570.)

Kanunnamesi, meşrutiyete gidişin kilometre taşları arasında değerlendirilmektedir. Midhat Paşa'nın Tuna valiliği sırasında(1864) başlattığı seçimle belirlenen (2'si Müslüman 2'si gayrimüslim 4 üyeden mürekkep) İl Genel Meclisi diyebileceğimiz (İdare-i Umumiye-i Vilayet),uygulama başarılı olunca, 1871'de ülke genelinde yaygınlaştırılmış, 1878'de Dersaadet ve Vilâyât Belediye Kanunları hazırlanmıştır.²⁴⁸

2.8.1. MECLİS-İ UMÛMÎ

Bilinen en eski Türk devletlerinden beri hanedan egemenliğine dayalı mutlak monarşiler tarafından yönetilen Türk devletlerinde, I. Meşrutiyet önemli bir makas değişimini ifade eder. 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi adlı ilk Türk Anayasası ile halk oldukça sınırlandırılmış olmakla birlikte ilk kez yasama organını seçme hakkını elde ederek egemenliğe ortak olmuştur. Henüz bir seçim kanunu yapılamamış olması sebebiyle seçimler “Meclis-i Mebûsân'ın Sûret-i İntihabı ve Tâyinine Dâir Talimat-ı Muvakkate”ye göre yapıldı.Yani ilk Meclis-i Mebûsân genel seçim yoluyla değil müntehib-i sani/ikinci seçmen kabul edilen eyalet meclisi üyelerinin oyuyla belirlenmiştir.²⁴⁹

Meclis-i Umûmî adı verilen Parlamento iki Meclis'ten müteşekkildir²⁵⁰: Üyeleri padişah tarafından kayd-ı hayat şartıyla seçilen Meclis-i Ayân/Hey'et-i Ayân ve üyeleri halk tarafından 4 yıllığına seçilen Meclis-i Mebûsân/Hey'et-i Meb'ûsân.

Çift Meclisli sistem o dönemde başta İngiltere olmak üzere Fransa, Macaristan, İspanya, Prusya, Avusturya, İsveç, Danimarka, Almanya, Hollanda, İsviçre gibi Avrupa ülkelerinde de uygulanıyordu. OsmanlıAyân Meclisi'nin mukâbili olanının tamamen irsiyet esasına göre

²⁴⁸ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 25-28, Mehmet Ö. Alkan, “... 1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı”,Yadigâr-ı Meşrutiyet TZZT Anısına, Haz. Mehmet S. Alkan, İst. Bilgi Ü. Yayınları, İst., 2010, s. 93, Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb'ûsân Seçimleri*, s. 22-28.

²⁴⁹ Kenan Olgun, “II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s. 39, 2004, s. 139, Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, a.g.e., s. 48, Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb'ûsân Seçimleri*, s. 29-30.

²⁵⁰ Bu Meclislerin görevlerine Kanun-ı Esasî başlığı altında yer verilecektir.

belirlendiği tek ülke İngiltere iken bazı ülkelerde bu Meclis kısmen irsiyet kısmen atama; İtalya, Kanada ve Osmanlı devletlerinde ise tamamen atama yoluyla belirlenirdi.²⁵¹

Meclis-i Umumî 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nın muayede salonunda padişah II. Abdülhamid'in de katılımıyla ve onun adına Mabeyn-i Hümayun başkâtibi Küçük Said Paşa'nın açış konuşmasıyla başlamıştır. Bir yıllığına görev yapan Ayân Meclisi reislerinin ilki Server Paşa'dır. Ayân Meclisi'nin başlangıç itibarıyla 21'i Müslüman, 6'sı gayrimüslim olmak üzere 27 üyesi bulunmaktadır. 1909'dan itibaren Ayân Meclisi'nin müzâkerelerinin gizli olma hüviyetinin kaldırılmasını meşrutiyetin demokratik gelişiminde bir adım saymak gerekir. 19 Mart-28 Haziran 1877 tarihleri arasında 3 ay, 13 Aralık 1877-13 Şubat 1878 tarihleri arasında 2 ay olmak üzere toplam 5 ay faaliyet gösteren Meclis-i Umumî'nin II. Abdülhamid tarafından Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesine dayanılarak süresiz tatil edilmesiyle I. Meşrutiyet dönemi sona ermiştir. Ancak Padişah tarafından Ayân Meclisi'ne yapılan atamalar devam etmiş, 1880'de atanan Altunizade İsmail Zühtü Paşa ile Ayân Meclisi üyelerinin sayısı 12'si gayrimüslimlerden olmak üzere 51'e yükselmiştir. 17 Aralık 1908'de yeniden açılan Meclis-i Umumî'de Ayân Meclisi'nin ilk başkanlığını Küçük Said Paşa yapmıştır. Meclis-i Umumî'ye tahsis edilen Ayasofya civarındaki Darülfünun binasının yetersiz kalması üzerine önce Çırağan Sarayı, onun yanmasını müteâkip Cemile Sultan'a ait Fındıklı Sarayı Meclis binası olmuştur.²⁵² Meclis-i Umumî; II. Meşrutiyet döneminde 4 Aralık 1908-5 Ocak 1911, 7 Nisan-23 Temmuz 1912, 1 Mayıs 1914-19 Aralık 1918, 12 Ocak-5 Nisan 1920 tarihleri arasında 4 devre halinde faaliyet göstermiştir. Dört dönem de fesihle sona ermiştir.²⁵³

1876 Anayasası'nın 117. maddesiyle Meclis-i Ayân'a tanınan Anayasayı tefsir hakkı bilâhare Meb'ûsân Meclisi'ne karşı bir silaha dönüşmüş, Halaskârân Zâbitân'ın Meclis'e verdiği muhtırayı göğüsleyemeyen Ahmed Muhtar Paşa bu yolla Meclis-i Mebûsân'ı feshetmiştir.²⁵⁴

Hâkimiyet-i milliyet açısından Parlatentonun iki kanadından birini oluşturan Meclis-i Mebûsân çok daha ehemmiyet arz eden bir kurumdur. Zira Anayasa'ya göre doğrudan olmasa

²⁵¹ İlhan Arsel, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclisli Sistem Tecrübesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 10, s. 1-4, 1953, s. 194.

²⁵² Ali Akyıldız, "Meclis-i Ayan", *TDVİA*, 28.c., [Ankara 2003], s. 243-244.

²⁵³ Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyet'te Parlamento ve Hükûmet", *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı-Marmara Üniversitesi, [İstanbul 2010], s. 28, Şükrü Hanioğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, c. 4, 1989, s. 64-65.

²⁵⁴ İlhan Arsel, a.g.m., s. 197.

bile mebûsları seçecek olan vilayet, sancak ve kaza idare meclisi üyeleri halk tarafından seçilmektedir.²⁵⁵ Ancak Meb'ûsân Meclisi, Ayân ve hatta vükelâ karşısındaki üstün konumunu, II. Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart Olayı'nı müteâkip Kanun-ı Esasî'de gerçekleştirilen 1909 tâdilâtıyla kazanacaktır.

Basında Ayân Meclisi'nin lüzumuna dâir şiddetli itirazların yükseldiği 1908 yılı içerisinde İttihad ve Terakki'nin sesi addedilen *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid Yalçın, Ayân Meclisi'nin gerekliliğini; Meb'ûsân'ı kararlarında itidâle ve ikna edici gerekçeler hazırlamaya sevk edecek bir istinaf mahkemesi rolü oynaması ve Hey'et-i Ayân üyelerinin tespiti usûlünün değiştirilmesi şartlarıyla savunmuştur. Bu konuda hem kalem hem kader arkadaşı Babanzâde İsmail Hakkı ile aynı görüşü paylaşmışlardır.²⁵⁶

Bu süreçte oluşturulan encümenlerce Ayân Meclisi'nin üye sayısının sınırlanarak bir kısmının halk veya Meb'ûsân tarafından ve 9 yıl süre ile seçilmesine dâirlâyihaların yanı sıra 1876 Kanun-ı Esasî'deki konumuna getirilmesine dâir de lâyhalar sunulmuştur.²⁵⁷ Ancak 1909 ve sonraki tâdilâtlarda Ayân Meclisi üyelerinin belirlenmesi ile ilgili bir değişiklik yer almadı. Meclis-i Ayân'ın kaldırıldığı 1 Kasım 1922'ye kadar saltanatın haklarının korunması çizgisinde bir tutum takınması, kayd-ı hayat şartıyla seçilmelerinin onları seçen makâma karşı izafi bir özgürlük sağlayacağı iddiasının pratikte karşılık bulmadığını göstermektedir.²⁵⁸

1876 Kanun-ı Esasî'sinde Hey'et-i Vükelâ'nın/kabine, padişaha karşı sorumlu olduğu (7. ve 27. maddeler) belirtilmekle beraber, 38. maddede Meb'ûsân'a bir bakanı oy çokluğu ile istizâh-ı madde için huzuruna davet edebilme hakkı tanınması, 35. maddede vükelâ ve Meb'ûsân arasındaki ihtilâfın bütün şartlara rağmen giderilememesi halinde padişaha tanınan seçenekler arasında vükelâyı değiştirmenin de yer alması Hey'et-i Vükelâ'nın Meclis-i Mebûsân'a karşı da hiç olmazsa manevi bir sorumluluğunun bulunduğu

²⁵⁵ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsân", *TDVİA*, 28.c., [Ankara 2003], s. 245.

²⁵⁶ Kemal Yakut, "II. Meşrutiyet Döneminde Kanun-ı Esasî Tartışmaları ve Damad Ferit Paşa'nın Kanun-ı Esasî Lâyhası", *Neşet Çağatay'a Armağan*, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, [Eskişehir 2005], s. 182-185, Babanzâde İsmail Hakkı, "Ayanın Hakk-ı İstizahı", *Tanin*, 1909.11.20, no: 437, "Meclis-i Ayan'da Kanun-ı Esasî", *Tanin*, 1910.04.22, no: 588, "Meclis-i Ayan'da Kanun-ı Esasî 2", *Tanin*, 1910.04.23, no: 589.

²⁵⁷ Bu lâyhalar arasında Damad Ferid Paşa'nın 15 Şubat 1910 tarihli lâyhası ilginçtir. Paşa bu lâyhada tahrik edilmiş unsur asabiyelerinin Meb'ûsân Meclisi'nin 1909 tâdilâtıyla kazandığı geniş salâhiyetler yoluyla ülke birliğine zarar vereceğini, bu sebeple güçler dengesinde padişahı öne çıkaran 1876 düzenlemesine geri dönülmesi gerektiğini savunur. Daha da ilginç olanı İttihatçı Hüseyin Cahid'in 1909 kazanımlarını II. Abdülhamid gibi müstebîd bir hükümdar tehlikesine karşı alınmış tedbirler olarak görüp bu tehdit ortadan kalktığı cihetle Damad Ferid'in bu lâyhasına destek vermesidir. (Kemal Yakut, a.g.m., s. 190-199.)

²⁵⁸ Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyet'te Parlamento ve Hükûmet", s. 30.

yorumuna yol açmıştır. Nitekim İbrahim Ethem Paşa kabinesinin düşmesi de (1878) bu sûretle gerçekleşmiştir.²⁵⁹

130 üyeli Meclis-i Mebûsân'da 80 kontenjan Müslümanlara, 50 kontenjan gayrimüslimlere tahsis edilmiştir. Ancak Meclis-i Mebûsân'ın açılışında 69'u Müslüman, 46'sı gayrimüslim toplam 115 milletvekili yer almıştır. İstanbul mebûsu Ahmed Vefik Paşa Meclis başkanlığına getirilmiştir.²⁶⁰ Meclis'in müzâkere zabıtları *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanarak halka duyurulurdu. Üyelerin dini aidiyetleri nazar-ı dikkate alınarak Cuma ve Pazar günleri resmi tatil olarak belirlenmişti. Meclis'in ikinci dönem (13 Aralık 1877-13 Şubat 1878) çalışmaları ise 59'u Müslüman, 47'si gayrimüslim olmak üzere 106 mebûsla gerçekleştirilebildi. Mebûsların 93 Harbi'nin gidişatından dolayı bizzat Padişahı sorumlu tutan çıkışları ve gayrimüslim milletvekillerinin etnik ve dini çıkarlarını incelemesi Padişah II. Abdülhamid tarafından Meclis'in kapatılmasında en mühim gerekçeyi teşkil etti.²⁶¹

Meşrutiyet'in yeniden ilan edildiği 23 Temmuz 1908'de hala bir seçim kanunu yoktu. Bu nedenle Anayasa'nın ilgili hükümleri, I. Meşrutiyet döneminde görüşülen ancak kanunlaşmayan "İntihab-ı Meb'ûsân Lâyihası" ve "Seçim Kanununun Tatbikine Dâir Talimat" esas alınarak seçimler yapıldı.²⁶²

Kanun-ı Esasi'de 65. madde her 50.000 erkek nüfus için bir mebûs seçilmesini, 66. madde seçimlerin gizliliğini, 67. madde mebûsluk ve memuriyetin aynı anda tek şahısta birleşmeyeceğini, 68. madde mebûs seçilemeyecek olanları, 69. madde mebûs seçimlerinin dört yılda bir yapılacağını, 70. madde seçimlerin Meclis'in açılış tarihi olan Teşrin-i Sani'den en az 4 ay önce başlamasını âmir idi. 2 Ağustos 1908 tarihli geçici Meb'ûsân Seçimi Kanunu (Seçim Kanununun Tatbikine Dâir Talimat) ise 83 madde ve 7 bölümden oluşmaktaydı. 1. madde her sancağı bir seçim dairesi, her nâhiyeyi bir seçim şubesi kabul ediyordu. 2. madde nüfusu 50.000'den az veya çok olan bölgelerden seçilecekleri belli bir orana bağlıyordu. 3-9 maddeler seçmen defterlerinin tanzimine dâirdi. Seçimler iki dereceli olacak ve her 500 birinci seçmen bir 2. seçmeni belirleyecek, onlar da mebûsları seçeceklerdi. Her seçmen kendi köyü ile birlikte oy kullanabilecekti (37. madde). Seçme yaşı 25, seçilme yaşı 30 idi. Seçme seçilme için emlak sahibi olma şartı kaldırılmış ancak az da olsa vergi veriyor olma şartı

²⁵⁹ İlhan Arsel, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclisli Sistem Tecrübesi", s. 198-199.

²⁶⁰ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsân", s. 245.

²⁶¹ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 48-52.

²⁶² Kenan Olgun, "II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı", s. 140.

getirilmişti. 79. madde ile birden fazla sancaktan mebûs seçilen kişiye seçildiği yerler arasında tercih hakkı tanınmasının speküle edilmeye müsait olduğu ve millet irâdesinin Meclis'e yansımaları engelleyen bir durum arz ettiği savunulmuştur.²⁶³

“İntihab-ı Meb'ûsân Kanunnamesi'nin Suver-i İcraiyesine Dâir Talimat” ise tatbikat aşamasında çıkan ve kanunda öngörülmeven konulara dâir hükümler içermiştir. Seçmenlerin ve seçileceklerin nitelikleri en çok izâhât istenen konular olmuştur.²⁶⁴

1908 seçimi öncesinde yapılmış olan son nüfus sayımında (1906-7) tespit edilen rakamlara göre yaklaşık 21 milyon olan genel nüfusun 15.5 milyonu Müslüman, 2.8 milyonu Rum, 1.1 milyonu Ermeni, 760.000'i Bulgar, 253.000'i Yahudi idi. Kalan miktar daha az sayıda diğer unsurlara bölünmüştü. Bu nüfus oranlarının aksine ülkedeki ticari işletmelerinin % 80'inin gayrimüslimlere ait olması bu unsurların ulusal bilinçlerini besleyen damarlardan biridir. Buna mukâbil memuriyetlerin %95'ini elinde bulunduran Müslümanlar, asırlık yenilgilerin faturasını kadere havale etmekteydi.²⁶⁵

Kamil Paşa'nın iktidarda olduğu seçim sürecinde İttihad ve Terakki, İstanbul ve taşrada yeterince güçlü teşkilatları olmadığı için merkezini Selanik'te tutmayı sürdürmüş, ancak İstanbul'da kurduğu “Kolej Elektoral” adlı seçim kurulu vasıtasıyla kampanyasını yürütmüştür. Kurul gayrimüslimlerin örgütlülüğü karşısında özellikle seçmen listeleri, müntehib-i sani adaylarının belirlenmesi ve Müslümanların da örgütlü hareket edebilmesi gibi hedefler doğrultusunda çalışmıştır. Parti şube ve kulüpleri, parti gazeteleri (*Yeni Asır, İttihad ve Terakki, Tanin, Şûrâ-yı Ümmet*) de bu amaca mâtuf çalışmalar yapıyordu. Cemiyet'in katib-i umumîsî Doktor Nazım Bey, Babanzâde İsmail Hakkı, Hüseyin Cahid, Hacı Adil (Arda) kampanyanın en aktif isimleri arasındaydı. Seçime katılan her iki Fırka da bir seçim programı yayınlamakta oldukça gecikmişti. Hatta bazı adaylar kendi programlarını yayınlamışlardı. 6 Ekim tarihli İttihad ve Terakki programında Meclis'i kabine karşısında güçlendirme vaadi en başta yer alıyordu. Birinci seçmenlik için yaş barajının 20'ye indirileceği vaad edilirken tek dereceli seçimler için “halkımızın” henüz yeterince olgunlaşmadığı mazereti dile getiriliyordu. Bu durumda genel oy prensibinin içine kadınların da girmesini beklemek hayalcilik olurdu. Ahrar ile aralarındaki en mühim fark merkeziet-

²⁶³ Kenan Olgun, “II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı”, s. 140-142, Ali Akyıldız, “Meclis-i Meb'ûsân”, s. 246, Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb'ûsân Seçimleri*, s. 49-55, Mehmet Ö. Alkan, “... 1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı”, s. 95-96.

²⁶⁴ Kenan Olgun, a.g.m., s. 144-146, Fevzi Demir, a.g.e., s. 57-60.

²⁶⁵ Fevzi Demir, a.g.e., s. 35-39.

adem-i merkeziyet taraftarı olmakta düğümlemesine rağmen parti programında “tevsi-i mezuniyete (yetkinin yerel organlara doğru genişletilmesi)” yer verilmişti. Partiye yönelik “Türkleştirme” ithamlarının baş sebebi olan eğitimde ana dilin kullanılması bahsinde ilköğretimlerde yerel dille eğitim yapılması ve Türkçenin de zorunlu olarak öğretilmesi gibi bugün için dahi oldukça liberal bir çizgiye gelinmişti.²⁶⁶

Mektepli, okumuş ve yönetici elitten Türk adayların yetersiz olması, yerel güç odaklarını dikkate almadan hareket etmenin seçim başarısını engelleyeceği ve azınlıklarla da anlaşılması zorunluluğu İttihad ve Terakki Cemiyeti’ni ideallerindeki hedeften tavizler vermeye zorlamıştır. Nitekim İttihad ve Terakki’nin Meclis grubundaki çatlakların hepsi bu tavizlerden neş’et edecektir. Aday listelerine giremeyen küskünler de ayrı bir çatlak olarak muhalefet saflarını büyümüşür. I. Dönem Meclis-i Mebûsân’ında ara seçimlerde katılanlarla birlikte 323 mebûstan sadece 130 tanesinin Cemiyet saflarında kaldığı düşünülürse bu tavizlerin yol açtığı çatlağın büyüklüğü görülmüş olur.²⁶⁷

İttihad ve Terakki Fırkası rakibine nispetleülke çapında örgütlenmiş olmasının meyvelerini topladı ve 1908 seçimlerini Prens Sabahaddin’in liberal ve adem-i merkeziyetçi politikalarını savunan ve İstanbul dışında örgütü bulunmayan Ahrar Fırkası’na karşı ezici bir üstünlükle kazandı. Ahrar Fırkası Ankara’da Mahir Sait Bey’in bireysel çabaları dışında 17 Aralık 1908’de açılan Meb’ûsân Meclisi’ne hiçbir mebûs sokamadı. Ancak sonraki süreçte 50 civarındaki milletvekili muhalefete meyletmiştir. 230 mebûsun katıldığı açılış töreninde Padişah II. Abdülhamid’in açış konuşması başkâtip Ali Cevat Bey tarafından okunmuştur.²⁶⁸

1908 seçimleri bir Meclis-i Mebûsân Marşı’nın²⁶⁹ bestelendiği hatta özenle hazırlanmış seçim sandıklarının sokaklarda gezdirildiği bir heyecan dalgası yaratmış olmakla birlikte milletvekili sayısının bile tam olarak tespit edilemediği acemilikleri de yansıtır. Meclis’inkendi yayını 275 rakamını verirken Enver Ziya Karal 240, Vahan Papazyan 265, Ahmed Bedevi Kuran 266, Feroz Ahmad 288 rakamlarını zikretmişlerdir. 281 rakamını verenlere göre milletvekillerinin 151’i Türk, 56’sı Arap, 25’i Arnavut, 5’i Kürt, 22’si Rum, 10’u Ermeni, 4’ü Bulgar, 3’ü Sırp, 1’i Ulah ve 4’ü Musevi’dir. (Ara seçimlerle gelen 42

²⁶⁶ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb’ûsân Seçimleri*, s. 65-77.

²⁶⁷ A.g.e., s. 77-82.

²⁶⁸ Mehmet Ö. Alkan, “... 1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı”, s. 98-99, Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 79-81.

²⁶⁹ Bestesi Zati Bey’e, güftesi Samih Bey’e ait olan marşın ilk dörtlüğü şöyledir: “Osmanlılar oldu bugün muzaffer/Fethetti yeniden vatani asker/Açtı mebuslara yolu süngüler/Yaşasın Niyazi, yaşasın Enver”. (Mehmet Ö. Alkan, a.g.m., s. 112.)

mebûs daha eklendiğinde 323'e ulaşan mebûs adedinin 170'i Türk, 67'si Arap, 31'i Arnavut, 6'sı Kürt, 25'i Rum, 12'si Ermeni, diğerleri aynıdır.)Meclis'te İzmir mebûsu Seyid Bey ve Selanik mebûsu Cavid Bey İttihadçılarının, Dersim mebûsu Lütfü Fikri Bey ve Edirne mebûsu Rıza Tevfik Bey muhalefetin en güçlü sesi olmuştur. Etnik nisbî temsil uygulanmamasına rağmen etnik unsurların genel nüfus içerisindeki oranlarıyla mütenasip sayıda milletvekili çıkarabilmiş olması İttihad ve Terakki'ye dâir değerlendirmelerde, artı hanesine yazılması gereken bir siyasî sonuçtur.²⁷⁰

3 Ağustos 1908'de seçim yasasının sancaklara dağıtılmasıyla başlayıp 17 Aralık 1908'de Meclis'in açılışına kadar geçen dört buçuk aylık seçim süreci 121 sancakta gerçekleştirilmiştir. 512 ikinci seçmenin katıldığı mebûs seçimi 11 Aralık'ta Yeni Postane binasında yapılmış ve 10 mebûs Meclis-i Mebûsân'da İstanbul'u temsil hakkını kazanmıştır. En yüksek oyu alan Manyasizâde Refik Bey'in yanı sıra Ahmed Rıza Bey, Hüseyin Cahid gibi şöhretli isimlerin Meclis'te temsil ettiği İstanbul'un mebûslarının yarısı da gayrimüslim idi (Feraci, Hallaçyan, Zöhrab, Konstantinidi, Kozmidi Efendiler).²⁷¹

Rumların, organize bir toplum olarak seçmen kitlelerini kolayca yönlendirebilmesi, bir yandan eşitlik talep ederken diğer yandan kadim ayrıcalıklarının korunması beklentisine girmeleri arasındaki çelişkiyi sun'i olarak örtüyordu. Beklentilerini revize ederek sağladıkları uzlaşma neticesinde Meclis'e Panhelenizm hayaline sahip 22 mebûs (ara seçimlerle birlikte 25) sokmayı başarmışlardı. Patrikhane, Taşnak ve Hınçak örgütleri arasında güçleri bölünmüş olan Ermenilerden Taşnaklar, İttihadçılarla işbirliği sayesinde Meclis'e girebilen 10 Ermeni (ara seçimlerle 12) mebûstan biri hariç tamamını kendi safları arasından çıkarmıştı. Etnik nisbî temsil ve genişletilmiş özerklik bütün gayrimüslim unsurların ortak hedefi idi. 4 Bulgar mebûs ise Bulgaristan yanlısı Virhovistlere karşı İttihadçılarla işbirliğini tercih eden Santralistler arasından seçilmişti. Sırp 3, Ulahlar ise 1 mebûs ile Meclis-i Mebûsân'da temsil edilmişlerdi. Başkımcılığın etkin olduğu Arnavut ayrımcı hareketlerini teskin etme düşüncesi Arnavutlara oldukça cömert davranılmasını sağlamış 25 temsilci ile (ara seçimlerle 31) Meclis'te yer almışlardır. Bu isimlerin hepsi de Meclis açıldıktan sonra adem-i merkeziyetçi muhalefet saflarına geçmişlerdir. Müteneffizân sınıfı Arap toplumlarında çok daha güçlü idi. Gelişmekte olan ayrılıkçı Arap milliyetçiliğine karşı İttihadçılarının bu grupla

²⁷⁰ Mehmet Ö. Alkan, "... 1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı", s. 102-106, Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyet'te Parlamento ve Hükûmet", s. 28. Eraslan ve Olgun'a göre ise milletvekillerinin 157'si Türk, 54'ü Arap, 25'i Arnavut, 22'si Rum, 10'u Ermeni, 6'sı Sırp, 3'ü Bulgar, 1'i ve 4'ü Musevi'dir. Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 79-81, Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebûsân Seçimleri*, s. 146-171.

²⁷¹ Fevzi Demir, a.g.e., s. 60-65.

işbirliği yapmaktan başka seçenekleri yoktu. Meclis-i Mebûsân'a İttihad listelerinden giren 56 (ara seçimlerle 68) Arap mebûsun pek çoğu da muhalefet saflarına geçmiştir. İttihad ve Terakki Fırkası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan aday gösterirken Kürt toplumundaki güçlü aşiret bağlarını dikkate almış, Baban ve Bedirhan gibi aşiretlerin liderlerinden adaylar göstermiştir. 6 Kürt mebûstan Babanzâde İsmail Hakkı 1. Dönemde(1908) Bağdat'tan, (2. dönemde Divaniye'den), ağabeyi Ahmed Naim de Basra'dan mebûs seçilmişlerdi. Yahudiler İttihad ve Terakki ile işbirliğinin meyvesini 4 mebûsla Meclis'te temsil edilerek toplamıştır. Oldukça fazla sayıdaki bağımsız adayların hiçbiri Meclis'e girmeyi başaramamıştır.²⁷²

Özellikle Müslüman toplulukların sayısı konusundaki ihtilâflı rakamlar ırkî farkları önemsemeyen ve Müslümanları bir millet olarak gören millet-i hâkime anlayışından kaynaklanmıştır. Aynı kişinin farklı isimlerle de anılması, Müslümanların unsur aidiyeti olmayan yerlerden de mebûs seçilmesi, bir başka Müslüman unsurun içinde yeni bir aidiyet kazanılması(Türkleşmiş Kürtler gibi) bu karışıklığın diğer nedenleridir.²⁷³

Nuruosmaniye'deki Arifi Paşa Konağı, Meb'ûsân Kulübü nâmiyle taşradan gelen mebûslar için bir toplantı merkezi olarak tahsis edilmiştir. 17 Aralık'taki Meclis açılışına ancak 115 mebûs yetişebilmiştir. Mebûs mazbatalarının Meclis tarafından onaylanması kuralı her seçimde muhalif düşüncedeki milletvekillerinin onay almasını geciktiren bir sonuç doğurmuştur.

Meclis-i Mebûsân'da her geçen gün büyüyenve 11 Aralık 1911 ara seçiminde de başarılı olan muhalefete karşı "baskın bir erken seçim" planlayan İttihad ve Terakki, 1909 tâdilâtıyla yasama-yürütme dengesini Meclis lehine düzenleyen 35. maddeyi bu kez yürütme lehine yeniden düzenlemek için harekete geçmiştir. Kabine ve Meclis arasındaki anlaşmazlık sürecini, kanunun öngördüğü şartların yerine gelmesi olarak değerlendirmiş (muhalefetin obstrüksiyonlarına mukâbil 31 Aralık'ta Said Paşa'nın istifa edip tekrar atanması ve anlaşmazlığın da sürmesi) ve 18 Ocak 1912'de fesih gerçekleşmiştir.Feshi müteâkip gerçekleştirilen seçimler muhalefetin baskı altında tutulduğu gerekçesiyle muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından "sopalı seçim" olarak adlandırılmıştır. Birçok hukukî düzenlemelere rağmen seçimler kanunda öngörülen üç ayda (18 Nisan'a kadar) tamamlanamadı. 284 vekilin

²⁷² Fevzi Demir, "II. Meşrutiyet Meclis-i Meb'ûsânı'nda Müslüman Unsurların Temsiline İlişkin Sorunlar", *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, 3. c. 3. Kısım, [Ankara 2002], s. 1764-1776, Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb'ûsân Seçimleri*, s. 82-143.

²⁷³ Fevzi Demir, a.g.m., s. 1761-1764, Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, c. 4-5, 1975-76, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1976, s. 246-248.

157'si Türk, 68'i Arap, 18'i Arnavut, 15'i Rum, 13'ü Ermeni, 4'ü Yahudi, 9'u Slav'dır.3 ay sonra oluşan, muhalefetten oldukça arındırılmış bu yeni Meclis'te (18 Nisan 1912)başkanlığa Menteşe mebûsu Halil Bey seçilmiştir. Said Paşa 16 Temmuz 1912'de üstelik güvenoyu alışının ertesi günü (İttihad ve Terakki'ye güvenemediğinden) yeniden istifa etti. Yeni Sadrazam Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın tarafsızlık iddiasıyla 22 Temmuz 1912'de kurduğu Büyük Kabine'ninMeclis-i Mebûsân'daki İttihadçı çoğunluklagirdiği rekâbet,Ayân Meclisi'nden alınan zorlama bir yoruma dayanarakMeclis'in yeniden feshi ile sonuçlandı(4 Ağustos 1912).²⁷⁴

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1912 seçimlerindeki parlak zaferi dâima tartışma konusu olmuştur. Zira muhalefetin yükselen gücüyle bu sonucun telifi mümkün görünmemektedir. Ancak bu yükselen gücün zaten farkında olan İttihadçılar işi baştan sıkı tutmuş, Said Paşa Kabinesinde Dâhiliye Nezareti'ne Hacı Adil Bey'i yerleştirerek bu konuda ilk adımı atmışlardır. Ardından taşradaki yönetici kadrolarına da güvenilir isimleri yerleştirmişlerdir. Seçim programı ise daha hazırlıklıdır ve Eylül 1911'deki parti kongresinde hazırlanmıştır. 1908'den farklı olarak 35. maddenin yasama-yürütme dengesini sağlayacak şekilde tâdili, seçmen yaşının 25'e yükseltilmesi gibi unsurlar yer almıştır. Cemiyet bütün kadro ve teşkilatları ile ülke sathında seçime hazır bir görüntü vermekteydi. Mebûslar da seçim bölgelerine dağılmış idiler. Hatta Cemiyet merkezi de İstanbul'a taşınmıştı. Seçmenleri ortak bir cephede toplayabilmek için "Hey'et-i İntihabiye-i Milliye" adıyla ulusal seçim kurulları oluşturulmuş, özellikle tarafsız seçmenleri kazanmak hedeflenmişti. Çeşitli yardım ve bağış kampanyaları ile vatanseverlik duygusuna hitap edilmeye çalışılmıştır. Cemiyet'in meşrutiyeti iade eden güç olarak kudsiyetine vurgu yapıldığı gibi hatalarının dahi millete hizmet yolunda tecrübe eksikliğinden kaynaklanan masum hatalar olduğuna değinilmiştir. Bu meyanda 1909 tâdilatıyla istibdâdın kökü kazınmak istenirken bir Meclis istibdâdının doğmasına yol açıldığı itiraf ediliyor, yapılacak yeni değişiklikle tevâzun-ı kuvvânın temin edileceği ve güçlü bir hükûmet kurulacağı vaad ediliyordu.Siyasî rakipleri olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası da teşekkül tarzı itibârıyla İttihadçıların tenkit oklarının hedefi olmaktan kurtulamıyordu. İttihadçılardan intikam almak için kurulmuş bir koalisyon olma ve devletin parçalanmasına yol açacak adem-i merkezîyetçiliği savunma bu ithamların başında geliyordu.

²⁷⁴ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsân", s. 246-247, Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", s. 245, Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb'ûsân Seçimleri*, s. 163-182.

Dini siyasete alet etmek her iki tarafın mukâbil suçlamaları arasında yer alıyordu. Bu çaba seçim sürecinde yerel olayların temel sebeplerinden biriydi.²⁷⁵

İttihad ve Terakki aday tespitinde bu kez çok daha seçici davranmıştır. Merkez yoklaması ile aday listelerinde diplomalı, yönetici sınıftan ve Jön Türk taraftarı isimlere daha fazla yer verilmiştir. Rumların bir kısmının siyasî temsilini elde eden Rum Meşrutiyet Kulübü, İttihad ve Terakki'nin Osmanlı kimliği etrafında toplumsal örgütlenmeyi hedefleyen merkezî politikalarına karşı adem-i merkezîyetçi Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile seçim işbirliği yapmış, İttihadçı listelerde yer alan Rumlar, Rum basınının hedef tahtasına oturtulmuştu. Seçim bölgelerinin Rumları iyice azınlığa düşürecek şekilde belirlenmesi şikâyet edilen konular arasında yer alıyordu. Özellikle eski Serfiçe mebûsu Boşo Efendi'nin Foni gazetesinde yer alan ve Türkleri aşağılayan yazı ve yorumlar seçimlerde, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Rum mebûsların 1908'de 23 olan sayısının 1912'de 15'e düşmüş olması yaptıkları tercihin yanlışlığını açıkça ortaya koyuyordu. Taşnakların İttihadçılarla ittifakının devam etmesi 10 mebûsluğun da onlar arasından çıkmasını sağlamıştır. Bulgarlar 5, Sırlar 2, Ulahlar 1 mebûs ile 1912 Meb'ûsân Meclisi'nde temsil edilmişlerdir. İttihadçıların merkezî politikaları karşısında direnç gösteren Arnavut ulusçuluğundan kaynaklanan isyanlar, Meb'ûsân'daki temsil oranına da yansımış ve Arnavutlar, 1908'deki 25 mebûsa karşılık 1912'de 17 mebûs çıkarabilmişlerdir. La Merkeziye gibi örgütlerin omzunda yükselen Arap ulusçuluğu ise İttihad ve Terakki'nin uygulamaları ile Arapların 1912'deki temsil oranını 48 vekilden 45'e düşürmüştü. Bu kez Divaniye'den seçilen Babanzâde İsmail Hakkı, 3 Kürt vekilden biri idi. Museviler 4 mebûs ile yine kazananın yanında yer almışlardı.²⁷⁶

Divan-ı Harb-i Örfi "tahdiş-i ezhan" ithamı ile muhalif basını susturmaya çalıştıkça Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve taraftarları daha evvel imtiyazları alınmış yeni bir gazete çıkararak seslerini duyurmaya çalışmıştır. Lütfi Fikri, Rıza Nur, Rıza Tevfik, Mustafa Sabri, Refii Cevat gibi güçlü seslere sahiptir. 35. maddenin korunması, memur ve askerlerin siyasî haklardan mahrûm olması ve adem-i merkezîyet düşüncesi istisna edilirse İttihadçılarla Osmanlıcılık, meşrutiyetçilik, liberal ekonomi gibi bahislerde fikirlerinin uyduğu söylenebilir. İttihadçılara yönelttikleri tekerci ithamı çok da haksız sayılamaz. Hürriyet ve

²⁷⁵ Demir, atf yaptığımız eserin 350. sayfasında İttihadçıların en güçlü sesi olan Hüseyin Cahid'in kaleminden Cemiyet'in seçim başarısını temine yönelik atılan adımların itirafına da yer vermektedir. (Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb'ûsân Seçimleri*, s. 182-205.)

²⁷⁶ A.g.e., s. 205-237.

İtilaf Fırkası, I. dönemde muhalefete geçmiş ulemâ ve eşraf ağırlıklı bir aday listesi oluşturmuştur. Azınlıklarla yapılan ittifaklarda oldukça cömert vaadlerde bulunulmuştur.²⁷⁷

Rıza Tevfik gibi önde gelen muhalif isimler başta olmak üzere çok sayıda muhalifin İttihad taraftarları tarafından darp edilmesi “sopalı seçim” ithamının başlıca sebebiydi. 16 Mart 1912’de Matbuât Kanunu’nda yapılan değişiklikle gazete imtiyazının büyük meblağlara bağlanması, açık alanlarda toplantı yasağını hükûmetin tasarrufuna bırakan Tecemmüat Kanunu gibi yasal düzenlemeler daha çok muhalefetin önünü kesmeye mâtuftu. Her iki taraf da kendini ahlaki kayıtlardan âzâde gördüğü için centilmence bir rekâbet ortamı oluşamıyordu. Devlet memurlarının tarafsız olamadığına dâir şikâyetler oldukça fazlaydı ve bunun için bir “devr-i muadelet”in geleceği inancı muhalefetin söylemlerinde yer buluyordu.²⁷⁸

Seçimler için öngörülen 3 aylık süre o kadar yetersizdi ki Meclis’in açıldığı 18 Nisan 1912 tarihinde ancak 56 mebûs açılışa katılabilmiş, başkan seçmek için gerekli çoğunluk ancak 13 Mayıs 1912’de sağlanabilmiştir. Toprak kayıplarının sayısını 115’e indirdiği sancaklarda gerçekleşen seçimler sonucunda yine 281 mebûs seçilmiştir. Mebusların 175’i Türk, 48’i Arap, 17’si Arnavut, 15’i Rum, 10’u Ermeni, 4’ü Yahudi, 5’i Kürt, 5’i Bulgar, 2’si Sırp, 1’i ise Ulah’tır. İstanbul’da 468 müntehib-i sani yine yarısı gayrimüslim olan 10 mebûsu belirlemiştir. Sadece 6 muhalif mebûs Meclis’e girmeyi başarabilmiştir.(Konya mebûsu Zeynelabidin Efendi, Kayseri mebûsu Ali Galip Bey, Ergiri mebûsları Arnavut Müfid Bey, Hıristiyan Arnavut Vasilaki Efendi, müstakil Elbasan mebûsu Şevket Bey, Adana mebûsu Abdullah Faik Efendi bu 6 muhalif isimdir.)²⁷⁹

Balkan Savaşları nedeniyle 1914’e kadar seçimlerin yapılamadığı süreçte Babiâli Baskını’yla(23 Ocak 1913) Kamil Paşa’yı istifa ettiren İttihatçılar,Sadârete Mahmud Şevket Paşa’yı getirdiler. Ancak onun öldürülmesi üzerine Said Halim Paşa riyasetinde kurulan yeni Kabine döneminde Ocak-Nisan 1914 tarihleri arasında gerçekleşen muhalefetsiz seçimlerin galibi İttihad ve Terakki Fırkası olmuştur. 93 sancaktan 254(ara seçimlerle 290) mebûs seçilmiş; Türkler, 147, Rumlar 16, Ermeniler 15, Yahudiler 3, Kürtler 7, Araplar 69 mebûsla Meclis’te temsil edildiler. Onun otoriterleşen yönetimi altında kaybedilen I. Dünya Savaşı’nın faturası yeniden Meclis-i Mebûsân’a kesildi ve 14 Mayıs 1914’te açılan Meclis-i Mebûsân21 Aralık 1918’de yeniden feshedildi. Bu dönemde Anayasa’nın 7. ve 43. maddeleri İttihad ve

²⁷⁷ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb’ûsân Seçimleri*, s. 237-265.

²⁷⁸ A.g.e., s. 265-280.

²⁷⁹ A.g.e., s. 277-289.

Terakki'nin görüşü doğrultusunda değişmiştir. Mustafa Kemal liderliğindeki Milli Mücadele taraftarlarının yoğun baskılarıyla yapılan seçimlerin ardından 72 milletvekilinin katılımıyla 12 Ocak 1920'de yeniden açılan Meb'ûsân Meclisi işgal kuvvetlerinin İstanbul'u işgaliyle sonuçlanacak olan Misak-ı Milli kararlarını kabul ederek tarihi fonksiyonunu tamamladı ve 11 Nisan 1920'de bir daha açılmamak üzere kapatıldı.²⁸⁰

Yaşanan bütün hararetli tartışmalara rağmen Meclis ve çalışmalarına adeta kudsiyet atfedilmiş, oturumlara katılmayanlar suçlandığı gibi başka mesleklerde çalışılması da hoş karşılanmamıştır.Meclis'te, belki de Etajenero Meclisi'nden mülhem olmak üzere, muhalefet sol tarafta iktidar taraftarları ise sağ tarafta oturmuştur. Meclis-i Mebûsân'dan yansıyan çatışma eksenleri iktidar-muhalefetten ibâret değildir. Balkan coğrafyasının kaybına kadar etkili bir şekilde görülen çatışma alanlarından biri de mebûsların etnik kimlikleri üzerinden yaşanmış, ancak hem toprak kayıpları hem de İttihad ve Terakki'nin baskıcı iktidar yılları bu çatışmayı küllendirmiştir. Üçüncü bir çatışma eksenini modernist-muhafazakâr gruplar arasında yaşanmış, bunun bir uç varyantı olarak da ilerici-gerici tartışmaları görülmüştür.²⁸¹

Mebûsân içerisinde kültürel kimlik olarak Batılı eğitim görmüş reformcu şehirli grup ile toprak sahibi ve ulemâdan oluşan köylü grubu arasındaki ilişkiler de oldukça ilgi çekicidir. Şehirli grup daha kalabalık olmasına rağmen daha parçalı; köylü grup ise daha organizeydi. Buna iki türlü seçim sisteminin daha muhafazakâr ve reformlara soğuk bakan 2. grubun önünü açması da eklenince onlarla çıkar ilişkileri kurmak zorunlu hale geliyor ve bu da hedeflerden belli ölçüde sapmalar meydana getiriyor, reformların keskinliğini zayıflatıyordu.İttihad ve Terakki'nin bu açmazdan kurtulmak için 25 Ocak 1909'da seçimlerin tek dereceli olması teklifi Meclis'te reddedildi. Zamanla etnik farklılıklar bütün bu çelişkilerin üstünü bir şal gibi örterek kendi gerçekliğini mebûslara dayatmıştır. Meclis adeta milliyet bilincinin tedris edildiği bir yer haline geldi.²⁸²

Meb'ûsân Meclisi, II. Abdülhamid'in otoriter kimliği karşısında gösteremediği dirayetini, "Hürriyet" in ilanından sonra gerçekleşen yasal düzenlemelerle V. Mehmed Reşad ve VI. Mehmed Vahideddin karşısında gösterebilmiş, ancak İttihad ve Terakki Fırkası, I. Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetin yükünü taşıyamayınca Sultan Vahideddin Meclis'i feshetme imkânı bulmuştur.Yürütmenin diğer kanadı olan Hey'et-i Vükelâ karşısında 1909

²⁸⁰ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsân", s. 247, Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb'ûsân Seçimleri*, s. 291-344.

²⁸¹ Şükrü Hanioglu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri", s. 66-70.

²⁸² Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", s. 250-258.

değişiklikleri ile elde ettiği üstünlüğe rağmen Meclis iki defa feshedilmiş, 1914 tâdilâtı ile adem-i itimâd-fesih dengesi yeniden kurulmuştur. Meclis; hukukunu koruma konusunda oldukça hassas olmuş, bakanlar hakkında istizâhlar verildiği gibi Kamil Paşa Hükûmeti de güvensizlik oyu ile düşürülmüştür. Hatta şeyhülislâmın bile verilen soru önermeleri için Meclis kürsüsüne bizzat gelerek veya bir temsilcisi vasıtasıyla cevap vermeyişi tenkit konusu olmuş, bilâhare şeyhülislâm dahi Meclis kürsüsünden vazifesi ile ilgili verilen sorulara cevap vermek durumunda kalmıştır.²⁸³

II. Meşrutiyet’le oluşturulan parlamenter sistemin ülkemiz ve Osmanlı’dan ayrılan bölgelerin demokrasi tecrübesine katkısı kuşkusuz değerlidir. Ancak kendisinden umulan anâsır-ı muhtelifeyi Devlet-i Aliye’nin çatısı altında yaşatma rolü gerçekleşmemiştir. Aksine aidiyet bilinci oldukça yüksek düzeyde olan unsurların kopuş sürecini hızlandırarak mezkûr tecrübeyi -uğrunda bir imparatorluğun tasfiyesi göz önüne alındığında- oldukça pahalı hale getirmiştir.²⁸⁴

2.8.2. MECLİS-İUMUMÎ VE DENETİM MEKANİZMALARI

Parlamenter yönetim modelinde Meclis’e yüklenen en önemli iki görevden biri yasama faaliyetini gerçekleştirmek diğeri de yürütme organını denetlemektir. İktidarın keyfi uygulamalardan kaçınması için düzenlenen denetim mekanizmaları ise: Soru, gensoru/istizâh, Meclis araştırması, Meclis soruşturması ve genel görüşmedir.²⁸⁵

Soru; bir milletvekilinin kamuoyunun dikkatini bir konuya çekmek üzere o konu hakkında bir bakandan bilgi istemesidir. Gensoru/istizâh ise bir veya daha fazla milletvekilinin hükûmetten veya bir bakandan bir konu hakkında genel görüşme ve güven oylaması ile sonuçlanabilecek şekilde açıklama talep etmesidir. İstizah/gensoru yöntemini açıklayan Kanun-ı Esasi’nin 38. maddesine göre; istizâh için Meclis’e davet edilen bir bakan ya bizzat ya da bir memuru aracılığıyla açıklama yapar ya da sorumluluğunu üzerine alarak

²⁸³ Şükrü Hanioglu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri”, s. 70-72, Esra Yakut, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Din-Devlet, Din-Siyaset İlişkilerinin Yeniden Düzenlenmesi Çabaları”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler*, 2. c. 2. Kısım, TTK, [Ankara 2005], s. 1347-1350.

²⁸⁴ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb’ûsân Seçimleri*, s. 345-352.

²⁸⁵ Ahmet Ali Gazel, “Birinci Meşrutiyet Parlamentosu’nda Parlamenter Denetim...”, s. 268.

cevabı ertelemeyi talep ederdi. Nâzırın cevabını müteâkip mebûslar da konu hakkında söz alabilirler. Dâhili Nizamnâmenin 29., 30. ve 31. maddeleri de istizâha dâirdir.²⁸⁶

Yasama organının görevi dâhilindeki bir konuda komisyonlar teşkil ederek bilgi edinmesi Meclis araştırmasıdır. Hakkında kanun çıkarılmak istenen bir konuda bilgi toplamak için komisyon oluşturulması yasama araştırması, hükûmetin icraatları hakkında bilgi toplamak için komisyon oluşturulması siyasal araştırma, Meclis'in yargı yetkisini kullanacağı bir durum için bilgi toplamak üzere komisyon oluşturulması ise yargısal araştırmadır. Meclis araştırması için kurulan komisyonun üyeleri mebûslar arasından seçilirdi. Üye sayısı ve araştırma süresi konunun niteliğine göre Meclis tarafından belirlenirdi. Komisyon raporu neticesinde kabineden icraatlarını gözden geçirmesi talep edilir ve kabine de bu talebi dikkate almazsa istizâh mekanizması devreye sokulabilirdi. Meclis soruşturması; görevleriyle ilgili suçlanan kabine üyelerinin yargılanıp yargılanmayacağı kararının Meclis tarafından verilebilmesi amacıyla yapılan soruşturmadır. Kanun-ı Esasi'nin 31.-34. maddeleri Meclis soruşturmasını düzenlemekteydi. Savunması Meclis'çe dinlenen bakan 2/3 çoğunluğun oyu ile yargılanmasına karar verilirse dava Divan-ı Ali'ye sevk edilirdi. Divan-ı Ali suçlu olduğuna hükmederse bakanlığı düşerdi.²⁸⁷

Güvenoylaması gibi siyasî sorumluluğu mücip olmaması ve diğer milletvekillerini de dâhil etmesi hasebiyle soru ve gensoru arasında bir yere konuşlanan denetim mekanizması ise genel görüşmedir. Hükûmetin veya bir bakanın icraatları üzerinde yapılan görüşmedir.

1876 Kanun-ı Esasi'sinde Meclis'in yasama teklifinin dahi oldukça sınırlı tutulduğu ve muhalefetin de bulunmadığı düşünülürse denetim fonksiyonunun ideal ölçülerde gerçekleştiğini iddia etmek iyimserlik olacaktır. Ancak soru, gensoru/istizâh ve Meclis soruşturmasının yanı sıra Kanun-ı Esasi'de düzenlenmemiş olmakla birlikte Meclis araştırması ve genel görüşme yönünde dahi taleplerde bulunulması; mebûsların görevleri konusundaki hassasiyet ve cesaretleriyle demokratik gelişimin istikametine ihmal edilemez katkılarda bulduklarını göstermektedir. Ancak milletin temsilcilerinin bu çabaları, denetlenmeye alışmamış "ümeranın" Meclis-i Mebûsân'ı kapattırmalarında ve demokrasi yürüyüşündeki bu ilk kırılmada etkili olmuş gözükmektedir.²⁸⁸

2.9. KANUN-I ESASİ

²⁸⁶ A.g.m., s. 269-272.

²⁸⁷ A.g.m., s. 284-289.

²⁸⁸ Bu konudaki örnekler için bkz. Ahmet Ali Gazel, a.g.m., s. 285-294.

23 Temmuz 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi; "Bir devletin temel yapısını, organlarının işleyişini, devlet ve bireylerin birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını belirten temel kanun" tarifinden yola çıkıldığında Türk tarihinin ilk anayasasını teşkil eder. Gerek tabandan yükselen bir harekete istinâd etmemesi, gerekse padişahı yasama ve yürütme üzerinde mutlak hâkim konumunda bulundurması hasebiyle bir "ferman anayasa" olduğu buna mukâbil 1909 tâdilâtıyla yepyeni bir hüviyet kazanan II. Meşrutiyet Anayasası'nın ise bir "misak anayasa" olduğu yorumları yapılmıştır.²⁸⁹

Kanun-ı Esasi, "Cemiyet-i Mahsusa" adlı komisyon tarafından Belçika(1831) ve Prusya(1850) Anayasaları örnek alınarak hazırlanmıştır.²⁹⁰ 12 başlık²⁹¹ altında 119 maddeden oluşan Kanun-ı Esasi'nin hazırlanmasında padişahın haklarının korunması için çaba gösteren Ahmed Cevdet Paşa'nın temsil ettiği muhafazakâr kanat ile Midhat Paşa öncülüğündeki liberal kanadın çekişmesi etkili olmuştur. Padişaha yasama ve yürütme üzerinde mutlak yetkiler tanıyan bu anayasanın meşrutî bir düzen getirdiğini iddia etmek güçtür. Türk tarihinin bu ilk anayasasında devletin yasama-yürütme-yargı güçlerinin arasındaki ilişkiler bağlamında öne çıkan maddeleri²⁹² günümüz Türkçesi ile aşağıda dercettik:

2.9.1. PADİŞAHIN KONUMU

5. madde: Padişahın zatı kutsaldır ve sorumlu değildir.

7. madde: Bakanların azl ve ataması, yabancı devletlerle anlaşma yapma, savaş veya barış kararı, şer'î ve kanunî hükümlerin icrası, memuriyet dairelerinin işlemleriyle ilgili nizamnâmelerin düzenlenmesi, cezaların hafifletilmesi veya affı, Meclis-i Umûmî'nin toplanması, tatil edilmesi, gerektiğinde Meb'ûsân Meclisi'nin feshedilerek seçimlerin yenilenmesi, ..., padişahın haklarındandır.²⁹³

2.9.2. YÜRÜTME

²⁸⁹ Temuçin F. Ertan, "Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Rejime Geçiş(1876 Kanun-ı Esasî)", s. 134-148.

²⁹⁰ Mehmet Kaan Çalen, "1909 Kanun-ı Esasî Tâdilâtı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2.c., s.4, [Edirne 2012], s. 129, Temuçin F. Ertan, a.g.m., s. 149.

²⁹¹ 1) Memâlik-i Devlet-i Osmaniye: 1-7. maddeler, 2) Tebaa-yı Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umûmîsi: 8-26. maddeler, 3) Vükelâ-yı Devlet: 27-38. maddeler, 4) Memurîn: 39-41. maddeler, 5) Meclis-i Umûmî: 42-59. maddeler, 6) Hey'et-i Ayan: 60-64. maddeler, 7) Hey'et-i Meb'ûsân: 65-80. maddeler, 8) Mehâkim: 81-91. maddeler, 9) Divan-ı Ali: 92-95. maddeler, 10) Umûr-ı maliye: 96-107. maddeler, 11) Vilâyât: 108-112. maddeler, 12) Mevadd-ı Şetta: 113-119. maddeler. (Orhan Avcı, "İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", s. 94.)

²⁹² M. Akif Aydın, "Kanun-ı Esasî", s. 329-330, "Kanun-ı Esasî", İA(MEB), c. 6, [Eskişehir 2001], s. 168-172.

²⁹³ Padişaha yasama ve yürütme üzerinde tanıdığı geniş yetkiler ve Meclis-i Umûmî üyelerinin 46. madde mücibince padişaha sadakat yemini etmesi nazar-ı dikkate alındığında 1909 tâdilâtına kadar milletin hanedana ait olan egemenliğe iştirak ettiğini savunmak güçtür.

27. madde: Sadrazam ve şeyhülislâm bizzat padişah tarafından belirlenir. Sadrazamın seçtiği bakanlar padişahın onayı ile atanır.

30., 31., 32., 33., 34. maddeler: Bakanlar icraatlarından mesûldür. Görev suçlarından ötürü Meb'ûsân Meclisi başkanlığına mebûslarca yapılan şikâyet araştırılıp savunması alındıktan sonra Meclis'te yapılan oylamada yeterli çoğunluğun sağlanması halinde talebin sadârete arzı ve padişah onayı ile yargılanmaları Divan-ı Ali tarafından yapılır. Görev dışı suçlar için diğer tüm vatandaşlar gibi genel mahkemelere tabidirler. Yargılama sürecinde beraat edinceye kadar vekâletleri düşer.

35. madde: Hükûmet ve Meb'ûsân Meclisi arasında bir kanunun kabulü hakkında hükûmet ısrar eder, Meclis de gerekçesini belirterek ve oy çokluğuyla iki kez reddederse hükûmetin görevden alınması veya Meclis'infeshedilerek seçimlerin yenilenmesi kararı padişaha aittir.²⁹⁴

36. madde: Meclis'inhenüz toplanmamış olduğu durumlarda hükûmet, Meclis kararına kadar kanun hükmünde kararname çıkarabilir.

38. madde: Meclis-i Mebûsân'da oy çokluğuyla bir bakanın bir konuda açıklama yapması kararı alınırsa o bakan ya bizzat veya bir memuru aracılığıyla açıklama yapar veya sorumluluğunu üzerine alarak cevabı tehir eder.

41. madde: Memurlar âmirlerine hürmet etmek zorundadır. Ancak kanun dışı emirlere itaat onları cezai sorumluluktan kurtarmaz.

2.9.3. YASAMA

42., 43., 44., 46., 47. maddeler: Meclis-i Umumî; Ayân ve Meb'ûsân Meclislerinden oluşur. Her iki Meclis her sene padişah kararıyla Teşrin-i Sani(Kasım) başında toplanır, Mart başında tatil olur. Padişah lüzum görürse daha erken toplanmasını isteme veya çalışma süresini uzatma hakkına sahiptir. Her iki heyet üyeleri de Meclis-i Umumî'nin açılışında padişaha, vatana ve Kanun-ı Esasi'ye bağlılık yemini ederler. Kürsü dokunulmazlığına sahiptirler.

²⁹⁴ 7. ve 35. maddeler II. Meşrutiyet dönemi siyasi gündeminin en çok tartışılan maddeleri olmuştur.

48. madde: Milletvekillerinin, itham edildikleri bir suç nedeniyle üyesi buldukları mevcut Meclis üyelerinin 1/3'ünün oyuyla mebûslukları düşer ve ilgili mahkemede yargılanırlar.

49. madde: Mebûslar oylarını bizzat kullanır. Müzâkere edilen konu hakkında red veya kabul oyu verme, oy kullanmama hakkına sahiptirler.

51. madde: Her iki Meclis'te de müzâkereler ancak üye tam sayısının yarısının bir fazlası ile başlar. 2/3 sayı gerektirmeyen bütün konularda müzâkereye katılanların yarısından bir fazlası aranır. Eşitlik halinde Meclis başkanının oyu iki sayılır.

53. madde: Yeni bir kanun yapılmasını veya mevcut bir kanunun tâdil edilmesini teklif etme hakkı Bakanlar Kurulu'na ait olmakla birlikte Ayân ve Meb'ûsân Meclisleri de kendi görevleri dâhilindeki konularda kanun yapılması veya tâdil edilmesi tekliflerini sadâretten talep edebilir ve bu talep padişah iznini müteâkip Şûrâ-yı Devlet'e havale olunur.

54. madde: Şûrâ-yı Devlet tarafından hazırlanan kanun lâyihaları önce Meb'ûsân Meclisi'nde, ardından Ayân Meclisi'nde görüşülüp kabul edildikten sonra padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girer. Bu iki Meclis'ten birinde reddedilen bir kanun o sene boyunca yeniden müzâkere edilmez.²⁹⁵

57. madde: Meclis görüşmeleri Türkçe yapılır ve görüşülecek kanun lâyihaları müzâkereden önce çoğaltılarak mebûslara dağıtılır.

60., 61., 62. maddeler: Ayân Meclisi üyeleri, daha evvel devlet hizmetinde görev almış, tecrübeli, güvenilir ve 40 yaşını aşmış Müslim-gayrimüslim kişiler arasından sayısı Meb'ûsân Meclisi üyelerinin 1/3'ünü geçmemek üzere padişah tarafından ömür boyu görevle seçilirler.

65., 66., 67., 68., 69. maddeler: Meb'ûsân Meclisi üyeleri her 50.000 erkek seçmen için bir mebûs olmak üzere, gizli oy esası ile, 30 yaşını aşmış, Osmanlı tebası arasından, Türkçe bilen ve çeşitli suçlardan hüküm giymemiş olan kişiler arasından seçilir. Memurlukla bir arada yürütülemez. Meb'ûsân Meclisi'nin görev süresi 4 yıldır. Tekrar aday olunabilir.²⁹⁶

²⁹⁵Burada Meb'ûsân Meclisi'nin istediği kanunu çıkartması oldukça zorlaştırılmış olmakla birlikte istemediği kanunun çıkmasını engellemek gibi bir denetim gücüne sahip olduğu görülmektedir. Bu durum Meb'ûsân'ın tamamen işlevsiz bir kurum olduğu yorumlarını haksız çıkarıcı niteliktedir. (Kemal Yakut, "II. Meşrutiyet Döneminde Kanun-ı Esasî Tartışmaları ve Damad Ferit Paşa'nın Kanun-ı Esasî Lâyihası", s. 179.)

²⁹⁶65. maddede yer alan her 50.000 erkek için bir mebus şartı fiiliyatta uygulanamamış; Yahudilerde bu rakam 18.750'ye inerken, Hristiyanlarda 107.550'ye, Müslümanlarda 133.367'ye yükselmiştir. (M. Akif Aydın, "Kanun-ı Esasî", s. 330.)

71. madde: Mebûslar sadece seçtikleri bölgenin değil bütün Osmanlı ülkesinin vekilidirler.²⁹⁷

73. madde: Meb'ûsân Meclisi padişah kararı ile feshedilirse yeni Meclis 6 ay içerisinde toplanmak üzere seçimler yenilenecektir.

74.,75. maddeler: Bir mebûs vefat eder veya çeşitli nedenlerle mebûsluğu düşerse yerine seçilecek olanın mebûsluğu diğer seçimde sona erer.

77. madde: Meclis-i Mebûsân'ın 1., 2. ve 3. reislikleri, Meclis tarafından seçilen 9 üye arasından padişah tarafından belirlenir.²⁹⁸

2.9.4. YARGI

81.,82., 84. maddeler: Hâkimler bir cürüm sonucu alacakları mahkumiyet dışında azledilemez. Kanunda sebebi belirtilenler dışında duruşmalar alenidir. Hiçbir mahkeme görevi dâhilindeki bir davayı görüşmeyi reddedemez.

87. madde: Mahkemeler Şer'i ve Nizami mahkemeler olarak ikiye ayrılır.

89. madde: Olağanüstü mahkemeler kurulamaz.

92. madde: Bakanları, temyiz mahkemesi üyelerini, padişah ve devlet aleyhine faaliyette bulunanları yargılamak üzere görev yapan Divan-ı Ali üyeleri; 10'u Ayân Meclisi'nden, 10'u Şûrâ-yı Devlet üyelerinden, 10'u da Temyiz ve İstinaf Mahkemesi üyeleri arasından kura ile seçilen 30 kişiden oluşur.

113. madde: Ülkenin bir bölgesinde ihtilal çıkacağını teyid eden işaretler görülürse, hükümet; o bölgeyle sınırlı olmak üzere geçici olarak örfi idare (sıkıyönetim) ilan etme hakkına sahiptir. Örfi idare, kanun ve nizamların geçici olarak uygulanmamasından ibaret olup örfi idare altında bulunan bölgenin ne şekilde yönetileceği özel bir nizam ile belirlenecektir. Ülkedeki asayiş bozdukları kolluk kuvvetlerinin araştırmasıyla delillendirilip sabit olanların ülke dışına çıkarılarak sürgün edilmesi sadece padişah hazretlerinin yetkisi dahilindedir.²⁹⁹

1876 Kanun-ı Esasi'sinin ilk hali ile örnek bir anayasa olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Münci Kapani "milleğe bağışlanmış bir berat" olarak değerlendirirken Nail Kubalı konu tasnifi ve şekil açısından anayasa olarak adlandırılabilirse de içerik itibarıyla bu vasıftan

²⁹⁷Bu madde ile etnik ve dini mensubiyetler geri planda tutularak ortak vatandaşlık temelinde ülke bütünlüğünün korunmasının hedeflendiği açıktır.

²⁹⁸Kanun-ı Esasî, padişaha yasama ve yürütme organları üzerinde mutlak hâkimiyet temin eden maddeleriyle güçler dengesini sağlamaktan oldukça uzaktır. Ancak Türk siyasal sisteminin demokratikleşmesi sürecinde bir kilometre taşı olması hasebiyle önemsenebilir.

²⁹⁹Örfi İdare ilanını düzenleyen ve padişaha sürgün hakkı tanıyan 113. maddenin ilk kurbanının Kanun-ı Esasî'nin hazırlanmasında aslan payına sahip olan Mithat Paşa olması alçalıp yükselen güç dengelerinin garip bir cilvesidir. (M. Akif Aydın, "Kanun-ı Esasî", s. 330.)

uzaklaştığını söylemektedir. Çokca kullanılan “ferman-anayasa” tabiri Recai Galip Okandan’a aittir. Bülent Tanör ise meşrutiyete geçiş olmasa bile mutlâkiyetten çıkışı ifade ettiği görüşündedir.³⁰⁰

2.9.5. KANUN-I ESASİ’DE 1909 TADİLATI

Kanun-ı Esasi’de yedi kez gerçekleşen değişiklik süreçlerinin en köklüsü 21 Ağustos 1909 tarihinde 21 maddenin tâdili, 1 maddenin lağvı ve 3 maddenin ilavesini içerendir.³⁰¹

Özellikle padişahın yetkilerine dâir getirdiği kısıtlamalar ve yasama-yürütme dengesinde yasama lehine yaptığı düzenlemelerle bu tâdilât sonucu oluşan Anayasayı yepyeni ve hatta 1876’da bir “atıfet-i şahane” görüntüsü arz eden Kanun-ı Esasi’ye nispetle gerçek bir anayasa olarak kabul edenler de vardır.³⁰² Bu konuda gerek İttihad ve Terakki Fırkası’nın gerek siyasî muhalifi Ahrar Fırkası’nın yaptığı tâdilât tekliflerinin büyük ölçüde benzerlik göstermesi de değişim taleplerinin istikameti hakkında bilgi verir mâhiyettir.³⁰³

“Hâkimiyet-i Milliye”yi tesis çerçevesinde Kanun-ı Esasi’de gerçekleşen değişimi aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz³⁰⁴:

Padişahın konumu: Padişaha cülusunda yemin yükümlülüğü getirilmekle Anayasa ve millete karşı sorumlu kılınmış (3. madde), padişahın icraatlarının sorumluluğu hükûmete verilmiş (5. madde), tahsisatı ilgili kanunun mucibine havale edilerek sınırlandırılmıştır (6. madde).

Yürütmenin Konumu: 7. maddede padişahın görevleri meyanında sıralanan vükelânın(bakanların) azl ve nasbı yetkisi kaldırılarak sadece sadrazam ve şeyhülislâmî tâyinle sınırlandırılmış ancak bu da Meb’ûsân Meclisi’nin itimâd vermesine rabtedilerek yasama organının padişah karşısındaki konumu takviye edilmiştir (7., 27., 30. maddeler).³⁰⁵

Vekiller kendi dairelerindeki icraattan dolayı bizzat, hükûmetin icraatından dolayı müştereken Meclis-i Mebûsân’a karşı sorumlu kılınmıştır (30. madde). Yine istizâh neticesinde Meclis’ten itimâd alamayan vekilin vekilliği düşerken, başvekilin itimâd

³⁰⁰ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 42.

³⁰¹ M. Akif Aydın, “Kanun-ı Esasi”, s. 330, Burhan Gürdoğan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16. c., sayı:1-4, s.91.

³⁰² Burhan Gürdoğan, a.g.m., s. 92, Galip Okandan, *Amme Hukukumuzda II. Meşrutiyet Devri*, [İstanbul 1947], s. 53, Aliyar Demirci, “1876 Kanun-u Esasi’sindeki Değişikliğin Arka planı-Bir Esbâb-ı MûcibeLâyihasında Genel Görüşler”, s. 157.

³⁰³ Mehmet Kaan Çalen, “1909 Kanun-ı EsasîTâdilâtı”, s. 132-136.

³⁰⁴ Cezmi Eraslan, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Milli Hâkimiyet Düşüncesi ve Meclis Anlayışının Gelişimi Üzerine”, s. 683-685, M. Akif Aydın, a.g.m., s. 330.

³⁰⁵ Burhan Gürdoğan, a.g.m., s. 93.

alamaması halinde hükûmetin düşeceği tasrih edilmiştir (38. madde). Böylece hükûmetin siyasî sorumluluğunun yaptırımı ortaya konulmuştur. Adem-i itimâd hakkının getirilmesi, her ne kadar sadrazamı atama yetkisi padişaha ait olsa dahi padişahın Meclis tarafından onaylanmayacak birini sadârete tâyin etmesini pratikte mümkün olmaktan çıkaracağı için padişahın bu yetkisini de Meclis-i Mebûsân lehine sembolikleştirmiştir.³⁰⁶

Meclis'intatil veya feshedilmiş olduğu dönemlerde hükûmete, ilk içtimanda Meb'ûsân'a sevk edilmek şartıyla kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır (36. madde). Devlet bütçesinde gelir ve giderlerin tâyini yetkisi kabinenin de hazır bulunması şartıyla Meclis-i Mebûsân'a tanınmıştır (80. madde).³⁰⁷

Yasamanın Konumu: Padişahın genel af ilan etme yetkisi Meclis-i Umumî'nin onayına bağlanmış (7. madde), Meclis-i Mebûsân'ı kapatma yetkisi Ayân'ın muvâfakatine bağlanmış (7. madde) ve sürgün yetkisi kaldırılmıştır (113. madde).

35. maddede vükelâ ile mebûsân arasında ihtilâf halinde her iki taraf da görüşünde ısrar eder ve Meb'ûsân Meclisi sebeplerini açıklayarak iki defa vükelânın teklifini reddederse vükelâ ya kabul ya istifa seçeneğini tercih edecek, istifa halinde yeni kabine Meb'ûsân'la aynı konuda yine ihtilâf ederse padişah, üç ay içinde (7. madde) seçimleri yenilemek üzere Ayân Meclisi'nin de onayını almak şartıyla Meclis-i Mebûsân'ı feshetme yetkisine sahip olacaktır. Yeni Meclis eskisinin görüşünde ısrar ederse artık Meclis'ingörüşünün geçerli olacağı belirtilmiştir. Bu madde ile nihai karar kendisine ait kılınarak yasama organının üstünlüğü açıkça ortaya konmuştur.³⁰⁸ Ancak 1914'te yapılan değişiklikle Ayân'ın onayı şartı kaldırılarak yürütmeye yasama karşısında bir denge kazandırılmıştır.³⁰⁹ Meb'ûsân Meclisi'nin feshini güçleştiren bu maddede fesih onayının Ayân Meclisi'nin muvâfakatine bağlanması - hükümdarın bu alanda da sınırlandırılması manasına geleceği gibi- Ayân'a tanınan Anayasa'yı tefsir hakkı (117. madde) ile birlikte düşünüldüğünde Ayân ile Meb'ûsân arasında bir denge sağlanmaya çalışıldığı yorumu yapılabilir. Ancak kudretli bir hükümdarın sınırlandırılabilmesi düşüncesi ile yapılan bu değişiklik, İttihad ve Terakki Fırkası'nın yürütme üzerinde hâkim olmaya başladığı tarihten itibaren aslında Fırkayı (ve kabineyi) sınırladığı fark edilince Meclis-i Mebûsân'ı feshetmeyi zorlaştıran bu maddenin (35. madde)

³⁰⁶ Burhan Gürdoğan, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri", s. 97-98, "Kanun-ı Esasî", *İA(MEB)*, s. 171, İlhan Arsel, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclisli Sistem Tecrübesi", s. 201.

³⁰⁷ Burhan Gürdoğan, a.g.m., s. 98.

³⁰⁸ Burhan Gürdoğan, a.g.m., s. 95, "Kanun-ı Esasî", s. 171.

³⁰⁹ "Kanun-ı Esasî", s. 171.

tekrar değiştirilmesi cihetine gidilmiş ve 1914 tâdilâtıyla Ayân'ın muvâfakati şartı kaldırılmıştır. Böylece kuvvetler dengesinde yasamanın yürütme lehine elde etmiş olduğu üstünlüğe son verilmiştir.³¹⁰ Burada Ayân'ın padişah tarafından atanmaları hasebiyle ona muhalefet edemeyecekleri yönünde getirilen eleştiriye karşılık kayd-ı hayat şartıyla atanmış olmalarının bir teminat teşkil ederek onları bağımsız harekete sevk edebileceği görüşü serdedilmiştir. Ancak bu görüş pratikte pek karşılık bulmamıştır.³¹¹

Bunlara ilaveten yabancı devletlerle antlaşmaların Meclis-i Umumî'nin muvâfakatine bağlanması (7. madde), sansürün kaldırılması (12. madde), Meclis-i Umumî'nin Kasım başında açılış ve Mayıs başında kapanışının padişah iznine bağlı olmaktan çıkarılması (43. madde), Meclis-i Umumî'nin padişah tarafından re'sen veya mebûsânın mutlak çoğunluğunun yazılı talebi ile vaktinden evvel açılması veya içtima müddetinin uzatılması (44. madde), her iki Meclis üyelerinin yasa önerisi yapmasını sınırlayan kaydın kaldırılması (53. madde), padişahın her iki Meclis'çe de onaylanan kanunları mutlak veto yetkisinin bir kere ile sınırlandırılması(54. madde), Şûrâ-yı Devlet'in yasama rolünün sona ermesi;Meb'ûsân Meclisi'ne kendi başkanını ve başkan vekillerini seçme hakkının tanınması (77. madde)II. Meşrutiyetin “halk egemenliği”nin teessüsündeki rolünün önemine ve halk irâdesinin tecessüm ettiği Meclis-i Mebûsân'ın normal zamanlarda varlığına tahammül edilen bir lüks olmaktan çıktığına işaret eder.53. maddedeki değişikliklerle Meb'ûsân ve Ayân'dan bütün vekillere herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmaksızın kanun teklifi verme yetkisi tanınması, teşriyi ulemânın hakkı olarak gören anlayıştan oldukça uzaklaşıldığını göstermektedir.³¹² Devlet adamlarının asırlar ötesinden tevarüs ettikleri tenkit ve kontrol edilmeyi kabullenmemeleri kadar halkın siyasî haklarını sahiplenmede yeterli örgütlü çabalar gösterecek tecrübeye sahip olmaması halk egemenliğinin yerleşmesini yavaşlatan başlıca unsurlar olarak değerlendirilebilir.³¹³

Anayasacılık hareketlerinin muvaffakiyeti toplumların siyasî ve sosyo-ekonomik gelişimleri ile doğrudan ilişkilidir. Türk toplumundaki reform çabalarının temel amacı “devleti kurtarmak” olduğu için gerek devlet kurumlarının rasyonelleşmesi, gerek yönetimde toplumsal katılımın artırılması anlamında gelişmeler başlangıçtabir taban hareketinin baskısı veya sosyal sınıflar arası rekâbetin bir yansıması olmaksızın yukarıdan aşağıya mütevazı ve

³¹⁰ İlhan Arsel, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclisli Sistem Tecrübesi”, s. 202-210.

³¹¹ Burhan Gürdoğan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, s. 95-96.

³¹² M. Şükrü Hanioğlu, “Meşrutiyet”, s. 392.

³¹³ Cezmi Eraslan, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Milli Hâkimiyet Düşüncesi ve Meclis Anlayışının Gelişimi Üzerine”, s. 686.

mütereddit adımlarla gerçekleşmiştir. Hak talebinde bulunurken gösterilen demokratik tavırların, taleplere muhatap olma konumunda gösterilememesi ve hatta bu taleplerin despotik tavırlarla engellenmesi büyük ölçüde demokratik kültürün yerleşmesinin zaman alan bir süreç olmasından kaynaklanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BABANZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN TANİN YAZILARINDA MEŞRUTİYET VE KURUMLARINA DAİR TEFEKKÜRÜ

3.1. MEŞRUTİYETİN İSLAMİ DAYANAKLARI

Tarihteki her inkılâp hareketi, kendini geniş kitlelere kabul ettirmek için yerleşik değerler üzerinden meşruiyet arayışı içerisinde olmuştur. Bunların başında da inanç alanına ait olanların yer aldığı inkâr edilemez bir hakikattir. Teklif edilen yeni şartlar, müesseseler hele rakip bir dünyadan iktibâs ediliyorsa bu meşruiyet arayışı evleviyet kesbeder. Nitekim meşrutiyet taraftarlarının İslam'dan ve gelenekten muvâfakat almaya özel bir önem atfettikleri görülür.

Bâb-ı Meşihat'in yayınladığı beyannâmede serdedilen görüşlerin, halkın kafasındaki soru işaretlerini gidermesi açısından meşrutiyet taraftarlarına mühim bir dayanak teşkil ettiği

söylenbilir.³¹⁴ Babanzâde İsmail Hakkı, mezkûrbeyannâmenin yayınlanmasını müteâkip kaleme aldığı bir yazısını İslâm-siyaset ilişkisine hasretmiştir.³¹⁵ Ona göre; “hükûmet-i avâm” olarak yanlış bir sûrette tesmiye edilen demokrasinin bizde ıstılâh olarak mevcut olmayışı, onun bizim toplumumuzda bir hâl-i tabii olması ve -varlığın bilinmesinin zıddının mevcudiyetiyle mümkün olması kâidesine binâen- zıddı olan aristokrasi idaresinin bizde hiçbir zaman mevcut olmamasından kaynaklanmıştır. Bütün insanlığa hukukî eşitliği getiren İslam dini, sosyal bir durum olarak demokrasiyi bizde adeta ikinci bir tabiat haline getirmiştir. Avrupa’da hayal bile edilemeyecek olan bir kölenin vezârete yükselebilmesi, bir fakirin sadrazam sofrasında yer bulabilmesi gibi uygulamalar bizde Batı’daki gibi bir sosyal tabakalaşma olmadığına basit delilleridir.

Avrupa’da bugün hukukî eşitlik olmakla birlikte aristokrasi gücünü tamamen kaybetmiş değildir. Adet ve ahlakta sınıf yapısı hala devam etmektedir. Hatta aristokrasi ile savaşında avâmı yanına çeken burjuva, içtimâî ve siyasî konumu güçlendikçe proleterya ile arasındaki duvarları da yükselterek müstakbel sınıf çatışmasının taraflarını ihsas ettirmiştir.

“...el-yevm Fransa’da bir (burjuva) -yine İnkılâb-ı Kebir’den evvelki ıstılâhattan bir bergüzâr -halk vardır ki bir müddet Meşrutiyetin muvâzenesi için bir asır lazım ve asilzâdegânın bir rakîb-i bî-amanı olduğu halde bu sınıfın bir asırdan beri terâküm eden servet ü sââmânı ve kıdem peydâ eden nâm u unvânı bir asâlet-i cedîde tabakasının hudûsuna sebep olmaktadır. Vaktiyle burjuva zâdegâna ne nazarla bakıyor idiyse şimdi (proleterya), ki avâmın unvân-ı diğeridir, burjuvayı aynı sûretle telakki ediyor ve cidâl ve müsâdeme-i âtiye -kendini manen değil maddeten mağlup farz eden zâdegân ile değil- proleterya ile burjuvazi arasında vâki olacaktır. ... Zâdelik ve zâdeliğe merbut imtiyazât fikirlerini tamamıyla izâle edememiş, o derecede ki yeniden zuhûr eden her tabaka biraz kıdem ve servet peydâ edince derhal kendini bir perde-i infirad ile ihâta ederek damarındaki kanın daha pak olduğunu iddiaya kalkışıyor.”

“İmam tâyininin ümmete vacip olması”, “ilahi hitabın muhataplarının bütün insanlar olmasından dolayı hilafetin de ancak ümmetin kabulüyle meşru olacağı”, “halkın halifeye biatının dahi kanunlara ittibâ şartına bağlı olması” ancak “hâkimiyet-i milliye” kavramı ile

³¹⁴ Ağustos 1909’da Şeyhülislâm Mehmed Sahib tarafından yayınlanan Beyannâme’de dile getirilen görüşlerden bazıları şöyledir: “Sizden hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülüğü men eden bir ümmet olsun (Al-i İmran 3/104)” ayeti Meclis ve onun denetleme fonksiyonunun meşruluğuna delildir. 31 Mart’taki asiler, “Allah’a ve Resulüne savaş açan ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanlara” verilecek cezayı tarif eden ayet (Maide 5/33) ile layıklarını bulmuşlardır. Bağlamından koparılan “Bizim lehimize olan onların da lehine, bizim aleyhimize olan onların da aleyhinedir.” hadisi din farklılığının müsâvâta mani olmayacağına delil sayılır. Millet tarafından seçilmiş bir Meclis’in murâkabesindeki hükûmete itaatini farz-ı ayn olduğu dile getirilir. (İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s. 41-42.)

³¹⁵ Babanzâde İsmail Hakkı, “İslamiyet ve Siyasiyât”, *Tanin*, 1909.08.25, no: 352.

açıklanabilir kâidelerdir.“Küntüm hayra ümmetin”³¹⁶ ayeti hükûmetin murâkabe edilmesini Müslümanlara vacip kılmaktadır. “Küllüküm rain...” hadis-i şerifi her ferdi hâkimiyete ortak kıldığından, hükûmetin nüfûzunun suistimâl edilmesine engel olmayı da milletin sorumluluğuna tevdi eder.Dört halifenin seçim ve tâyinusûlleri de İslam’da demokrasinin varlığına bir başka delildir. Hayatın daha istikrârlı alanlarında bile zamanın değişmesini ahkâmın değişebilmesine dayanak kılan İslam inancının daha dinamik bir alan olan siyasette değişmez şekiller vaz’ etmesi beklenemezdi. Nitekim temel ilkeleri belirledikten sonra akıl, vicdan ve ilme geniş bir alan bırakmıştır.

Babanzâde, Meşrutiyetin/demokrasinin İslam’da mevcut olmakla beraber bugüne kadar uygulanmayışını müstebîd hükümdarların cahil halkı uyutmasına bağlamaktadır. Artık adâlet-i ilahiye galip gelmeye başlamıştır.Ancak İsmail Hakkı’nın; akıl, vicdan ve ilme bu kadar geniş bir alan bırakıldığını tespit ettikten sonra örfün ve toplumların gelişim istikâmetini dikkate almadan toptancı bir anlayışla bütün eslâfî müstebîd olarak addetmesi ihtiyatla karşılanmalıdır.

“Evet, asırlardan beri cehâlet yüzünden millet hakk-ı teftişini istimâl edememiş, İslâmiyetin kendisine vâcib kıldığı bir fiili işleyememiş... Çünkü alakadar olan bir şirzime-i kalîle-i müstebîde onu dâima bu hususta iğfal ve idlal etmiş... Fakat şimdi her türlü kuyûd ve tazyikten âzâde olan din Hazret-i Müftiyü’l Enâmın dehânıyla mazinin dine ettiği bu cebn-i anîfe karşı “Artık yeter!” nida-yı ra’d-âsasını izhâr ederek İslamiyeti ilk defa olarak ibret-âmiz bir sûrette ikaz ediyor.”

Ertesi gün de köşesini yine aynı konuya tahsis eden İsmail Hakkı, İslam’da güçler ayrılığı ve Meşrutiyet tartışmalarının en hararetlisi olan gayrimüslimlerle müsâvât mevzusunda hasr-ı kelim eder.³¹⁷ Ona göre, Meşihat beyannâmesinde dile getirilen ilkeler İnsan Hakları Beyannâmesi’nden daha parlaktır ve asırlardır dinimizin siyasete bakışı hakkında biriken hurafeleri silecek kadar güçlüdür. Osmanlı Devleti bütün İslam toplumlarına meşrutî idarenin yayılması noktasında hiçbir Batı toplumunun yapamayacağı tesiri icra edecektir.

“Hürriyet, müsâvât, uhuvvet kelimeleri asırlardan beri Ashab-ı Kefh gibi hâbîde-i gâflet olan en cahil kavmin üzerine sâhirane bir tesir icra ederek cümlesine yeni bir hayat, yeni bir kuvvet, yeni bir hüviyet vermiş ... Kanâat-i âcizanem o merkezdedir ki

³¹⁶Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allaha iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir (Al-i İmran 3/110).(Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, s. 65.)

³¹⁷Babanzâde İsmail Hakkı, “İslamiyet ve Siyasyât 2”, *Tanin*, 1909.08.26, no: 353.

*merkez-i hilafetten bugün kopup intişâr eden nesim-i inkılâb bütün memâlik-i İslamiyede
Fransa İnkılâb-ı Kebiri 'nin husûle getirdiği netâic-i muşâ'şayı temin edecektir.”*

İstanbul ve Tahran'da iki müstebîdin tahtını kaybetmesi III. Selim gibi kurbanları olan irticâ-terakkî mücadelesinde zaferin terakkîye müteveccih olduğunu göstermektedir. Meşihat Beyannâmesi güçler ayrılığı prensibinin de Montesquio'dan asırlar evvel İslam tarafından vaz' edildiğini ortaya koymuştur. Buna göre: Tenfiz ve icra(yürütme yetkisi) vüzerâ ve ümerâyâ, hüküm ve kaza(yargı yetkisi) kadılara ve nüvvâb-ı fuzalâyâ, teşri ve murâkabe(yasama yetkisi) ulemâyâ aittir. Bu temel üzerine zamanın getireceği değişim için de içtihad kapısı açık tutulmuştur. Zalim hükümdara/icraya karşı görev,a'zâsı hükûmet tarafından seçilen heyete yüklenmiştir.

Babanzâde, ardından gayrimüslimlerin eşitliği meselesini ele alır: Her vazife bir hak mukâbili olduğundan vazifeyi yükleyip haktan mahrûm etmek dinimizin kabul edemeyeceği bir zulümdür. İhtilâf-ı din müsâvâta mani olamaz. Hz. Peygamberin gayrimüslimlerle de istişare etmiş ve onlardan savaşlarda yararlanmış olması; gayrimüslimlerin mebûs ve asker olabileceklerinin peygamber uygulamasından delilleridir. “Ve'l tekün minküm...” ayeti murakıblık vazifesinin millete ait olduğunu gösterir. Gayrimüslimler de milletin bir parçası olduklarına göre murâkabe vazifesine dâhil olmaları meşrutiyete hâlel getirmez.

*“Fahr-i rûsul Efendimizin İslamın gayrı milletlerden hatta hükûm-i İslama dâhil
olmayan nice kimseleri me'mûl daire-i istişare ve hurûb ve megâzide kendilerinden
istiâne buyurdıkları vâki ve kütüb-i siyerde mezkûrdur.”*

Meşihat'ın bu beyannâmesinin bütün ülkeye yayılması ve kabul görmesiyle cümle milletin aynı vatanın evladı olarak çalışacağını ve anâsır-ı muhtelif arasında her türlü dedikodudan âzâde bir ahenk vücuda geleceğini ummak imparatorluğun çatırtıları arasında oldukça naif bir öngörü gibi durmaktadır.

3.2. İSTİBDÂD-İNKİLÂP

İsmail Hakkı'ya göre 24 Temmuz'da meşrutiyetin yeniden ilanıyla medeniyet sahasında ileri doğru atılan büyük adımın aynı ölçüde bir tepki hareketiyle karşılaşması kaçınılmazdı.³¹⁸ Çünkü “etki-tepki kanunu” sadece fen alanında değil sosyal hayatta da tezâhürleri görülen umumî bir kâidedir. Nitekim şaşırtıcı olan 31 Mart hadisesinin zuhûru değil, onun orduda ve emir komuta zinciri dışında gerçekleşmiş olmasıdır. Ancak bunu tarihimizde görülmemiş bir

³¹⁸Babanzâde İsmail Hakkı, “Memleket Yeniden Feth Olunmaya Muhtaçtır”, *Tanin*, 1909.05.17, no: 253.

fecaat olarak “hâkân-ı sâbık”ın “deha-yı istibdâd”ına bağlarken kendisi de ayrı bir ifrata düşmekte ve tarihteki “Patrona Halil isyanı” gibi emsallerinden de habersiz görünmektedir. 31 Mart isyanını bastırmak üzere İstanbul’a gelen “Rumeli şüc’anı” olarak tavsif ettiği Hareket Ordusu’nun muhtelit yapısı göz önüne alındığında onun da aynı tenkitten kolay kolay kurtulamayacağı aşikâr olur. Babanzâde, Hareket Ordusu’nun İstanbul’daki bu isyanı bastırdıktan sonra adâlet ve hakkaniyet dairesinde gerçekleştireceğine inandığı temizliği müteâkip taşrada da benzeri hareketlerin üzerine gidilmesinin elzem olduğunu savunur.

“Zaten me’lûf-ı isyan ve şekavet olan bu memleketler 11 Temmuz’da şems-i hürriyetin tulûunu müteâkip tadrîcen daire-i isyanı tevsi etmişler ve nihayet şu son günlerde birçok kutâat-ı Osmanîye hemen nerde ise cism-i devletten infikâka müheyâ ve müstaid bir mevki-i muhavvife vâsıl olmuşlardır. Hürriyet en âli, en mukaddes bir nimettir. Bu nimetin kadri bilinmek, bu sihr-âmiz kelimenin mana-yı hakikîsi idrak olunmak şartıyla.”

Zaaf-ı devletten ve ordunun intizâmsızlığından yararlanarak, basın da sorumsuz yayın ve kışkırtmalarıyla ülkenin hemen her tarafına yayılan isyan hareketleri, gerekli tedbirler alınmazsa devletin varlığını tehdit edecek seviyeye ulaşacaktır. Alınacak tedbirlerin başında idare-i maslahat anlayışının bırakılarak örfî idare (sıkıyönetim) ilan edilmesi ve ordunun kararlılıkla asilerin üzerine yürümesi gelmektedir.

“İstanbul’u fetheden ordu bütün memâlik-i Osmaniyeyi yeniden feth ve teshir etmelidir.”

Ordunun isyan hareketini bastırması için fetih kelimesinin seçilmiş olması Babanzâde’nin hem içinde bulunduğu ruh hâletine hem de meşrutiyeti koruyan orduya yüklediği misyonun ehemmiyetine işaret etmektedir.

Rumi Takvim’in 11 Nisan’ı, Babanzâde’nin nazarında meşrutiyet karşıtı “31 Mart yevm-i nuhûsetinin müntakım-i âdili olan yevm-i mübarek”dir.³¹⁹Bugünün tek üzücü yanı gaflet ve cehaletle ülkeyi yıkılmanın eşiğine getirmiş olan asi askerlerin, meşrutiyeti koruyan düzenli orduya karşı çıkmalarıyla, asıl vazifeleri sınır boylarında vatani korumak olan gençlerin kanının dökülmesine sebebiyet vermiş olmalarıdır.

“Vatan bu şühedâya ve bu şühedâ ile gelen kahraman güzâta medyundur. Bu deynini millet küfrân-ı nimet etmemek ve bâhusus istihsâl edilen hürriyeti su-i istimâl etmeyerek bu hürriyete her hususta layık olduğunu göstermekle ancak ifâ edebilir.”

³¹⁹Babanzâde İsmail Hakkı, “11 Nisan”, *Tanin*, 1910.04.24, no: 590.

Hürriyeti yalnız elde etmek kifayet etmez. Ondan sonra o hürriyeti, onu hırz-ı can edinmek lazımdır. Hürriyet ancak kendisini sevenlere, kendisine hürmet edenlere refâkat eder ve bu liyâkat ve istidâdı göstermeyenlerin yanından hemen kaçır.”

Yaşananların gösterdiği en yalın gerçek hürriyeti korumanın elde etmekten daha zor olduğudur. Hürriyetin en emin bekçisi ise milletin “terbiye-i merdâne ve şeciânesidir.” Bu terbiyenin unsurlarından biri de meşrutiyeti koruma uğrunda hayatını feda edenlerin unutulmamasıdır:

“...hakikat-i muhavvife-i mevte göz kırpmadan göz diken o büyük ve fakat umman-ı mechûliyet içinde nâbedîd kahramanları her anda, her dakikada tebci edelim. Şanlı mazisine hürmet etmeyen bir kavim mesud bir âtîye layık değildir.”

Meşrutiyetin korunması konusundaki hassasiyet öylesine yüksektir ki Sultan II. Abdülhamid’in saltanat yıllarını tarif için kullanılan “devr-i istibdâd”ın Şefik El Müeyyed Bey tarafından Meclis kürsüsünde övülmesi dahi, Divan-ı Harb taleplerine yol açmıştır.³²⁰ Babanzâde kürsü dokunulmazlığını yaralayacak bu talepleri mâkul karşılamaz ve “devr-i istibdâd”da Ayân ve Meb’ûsân’dan jurnalcilik yapmış isimlerin neşredilmesinin yeterli bir tedbir olacağını savunur. Doğrusu bu tedbirin hiçbir zaman uygulanmadığı düşünülürse mahcup olacakların listesinin oldukça kabarık ve şaşkıncı isimlerden teşekkül edeceğinden endişe edilmiş olmalıdır. Babanzâde İsmail Hakkı “çiğ yemeyenlerden” olmanın rahatlığıyla bu teklifi yapmış görünmektedir.

İbrahim Hakkı Paşa’nın sadâreti döneminde yeni bir Tekâüd Kanunu çıkarılmak üzere gerçekleştirilen Meb’ûsân Meclisi müzâkerelerinde, sürgün edilmiş veya çeşitli cezalara çarptırılmış olan “istibdâd” ve “irtica” devri yöneticilerinin kanunen iktisâb etmiş oldukları emeklilik maaşları tartışma konusu olur.³²¹ Eski kanunda kendilerine mevcut mebûslardan bile daha fazla emeklilik maaşı hakkı veren garâbet, yeni Tekâüd Kanunu ile 5000 kuruş üst sınırı getirilerek düzeltilmiş olmakla birlikte sorun tamamen ortadan kalkmış da değildir. Zira meşrutiyeti boğma çabalarıyla milletin nefretini kazanan bu kişiler içerisinde gerçekten aileleri mağdur durumda olanlar olduğu gibi saraylarda yaşadığı ve hiçbir ihtiyacı olmadığı halde bu maaşa tenezzül edenler de vardır. Hukukun üstünlüğüne riâyet meşrutiyet yönetiminin alâmet-i fârikası olduğu cihetle emeklilik maaşına ihkak-ı hak etmiş kişiler arasında –her ne kadar vicdanlar buna isyan etse de- istisnalar getirilemez.

³²⁰ Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Meb’ûsân-ı Osmanî Müzâkeresi ve İzhar-ı Fikr-i İstibdâd Eden Bir Mebus”, *Tanin*, 1910.05.06, no: 602.

³²¹ Babanzâde İsmail Hakkı, “Yine Sanadid-i İstibdâd”, *Tanin*, 1910.06.22, no: 649.

“Fakat bu meseleleri sûret-i kat’iyede halletmek için zannederiz ki “Azrail”e intizardan başka çare kalmiyor. Çünkü kanun bunları maa’t-teessüf mağlp edemiyor. Meşrutiyette ise yegâne dstr kanundur. Bazen işte böyle vicdanın isyan edeceği mesilde bile kanun bir mengene gibi vicdanları tazyik ederek meşrutiyet-perverlik nmiyla ortaya çıkanları kanunun tersim ettiği kuru, etin tarike davet ediyor.”

Bu maaşa ihtiyaç duymayanlar milletin kendilerine bahşedebileceği yegâne lütuf olan “zalam-ı nisyan”a atılmakla iktif ederek bu haktan kendileri feragat etmeleri en doğru çözüm olacaktır.Gayeye giden yolda her türlü hukuksuzluğun irtikâb edilmekten ekinilmediği bir ortamda siyasi rakipleri karşısında bile hukukun istikametini işaret eden bu yazı kuşkusuz çölde rastlanılan bir vaha kadar değerli sayılmak iktizâ eder.

İsmail Hakkı, “10 Temmuz” başlıklı yazısında³²² II. Meşrutiyet’in ilanı tarihi olan 10 Temmuz’u (Rumi takvime göre) Fransız İhtilali’nin tarihi olan 14 Temmuz ile mukayese eder. Hatta onun “tarihin gubarı” altında gizlenen faziletlerine mukâbil bizim “10 Temmuz”umuzun şark’ın en taze ümidi olduğunu dile getirir. Mirasçıları tarafından ölümü intizar edilen şark’ın yaşama arzusunun bütün hesapları bozan kudretini alkışlar. mr  hayatının daha 266. gününde(31 Mart) boğulmak istenen Meşrutiyet adlı bu çocuğun bünyesindeki kuvvet ikinci yaşını doldurduğu bir dönemde yaşamasını arzu edenler için elbette mitbaş olacaktır.Milletler, cehaletin galip olduğu dönemlerde kendi manevi varlıklarını hükümdarlarının şahıslarında tecessüm etmiş farz ettikleri için onların veladet ve cluslarının kutlanmasına özel bir önem atfederlerdi. Kemale erdike kendileri için böyle özel günler tâyin etmişlerdir. Bu manada Osmanlı milletinin veladeti istibdtı yendiği 10 Temmuz, clsu ise irtici mağlp ettiği 11 Nisan’dır.Bu hakikati tespitle beraber bir millet kendisini bile dalkavuka vmemelidir. İstibdadı övmek kadar meşrutî idareyi mahzâ cennet addetmek de abesle iştigâl etmektir.

“şimdi bizde (10 Temmuz)da doğan millet ve meşrutiyet sayesinde neler oldu? diye itnab-ı kelim edersek belki aynı temellük ve mdhane vadilerine düşeceğiz. Bir millet ise velev ki kendi kendini tebcilen mdhantta bulununca henüz tamamen pişkin bir halde bulunmuyor demektir. Çünkü bizce millete dahi dalkavukluk etmemeli ve millet de kendine dalkavukluk edenlere nazar-ı hakaretle bakmalıdır.”

Babanzâde, pek haklı olarak dengeli olmanın ehemmiyetini vurguladığı aynı yazıda, meşrutiyetin faziletlerini sıralarken mukayesesine keskinlik kazandırmak amacıyla devr-i sâbıkı mahzâ şer ilan ederek bizzat tavsiye ettiği bu itidlden ayrı düşmektedir.

³²²Babanzde İsmail Hakkı, “On Temmuz”, *Tanin*, 1910.07.23, no: 680.

“Devr-i istibdâdda millet zelil idi, ahâli esir idi. Sokaklarda gezenlerin bile çehrelerinde bir fütur, bir ye’s görülüyor, bütün halk öleceğini bildiği halde yine mezbahaya doğru ayakları kayan bir koyun sürüsü gibi idi. Dâhilde zulüm, i’tisâf, nefy, hapis, idam hâsılı bütün manasıyla kanunsuzluk; hariçte meskenet, hakaret, hicab. Memâlik-i ecnebiyede bir Osmanlı, Osmanlı olduğunu söylemekten utanır, dâhilde Osmanlılık, hamiyet, hürriyet kelimeleri insanı zindanlara sevk eden rehberler hizmetini ifâ ederdi.

Ne serbestî-i siyaset, ne serbestî-i kelim, ne serbestî-i matbuât, ne serbestî-i ictimâhâsılı bir millete millet diyebilmek için lazım gelen hiçbir şey yok idi. Devr-i hâzır ise bir taraftan mazide terâküm eden bunca seyyiât merâtibini temizlemekle, diğer taraftan âti için bir şâhrâh küşâdıyla meşgul bulunuyor. Herkeste şimdi bir hayat, bir ümit, bir istikbal var. Mâmâfih bu dağlar kadar farkı görmeyecek kadar körlerimiz eksik değil.”

Sultan V. Mehmed Reşad’ın cülusunun sene-i devriyeleri Babanzâde’nin sütunlarında çoğu zaman bir istibdâd-meşrutiyet mukayesesine vesile olur. “Cülus-ıPadişahî”³²³ adlı yazısında bir seneden beri yaşanan gelişmeler karşısında hala devr-i sâbıkı özleyen kişileri mürteci bile değil, akıl ve iz’andan mahrûm kişiler olarak tavsif eder ve bunlara acımakla yetinir.

“... devr-i sâbıktaki mutantan, müdebdeb fakat kof, câli hükümdarı bazen hâşâ sümme hâşâ mertebe-i ulûhiyete isâl eden sahte ve küfrâmiz kasideler ve cülûsiyeler ile şimdi padişaha doğru yükselen samimi, ciddi hiss-i takdirât ve tekrimâtı yan yana koyalım. Aradaki hârika-engiz fark, fark-ı manevi ve hatta fark-ı maddi derhal gözümüzün önünde tecessüm eder ve hala devr-i sâbık hasretkeşleri varsa onlara artık mürteci diye değil belki mahrûm-ı akıl ve iz’ân biçareler diye acırız. Evet devr-i sâbık kendini medhettirmeyi de bilmezdi. Kör, sersem bir idare...”

Ona göre, devr-i sâbıkta hükümdara yapılan övgüler bile mübalağalı, sahte ve bir baskının sonucu iken meşrutiyetin samimi destekçisi olan Sultan Reşad’a karşı halkın yürekleri samimi bir sevgiyle çarpmaktadır. Eski padişah halkın arasına çıkmaya bile korkarken, Alman İmparatorundan başka ziyaretçisi bile yokken o; sade, mütevazı, halkının içinde ve pederâne hayatıyla onlara tesir edip örnek olmakta, devlet başkanları tarafından ziyaret edilmektedir. “Millet kendine padişah bulur ama padişah kendine millet bulamaz.” sözüyle milletin kalbinde taht kuran Sultan Reşad’ın geçirdiği kızamik rahatsızlığı milletin ona karşı duyduğu sevgi ve hürmet kadar ihtiyacını da ortaya koymuştur.

³²³Babanzâde İsmail Hakkı, “Cülus-ı Padişahî”, *Tanin*, 1910.04.27, no: 593.

“... bahtiyârdır o millet ki padişahı -daha dünkü Tanin’de yazılmış olduğu vechile-mahzâ milletini mes’ûd ve müreffeh bir tarike dâhil olmuş görmek için, evet mahzâ bunun için yaşamak istiyor ve bir padişah için en büyük mahzûziyet milleti bahtiyar görmektir ve bahtiyâr bırakmaktır diyor. Muhabbet mütekâbil olur, muhabbet samimi olur.”

Burada Sultan Reşad’a yönelik iltifatların hepsinin şahsi erdemlerine dâir olması, icranın başı olmak hasebiyle gösterdiği başarılarla örnek verilmemiş olması göz önüne alındığında padişahın sistemdeki konumunun, aslında Alman parlamentarizminde Cumhurbaşkanılarına yüklenen sembolik rolden başkası olmadığı görülür. Meşrutiyeti otuz sene geciktiren, hatta Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin bile şiddetle tenkit ettikleri II. Abdülhamid’e karşı öfkenin soğuyarak yerini soğukkanlı tahlillere bırakması için 20. yüzyılın sonunu beklemek gerekecektir.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, Sultan V. Mehmed Reşad’ın cülusunun bir başka sene-i devriyesinde istibdâd-meşrutiyet mukayesesine halk ve hükümdarın münasebeti penceresinden ışık tutar.³²⁴ Ona göre bir milletin kendi kendini idareye muktedir hale gelmesi onu iyi bir hükümdardan müstağni kılmaz. Çünkü iyi bir hükümdar milletin en büyük hizmetkârıdır. İçinden geçilmekte olan devr-i inkılâpta meşrutiyetin kendisine tanıdığı hak ve vazifelere böyle riâyetkâr bir hükümdara sahip olmak Osmanlı milleti için onun cülus tarihi olan 14 Nisan’ı bir bayram günü kılmaktadır. Padişah ile millet arasında meşrutiyetin tesis ettiği bu güven ve sevgi ilişkisi makâm-ı saltanat için müstebîd uygulamalardan çok daha fazla bir güven temin edecektir.

“Kezâlik eminiz ki meşrutiyetperver padişahımız eslâf-ı izamundan pek azına nasib olacak derecede bir mevki-i ibcal ve terkîme yükselmiştir. Zira bir padişah kanunu rehber, milletin saadetini hedef ittihâz ettikçe milletin âvâze-i takdiri kendine doğru mebsûten mütenasib bir kuvvetle yükselir ve bu dâima yükselen kuvvet nisbetinde de makâm-ı saltanat metânet ve rasânet peydâ ve millete muhabbetini bu tadrîcen mütezâyid metânet ve rasânet ile izhâr eder. Bu sûretle bir taraftan millet hürmetiyle padişaha, diğer taraftan padişah muhabbetiyle millete mütekâbilen zahîr olarak umum devlet daha sağlam ve emin adımlarla menzil-i maksûdu olan necat ve terakkiye doğru rehrev olur. Meşrutiyet-i idarede padişahların nüfûzu münkesir olur zehâb-ı sehîfine düşenler aynı zamanda hem yanlış hem muzır bir nazariyenin kurbanıdırlar. Hiçbir zaman müstebîd bir padişah milletin samimi muhabbetini celb etmez ve binâenaleyh hiçbir zaman istinâd eylediği kuvvet de beka-yı saltanatı için sağlam bir temel teşkil etmez. Müstebîd hükümdarların en ziyade güvendikleri kuvvetlere tehlike anında ittika etmek ihtiyacını

³²⁴Babanzâde İsmail Hakkı, “Cülus-ıHümâyûn”, *Tanin*, 1912.04.27, no: 1313.

hissedince derhal bu güvendikleri kuvvet ayakları altında bir zill-i bîkarar gibi meyyâl-i firar ve kendileri de sernigûn olur.”

Hükümdarın idareye ait cüz’î meselelerden uzak kalmasını sahip olduğu makâmın saygınlığını artıracak bir tavır olarak değerlendirir. Padişah ve milletin “hürriyet şehitleri”ni ziyaret edecek olması hürriyetin muhafazasında mühim bir mesaj olacaktır. Babanzâde’nin bu yazı vesilesiyle padişahın konumunu, milletin birliğini temsil etmekten ibâret olarak tasavvur etmesi onun demokrasi anlayışını parlamenter sistemle örtüştürmektedir. Milletın sevgi ve saygısının korkudan daha emin bir zırh teşkil edeceği düşüncesi ise bir gerçeğin oldukça zarif ifadesidir.

İsmail Hakkı’nın tebrik ettiği Sultan Reşad’ın son cülus-ı hümayunu 1913 yılına aittir. Milletleri geniş manada bir aile olarak tarif ettiği “Meşrutiyetperver Padişahımız”³²⁵ adlı yazıda bu aile arasındaki bağı daha da kuvvetlendiren saadet günleri arasında o ailenin babası hükümündeki padişahın “yevm-i cülus”una özel bir önem atfeder. Balkan Savaşı’nda yitirilen askerlerin acısını yüreğinde hisseden padişahın cülusunu kendi acılarını bağına basmak sûretiyle tebrik etmeyi milletin bir vazifesi olarak addeder. Zira milletin selametini saltanat ve hilafet makâmının gücüyle kâim görür.

“Mâmâfih millet bu âb-ı müşfikinin saf ve rahîm kalbini tamamen takdir etmiş olduğu için harb-i âhir münasebetiyle dücâr olduğu ekdâr-ı bînihâyeyi zabtederek, hissiyât-ı gam ve ye’sini teskin eyleyerek dünkü yevm-i cülus münasebetiyle en samimi meserretlerini izhâr etmeyi en mukaddes bir vazife-i evlâdiyet telakkî etmiş, bir taraftan bilâ-ihhtiyar gözyaşları dökerken öbür taraftan en beşûş simasını, en mütebessim çehresini mecrûhü’l kalb olan padişahına arz ve irâe eylemiştir.”

Sultan Reşad’ı meşrutiyet yönetiminin gereklerine riâyet etme konusunda millete örnek olması hasebiyle bir kere daha övdükten sonra meşrutiyete yönelik eleştirilere karşı savunmaya geçer: İstibdad devrinde milletin bağıında açılan yaraların dört yılda hemen kapanması mümkün değildir. Bütün bunlara eklenen içerideki fitneler ve dışarıdan gelen tecavüzler de cabasıdır. Meşrutiyetin semerelerinin görülebilmesi için gerekli olan zamanın ona tanınmayışı, düşmanların adeta nefes aldirmayışı bile atılan adımların doğruluğunu ispata yeterlidir. Bu sebeple meşrutiyeti zatında temsil ederek örnek olan Padişah’a karşı milletin sevgisinin mâruz kalınan felaketler kadar büyük olduğu temennâsı ile yazı sona ermektedir.

“Meşrutiyet semeredâr olabilmek için müsait bir vakit bulmalı, geniş bir nefes alabilmeli idi. Bir evin tamiriyle meşgul iken bir sel, bir tufan orasını basar, bu evin

³²⁵Babanzâde İsmail Hakkı, “Meşrutiyetperver Padişahımız”, *Tanin*, 1913.04.28, no: 1584.

yarısını sürükleyip götürürse tamir edene artık kusur bulmak abes olur. Biz de işte bin tufan-âsâ fırtınalara, sel gibi istilalara mâruz kaldık. Zaten evimizi artık tamir yolunu tuttuğumuza ve bu babda sağlam ve kat'î bir meslek takip ettiğimize en iyi delil düşmanların bize vakit bırakmak, kendimizi toplamamıza meydan vermek istememeleridir. İşte bunun için meşrutiyete ve meşrutiyeti nefis-i hümayûnlarında temsil eden zat-ı hazret-i padişahîye aşk ve muhabbetimiz, itikad ve irtibatımız dúcâr olduğumuz mesâibin vüs'at ve dehşeti ile mebsûten mütenâsib olarak artmıştır.”

3.3. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE VE TEZÂHÜRÜ

Coğrafi keşiflerin aristokrasinin iktidarına karşı yükselttiği yeni sınıf olan Burjuvazinin, iktidar mücadelesini halkın desteği ile meşrulaştırarak kazandığı XVIII. yüzyıldan beri “Egemenlik milletindir!” Babanzâde İsmail Hakkı Bey, memleket ufkunda yeni zuhûr eden bu kavramın bir tür anarşi hürriyeti gibi algılanmasındaki hatayı tamir için “Hâkimiyet-i Milliye” başlıklı yazısını kalem almıştır.³²⁶ Toplumları tesir altına alan sihirli kavramlardan biri de henüz muhtevası hakkında aydınların bile hemfikir olmadıkları bu “hâkimiyet-i milliye”dir.

“Bir vakitler... diyar-ı Şark'ta külliye mâdum ve meçhul kalan hâkimiyet-i milliye lafzının Montesquiolar, Hobbes'ler, Locke'lar, Jean Jack Rousseau'ların himmetiyle ihya edilmesi üzerine Fransa'da tarraka-yı azîme ile zuhûr edip cihanı velveleye veren bu füsûnkâr kelimenin mâhiyet-i hakikiyesi hakkında erbâb-ı akıl ve tefekkür el'an nokta-i vâhidede içtima edememekle beraber medlûl ve mana-yı kelimededen istifade hususunda kâffe-i akvâm-ı cihan bir tehâlûk-ü azim ile istifadeye kıyam etmişler ve kâffe-i beşeriyetin aksam-ı münevvere ve mütemeddinesi bu sayede hürriyet, adâlet, müsâvat gibi fevâid-i maneviyeden hisse-çîn-i in'âm olmuşlardır.”

Kavram, Fransız İhtilali'ndeki coşkun tezâhüründen beri devlet binasının temelini teşkil etmektedir. Onu hafife alanlar tarih dışına itilmeye mahkûmdur. Ancak yine de ondan çok daha mühim ve hatta kendisine hizmetkâr olunca anlam kazanacağı bir başka kavram daha vardır ki o da “hak”tır. Hak gibi onun müterâdifi olması iktizâ eden “hâkimiyet”in de intizâm ve kurallara tabi olması gerekir. Hâkimiyet-i milliyede bir âmiriyet söz konusudur. İşte milletin emri, irâdesinin nasıl sâdır olacağı, meselenin esasını teşkil etmektedir.

Devletin sınırları içerisinde yaşayan herkes “millet” kavramına dâhil olduğundan bu büyük kitlenin arzusu demek olan irâde-i milliyenin tezâhürü için gelişmiş ülkeler, seçim/genel oy prensibini belirlemişlerdir. Bu durumda millet oy verme hakkına sahip olanlara indirgenmiş olur. Küçük beldelerde seçmenler irâdelerini doğrudan doğruya

³²⁶Babanzâde İsmail Hakkı, “Hâkimiyet-i Milliye”, *Tanin*, 1909.03.19, no: 227.

kullanarak icra yetkisini kullanacak olan memurları belirleyebilirler. Ancak nüfusun kalabalıklaştığı yerlerde bu mümkün olamayacağı için temsili demokrasi yöntemine gidilerek kendi vekâletlerini tevdi edecekleri, seçilmiş meclislere bu yetkilerini devrederler. Halktan irâde-i milliyeyi temsil yetkisini alan meclisler, bu irâdeyi yasama faaliyetinde tecelli ettirirler. Ancak teftiş ve murâkabe hakkını muhafaza edebilmek için icra yetkisini başka bir organa/hükûmete bırakırlar. Yasama/teşri ve yürütme/icranın böyle ayrışmasıyla tahakküm ve suistimâlin önü alınmaya çalışılmış olur.

“Şu tafsilattan anlaşılıyor ki hâkimiyet-i milliye ahâleden bir kısmının ‘Şunu isteriz, bunu istemeyiz.’ demesi değildir. Hâkimiyet-i milliye bir meclis-i meşruadan sadır olan kavânin ve nizamâttır. Bu mecra-yı meşru ve müstakîmden cereyan eden kavânin ve nizamattan başka bir âmir, bir hâkim yoktur. Bu hakikatten gafil olan halkımız hâkimiyet-i milliye lafzını yanlış anlayarak ‘Hâkim değil miyiz? Öyle ise istediğimiz memuru nasb ve tâyin, istediğimizi red ve azlederiz.’ diyorlar. Gariptir ki avâm tabakasının oldukça fevkinde olanlar bile bu nazariye-i sehîfeye iştirak ediyorlar. Dünyanın hiçbir yerinde câri olmayan ve cereyanına imkân bulunmayan bu müthiş su-i tefehhüm hükûmetsizlikten başka bir şey değildir. Dünyada avâm için tasavvur olunabilecek felaketlerin a’zâmı anarşi, yani tezebzüb-ü tam ve hükûmetsizliktir. Tabir-i amiyâne sözün ayağa düşmesidir.”

Yetkili organların böyle birçok kanun maddeleri ile sınırlandırıldığı bir ortamda halkın bir kısmının hiçbir kanunîhükme istinâd etmeyen talepleri, “hâkimiyet-i milliye” kavramı kapsamında değerlendirilemeyeceği gibi devleti yönetilemez kılan anarşiden başka bir sonuç da doğurmayacaktır. Bu anarşi bir süre sonra ehven-i şer olarak telakki edilecek isdibdâda, hatta yabancı müdâhalesine bile davetiye çıkaracaktır.

İsmail Hakkı Bey bu uzun tahşidatı Aydın’da ahâlinin rahatsız oldukları mutasarrıfın değiştirilmesi talebiyle yaptıkları nümâyişler vesilesiyle yapmıştır. “Sadrazamı değiştiren halkın bir mutasarrıfı niçin değiştiremeyeceği” yönündeki itirazları ise kabinenin mevcut kanunlar çerçevesinde değiştirildiği, Aydın halkının millîirâdenin bir cüz’ü iken kendisini küllün yerine koyamayacağı, üstelik yetkisine müdâhale edilen hükûmetten sorumluluk beklenemeyeceği gibi delillerle susturmaya çalışmıştır. Yukarıdan gelen istibdâdın izâlesinin mümkün olduğunu fakat aşağıdan gelen istibdâdın milleti izmihlâle götüreceğini belirterek bu nümâyişlere son verilmesini ister.

Milli irâdenin hakiki sahibi olan milletin, vekillerinden taleplerde bulunma ve onların icraatlarını kontrol etme hakkına sahip olması demokrasinin gelişim sürecinde tabii bir durum olacaktır. Ancak hukukun henüz kurumsal örgütlenmesinin bile yerleşmemiş olduğu,

gazetelerin halkın sesi olma hüviyetini milyonluk tirajlara taşıyamadığı, sivil toplum kuruluşu ve şeffaf devlet kavramlarının teşekkül etmeye çalıştığı bir zaman diliminde İsmail Hakkı Bey'in bu taleplerden aşırı rahatsız görünmesi anlaşılabilir olmaktadır.

Meşrutiyetin samimi bir taraftarı olan Babanzâde, halk-perestlik yapmaz ve gerektiğinde eleştiri oklarını halka yöneltmekten de çekinmez.³²⁷ Ona göre insana teşbih edilen devletler de insanlar gibi bazı hastalıklara mâruz kalırlar.³²⁸ Hâzık bir hekim hükmündeki erbâb-ı siyasetin milletimizin nabzını yoklayarak önce hastalığı teşhis ardından doğru tedavi yöntemini tespit etmesi gerekmektedir. Bu aşamada karşımıza çıkan ilk hastalık medenî milletlerin dahi kurtulamadığı rüşvet ve irtikâbdır. Onların akrabası olan iltimas, su-i tavsiye, hatır gözetmek gibi hastalıklarla birleşerek devlet malına göz koyarlar.

“Bu maraz hakkındaki mukayese ve tecrübemizi daha layıkıyla ta'mik etmeden karşımızda onun pek yakın akrabasından sayılan iltimas ve su-i tavsiye, hatırnüvazlık kelimeleri arz-ı çehre-i işmizaz ediyor. Evet, bir memleketi öteden beri kavurup yakan hastalıklardan biri de hatırnüvazlık beliyyesi ile beytûlmâla hücumdur. Karâbet, refâkat, sıhriyet-i meveddet gibi revâbit memlekete karşı his olunan irtibattan daha kavî görülerek hazine-i devletten yani fukaranın cebinden nâehillere bol bol maaşlar, ihсанlar, atıyyeler tevzî ve temin edilerek adâlet değil adâletsizlik bâb-ı kebirinin daima iki kanadı küşâde bulunduruluyor. Fakat tevsi-i daire-i müşahadat edince görüyoruz ki karâbet, sıhriyet, refâkat hisleri her nerede mevcut ise orada aynı maraz-ı iltimas hükümfermâdır.”

Bir başka maraz olan hafiyelik de siâyet(dedikoduculuk) ve nemmamlığın(koğuculuk, arabozuculuk) kılık değiştirmiş halidir. Babanzâde, devr-i istibdâdın bakıyyesi bu hastalıktan kurtulmak üzere olduğunu fakat bütün bunların hepsinden daha tehlikeli olan bir rahatsızlığın ise bütün Şark'a yayılmış olan ve en intizâmperverleri bile muhitin tesiriyle bir süre sonra kendisine benzeten atâlet ve intizâmsızlık olduğunu belirtir. Öyle ki milli haslet haline gelmiş olan bu marazlar Osmanlıların diğer milletlerden alâmet-i fârikasını teşkil etmektedir. Hürriyetin gelmesini geciktiren bu atâlet ve intizâmsızlığa hürriyetin ilanından sonra bir de şaşkınlık eklenmiştir. Yorgunluklar bir fayda doğurmamaktadır.

“Devr-i istibdâdda en miskinlerimiz bile ‘Ah şu zulüm ve teaddi, şu hürriyetimize karşı vaz’ edilen tâkat-şiken kayd ve zincir olmasa...’ diye tahassür ederlerve bütün fenalığı istibdâdın düş-ı hamûlüne yüklerler idi. Aksini ispat mümkün olmadığı için kendilerine, haydi işte size meydan... demek bittabi mümkün olmuyor idi.

³²⁷Babanzâde İsmail Hakkı, “Müzmin Fakat Tedavisi Mümkün Bir Maraz”, *Tanin*, 1909.04.05, no: 244.

³²⁸ İbn Haldun'un devlet nazariyesinin hemen bütün Osmanlı aydınlarını etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu nazariyeye taraftar olanları fennen ve mantıken ilzam mümkün idi. Fakat fiiliyat olmadıkça muhâkemât-ı mantıkayı kim dinlerdi. Farazâ bu âtil ve bâtil kimselere sorulabilirdi ki acaba sizin atâletiniz olmasa bu istibdâd bu derece küşâyış bulabilir mi idi? Fakat şimdi işte bu mâni de kalktı. İşte hürriyet bütün mutlakıyetiyle arz-ı çehre-i teşvik ediyor. İşte meydan-ı hüner.. Ne yaptık?”

Babanzâde, Allah'ın yaşama kâbiliyeti bahşettiği milletlerden biri olarak Osmanlıların bu marazlardan kurtulmasını sağlayacak şifaların en başında gelen siyasî ve medenî terbiyenin inkişâfı için çalışmanın gereğine vurgu yapar. Aileden başlayacak olan terbiye oradan okula ve derece derece hayatın bütün sahalarına yayılmalıdır. Genetik ve çevre etkisiyle dūçâr olunan bu hastalığı yine aynı unsurlardan elde edilecek ilaçlarla tedavi etmekmeselenin özünü teşkil etmektedir. En az iki neslin geçmesini gerektiren bu süreçte ümitsizliğe dūçâr edecek kadar sabırsızlık gösterilmemelidir.

Aidiyet duyduğu milletin sorunlarına karşı duyarlı aydınların en acı tenkitleri dahi bir istihfâf kasdı taşımadığı için incitici olmaktan ziyade hakikatle yüzleştirici olmakta ve toplumun gelişimine katkı yapmaktadır. Babanzâde'nin tenkitleri de bu kabilden olup eksiklerimize tutulmuş bir ayna mâhiyetindedir. Tedavi için eğitimin zorlu yokuşunu tırmanmaya ve acı ilacını içmeye davet etmesi ise oldukça gerçekçidir.

Milletin eksikleri kadar güçlü ve övülecek özelliklerini de dile getirmekten geri durmayan Babanzâde, “Osmanlıların Terbiye-i Siyasiyesi”³²⁹ adlı yazısında bi'l-vesile buna değinir. İtalyan topraklarının şehri harabeye çevirdiği hengâmda Beyrut halkının şehirdeki İtalyanlara karşı itidâlini koruması, Şark toplumlarını taassupla itham eden Batı mehâfiline karşı verilen en güzel cevap olmuştur.

“Kendisini müdafaasız olduğu halde öldürmekten hayâ etmeyen bir düşman milletin efrâdını yanı başında silahsız ve müdafaasız görünce ‘Düşmanın denâetini taklide tenezzül etmem, düşmanım dahi olsa mâdemki memleketimden resmen tard olunmamıştır, taht-ı emânımdadır, ona dokunmam.’ diyecek kadar bir fetânet ve insaniyet gösteren âli bir milleti taassub ile şâibedâr kılmak için doğrusu yüz ister. Başka hangi bir memlekette olsa böyle galeyân halinde bulunan bir milletin düşman tebaasını sinesinde gördüğü halde onu casus telakki etmemesi ve onun vücuduna tahammül etmesi insaniyet ve uluvvücenablıkta bir kahramanlık sayılır. Bâhusus kardeşi, oğlu, vatandaşı gözü önünde zalimâne bir sûrette katledilirken bu kadar sabır ve tahammül göstermek için hakikaten fevkalade metânet-i ahlakiye sahibi olmak lazım gelir. Bilâ-mübalağa iddia edebiliriz ki Osmanlılar muharebe-i hâzırada ve bilhassa şu Beyrut fezâhatinden sonra

³²⁹Babanzâde İsmail Hakkı, “Osmanlıların Terbiye-i Siyasiyesi”, *Tanin*, 1912.02.29, no: 1255.

bilcümle akvâma sabır ve metânet ve terbiye-i siyasiye nokta-i nazarından ders vermişlerdir.”

Şark ve İslam kavimlerinin ne medeniyete ne de meşrutiyete kâbiliyeti olmadığı ithamı da bu önyargılardan biridir. Hâlbuki Şark'ta meşrutî idarelerin yerleşmesini geciktiren en mühim sebeplerden biri de Batılıların bu kavimleri bir yandan acele etmeleri için sıkıştırırken diğer yandan da sürekli müdâhalelerle engeller çıkarmalarıdır. İran'da 4000 yıllık istibdâtın çöküş sarsıntılarının 4 yılda bitmesini beklemek bu kabil art niyetli baskılar cümlesindedir.

“Şu halde akvâm-ı Şarkıyeyi meşrutiyetle idareye layık görmeyenler evveleminde şu ‘meşrutiyete liyâkat’ bahsini ölçmek için iki türlü endazeyi ellerinden bırakmaları lazım gelir. Meşrutiyet ilan eden hangi Şarklı bir kavme zaman ve meydan verdiler ki bu liyâkatsizliğe hükmediyorlar?”

Aynı Batılı devletlerin dünyanın sâir bölgelerinde yine Avrupalılar tarafından kurulan devletlerin meşrutiyet sürecinde gösterdikleri müsamaha tam bir çifte standart örneğidir. Beyrut halkı gösterdiği metânet-i ahlakiye ile Osmanlıların medeniyete de meşrutiyete de layık olduğunu dünyaya göstermiştir. Batı'nın bu ikiyüzlü politikalarının farkında olup dış politikasını adeta bıçak sırtında yürütmek zorunda olmak bağımsız kalmayı önemseyen bir politikacı için oldukça acıtıcı olmalıdır.

3.4. SEÇİM VE SİYASİ PARTİLER

Halk egemenliğine dayanan bir rejimde farklı kesimlerin örgütlenme özgürlüğüne sahip olması itiraz olunamaz bir gerçekliktir. Meşrutiyetin yeniden ilanını takip eden süreçte başta İttihad ve Terakki Cemiyeti olmak üzere birçok siyasal hareket partileşme sürecine girecek ve siyasî yelpazedeki yerini alacaktır. Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki karşıtlarının çatı örgütü diyebileceğimiz Hürriyet ve İtilaf Fırkası siyasî muhalefetin en göze batan temsilcileri olacaktır. Babanzâde İsmail Hakkı Bey üyesi ve iç ve dış politikada fikir yapıcılarında biri olduğu İttihad ve Terakki Fırkası'nın aynı zamanda medyadaki güçlü bir kaleşörüdür.

“Kanuna İttibâ ve Şâyân-ı İmtisal Bir Hareket”³³⁰ başlıklı yazısında belâgatin sınırlarını zorlayarak İttihad ve Terakki'nin siperlerini tahkim etmeye girişir. Babanzâde; İttihad ve Terakki tarafından desteklenen Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesinin 31 Mart'ın tenkilinden sonraki ikinci iktidarının sonlarına gelindiği bir zamana tesadüf eden bu yazıda, gücün büyüleyici tesirinin onu elde edenlerce nasıl vazgeçilmez bir şey olduğunu vurgulayarak

³³⁰Babanzâde İsmail Hakkı, “Kanuna İttiba ve Şâyân-ı İmtisal Bir Hareket”, *Tanin*, 1909.10.25, no: 411.

başlar. Bu güçten kendi arzusuyla vazgeçebilen ender muktedirlerden biri de İttihad ve Terakki Cemiyeti'dir.

“Bununla beraber İttihad ve Terakki Cemiyeti bidâyet-i inkılâptan beri iki defadır yedindeki kuvveti su-i istimâl şöyle dursun istimâl etmek bile istemeyerek ahlâfın cidden parlak hurûf ile yazacakları bir eser-i tevazu ve mahviyet ibraz eylemiştir.”

Cemiyet,II. Meşrutiyet'in ilanını müteâkipiktidar sorumluluğunu üstlenmemiş, ancak kendisinden başka örgütlü bir kuvvetin olmadığı bu dönemde oluşan güçlü iktidar zaafı, 31 Mart isyanını netice vermiştir. 31 Mart'tan sonra Cemiyet, Meclis'teki gücünden istifade ile kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nde temsilcileri ile yer almıştır. Siyasî cemiyetlerin hızla çoğaldığı bu dönemde sahip olduğu konuma meşruiyet sağlamak için bir Cemiyetler Nizamnâmesi'nin çıkarılmasına da öncülük etmiş ve kendi içerisinde bir siyasî parti çıkarmış, meşrutiyet bu sûrele anlamını bulmuştur.

Ona göre, millet esasına dayanarak kurulmuş olan diğer siyasî oluşumlar henüz azınlığı teşkil etmekteyseler de “ekseriyet” prensibi azınlığın ezilmesi ve çoğunluğun istibdâdı anlamlarına gelmemektedir.

“Ekseriyâ millet esaslarına müstenid olan bu cereyanların dahi Meclis-i Mebûsân'da birer fırkası vardır. Vâkıa şimdiki halde ekalliyet halindedir. Fakat ekseriyet denilince mutlaka ekalliyetin ezilmesi lazım geleceği manası münfahim olmaz. Galebe-i ekseriyet kavânin-i esasiye-i hürriyet ve meşrutiyeti haleldar etmeyen fer'iyât-ı umûrdadır. Yoksa ekseriyetin istibdâdı demek değildir. İstibdad ne şekilde olursa olsun çirkindir.”

Babanzâde, bu düşüncesiyle siyasî partilerin demokrasi rejimindeki merkezî konumuna güçlü bir vurgu yapmaktadır. Devamında ise demokrasinin temel ilkelerinden ikisi olan çoğunluk ve çoğulculuk ilkelerinin altı çizilmektedir.

İsmail Hakkı Bey, azınlık durumundaki siyasî partilerin, güçlerini ancak sağlam ve tutarlı fikirlerinden elde edeceğini ifade ettikten sonra çoğunluk tarafından taşkınlıklarına katlanılmasının bir zaaf değil bir tahammül olduğunu da eklemektedir. Hak ve taleplerini II. Meşrutiyet öncesinde var olan dini kurumlar aracılığıyla değil meşrutiyetin sağladığı imkânlarla parlamento içerisinde aramalıdır. Nasıl ki İttihad ve Terakki Cemiyeti politikalarında -iddiaların aksine- Türk unsurunu değil Osmanlılığı terviç etmişse diğer siyasî partilerin de bu çizgiyi benimsemeleri meşrutiyetin demokratik niteliğini geliştirecektir.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayınladığı beyannâme vesilesiyle bir kere daha partisinin meşrutî idarenin tesisindeki rolüne değinme imkânı bulur.³³¹ Meşrutiyetin ilanını müteâkip İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin siyasî hayattan çekilmesi talepleri Cemiyet'in ileri gelenleri arasında da karşılık bulunca Cemiyet de bu fikre yanaşmış ve kabinelere dışarıdan destek verme yolunu seçmiştir. Ancak 31 Mart Olayı hürriyeti korumanın ne kadar zor olduğunu ortaya koyunca yine İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gayretleriyle ülke anarşi ve hükûmetsizlikten kurtarılmıştır.

“İttihad ve Terakki kuvvet ve cereyanı süzüle süzüle Meclis-i Mebûsân'ın İttihad ve Terakki Fırkası'na ve bu Fırka da heyet-i hazıra-i hükûmete müncer olmaktadır. Vâkıâmemlekette diğer bazı cereyanlar bazı siyasî fırkalar teşekkül etti. Fakat leh ve aleyhte bulunan herkes tarafından müttefikân itiraf olunabilir ki memlekette en hakiki ve ehemmiyetli ve muntazam bir hükûmet teşkiline kâbiliyetli cereyan 'İttihad ve Terakki' cereyanıdır.”

Ülkede güçlü bir hükûmet kurma imkânına sahip tek hareket İttihad ve Terakki Cemiyeti, halka hesap verme sorumluluğu altında hazırladığı beyannâmesini başta kendisi ve tüm millet için çok önemli bir tarih olan 10 Temmuz'da açıklamaktadır. Babanzâde, beyannâmede gerek kibir, gerekse korku nedeniyle kendilerinden uzak duranlara da kucaklarının açık olduğu ifadesine vurgu yapar.

“Mâmâfih Cemiyet 'gerek kendilerinde bir ehemmiyet tevehhüm ederek müstağni davrananların, gerek galeyanlı hissiyat-ı vatanperveraneden bilâsebep tevahhuş edenlerin' üzerine ziyade varmayı maksad-ı tesisi ile ve izzet-i nefsi ile kâbil-i tevfiik bulmayarak yine âğûşunu küşâde bırakmış ve küsüp tebâud etmek isteyenlerin hiçbirine karşı zerre kadar bir eser-i infial ve buğz hisseylememiştir.”

Hürriyetin ilanından maksat da ortak vatanın kurtarılması ve bütün unsurların Osmanlı vatandaşlığı altında hürriyet ve refahının temin edilmesidir. Buna rağmen şahsi ve kavmi çıkarlarını umumun menfaatinin üstünde tutanlarla İttihad ve Terakki'nin birlikte yürümesi düşünülemez. Vatanın nimetlerinden birlikte istifade kadar külfetlerini de birlikte omuzlamak amacıyla askerlik, vergi ve kiliseler gibi çeşitli alanlarda yapılan düzenlemelerden muafiyetlerini kaybedenlerin kopardığı yaygara, meşrutiyeti yolundan çeviremeyecektir.

Burada mim konulması gereken tek nokta, ülkedeki en güçlü siyasî hareket olan İttihad Terakki'nin vatanın selametini kendisiyle kâim gören üslubudur. Tamamen haksız olmamakla

³³¹Babanzâde İsmail Hakkı, “İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Beyannâmesi”, *Tanin*, 1910.07.28, no: 684.

birlikte özellikle Müslüman unsurlar arasında partiye karşı mesafeli duranların gerekçelerinden birini bu tavır teşkil etmiş olabilir.

Milli irâdenin en güçlü yansıması kuşkusuz genel seçimlerde gerçekleşir. Seçilmek istenen, seçecek olanı ikna etmek durumundadır. İkna kâbiliyeti ve vizyon sahibi olmak seçilme ihtimalini yükseltecektir. Burada çoğu zaman siyasîrekâbetin acımasızlığı ve bel altı vuruşları devreye girer.

Meclis-i Mebûsân'ın 1912 başındaki feshini müteâkip memleketlerine dönen mebûslardan yeniden seçilme arzusu taşıyanların bir kısmının bindikleri Fransız vapurunda İttihad ve Terakki aleyhine propaganda yapmaları Babanzâde'yi oldukça kızdırmış görünmektedir.³³² Ona göre bu tavır bizi yabancıların nazarında küçük düşürdüğü gibi kapitülasyonlar sebebiyle devletin müdâhalesinin gecikmesi durumunda, doğması muhtemel karışıklıkların iyice büyümesine sebep olacaktır.

Babanzâde'ye göre, seçim çalışmalarında muhalif milletvekillerinin İttihad ve Terakki'ye hücumdan başka sermayesi olmadığı halde, İttihad adayları hem kendi icraatlarını savunmak hem de muhaliflerin engelleme çabalarını teşhir etmek zorunda kalacaklardır. İstibdattan Meşrutiyet'e büyük ve sarsıntılı bir değişim sürecinde iktidara gelen İttihad ve Terakki'nin değil her şeyi bir anda düzeltmesi, hatadan masun kalması bile mümkün değildi. Bu yüzden Cemiyet destek olduğu kabinelerin işini kolaylaştırma yolunu tercih etti. Temel politikası ülkede intizâmı temin edecek bir hükûmete destek vermek oldu.

“İttihad ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu'nun en elim ve buhranlı bir devre-i tarihiyesinde, yani eskiler itibârdan gençler nüfûzdan mahrûm olduğu, ihtiyarlara devr-i sâbık döküntüleri, gençlere tecrübesiz denildiği, haricdeki düşmanlar kimin fırsatta muntazır, dâhildeki bazı anâsır zaten mine'l-kadim teşkilat-ı muntazamaya mâlikiyet hasebiyle bir kat daha ibrâz-ı mevcudiyete müstaid ve hahişkâr bulunduğu, bir taraftan meşrutiyet gibi istimâli ilme ve iktidara mütevakkıf bir makine işlemekte, diğer taraftan bu makineyi anlamaya ve anlatmaya müsait bir muhit henüz hâsıl olmamış iken bu cehalet içinde yürümeye, ilerlemeye herçi-bâd-âbâd geri dönmemeye mecburiyet hâsıl olduğu, elhâsıl koca imparatorluğun bir devr-i maziden bir devr-i cedîde nakl-i mecburiyetinden tevellüd etmesi zarurî olan yüzbinlerce mezahim ve iz'acattan müteşekkil bir devre-i intikal esnasında intizâm ile ıslahata şüruu lazım geldiği bir sırada bu ağır yükün altına girdi. Böyle buhranlı, telaşlı, müşkülâtlı bir müddet-i kalile zarfında memleketin bir mamurezâr olacağını iddia etmek şöyle dursun hiçbir hatanın irtikâb olunmayacağını beyan eylemek bile cürettir. Binâenaleyh İttihad ve Terakki Fırkası

³³²Babanzâde İsmail Hakkı, “Mebusların Avdeti”, *Tanin*, 1912.02.03, no: 1229.

müzâheret ettiği ve hulûs-ı niyetlerine emin bulunduğu kabinelerin cüst ü cû u meâyibiyle evkat-güzâr olmaktan ziyade bu kabinelerin iş görmesini teshil edecek bir meslek ittihâz etti.”

İsmail Hakkı Bey, istibdât ve hürriyetin ifrat ve tefritindeki gelgitler arasında hükûmeti tamamen değil içtimâî muhitin müsaadesi ölçüsünde üzerine alması bir hataysa, Cemiyet’in bu hatayı işlediğini kabul eder. Ancak ona göre, Cemiyet hükûmet teşkili süreçlerine hiç müdâhil olmasa dahi yine eleştirilecekti.

“Bidâyet-i meşrutiyette herkes İttihad ve Terakki’yi re’s-i kâra gelmediğinden dolayı ta’yib eyledi. Sonra gitgide göreneğe pek bağlı olan efkâr-ı umûmîye hükûmete ancak nâtamam sûrette vaz’-ı yede müsait olunca bu îtab ve muaheze yine devam etti. Biz eminiz ki İttihad ve Terakki bi’l-farz geçen sene hükûmeti tesadüfirüzgârların biriktireceği ekseriyet yığınlarının müzâheretine terk etse idi her ne olursa olsun İttihad ve Terakki’nin mündefi olmasından memnun olanlar belki birkaç gün için Oh! diyecekler idi. Fakat sâlim düşünen dürendişler, isabet-i fikre mâlik olanlar, İttihad ve Terakki’nin bu yeni hatasını, bu mesûliyet fikrinden vâki olan tevahhuş-ıcedidini asla afv etmeyecekler idi.”

Burada İttihad ve Terakki Fırkası’nı daha fazla üzen durum ise nâmüsait şartlarda yürütülmeye çalışılan meşrutiyet arabasının muhalefet tarafından yalan üzerine müesses yıkıcı eleştirilerle devrilmeye çalışılmasıdır. Bütün bunlar milletin huzurunda dile getirildiğinde millet kimin fedakârlık kimin şahsi hırslarının peşinde olduğuna karar verecektir.

Babanzâde’nin; “Kanuna İttibâ ve Şâyân-ı İmtisal Bir Hareket” adlı yazısında İttihad ve Terakki’nin meşrutiyet sonrasında iktidarı bizzat üzerine almayışını altın harfle yazılması gereken bir tevazu olarak değerlendirirken aradan geçen üç yılda bunun ülke yararına olacağı düşüncesiyle yapılmış iyi niyetli bir hata olduğunu dile getirmesi hadiselerin onu tashih-i fikre zorlaması gibi görülmelidir.

Yine “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Beyannâmesi” üzerine yorumlarda bulunduğu yazısında Meşrutiyet’in başında İttihad Terakki’nin tarihsel rolünü oynadıktan sonra özgür siyasetin önünün açılması için kenara çekilmesi gerektiği yönündeki tekliflere bazı önde gelen İttihadçuların da meylettğini söylediği halde bu yazısında tam tersine o dönemde iktidarı doğrudan ele almamasının eleştirildiğini söylemesi apaçık bir çelişkidir. Yazıda dile getirdiği meşru ve mâkul muhalefet ise siyasî tarihimiz boyunca bu topraklara henüz uğramamış bir “perikızı”dır.

Seçimlerin hararetle devam ettiği süreçte Babanzâde; seçmenlere ve siyasî partilerle adaylarına bir uyarıda bulunma ihtiyacı duyar. Aslında bu uyarı seçimden azamî başarı ile çıkmak için bir seçim stratejisi teklifidir.³³³ İsmail Hakkı Bey, bir seçmenin seçimlerde iki zıt durumla karşı karşıya kaldığını ve bunları bir şekilde telif etmesi gerektiğini belirtir. Bu durumlardan birisi özgür irâdesiyle, vicdanına dayanarak oy verebilmektir. Seçim Kanunu'nun bunu mümkün kılacak şekilde yapılmış olması gerekir. Diğerisi ise kendi düşüncesine yakın bulduğu siyasî fırka ile hareket etmektir. Eğer Meclis-i Mebûsân'da siyasî partiler bulunmasa ve hükûmet kurabilmek buna bağlı olmasa idi sadece özgür irâdesi ile oy verme durumu söz konusu olabilirdi. Ancak siyasî partilere icra organına yönelik olarak itimâd/adem-i itimâd verme hakkı tanınmış olması, halkın yeterli demokratik olgunluğa erişmemiş olması gerek fırka aracılığıyla gerekse de basın yayın yoluyla yapılacak telkinlerin önemini artırmaktadır.

“...Meşrutiyet-i Osmanîyeye ale'l-âde fırka hayatından maâda Hey'et-i Vükelâ'ya itimâd ve adem-i itimâd esasları idhal edilerek fırkaların ehemmiyeti tez'if edilmiş olduğundan böyle bir şeye imkan olmadığı gibi halkımızın umûr-ı siyasiyeyi idraktaki irfân ve seviyesi henüz muntazam fırka hayatlarına mâlik düvel-i garbiye ahâlisi derecesine vâsıl olmamış olduğundan irşâdâtâ kulak tıkamak ve neşriyata göz yummak bittabi şimdiki halde şâyân-ı tavsiye bir tedbir olamaz.”

Bir fırka taraftarı olmayan biri Osmanlılık fikrine zarar verme ihtimali karşısında kanaat-i vicdaniyesinden fedakârlıkta bulunarak oyların bölünmemesi için bir fırka lehinde oy kullanabilir. Bir fırka mensubu olanlar için aynı endişenin yanı sıra fırka içinde farklı adaylar arasında oyların bölünmemesi endişesi de mevzubahistir. Bu konuda disiplinli hareket edilmediği takdirde daha az taraftarı olan ama daha muntazam hareket eden bir parti seçimleri kazanabilir. Seçmenlerin bu sorumluluğuna karşılık siyasî partiler de adaylarını belirlerken seçmenlerinin nabzını tutmalı ve seçmenleriyle arasındaki uyumun bozulmamasına dikkat etmelidirler. Ayrıca adayların da parti yönetiminden bağımsız hareket etmemesi, adaylık kararını birlikte almaları gereklidir. İntizâm ve inzibâtın seçimlerde de hürriyetin tamamlayıcısı olduğu aşikârdır.

Bu yazıda tam bir teşkilat adamının düşünüş tarzı ile karşı karşıya kalıyoruz. Bir yandan partisi için en yüksek başarının peşinde seçim taktikleri geliştirirken diğer yandan da bîtaraf olanları siyasîistikrârdan, dolayısıyla kendilerinden yana taraf olmaları için ikna etmeye çalışmaktadır.

³³³ Babanzâde İsmail Hakkı, “İntihâbâtta Lüzûm-ı İntizam”, *Tanin*, 1912.03.15, no: 1270.

“Şüphesiz ki memleketin muhtelif siyasiyat cereyanları olmasa idi Meclis-i Mebûsân'da fırka hayatı teessüs etmemiş bulunsa idi bâhusus kabinelerin düğümlerini çözüp düzeltmek kuvveti bu fırkalara intikal etmemiş bulunsa idi her ferdin hiç kimseye bakmayarak, hatta iknaiyat ve irşadât nâmiyle şifahen ve tahriren söylenen sözlere kulaklarını tıkayarak gözlerini yumarak yalnız kendi fikir ve aklı ile hareket etmesi, yalnız samim-i vicdanından çıkan sadâya kulaklarını küşâde bulundurması elbette en muvâfık, en ma'kul ve en muhik bir şey olacak idi.”

Özgür irâde ile oy kullanmanın ancak siyasî partilerin olmadığı bir ortamda tek tarz-ı hareket olacağını belirtmesinden siyasî partilere karşı olduğu yorumunu çıkarmak tafsilat olmadığı gerekçesiyle aşırı zorlama bir yorum olacaktır. Siyasî partileri lider sultanından kurtaracak, milletvekillerini özgür irâdeleriyle karar verebilen bireyler olarak el kaldırma makinesi olmaktan çıkaracak bir kanuna hala sahip olmadığımız düşünülürse parti ve seçmenleri arasında aday belirlemek için bir telif yolunu tavsiye eden Babanzâde'yi demokrasi kültüründe emsallerinden bir adım ileride saymak mümkün olur.

Siyasî ittifaklar bütün seçimlerde rakip partilerin en güçlü eleştiri oklarının hedefi olagelmıştır. Rum Meşrutiyet Kulübü ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki ittifakın da İttihadçuların basındaki en güçlü seslerinden biri olan Babanzâde'nin tepkisini çekmesi kaçınılmazdır.³³⁴ Meşrutiyetin milli irâdenin önündeki duvarları yıkmasıyla birlikte siyasete yönelik yoğun ilgi Rum vatandaşlar için de söz konusudur. Aday çokluğu nedeniyle Patrikhane, kendi cemaati nezdindeki itibârını ve bîtaraf konumunu muhafaza edebilmek için seçimlere karışmamıştır. Meşrutiyet Kulübü kendinden menkul bir iddiayla Rum cemaati adına seçim işlerini idare etmeye başlayıp Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile işbirliği yapma kararı alınca gerek İttihad ve Terakki taraftarı olan gerekse de tarafsız olan Rumlardan tepki görmüştür.

“İtiraz olunan birinci nokta şu idi: Meşrutiyet Kulübü bütün Rum unsuru nâmina Hürriyet ve İtilaf ile bir sûret-i tesviye akdetmesine kim vekâlet ve mezuniyet verdi? Birkaç zâtın ekseriyâ bir takım yabancı nüfûzlar bâziçesi olarak kendi kendilerine bütün Rum milletinin vekâleti sıfatını tefviz etmeye ve binâenaleyh bütün bir cemaati bir fırka ile bağlamaya salâhiyetleri olabilir mi idi? Tabii olamazdı. Birçok Rum vatandaşlarımız vardı ki İttihad ve Terakki ile beraber diler ve el-ân beraberdirler. Bazıları da müstakildirler. Sonra bazı vilayetlerin ahvâline göre de hâlet-i ruhiyeleri farklı pek çok Rum kitleleri, Rumluk parçaları vardır; bi'l-farz Karamanlı dediğimiz Rumlar için mâlumü'l esâmî a'zâdan mürekkep Meşrutiyet Kulübü'nün mesleği elverişi addolunabilir mi idi?”

³³⁴Babanzâde İsmail Hakkı, “İntihabat ve Rum Cemaati”, *Tanin*, 1912.03.25, no: 1280.

Meşrutiyet Kulübü gazeteleri kendilerine muhalif her Rum'u hain İttihadçı olmakla itham etmişlerse de pek çok Rum, seçimleri İttihad ve Terakki'nin kazanacağını gördükleri için Meşrutiyet Kulübü'nü, Rum cemaatini batan geminin içinde yer almaya zorlamakla itham etmişlerdir. Yazı, hakiki Osmanlılık besleyen Rumların endişe taşımaması gerektiğini ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile hareket edenlerin kaybedeceklerini söyleyerek sona eriyor.

Aslında Babanzâde İsmail Hakkı Bey, Rumların en azından bir kısmının Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ittifak etmesine gösterdiği bu yüksek tepki ile karşı taraf için getirdiği eleştiriye kendisi de muhatap olmayı hak ediyor. En nihayetinde seçimi kaybetmek dünyanın sonu olmasa gerektir. Muhalefette yer almak da siyâsî partilere ayrı bir sorumluluk yükler.

“Osmanlılık ile pek de münasebetleri olmayan mihrakların kuklası olduğu bazı emârattan müstebân olan Meşrutiyet Kulübü...”, “...Boşo emsali birkaç zatın kendilerini hangi haybet ve hüsrân vadilerine sürüklemekte olduklarını kemâl-i teellüm ve cây-ı sual ile görüyorlar.”, “yabancı ellerin bâziçesi olan kimseler” gibi ifadelerin Meşrutiyet Kulübü'nün kullandığı suçlayıcı dilden aşağı kalır yanı yoktur. Babanzâde'nin, kendi Fırkasıyla ittifak eden Rumların mebûsluğunu temine çalışmayı vaat ederken karşı tarafın bu teminattan mahrûm kalacağını söylemesi abestir. Elbette İttihad ve Terakki Partisi rakiplerinin seçim kazanması için çalışacak değildir. Bu durumda onları mahrûm kalmakla ikaz ettiği husus havada kalmakta hatta bir tehdit manası kazanmaktadır.

“İttihad ve Terakki en müsait bir mevkidedir. Kendi programını kabul eden vatandaşlarına sinisini açmıştır. Tefevvük ve galibiyetim var diye hiçbir kuvvet bir unsurun hukukunu pâmâl etmek niyetinde değildir. Ancak yalnız kendi fırkasında bulunan veya kendi fırkasıyla ittifak etmiş olanların mebûsluğunu temine çalışacaktır. Hürriyet ve İtilaf ile birlikte yürüyenlere ise ‘İstediniz buldunuz!’ demek ızırârında bulunacaktır. Binâenaleyh biz hakiki Osmanlılık besleyen Rum vatandaşlarımıza cemaat ve unsur namına bir şey kaybetmeyeceklerini temin, yalnız Meşrutiyet Kulübü ve Hürriyet ve İtilaf ile birlikte hareket edenlerin bu teminatımızdan mahrûm olacaklarını beyan edebiliriz.”

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, hemen ertesi gün seçimler konusunda bir başka hassas konuya sütununda yer verir: Dinin siyasete alet edilmesi.³³⁵ Kütahya'da seçimleri teftiş için görevlendirilen memurların şeriat talepleri altında darp edilmesi asla hoş görülemez. Zira cinayetlerin en affedilmezi mukaddesat namına irtikâb edilenlerdir. 31 Mart Vakası bunun en yakın örneğidir. Geçmişte bir askerî usûl ve nizam değişikliğinin bile bu gibi iddialar sebebiyle gerçekleştirilemediği düşünülürse cehaletin boyutu anlaşılabilir.

³³⁵Babanzâde İsmail Hakkı, “Şeriat Namına”, *Tanin*, 1912.03.26, no: 1281.

“Devlet ne vakit kuvvetlenmek, düşmanlarına karşı esbâb-ı müdâfaasını temin etmek istemişse daima taassubu tahrik edilmiş bir cehalet deryasına mâruz olmuş, teceddüd ve ıslahattan mutazarrır olanlar daima perde arkasında gizlenerek gafil olan halk arasında teceddüd ve ıslahat-perverân aleyhinde fırtınalar kopartmışlardır. Yalnız usûl-ı cedîde üzerine asâkir tensik edilinceye kadar devletin dûçâr olduğu maddi ve manevi zayıyatı tezkâr ederse ahâlinin şeriat namuna hiss-i cehaletinin kabartılmasından devletçe tevellüd eden mehâzir-i bînihaye hakkında bir fikr-i mücmel peydâ edebiliriz. Devletler arasında şerefli bir mevki ihraz etmekteliğimize mani olmak isteyen ecânib bile daima sûret-i hakdan görünerek halkımızı en meşru ve müfid yeniliklere karşı sevk ve tahrik ettirmişlerdir. Tanzimat-ı Hayriye’den sonraki safâhat-ı muhtelif-i teceddüdümüz terakki ile cehaletin hükümranlığı arasında bir münâvebe-i elîme teşkil eder. Terakki ve cehalet, teceddüd ve taassub bir medd ü cezir halinde birbiriyle çarpışmışlar ve maatteessüf itiraf ediyoruz, bu çarpışmak esnasında galebe daima hak ve terakki ve teceddüd cihetinde kalmamıştır.”

İsmail Hakkı Bey, Tanzimat’tan beri terakki ve cehalet arasında bir med-cezir sürdürdüğünü ve bu mücadelede her zaman terakkinin galip gelmediğini dile getirdikten sonra, devletin bünyesini çürüten bu hastalığın özenle tedavi edilmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. “Şeriatın son kalesi” olan Osmanlı Devleti’ni dâhilden yıkmak bütün İslam âleminin de yıkılması anlamına gelecektir. Yabancı parmağının da karıştığı bu tür olaylarda aletler kadar aletleri kullananların da tespit edilerek gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Babanzâde, bu konuda Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na yönelik ithamları reddederek, yerel muhterislerin işi olmasının daha güçlü ihtimal olduğunu belirtiyor ve insafın siyasetçilere de lazım bir erdem olması gerektiğine işaretle yazısını sonlandırıyor. Fizikî müdâhalelerin kabul edilemezliği bir yana siyasî rekâbette istihkâmlarını dini argümanlarla tahkim etmek, mezkûr seçimlerden günümüze devam eden bir meşruiyet yöntemi olagelmıştır.

Dönemin şartları itibarıyla seçimlerin tamamlanması üç ayı bulmaktadır. Bu sebeple Nisan ayı başı itibarıyla henüz resmîyet kazanmamış olmakla birlikte İttihad ve Terakki’nin bir seçim zaferi kazanmakta olduğu görülmekte ve bu sonucu doğuran sebepler üzerinde tahliller yapılmaktadır.³³⁶ Babanzâde’ye göre; muhalefet bu başarıyı İttihad ve Terakki’nin, iktidarın nimetlerinden yararlanması olarak yorumlamaktadır. Hâlbuki Meclis’infeshi sonrasında milletin kendilerini desteklediği iddiası doğru olsaydı, iktidarda olmak İttihad ve Terakki’ye ancak cüz’î bir ekseriyet temin edebilirdi. Ancak mevcut fark bu gerekçeyle izah

³³⁶Babanzâde İsmail Hakkı, “İntihabatta Muvaffakiyetin Esbâbı”, *Tanin*, 1912.04.09, no: 1295.

edilemeyecek kadar büyüktür. Ayrıca Meşrutiyet'in ilanı sürecinden beri yaşanan iç ve dış siyasî gelişmeler ve iktidarda iken yapması muhtemel hatalar İttihad ve Terakki'de bir iktidar yorgunluğu doğurabilir ve bu durum muhalefetin oylarının artmasına sebep olabilir. Oysa millet İttihad ve Terakki'yi hatalarıyla değil hizmetleriyle, muhalefeti ise hiçbir müspet katkı yapmadıkları için kusurlarıyla değerlendirerek hakemlik rolünü ifa etmiştir.

“Meclis'in hîn-i feshinde muhalifler efkâr-ı umûmiyenin, milletin kendileriyle müttefik olduğunu o kadar büyük bir kanaatle ilan ediyorlar idi ki memleketin ruh-ı hakiki ve ictimaisine vakıf olmayanların bu kadar yüksek sadâ ile izhâr edilen bir kanaate hiç olmazsa kısmen inanmamaları mümkün değil idi. Diğer taraftan dört seneye yakın müddetten beri –velev ki nâtamam olarak- mesûliyet-i idareyi deruhde eden bir fırkanın her türlü hatiâtten âzâde olması mümkün olmadığı ve böyle inkılâb devresinde re's-i kâra gelen kuvvetlerin daha çabuk aşınmaya mâruz olmaları kavâid-i umûmiyeden bulunduğu için milletin inkılâb zamanlarında görülen ahvâl-i ruhiyeye binâen veche-i azimetini tebdil etmesi muhalifler tarafından katiyete yakın bir zan ile tahmin olunuyor idi. Fakat milletin selamet-i fikriyesi bu zan ve hesapların yanlış olduğunu meydana çıkardı. Millet bir taraftan İttihad ve Terakki'yi kusurlarıyla değil memlekete ettiği hizmetlerle diğer taraftan da muhalefet edenleri şimdiye kadar hiçbir müsbet eser vücûda getirmemiş olmalarından dolayı yalnız kusurlarıyla ölçmüş ve hakemlik vazifesini ona göre ifa eylemiştir.”

Seçimin gayri resmi sonuçlarını yorumlamaya devam eden Babanzâde; İttihad ve Terakki'nin saltanatın ve milletin hukukunu birlikte takviye etme politikasına karşılık muhalefetin her ikisini de sınırlandırma yanlısı olmasını onların seçim yenilgisinin bir diğer sebebini olarak değerlendirir. İtalya ile devam eden Trablusgarb Harbi'nde İttihadçıların fedakarâne hizmetlerine karşılık muhalefetin iktidarla işgalci güce karşı ittifak etmesi gerekirken İttihad ve Terakki'ye saldırmak için savaşı vesile ittihâz etmesi halkın onlara olan teveccühünü azaltmıştır.

Ona göre, muhalefetin fâhiş hatalarından biri de Meclis'in bir daha açılmamak üzere feshedildiği gibi kısa sürede yalanlanacak bir iddiaya sarılmaları oldu. Rumlarla ittifak etmeleri, bazı seçim bölgelerinde İttihad ve Terakki aleyhindeki galeyanlar da buna eklendi. İttihad ve Terakki Fırkası'nın büyük bir çoğunlukla Meclis-i Mebûsân'a gelmesi kendi yaptığı doğrular kadar muhalefetin hatalarının da sonucudur. Yazı, bu çoğunluğun meşrutiyet yönetiminin kuvvetle tesisini sağlayacağı ümidiyle sona erer.

İttihad ve Terakki'nin bu parlak seçim başarısını yürütme organına taşıyamaması adeta sahada kazanılanın masada kaybedilmesi sonucunu doğurmuştur. Said Paşa Kabinesi verilen

itimâda rağmen çekilmiş, kerhen destek verilen Ahmed Muhtar Paşa'nın Büyük Kabinesi de Halaskâran Zâbitân Cuntası'nın tehditlerine gönüllü gönülsüz boyun eğerek Meclis'i yeniden feshetmiş ve siyasî hayatı uzun sürecek bir sarsıntıya mâruz bırakmıştır.

Meclis-i Mebûsân'ın münfesihi olduğu dönemde hükûmetin kapalı alanlarda siyasî toplantılar gerçekleştirilmesi iznini hükûmet memurlarının irâdesine bırakan kısıtlamaların getirmesi³³⁷ İttihad ve Terakki'nin muhalefeti sindirme aracı olarak telakki edildiğinden yeni Meclis'inhararetli tartışmaları arasında bu konudaki tenkitler de yer alacaktır. Babanzâde İsmail Hakkı Bey de bu konuya kayıtsız kalamaz.³³⁸ Bu kısıtlamanın şahsi özgürlük ve hukukun ihlali olarak tenkit edilmesine şiddetle karşı çıkar. Bir toplum yaşamında sorumluluk duygusuyla sınırlanmamış bir özgürlüğün ancak anarşi doğuracağını dile getirir. Devletlerin doğabilecek muhtemel zararlara binâen birçok fiili sınırlayan kanunlar çıkardığını trafik kuralları örneğinden yola çıkarak savunur.

"İctima' da şüphe yoktur ki insanlardan lâ-yenfekk bir hakk-ı şahsi, bir hürriyettir. Fakat bu hürriyet de diğer hürriyetler gibi gayrın hakkına dokunmamak, intizâm ile münkeşif olmak kâidesine tâbidir ve bu da kavânin-i mâniaya tabidir. ...Bazı memleketlerde hürriyetlere alışılmış, hakk-ı ictimai takyid edecek kanunlar orada az... Fakat diğer bazı yerlerde de bunun aksini bir hakikat addetmemek tebâyi-i beşeriyeden tegâfîl etmektir. Bilhassa memleketimizden bahsedelim: Hükûmet kapalı yerde ictimai mutlak, açık yerde ictimai mukayyed addetmeye karar verdi. Neden? Çünkü memleketimizin ihtiyacı, hürriyetle derece-i ülfetimiz, hükûmetin vesâiti ancak hürriyet-i ictimaiyenin bu derecesiyle kâbil-i teliftir."

Yine özgürlükle hemhâl olmuş toplumlarda kısıtlayıcı maddelerin de az olmasını tabii gören Babanzâde, hükûmetin açık alanlardaki içtimaları kısıtlayan bu kararını ülkenin ihtiyacı, hürriyetin kullanımındaki acemilik, hükûmetin zararları önlemek için sahip olduğu araçların yetersizliği gibi sebeplere binâen meşru addeder. Toplanma hürriyetinin şahsi hürriyetleri ve halkın fikrî terbiyesini artırdığı itirazlarına da cevabı hazırdır: Öncelikle şehirlerde kalabalık siyasî toplantılar yapılabilecek yeterli açık alan yoktur. Bu sebeple siyasî mitinge katılmamış olan vatandaşların hakları çiğnenmiş olur. Şehir dışında ise bir hatibin ne kadar gür sesli olursa olsun sesini duyurabileceği kitle nihayetinde sınırlıdır. Taraftarlık veya merak sâikiyle şehir dışındaki kalabalık mitinglere katılacak olanlar arasında çıkması muhtemel karışıklıkları önlemede devletin kolluk kuvvetleri yetersiz kalabilecektir. Kapalı

³³⁷ 12 Haziran 1912'de kabul edilen kanuna göre açık alanlarda yapılacak toplantıları yasaklama hakkı hükûmetin inisiyatifine bırakılmıştır. (Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 122.)

³³⁸ Babanzâde İsmail Hakkı, "Kapalı Yerde İctima", *Tanin*, 1912.06.04, no: 1351.

alanlarda hükümet aleyhine her türlü propagandayı yapmak mümkündür. Kapalı alanlarda yapılacak mitinglerde hem dinleyenlerin fikrî terbiyesine daha iyi hizmet edilir, hem de kapalı alanın istiab haddi mahdud olduğu için alınması gereken güvenlik tedbirlerini hesaplamak mümkündür. Hürriyet kadar huzur ve asayiş de kutsaldır.

“Bir de bilhassa memleketimizde herkesin nasıl toplandığı mâlumdur. Beş kişi bir yerde durup gökte birbirlerine bir şey gösterecek derhal ne olduğunu bilmeden 500 kişi toplanır. Maksatsız toplanmak merakı bu kadar çok iken herkesi -hiçbir hatibden bir kelime dinlemeksizin- ızaa-ı vakte teşvik etmek bir kanunun takip edeceği maksad-ı ictimaiyeye muvâfık düşmez. Açık yerde faydasız olan ictimaya yalnız faydasız olmakla kalmaz zararı da müeddî olur. Çünkü hiçbir şeyden haberi olmaksızın kalabalığa katılan kimsenin bazen vukûa gelen bir arbede neticesinde ezilmesi, dayak yemesi, hatta kim bilir belki de mecruh ve maktul olması melhuzdur... Açık yerde toplanacak halkın bir miyâsı olmaz ki hükümet ona göre davranıp lazım gelen tedâbir-i inzibâtiyeyi ittihâz etsin. İki bölük polis gönderilmesini kâfi zanneden bir hükümet bazen birkaç tabur askerle tecâvüzâtı izâle edilemeyecek bir cem-i gafîr karşısında bulunabilir. Hükümet müteyakkız bulunsun, evvelden keşfetsin demek haksızlıktır. Çünkü ictimanın barometresini keşfeden bir âlim-i siyasi henüz zuhûr etmemiştir.”

Siyasî mitinglerin partiler tarafından arkalarındaki halk desteğini görmek ve göstermek, meydanlardan devşirdikleri motivasyonlariyasî çalışmalarını yürütmek gibi fonksiyonları da vardır. Bu ise açık alanlardaki mitinglerde daha iyi tezâhür eder. Babanzâde'nin endişe ettiği katılım 5000 kişiden ibârettir. Hâlbuki bundan doğabilecek problemler, önceden gerekli izinlerin alınması ve mitingi tertip eden siyasî partinin güvenlik güçleri ile işbirliği yapması gibi önlemlerle aşılabilecek mahzurlardır. Bu sebeple bahsi geçen kısıtlamanın, muhalefetin kitlesel bir görüntü vermesini önlemeye mâtuf olduğu iddiaları bir kalemde reddedilebilir değildir.

Siyasî rekâbetin düşebileceği en çirkin dereke kuşkusuz rakibinin hayatına kastetmek ve bunun için ayak takımından destek almaktır. Babanzâde İsmail Hakkı, Mahmud Şevket Paşa'nın katli konusundaki fevârinde³³⁹ ne kadar haklı ise Kamil Paşa Kabinesini düşüren ve Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'nın katli ile sonuçlanan Babîâli Baskını karşısında meskût kalmakta da o kadar haksızdır. Ancak bu tenkidimizi hafifleten sebep olarak Kamil Paşa Kabinesi döneminde *Tanin* gazetesinin 1496 numaralı 9 Kasım 1912 tarihli nüshası ile 1497 numaralı 31 Ocak 1913 tarihli nüshası arasında kapatılmış olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir.

³³⁹Babanzâde İsmail Hakkı, “Kirlî Bir Tabaka”, *Tanin*, 1913.06.15, no: 1632.

Babanzâde, Meşrutiyetin başlangıcında genel afla sokaklara salınan âdi suçluların, ülkenin huzurunu yeniden bozarak iflah olmaz bir tabaka olduklarını gösterdikleri için Meclis-i Mebûsân tarafından hazırlanan Serseri Kanunu'nun önemine dikkat çeker. Bu kişilerin yüksek makâmlarda güçlü koruyucular edinmeleri sayesinde her türlü kötülüklerine rağmen kanunun pençesinden yakalarını kurtarmalarının halkın hukuka olan güvenini zedelediğini dile getirir.

“Bu gürûh-ı lâyüflihûn devr-i sâbıkta Fehim Paşalara, Çerkez Mehmedlere, ma'hûd tüfenkçilere yanaşır, onlara intisap sayesinde erbâb-ı namusu tehdid ederlerdi. Fuhuşhaneler, kumarhaneler, meyhaneler bunların haraçgüzâr-ı dâimisi idiler. Bunların devâir-i devlette, tabakât-ı âliyyede kuvvetli hâmileleri vardır. Kiminin mahkemede dayısı, kiminin daha yüksek tabakatta eniştesi var. Bir cinayet oldu mu idam olunmaz, esbâb-ı muhaffife ile mahkûm olur, sürülür, sonra günün birinde yine fîrar ederek mülevves muhit-i rezaletine kollarını sallaya sallaya düşer. Defâatle tarik-i haps ve nefyi boylayıp avdet eden bu eşirranın basit fikirli bîçareler üzerindeki tesir-i muhavvifi kolaylıkla anlaşılabilir.”

Ona göre, meşrutiyetin tesis ettiği hukuk düzeninde çıkarları bozulan bu grup, 31 Mart'ın da başarısız olması üzerine muhalif partilere destek vererek kurdukları menfaat çarkını sürdürmeye çalışmıştır. Kamil Paşa Hükûmeti döneminde elde ettikleri zabıta gücü Mahmud Şevket Paşa tarafından ellerinden alınıp hırsızlık ve cinayetleri de engellenince İttihad ve Terakki'yi düşürüp daha zayıf kabinelerde çıkarlarının devamını sağlamaya çalışmışlardır. Mahmud Şevket Paşa'nın katli ülkenin bu şerirlerden kurtarılmasında sahip olunması gereken kararlılığı göstermiştir.

“İttihad ve Terakki serbesti-i sirkat ve cinayetlerine istedikleri gibi meydan vermeyince o hükûmeti kaldırmak ve onun yerine kendi ellerinde bir âlet-i câmide gibi hareket edecek bir hükûmet vaz' etmek istiyorlar. Onlar bi'l-farz bir kumarbazın evâmirine semî'nâ ve ata'nâ diyecek bir dâhiliye nâzırı, devr-i Hamîdî'nin mülevves casuslarına veya Galata kahramanlarına alet olacak bir sadrazam isterler. Hükûmet düşsün yerine herhangi hükûmet gelirse elbette seleflerini iskat eden bu kahramanların âmâline hâdim olacaktır. İşte gâye, gâye-i süfliye ve hasîse...”

Babanzâde İsmail Hakkı'nın siyasî mücadeleyi onursuzlaştıran bu cinayet ve müsebbipleri hakkındaki yüksek perdeden dile getirdiği bu şikâyetten kendi partisi olan İttihad ve Terakki Fırkası da yakasını kurtaramaz. Nazım Paşa ve Serbestî gazetesi yazarı Hasan Fehmi başta olmak üzere siyasetçilerden gazetecilere birçok kişi de İttihadçıların ihtiraslarına kurban gitmiştir. Türk demokrasi tarihinde işlenen siyasî cinayetlerin Cumhuriyet

döneminde dahi devam ediyor olması -Adnan Menderes, Uğur Mumcu vb.- bu konuda alınan mesafenin azlığını ortaya koymaktadır.

3.5. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Matbaanın gelişimine paralel olarak kitap, gazete ve dergilerin daha ucuz fiyatlarla daha geniş kitlelere ulaşması, kamuoyu kavramının kasaba meydanı ölçeğinden çok daha geniş bir sahaya yayılmasını sağlamıştır. Öyle ki basın halkın “nâşir-i efkârı” olmak hasebiyle kamuoyunun mütemmim cüzü olarak addedilir olmuştur.

Türkiye’de II. Mahmud döneminden itibaren filizlenmeye başlayan basın, mutlak idareyi savunan Tanzimat ricâli ile meşrutiyet taraftarı aydınların muharebe meydanı olduğu cihetle sansür kılıcını daima başının üzerinde hissetmiştir. Bu baskı II. Abdülhamid dönemine “istibdâdevri” namı verilmesinde de başrol oynamıştır.

II. Meşrutiyet’in bidâyetinde “hürriyet-i tahrir”i iliklerine kadar hisseden gazetelerin millet huzurunda sorumluluk hissini aynı ölçüde duymayışı Babanzâde İsmail Hakkı’nın “Âdâb ve Vezâif-i Matbuât”³⁴⁰ başlıklı yazısının da başlıca mevzûunu teşkil etmiştir. Üstelik bu konuda Cemiyet-i Matbuât-ı Osmâniye’nin kuruluşundan kısa süre sonra 7 Eylül 1908’de belirlediği Matbuât Programı’ndaki ilkeler³⁴¹ de dikkate alınmamaktadır.

“Evvela serbest bir memlekette serbest bir gazetenin vazife-i asliye-i tesisi nedir? Ahâlinin artık bir gıdasını teşkil eden havâdiscilik ihtiyacını temin ve ondan sonra da nâkıs olan terbiye-i fikriye ve siyasiyesine delalet etmektir. Hükûmetin ef’al ve harekâtını tenkit ve muâheze de işte bu terbiye-i fikriye ve siyasiye kısmına ithal olunabilir.”

Ona göre; halkın haber alma ihtiyacını temin, fikrî ve siyasî terbiyesini geliştirmek, hükûmetin icraatını tenkit gibi mühim vazifeleri omuzlayan basınımızda gerek imtiyaz sahiplerinin gerek yazarların herhangi bir kayda tabi olmaması kabul edilemez.Öncelikle basın mensubu olma liyâkatini taşıyanları tespit eden bir matbuât cemiyeti kurulmalıdır. Kalemlerin temiz kalmasına mani olan cehalet ve su-i ahlak sahiplerinin basın mensubu

³⁴⁰Babanzâde İsmail Hakkı, “Adab ve Vezâif-i Matbuât”, *Tanin*, 1908.08.15, no: 28.

³⁴¹ 1) Padişah hakkında dâima saygılı olunacak... 2) Devlet yöneticilerinin geçmişteki ve şimdiki şahsiyetleri üzerinde durulmayacak, ancak icraatlarından bahsedilecek. 3) Devlet memurları hakkındaki yazılarda hakarete varan sözler kullanılmayacak... 4) İslamiyet aleyhinde yayın yapılmayacağı gibi diğer din ve mezheplere yönelik de saygılı yayın yapılacak. 5) Cemaatler arasında fitne ve tefrika yaratıcı yayınlardan kaçınılacak. 6) Ülkenin dış siyasetiyle ilgili haberler kaleme alınırken dikkatli olunacak ve yeni sorunlara sebebiyet verilmeyecek. (Hamza Çakır, Hakan Aydın, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Basın Sansürü”, s. 243.)

olması bu sûretle engellenmelidir. Times gibi gazetelerin itibârı muharrirlerinin nezâhat-i kalem sahibi olmalarından ileri gelmektedir. Söz ve ifadelerin değil şahısların öne çıkarılması, cüz'î meselelerin külli olana tercih edilmesi, küfür ve hakaret saygın bir basın vasıfları olamaz.

“... bir muharrir de hükûmeti ikaz ve memleketine hizmet için mutlaka pek sarîh şahsiyat ve şütûm vadisine düşmek lazım gelmez. Gazetelerin ehemmiyet-i mânevîyeleri nezâhet-i kalemiyeleriyle mütenâsıptır... Times gibi gazetelerin ...kaba elfazdan içtinab etmeleri; daima şahıstan ziyade kâli, cüzîyattan ziyade külliyâtı derpiş etmelerinden ve hala kimsenin ahvâl-i hususîyesini kat'a mevzu bahis etmemelerinden ileri gelmiştir.”

Bu düsturları benimsemiş bir gazetenin, insanların gıybet ve dedikoduya düşkünlüğünü istismar eden skandal gazeteleri gibi tiraj kaygısına düşmeleri beklenemez ve siyaset üzerindeki etki gücü de tirajlarının çok daha üzerindedir. Dinen de yasaklanmış olan bu fiillerin basın yayın yoluyla işlenmesi elbette ona terettüp eden cezayı da sebep olduğu zarar nispetinde artıracaktır. Kişisel hakların zarar görmesini engelleyecek bir matbuâtnizamnâmesi, bir matbuât cemiyeti kadar lüzumlu diğer bir ihtiyaçtır. Siyasî cinayetleri teşvik ve hatta teşci fütursuzluğunun işlendiği bir ortamda bu kanuna hava kadar ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bu yazıdan sadece 8 ay sonra İttihad ve Terakki muhalifi gazetelerden Serbestî gazetesi muharriri Hasan Fehmi'nin İttihadçı fedailer tarafından öldürülmesi, Babanzâde İsmail Hakkı'nın izhâr-ı fikr ettiği meselenin iki ucu keskin bir bıçak gibi kullanılmaya müsait oluşunu ortaya koymuştur. İttihad ve Terakki'nin iktidar üzerindeki ağırlığı arttıkça muhaliflerine hayat hakkı bile tanımayan sansürün yeniden hortlaması bir yandan basın dünyasının içinde bulunduğu trajik durumu resmederken diğer yandan da alınması gereken mesafenin uzunluğuna işaret etmektedir.

İç politikada yabancı basının bir ihtiyat kuvveti gibi kullanılması devr-i hürriyetin kabul edebileceği bir anlayış değildir. Kamil Paşa'dan desteğini çekmeye hazırlandığı bir tarihte kaleme aldığı bir yazısında³⁴² bu konuya eğilen Babanzâde, iktidarını milletin hüsn-ü kabulünde değil yabancı devletlerin ve onların milli çıkarlarını korumada büyük bir gayret gösteren basının desteğinde arayan Kamil Paşa gibi zevâta tenkit oklarını yöneltir. Adeta dış politika meselelerimizin arasına bir de “Kamil Paşa meselesi” eklendiğinden şikâyet eder.

“...İngiliz ve Fransız gazeteleri muhabirlerinin kulaklarını dolduruyor, methettirecekleri zatın kemâlinden, dehâsından, zekâsından, muvaffakiyet-i

³⁴²Babanzâde İsmail Hakkı, “Teşrihi Muktazi Bir Hâlet-i Ruhiye ve Matbuât-ı Ecnebiye”, *Tanin*, 1908.12.24, no: 144.

harikanümâsından bahsede ede bitiremiyorlar... Daha garibi politikanın şahıs ile kâim olduğuna muhataplarını ikna ederek 'Filan zat düvel-i garbiye ve hürre ile hüsn-ü münâsebatın mâbihilkıyâmıdır. Onun sukutuyla İngiliz, Fransız politikasına elveda demeli' diyorlar."

Ona göre, Londra borsanın kalbi olduğu kadar haberin de kalbidir. Koltuğunu korumak isteyen devletlilerin oradan göreceği müzâheret İstanbul'daki yabancı basın muharrirlerinin kaleminde kayıtsız şartsız bir desteğe dönüşmekte, hatta mezkûr devletin dostluğunun da kendi iktidarına vâbeste olduğundan bahisle millete karşı bir şantajla dönüşmektedir. Devr-i sâbık alışkanlığı olan bu durum hür bir memleketin kabul edebileceği bir hal değildir. Yabancı müdâhalesi olmadan kendi sorunlarını çözebilecek kıvama gelmek meşrutiyetin kazandırması gereken bir meziyettir.

Basının tenkit sorumluluğunda bîtaraflığını koruyamaması, İsmail Hakkı Bey'in siyasî kimliği de olan bir gazeteci olarak kabul edemeyeceği bir manzaradır. 31 Mart'ın ayak seslerinin işitmeye başladığı günlerde kaleme aldığı bir yazısında bundan şikâyet eder.³⁴³

"...matbuâtımız hürriyetin bahşettiği ilk neşve-i saf sermesti ve meserret ile hakikaten güllüğüştan, ihtirastan âzâde bir meslek takib etmişler idi. İhtimal ki inkılâbın azamet ve haşmeti erbâb-ı kalemin üzerinde manevi ve sâhirâne bir tesir ve incizab husule getirmiş olduğu için kalplerdeki ru'b ve haşyet o sırada henüz bütün bütün silinmemiş idi. Fakat sadr-ı hürriyetteki bu şâyân-ı imtisal safvet-i ahlakiye, az, pek az sürdü, yavaş yavaş ihtirasât, menâfi, şahsiyât-ı kalemleri, bir remâd-ı halâhil-nisâra kalb etti. Artık memlekette muazzez, mukaddes, hiçbir şey kalmadı. Kalem derece-i iktidar ve mahârete göre kiminin elinde bir neşter-i bâman, kiminin de elinde adeta bir kazma kürek oldu."

Babanzâde'ye göre, ülkeye hürriyeti getiren İnkılâb'ın büyüleyici azameti karşısında bir süre devam eden sorumlu tavır zamanla azalmış ve hiçbir ahlaki endişe taşımayan bir tarafgirliğe dönüşmüştür. İstibdâda karşı mücadelenin bayraktarlığını yaparken herkesin alkışladığı İttihad ve Terakki, mâişetlerini kaybeden gayrimemnunlar kitlesi tarafından hedef tahtasına konulmuştur. Meclis-i Mebûsân'da İttihadçı çoğunluğun desteğini almış olan Hüseyin Hilmi Paşa Kabine'sini zayıflatmak için kıtlık afetinden bile Kabine'nin sorumlu tutulması, bu insaf ölçülerini aşan muhalefetin tipik bir göstergesidir.

Babanzâde, tenkitin basının hem hakkı hem de görevi olması hasebiyle mutlaka somut delillere dayanması gerektiğini, herkes için istimâl olunabilecek müphem ifadelerle karalama

³⁴³Babanzâde İsmail Hakkı, "Meclis-i Meb'ûsân ve Gazeteler", *Tanin*, 1909.04.10, no:249.

kampanyalarına alet edilmesinin yanlışlığını dile getirir. Kabine'yi düşürmek için arkasındaki Meclis desteğini kaldırmak mümkün olmayınca Meclis-i Mebûsân da bu soyut suçlamaların hedefi olmakta gecikmemiştir. Hâlbuki tenkitten başka sorumluluğu olmayan kalem sahipleri, üstelik ciddi bir delile dayanmaksızın Meclis'ten ülkeyi sıkıntıya sokacak bir adım bekleyemezler.

“Eğer maksad Kabine'yi düşürmek ise Meclis-i Mebûsân şu hengâme-i fetrette - bir lüzûm-ı hakikî ve bir tehlike-i acile görmedikçe- bu hamiyetsizliği irtikâb etmeyecektir. Bir muharrir velev ki sersütûn olmak gibi bir meziyet-i fevkalâdeye mâlik olsun bütün sünühât-ı acibe-i fikrîyesini sevâd-ı sahâife geçirmekten pervâ etmez -zira kime karşı mesûl- arkasında yumurta küfesi yok. Ertesi günü lisanını aynı mahâret-i şâibede yazıyla tebdil ve vücûdu meşkûk görünen vicdanını müsterih eder. Fakat Millet Meclisi millete, tarihe, vatana karşı mesûldür. Kanunun fevkine çıkamaz ve her halde memleketin emn ve âsûdegîsini düşünmekle mükelleftir ve işte bundan dolayı zaten sarsılmış olan vücud-ı devleti ehemmiyetsiz vekayîden münbais istizâhnâmeler üzerine kabineleri devirmek sûretiyle harab edemez.”

Özgürlükleri sınırlandıracak “Serseri Kanunu”nun görüşülmesinde kılı kırk yaracak kadar hassasiyet göstermesi Meclis-i Mebûsân'a alkışı hak ettirecek bir tavır olduğu halde insaf ölçüsünü yitirmiş basının sütunlarında tenkit sebebi olması ona göre, siyâsî rekâbetin düştüğü derekeye işaret etmektedir. Hükûmeti düşürmek sûretiyle yenilenecek seçimlerde başarılı olma düşüncesi Meclis-i Mebûsân'ın itibârı pahasına olmamalıdır. Hele taşrada mebûsların itibârına yönelik hareketler halkın daha sert tepkisini çekecektir. İlkinde yukarıdan gelen bir istibdât ile kapanan Meclis ikincide aşağıdan gelen bir istibdât ile kapanırsa ülkeyi korumak mümkün olmayacaktır.

Meclis'insürekliliğine ve yürütmenin istikrârına yapılan bu vurgu konjonktürel olmasa idi elbette alkışı hak edecek kadar doğrulara işaret etmektedir. Ancak Babanzâde dahi İttihad ve Terakki iktidarının haleldâr olduğu Said Paşa Kabinesi'nin iktidarında, tenkit ettiği bu talepleri dile getirmekten çekinmeyecektir.

İki gün sonra kaleme aldığı ve “31 Mart Vakası”nın arifesine denk gelen “Şerâit-i İtilaf”³⁴⁴ başlıklı yazısında muhalif gazetelerden Yeni Gazete ve *İkdam*'ın sertleşen rekâbet ortamını yumuşatmak için sulh tekliflerini müspet ifadelerle destekler. Yazıda müsâlaha, mütâreke gibi kavramların oldukça sık kullanılması; gazete sütunlarının, siyâsî mücadelenin cephe hattı olduğu görüşümüze hak vermektedir.

³⁴⁴ Babanzâde İsmail Hakkı, “Şerâit-i İtilaf”, *Tanin*, 1909.04.12, no: 251.

“Yeni Gazete refikimizin bir mütâreke teklifi karşısında bulunuyoruz. Bir mütârekeyi değil müsâlahayı bile en samimi temennilerimize terdifen arzu ederiz. Ancak gerek mütâreke gerek müsâlahanın şerâiti lazımdır. Mukaddemât-ı mütâreke, mukaddemât-ı sulhiye olmayınca müzakerâta girişmek -hukuk-ı harpten az çok behremend olanlara hafi olmadığı vechile- emr-i asîrdir.”

Yazının başında yer alan Serbestî gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey’in “sûret-i feciada katli” ifadesi, muhaliflere yönelik şiddete karşı faillere değinilmeden de olsa dile getirilen ve tespit edebildiğimiz tek üzüntü ifadesi olarak önem taşır. İhtimal ki parti içi şiddetten çekinmesi yahut fikirlerinin parti nazarında değerini muhafaza edebilmesi gibi nedenlerle Babanzâde bu konuda daha cesur kalem oynatmaktan çekinmiş ve mim koymakla yetinmiştir.

Ona göre, istibdât hastalığının nekahetinde üstelik büyük devletlerin tehdidi altında, Meşrutiyet’in temin ettiği “hürriyet”e nankörlük edercesine sorumsuz yayınların ülkeyi eşliğine getirdiği tehlike ortadadır. Muhalif basının teklif ettiği sulh ortamının temin edilebilmesi için ilk şart olarak, Meşrutiyet’in başlangıcındaki cemiyet kurma modasının esiri olarak aceleye getirilen ve zamanla işlerliğini kaybeden Cemiyet-i Matbuât-ı Osmâniye’yi ihya etmeyi teklif eder. Cemiyet toplantılarında yüzyüze gelecek basın mensuplarının yanlış anlamaları izâle edip anlaşmazlık konularında da mesafe kat edebileceklerini dile getirir.

“Meşrutiyetin ilanını müteâkip cemiyetler, kulüpler adeta mantar gibi yerden bitti. Bu hususta en ziyade isticâ eden matbuât olmuş idi. “Tiz-reftar olanın pâyine dâmen dolaşır.” medlulüne matbuât kurban oldu. Cemiyet taklidi birşey yapıldı. Bir iki defa nâtamam ictimalar akdolundu. Ondan sonra kimi tenbellik etti, kimi gücendi, kimi meclis-i idareye girememiş olmayı büyük bir imtiyazdan mahrûmiyet şeklinde telakki etti. Bu sûretle Cemiyet bir müddet sonra zât-ı riyâsete inhisâr etti. Ondan sonra riyâsetten de eser kalmadı. Şimdi ortada ne cemiyet var ne reis. Şu halde mütâreke temennisine ilk terdif edeceğim temenni şu matbuât cemiyetinin ihyasıdır. Ashab-ı kalem eyyâm-ı muayyenede birbirlerini görür, görüşürlerse yekdiğerine karşı daha kibarca muamele etmek mecburiyet-i maneviyesinde bulunur. Bazen de mühim su-i tefehhümlerin önünü alırlar. İşte fikrimce mütârekenin değil müsâlahanın birinci ve en esaslı şartı.”

Babanzâdesiyasî firkalar arasındaki sulhü temin etmek için İttihad ve Terakki’nin öncülüğünde gerçekleşen müzâkerelerin de tarafların “eski defterleri karıştırmaları” sebebiyle başarısız olduğunu, bu sebeple aynı hataya düşmeden karma heyetler oluşturarak uzlaşma, birleşme çabalarının sürdürülmesi gerektiğine vurgu yapar. Bu tedbirlerin

gerçekleştirilmemesi halinde bundan “pençe-i istibdâd”ın ve “ecnebi düşmanlar”ın istifade edeceği endişesi, ertesi sabah kopan fırtına ile doğrulanmış olur.

Trablusgarp Harbi'nin Osmanlı basınında umulan aksülameli göstermeyişi Babanzâde İsmail Hakkı'yı me'yûs etmiş görünmektedir.³⁴⁵ Sadâret mührünün İbrahim Hakkı Paşa'dan alınarak Küçük Said Paşa'ya tevdi edilmesinden sonra kaleme aldığı bu yazısında; gazete sütunlarının iç politik çekişmelere, dedikodu ve karalama gibi âdi fiillere tahsis edilmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Öyle ki artık gazetelerin “halkın nâşir-i efkârı” olduğu fikrinden bile rücû etmiş, küçük çıkar gruplarının hizmetkârı, hastalıklı bir hâlet-i ruhiyenin tezâhürü olduklarını düşünmeye başlamıştır.

“Eğer hakikaten bu gazeteler milletin âyine-i efkârı iseler o halde milletin harb ile hemen hiç alakadar olmadığını ve bilakis alakadar olduğu bir şey varsa onun da dedikodu, münakaşa, şahsiyat, gammazlık, münafıklık gibi şeyler olduğuna hükmetmek icab edecektir ki bu halin insan için bâdi-i ye's-i azim olmaması mümkün değildir. Fakat biz milletin böyle düşündüğüne kâil değiliz ve diyoruz ki gazetelerin hele harbe müteallik ajans telgraflarını bile derce imkân bulamayan bazı gazetelerin sahâifi efkâr-ı milletin bir âyine-i hakikîsi değil, bir muhît-i mahsûsun dimağlarda husûle getirdiği bir maraz-ı ictimâidir.”

Ona göre; Fas, Trablus ve İran'da yaşanan istilaların büyük devletler arasındaki çıkar çatışmalarını körükleyerek büyük bir savaşa neden olacağı korkusunun izâle olduğu bir süreçte gelişmelerin, insani açıdan değilse bile siyasî açıdan basınıımızın ilgisini çekmesi beklenirdi. Ancak gazetelerimiz bu tehlikeye bigâne kaldığı gibi aydın ve sanatkârlarımız da halkın hissiyâtına tercüman olacak eserler ortaya koymaktan uzaktırlar.

“... Bununla beraber hangi şair, hangi edib-i a'zam ortaya çıkıp milletin bütün bu hissiyât-ı elimini birkaç satırda hülâsa edip, bunca hakiki ıztırabâtımıza, bunca nâlelerimize, şu dağdağa-i matbuâtın tezâhür ve inkişâfına bir türlü meydan vermediği bunca eninlerimize hakiki bir tercüman olabildi? Nerede o şairler ki birkaç neşide ile bütün bir milletin kalbini titretsin. Hırs ve adâvet, kin ve intikam ile kurumuş olan gözlerimize bu zavallı vatan için birkaç damla yaş döktürsün. Bakınız İtalya'nın o gaddar, o bîinsaf devletin bile hakkını değil, haksızlığını, ulviyetini değil denâetini büyük bir zafer tarzında inşad eden şairleri, Danonziyoları (Gabriele D'Annunzio) var.”

Babanzâde İsmail Hakkı'nın bu sukut-ı hayalinden anlaşıldığı kadarıyla “tedrîcî tekâmül” kâidesi insanın bencilliğine yenik düşmüştür.

³⁴⁵Babanzâde İsmail Hakkı, “İbretimiz Bir Manzara”, *Tanin*, 1911.12.23, no: 1187.

18 Ocak 1912’de Meclis-i Mebûsân’ın feshedilerek yeni Meclis’inoluşturulması için seçimlerin yapıldığı döneme tesadüf eden bir yazısında yabancı gazetecilerin hukuku bahis mevzuu olur.³⁴⁶ Her devlet gibi Osmanlı Devleti de ülke güvenliğini tehdit eden yabancıları sınır dışı etme hakkına sahiptir. Yabancıları kendi hukukunun üstünde tutan geleneksel misafirperverliğimiz nazar-ı dikkate alındığında Osmanlıların bu yüksek nezaketini dikkate almayan yabancılar karşı evveliyetle bu hakka sahip olduğu söylenebilir.

“Diğer memleketlerde ecnebilereen çok bir yerli hukuku, hukuk-ı medeniye ve şahsiyesi itâ olunur ve ecnebi yerli ile müsâvi addolundu mu artık en büyük lütuf ve minnet mihmannüvâzı altında ezilmiş olur. Zaten ma'kul ve meşru olanı da budur.

Ancak biz eskiden beri câri ve el-yevm müstekarr bir teâmül neticesi olmak üzere ecnebilere kendimizin fevkinde tutuyoruz. Şarklılara mahsus mihmanperverlik icabından olan bu hal tekküd ede ede mecburi'l itaa bir kanun, bir kanun-ı siyaset halini almıştır. Bu sebeple ecnebilere hukuk-ı medeniyece yerlilerden zengindirler. Böyle bir vaz'-ı imtiyaz ve istisnaiyede bulunan kimselerin kendilerine bu derece eser-i mihmannüvâzı gösteren sâhib-i beyt hakkında vazife-i nezaket ve ihtiramları elbette tezâuf eder.”

Misafir olduğu ülkenin kurallarına dikkat etmesi gerekenlerin başında gazetecilerin geldiğini dile getiren Babanzâde,bütün ülkelerin yabancı gazetecilere o ülkenin iç ve dış politikasına karışmamak ve tesir etmemek şartıyla izin verdiğini ifade etmektedir. Çünkü gazete sahipleri sadece şahsi hukuklarını kullanmakta değildirler; siyasî, ticari gibi birçok alanda etki sahibi olmaktadır. Hiçbir devlet vatandaşı olmayan kişilere siyasî haklar tevdi etmez.

3.6. KAMUOYUNUN MEŞRUTİYETTEN BEKLENTİLERİ

Kamuoyu, daha eski tabiriyle efkâr-ı umumiye gazete ve dergilerle sesini duyurma ve gücünü gösterme imkânı bulan yeni bir aktör olarak politika sahnesinde yerini almıştır. Artık fikirleri ve yönelişi dikkate alınan bu yeni ve müteheyyic unsurun İsmail Hakkı'nın dikkatinden uzak kalması beklenemezdi.Nitekim “devr-i istibdâd”a son veren meşrutiyetin vaadleri ölçüsünde beklentileri karşılayamaması, kamuoyunda meydana getirdiği hayal kırıklığının yüksekliği ölçüsünde yeni bir şikâyet dalgasını da beraberinde getirmiştir. Meşrutiyetin sihirli bir dokunuşla bütün problemleri sona erdireceği ve bütün beklentileri karşılayacağı naifliği Babanzâde'nin güçlü kaleminden kendisini kurtaramaz.

³⁴⁶Babanzâde İsmail Hakkı, “Ecnebi Gazeteciler Hakkında Tedbir”, *Tanin*, 1912.03.06, no: 1261.

“Millet devr-i sâbıktaki ye’s ve hırman-ı bînihayesi ile makûsen mütenâsib bir ümid ve emele düştü. Bir buçuk sene geçtiği halde bu ümid ve emelin hâsıl olmadığını görünce hiddet ediyor, me’yus oluyor ve yavaş yavaş meşrutiyet bu mu idi gibi bir tavr-ı münfailâne ahz ediyor. Acaba haklı mıdır?”

Hüseyin Hilmi Paşa’nın 31 Mart sonrası ikinci sadâretinin sonlarına doğru İsmail Hakkı’nın kaleme aldığı bir yazısında³⁴⁷ bu beklentinin sosyal hayatın en mühim kâidelerinden olan tadrîcilik ve tekâmül kanunlarına muhalif olduğunu, yaşanmakta olan bütün süreçlerin iyilik ve doğruluğunun ancak nispet ve mukayese yoluyla anlaşılabilceğini dile getirir. Toplantı, seyahat, ticaret özgürlükleri, suistimâllerin azalması meşrutiyetin erdemleri konusunda ilk elden fikir vermek için yeterli ehemmiyeti hâiz gelişmelerdir. Meşrutiyet insanlığın siyaset alanında ileriye doğru attığı adımlardan biridir. Trenlerin deve kervanlarına üstünlüğünün izaha muhtaç olmadığı gibi meşrutiyetin de istibdât ve mutlakiyete üstünlüğü açıktır. Yeni mezun, tecrübesiz bir doktor elbette sahte bir doktora tercih edilir.

“Devr-i sâbık idaresini şehâdetnâmesiz, cahil bir müteabbibe teşbih edersek devr-i hazır idaresini mektebden şehâdetnâme istihsâl etmiş, bununla beraber pratiği henüz başlamış genç, hüsn-ü niyet sahibi, temin-i mevkie hahişkâr bir tabib-i sadık addedebiliriz. Her iki idare de bir marizin tedavisiyle meşgul... Fakat birincisi kocakarı ilaçlarıyla marizi huFRE-i memata sürüklemek isterken ikincisi yine bu marizi fen dairesinde tedavi etmeyi düşünüyor. Hangi tarz-ı tedaviyi tercih etmek lazım geleceğini artık söylemeyelim.”

Ona göre, asırların biriktirdiği hastalıkların tedavisini çok kısa bir sürede bu yeni doktordan beklemek, üstelik bunu yaparken de doktora güvenmeyip onu istiskal etmek millet bünyesindeki sıkıntıların izâlesinde maksadın aksini netice verir. Meşrutiyetin ilanıyla beraber menfaati haleldâr olanların kopardığı yaygaraya karşı insaf sahiplerinin desteği meşrutî yönetimin başarısının teminatı olacaktır. 31 Mart’a kadar meşrutiyetin tam olarak var olduğu da söylenemez. Nitekim Meclis-i Mebûsân’ın, ikinci yasama döneminde “iş yapmıyor” ithamından kurtulmak için gösterdiği taaccül de yine aynı sosyal kâideyle çeliştiği ölçüde tenkide müstehak sonuçlar verecektir. Fikrin maddeye önceliği kuralından Osmanlılar da âzâde değildir.

İsmail Hakkı, İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi dönemine tesadüf eden bir başka yazısını da³⁴⁸ aynı şikâyetlere karşı savunmaya tahsis etmiştir. Bedîhî olanın izahının çok daha güç

³⁴⁷Babanzâde İsmail Hakkı, “Meşrutiyet ve Efkâr-ı Umûmiye”, *Tanin*, 1909.11.27, no: 444.

³⁴⁸Babanzâde İsmail Hakkı, “Meşrutiyetten Ne Fayda Gördük?”, *Tanin*, 1910.08.01, no: 688.

olduğunu dile getirdiği giriş bölümünü müteâkip yine tedrîcilik ve nisbilik bu savunmanın da belkemiğini oluşturur.

“Esasen bütün eşkâl-i hükûmet beşeriyete bir saadet-i mümkün ve kâbil-i tahammül bir tarz-ı hayat ve mâişet temini maksadıyla ihdas olunmuştur. Ancak kâide-i tekâmül cemiyeti tedrîcen daha iyi bir hale sevk ettiği gibi hükûmetlerin eşkâli de aynı hedefi takib etmiştir. Binâenaleyh eşkâl-i hükûmet mukayese edilirken daima düşünülecek şey daha iyi daha fena gibi nisbetler tâyinidir... Beşeriyetin, medeniyetin gayesi kemâle takarrubdur... Meşrutiyet-i idare zaten maksudu'n-bizzat değil, nihayette kavmin mehmalen saadetine hâdim bir alettir.”

Meşrutiyetin kazanımlarını sıralarken hak ve özgürlüklerin ötesine geçmesi bu yazının farklı tarafıdır. Muhaliflerin hakk-ı hayata sahip olması ve diledikleri gibi tenkitte bulunabilmeleri bu erdem sıralamasında en önce zikredilmiştir. Babanzâde, bu vurgusuyla çoğunluk prensibinin ötesine geçen, çoğulculuğun müjdecisi bir demokrasi iklimine işaret etmektedir. Bu her ne kadar bir hayalin dillendirilmesi olarak tenkit edilebilirse de demokrasinin tedrîcî gelişiminde bir ufuk çizgisi olarak da değerlendirilebilir.

“Zaten meşrutiyetten şikâyetlerin çoğalması yine meşrutiyetin feyziyledir. Meşrutiyette en ziyade ileri giden memleketlerde muhalefet ve cidal sadaları en yükseklere kadar çıkmıştır. Bu ise aynı nimettir. Zira bu idare her derde devayı bulamazsa bile her derdin istenildiği gibi izhârına hâdimdir.”

İsmail Hakkı, meşrutiyeti insanlığın tekâmülünde gelinen son nokta ve mevcutların en iyisi olarak nitelendirirken, başka bir cennet vaad eden Sosyalizm'i onun karşısında konumlandırır. Ancak denenmemişliğinin onun en mühim handikapı olduğunu da vurgulamaktan kendini alamaz.

Ona göre, içerideki problemleri halletmek ve bu sûretle elde edilecek gücü dışarıda karşı karşıya kalınan sorunların çözümünde kullanmak Meşrutiyet'in başlıca iki hedefidir. Girit'in ilhakı meselesinde Osmanlı hükûmetinin vereceği tepkinin büyük devletlerce önemsenir hale gelmesi, Rumeli'deki hadiselerin yatışması, büyükelçilerin buldukları ülkelerde gördükleri itibâr, devletler arası ittifak arayışlarında Osmanlı Devleti'nin de adının geçmesi II. Meşrutiyet'in kazanç hanesine yazılması gereken gelişmelerdir. Dış politikada elde edilen bütün bu başarılar, Meşrutiyet'le beraber dâhilde namuslu ve çalışkan yöneticilerin iş başına gelmiş olmasının mahsûlüdür. Onlara yöneltilen acemilik itirazı, Meşrutiyet'in başlangıcından beri kendilerine fırsat verilen tecrübeli devlet adamlarının muvaffakiyetsizlikleri karşısında ciddiyetini kaybetmektedir.

“Mâmâfih bir itiraz serd olunuyor: Evet ricâl-i hâzıra namusludurlar. (Bunu da herkes itiraf edecek kadar eser-i insaf göstermiyor ya!..) Fakat acemi ve tecrübesizdirler. Evet biz de bunlarla beraber iddia ederiz ki ricâl-i siyasiyemiz asırlardan beri meşrutiyet ile, hürriyet-i idare ile ülfet etmiş akvâmın ricâli derecesinde iktidar ve liyâkâta mâlik değil, onlar kadar tecrübedâde değildirlere. Fakat bütün hayat-ı milliyemiz böyle değil midir? Eğer bunlar mevcudun alakaderi’limkan ahseni değilseler o vakit şikâyette bir dereceye kadar mana olabilir. Fakat birçok tecrübedâdeler meşrutiyet-i idareyi tecrübe etmek istedi. Bu tecrübelilerin tecrübesi bir (blöf) den başka bir şey olmadığı anlaşıldı. Hatta birçoklarının tecrübesi bir hüsn-ü tecrübe değil bir su-i tecrübe, nâkâbil-i ıslah bir su-i itiyad olduğu tebeyün etti.”

Temelin sağlam kurulduğu devlet binasında; kırtasiyeciliğin devam etmesi, sorumluluk ve görev paylaşımının memurlar arasında tam yerleşmemesi gibi mevcut sorunların çözüleceğine dâir iyimserliğini muhafaza eden Babanzâde, bu yazısında tahrip amacı taşımayan ikazların gerekliliğine de vurgu yapar.

3.7. ÇOK ULUSLU YAPIDA DEMOKRASİYİ SÜRDÜRMEK

Milliyetler çağında çok uluslu devletlerin geçmekte olduğu ateş çemberi, bir kurtuluş reçetesi olarak görülen meşrutî idareleri, adeta bir kuyumcu titizliği ile inşa etmeyi zorunlu kılıyordu. Bütün ıslahat hareketlerinde temel gayenin devleti yaşatmak olduğu düşünülürse bir arada yaşama kararlılığının oldukça azaldığı bir toplumda bunun ne kadar zor olduğu da kendiliğinden ortaya çıkar.

Babanzâde’ye göre³⁴⁹ devleti yıkacak kuvvet dışımızdadır, ancak bunu yapmak için de içimizdeki problemlerden yararlanır.

“...mühlik hastalıkların hemen kâffesi esbâb-ı hariciyeden ileri gelir; fakat vücut evvelce bazı ihtiyatsızlıklar, israflar, su-i istimâller ile çürütülmezse bu tesirat-ı hariciye-i maraziyeğe kolay kolay teslim-i giriban etmez, bir saha-i neşv ü nema bulmadıkça çehre-i abûsunu ihraz edemez.”

İngiltere ve Rusya’nın Reval Mülâkâtı’nda(1907) Osmanlı Devleti’ni taksim planlarının basına yansımalarının, Meşrutiyet’in ilanını çabuklaştırmasına mukâbil içerideki çürüme olmasaydı böyle bir mülakatın yapılamayacağı da göz ardı edilmemelidir. Ona göre, meşrutiyetten, bir buçuk senede devrıldığı enkazı ortadan kaldırıp ihtiyaç duyulan ıslahatı hemen gerçekleştirmesini beklemek hayalcilik olur. Bu süreçte gelişmeleri geciktiren bir başka unsur da şahsi menfaatlerinin ancak umumun menfaati ile kâim olduğunu

³⁴⁹Babanzâde İsmail Hakkı, “Muhît-i Dâhilimiz”, *Tanin*, 1910.02.02, no: 509.

anlayamayanların engellemeleridir. Ülke elden giderse şimdi şikâyet olunan imkânlar da bulunamayacaktır.

“Binâenaleyh evvel-emirde şu hiçbir şey yapılmıyor diye vâki olan şikâyet-i gayr-ı muhikkanın şiddetini tâdiliiktizâ eder. Diğer taraftan çok şey yapılıyor diye kendilerini mutazarrır ve müteessir addedenler de o derece müteessir olmamaları muktezâ-yı hamiyettir, çünkü vatan yalnız şahıstan ve menfaat-ı şahsiyeden ibâret değildir. Ben devr-i sâbika nazaran mutazarrır olduktan veya emsalime nazaran dûn bir mevkie kaldıktan sonra ‘Neme lazım meşrutiyet, neme lazım hürriyet ve adâlet?’ demek ne insaniyete, ne icab-ı hamiyete ve hatta ne de o kadar takib edilen menfaat-ı şahsiyeye muvâfık değildir. Zira herkesin zihninde hakkolunması lazım gelen bir düstur-ı kat’i vardır ki o da menâfi-i vataniyeye, menâfi-i umumiyyeye hizmetin aynı zamanda menâfi-i şahsiyeye hizmetten ibâret olmasıdır.”

Babanzâde, Osmanlı milletini oluşturan bütün unsurların önce kendi içlerinde ittihadı sağlayıp ardından muhtelif unsurlar arasında ittihad yollarını tevessül etmesi gereğini ifade eder. En büyük tefrikanın en yakınlar arasında çıktığı da unutulmamalıdır. Ancak kıskançlığın kazandıracığı hiçbir şey olmadığı gibi kaybettireceği şeyler çok daha fazladır. Bu sebeple vatani tehlikeye atacak derecede haset illetinden kurtulmayı ve fitne fısıltılarına da kulakların tıkanmasını tavsiye eder.

Bu yöndeki bütün çabalara rağmen “hürriyet, müsâvât, uhuvvet” kelimelerinin ışıltısı, II. Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi’nin tesis ettiği zannolunan “ittihâd-ı anâsır”ın çatırtıları arasında sönmektedir. Babanzâde İsmail Hakkı’yı bu konuda fevâriye iten husus Rum ve Bulgar matbuâtında yer alan programlarda, kendi unsurlarına ait menfaat hesaplarının umum milletin menfaatini temin gayesinden uzak oluşudur.³⁵⁰ Umumun menfaatine hizmet etmeyen taleplerin bir unsurun menfaatine hizmet etmesi de muhaldir.

“Vatan-ı müşterek, menâfi-i umumiye-i müştereke muhafaza ve temin edilmeden, menâfi-i hususiyenin düşünülmesi muvâfık-ı hikmet ve ihtiyat mıdır? Bugünkü günde yeni bir kalıba girmiş olan bu anâsır-ı cedîde tekrar ihtilal-pezir olur, bir granit taşı gibi sert ve mukavim olması lazım gelen cism-i devlet yine tahlil, taksim olunarak yumuşatılırsa bu taşı teşkil eden unsurlardan her biri şiddetli bir rüzgârile uçup dağılmaz mı? Kitle-i vâhide şeklinde metin ve rasin bir sahra ise her türlü fırtınalara zamanın kâffe-i tahribatına karşı mukavemet eder; a’sâr-ı jeolojikaya kadar medid bir hayata mâlik olur.”

³⁵⁰Babanzâde İsmail Hakkı, “Gayrimüslim Vatandaşlarımız ve İtihabat”, *Tanin*, 1908.08.16, no: 29.

Babanzâde, Osmanlıların en kudretli devirlerinde tenezzül etmedikleri Türkleştirme politikasına, imparatorluğu bir arada tutmaya çalıştıkları bir sırada teşebbüs ettiği ithamını bühân olarak niteler. Rum matbuâtının, Müslim-gayrimüslim tabirlerinin bile kaldırılmasını talep ederken sadece dinî hakların kullanımından ibâret olmayan, kazaî ve icraî hukuku da kapsayan eski imtiyazların devamını talep etmeleri apaçık bir çelişkidir. Kanun-ı Esasi'nin, hukuku herkes için eşit kıldığı bir durumda imtiyazların anlamı kalmayacaktır. Kanun-ı Esasi seçilmiş bir mebûsun sadece kendi seçim bölgesinin değil bütün ülkenin milletvekili olduğunu beyan ederken seçimlerin her cemaat içerisinde ayrı ayrı olacağı gibi bir anlayışın yayılması meşrutiyetten umulan faydayı yok edecektir. Her cemaat sayısal olarak yeterli olmadığı bölgede diğer unsurlardan bir mebûs lehine oy kullanabilmeli, her mebûs da sadece kendi seçmenlerinin değil bütün bölgelerin sorunları hakkında konuşabilmelidir.

“Bu yanlış fikre tebâiyet edilirse bir Rum Ermeni için, bir Ermeni Türk için, bir Türk Bulgar için rey verememek icab eder; kezâlik Meclis-i Mebûsân'da bir Rum Türklerin menâfi-i hususiyesine veya bir Türk Ermenilerin menâfi-i hususiyesine müteallik söz söyleyememek lazım gelir. Yine bu vâhi kâide kabul edilirse bir sancak ahâlisinin mebûsu diğer bir sancak ahâlisinin hukukunu sıyanet etmekle mükellef olamaz, zira onların vekâletini hâiz değildir.”

Babanzâde'nin, eğer politik bir dil kullanmıyorsa, asıl bu neticeye taaccüp etmesine şaşmak gerekir. Tek ortak noktaları Abdülhamid'in baskısından kurtulmak olan bir topluluğun bu neticeyi elde ettikten sonra beraberliklerinin nazarî doğrular üzerine devam edeceğini ummak realiteden uzaklaşmaktan başkası olamazdı.

İsmail Hakkı Bey, birkaç ay sonra Levant Herald gazetesinde Andre Kavafaki imzasıyla çıkan bir yazı üzerine yeniden milliyet bahsine girer.³⁵¹ Kavafaki Efendi'nin, Rumların İttihad ve Terakki'den yüz çevirerek Ahrar Fırkası'na meyletmesini yine delilsiz bir iddia olarak “Türkleştirme” gayretine bağlaması ancak isyan girişimlerine meşruiyet arayışından başka bir şey olamaz.

“İşte biz her şeyden evvel bu isnad-ı sarihi sûret-i katiyede red ve tekzib ederiz. Hükûmet-i Osmaniye'nin 600 seneden beri böyle bir meslek takip etmediğine bütün mefâhir-i milliyemiz, serâpâ tarihimiz şâhid-i adil olduğu gibi infilak-ı şems-i hürriyetten beri İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gerek kavlen, gerek fikren, gerek fiilen böyle hayali ve tatbiki müstehil bir meslek takib ettiğine dâir hiçbir delil ibraz olunamaz.”

³⁵¹Babanzâde İsmail Hakkı, “Millet ve Milliyet Bahisleri”, *Tanin*, 1909.03.06, no: 214.

İsmail Hakkı, Kavafaki'nin milletlerin teşekkülü bahsinde Proudhon'un nazariyesi olan "Milliyet, müşterek siyasî kurumlar veya merkezî bir kuvvetin baskısı sonucunda oluşur." fikrine karşı çıkışına katılmakla beraber onun fikri olan "Milliyet kavimlerin kendi arzusunun mahsûlüdür." görüşünü de reddediyor. Bir toplumun kendi arzusuyula/plebisit, bir devletten başka bir devlete iltihak ederek milliyetini teşkil etmesi, örneğine rastlanan bir durum olmadığı cihetle Girit'i buna emsal kılma gayreti gözden kaçmamaktadır. Ancak Babanzâde'nin Nice ve Savoia'nın bu sûretle Fransa'ya iltihakını istisna addedip yok hükmünde sayması da kendi çelişkisi olarak durmaktadır. Nitekim ileride Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı da milletlerin âdiyetini tercihinin mümkünlüğüne bir başka delil teşkil edecektir.

Her millet için bazısının daha öne çıktığı söylenebilirse de milletlerin teşkilinde başlıca sebepleri şöyle sıralar:

"Milletin teşekkülü emrindeki avâmil ittihâd-ı lisan, ittihâd-ı mezheb, hükümet-i müşterekeye tebâiyet, hudud-ı tabiiye ile muhat olmak gibi şeylerdir. Fakat en müessir avâmil hatırat-ı müşterek-i tarihiye ve ihtiyacat ve âmâl-i müttehede-i âtiyedir. Müşterek tarihe, müşterek mefâhir-i milliyeye mâlik olmak, aynı felaketlerle müteessir olmak, aynı saadetlerle mesrur olmak, hâsılı bir aile efrâdını birbirinin âguş-ı şefkatine daha büyük bir tehâlükle atacak fevkalade vekayi-i hayatiye gibi milletin de hayat-ı tarihiyesinde bu gibi fevkaladeler zuhûr etmek gibi hatırıma gelen ve gelmeyen bin türlü esbâb milletin vücuda gelmesine bâis olur."

Ona göre, Kavafaki Efendi, ilerleyen satırlarda milletlerin oluşum ve değişimini her türlü kanun, maksat, arzu ve baskıların haricinde sebeplere bağlı olduğunu ifade ederken kendisiyle düştüğü çelişkinin farkında değil gibidir. Girit'in Yunanistan'a bağlanmasını savunanların Osmanlı vatandaşı gazeteciler olmasındaki garâbet bir yana Osmanlıların da, üzerinde hak iddia edeceği kadar tarihî hatırası ve kahramanlığı Girit toprağına sinmiştir.

"Meşâhir-i müellifinden birinin dediği vechile insaniyet ber-hayat olanlardan ziyade mevtalardan mürekkebdir. Osmanlılık da el-yevm şu gördüğümüz zihayat 30 milyon nüfustan ibâret değildir. Asıl Osmanlılık kanlarını her tarafa isâle etmiş, kemiklerini Eğri kalesinden tutunuz da Moskova çöllerine, Sudan sahralarına kadar her tarafa serpmiş milyonlarla kavâfil-i şühedâdan mürekkebdir. Şehidlerimizin en mühim bir kitlesini Girit kayalarında bırakmışız."

Kavafaki'nin devr-i Hamîdî sona erdiği için Rumların nazarlarını Yunanistan'a çevirmelerine ihtiyaç kalmadığı beyanı İsmail Hakkı'yı memnun etmekle birlikte, Yunan

isyanının hürriyet mücadelesinde Niyazi ve Enver'e takaddüm ettiği iddiasıyla bu memnuniyetin ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Babanzâde, dil birliğini bir milleti teşkil için yeterli bulmasa da kendisinin en çok önemseydiği unsur olarak ülkemizdeki Rumların Yunanistan'dakilerle tarihi hatıralarının ortaklığı ve Yunanistan'la sınır komşusu olmamızın meydana getirdiği ortak coğrafya unsurlarının Kavafaki ve diğer Rumları birlik konusunda oldukça ümitlendirmiş olduğu ortadadır.

Said Paşa Kabinesi sürerken İttihatçıların Meclis'i feshettirerek baskın bir seçimle iktidar üzerindeki nüfuzlarını artırmaya çalıştıkları dönemde İsmail Hakkı Bey yine bir yazısında azınlık temsilcileri tarafından ileri sürülen Osmanlılaştırma/Türkleştirme ithamına değinecektir.³⁵² İttihad ve Terakki'nin hiçbir kesin delil gösterilemeyen bu itham karşısında cevaptan müstağnî davranmasının, muhataplar nazarında ikrar anlamına geleceği endişesiyle Babanzâde, bu ithamı göğüslemeyi deruhte eder. "Osmanlılaştırmak"tan maksat eğer inandırıcılığını yitirmiş olan anâsır-ı sâireyi "Türkleştirme" ithamını tekrarlamak ise buna imkân olmadığı gibi bunun ne geçmişte ne de bugün yapıldığına dâir hiçbir emâre gösterilemez.

" 'Osmanlılaştırmak' kelimesini fena addedenlerin bu kelimeden istihrac ettikleri mana acaba nedir? Rumları, Ermenileri, Bulgarları, Arapları, Arnavutları, Kürtleri ve sâireyi Türk yapmak mı? Eğer böyle ise İttihad ve Terakki hakikaten pek hata-alud, pek vahim bir meslek-i hayâlât takip etmiş demek olacağından buna ne kadar itiraz olursa yeri vardır. Çünkü o vakit hükümet-i hazıra granit taşıyı iğne ile delmeye çalışmış gibi olur. Böyle bir şeye imkân olmadığını çocuklar bile bilir. Devlet-i Osmaniye en satvetli ve kuvvetli zamanlarında bunu yapmadı ve hatta bunu yapmayı menfaatine muvâfık bulmadı."

Burada Babanzâde'nin Osmanlılaştırma ve Türkleştirme kavramlarını ayırıştırarak Türkleştirmeyi kendisinin de yanlış bulduğunu ifade etmesi kendisi hakkındaki "müstetrek Kürt" ithamını çürütmektedir. Olsa olsa Osmanlılığı samimiyetle içselleştirmiş bir Kürt elit olduğu iddia edilebilir.

Osmanlılaştırma ithamından amaç cemaatlerin Kanun-ı Esasi'ce korunan imtiyazlarının kaldırılması iddiası ise bunu da yanlış bulan Babanzâde, kanunlardaki müphem ifadelerin bile uygulamada cemaatler lehine geniş tefsire tabi tutulduğunu dile getirir. Askerlik ve okul

³⁵²Babanzâde İsmail Hakkı, "Osmanlılaştırmak", *Tanin*, 1912.02.23, no: 1249.

meseleleri eski ve yeni uygulamaların telifi sûretiyle cemaatlerin lehine çözümlenmiştir. Yok, eğer Osmanlılaştırmaktan maksat bütün Osmanlı vatandaşlarını “ortak vatan” fikri etrafında kalpleri birlikte çarpan insanlar haline getirmek ise bunda ne kötülük olduğu izah edilmelidir. Bu maksada mâtuf olarak devletin resmî dilinin Türkçe olması Türkleştirme ithamı için yeterli bir delil olamaz. Hangi unsurun dili resmî dil olarak kabul edilse bu tartışma ortadan kalkmayacaktır.

“Türkçeyi kaldırırsak hangi unsur diğer unsurun lisanını lisan-ı resmî olmak üzere telakki etsin? Müstakil devletler bile tehâlüf-ü elsineden bîzâr olarak Fransızca’yı tamim veyahut Volapon ve Esperanto gibi elsine ihdas etmek ihtiyacında bulunurlarken Devlet-i Osmaniye’de yan yana yaşayan akvâmın bu ihtiyaçtan müstağni olmaları mutasavver değildir.”

Babanzâde, bağımsız devletler bile aralarında ortak bir dil arayışı içerisinde Fransızca’yı veya yapay diller oluşturup kullanmayı düşünürken Türkçenin devletin kuruluşundan beri sahip olduğu rüçhâniyetin neden rahatsızlık verdiği haklı olarak sorar. Üstelik devlet bu konuda kimseyi Türkçe öğrenmeye icbâr etmemektedir. Devlet memuru olmak isteyenlerde asgarî bir şart olarak Türkçe bilmenin beklenmesi bir asimilasyon olarak değerlendirilemez. Özel okullara hiç karışılmadığı, diğerlerinde de eğitimde mahalli dilin kullanılmasına mukâbil Türkçenin sadece dil olarak öğretildiği göz önüne alındığında bu durumu iddia sahiplerinin iyi niyetiyle telif etmek güçleşmektedir.

Babanzâde’nin delilleri sağlamdır. Ancak devletin resmi dilinin Türkçe olmasının bile dile dolandığı bir ortamda Osmanlıcılık rüyasını sürdürmek zorunda olmak Meşrutiyet yönetiminin açmazı olarak yıkılışa kadar sürecektir.

Dil üzerinden yapılan muhalefetin bir kısmı da Arapçanın ihmeline dâirdir.³⁵³ Mahmud Şevket Paşa Kabinesi dönemine tesadüf eden bu yazıda İsmail Hakkı Bey, İttihad ve Terakki’nin Arapçaya düşman olduğu ithamını kesin bir dille reddeder. Öyle ya, bir İslam devleti nasıl olur da Kur’an-ı Kerim’in, ehâdis-i nebeviyenin, hâsılı medeniyetimizin dili olan Arapçaya düşman olabilir? Müslüman kavimler arasında duygu birliğini sağlayacak bu ortak dile nasıl kayıtsız kalınabilir?

“Bütün bu mütalaalardan sarf-ı nazar Arabî yine bizce en sevimli bir lisandır. Bütün akvâm-ı İslamiye için edebiyat ve belağatça en zengin olan bu lisan bitmek tükenmek bilmeyen bir menbâdır. Bütün ıstılâhat-ı fenniye ve edebiye için akvâm-ı

³⁵³Babanzâde İsmail Hakkı, “Arapça ve Islahat”, *Tanin*, 1913.04.21, no: 1577.

İslamiye bu derya kadar vâsi olan hazine-i lisaniyenin cevahirinden müstefid oluyorlar. Mâmâfih Arabiye meftuniyetimizin daha pek çok esbâbı vardır: Bugün akvâm-ı İslamiye için Arapça beynelmilel bir lisandır...”

Ona göre, zaman içerisinde bu mühim silahın tıpkı Türkçe gibi paslandığı ve Arapçayı ana dili olarak kullanan topluluklar arasında bile anlaşmayı sağlamaktan uzaklaştığı da inkâr edilemez bir vâkıdır. Müslümanlar arasında duygu birliğini sağlayacak bu ortak dil ihtiyacını karşılamak amacıyla konuşma ve yazı dillerinin birleştirilmesi kadar yazı dilinin de umumîleştirilmesi gerekmektedir. Arapçanın Arap olmayan Müslüman topluluklar arasında da öğrenilmesini sağlayacak bir tedrisat ıslahatı gereklidir.

“Devlet yalnız birkaç milyon Arap vatandaşa mâlik olduğundan dolayı değil Müslüman bir devlet olduğundan dolayı da Arapçayı Arap olmayan vilâyâtta kemâl-i ehemmiyetle tâmin etmelidir. Bugün mekâtib-i umumiyyede Arapça okunuyor. Fakat hem nâkıs okunuyor, hem bu nâkıs miktarda okunan şey de yoluyla olmuyor. Binâenaleyh Arapçanın tarz-ı tedrisini de ıslah bir vecibedir. İşte bu sayede memlekette hem Osmanlılık, hem muktezâ-yı hilafet-i Müslümanlık gayelerine doğru semeredar teşebbüsler vâki olmuş olur.”

Bu ifadeler İttihad ve Terakki açısından Balkan Savaşları ile çöken Osmanlıcılık idealinin yerine İslamcılığın ikâmesini selamlamak ve ayrılıkçı Arap milliyetçiliğinin önüne bir set çekmek mâhiyetinde değerlendirilebilir.

“İki Eser-i Kuvvet ve Hayat”³⁵⁴ başlıklı yazı orduya dâir olmakla birlikte millet olma bilinciyle ilgili unsurlar da içerdiği cihetle satırlarımız arasında yer almıştır. Bu yazıda kuvvet ve hayat kaynağı olarak tarif ettiği gelişmelerden biri gayrimüslimlerin de orduda askerlik yapabilecek olmasıdır.

“İnkılâb-ı âhir-i Osmanînin en câlib-i dikkat safâhatından birini bu teşkil ediyor. Memleketin itiyâdâtında, tarz-ı güzâriş-i hayatında bir tahavvül-ü azim husûle getireceği tabii olan bu teceddüd makbûl ve müstahsen, itilaf ve imtizac-ı anâsır uğrunda atılan hatvelerin en esashısı olmakla beraber Müslim gayrimüslim her Osmanlı için mübarek ve mukaddes ve her kabza-i hâki can-ı azizden daha kıymetli olan vatanın emri-i müdafaasını bir kat daha tezyid ve teyid eder.”

Bunu hem unsurların kaynaşabilmesi hem de ortak vatanın daha iyi korunabilmesi için atılmış mühim bir adım olarak alkışlar. Nizâm-ı Cedîd³⁵⁵ tecrübesinin başarısızlığında en

³⁵⁴Babanzâde İsmail Hakkı, “İki Eser-i Kuvvet ve Hayat”, *Tanin*, 1909.11.03, no: 420.

³⁵⁵ III. Selim döneminde kurulan Batı tarzı ordunun adı olmakla birlikte, bu dönem siyasi ve askerî yeniliklerinin genel adı olarak kullanılan bir kavramdır. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'ndan sonra

mühim âmil olarak para ve insan kaynakları açısından bütün yükün tek bir unsurun, Türklerin omuzlarına tahmil edilmiş olmasını gösterir. Gelir-gider dengesinin sağlanamadığı durumlarda iflas kaçınılmazdır. Maliye gibi ordunun da kaynaklarının tükenmeye yüz tuttuğu bir zamanda ordunun ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarının temininde diğer unsurlara da rol vermek bu unsurların kendilerini vatanın aslî unsurları arasında görerek onurlanmalarını temin edeceği gibi vatan da bundan istifade edecektir.

“Maddi ve mali bütçemizi tevâzün ettirmekle uğraşırken askere müteallik vâridât ve masârifat-ı nüfusiyemizin tevziine teşebbüs etmemek vatana karşı gayr-ı kâbil-i afv bir küfrân-ı nimet olacak idi. Anâsır-ı sâire bu vazifeye, bu vâridât-ı nüfusiyeye teşrik edilmekle seviyeleri, maneviyatları yükseltilmiş oluyor ve bundan da müşterek vatan istifade etmiş bulunuyor. İşte bu bir millet için bir alâmet-i maraz değil, bir eser-i zindegi ve hayattır.”

Ona göre; milletin yaşama kudretini gösteren ikinci unsur da başarıyla gerçekleştirilen donanma resm-i geçidi ve II. Ordu'nun manevralarıdır. Yunan muhârebesi istisnâ edilirse Yunanistan ve Makedonya'daki küçük çaplı hareketler geniş bir savaş provası olan bu manevraların yerini tutamayacaktı. Büyük devletler arasında Balkan sorunu konuşulur ve bazı komşuların ittifak söylentileri ortalıkta dolaşırken bu manevralar bahsi geçen söylentilere en iyi cevap olmuş ve dışarıda fırsat kollayanlara görüşlerini düzeltme imkânı vermiştir.

İsmail Hakkı'nın gayrimüslimlerin askerliğine atfettiği önemin hakikat olmaktan oldukça uzak olduğu tarihîhâdiselerin gelişimiyle ortaya çıkacaktır. Dokuz yıl gibi kısa bir süre sonra imparatorluğun küllerinden doğan yeni devlet, gayrimüslimlerden oldukça arınmış nüfusuyla bir ulus devlet olarak temâyüz edecektir.

Gayrimüslimlerin hukukunu genişletecek ıslahat talepleri, Osmanlı Devleti'nin ihtişam devirlerini geride bıraktığı XVIII. asırdan beri muhatap olduğu uluslararası baskıların temel söylemi olagelmiştir. Unsurlar arasında en temel fark din olduğu için bu taleplerde öncelikle dini alanda tezâhür etmiştir.

Osmanlıların nazarında milliyetlerin inançla aynîleşmiş olması ve unsurları dînî kurumlar üzerinden muhatap alması Ortodoks mezhebi/milleti içerisinde Rumları belli ölçüde

belirginleşen ıslahat ihtiyacı, ileri gelen devlet adamlarının hazırladığı lâyhalarındaki görüşler doğrultusunda Nizâm-ı Cedîd'i netice vermiştir. Batıdaki gelişmeleri takip etmenin kaçınılmazlığı, kanun-ı kadimden sapma ithamlarını göğüslemenin zorluğu, yeni ordu ve düzeni ayakta tutacak yeni vergiler ihdası, III. Selim'in yenilikleri gölge hükûmet gibi dar bir klik ile yürütme çabası kendi muhalefetini de doğurmakta gecikmemiş ve devlet içerisindeki iktidar kavgasının bir neticesi olarak Kabakçı Mustafa İsyamı(1807) ile III. Selim tahttan indirilerek Nizâm-ı Cedîd ordusu ve yeniliklerine son verilmiştir. (Kemal Beydilli, “Nizam-ı Cedîd”, *TDVİA*, c. 33, İstanbul, 2007, s. 175-178.)

daha imtiyazlı hale getirmiştir. Eflak ve Boğdan gibi Romenlerin ağırlıklı olarak yaşadığı bölgelere bile Fener Rumları arasından yönetici atanmıştır. Rumların, Fener Patrikhanesi ile elde ettiği bu ayrıcalıklı konum Fransız İhtilali'nin azdırdığı milliyetler çağında diğer Ortodoks unsurların tepkisini çekmekte gecikmeyecek ve aralarındaki çatışmaların da başlıca nedenini oluşturacaktır. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nin (İttihat ve Terakki Fırkası'nın desteğiyle) -aslında Osmanlı Devleti'ne belli ölçüde nefes aldırın- bu çatışmalara bir nihayet vermek amacıyla bir Kiliseler Kanunu hazırlama gayretlerinin öncelikle Rum mebûsların tepkisini çekmesi bu ayrıcalıklı konum çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Babanzâde İsmail Hakkı Bey "Rum Mebûsların Terk-i Meclis Etmeleri"³⁵⁶ başlıklı yazısını işte bu tepkilerin tenkidine ayırmıştır.

Babanzâde, Rum mebûslar Kozmidi ve Boşo efendilerin öncülüğünde uyguladıkları obstrüksiyon/engelleme faaliyetleri ile Kiliseler Kanunu'nun yeni yasama yılına kalmasını sağladıklarını belirttikten sonra bu konuda oldukça yaratıcı yöntemler geliştirdiklerine değinir. Evvelâ yeni yasama yılında gerçekleşen komisyon değişikliğinin önceki komisyon tarafından gerçekleştirilen ilerlemeleri geçersiz kıldığını iddia ederek yeni encümenin işe sıfırdan başlaması gerektiğini iddia etmişlerdir. Ancak bu iddia doğru olsaydı, hemen her konudaki görüşmelerin aynı yasama yılı içerisinde tamamlanması zorunluluğunu gerektirirdi ki bu, yasama faaliyetine büyük bir darbe olurdu. Değil yasama yılı, Meclis'in bile yenilenmiş olması kanun görüşmelerine kaldığı yerden devam edilmesine mani olamaz.

"Bu kanunun heyet-i umumiyesi ve hatta ilk üç maddesi müzâkere edilmiş iken yine heyet-i umumiye hakkında idare-i kelam etmeye başladılar. Hem nasıl idare-i kelam? Kelimeleri tekrar etmek, uzatmak, muaraza ve münakaşaya sebebiyet vererek nutukları sürüncemede bırakmak ne kadar mümkün ise o kadar yaptılar ve bir hatibin sözlerini diğeri başka kalıplara, başka kisvelere sokarak temcid pılavı gibi ısıtıp ısıtıp söylediler. Maddelere geçildi. Herhangi bir kelimedenden ve herhangi bir ibâreden vesile ve istifade edilerek yine tavilü'z-zeyl hutbeler ile işi sürüklendirdiler. Müzâkeratın sekte-i tehire uğraması için 'Ekseriyet yok!' gibi mevâniden dahi istifade ettiler, fakat her hale rağmen yine kanunun kıraat-ı ülâsı hitam buldu."

Kanun lâyihasının Meclis-i Mebûsân'da okunması ve görüşülmesi aşamasında da geciktirmek için en ufak sebeplere bile tevessül edilmiş ancak görüşmelerin engellenemeyeceği görülünce Rum mebûslar, üçüncü bir yöntem olarak Meclis'i topluca terk/grev yöntemini seçmişlerdir. Babanzâde, beğenmedikleri bir kararı protesto

³⁵⁶Babanzâde İsmail Hakkı, "Rum Mebusların Terk-i Meclis Etmeleri", *Tanin*, 1910.06.27, no: 654.

etmeyimebûsların hakkı olarak görmekle birlikte Meclis'i terk etmenin, umum milletin vekili olarak tevkil edildikleri görevi yerine getirmemek anlamına geleceği uyarısını yapar. Ayrıca çoğunluğu oluşturan mebûsların Meclis'e devamına mâni olmayacağı için maksadına da ulaşamayacağını belirtir. Rum vekillerin kendi durumlarını Girit Müslümanlarının ada meclisini terk etmelerine mukayese etmeleri de doğru değildir. Çünkü ada üzerinde Osmanlı hukuku devam ederken Yunan Kralı'na yemin etmeye zorlanan Girit Müslümanlarının durumu ile bir müşâbehet söz konusu değildir. Ekseriyeti teşkil eden Meb'ûsân Meclisi üyeleri gibi başvurmayaya hazırlandıkları Ayân Meclisi üyeleri de bu nümâyîş karşısında itidâl-demini muhafaza edeceklerdir. Son adım olarak padişaha başvurulması ise düşünülmemesi gereken bir nezaketsizlik olacaktır.

Azınlıkta kalan Rum mebûsların anayasal çerçevede haklarını kullanmaları, sonucu değiştirmeyecek olsa da demokrasinin kurumsallaşmasına hizmet edecektir. Bu sebeple İsmail Hakkı Bey'in itidâl-demini takdir ettiği Meclis kadar sakın kalamaması tenkit edilebilirse de günlük siyasî tartışmaların sıcaklığı içerisinde mâzur görülebilir. Babanzâde, ilgili kanunun çıkarılması konusundaki kararlılıklarını aşağıdaki cümlelerle ifade etmektedir:

“Herhalde hükümet-i hazıra kendisinde Rumeli'de teskin-i ezhana, serbesti-i vicdana, temin-i ibâdâta hâdim addettiği bu kanunu mutlaka tatbik eyleyecek ve hiçbir şey bu meselede kendisini azminden alıkoyamayacaktır. Zira senelerden beri Rumeli'yi bir mezbaha haline getiren bu kiliseler meselesi artık bu devr-i meşrutiyette devam edemez.”

Ancak Balkan devletleri arasındaki problemi belli ölçüde çözen bu kanunun, aynı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak edebilmesini de kolaylaştırdığı düşünülürse elde edilen sonuç ile umulan fayda arasındaki açığı İttihatçıların dış politika ufkuna dâir ipuçları vermektedir.

Asırlarca apolitik alanda tutulmuş kitlelerin siyasete iştirak etmelerinin önündeki engeller kaldırılınca bu “seyl-i hurûşan”ın etrafına zarar vermeden akması mümkün değildi. Bu politik heyecanların ibadet kurumlarına taşınması ve can güvenliğini tehdit eder hale gelmesi İsmail Hakkı'nın aynı zamanda bir basın mensubu olarak ikaz görevini yerine getirmesini zorunlu kılmıştır.³⁵⁷

Miting ve siyasî parti çekişmelerinin Ermeni Kilisesinin içine kadar girmesi, Ormanyan Efendi'nin vaazı sırasında yaşanan taşkınlıklar, İzmir'de yaralama ve ölüm olaylarının

³⁵⁷Babanzâde İsmail Hakkı, “Kiliseler ve Siyasyât”, *Tanin*, 1910.08.03, no: 690.

yaşanması ülkede genel huzuru bozacak ve hükûmetin müdâhalesini gerektirecek boyutlara ulaşmıştır. Hükûmetin müdâhalede gecikmesi Ermeni vatandaşların hissiyatına dokunacağı, dini ve siyasî hakların kullanılmasına müdâhale edildiği izlenimi verileceği gibi endişelerden ileri gelmiştir. Gelinen noktada ise Ermeni vatandaşlarında gözü açılmış ve bu endişeler izâle olunmuştur. Rum kiliselerine de sızrayan olaylar, günlük hayatın hayhuyu içerisinde sıradan insanların hukukunu ortadan kaldırmaktadır. İbadethaneler onlar için siyasî taleplerin dillendirildiği değil ruhlarının gıdalandığı yerlerdir. Devlet, vatandaşlarının dini özgürlüklerini anayasa çerçevesinde korumakla mükelleftir.

“Elhâsıl mâdemki serbesti-i ibadet ve ayin Kanun-ı Esasi ile temin edilmiştir. O halde hükûmet bu hakkın tamami-i mahfûziyetine çalışmak ve bunun için kiliseler derununa da bir nigâh-ı atf edip oralarını ağraz-ı siyasiyeden tathir etmek ve kemâl-i sükûn-ı ruhani ile Halıklarına tevcih-i dua etmek isteyenlerin huzur-ı manevisini halelden sıyanet etmek mecburiyetindedir. Hükûmetin bu vazifesini yine en ziyade Ermeni vatandaşlarımızın teshil edeceklerine biz eminiz.”

Dini kurumların siyasî tartışmalardan mahfûz tutulması demokrasinin gelişme çizgisi içerisinde elbette anlamlı bir yere sahiptir. Ancak asırlarca cemaatlerinin dini, siyasî liderliğini yapmış kurumların meşrutiyetin icaplarına bir anda uyum sağlamasını beklemek Babanzâde'nin sürekli vurguladığı tadrîckâidesiyle çelişir. Batı'nın asırlara yaydığı gelişmeleri on yıllara sıkıştırmak zorunda kalmak Türkiye'nin, sonuçlarını halen yaşamakta olduğu kendi dramıdır.

1913 yılına gelindiğinde de “ıslahat” talepleri Osmanlı Devleti'nin korkulu rüyası olma vasfını sürdürmekteydi. Özellikle diplomatların ve yabancı gazetecilerin ağzında daha da ürkütücü bir hal almaktaydı.³⁵⁸ İsmail Hakkı Bey “ıslahat” kavramını mercek altına aldığı bu yazısında ülkemizi parçalamaya mâtufla icat edilen “Şark Meselesi” açısından, gayrimüslim azınlıklar lehine “ıslahat” taleplerinin oldukça kullanışlı bir manivela işlevi gördüğünü ifade etmektedir. Balkan Savaşları'nın hemen öncesinde Rumeli ve Arnavutluk için gerçekleşen talepler hâlihazırda bunun en sıcak örneğidir.

“Ekseriya sûret-i hakdan görölünerek tavsiye edilen ıslahat-ı hakiki memlekette bir kısmı parçalayıp ayırmaya, bir kısım anâsırın memlekete şiddet-i irtibatını kırmaya mâtuftur. Islahat herhangi bir unsurun lehinde dermiyan bulunduğu kadar o unsurun refah ve teâlisinden ziyade Osmanlılığın tenzil-i haysiyet ve istiklâline mâtufla oluyor. Maksad-ı aslî bir kısım halkı bahtiyar kılmak değil diğer bir kısım halkı kırıp bedbaht etmek oluyor.”

³⁵⁸Babanzâde İsmail Hakkı, “Islahat Talepleri”, *Tanin*, 1913.03.03, no: 1528.

Şark meselesi hemen kâmilten bu elim politikanın mihveri etrafında deveran eder. İnsaniyet, medeniyet, İseviyet namına talep edilen ıslahatın kâffesi devletimizin binasını sarsmak, istiklâli rahnedar etmek, elhâsıl memleketi dâhili tefrikalarla çürütüp harici baltalara müsait zemin ihzar eylemek gibi makâsıdı muhtevi olduğuna tarih-i Osmanînin asr-ı âhiri en feci şahittir.”

Ona göre; yol, hastane, okul, adil mahkeme, gayretli memur gibi çeşitli bayındırlık hizmetlerini dile getiren ıslahat talepleri elbette hem meşru hem de samimidir. Ancak bu meşru talepler bazıları tarafından siyasî maksatlara malzeme yapılmakta, mevcut savaş da siyaset ve matbuât sahalarında köşe başlarını tutan fırsatçılara uygun zemin sağlamaktadır. Savaşın kızıştığı bir hengâmda üstelik İslâm toplumları tarafından ıslahat talepleri ile hükûmeti sıkıştırmak hamiyet-i İslâmiye ile telif edilemez.

“Fakat milletin ekseriyet-i azimesi âlem-i Osmanî ve İslamiyetin dûçâr olduğu şu devre-i felaket esnasında gaile çıkarmayı hem mertliğe, hem hiss-i vatanperverâneye yakıştıramazlar. İslam ahâlinin -hangi asra mensub bulunursa bulunsunlar- tam bu sırada ecnebilerin bu ağızına alet olmamalarını tavsiye etmek borcumuzdur. Beyza-yı İslamiyet parçalandığı bir sırada İslam namı altında gezen pek nadir bazı hamiyetsizler karga gibi lâşeye konmak isteyebilseler de fecâyî-i hâzıradan dolayı yürekleri kan ağlayan ehl-i iman devletten bir davaları olsa dahi o davanın zaman-ı rü’yeti şimdi olmayacağını idrak edecek kadar kendilerini bu vatanın öz evladı addedeceklerine şüphe etmemelidir.”

Yine de bu haksız ve zamansız talepler devletin bu mevzuda gayretsizliğine gerekçe oluşturmamalıdır. Babanzâde yine itidâli merkeze alarak, savaş sonrasında yapılacak ıslahat girişimlerinde merkezî yönetimde ısrar ifratından adem-i merkeziyet tefritine gidilmesinin de yanlış olacağını dile getirir. İslahat cüretkârlık sahnesi olamaz. İdarî alanda yoğunlaşacak ıslahat çabalarıyla yol, mahkeme, âsâyış gibi ihtiyaçlarının karşılandığını gören halk da fitne fisıltılarına kulağını tıkayacaktır. Halkın somut ihtiyaçlarını giderecek idarî ıslahatlara öncelik verilmesi, merkezî anlayıştan adem-i merkeziyetçiliğe keskin bir dönüşün yanlış olacağı tespitlerine katılmamak mümkün değildir. Ancak Osmanlı ricâlinin ıslahat taleplerinden duyduğu endişenin sahiciliği konusunda yeterince tarihi vaka vardır. Bu talepleri karşılamak amacıyla dinle meczolmuş kadim uygulamaların bile Meşrutiyet süreciyle köklü bir değişime tabi tutulduğu ortadayken muhatapların memnun edilemeyişi, bir tarih perdesinin kapanmakta oluşundan başka bir mana taşımamaktadır.

Balkan Savaşları sürerken Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden ayrılması Babanzâde İsmail Hakkı Bey ve emsali arasında adeta Brütüs tarafından hançerlenmiş Sezar hissiyatına

yol açmıştır.³⁵⁹ İttihatçıların güçlü desteği ile Babıâli Baskını'nın ardından sadrazam olan Mahmud Şevket Paşa döneminde gerçekleşen bu ayrılık karşısında duyulan şaşkınlık, imâmesi çoktan kopan tespihin tanelerini toplama ümidinin de hayli azalmış olmasına delalet etmektedir.

Ona göre, İslam tarihi boyunca pek çok ihtilaller iç savaşlar, isyanlar görülmüş olmakla birlikte bunların sebebi genelde kötü yönetimden kaynaklanan haksız uygulamalar olagelmisti. Üstelik bu haksızlıklar da hiçbir zaman özellikle bir kavmi hedef alan uygulamalar olmamıştı. Arnavutluk'un milliyet davası ile metbûu olan İslam Devleti'ne karşı isyanı mahzâ bir şerrin ilk örneği olması itibarıyla her Müslüman gibi İsmail Hakkı Bey'i de hayal kırıklığının doğurduğu tehevür ve ihtiyat arasında mütehayyir bırakmıştır.

“Mâmâfih Arnavutlar ilk defa olarak bu anane-i kadimeyi yıktılar. Fakat işte burada daha ihtiyatlı bulunalım ve Arnavutlar diyip cümlesine bu cürmü teşmil etmeyelim. Arnavutların müfsid bir kısmı Avrupa'nın 19. asırda daima aleyhimize olarak uyandırdığı mahkûm-ı iflas bir mesleği, milliyet mesleğini uyandırdılar. Bazı ağrâz ve menâfi-i şahsiye takibi için milliyet fikrini devlete karşı makâm-ı tehditte istimâl ettiler ve bu sûretle Arnavutluk'un bir kısım halkında milliyet fikri uyandı. Şark âlemine bu bid'at-ı mahrubeyi sokanlara ne kadar lanet etsek yeri vardır. Çünkü fena fikirlerin modası, hassa-i sâriyesi olur.”

Öfkenin mağlubu olarak bütün Arnavutları itham altında tutmak yaşanan kaybı büyütmeğe başka bir sonuç vermeyecektir. Arnavutların kâhir ekseriyeti milliyet, kavim asabiyesi gibi kavramlardan haberdar bile değildir. İsyanın Müslüman Arnavutların yaşadığı kuzey bölgesinde başlaması “kartalı hilale tercih eden” güneydeki ayrılıkçıların kuzeydeki yaygın cehaletten istifade edişinden kaynaklanmıştır. Ona göre, Arnavutluk isyanında yer alarak askerlerimizi, memurlarımızı öldürenlerin değil aramızda yaşamaya devam etmesi, derhal cezalandırılması gerekir. Yine bir kısım yüksek memuriyetlerimizde bulunmuş, ancak ayrılıkçı Başkım Hareketi içerisinde yer alarak genç Arnavutların fikrini zehirleyip İslam bütünlüğünden koparanlar tespit edilerek kurulmasını aşkla arzuladıkları Arnavutluk'un kalkınmasında hizmet etmek üzere sınır dışı edilmelidirler. Kendilerini bizden ayrı görmeyen ve Arnavutluk'un kaybına bizim kadar üzülen diğer Arnavut kardeşlerimizin alınacak bu tedbirlerden zarar görmemesi için de azamî gayret göstermek devlet olma ciddiyetinin gereğidir.

³⁵⁹Babanzâde İsmail Hakkı, “Osmanlılık İçinde Arnavutluk”, *Tanin*, 1913.05.04, no: 1590.

“Memleketimizde üçüncü bir kısım Arnavut vardır ki onlar yalnız bizim alelâde kardeşlerimiz değil, muhtâc-ı teselli ve himaye kardeşlerimizdir. Eminiz ki bazı vatandaşları tarafından ikâ’ edilen ve Osmanlılığı bu girdâb-ı musibete doğru sürükleyen fitne ve fesada bizden ziyade onlar lanet-handırlar. Onlar hem Osmanlılığın ducâr olduğu musibete, hem kendi vatanlarının felaketine ağlıyor ve Osmanlı kardeşleri tarafından Arnavutluk hakkında hâsıl olan gayz u kinden büsbütün me’yûs oluyorlar. İşte bunları tatmin, teskin etmeli, teselli etmeliyiz ve kendilerine tefhim etmeliyiz ki hiddetimiz onların da hiddet ettiği ma’lûm’ül esami alçaklarıdır.”

Yazının hemen her satırı hissiyata teslim olmak istemeyen devlet adamı aklının çırpınımlarını andıran cümlelerden oluşmaktadır. Öyle ki yazının muhatabı, itidâle davet ettiği vatandaşlarımızdan önce “bu kardeş ihanetini kabullenemeyen” bizzat kendisidir. Bu ihtiyatlı tavır geliştirme çabasının sebepleri arasında; ülke içerisindeki Arnavutlara karşı kitlesel tepkiler gelişmesini önlemenin yanı sıra Arnavutluk’un alacağı siyasî şekil konusunda Osmanlı Devleti’nin çıkarlarını koruyabilecek politika geliştirme ihtiyacının da olduğu ertesi günkü yazıdan anlaşılmaktadır.³⁶⁰ Ayrılıkçı Arnavutlara duyduğumuz öfke yeni Arnavutluk’un alacağı şekil ve gideceği istikamet konusunda bizi teenni ile hareketten alıkoymamalıdır.

“... Arnavutluk’un başına da bir ecnebi prens tâyin olunması o derece müellim olmak lazım gelir. İhtimal ki bu dakikada hırs ve hiddetimizin hedefini tevsi’ ederek ve gayzımıza pek şiddetle tâbi olarak bu elemi duymayacağız. Fakat ileride âteş-i gayzımız üzerine mürûr-ı zaman ile biraz kül serpiliverince “Arnavutluk kralı!” sözü yüreğimize zehir gibi tesir edecektir. Âteş-i gayzımızı şimdiki halde bütün Arnavutluk’a değil, Arnavutluk’u tanassur ettirmeye mukaddime olmak üzere o havali üzerine kara bir kartal kanadı germek isteyenlere tevcih etmeliyiz.”

Babanzâde’ye göre, en ideal çözüm Arnavutluk’un Müslüman bir bey yönetiminde, Osmanlı Devleti’ne askerî yükümlülük getirmeyecek bir muhtâriyet halinde merkez-i hilafet ile bağının sürdürülmesidir. Bu statüde ve Osmanlı borçlarının da bir kısmını üstlenmiş bir Arnavutluk, şekillenmekte olan Balkan muvâzenesinde Osmanlı Devleti’nin lehinde bir rol oynayabilir. Büyük devletlerin baskısıyla çoğunluğun dinine mensup olmayan bir bey tâyin edilmesi dünya politikalarında esas tutulan “millet prensibi”ne aykırı olacağı gibi ülkeye barış da getirmeyecektir. Bu nedenle, yapılacak plebisit bu açıdan tam yerini bulacaktır. Seçilecek beyin, kabileler üstü birleştirici özelliği olan ve Arnavutluk’un Osmanlı Devleti ile siyasî ilişkilerini yürütebilecek biri olması zarurîdir.

³⁶⁰Babanzâde İsmail Hakkı, “Osmanlılık Haricinde Arnavutluk”, *Tanin*, 1913.05.05, no: 1591.

“Mâdemki millet politikası takip ediliyor ve Arnavutlar kendi mukadderatına kendileri hâkim olsun deniliyor, o halde bu mukadderatın üssü’lesasını teşkil eden bey veya hükümdar intihâbı meselesinde onların reyine müracaat edilsin. Hükümdar kim olacak diye değil, fakat hükümdar Müslüman mı olsun Hıristiyan mı diye kendilerine sorulsun, bir plebisit yapılsın. Plebisit için bundan meşru bir maksat olamaz.

Bu esas halledildikten sonra tâyin edilecek bey’in bütün kabilelerin fevkinde, bütün hususî cereyanlardan hariç bir mâhiyette olması lazımdır. Yoksa kim tâyin edilirse diğerleri onu parçalamaya çalışacaklar ve bu yüzden memleket mahv u harab ve belki de ecânibin istilasına mâruz olur. Hele mazisi mülevves ve pâyitaht ile münasebât-ı siyasiye tesisine gayr-ı muktedir ve’l-hâsıl Arnavutluk’u manen büsbütün iskat edecek mâlumü’l esâmi kimselerin Arnavutluk’un başında kalması katiyen tervic olunmamalı...”

Arnavutluk’u Osmanlılardan koparan süreçte kullanılan enstrümanların Suriye’de de sahneye konulması, İsmail Hakkı Bey’in bir başka yazısında yakındığı tehlikelerden biridir.³⁶¹Suriye’de yapılacak ıslahat hakkında Şam Meclis-i Umûmîsi’nden Beyrut Umumî-i Vilayeti’ne, hiçbir resmî temsil sıfatı olmayan Mısır’daki Lamerkeziye Heyeti’nden Amerika ve Fransa basınındaki kalem sahiplerine kadar çok çeşitli ve gerçekleştirilmesi mümkün olmayan talepler dile getirilmektedir. Bunların bir kısmı cehaletle malûl olsalar da özellikle Batı basınıni mekân tutan bir kısmının su-i niyeti mevcut taleplerinden anlaşılmaktadır.

“Vâkıâ biz Amerika’daki Suriyeliler tarafından neşredilen bu gazetelerin Arap ihvanımız ile münasebetleri yalnız Arapça lisanı ile intişar etmekten ibâret olduğuna kâiliz. Zira Ebabel gazetesinden naklen neşrettiğimiz fıkraları hâlisü’lkalb ve’l vicdan bir Arabın zihninden bile geçmeyeceğine eminiz. Mesela deniliyor ki: ‘Türkler Araplara zulmettiler. Araplar beheme-hâl Türklerden ayrılmalıdır. Ancak Araplar Türklerden ayrıldıktan sonra müstakil bir hayat geçirmeye kâdir olmadıklarından ve yekdiğeriyle zıddiyet ve rekâbet halinde bulunacaklarından iyisi mi Suriye’yi bâde’l iftirak Fransa’ya ilhak etmeli..’

Şimdi yine böyle ikiyüzlü bu facia oynayan, Arap vatandaşlarını aynı sûretle aldatan bazı eşhas var. Bereket versin ki bunlar daha çabuk izhâr-ı mafü’z-zamir ettiler. Kimi Fransa’ya, kimi İngiltere’ye iltihak lüzumundan bahsetti. Yalnız bu nâ-bîmevsim itiraflar Arap vatandaşlarımızın gözünü açmaya kifayet eder sanırız.”

Taleplerinin adem-i merkezietten ibâret olduğunu savunan Yunan ve Bulgar ekâbirinden bir kısmının bugün kuruldukları makâmlarında, aslında devletin kuyusunu kazmakta olduklarını övünerek itiraf etmeleri, Arnavutluk’un halihazırını Araplar için bir

³⁶¹Babanzâde İsmail Hakkı, “Islahat Programları Merakı”, *Tanin*, 1913.05.07, no: 1593.

intibah vesilesi olmalıdır.Osmanlılığı oluşturan bütün unsurlar gibi Araplar da “teâvün” düsturunu rehber ittihâz etmelidir.³⁶²

Ona göre, bir kanun çıkarmak onun iktizâ ettiği sonuçların hemen gerçekleşmesini sağlamayacağı, bunun bir zamana mütevakkıf olduğu açıktır. Mesela Arapça tedrisâtı kabul etmekle birlikte uygulamada ortaya çıkan ders kitabı ve programı yetersizliği sorunu hemen aşılacak mâhiyette değildir.Hükûmete ıslahat konusunda attığı adımlarda rahat nefes alabileceği zaman kazandırılmalı ve bu süreçte eksiklerin telafisi için elbirliği ile çalışılmalıdır.

Ermeni Patriki'nin *Lâtürkî* gazetesinde dile getirdiği ıslahat taleplerine verdiği cevap Babanzâde İsmail Hakkı'nın ıslahata dâir tespit edebildiğimiz son yazısıdır.³⁶³ Meşrutiyet devri hükûmetlerinin ortak ideallerinden biri olan doğu vilayetlerinde gerçekleştirilecek ıslahat hakkında, yaşanan iç ve dış problemler nedeniyle, gerekli adımların atılmadığı bir gerçektir. Ancak bu konuda şikâyet hakkı sadece Ermenilere değil bölgede yaşayan Türk ve Kürt vatandaşlara da aittir.

“Pâyitahtta bunun için kararlar ittihâz edildi, emirler verildi. Komisyonlar teşkil olundu, paralar tahsis edildi. Fakat her defasında harici veya dâhili bir engel bu maksad-ı memduhun semeredar olmasına mani oldu. Merkez-i hükûmette biraz daha faaliyet ve sürat belki biraz daha fazla bir fayda temin edecek idi. Fakat herhalde bu fayda-yı nisbiye mevcut hastalığı tamamen tedavi edecek bir miktara bâliğ olamaz idi. Dimağdaki fikr-i ıslahın bütün damarlara, vücudun en kenarında kalan hüceyratına kadar hûn-ı feyyaz gibi seyelân etmesi için müşkilât-ı fevkalâde mevcut olduğunu görmemek pek asabi ve pek acûl bulunmaya mütevakkıftır.”

Babanzâde İsmail, bölgedeki mevcut problemlerden birincisi olan arazi meselesinin, güçlü ve kararlı bir hükûmetin riyâsetinde adil bir heyet, uygun bir program ve yeterli para ile çözülebileceğini dile getirir.Devletin varlık gerekçesini oluşturan, “adâletin ekânim-i selâse”sini teşkil eden can, mal ve ırz güvencesi konusundaki talepler bundan çok daha önemlidir. Doğru vilayetlerinin batıya nazaran bu konuda daha mahrûm olduğu da ortadadır. Bu konudaki başarı da kuşkusuz imkânlar ölçüsünde olacaktır. Babanzâde, Sulh Mahkemeleri

³⁶² Arap milliyetçiliğinin; 19. yüzyıldan itibaren giderek artan Avrupa nüfûzu, Arap dili ve edebiyatındaki canlanma ve Osmanlı yönetimindeki aksaklıklardan beslenerek selefi ve Arabist gruplar öncülüğünde özerklikten bağımsızlığa evrilen süreci için bkz. Ş. Tufan Buzpınar, “Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci”, *Osmanlı 2 Siyaset*, Ed. Güler Eren, Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 168-178, Ş. Tufan Buzpınar, “Osmanlı Son Dönemi Arap Muhalefeti Hakkında Birkaç Not”, *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri*, KTÜ Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Trabzon, 2006, s. 991-998.

³⁶³ Babanzâde İsmail Hakkı, “Ermeni Patrikinin Beyanatı”, *Tanin*, 1913.05.11, no: 1597.

ve Nâhiye teşkilatlarının kurulmasını bu maksadı gerçekleştirmeye mâtuflar olarak zikreder. Bu konuda Batılı devletlerin tecrübesinden de yararlanılacaktır. Ancak bu istifade yabancı devletlerin kontrolü manasını da kazanmamalıdır. Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu şey yabancı kontrolü değil onların çalışma sistem ve disiplinleridir. Yabancı memurlar gerekli yetkiye sahip kılınmakla birlikte kendi devletlerinin değil Osmanlı Devleti'nin memuru olacaklardır.

“Bizim noksanımız ecnebi kontrolünden mahrûmiyet değil, ecnebilerin tarz-ı mesâisine adem-i mâlikiyettir. Şu halde ecnebi memurları -düvel-i ecnebiyenin memurları sıfatıyla değil- Osmanlı Devleti'nin memuru sıfatıyla mükemmel iş görebilirler...”

“Ecnebi istihdam edilecekse ecnebiye salâhiyet ve iktidar verilmelidir. İşte jandarmanın başına bi'l-fiil kumanda etmek üzere ecnebi celb edilmesi bu maksattan ileri geliyor. Rumeli vilâyât-ı selâsesinde ecnebiler kumanda hakkına değil yalnız tensik hakkına mâlik idiler. Şimdi kumanda hakkı da verilecektir ... Bunu yalnız vilâyât-ı Şarkıye için değil umum vilayetler için tatbik etmek mukarrerdir.”

Ermeni vatandaşlardan beklenen, taleplerini Türk ve Kürt komşularını rencide etmeyecek bir tarz ve miktarla sınırlamalarıdır.

Siyasî birliği koruyamama endişesinin ürkeklettiği ıslahat girişimleri, asırların biriktirdiği sorunları çözmeye yetersiz kalıyor ve Devlet-i Aliyye, düvel-i muazzamanın nihâi kapışmasında kazananın ödülü olmaya doğru hızla yol alıyordu. Bu süreçte yaşanan her kopuş ittihad-ı anâsır fikrinin biraz daha soluklaşmasına yol açıyor; iktidar mekanizmasının, çok uluslu bir yapının sürdürülmesinde her geçen gün demokratiğin hassas terazisinden otoriterliğe doğru savrulmasında etkili oluyordu. Babanzâde'nin genç yaşta ebedîleme intikal ettiği yıl olan 1913'te, tarihe kayıt düşercesine kaleme aldığı bu yazılar, İttihad ve Terakki içindeki demokrat nabzın mecalini kaybetmekte olan çarpıntıları mâhiyetindedir.

3.8. YÜRÜTME

İnsanların güvenlik veadâlet gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere teşekkül eden devletlerin “ekânim-i selâse”si olarak kabul edilen unsurlar yürütme/icrâ, yasama/teşrî ve yargıdır. Babanzâde İsmail Hakkı, “Kabza-i Hükûmet”³⁶⁴ adlı yazısında yürütme sorumluluğunu üstlenmiş olan hükûmetlerin bir ülkedeki en güçlü kurum olması gerektiği fikrini delillendirmeye çalışır. Ona göre adâlet, emniyet ve düzenin sağlanabilmesi için en güçlü “kabza” hükûmetinki olmalıdır. Ancak bu kabzayı elinde tutanlar hırs ve tahakküm

³⁶⁴Babanzâde İsmail Hakkı, “Kabza-i Hükûmet”, *Tanin*, 1909.10.05, no: 393.

duygusuna mağlup olarak yürütme gücünü şahsi çıkarlarına alet edebilirler. Şark bunun örnekleri ile doludur. Bu yüzden devlete ait kuvvetler ne milleti tehdit altında bulunduracak şekilde tek elde toplanmalı, ne de milleti oluşturan fertler adedince bölünerek bir hiç mesâbesine inmelidir. Devlet gücünün adâlet ve millet menfaati için gerektiğinde kullanılabilceği herkese gösterilirse devlet müşfik bir baba rolünü kazanmış olur. Adâlet bile kuvvetle ayakta dururken, kuvvetten mahrûm bir devletin yaşaması mümkün olamaz.

“Şu halde bir memleket dâhilinde en müessir, en müsmir, en vâsivesâit-i icrâiye ile vücudunu ihsas etmesi lazım gelen kuvve-i devlet ne milleti ızrâren yed-i vâhide temerküz etmiş, sersemletici bir sopa, ne de efrâd-ı milletin milyonlarca zevâtına inkısam ede ede gubar haline ifrâğ olunmuş bir hiç halini almalıdır. Hârice karşı olsun, dâhile karşı olsun bu kuvvetin istimâl olunmaktan ziyade lede'l-hace mümkünü'l-istimâl olduğu anlaşılın ve şayet devlet kemâl-i teessüf ile bu kuvveti ve bu kuvvetin istinâd ettiği kâffe-i vesâit-i zecriye ve teyidiyeyi istimâle mecbur olduğu zaman bu istimâlin mahzâadâlet ve menfaat-ı millet için olduğu herkesin nazarında tebeyyün etsin. İşte o vakit bi-hakkın pederâne, bi-hakkın adilane olur. Zira bu kâinatta her bir şey, hatta kuvvet ile mâhiyeten taban tabana zıt olan adâlet bile kanun-ı kuvvete tabidir. Dâhilen ve haricen sûret-i mütemadiyede zayıf ve mahrûm-ı kuvvet olan devlet ise mahkûm-ı helak ve mevttir.”

İstibdâd ile milleti hâkimiyet ipinin iki ucuna asılan iki hasma benzeten Babanzâde, Temmuz İnkılâbı ile bu ipin kopmasını müteâkip devrilen bu hasımlardan en önce (14 Nisan) ayağa kalkmayı başaranın -31 Mart'ta istibdâda uzanan ele rağmen- millet olduğunu ifade eder.

Babanzâde'ye göre, Meşrutiyet'in ilanı ile yukarıdan gelen istibdât mağlup edilmiş ancak 31 Mart'a kadar geçen süreçte özellikle taşrada aşağıdan gelen sinsi ve ülke için daha tehlikeli bir istibdât emâreleri baş göstermiştir. Ülkede henüz Batılı seviyede bir hükûmet gücü tesis edilememiş olmakla birlikte gazetecilerin ve çıkar gruplarının yönettiği ülke görüntüsünden de uzaklaşmıştır. Öteden beri uygulana gelen “idare-i maslahat” politikası terk edilerek kaybettiği çıkarlarının peşinde yönetimi baltalayanların üzerine gidilmeye başlanmıştır.

“Vâkiâ itiraf ederiz ki hükûmet-i cedide bu maksadın istihsâli emrinde büsbütün hatadan kurtulamadı. En büyük meziyetleri hüsn-ü niyetten ibâret olan şimdiki ricâlin de nihayet insan olduklarını kemâl-i insaf ile düşünmelidir. Hükûmetin el-yevm birinci hedefi kendini takviye ve tahkimdir. Bütün bu tensikat, bu tasfiye gürültüleri bu maksadla vâki oluyor. Bu esnada pek çok meşru menfaatlerin kırılıp dökülmekte olduğunu, pek çok haklı âmâlin münhasif olmakta bulunduğunu görmüyor değiliz. Fakat bu kadar vâsi bir bina yapılırken hiçbir kaza, hiçbir kırık dökük olmamak mutasavver midir?”

Babanzâde, burada iğneyi de hükûmete batırarak; kendi gücünü tahkim amacıyla gerçekleştirdiği kadro tasfiyeleri, memur azaltma gibi uygulamalar sırasında -ricâl-i devletin de insan olmaları hasebiyle- hatadan tamamen uzak kalamadığını itiraf eder. Sürekli azil, tâyin tehdidi altında bulunan memurlar görevlerini layıkıyla yapamayacaklardır. Üstelik taşrada özellikle yüksek memurların sürekli yer değiştirmeleri hükûmetin o bölgelerdeki temsil gücüne de zarar vereceğinden bu konuda hükûmeti uyararak daha adil ve doğru adımlar atmaya davet eder. Çuvaldız ise hukuku çiğnenenlerdir: Büyük değişim ve ilerleme hamlelerinin yapıldığı dönemlerde kaçınılmaz olan bu hatalar karşısında devlet mekanizması yerleşinceye kadar sabır, tahammül ve fedakârlıktan başka çözüm de yoktur.

Yazı, Hüseyin Hilmi Paşa'nın 31 Mart'ın bastırılmasından sonraki ikinci iktidarında devlet kadrolarında hükûmeti güçlü kılmak gibi meşru bir amaca yönelik yapılan tasfiyeler sırasında yaşanan hatalardan ötürü mahcup bir özür sadedinde kaleme alındığı izlenimini veriyor. Ancak geleneksel "müşfik devlet baba" anlayışından "hâdim devlet" anlayışına henüz geçilemediği görülüyor. Hukuku çiğnenen insanlara sabır ve fedakârlık tavsiye ederken devletin çiğnenen hakların takipçisi olacağına dâir umut vadetmeyi ihmal ediyor.

Parlamentar sistemde yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkinin daha girift olması hasebiyle bir kabine teşkili ile ilgili teâmüllerin oluşması zaman almıştır. Meclis'te çoğunluğu teşkil eden İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin sukutunun ardından yeni kabine kurulmasına müdâhale ettiği iddiasıyla muhalifler tarafından eleştirilmesi³⁶⁵ bu sebeple beklenebilir gelişmelerdendir. Babanzâde İsmail Hakkı Bey, Cemiyet'in bu iddiayı yalanlamasına rağmen Cemiyet ve Fırka'nın aynı madalyonun iki yüzü olmasının bir kabahat gibi gösterilmesine hayretini ifade ederek ülkede herhangi bir siyasî harekete yaslanmayan partilerin yok olmaya mahkûm olduğunu belirtir.

"İttihad ve Terakki Fırkası elbette cemiyetin sûret-i diğeridir. Hatta daha ileri gider, deriz ki İttihad ve Terakki Fırkası İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin hülâsasıdır, zirvesidir, kısm-ı faal-i siyasîsidir ve bunu muahezeye layık bir hareket değil, bilakis bâdi-i memnuniyet ve teşekkür addeylemelidir. Zira Meclis-i Mebûsân'ın herhangi bir fırkası memleketin mühim bir cereyan-ı siyasîsine ittika' etmez, o mühim cereyanın muhassalası şeklinde bulunmaz ise o fırka sathidir, nakş-ı ber-âbdır, yoktur, ufak bir darbe-i rüzgâr ile tebahhur eder, nâ-bûd olur. Fırkalar şimdiye kadar defaatle söyledik, kökleri milletin â'mâk-ı tabakatından ahz-ı usâre eden eşcar ve gusûna benzerler. Binâenaleyh bir fırkanın memlekette kökleşmiş bir cereyan-ı siyasîyi sevk ve idare

³⁶⁵Babanzâde İsmail Hakkı, "Kabine ve Fırka", *Yeni Tanin*, 1910.01.12, no: 19.

etmesine, o cereyan-ı siyasinin sûret-i uhrası değil ayinesi olmasına şaşanlara asıl şaşmalıdır.”

İttihad ve Terakki'ye yönelik ikinci eleştiri de Hüseyin Hilmi Paşa'nın neden Meclis'te istizâh (gensoru) yoluyla düşürülmediğidir. Babanzâde bu tenkide karşılık kabinelerin mutlaka istizâh yoluyla düşürülmesi gerektiğinedâir Kanun-ı Esasi'de açık bir hüküm bulunmadığını beyan eder. Meclis desteğini kaybeden hükûmetlerin çekilmesi bütün gelişmiş ülkelerde bir teâmüldür. İttihad ve Terakki de Hüseyin Hilmi Paşa'dan desteğini çektiğini ihsas ederek çekilmesi yönünde işaret vermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa bu işareti alarak çekilmekle hem kendi şerefini hem de iktidarı boyunca kendisine destek vermiş olan İttihad ve Terakki Fırkası'nın şerefini korumuş oldu. Fırkanın kendi sadrazamını alenen düşürmesi kural ve teâmülleriyle yerleşmeye çalışan Meşrutiyet yönetimine zarar verirdi.

“...Hüseyin Hilmi Paşa istifaya icbar olunmuyor, fırkanın sadrazam aleyhindeki cereyan ve temâyülü bir işarettir. Fakat bu işaret bi'l-cümle meşrut hükûmetlerde olduğu vechile haddizâtında bir emirdir, bir azildir. Nasıl ki hemen bütün mecâlis-i meb'ûsânın adem-i itimad kararları da zâhiren bir işaret iken hakikatte böyle bir azil ve emirdir. Fırka sadrazama itimat etmeyince ve kendisinden izâhâtveremeyeceği bir madde için istizahta bulununca netice yine aynı netice olmayacak mı idi? Mademkiekseriyet-i azime o firkadadır Sadrazam Paşa Meclis'te istizâha mâruz olmadan istifa edince kendi şerefini ve kendisine o vakte kadar müzâheret eden fırkanın şerefini muhafaza etmekten başka bir şey yapmıyor.”

Meselenin Meclis'e getirilerek hükûmetin muhalefet eliyle düşürülmesi gerektiği iddiasına karşılık Babanzâde, Meclis'te muhalefetin bunu gerçekleştirecek sayıya sahip olmadığını, üstelik hükûmet karşıtlığında olsun birleşemeyen bir muhalefetin başarısızlığının çoğunluk partisine yüklenemeyeceğini belirtir. Ona göre bunun sebebi muhalefet partilerinin ülkede siyasî bir cereyana yaslanmaktan mahrûm olmalarıdır.

Parlamente sistemde yürütme organını belirleyebilmek için bulunabilmiş en mâkul ve uygulanabilir yöntem genel halk oylaması ile belirlenen Meclis'te, çoğunluğu teşkil eden fırka reislerine bu görevin tevdi edilmesidir. Bu hem milletin tercihine saygı göstermek hem de çoğunluk partisinin yasamay kilitlemesine, güvensizlik oyu ile hükûmeti düşürmesine yol açmamak için elzemdir. Babanzâde'nin meşrutiyeti parti usûlüyle idare, siyasî partileri de milletin tercüman-ı efkârı olarak adlandırması bu açıdan anlamlıdır. Desteğini kaybeden bir hükûmetin düşürülmeye gerek kalmaksızın istifa ederek çekilmesi de demokrasinin gereğidir. Bunun mutlaka onurunu kırmak sûretiyle gerçekleşmesinde ısrar etmek muhalif olmanın gereği olmamalıdır.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, İbrahim Hakkı Paşa tarafından kurulan yeni kabine vesilesiyle aynı konuda fikirlerini yoğunlaştırmak üzere “Yeni Kabine ile Fırka”³⁶⁶ adlı yazıyı kaleme alır. Meşrutiyetle(parlamentarizm) yönetilen ülkelerde hükûmet krizi çıktığında hükümdarın yeni kabineyi kurma görevini, Meclis’te çoğunluğun desteğini alması ihtimali en yüksek kişilere verdiğini tespitle başladığı yazısına Hakkı Paşa’nın bunun için doğru kişi olduğu ifadesiyle devam eder. Meclis’te çoğunluğu elinde bulunduran İttihad ve Terakki Fırkası’nın ona desteğini açıklaması bir baskı değil yol göstermedir. Zira meşrutiyetin yerleşmiş olduğu ülkelerde bu işarete bile gerek kalmaksızın çoğunluk fırkasının reisine bu görev tevcih edilmektedir. Ancak meşrutiyet usûlünün ve fırka teşkilatlarının henüz olgunlaşmadığı, liderlerinin netleşmediği ülkelerde muktedir bir hükûmetin kurulabilmesi için hükümdar ve çoğunluk fırkasının görüş alışverişinde bulunması gereklidir. Aksi halde hükûmetin güvenoyu alamaması gibi istenmeyen durumlar ortaya çıkabilir. Bu fikir alışverişini yasama ve yürütme organlarının ülke menfaati için gerçekleştirdikleri bir işbirliği olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Babanzâde’ye göre, hükûmetin teşkil edilmesi bahsinde sadrazama tanınan “salâhiyet-i tamme”nin –tıpkı hükümdarın sadâreti tevcih ederken olduğu gibi- ekseriyetin temâyülüne yakınlıkla sınırlı olması tabiidir. Ancak Hey’et-i Vükelânın belirlenmesinde ne çoğunluk fırkası; hükûmeti, Meclis-i Mebûsân’ın bir encümeni haline getirecek kadar tek karar verici olmalı, ne de sadrazam Meclis’ten güvenoyu alamayacak derecede bağımsız hareket etmelidir. Orta ve doğru olan yol kabineyi sadrazamın belirlemesi ancak karar verirken çoğunluk fırkasının da görüşlerini dikkate almasıdır.

“Şu halde ekseriyet fırkası her intihâb ettiğini cebren kabul ettirmek salâhiyetinden mahrûm olduğu gibi kabine reisi de hîn-i intihâbda firkanın temâyülünü derpîş etmek mecburiyetindedir. Vükelânın intihâbını sırf fırkaya bıraksak o vakit Hey’et-i Vükelâda diğer dâimi encümenler gibi Meclis-i Mebûsân’ın bir encümeni... mesabesine girer. Bu ise kuvve-i icrâiyeyi kuvve-i teşriiyenin zebûn-ı münkadı kalmış olur ki batıldır.

Sadrazamı intihâbda keyfe-mâ-yeşâ’ hareket eder farz etsek o vakit ekseriyetin vücuduna tahammül edemeyeceği bazı kimseleri re’s-i kâra getirmesi ve binâenaleyh nâpâyidâr bir kabine vücuda gelmesi ihtimali vardır ki bu da ya kuvve-i icrâiyenin ekseriyeti dinlemeyerek, kendini ekseriyetin fevkinde addederek tahakküm etmesini ve hatta belki de Meclis’i dağıtmasını ve Meclis’siz iş görmesini veyahut da kuvve-i icrâiyenin bîkarar ve hükûmetsizliğin hükümran olmasını intac eder ki her iki şık da memleket için maazallah muhâtarât-ı azimeyi tevlid eyler. Teâmül-ü düvel, kavâid-i meşrutiyet bu ifrat ve tefritin, bu iki hadd-i müntehanın ortasını bularak dağdağayı

³⁶⁶Babanzâde İsmail Hakkı, “Yeni Kabine ile Fırka”, *Yeni Tanin*, 1910.01.14, no: 490-21.

bertaraf etmiştir ... Şu halde teşkil-i vükelâya memur olan zat intihâb eder. Fakat bu hakk-ı mutlakını ekseriyetin ahvâl-i ruhiyesi, temâyülât-ı fikrîyesi ve incizâbât-ı mahsûsası ile takyid eder ve bazı husûsâtı ekseriyet fırkasıyla ve daha doğrusu o firkanın taayyün etmiş rüesasıyla istimzac eder.”

Kabine ricâlini, firkanın önde gelen sevk ve idarecileri konumundaki kişiler oluşturur. Buna rağmen yeni kabineye yeni isimlerden sadece bir kişinin girmiş olması sadrazamın bu konuda fırka baskısından uzak ne kadar geniş bir salâhiyet kullandığının delilidir. Babanzâde, bütün bu değerlendirmelerin ışığında meşrutiyet kurallarına en uygun kurulan hükûmetin bu olduğu iddiasıyla yazısına son verir.

Babanzâde'nin bu iki yazıda kabine teşkiline dâir tespit ve teklifleri (çoğunluk desteğinin önemi, hatta doğrudan çoğunluk fırkasına tevcih edilmesi) demokrasinin gelişim çizgisine uygundur. Bu sebeple onu parlamenter demokrasinin –ki o bunu meşrutiyet olarak tanımlıyor- ileri görüşlü savunucularından biri olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Kurallara tam riâyete kurulduğunu iddia ettiği bu kabinenin dış politik gelişmeler karşısında düşmesini (28 Eylül 1911) ise muvâfik yahut muhalif oluşa göre talih rüzgârının ters yönden esmesi ya da dağın fare doğurması olarak değerlendirmek mümkündür.

“Cevapsız Kalması Lazım Gelen Bazı Sualler”³⁶⁷ başlıklı yazıda Babanzâde, hükûmet kurulması meselesinde İttihad ve Terakki Fırkası'nda bölünmelere yol açan şeyhülislâmâtâyini meselesini ele almaktadır. Babanzâde bu yazıda, İttihad ve Terakki Fırkası'ndan ayrılan bir grup milletvekilinin kurduğu Ahâli Fırkası'nın üyelerinden ve *Beyanü'l Hak*'ın da başyazarı³⁶⁸ olan Mustafa Sabri Efendi'nin ithamlarına bir İttihad ve Terakki mensubu olarak cevap vermeye çalışır. Meb'ûsların Meclis kürsüsünden konuşma haklarının gasbedildiği, Meclis'in İttihad ve Terakki tarafından bir “Evet, efendim!” kurumu haline getirilmeye çalışıldığı ithamını, asıl muhatabın Meclis başkanı olduğunu zikretmekle beraber, şiddetle reddeder. Hatta bir vakit kaybından ibâret olan konuşmalara bile tahammül edildiğini dile getirir. Ardından karşı atağa geçerek Mustafa Sabri ve arkadaşlarına yazısında itiraf ettiği üzere, partiden ayrılmaya karar verdikleri tarihten itibaren İttihad ve Terakki Fırkası'nın müzâkerelerine katılmalarının siyasî ahlakla bağdaşıp bağdaşmadığını sorar. Üstelik Parti'den ayrılmaların en önemli sebebi gibi görünen şeyhülislâmlık makâmına aday gösterilmesi konusunda Mustafa Sabri'nin de ifadesinde yer aldığı vechile partinin danıştığı nüfuzlu kişiler de yine kendileri olmuştur. Parti içi oylamada belirlenen üç isim Yahya Efendi (80), Şükrü

³⁶⁷Babanzâde İsmail Hakkı, “Cevapsız Kalması Lazım Gelen Bazı Sualler”, *Tanin*, 1910.02.28, no: 535.

³⁶⁸Uygur Kocabaşoğlu, “Hürriyet”i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını, s. 27.

Efendi (75), Halis Efendi (62)'dir. Hükümdarın Parti tarafından belirlenen bu üç isimden bir başkasına³⁶⁹ şeyhülislâmlığı tevcih etmesinin sorumluluğunu Parti'ye yüklemeleri haksızdır.

Babanzâde, dünyanın hiçbir yerinde Bakanlar Kurulu'nun Meclis/çoğunluk fırkası tarafından belirlenmediğini, bunun kuvvetler ayrılığını sona erdirerek istibdât doğuracak bir gelişme olduğu tespitinden sonra neden kendi adaylarında ısrar edilmediğini izaha girişir:Nasb-ı vükelâ icranın başı olan hükümdarın yetkisi dâhilindedir. Hükümdar bu yetkisini kullanırken seçimlerde sağlanan çoğunluğu dikkate alır. Kabine üyelerinin çoğunluk fırkasının lideri konumundaki kişilerden olması kabinenin başarılı olmasında önemli bir âmildir. Fırkanın tespit ettiği adaylar hükümdar üzerinde bir baskı kurma amacına değil ona görevinde yardımcı olma maksadına mâtuftur. Padişah İttihad ve Terakki'nin sadrazam adayını kabul etmişken, onun şeyhülislâmlık makâmına parti adaylarından başka birini tercih etmesine karşı çıkmak hem hükümdarlık makâmına saygısızlık olacak hem de bir kabine krizi çıkarabilecek bir durum olurdu. Ayrıca Meşihat makâmının hilafetle ilişkisi düşünüldüğünde bu tercihe saygı duymanın evveliyetle önem kazandığı söylenebilir. Mustafa Sabri Efendi ve arkadaşlarının parti içerisindeki nüfuzlu kişilerden şikâyeti ise bu kişiler arkadaşlarını sözle ikna ettikleri sürece anlamsızdır.

“... Sabri Efendi de ikrar ediyor ki üç namzed intihâb edildi. Fakat zât-ı hükümdârî başka birini intihâb buyurdu. Acaba kuvve-i teşriyenin intihâb selahiyeti var da asıl nasb ve tevcih eden kuvve-i icrâiye reisinin hiçbir hakk-ı ihtiyarı ve intihâbı yok mudur? Bâhusus makâm-ı hükümdârî gayet dakik bir eser-i nezaket ibraz buyuruyorlar. Fırka namzedlerinin birincisini intihâb buyuruyorlar. Fakat aynı zamanda Fırka'nın inkisâr-ı hatırına sebebiyet vermemek için taraf-ı hümayunlarından da makâm-ı sadârete iki namzed irae ve şeyhülislâmlık hakkındaki tercih-i mülûkânelerini gayet rakik ve dakik bir işaretle ima buyuruyorlar. Şu halde hukuk-ı şahânedan olan bir maddede arzu-yu mülûkânenin adem-i is'âfi acaba büyük bir nezaketsizlik olmayacak mıydı? Fırka yine kemâ-fi's-sâbık mutlaka bizim namzedlerimizden biri olsun diye ısrar ve buhrân-ı vükelâyı temdid ve memleketin teşevvüşatını tezyid mi etmeliydi? İşte Fırka'nın cinayeti bu. Aynı zamanda hem maksad-ı mülûkâneyi yerine getirerek icabât-ı meşrutiyete riâyet hem tehlikeli bir buhrânın hitamını ta'cil ederek mukteziyât-ı siyasete tebâiyet.”

³⁶⁹ 12.01.1910'da kurulan İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nde şeyhülislâmlığa getirilen Hüseyin Hüsnu Efendi, bilâhare hükümetle yaşadığı görüş ayrılıkları münasebetiyle 12.07.1910'da yerini Musa Kazım Efendi'ye bırakmıştır. Şeyhülislâm tercihiinde yaşanan kırgınlık sebebiyle Mustafa Sabri Efendi ve ekibinin ayrılarak 21.02.1910 tarihinde Ahâli Fırkası'nın kuruluşunda yer aldıkları bilinmektedir. Babanzâde'nin “Cevapsız Kalması Lazım Gelen Bazı Sualler” yazısında ayrılmayı düşündükleri halde niçin bir buçuk aydır parti toplantılarına katıldıkları sorulmuştu, soruyu yönelttiği tarih düşünüldüğünde(28.02.1910) Mustafa Sabri ve arkadaşlarının itiraz ettikleri Şeyhülislâm tercihinin, Sina Akşin'in iddiasının aksine Musa Kazım Efendi değil onun selefi Hüseyin Hüsnu Efendi olması gerektiği sonucuna ulaşılır. (Mehmet İpşirli, “Hüseyin Hüsnu Efendi”, *TDVİA*, c. 18, İstanbul, 1998, s. 552-553, Ferhat Koca, *Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'nin Hayatı ve Fetvaları*, Rağbet Yayınevi, İstanbul, 2002, s. S. 30, Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s. 282.)

Meşrutiyetle oldukça uyumlu bir hükümdar olan V. Mehmed Reşad'ın şeyhülislâmlığa olsun atama yapmasını engellemek İttihad ve Terakki açısından büyük bir kadir-nâşinaslık olacağı gibi kabine üzerindeki tahakküm kurduğu iddialarına da yeni bir delil teşkil ederdi. Bu sebeple Babanzâde'nin savunması güçlüdür. Ancak siyasette haklı olmanın muhatapları ikna etmekte pek yeterli olmadığı da bir gerçektir.

İ. Hakkı Paşa Kabinesi üyelerinden Maliye Nâzırı Cavid Bey ile Adliye Nâzırı Nizameddin Bey'in tatil için Avrupa'ya seyahat etmeleri Osmanlı siyasî ikliminde pek rastlanan bir durum olmadığı cihetle muhalefetin tenkit oklarının hedefi olur. Babanzâde İsmail Hakkı Bey, "Nâzırların Seyahati"³⁷⁰ adlı yazısında bu seyahati tahlil etmektedir. Ona göre, Abdülhamid döneminde Avrupa ile Osmanlı Devleti arasında örülen "buzdan duvar"ın Meşrutiyet sürecinde yıkılmasıyla birlikte bu kabil ziyaretler normal hatta Avrupa'nın çalışma disiplini ve iş ahlakını görüp etkilenmek açısından faydalı hale gelmiştir. Veliâhd şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin sâbık kral VII. Edward'ın cenazesi münasebetiyle Londra'ya gidişi de bu kabil ziyaretlerdendir.

"Hiçbir tabaka-i halkımız yoktur ki Avrupa'ya görmeye ve Avrupa'dan bir ders-i ibret almaya muhtac olmasın. Avrupa'nın bilhassa Avrupa-yı garbinin manzarası her bir Osmanlı için tâziyâne-i teşvik, bir muharrik hizmetini ifa etmiş olmasın. En âtil, en tembel bir adam bile o memleketlerdeki hayhuy-ı faaliyet ve mesâiyi görünce sıkılarak memleketine avdetinde hiç olmazsa bir müddet için kendisinde mukavemetsûz bir heves ve gayret duyar."

Nâzırlar idare memuru oldukları kadar siyasî memur da olduklarından yabancı siyasîricâl ile de iç içe olmalıdırlar. Devletin borçlanma politikasını belirleyen kişi olarak Maliye Nâzırı'nın Batılı sermaye çevrelerini ve piyasaları çok iyi tanması gerektiği aşikârdır. Babanzâde bu sebeple bu gibi seyahatlerin sadece istirahat amacı taşımayacağı düşüncesini tabii karşılar. Ancak nâzırların bu seyahatinin sadece istikraz amacına mâtuf olduğu görüşüne de katılmaz. Zira mali tablonun çok daha kötü olduğu bir evvelki yıl böyle bir seyahate gerek kalmaksızın borçlanma yapılabilmıştır. Üstelik Avrupa'da sermaye çevrelerinin tatil için dünyanın değişik yerlerinde buldukları bir dönemde borçlanma amaçlı bir gezi de zamansız olacaktır. Bu sehayatte ülkenin mali tablosunun düzeltilmesi adına atılan adımların anlatılarak güven kazanılması az bir kazanç sayılamaz. Adliye Nâzırı ise adlî alanda atılan adımların kapitülasyonlara ihtiyaç bırakmayacak kadar önemli olduğuna muhataplarını ikna etme fırsatı bulacaktır.

³⁷⁰Babanzâde İsmail Hakkı, "Nâzırların Seyahati", *Tanin*, 1910.06.30, no: 657.

“Geçen sene Maliye Nâzırı pâyitahttan ayrılmaksızın istikrazını akde muvaffak olmuştu. Bu sene geçen seneye nazaran devletin itibârı daha ziyade muhtell değildir ki mahzâ istikraz için Avrupa pâyitahtlarını devr ve seyahate lüzum görülsün. Hazinesin şimdiki halde böyle bir isti’calde bulunmasına mahal yoktur... Zaten şimdiki mevsim istikrâzât akdine de müsait değildir. Avrupa ağniyâsının âdât ve tebayiine vakıf olanlar pek ala bilirler ki bu dakikada her biri bir tarafta sayfiyenîşîn-i istirahat bulunmaktadır... Binâenaleyh istikraz bahislerini Maliye Nâzırı kimlerle edecek? ... Maliye Nâzırı umûr-ı maliyeye müteallik hutuvât-ı terakkiyi tasvir edeceği gibi Adliye Nâzırı da umûr-ı adliyede saha-yı husûle gelen tekemmülât ve ıslahatı ve bundan böyle yapılması takarrur etmiş olan teceddüdât-ı müfide-i adliyeyi anlatacak ve bilhassa kapitülasyonların tevsiân tefsirinden hâsıl olan mazarrât ve su-i istimâlat hakkında vesile düştükçe ibrâz-ı delailden hâli kalmayacaktır. Kapitülasyonların hafiflemesi veya büsbütün kalkması adliyemizde hâsıl olacak ıslahat ile mebsûten mütenasip olacağından mehâkimde istihsâl ettiğimiz semerât tefhim olundukça kapitülasyonların lüzumsuzluğu ve -hatta müstefid olduklarını iddia edenlere göre dahi- mazarrâtı daha ziyade tezâhür eyleyecektir.”

Ülkelerin birbirine bağımlılığı küresel ölçekte büyüdükçe devlet adamlarının politik tecrübelerini artırmak ve devletler arası ilişkilerde ülke çıkarlarını geliştirmek amacıyla yaptıkları yurtdışı geziler, zaman içerisinde tenkit edilmek bir yana elzem görülmeye başlanacaktır. Babanzâde’nin, bu hususa mim koyduğu yazısı ile takdiri hak ettiği ortadadır.

İttihad ve Terakki Fırkası’nın çoğunluğu teşkil ettiği Meclis-i Mebûsân’da azınlık durumundaki muhalifler iktidarı yıpratmak amacıyla örfî idareden kaynaklanan suistimâlleri, dayak ve işkence olaylarını Meclis kürsüsüne taşımış ve araştırılması için bir tahkikat komisyonu kurulmasını talep etmişlerdir. Babanzâde, iktidarı destekleyen bir çoğunluk mebûsu olarak bu meşru talebe karşı çıkışını savunurken oldukça müşkül durumda kalır.³⁷¹

“Ekseriyetin son derece hamiyet ve fedakârlık göstererek Meclis-i Mebûsân’da tahkik heyeti intihâb etmek hakkındaki teklifi reddetmesini zîrde izah edeceğimiz vehile hakikatten korktuğundan değil, vatana fart-ı muhabbetinden, vatani tiyatro sahnelerine mahsus birkaç feci ve fakat bi’ttabi muhayyel söze kurban etmek istemeyişinden ileri gelmiştir.”

Ona göre bu engelleme gerçeklerin ortaya çıkmasından korkunun sonucu değil aksine vatana olan sevgilerinin fazlalığından ileri gelmiştir. Muhaliflerin delillere dayanarak yaptıkları ithamların soruşturulması sırasında karışıklıklar, olaylar çıkması halinde bunu kimin göğüsleyeceğini sorar.

³⁷¹Babanzâde İsmail Hakkı, “Evvelki Günkü Müzâkere”, *Tanin*, 1911.01.02, no: 837.

“Ekalliyet hatiplerinin en ziyade mukni ve müskit görünen delilleri şu idi: İşte biz bir iddia, bir ithâm-ı sarihada bulunuyoruz. Hatta elimizde deliller, maddi deliller bile var. İşte değnek, işte kanlı sopa, işte kamçı, işte sökülmüş turnak, işte tabib raporu. Eğer netice-i tahkikatta iftira ettiğimiz tebeyün ediverirse bizim yüzümüze tükürünüz.

Bu meydan okuyuşa karşı akan sular durur. Hele birçok basit fikirlilerin hiç tereddüdü kalmaz. Fakat mesele maatteessüf o derece basit değil idi. Tahkikata karar vermek neticesinde memleketin emr ü asayişinde bir ihtilal vukua gelir, vatan harab olur ise o vakit acaba meydan okuyanlara müfterisiniz demek, lanet okumak kâfi gelecek midir?”

İthamların muhatabının örfi idareden sorumlu olan Harbiye Nezareti olması Babanzâde'nin başlıca endişe kaynağıdır. Bu kadar yaygın olan ithamları Divan-ı Harplerin duymamış olması mümkün değildir. Muhalefet Divan-ı Harpleri iddialarından tenzih ediyorsa adâletine güveniyor demektir. Hâlbukikendilerine hiçbir şikâyet başvurusu yapılmamış olması ya iddiaların asılsızlığına ya da Divan-ı Harplerin adâletle hükmedeceklerine inanılmadığına delalet eder.

Babanzâde, Meşrutiyet'i geri getiren, 31 Mart hareketini bastıran orduyu tezyif eden bu iddiaların araştırılmasının bile ona olan güven duygusuna darbe vuracağını ve gururunu rencide edeceğini ifade eder. Kanun-ı Esasi örfidarenin tesis edildiği yerlerde mülkî idarenin uygun görüldüğü kadarını askerî idarenin üstleneceğine hükmetmiştir.

“... hakikatte şüphe tahtında bulunan ordu, bize (10 Temmuz)u temin eden, bizi (31 Mart) felaketinden kurtaran, bize 31 Mart'tan beri idare-i örfiyesiyle nimet-i meşrutiyetin ezvakını tadrîcen tattıran şerefli ordu idi. Ordudan şüphe etmek yasak mı? Hayır, yasak değil. Fakat bazı su-i zanlar vardır ki ismdir. Kaybolmuş bir şeyi namuslu, haysiyetli olmakla mâruf bir adama sorup da “Acaba cebinize atmadınız mı?” diye şüphe etmek, sormak bir hakarettir... Fakat bu adama bu suali sormakla beraber: “Mutlaka senin ceplerini de araştıracağım.” diye ısrar ederseniz o vakit o muhterem zâtın namusunu büsbütün pâmal etmiş olursunuz: Ekalliyet fırkası hakaretin 1. kademesini attıktan sonra 2. kademesini atturmak için ekseriyet fırkasını arkasından sürüklemeye çalıştı ve bunun için hatır ve hayale gelmez tertipler icra etti. Bereket versin ekseriyet bu tuzağa düşmedi. Zira dünyanın hiçbir yerinde görülmez ki bir hey'et-i meb'ûsân milletin muhafaza-i namus ve şerefî, vatanın nıgehbanı olan ordusunu böyle bir töhmet ve leke altında bulundursun!”

O, hürriyetin tam olarak yerleşebilmesi için örfi idarenin bir süre daha devam etmesi gerektiği görüşündedir. Yalnızca Lütfi Fikri, Gümölcineli İsmail gibi muhalif

milletvekillere yapılan işkence şikâyetlerini dillendirmeyi ordunun itibârına zarar verecek bir gelişme olarak görür.

Bir sistemin işleyişindeki aksaklıkları ortaya çıkarmak ve gidermek o sistemin sağlık alâmetidir. Dolayısıyla örfî idare gibi hürriyetlerin tahdit edildiği uygulamalarda suistimâllerin yaşanması kaçınılmaz olduğundan denetim mekanizmasının işletilmesi özellikle ehemmiyet arz eder. Bunların ortaya çıkarılarak gerekli cezaların verilmesi ordunun şerefini lekelemek bir yana vatandaşların devlete olan güvenini artırır. Yanlış uygulamalar bütün bir orduyu değil ancak onu yapanları millet nazarında küçültür. Üstelik görevini doğru yapanları da zan altında kalmaktan kurtarır. İddiaların araştırılmaması ise iddiaların gerçek olduğu ve üstünün örtüldüğü izlenimini vereceğinden asıl yanlış tavır bu olacaktır. Babanzâde'nin tipik bir iktidar tavrı olan "red ve inkâr" kolaycılığına kaçması kaleminin kudretinden beklenmeyecek bir zaaf olarak kaydedilmelidir.

İ. Hakkı Paşa, İtalya'da büyükelçilik yapmış bir isim olarak sadâreti döneminde, İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emellerini gerçekleştirmesine engel olma konusunda kendisinden beklenen performansı gösteremeyince 1911 Eylül'ünde koltuğunu Said Paşa'ya kaptırmıştır. Said Paşa'nın iktidarında İttihad ve Terakki, Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin değiştirilmesi konusundaki baskılarından netice alamayınca 1912 başında Meclis'i feshettirmiş, yeni Meclis'te ise hükûmetin Meclis'ten güvenoyu alması gerektiği konusunda muhalif sesler yükselmeye başlamıştır.³⁷²

Babanzâde kabinelerin program okumak sûretiyle güvenoyu almalarının Kanun-ı Esasi'de yer almayan ancak teâmülen uygulanan bir durum olduğunu beyan ettikten sonra Said Paşa Kabinesi'nin yeni Meclis'in teşekkülünden evvel mevcut olduğunu, Meclis'in feshinde kendisini destekleyen İttihad ve Terakki Fırkası'nın yeni Meclis'te de çoğunluğu teşkil etmesinin aslında güvenoyu anlamına geldiğini belirtir.

"Evvla Kanun-ı Esasi re's-i kâra geçen bir kabineyi beheme-hâl gelip Meclis-i Mebûsân'da program okumaya ve programını itimâda karin kılmaya sarâhaten icbar etmez. Böyle bir teâmül mevcut idi. Fakat bu teâmülün -bâhusus hiçbir lüzum-ı hakiki yok iken- bir mecburiyet-i kanuniye şeklini ahz etmesi kâbil-i tecviz değildir. Bâhusus bunun aksi teâmül de yine şu dört senelik devre-i meşrutiyetimizde görüldü..."

El-yevmre's-i kârda bulunan kabineye gelince: Evvel-emirde şimdi re's-i kâra gelmiş değildir ki gelip program okumak teâmülüne tabi olsun. Said Paşa Kabinesi kable'l-fesih nasb ve tâyin olunmuş ve efkâr-ı umumiye-i milletin en muntazam ve en

³⁷²Babanzâde İsmail Hakkı, "Kabine ve İtimâd", *Tanin*, 1912.07.08, no: 1385.

ziyade vüsûka şâyân bir kitle-i muntazaması demek olan o vakit ki Meclis'in ekseriyeti ile o Meclis'i bile fesheylemiş idi. Devre-i fesh esnasında itimâdı hamil olan bu Hey'et-i Vükelâ feshin neticesinde azim pek azim bir ekseriyete nâil olmakla hâiz olduğu itimâd mütezelzil olmak şöyle dursun bilakisdâhil ve hâric nazarında büsbütün kuvvet bulmuş idi."

Ona göre hiçbir kişi veya gazetenin kendi görüşünü kamuoyunun talebi olarak sunmaya hakkı yoktur. "Efkâr-ı umumiye"nin gerçeğe en yakın göstergesi seçim sonuçları ve bunun neticesinde oluşan Meclis-i Mebûsân'dır. Savaş ortamında hükûmetin, milletin itimâdına sahip olmadığını iddia etmek ancak İtalya'nın kuvve-i maneviyesini artıracaktır.

"Bir memlekette efkâr-ı umumiye şu veya bunun sözü olamaz. Hatta şu veya bu gazetenin efkâr-ı umumiye'yi temsil davasında bulunmaları bir hüküm ifade edemez. Herkesin kendine hüsn-ü zannı olur ve herkes kendini hissiyât-ı umumiyenin tercümanı addeder. Nitekim Meclis-i sâbıkın muhalif a'zaları efkâr-ı umumiye bizimle beraberdir diye o derece mühim bir kanaat ile bağıryorlardı ki birçok kimseler kendi zan ve itikadlarından şüphe ediyorlar idi, bununla beraber netice-i intihâbât dedikleri gibi çıkmadı... Efkâr-ı umumiyenin hukukî bir miyar ve mikyasını bulmak beşeriyete henüz nasib olamadı. Bunun ne terazisi ne dirhemi vardır. Bununla beraber hakikate en yakın bir terazi var ise o da intihâbât ve intihâbâtın neticesi olan Meclis-i Mebûsân'dır."

Babanzâde, Meclis'in istizâh kartını kullanmayışını, hükûmete itimâdı olduğuna yeterli delil olarak değerlendirir ve aleyhteki yayınların Hükûmet'le Meclis'in arasını açmaya yönelik zararlı görüşler olduğunu beyanla yazıyı sonlandırır.

Muhaliflerin güven oylamasında ısrar etmesi demokrasi kültürünü yerleştirmeye çalışan bir ülkede yazılı olmayan teâmüllerin genel kabul görmesinin zaman aldığına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Said Paşa'nın bu güvenoyunu aldıktan sonra istifa etmesi ise hem demokrasimizin üzerinde yürüdüğü kaygan zemine hem de Hükûmet-Fırka ilişkisinin kırılmasına işaret eder.

Said Paşa Kabinesinde Harbiye Vekâleti'ni yürüten Mahmud Şevket Paşa'nın bakanlıktan istifa etmesi üzerine tarafsız, çeşitli fırkalardan mürekkep veya milli bir kabine kurulması yönündeki taleplerin çoğalmasında Babanzâde'yi bu fikirlerin çürüklüğünü ispat etmek için kaleme sarılmaya sevk eder.³⁷³

"... Mahmud Şevket Paşa usâtın arzusunu yerine getirmek için değil usât hakkında daha seri ve daha kati tedbir-i tenkiliye ittihâzını teshil ve tesri için çekildi. Bu devletin

³⁷³Babanzâde İsmail Hakkı, "Kabinecilik Hastalığı", *Tanin*, 1912.07.15, no: 1392.

su-i talii midir nedir hiçbir hakikati bütün üryanlığıyla ifhama muktedir olamıyor. Herhangi bir hareketimiz mutlaka su-i teville ve hatta makûs bir manaya en ziyade müstaid münasebetsiz ve aksi bir zamanda vukua geliyor. İşte busüretle Harbiye Nâzırı'nın istifasındaki sebep tamamen onun nakizi olandığar bir sebeple izah olundu.”

Ona göre, Mahmud Şevket Paşa, Avrupalıların zannının tersine asilerin arzusu üzerine değil aksine asilerin tenkilinde hükûmetin daha kararlı olmasını temin için istifa etmiştir. Doğru kararlar alabilmek için istişarede kesret gerektiği gibi alınan kararların süratli ve kararlı bir şekilde uygulanabilmesi için icrada vahdet de şarttır. Bu sebeple görüş ve programları birbirinden farklı birçok siyasî partiden mürekkep bir hükûmet kurulması icrayı zayıflatacağından fayda yerine zarar doğuracaktır. Partiler arasında fikrî yakınlık olması halinde koalisyon mümkün olmakla birlikte bunun için ortaklık kuracak partilerin birbirine yakın oy almış olmaları gerekmektedir. Yeterli çoğunluğa sahip bir parti doğal olarak iktidarını paylaşmak istemeyecektir. Kaldı ki bu şartları hâiz partilerin koalisyonları bile uzun ömürlü olamamaktadır.

“... muhtelif fırkalar arasında kabine yapmaya ancak o muhtelif fırkalar arasında bir karâbet mevcut olduğu zaman imkan vardır... Bununla beraber bu ittifaka girmek imkânı o firkanın az çok bir mevcudiyet-i meşrua göstermesiyle kâimdir. Parlamento'da bir kuvveti olmayan fırkaların hükûmete iştirak dâiyelerini kimse duymamıştır. Meclis-i Mebûsân'da ekseriyet-i azimeyi hâiz bir kabinenin Meclis-i Mebûsân haricinde kalan kuvvetlerle birleşip bir nevi heyet-i müttefika kabinesi vücuda getirmesi kendi fırkasına, kendi ekseriyetine meşru ve kanunî bir tezâhür ile taayyün ve irtisam etmiş olan efkâr-ı umumiye-i memlekete itimâdsızlığını gösterir.

Bir Meclis'de fırkalar müsâvi veya müsâviye yakın kuvveti hâiz olurlarsa o vakit ruhen yekdiğerine en yakın fırkalar -o da bazı ahvâl-i mahsusa için birleşerek programlarının nukât-ı mümâse ve müşâbehesini tatbik ve nukât-ı mütezâde ve mütehâlifesi için bir nevi mütareke akdederler. Fakat bu ittifaklar emsali çok görüldüğü vechile nâ-pâyidârdır ve ekseriya müsbet makâsıddan ziyade hasmî ezmeye mahsus menfi makâsıda mâtuftur.”

Babanzâde, önemli isimlerden mürekkep bir hükûmet teşkilinde, bu kişilerin siyasî görüşleri ve şahsiyetlerinin ele alınması gerektiğini dile getirir. Farklı siyasî görüşteki ricâli bir hükûmet çatısı altında bir araya getirmeyi ne mümkün ne de faydalı bulan Babanzâde şahsiyet bahsinde ise kin ve öfkesine mağlup olmayan ve belli bir siyasî görüşü de olmadığı gibi ülke yararına hizmet edebilecek bir kişiye hiçbir kabine reisinin kayıtsız kalamayacağını vurgular. Ancak şahsi hırslarının mağlubu birini icra makâmına getirmek anarşiyi hükûmetin içine sokmak olacaktır. Bütün bu uygulanma imkânı zayıf seçeneklerden sarf-ı nazar ederek

mütecanis olmaktan gücünü alan kabineler teşkilinin en doğru yol olduğunu ifade ederek görüşlerini sonlandırır.

“Büyük adamların meslekleri müşâbih ve mütekarib ise ittihadlarına zaten hiç mani olmaz ve meşrutiyetin zaten netaic-i tabiiyesinden biri de aynı eskâr ve etvarda bulunan ricâli yükseltmektir. Meslekleri mütehalif olduğu halde onları bir araya getirmek, zıd fırkaları re’s-i kâra getirmektir. Şimdi de bunları meslek-i muayyen sahibi farz etmeyelim. Yalnız şahsiyet-i meşhûreleri var ve şöhretleri kendileri için kâfil-i muvaffakiyettir diyelim. O halde bunların hizmetinden istiğna edilir mi? Elbette istiğna edilmez. Fakat o vakit de düşünecek iki cihet var: bu şahsiyetler arasında ya hiçbir gazez ve adâvet yoktur veya vardır... Bir kabine reisi tasavvur olunamaz ki meşhur ve muktedir -fakat programsız- bir zat bulsun, ondan istifade mümkün olsun da sonra ondan müstağni olsun. Programsız olan, meslek-i siyasileri tebellür etmiş olmayan, yalnız şahsiyetleri ile eskâr-ı umumiye üzerinde bir cazibe icra eden bu kabil ricâl arasında ahenk mefkud, adâvet ve buğz mevcut ise o vakit bunları böyle muhataralı zamanlarda bir araya getirmek anarşiyi hükûmetin dimağına sokmaktan başka bir şey değildir.”

Siyasîrekâbetin behemehâl yıkıcı bir tarzda yapılması Babanzâde’nin de yazı boyunca tenkit ettiği kabine tekliflerini ütöpik kılmaktadır. Güçlü bir hükûmetin Meclis’te siyasî çoğunluğa dayanan homojen bir yapıya sahip olmakla mümkün olacağı ana fikri üzerine müesses bu yazıdaki görüşlerine katılmamak bir hakkı teslim etmemek olacaktır.

Ancak Babanzâde’nin mevcut hükûmeti takviye için gösterdiği bütün bu samimi gayrete rağmen Said Paşa’nın İttihad ve Terakki’nin aşırı müdâhaleci tavrına güvenemeyişi gerekçesiyle istifasını müteâkip yeni hükûmeti kurma görevi Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa’ya tevcih edilir. Meşrutiyet’in beşinci yaşına bastığı günlerde gerçekleşen bu kabine değişikliği sırasında yaşanan politik çatışmaları bir çocuğun atlatmak zorunda olduğu çocukluk hastalıklarına benzeten³⁷⁴ Babanzâde, bu sürecin atlatılması halinde Meşrutiyet’in geleceğinin daha sağlıklı olacağından ümitlidir.

“... tıfl-ı Meşrutiyet dördüncü sal-i hayatını ikmal ettiği şu sırada vahim bir hastalık geçiriyor. İnsanların sıhhat itibâriyle mülhik devirleri devre-i tufûliyettedir. Devre-i tufûliyetteki hastalıklar vahim bir iz bırakmadan mündeği olursa artık çocuğun âtisi emin olur. Biz de bütün kuvvet-i kalbimizle temenni ederiz ki Meşrutiyet’in şu beşinci yaşına basarken geçirdiği humma-yı garib elim ve nâ-kâbil-i tamir bir iz bırakmayacaktır.”

³⁷⁴Babanzâde İsmail Hakkı, “10 Temmuz ve Yeni Kabine”, *Tanin*, 1912.07.24, no: 1400.

İttihad ve Terakki'nin güçlü kalelerinden *Tanin* gazetesinin yazarı olarak; bîtaraf olma iddiasındaki yeni Kabine'yi, *Tanin*'de dile getirilen görüşlere düşmanlık eden isimleri de barındırdığı için alkışlamayacağını dile getirir. İttihad ve Terakki Fırkası; Meclis-i Mebûsân'da ezici bir çoğunluğa sahip olmakla birlikte, milletin kendine olan itimâdına gölge düşürme pahasına tarafsızlık iddiasındaki bu muhalif hükûmete destek vermekle aslında ülke menfaati adına büyük bir fedakârlık izhâr etmiştir. Buna rağmen İttihad ve Terakki düşmanlarına bu kabinede yer verilmesi kendisinden umulan ahenk ve vifakı temin etmesini güçleştirecektir.

“Meclis-i Mebûsân'da azim bir ekseriyeti hâiz olan bir fırkanın bîtaraf bir kabine ile iş görmesi, bîtaraf bir kabineye zahir olması haddizatında bir fedakârlık sayılır. Milletin ekseriyet-i resmîyesi kendisiyle birlikte bulunan bir fırkanın kendi itimâd-gerdeleriyle iş görmeyip bîtarafılara müracaat etmesi kendi kendine itimâdsızlığını gösterdiği için mantıkî olamaz. Bununla beraber bazı zarûretler, bazı âli menfaatler sevgiyle bu mantıksızlığa katlansa, yani bîtaraf bir kabineye razı olsa dahi yine büyük bir fedakârlık ihtiyar etmiş, zaten menâfi-i umumiye-i vataniye hissiyle mütevfâk gördüğü fırka hissini bertaraf eylemiş, elhâsıl kanaatini bile bir müddet için kabineden silmek gibi bir âlicenaplık göstermiş olur. Bîtaraf bir kabineye katlanmak büyük bir fedakârlık olduğu halde bunun kıymeti takdir olunmayarak en mühim simaları tamamen hasım ve tarafgir bir husûmet ve cidal kabinesi vücuda getirilirse temini o derece arzu edilen ahenk ve vifak ne sûretle hâsıl olur bilemeyiz.”

Babanzâde buna rağmen Kabine'nin açıkça İttihad ve Terakki düşmanlığı yapmaması halinde hükûmete destek vereceklerini açıklar. Ancak bu desteğin, hükûmetin programının İttihad ve Terakki'nin programıyla açıkça çelişmemesi, Trablusgarp Savaşı ve ordudaki disiplinsizliklere dâir uygulanabilir çözümlerle sınırlı olması şartına bağlı olduğunu ifade eder.

Muhaliflerin Meclis'te elde edemedikleri temsil gücünü icrada elde etmesi ülkede suların durulmasına mani olmuş, İttihad ve Terakki kerhen ve şartlı olarak verdiği destekten umduğunu bulamadığı gibi Hükûmet de İttihad ve Terakki'nin güçlü olduğu Meclis'i, Halaskâran Zâbitân cuntasının baskısı üzerine zorlama bir tevil ile feshettirmiş, ancak kendisi de pâyidâr kalamamıştır.

Burada İttihad ve Terakki'nin üstelik muhaliflerinden oluşan bu kabineye güvenoyu vermesini niyeti ne olursa olsun demokrasinin önünü açan bir gelişme olarak alkışlamak iktizâ eder. Ancak bu fırsatın siyasî gerilimi yumuşatma adına değerlendirilememesinin, demokrasi kültürünün gelişimini sekteye uğrattığı aşikârdır.

Babanzâde'ye göre, İttihadçılar, ülkeyi hükûmetsiz bırakmama adına Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'ne kerhen de olsa verdikleri desteğin karşılığını alamayınca sukut-ı hayale uğrarlar.³⁷⁵ Adliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa'nın hükûmet programının bastırılıp dağıtılması için bile gerekli zamanı tanımak istemeyişi ve bunu hükûmetin çekilmesi tehdidine vardırması, ancak gelen tepkiler üzerine geri adım atması bu hayal kırıklığının ilk aşamasıdır.

Babanzâde bu yazısında, İttihad ve Terakki Fırkası'nın 45 red 113 kabul oyu verilen bu oylamada kendi milletvekilleri için bağlayıcı bir karar almadığını, bu sebeple bazı mebûsların vicdanlarının sesini bastırarak itimâd kararı verdiğini, bazılarının çekimser kaldığını, bazılarının da red oyu verdiğini söylemektedir. Hükûmet'in bu itimâd kararından sonra artık gayrimeşru taleplere karşı daha dik durması ve meşrutiyetin yegâne dayanağı olan Meclis-i Mebûsân'a yönelik baskılara mani olması gerektiğini dile getirir.

“İttihad ve Terakki Fırkası dün hükûmete itimâd veya adem-i itimâd meselesini Fırka'ca taht-ı karara almadı. Herkes reyini serbest verdi. Şu halde pek çok zevât Kabine'deki bazı zevâta itimâdları olmadığı halde buhrânın hitamına doğru bir hatve atmış olmak için sada-yı vicdanlarını iskat ve kabineye izhâr-ı itimâd ettiler. A'zânın mühim bir kısmı istinkâf eylediler. Diğer bir kısım a'zâda şimdiye kadar takip ettikleri düsturları feda ettirecek bir tehlikenin meydana mevcut olduğuna kani olmadıklarından adem-i itimâd reyini verdiler. Eğer Hükûmet bilâ-kayd u şart hem programa hem Kabine'deki eşhasa itimâd istemese idi bu (kırkbeş) zat da ihtimal ki kendisine rey verecekler idi. Mâmâfih işte hükûmet şimdi bir ekseriyete mâlik.. Her taraftan meşruiyet ve adem-i meşruiyet hakkında erâcîf ve müftereyât işaa edilen Meclis-i Mebûsân'a gelince Hükûmet'in bu itimâd kararını talep ve istihsâl etmesi hiç olmazsa beyhûde yere ortaya atılan bu gülünç meşruiyet bahsinin Hükûmet'e nazaran artık kapanmış olduğunu irae eder. Şu dakikadan itibâren Meclis-i Mebûsân ile Meclis-i Vükelâ arasında bir hal-i tabii ve sükûn hâsıl olmuş olduğundan Hey'et-i Vükelâ'nın kanuna tamamen itaat ile metâlib-i gayr-ı meşruaya mukavemet etmesi artık farizedir.”

Ancak hükûmetin adeta bir intikam hırsıyla devlet kadrolarında yeni bir tasfiyeye hazırlanması, sükûneti sağlama konusunda Babanzâde'nin, hükûmete dâir ümitlerini azaltmış görünmektedir. Bardağı taşıran damla ise isyan ve dağa çıkma hadiselerinin hükûmet programında büyük kötülükler doğuracak bir “içtihad farkı” olarak tarif edilmiş olmasıdır.

“Programda şâyân-ı hayret gördüğümüz diğer bir nokta da bu son günlerde zuhûr eden isyanların, dağa firarların, itaatsizliklerin 'mazarrât-ı azimeyi dâi bir sûrete münkalib ihtilâfat-ı ictihâdiye' addedilmesidir. Kanun-ı Esasi'yi ve ale'l umum kavânini harfiyen tatbik edeceğini iddia eden bir Kabine'nin programında böyle bir cümle-i gayr-ı

³⁷⁵Babanzâde İsmail Hakkı, “İtimâd Kararı”, *Tanin*, 1912.07.31, no: 1407.

kanuniyenin yer bulmuş olmasına hayret olunur. Mâmâfihahvâl-i âtiyenin mesûliyetini Meclis-i Mebûsânkâmilin Kabine'ye tahmil etmiş olduğundan silah-bedest isyan olmanın ihtilâf-ı icthadî manasında nasıl telakki olunabileceğini icabında o Kabine'ye elbette tefsir ettirecektir.”

İttihad ve Terakki Fırkası'nı azınlıkta kalan fırkaların söz hakkını elinden almakla itham edenlerin, Meclis kürsüsünden İttihad ve Terakki'ye yaptıkları hakaret ve suçlamalara cevap hakkını dahi kendilerine tanımaması, hele bunların arasında Hüseyin Hilmi Paşa gibi İttihadçıların desteğini almış eski bir sadrazamın da olması, İsmail Hakkı Bey ve arkadaşları tarafından hazmedilmesi oldukça güç bir durum olmuştur.

Babanzâde'nin hükûmet programına dâir en güçlü eleştirisi ise programda yer alan “1325(1909) senesi sonlarına kadarki politikanın sürdürüleceği” ifadesine yöneliktir. Zira bahsi geçen zaman Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi dönemidir ki bu süreçte Bosna-Hersek, Doğu Rumeli kaybedilmiş, içeride 31 Mart ve Adana olayları³⁷⁶ yaşanmıştır. Ancak bu ibârenin hükûmet programında yer bulmasını Ahmed Muhtar Paşa'nın değil Hüseyin Hilmi Paşa'nın işgüzarlığı olarak görür. Sürmekte olan savaş hakkındaki mübhem ifadeler yazıda Büyük Kabine'ye yönelik son eleştiridir.

“ ‘Hâkimiyet-i Osmaniye'nin fiilen ve tamamen' ibkâsı tabirindeki vuzûh nerede 'hukuk ve şeref ve haysiyetimizle kâbil-i telif olacak' cümle-i mübhemesi nerede?”

Tensikat ve muhalif sesleri bastırma gibi İttihadçıların ellerinin pek de temiz olmadığı konularda yeni Kabine'yi suçlaması Babanzâde'nin bulunduğu pozisyonun savunulabilirliğini azaltmaktadır. Ordu içindeki cuntaların genelde İttihad ve Terakki karşıtı oluşlarının sağladığı ortak payda hükûmetin bunlar karşısındaki dik duruşunu engellemiş görünmektedir. Kaybedilmekte olan bir savaşın bütün onur kırıcı sonuçlarını yeni Kabine'nin sırtına yüklemek ise pek insafla bağdaşır değildir.

Ahmed Muhtar Paşa'nın Kanun-ı Esasi'nin Ayân Meclisi'ne tanıdığı anayasayı tefsir hakkından yararlanarak Meclis'i feshetmesi(4 Ağustos 1912) İttihadçılar için açık bir yenilgidir. Meclis'in aynı yıl -ilki İttihadçılar tarafından olmak üzere- ikinci kez feshedilmesi demokrasinin kökleşmesi sürecinde yaşanan olumsuzluklar cümlesindedir. Taraflar arasında

³⁷⁶ Adana'da 31 Mart Olayları'nın ertesi günü Ermeni ve Türk toplumu arasında yaşanan çatışmalar için bkz. Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han*, Ötüken, İstanbul, 2010, s. 554-558.

kılıçların çekildiği seçim sürecinde Babanzâde, kaleme aldığı iki yazısında Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'ne ağır eleştiriler ve ithamlar yöneltir.³⁷⁷

Bir hükûmetin meşru ve itaat edilir olması için hem onu doğuran kuvvetlerin hem de ayakta tutan kuvvetlerin meşru olması gerektiğini vurgulayarak başladığı yazısında, mevcut hükûmetin meşrutiyetle telifi mümkün olmayan iki kuvvetin izdivacından doğduğunu söylemektedir: Bu kuvvetlerden biri Arnavutluk isyanını çıkaranlar, diğeri de ordunun içinde yuvalanmış gizli cuntalardır. Dış politikada yaklaşan tehlike (Balkan Savaşı) nedeniyle bunlara güçle karşı konulamıyor olması bu kuvvetlerin meşruluğunu göstermez.

“Şimdiki Kabine’yi kavâid-i hukukîye-i meşrutiyetin hiçbirisi ile kâbil-i izah olmayan iki kuvve-i müttefika ve mümtezice doğurmuştur. Bu kuvvetlerin biri Arnavutluk dağlarında Rumeli’nin bekâsını tehlikeye koyacak sûrette fiilen silaha sarılmış, diğeri de esrareniz bir puşîdeye bürünerek -Harbiye Nâzırı tarafından dahi Meclis-i Mebûsân kürsüsünde kemâl-i istihfâf ile iddia edildiği vechile- pâyitahtta blöf ve perde arkasında tehdit tarikini takip ile en meşru ve kanunî kuvvetlere hücum eylemiş idi.

İşte biri hâfi diğeri aleni olan bu iki kuvve-i mümtezice ve müttefika (23) Temmuz’daki darbe-i hükûmeti meydana getirdi... Mahsûl-ü cebr ve tegallüb olan kuvvetlere -milletin tâkat getirmeyeceği fitneler zuhûrundan ihtiraz için- fiilen muhalefet ve mukavemet edilmemesi hiçbir zaman o kuvvetlerin meşruiyetini ifade edemez. Cebri sözle, kalemlerle değil cebir ve silahla izâle etmek lazımdır. Memleketin muhât olduğu mehâlik-i hariciye ise milletin namuskâr ve hakiki vatanperver kısmını cebre cebir ile mukabeleden tahzir etti ve işte bundan dolayı memleketin başında mahsûl-ü cebr ve tegallüb olan bir hükûmetin pâyidâr olduğunu görmekteyiz.”

Ona göre kendisini doğuran sebepler itibarıyla meşruiyetini kaybetmiş olan Hükûmet’i ayakta tutan kuvvet ise hâkimiyet-i milliyenin tecellisi olan Meclis-i Mebûsân’dan daha fazla kamuoyunu temsil iddiasındaki gazetelerdir. Öyle ki on gazeteden sekizini yanına alabilen hükûmetin meşruiyet kazanmak için Meclis-i Mebûsân’a ihtiyacı kalmayacağı dillendirilmektedir. Bu iddia karşısında Babanzâde, haklı olarak güvenoylamasının da Meclis’te değil basın mensupları arasında yapılmasını fevriân sûretinde teklif eder.

Babanzâde, Hükûmet’in tehdit ve korkutmayı iki ırsî hastalık olarak, ebeveyni konumundaki Arnavut isyancıları ve meçhul cuntacılarından aldığı iddiasıyla tenkidin dozunu yükseltir.

“Hükûmet kendisini doğuran kuvvetin illetiyle mâlûldür... Kendisini dâhilde doğuran kuvvet tehdit ve ihâfe, cebir ve ikrâh değil mi idi?... Fi’l-hakika hükûmetin peder

³⁷⁷Babanzâde İsmail Hakkı, “Hükûmetin İstinad Ettiği Kuvvetler”, *Tanin*, 1912.09.18, no: 1444.

ve mâderi bir taraftan Arnavutluk'taki rüesâ-yı âsiye ve onların İstanbul'daki muharrikleri diğer taraftan gayr-ı memnun bazı ümerâ ve zâbitândır ki burada nevad ebeveyninin ister istemez esir-i âmâl ve veraset-i nekaisidir.

Bu istinâdgâha dayanarak iş gören kuvvetin mesleği şu sûretle hülâsa edilebilir: Millet'in ekseriyet-i azime-i vatanperverânını, muhtelif unsurlarını anâsırdan birinin - mevcudiyet-i devleti tehlikeye koyacak- kıyam ve isyanıyla tehdid ve ihâfe eylemek ordunun kitle-i muazzama-i vazifeşinâsına gelince onu da gürültücü ve yaygaracı bir kısım-ı kalîlinde tasni-i muhalefet sûretiyle tefrika ve şikak halinde bulundurmakla korkutmak..."

Babanzâde; Hükûmet'i, seçimleri İttihad ve Terakki'nin kazanması halinde Arnavutluk isyanının büyüyeceği, ordunun ve ülkenin bölüneceği tehdidiyle seçmenlerin tercihini etkilemeye çalışmakla itham eder. Hükûmet asilere gösterdiği ihtimamı itaatkâr vatandaşlarından esirgemektedir. Bu politikanın devamı halinde hükûmetler desteği milletin arasında değil dağ başlarında aramaya başlayacaklardır, hükmüyle yazı sona ermektedir.

Babanzâde'nin Hükûmet'in ebeveyni olarak tarif ettiği Arnavutluk isyanı ve HalaskâranZâbitân cuntasının Meclis-i Mebûsân'ın feshedilmesi aşamasına gelişindeki rolleri düşünüldüğünde Hükûmet'e yönelik mezkûr tenkitlerin hayal ürünü olduğu ileri sürülemez. Hükûmet gönüllü ya da gönülsüz bu gelişmelerden İttihad ve Terakki'yi ve onun çoğunluğu teşkil ettiği Meclis-i Mebûsân'ı zayıflatma yönünde yararlanmıştı.

Babanzâde aynı yazının devamı sûretinde hemen ertesi gün kaleme aldığı yazısında³⁷⁸ hükûmeti ayakta tutan ikinci istinâdgâhın yabancı devletlere sırtını dayamak olduğunu iddia eder. Büyük devletler II. Meşrutiyet'in ilanına kadar ya kendi tebaasının yahut da gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının çıkarlarını koruma gerekçeleriyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmışlarken Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi ve bu Kabine'yi destekleyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası onlara üçüncü bir gerekçe sunmuştur: Firkalardan birinin politikasını ve önemli isimlerini desteklemek sûretiyle iç işlerine karışmak. Avusturya'nın dostluğunun ancak kendi iktidarlarının devamıyla kâim olduğu propagandası bu cümledendir.

"...devr-i istibdâdın nihayetine kadar vâki olan müdahâlâtın başlıca iki hedefi var idi: (1) Devletlerin kendi tebalarının hukuk ve menâfiini sıyanet etmesi ve bunun için en ruhlu tesisat-ı hükûmetimize bile parmaklarını uzatmaları (2) Anâsır-ı gayrimüslime hakkında ahde müstenid olsun olmasın himayekârâne ve şefkatkârâne müdahâlât.

³⁷⁸Babanzâde İsmail Hakkı, "Hükûmet-i Haziranın İstinad Ettiği Kuvvetler 2", *Tanin*, 1912.09.19, no: 1445.

Bu iki nev-i müdâhale zaten bir devleti diyk-ı nefesden boğmaya kâfi iken şimdi üçüncü bir nev-i müdâhalenin ufk-ı siyasetimizde irtisâma başlamış olduğunu maa't-teessüf gördük, o da fırkalaradan birinin eşhas veya mesleğini iltizamdır.”

Dış politikadaki gelişmeler karşısında büyük devletler arasında destek aramanın yanlış olmadığını savunan İsmail Hakkı Bey, bunun iç politikada muhaliflere karşı malzeme yapılmasını eleştirir. Bunu, partiler üstü bir devlet politikası sûretinde ve yardımı umulan devlete karşı kendi devletinin onurunu çığnetecek tavizler içermemesi şartıyla mümkün görür. Eğer bir büyük devletin yardımı seçim vaadi olarak sunulur ve bu durum seçmenlerin teveccühüne mazhar olursa diğer büyük devletlerin düşmanlığı celb edilmiş olur. Seçmenler bu vaade iltifat etmezse bu durumda yardım edeceği vaad edilen devlet kızdırılmış olur ki her iki seçenek de tutulan yolun ne kadar tehlikeli olduğunu göstermektedir.

“Her hükümet devletin selamet-i hariciyesini teyid edecek muavenetleri arar. Fakat bu babdaki düstür ve mesleğini evvel-emirde partizanlık âleminde çıkarır, onu şu veya bu fırkaya mal etmez. Sâniyen bu ihtiyac-ı muaveneti taabbüd derecesine îsal etmez. Ve bâhusus öyle bir meseleyi siyaset-i dâhiliyede galebe için bir silah olarak kullanmaz. Hele intihâbat için bunu bir propaganda ittihâz etmek kadar tehlikeli oyun tasavvur olunamaz.

Herhangi bir memlekette bir fırka programının başına müntehiblere hitaben: Filan devlet ile dost ve müttefik olmak taraftarı iseniz bize rey verin hitabında bulunursa hal ikiden hali olmaz. Ya müntehibler bir muhatara-i hariciyeden tevahhuş ederek veya büyük bir menfaat-ı hariciye ümid ederek programın o devlet lehindeki maddesini kabul ederler. O vakit diğer devletlerin adâvetini ref ile uğraşmak lazım gelir veyahut o devlet lehinde rey vermezler ve işte asıl o vakit o devlet hiddet eder ve hiddetini teskin etmek lazım gelince maa't-teessüf şu veya bu fırkadan değil, bütün devletten intikam almaya çalışır.”

Osmanlı Devleti'nin devletler muvâzenesinde uğradığı güç kaybı düşünüldüğünde, büyük devletlere Osmanlı iç politikasında yeni bir alan açma tehlikesine dikkat çekmek, Babanzâde'nin basın mensubu bir siyasetçi sıfatıyla taşıdığı sorumluluğun hakkını verme çabası olarak kayda değerdir.

Babanzâde'nin “Kabine'nin Sima-yı Hakikisi”³⁷⁹ başlıklı yazısı Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'ne yönelik üçüncü ağır tenkidi içermektedir. Ona göre gerek kuruluşu, gerek üyeleri, gerekse de icraatı açısından tarafsızlık iddiası çürüten Kabine'nin bir Hürriyet ve İtilaf Kabinesi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu Fırka'yı oluşturan bütün unsurların tek ortak noktası

³⁷⁹Babanzâde İsmail Hakkı, “Kabine'nin Sima-yı Hakikisi”, *Tanin*, 1912.09.23, no: 1449.

İttihad ve Terakki düşmanlığıdır ve bu ittifakın doğal lideri de her ne kadar fırka üyesi olmasa da Kamil Paşa'dır.

“Bu kabine gerek sûret-i terkibi, gerek tarz-ı icraatı itibâriyle tamamen Hürriyet ve İtilaf'ındır. Hürriyet ve İtilaf istediği kadar kendisini re's-i kârda farzetmesin muhakkak bir nokta vardır ki o da Kabine'nin Hürriyet ve İtilaf ile Halaskâran vasıta-i icrâyesinden ibâret olmasıdır.

Esasen Hürriyet ve İtilaf mutantan programlara, parlak beyannâmelere rağmen âmâl ve efkâr-ı muhtelifeden mürekkep bir sendikanın klişesinden başka bir şey değildir. İttihad ve Terakki'den gerek bilmeyerek hüsn-ü niyetle ve gerek bilerek bazı makâsîd sebebiyle muğber ve gayr-ı memnun kalmış ne kadar anâsır ve avâmil varsa cümlesinin “Hürriyet ve İtilaf “ unvânı altında birleşmiş olduğu gayr-ı kâbil-i inkârdır. Bütün bu avâmilin bir reis-i tabisi var idi o da Kamil Paşa idi. Hürriyet ve İtilaf istediği kadar Kamil Paşa'nın kendisine mensûb olmadığını ilan etsin. Bütün bir fırkanın nuhbe-i âmâlini teşkil eden bir recül-ü siyasinin o fırkaya gayr-ı mensûb olduğunu iddia etmek gülünçtür.”

Babanzâde, İttihad ve Terakki Fırkası'nın desteklediği hiçbir kabine üzerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mevcut kabine üzerinde olduğu kadar etkiye sahip olmadığını iddia eder. İttihadçıların, genç ve tecrübesiz oluşları iktidarı doğrudan üzerlerine almalarına mani olmuş, önce kabinelere dışarıdan destek vermiş, yetkiye ortak olmamasına rağmen mesûliyete ortak olmuştur. Ona göre, artık Hürriyet ve İtilafçı olduğu tebeyyün eden Kabine'nin asıl sahibi, yani asıl hükûmet eden güç dağ başından Hükûmet'e ve Meclis'e tehdit telgrafları çeken eşkıyalar, şehir içindeki asiler, memuriyetlere vükelâdan evvel atama yapan gazetecilerdir.

“Hükûmetin bugün Babîâli'de olduğunu iddia etmek için muhteli's-şuur olmak lazımdır. Bugünkü herhangi bir varakpârenin sahifesini açsanız, herhangi dağ başından çekilen bir şekâvet telgrafnâmesini okusanız nüfûz-ı hükûmetin asıl oralarda tecelli ettiğini göreceksiniz. Memuriyetlere müteallik tevcihata vükelâdan evvel mülevvesü't-tab gazeteler sütunlarında muttali olursunuz. Bir gazete bir memuru jurnal eder, ertesi gün o memurun yerinde yeller estiğini görürsünüz. Sanki Babîâli ruhsuz bir makine.. Oradaki çarkları tedvir eden muharrikler gazete idarehaneleri, dağ başındaki şekavet çeteleri, vazife-i askeriyesini tanımayan Halaskâr hey'etleri... İşte meşrutiyet-i hâziranın şekl-i hakikisi. Bu gazeteler, bu dağ başında ve şehir içindeki asiler ve fitneciler ise İttihad ve Terakki muhalifleri yani Hürriyet ve İtilaf Fırkası sanadîdidir.”

Siyasîrekâbetin nezaketini kaybedişi zaman içerisinde yaşanan süreci demokratik bir yarış olmaktan hayli uzaklaştırmıştır. İttihadçılar;HalaskâranZâbitân cuntasının müdâhalesiyle Ahmed Muhtar Paşa döneminde kaybettikleri nüfûzlarını biraz gecikmeyle de olsa Babîâli

Baskınıyla Kamil Paşa'dan geri almışlar(23 Ocak 1913),Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi ise yeni bir İttihadçı sadrazam olarak Said Halim Paşa'nın yolunu açmıştır.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, “Yeni Kabine”³⁸⁰ adlı yazısında boyunlarındaki davula mukâbil tokmağı da kendi ellerine almak olarak gördüğü Said Halim Paşa Kabinesi'ne kadar geçen süreçte İttihad ve Terakki'nin iktidar ilişkilerini bir kez daha ele alır:Meşrutiyet'in başlangıcında halk rütbesiz, üniformasız, hatta sakalsız ricâl-i devlete alışık olmadığı için İttihadçılar yaşlı ve tecrübeli devlet adamları tarafından kurulan kabinelere dışarıdan destek olmakla yetinmişler,ancak bu hükûmetler kendi başarısızlıklarının sorumluluğunu üstlenmek yerine kendilerine omuz veren İttihadçılara suçlamayı tercih etmişlerdir.

“Bidâyet-i meşrutiyette rütbeleri ve yaşları büyük ricâle kuvvetü'z-zahr olmak daha muvâfik görüldü. Efkâr-ı halk zâde-i meşrutiyet olan rütbesiz, üniformasız, sakalsız kimselere tahammül etmez denildi. (ve hakikaten o vakitler edemez idi) Binâenaleyh bu ricâl-i cedîde eskilere kuvvetü'z-zahr olmaya karar verdiler. Hükûmet hata eder, kuvvetü'z-zahr olan bu ricâl tamir ederler idi. Hükûmet hal-i cedîdi anlamamaktan mütevellid girîvelere sapar, bu ricâl-i cedîde kâlen, kalemen onların müdafaa vekilliğini deruhde eder, onların icraatını ma'kulat ve mantikiyata sokmaya çalışır idi. İttihad ve Terakki nazar-ı halkta manen mesûl iken işe vazîi'l-yed kendi değil idi. Kendisine en nankör vazîfe teveccüh ediyor idi. Başkalarının bozduğunu düzeltmek, başkalarının muamma-engiz harekâtını izah etmek ve sonra o başkaları için bütün bâr-ı mesûliyeti deruhde etmek... O başkaları da pek tabii ve zarurî olan muvaffakiyetsizliklerini zarûret-i hale veya kendi beceriksizliklerine değil, her dakika kuvvetlerinden istiâne ettikleri, her dakikada fikirlerine, kalplerine, tedbirlerine müracaat eyledikleri, elhâsıl her dakikada kendi işlerinin avukatlığını deruhde ettirdikleri kimselerin umûr-ı hükûmete müdâhalesine atfediyorlar idi.”

Ona göre, bu yetki-sorumluluk arasındaki dengesizlik 31 Mart Olayı'nı netice verince ikisinin ortası bir yol tutularak İttihadçıların desteği ile kurulan kabinelerde İttihadçılara da yer verilmiştir. Fakat bu yöntem de hiziplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Daha düşük profilli isimlere yer verilmesi de muhalefeti yatıştıramamış, Arnavutluk'ta çıkan isyan İttihadçılara yönelik tepkileri artırınca İttihadçılar hükûmeti muhaliflerine bırakmıştır. Kurulan bu hükûmetsiyasî gelişmelerin ağırlığına sadece birkaç ay dayanabilmiştir. Yeniden iktidara gelen İttihadçılar darbe teşebbüsünde bulunanları dahi affederek muhaliflerine bir dostluk eli uzatmışsa da bu teşebbüs dahi Mahmud Şevket Paşa'nın hunharca katli ile akim kalmıştır.

³⁸⁰Babanzâde İsmail Hakkı, “Yeni Kabine”, *Tanin*, 1913.06.14, no: 1631.

“İttihad ve Terakki bu defa hükûmete geçtiği zaman bu karanlık mazi üzerinden bir perde, bir perde-i nisyan ve avf çekmeye karar verdi. En anûd hasımlarına dest-i uhuvvet ve itilâfını uzattı. Bazı taraflardan vatanperverâne bir hüsn-i kabul gördüğü halde diğer taraflarda entrika ve fesat, buğz ve adâvet, cehalet ve hıyanetten başka bir şeye uğramadı. Bununla beraber Hükûmet sabretti, itidâlden ayrılmamaya karar verdi. Karşısına bir taklib-i hükûmet meselesi çıkarıldı. Hükûmet bu meselede de -gördüğü şeyleri görmemezlikten gelecek derecede- atıfegüsterâne bir meslek takip etti. Şimdi zindanlarda bulunmaları lazım gelen bazı kimselerin üzerine varmadı. Avf ile hasmını mahcup edeceğini zannetti. Heyhât ki bu semâhat gözlerimizin yaşını ebediyen dindirmeyecek derecede bize pahalıya oturan bir felakete sebebiyet verdi.

İşte şimdiye kadar tutulan mesleklerin bilançosu... Milletimizin bu tarih-i fecayiine, bu muhtelif eşkâlde yaptığı tecrübelerle Said Halim Paşa Hazretlerinin vukûf-ı tammu vardır. Onun için memul ederiz ki bu defa basit ve mantiki bir meslek takip eder. Bu basit meslek ise şudur: Kimlere mesûliyet tevcih edilmek isteniliyorsa işleri onlara fiilen tevdi etmektir.”

Babanzâde; yakın geçmişin bütün bu tecrübelerine sahip olan Said Halim Paşa'nın, güçlü bir kabine beklentisini karşılamak için elzem olan yetki ve sorumluluğu birlikte omuzlaması halinde başarılı olacağına inancını belirtir. Kabine'de yer alan isimler ve Mahmud Şevket Paşa'nın politikalarının takipçisi olunacağını Hükûmetçe beyan edilmesi bu inancı besleyen gelişmelerdir.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, II. Meşrutiyet'ten beri yaşanan siyasî süreci özetlerken kendi hatalarının iyi niyetlerinin kurbanı olmaktan ibâret olduğunu söylemesi ancak bir savunma psikolojisinin tezâhürü olarak anlam kazanır. Siyasî rakiplerin öldürülmesinde karşı tarafın da söyleyeceği pek çok şey vardır. Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'nın kanının da Mahmud Şevket Paşa'nın kadar değerli olduğu düşünülürse Kamil Paşa hükûmetini düşüren Babîâlî Baskını'ndan savunma kasdıyla bile bahsetmemesi aslında yapılan hatanın büyüklüğünü zımnen kabuldür.³⁸¹

³⁸¹9 Kasım 1912 (1496 numaralı) ve 31 Ocak 1913 (1497 numaralı) tarihleri arasında *Tanin*'in kapalı olması hasebiyle İsmail Hakkı Bey'in muhaliflere yönelik şiddeti tenkit edememiş olması mâzur görülebilirse de gazetenin açılmasını müteâkip günlerde sıcaklığını koruyan Babîâlî Baskını'ndaki cinayetlere yönelik üzüntü kabilinden bir ifadeye yazılarında yer vermemesi Babanzâde'nin demokrat kalemine yakışmayan bir eksikliklerdir. Nitekim Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesini “sûret-i feciada ziya” olarak tanımlamasının dışında Ahmed Samim ve Zeki Beylerin katline dair bir beyanına da yazılarında rastlamadık.

Ancak Ali Çankaya; Ulunay'dan iktibas ile, İttihad ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi'nde Zeki Bey'in öldürülmesi için gerçekleşen münakaşada Babanzâde İsmail Hakkı'nın tek başına bu menfur karara şiddetle itiraz ettiğini dile getirmektedir. (Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, III. cilt, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 409.)

“Said Halim Paşa Kabinesi”³⁸² adlı yazısında Babanzâde, bir kez daha güçlü hükûmet beklentisi bağlamında yeni kabineden bahseder. Yazı Mahmud Şevket Paşa’nın katillerinin işledikleri cinayetle çıkmasını umdukları karışıklık ve öfkenin maksatlarının aksine kendilerine ve teşvikçilerine yöneldiği tespitiyle başlamaktadır.

“Mahmud Şevket Paşa merhûmun hayat-ı kıymettârına kâsd eden âdi ve sefil eller memlekette bir herc ü merc-i azim husûle geleceğini hesap etmişlerdi. Hükûmet düşecek, iğtişâş zuhûr edecek, asâkir-i ecnebiye pâyitahtı işgal eyleyecek ve işte bu sûretle pâyitaht sokaklarında sel gibi kanlar akarken Paris’te, Köstence’de, İskenderiye’de mevki-i masuniyet ve selamette muhtefî olan serseriler ecnebi süngülerinin ve tulumbacı kama ve rövervelerinin sâye-i âtîfetinde makâm-ı iktidara kollarını sallayarak geçmiş olacaklar idi. Canilerin bugün tamamen taht-ı itirafında olduğu vechile röverveler ateşlerinin daha ilk an-ı iltimâ’ında bu ümitlerin bir serab olduğu katiller tarafından dahi kemâl-i ye’s ile anlaşıldı ve bunlar bile halktan, kendilerini ihata eden kalabalıktan gördükleri muamele, muamele-i hiddet ve tehevür kendilerinde ikinci bir adım atmaya mecal bırakmadı. Pâyitahtta ve bütün memâlik-i Osmaniyede bir herc ü merc vâkıûzuhûr etti, fakat bu herc ü merc katillere ve onlardan bin kat daha katil ve şeni olan müşevvik ve muharriklere karşı bir tufan-ı lanet, bir sayha-i intikam ve hiddet şeklinde tezâhür etti.”

Bir hükûmet kurmanın yeterince güç olmasına mevcut siyasî ortamın gerilimi de eklendiğinde Babanzâde, Said Halim Paşa’nın beş gün gibi kısabir sürede güçlü bir hükûmet kurabilmiş olmasını, Batılı devletleri bile şaşırtan bir başarı olarak alkışlıyor. Ona göre, yaşanan tehlikeli gelişmeler karşısında devletin varlığına dâir yüksek endişeler taşıyan halkın, ülkeyi bu bâdirelerden kurtaracak güçlü bir hükûmet kurulmasına dâir arzusu bu kabine ile karşılanmıştır. Yeni hükûmetin önündeki en mühim problem içerideki asayişin sağlanmasıdır. Onu dış güvenliğinin sağlanması takip edecektir. Zira henüz tamamlanmamış barış görüşmelerinin Osmanlıların arzu ettiği istikamette gerçekleşmesi de içeride sağlanacak muvaffakiyete bağlıdır. İçeride yapılacak ıslahat ve dış ilişkilerde takip edilecek yol haritası zaten Mahmud Şevket Paşa döneminde belirlenmiştir. Bu yolun takip edilmesi diğer devletlere karşı tutarlı ve güvenilir bir politika izlenildiği mesajını verecektir.

“Said Halim Paşa Kabinesi’nin önünde en gözü yılmaz ricâl-i siyasiyeyi bile tevhiş edebilecek derecede vâsi bir saha-i icraat vardır. Fakat bu saha-i icraatın birinci maddesini asayiş, her türlü vesâit-i fevkalâdeye müracaat ederek temin-i asayiş teşkil edecektir... Başlı başına bir program, kanunî, mehak ve adil bir program teşkil eden bu düsturdan sonra memleketin asayiş-i hâricisi nazar-ı ehemmiyetimize çarpar. Sulh akdettik. Fakat sulhümüz nâ-tamamdır. Sulha mülhak mesâil-i esasiye bertaraf

³⁸²Babanzâde İsmail Hakkı, “Said Halim Paşa Kabinesi”, *Tanin*, 1913.06.19, no: 1636.

olmamıştır. Hükûmet meslek-i şedid-i kanunperverânesiyle dâhilde temin-i inzibât etmekten mütevellid kuvvet ve vahdet sayesinde hariçdeki muhatarâta daha büyük bir ihtimal-i muvaffakiyetle göğüs gerecektir.

Islahât-ı dâhiliye ve münasebât-ı hâriciye gelince onların temelini zaten sadr-ı merhum vaz' etmiş, hatta birçoklarını ikmal bile etmiştir. Yeni Kabine'nin tamamıyla bu izi takip etmesi bâdi-i muvaffakiyeti olacaktır. Zira ancak bu sûrette hârice karşı bir meslek-i muttarid sahibi olduğumuzu ispat ve verdiğimiz sözlerin şâyân-ı itimâd olduğunu ifham eyleyeceğiz."

Babanzâde, beş gün sonra kaleme aldığı yazısında büyük ümitler beslediği yeni Kabine'nin programına değinir.³⁸³ Mahmud Şevket Paşa'nın katillerinin Batı mehâfilini bile ikna ettikleri hükûmetin düşeceği beklentisi boşa çıkarılmış ve içeride emniyet tesis edilmiştir. Mahmud Şevket Paşa'nın politikalarının yeni hükûmet tarafından devam ettirileceğinin ilan edilmesi ona itimâd etmiş olan yabancı devlet adamları nezdinde oluşan tereddütleri izâle etmiştir.

"Mahmud Şevket Paşa Kabinesi'nin mesleğinde ve programında devam edeceğini beyan etmekle merhûm paşanın şahsına fart-ı itimâdı olan ricâl-i resmiye-yi ecnebiyeyi pek ziyade tatmin etmiş oluyor. Fakat buna mukâbil dost ecnebi devletlerden bi-hakkın müzâheret bekliyor. Düvel-i mezkûre sulh müzâkerâtının daha başlangıcında iken her türlü müzâheret vaadiyle sulh esasına bizi ırza etmişlerdi. Bu vaadin ifasına her vakit davet olunabilirler. Ancak bazı hususatta ve mesela patent işinde görüldüğü vechile pek mutaassıp ve müşkülpeşend davranırlarsa bu vaad-ı müzâheretin hayali bir şey olduğuna inanmaklığımız lazım gelir."

Bu noktada Babanzâde İsmail, dost devletlerden Osmanlıları barışa razı etmek için verdikleri yardım sözünü tutmalarını beklediklerini ifade etmektedir. Devlet artık uygulanacak siyasete mani olması muhtemel birikmiş sorunlardan kurtulmak istemektedir. Uygulanacak ıslahatlardan biri de memurların görevleri dışındaki işlerle iştigâlinin önlenmesidir. Çünkü bazı memurlar aslında birer icra aleti oldukları hükûmete muhalefet etmek üzere maaş aldıklarını zannetmektedirler. Özellikle taşrada memurların âmirlerinin emirlerini yerine getirmekte gösterecekleri zaaf ve bundan kaynaklanacak asayişsizlik ülke için bir ölüm kalım meselesi halini almıştır. Bu hatalar karşısında kanunun öngördüğü cezalar mutlaka uygulanmalıdır.

"Memurların bir kısmı aldıkları maaşı hükûmete itiraz için kendilerine verilmiş bir ücret zannediyorlar. Asıl vazife-i resmîyelerine hasr edecekleri kıymetli evkâtı ya malâyâniyât ile veyahut ef'âl-i hükûmete itiraz etmekle geçiriyorlar.

³⁸³Babanzâde İsmail Hakkı, "Hükûmetin Programı", *Tanin*, 1913.06.25, no: 1642.

Bu sûretle bir taraftan umûr-ı devlet sekte-i teehhür ve teşevvüşe uğramakta ve diğer taraftan idarenin ruhunu teşkil eden mutavaat-ı müteselsile kâidesi zaaf-ı azime düçâr olmaktadır. ... Memur kanunen hâiz olmadığı salâhiyetleri istimâl etmemeli, memur âmirinin âmiri sıfatını takınmamalıdır.

Memleketin harb-i âhir neticesinde ne buhranlı dakikalar geçirmekte olduğunu herkesten ziyade sunûf-ı memurîn takdir etmelidirler. Taşrada asayişin devamı memleket için hayat memmat meselesi rengini aldı. Bakıyye-i memâlikimize müheyya-yı tasallut olan dâhili ve hârici düşmanlarımızın bütün ümitleri memleketin şurasında burasında şûriş ve iğtişâş vukuuna merbuttur. Memurların gâfleleriyle vâki olacak ittatsızlıkların bâis-i felaket olacağına şüphe etmemelidir... Şu halde memurlar emr-i asayışte hissiyat-ı âliye-i vatanperverânelelerinin sevkıyla ne kadar ibrâz-ı gayret ve himmet etmeye mecbur iseler sunûf-ı memurînin âtisini temin maksadıyla, hatta maksad-ı hodgâmânesiyle de aynı gayret ve faaliyet-i inzibâtperverâneyi izhâr etmelidirler. Hem memleketlerinin, hem kendilerinin menfaati bunu icab eder ve bu hale rağmen yine tekâsül ve rehavet veya vazifenâşinaslık ve adem-i sadakat gösterenler olursa artık onlar hakkında muktezâ-yı kanunu harfiyen tatbik etmekte zerre kadar tereddüd etmemelidir.”

Osmanlı Devleti, Babanzâde İsmail Hakkı Bey’in devleti ayağa kaldıracak ıslahatı gerçekleştirmek için umduğu rahat zamanları asla bulamamış ve onun vefatından sonra başlayan I. Dünya Savaşı, İmparatorluğun bu “güçlü hükûmet”in kollarında ömrünü tamamlamasına sebep olmuştur.

3.9. YASAMA

I. Meşrutiyet’in kısa süren tecrübesi dâhil edilmezse halkın egemenliğe ortak oluşunun ifadesi demek olan Meclis-i Mebûsân’ın açılışı oldukça heyecan verici bir gelişmedir. Babanzâde’nin bu gelişmeyi “Tarihi Bir Gün”³⁸⁴ başlıklı yazısında 1789 ve 1848 İhtilalleri ile kıyaslayarak kan dökülmeden gerçekleşmiş olması hasebiyle onlardan üstün bir “feth-i mübin” sayması bu çerçevede anlam kazanan bir değerlendirmedir.

“... dünkü feth-i mübîn nazar-ı insaniyette, tarih-i umumiye-i beşeriyette en parlak bir meydan muharebesinden daha muhteşem, daha muazzam, daha rengin, daha müfiddir. Bunun nazîrini bilmem hangi bir tarihte aramalı! Burc-üstibdâdın hak ile yeksan olmasına bâdi olan Bastil Vak’ası bile bu derece ulvi ve şâibeden âri değildir. Zira Bastil yıkıldığı vakit onun enkazı uğrunda yine birkaç kişi kurban gitmiş ve istihsâl edilen muvaffakiyet hûn ile âlude olarak muvaffakiyet büsbütün masumâne bir hareket olamamış idi. Temmuz Vakası Lui Filip’in sukutunu intac eden 1848 İhtilali bile dünkü yevm-i azimin kulüb ve ezhanda tecelli ettirdiği hiss-i şehâmet ve ulviyeti husûle getirememiştir.”

³⁸⁴Babanzâde İsmail Hakkı, “Tarihi Bir Gün”, *Tanin*, 1908.12.18, no: 138.

Ona göre millet, 11 Temmuz'da (Miladi 24 Temmuz) elde ettiği meşru hakkını 4 Kânun-ı Evvel'de (Miladi 17 Aralık) fiilen kullanmaya başlamıştır. Ancak bu noktada mühim bir uyarıyı da ihmal etmez: Güç ve başarının sağladığı gurur insanları bu gücün suistimâli gibi hatalara sürükleyebilir. Bu ise Allah'a karşı bir nankörlüktür. Padişahın halkla ihtilat halinde Meclis-i Umumî'nin açılışına iştirak etmesinin gösterdiği vechilehâkimiyetin hakiki sahibi olan millet ve onun vekilleri, elde ettikleri gücü doğru kullanma sorumluluğunu üstlenmiş durumdadırlar. Bu sebeple Babanzâde, Meclis'in ne istibdâda boyun eğmesini ne de lüzumsuz taleplerin takipçisi olmasını tasvip etmez. Millet ise seçimlerle bir kısım umûrunu tevdi ettiği mebûsları olur olmaz taleplerle sıkıştırarak asıl vazifesini yapmasına mani olmamalıdır.

“Ey mebûslar ne istibdâda boyun eğecek kadar miskinlik, ne de sokak haşeratının metâlib-i mecnunânesine tebâiyet edecek derecede tafrafürûşluk ediniz. Çok vermek çok istemek ikisi de bir yola çıkar. Sonra iki uç yekdiğerine ittisâl eder. Ne her istenilen şeyi vermeli ne de her şeyi istemeliyiz. Adâlet terazisi daima elimizde bulunsun.

Ahâlimize en birinci nasihatimize gelince o da Meclis-i Mebûsân'ımızı kendi haline bırakmak ve her şeyi ondan beklemeyerek kendisini tazyik etmemektir. Ahâlimiz artık bir kanun ve bir hey'et-i kanuniye mevcut olduğunu anlamalıdır. Akıl ve mantık kuvvetleri tefrik etmiş, herkese vazifesini ayırmıştır. Millet intihâbâtı icra ve niyâbetini ehil ve emin addettiği zevâta tevdi etmekle vazifesinin kısm-ı a'zamını ikmal etmiştir. Artık Meclis-i Mebûsân'ı hür bırakmalıdır. Birinci Meclis-i Mebûsân'ımızda olduğu gibi iki de bir lüzumlu lüzumsuz metâlib cetvelini hâmilan mebûsânın kapısını çalmayalım, mebûsları işlerinden alıkoymayalım.”

Osmanlı Devleti'nin meşrutî idareyi tesisi Babanzâde'nin alkışladığı kadar sorunsuz gerçekleşmemiştir ve taşıdığı önem de ancak Türk demokrasi tarihinedâirdir. İlk olmak hasebiyle ehemmiyet sıralamasında elbette Fransız İhtilali diğer benzerlerine takaddüm eder.

İsmail Hakkı Bey, halkın meşrutiyete dâir yüksek beklentilerinin doğurduğu sorunlara değinmeden edemez. Burada kastettiği, abes ve uç örnekler değilse milli hâkimiyette; milletin asil, mebûsun vekil olduğu gerçeğini unuttur bir hava sezilmektedir. Milletin “Meclis-i Mebûsân'ı hür bırakması” hâkimiyet-i milliyenin asıl sahibi olan millete sadece seçimlerden seçimlere rol oynamayı kâfi gören jakoben bir anlayışı ister istemez hatıra getirirse de Babanzâde'yi bununla itham yazılarının bütünlüğü düşünüldüğünde insaf düsturuyula telif edilemez.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, demokrasi kültürünün yerleşmesindeki yavaşlık nedeniyle halkın Meb'ûsân Meclisi'nden beklentilerinin tashih edilmesi hususuna dört ay

sonra avdet etme ihtiyacı duymuştur.³⁸⁵ Ona göre siyasî gücün sahibi olan devlet; halk ve hükûmetin yanı sıra daha başka unsurların da imtizacından teşekkül etmiş bir kurumdur. Bu tavzihi müteâkip hükûmeti bugün anladığımız manada sadece yürütme organı olarak değil yasama ve yargı organlarını da içine alacak şekilde manalandırır. Bu durumda halkın bu yüksek beklentilerini tashih etmesini zorunlu kılan sebeplerin başında Meclis'in hükûmeti oluşturan kuvvetlerden sadece biri oluşu gelmektedir. Bir diğer sebep de Meclis-i Mebûsân'ın görevini icra ederken birçok kanun ve kurallarla sınırlı olmasıdır. Devlet binasının ayakta kalabilmesi için kuvvetler ayrılığı ilkesinin gerekliliği ortada iken Meclis-i Mebûsân'dan görevinin sınırlarını taşıyacak beklentilere girmek hayal kırıklığından başka bir netice vermeyecektir. Milletın adâlete olan susamışlığını teslim etmekle birlikte tedricilik kuralının bu sahada da geçerli bir prensip olduğunu dile getirmektedir.

“... Zira kuvvet ve kudret-i mutlaka-i siyasiye yalnız devlettedir. Devlet ise ahâli ile hükûmetin ve daha sâir anâsır ve avâmilin imtizacından husûle gelmiş bir küll-ü manevidir. Hükûmet bu küllün yalnız bir kısmını teşkil eder ve devletin arzu ve meramını keşf ve izhâr için lazım gelen a'zâ ve erkândan mürekkeptir. Burada hükûmeti gayet vâsi bir manada telakki etmek icap eder. Yani yalnız şu alelâde kuvve-i icrâiyeye vaz'-ı yed eden kimselerden ibâret farz etmiyoruz. Hükûmet deyince Hey'et-i İcraiyeden maada Meclis-i Mebûsân ve Ayânı teşkil eden kuvve-i teşriyyeyi ve kuvve-i adliyyeyi kasd ediyoruz.

Şu tafsilâ nazarın Meclis-i Mebûsân kuvvâ-yı umumiyenin timsâl-i hakikisini teşkil eden devletin bir kısmı olan Hey'et-i Hükûmetin ancak bir şubesidir. Vâkıâ en mühim bir şubesidir fakat bütün kuvvet onun yedinde temerküz etmiş değildir. Şu küçük mukaddime Meclis-i Mebûsân'ın nazariyatça keyfe-mâyeşâ hareketine kâdir olduğuna dâirhâsıl olan zehâbı tahfife yardım eder. Bundan maada Meclis-i Mebûsân da sâir bi'l-cümle Hey'et-i Hükûmet gibi hukuk-ı tabiiyeden, hakaik ve nazariyat-ı ilmiyeden muktebes bir takım kuyûd ve zavâbita tabidir.”

Bu tafsilattan sonra Babanzâde Meclis'in üç temel görevini sıralar: 1) İktidarın kontrol ve denetlenmesi 2) Bütçenin incelenip onaylanması 3) Kanun yapma. Ona göre, iktidarın denetlenmesinde Meclis görevini bi-hakkın yapmaktadır. Bütçenin tamamlanmamış olmasındaki kusurun ise değil Meclis-i Mebûsân'a, tamamıyla kabineye ait olduğu bile söylenemez. Zira uzun zamanlara dayalı bir hırsızlıklar zinciri söz konusudur. Kanun yapma vazifesinde Kanun-ı Esasi'nin Meclis'i Mebûsân'a ancak tahrir verme yetkisi tanıdığı düşünülduğünde bu konuda da beklenti ve tenkitleri yeniden düşünmek gerekecektir. Çünkü

³⁸⁵Babanzâde İsmail Hakkı, “Ahâli ve Meclis-i Mebûsân”, *Tanin*, 1909.03.05, no: 213.

verilen takrirler Meclis'teki müzâkerenin ardından bir encümene havale edilmekte, encümenin olgunlaştırdığı lâyiha metni Meclis tarafından hükûmete oradan da Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmektedir. Aynı tarikle yeniden Meclis-i Mebûsân'a dönen kanun metni Meclis'te iki kez okunmasını müteâkip kabul edilirse Meclis-i Ayân'a gönderilip orada da kabulü halinde hükûmet kanalıyla padişah onayına sunulmak sûretiyle kanunlaşmaktadır.

Babanzâde, halkın şikâyetlerini ilgili mercide sonuçlandırmadan Meclis'e taşınmasının dilekçelerin iade edilmesi nedeniyle- Meclis'in halkın sorunları ile ilgilenmediği ithamlarına yol açtığını söylemektedir. Meclis'e halk tarafından verilen lâyiha örneklerinin çok azı değerli fikirler içermekle birlikte onlar da uygulanan prosedür gereği ancak daha sonraki dönemlerde dikkate alınabilmektedir. Halkın, mebûsları sadece kendi bölgelerinin hatta bizzat kendilerinin vekili olarak görmelerinin, onları eski dönemin kapıçuhadarları mevkiine indirdiği ve Meclis'i asıl fonksiyonundan uzaklaştırdığı tespitiyle görüşlerini sonlandırmaktadır.

“... Rast gelen arzuhal veriyor ve zannediyor ki Meclis mahkeme sıfatını da iktisâb edebilecek. Hele şikâyetlerin merci-i aidince müsmir olmadığı tahakkuk etmeden Meclis-i Mebûsân'a müracaat edilmez hükm-ü kanunîsini bilenler, işğa eyleyenler pek nadirdir. Birçok arzuhaller merci-i resmîsine müracaat edilmeden evvel Meclis'e gönderildiği için reddolunur. Müracaatları reddolunanlar ise Meclis işi görmekten istinkâf ediyor zannediyorlar.

Hele lâyiha verenlerin, bütçeyi düzeltmeye kalkışanların hadd ü hesabı yok. Bunlar içinde pek müfid mütalaatı muhtevi olanlar, erbâb-ı ihtisas tarafından yazılmış bulunanları nadir değildir fakat hezeyandan ve encümen a'zâsını beyhûde yere iştigâlden başka bir meziyeti hâiz olmayanlar da pek çoktur. Mâmâfih en nâfi ve makbûl lâyihalar bile ancak müteferri oldukları kanun lâyihaları resmen kuvve-i icrâiyeden Meclis'e havale edileceği esnada merbuten ve müstereken tetkik olunurlar. Yani bunların fevâidi âtiye ta'likandır ve bundan dolayı ciddi levâyih takdim edenlerin ne için lâyihamdan bir eser çıkmadı diye muğber ve münfail olmamaları iktizâ eder.”

Babanzâde, Meclis-i Mebûsân'ı hükûmeti teşkil eden kuvvetlerin en mühimi olarak telakki eden görüşünü birkaç ay sonra kabine lehine tâdil etme ihtiyacı duyacaktır.³⁸⁶

Halkın kıvamını bulmamış olsa da meşrutî sistemin imkânlarına bu kadar talepkâr oluşu meşrutiyetin yaşam enerjisi olarak da tefsir edilebilir. Apolitik bir halk olsa idi meşrutiyet de ricâl-i devlet arasında deveran eden bir lüks haline gelebilirdi. Bu sebeple bunları büyük bir problem olarak vaz' etmektense yönlendirilmesi gereken sağlıklı bir ilgi olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

³⁸⁶ Bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, “Kabza-i Hükûmet”, *Tanin*, 1909.10.05, no: 393.

Millet tarafından seçilen Meclislerin temel görevlerinden birini oluşturan teşri, bugün yasama faaliyeti olarak adlandırılmaktadır. Bir diğeri olan hakk-ı murâkabe ise soru, gensoru, Meclis araştırması, Meclis soruşturması, genel görüşme gibi yollarla gerçekleştirilmektedir.

1876 Anayasası'nın Meclis-i Mebûsân'a tanıdığı yasama hakkı oldukça sınırlıdır³⁸⁷: Temelde Bakanlar Kurulu'na ait olmakla birlikte Ayân ve Meb'ûsân Meclisleri'ne görevleri dâhilindeki konularda kanun yapılmasını sadrazamlıktan talep edebilme (53. madde), ayrıca Şûrâ-yı Devlet ve Sadâret kanalıyla huzuruna gelen kanun lâyhalarını kabul veya red hakkı kendisine tanınmıştır. (54. madde)

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, Meclis'e pek dar bir alanda hareket imkânı tanınmakla birlikte bu hakkın da acil bir sûrette kullanması gerektiği yolundaki tenkitlere “Meb'ûsân Makinesi”³⁸⁸ başlıklı yazısında cevap vermektedir. Ona göre eğer savaş hali asıl barış ise arızî olsaydı ülke işlerini askerlere tevdi ederek onların intizâm ve süratli karar alma ve uygulama mekanizmalarından yararlanılabilirdi. Ancak ordunun mülkiyeye ait bu işleri omuzlaması onu da mülkiyeleştireceğinden şikâyet konusu olan gecikme sorunu çözülemeyecektir. “Müşâvere” esasına dayanan meclislerde teenni ve hatta vakit kaybı kaçınılmazdır. Ayrıca bir kanun tanziminde teenninin taaccülden daha kötü olduğunu savunmak da hayli güçtür.

“Şu halde a'zâsı çok olan meclislerin bâhusus kavânin tanziminde tehirâta dûçâr olması bir zarûret, tahammül edilmesi elzem olan bir fenalıktır. Mâmâfih bu fenalık tabirini de sûret-i mutlakâda istimâl etmemek icab eder. Zira bir kanunun ale'l-acele tanzimi mi yoksa uzun uzadıya mülâhâzât neticesi olarak taht-ı karara alınması mı daha muvâfıktır? Bu da ayrıca câlib-i dikkattir. Şüphe yoktur ki kanun yapmak masa başında bir makale yazmaya benzemez. Zaten bu nokta bütün memâlik-i mütemeddine vâzı-ı kanunlarının nazar-ı dikkatini o derece celb etmiştir ki mebûsan ve ayânın bir kanun tanzim etmelerini bazı kuyûd-ı ta'vikiyeye tabi kılmışlar, farazâ kanun lâyhalarının her Meclis'te alenen teklifinden sonra ikişer defa mufassalan kıraatlarına lüzum gösterilmesi işte bu nükteye binâendir.”

Babanzâde, ülkenin ihtiyaç duyduğu bir kanun yapılırken üzerinde tefekkür edilmesinin gerekliliğini vurguladıktan sonra icra ve teşri organlarının iç içe geçtiği ülkelerde bunun için çeşitli meclislere ihtiyaç duyulacağını, Şûrâ-yı Devlet'in Osmanlı Devleti'nde bu vazifeyi

³⁸⁷53. madde: “Yeni bir kanun yapılmasını veya mevcut bir kanunu tâdil edilmesini teklif etme hakkı Bakanlar Kurulu'na ait olmakla birlikte Ayan ve Meb'ûsân Meclisleri de kendi görevleri dâhilindeki konularda kanun yapılması veya tâdil edilmesi tekliflerini Sadâret'ten talep edebilir ve bu talep padişah iznini müteâkip Şûrâ-yı Devlet'e havale olunur.” 54. madde: “Şûrâ-yı Devlet tarafından hazırlanan kanun lâyhaları önce Meb'ûsân Meclisi'nde, ardından Ayan Meclisi'nde görüşülüp kabul edildikten sonra padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girer. Bu iki Meclis'ten birinde reddedilen bir kanun o sene boyunca yeniden müzâkere edilmez.”

³⁸⁸Babanzâde İsmail Hakkı, “Meb'ûsân Makinesi”, *Tanin*, 1909.06.06, no: 274.

gören kurum olduğunu ifade eder. Kanun-ı Esasi de Hey'et-i Vükelâ tarafından yapılan kanun tekliflerinin teknik olarak hazırlanması görevini Şûrâ-yı Devlet'e havale etmiştir. Üye sayısı daha az bir kurum olduğu halde Şûrâ-yı Devlet'te hazırlanan kanun lâyhalarının bile Meclis-i Mebûsân'a ne kadar geç gönderildiği düşünülürse gecikmelerle ilgili Meclis-i Mebûsân'a yönelik şikâyetlerin bir kısmını bu kurumun üstlenmesi daha adil olacaktır.

İsmail Hakkı Bey'e göre, kanunların temin edeceği fayda veya doğuracağı mahzurlar üzerinde uzunca tartışıldıktan sonra kabulünün daha uygun olduğu düşünüldüğü için bunu sağlamak üzere bazı kayıtlar getirilmiştir. Kanun lâyhalarının açıkça teklifinden sonra Meclis huzurunda iki kere okunması da bu cümledendir. Ayrıca gecikmenin kendisinden kaynaklanmayan sebepleri de vardır. Bunların başında Meclis'in geç açılması ve lâyhaların Şûrâ-yı Devlet'ten geç gönderilmesi vardır. Meclis-i Mebûsân bu süreçte boş duruyor izlenimi vermekten kurtulmak için takrir(önerge) verme yoluna gitmişse de bunun kanun teklifi gibi olmayacağı açıktır.

Babanzâde; Meclis-i Mebûsân'ı, anayasal hakkını kullanarak Kanun-ı Esasi'nin tâdili teklifini gerçekleştirmesi ve bu konuda oldukça kısa bir sürede kat ettiği mesafe dolayısıyla tebrik eder. Aylarca Meclis'e herhangi bir kanun lâyihası göndermeyen icra organını, ardı ardına gönderdiği kanun lâyhaları hakkında, Meclis'i -iki ayağını bir pabuca sokacak derecede- aceleyle karar vermeye sevk ettiği için tenkit eder. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen bütçe, memur azaltımı (tensikât), Kanun-ı Esasi tâdilâtı ve Matbuât Nizamnamesi ile beraber, hemen hemen hazır durumda olan Serseri Kanunu, İctima Kanunu, düzensiz borçlar, bütçe ve borçlanma ile ilgili kanun lâyhalarını kabul edebilirse Meclis'in üzerine düşen görevi insanüstü bir gayretle başarmış olacağını dile getirir. Diğer kanunların gelecek yasama dönemlerine kalmasını ise bütün medenî ülkelerde görülen mâkul gecikmeler babında ele alır.

Babanzâde'nin bu yazısında, adeta taze bir vekilin asil karşısında özür beyan ederkenki mahcubiyeti ve kusuru sorumlulara paylaşırma çabası sezilmektedir. Henüz bir yıllık bir Meclis'in üyesi olarak üstelik kendilerinden beklentilerin yüksekliği de düşünüldüğünde bu psikolojiyi yadırgamamak gerekir. Ayrıca gerekçeleri de oldukça mâkuldür.

Çift Meclisli sistemde bir nevi istinaf mahkemesi görevi üstlenen Ayân Meclisi'nin intihâbı konusunda mevcut kanundan doğacak sorunlar Babanzâde'nin "Yine Ayân Meselesi"³⁸⁹ başlıklı yazısının konusunu teşkil etmektedir.

³⁸⁹Babanzâde İsmail Hakkı, "Yine Ayan Meselesi", *Tanin*, 1908.12.21, no: 141.

Meclis-i Mebûsân'ın teklif ettiği kanunların Ayân tarafından onaylanması zorunluluğu düşünüldüğünde Ayân'ın, icranın başı olan padişah tarafından seçilmesi ve sadrazam tarafından atanmalarının yürütme organı lehine doğuracağı avantaj açıktır. Bu sebeple Babanzâde, Ayân Meclisi üyelerinin Meclis-i Mebûsân tarafından gösterilecek üç misli aday arasından yine padişah tarafından seçilmesinin yasama-yürütme dengesi adına daha doğru bir adım olacağı fikrini dermeyân etmektedir. Böylece “hâkimiyet-i devlet” ile “hâkimiyet-i millet”in telif edilebileceğini söylerken “hâkimiyet-i devlet”ten kasdının ne olduğu pek anlaşılammakla beraber iki asrın egemeni bürokratik hâkimiyeti kastediyor olması kuvvetle muhtemeldir.

“Fikr-i âcizânemizce daha ziyade emniyet ve kuvvet-i kalb hâsıl olabilmek için ayânın intihâbı da Meclis-i Mebûsân'a havale edilmedi idi. Yalnız ayândan kaç zat tâyini iktizâ ediyorsa Meb'ûsân onun üç mislini bi'l-intihâb keyfiyeti makâm-ı hükümdariye arz etmeli ve taraf-ı şahaneden bu üç misli a'zânın bir sülüsünün a'zâlıkları hakkında irâde ısdar buyurularak Kanun-ı Esasi'nin lafz u manası bi-hakkın ve tamamiyle emniyetbahş olacak sûrette muhafaza edilmeliydi. Ancak bu sûretle hukuk-ı şahaneye riâyet edilmiş ve hâkimiyet-i devlet ile beraber hâkimiyet-i milliyeye esas mez ve telif edilmiş olacaktır. Meclis-i Ayân, taraf-ı sadâretten mansub memur şeklinde kaldıkça o makâma az çok mânen müteşekkîr kalır ve binâenaleyh sual ve cevab zamanlarında lazım gelen bîtaraflığını ve metânetini muhafaza edemez.”

Ona göre, ayânın kendilerini tâyin eden Sadâretmakâmına minnet duymayacak kadar erdemli ve tarafsız kişiler olmaları halinde dahi Kanun-ı Esasi'nin 62. ve 63. maddelerinde³⁹⁰ yer alan hükümler problemin çözümünü sağlamamaktadır. Çünkü buna göre bir ayân aynı zamanda bir memuriyete sahip ise Ayân Meclisi'ndeki üyelik hakkını/oy verme hakkını kaybetmektedir(62. madde). Ancak kayd-ı hayat şartı ile seçilmiş olmaları (62. madde) ve farklı görevleri deruhde etmeleri halinde alacakları maaşı tanzim eden 63. madde ayânlıktan tamamen sâkit olacakları düşüncesini de çürütmektedir. İki memuriyetin içtima edebileceği ancak iki vazifenin içtima edemeyeceği yorumu yapılırsa aynı zamanda bakan olan bir Ayân Meclisi üyesinin, Ayân Meclisi'nde oy kullanamayacağı sonucuna ulaşılır. Babanzâde, kuvvetler ayrılığına zarar veren bu karışıklığın giderilmesi gerektiği cümlesiyle yazısını sonlandırmaktadır.

³⁹⁰62. madde: Hey'et-i Ayân azalığı kayd-ı hayat iledir. Bu memuriyetlere vükelâlık ve valilik ve ordu müşirliği ve kazaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan mazulinden ve berrî ve bahrî ferikandan ve sıfat-ı lâzıme câmi sâir zevâtın münasıpleri tâyin olunur. Kendi talepleriyle devletçe sâir memuriyete tâyin olunanlar a'zâlık memuriyetinden sâkit olur.

63. madde: Hey'et-i Ayân'ın azalık maaşı şehriye 10.000 kuruştur. Başka bir nam ile hazineden muvazzaf olan a'zânın maaş ve tâyini eğer 10.000 kuruştan dûn ise ol miktara iblağ olunur ve eğer 10.000 kuruş veya ziyade ise ibka olunur.

“Binâenaleyh 62. maddenin son fıkrasındaki ayânlıktan sâkıt olur kelamını ihmal etmemek ma'mulü'n-bih kılmak için iki memuriyet, daha doğrusu iki maaş içtima edebiliyor ise de iki vazife içtima edemez. Bu nazariyeye göre vükelâdan bir ayânın hem vükelâlık vazifesini ifa etmesi hem Ayân Meclisi toplandığı zaman ayânlık sıfatıyla rey itâ etmesi caiz olamaz.

Fakat meselede diğer bir nokta-i nazar dikkati celbeyliyor. Ayânın bir kısmı el-yevm fiilen memurdurlar. Bunlar tafsilat-ı ânifeye nazaran Ayân'da hazır bulunamazlar, rey sahibi olamazlar. Zaten buna imkân da yoktur. Vükelâdan, nüzzardan bir zatın bu kadarvezaifi, meşâğili var her gün saatlerce Ayân Meclisine gidip nasıl iş görebilir? Haydi, bu mütalaa da bir taraf. Ayân olanlar kuvve-i teşriyeye, nuzzar ve vükelâdan ve memurînden olanlar kuvve-i icrâiyeye mâliktirler. Tefrik-i kuvvâ-yı hükûmetkâidesi mucibince bu iki sıfat nasıl şahs-ı vâhidde müctemi olabilir?”

Bazı bakanların aynı zamanda üyesi oldukları Ayân Meclisi'nde oy kullanmalarını, yasama-yürütme ayrılığı ve dengesi bağlamında ele alması ve yanlış bulması güçlü bir mantığa sahiptir.

Yaklaşık bir yıl sonra Ayân Meclisi'nin sahip olduğu hakların arasına “istizâh”ı da katma çabası, Ayân Meclisi'nin statüsünü yine Babanzâde İsmail Hakkı'nın gündemine sokar.³⁹¹ Kanun-ı Esasi'nin 38. maddesi “hakk-ı istizâh”ı yoruma yer bırakmayacak şekilde Meclis-i Mebûsân'a vermektedir.³⁹² İstizahda bulunmak Ayân Meclisi'nin mantıken hakkı olsaydı bile, yine de ilgili madde değiştirilinceye kadar mevcut durum geçerli olacaktı.

Babanzâde, hal-i hazırı böylece tespit ettikten sonra her iki Meclis'in görev ve yetkilerinin eşit olabilmesi için kaynaklarının, oluşumlarının ve nüfûzlarının eşit olması gerektiğini vurgular. Meclis-i Mebûsân halkın genel oyu ile seçilmekte ve onun adına teftiş ve kontrol hakkını istizâh ve güvenoyu ile kullanmaktadır. Ayân Meclisi ise padişah tarafından seçildikleri için vekâlet-i milliye sıfatına sahip oldukları söylenemez.

“Parlamentoyu teşkil eden bu iki Meclis'in vazife ve salâhiyetçe aynı seviyede bulunmaları için menbâları, menbâ-ı kuvvetleri, sûret-i teşekkül ve terekübleri ve daire-i nüfûzları mütesâvi olmak icap eder. Meclis-i Mebûsân-ı Osmanî taraf-ı milletten âra-ı umumiyeye pek yakın bir vüs'atle intihâb-ı nasb olunuyor ve hâkimiyet-i milliyenin hakikaten en yakın bir timsali bulunuyor. Mâlik olduğu hakk-ı teftiş ve murâkabe -ki en ziyade bunu istizâhat ve bu istizâhat neticesinde kuvve-i icrâiye memurlarına itimâd veya

³⁹¹Babanzâde İsmail Hakkı, “Ayan'ın Hakk-ı İstizahı”, *Tanin*, 1909.11.20, no: 437.

³⁹²38. madde: İstizah-ı madde için vükelâdan birinin huzuruna Meclis-i Meb'ûsân'da ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak veyahut maiyetindeki rüesâ-yı memurînden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek veyahut lüzum görür ise mesûliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek salâhiyetini hâiz olacaktır.

adem-i itimâd reyleri itâ eylemek sûretiyle istimâl ediyor... Millet'in sûret-i vekâletinihâiz olmayan, milleti mehma-emken hakiki sûrette temsil edemeyen Meclis için aynı hakkı dava etmek ileride Meclis-i İdare, Şûrâ-yı Devlet ve Belediye Meclisi için de aynı vaadlere yol açmak demek olur.”

Ona göre, yasama ve yürütme gücünü kullanan organlar aslında millete ait olan bu gücü kullandıklarından yine millete hesap verme sorumluluğunu da üstlenmektedirler. Meb'ûsânüeleri, icraatları beğenilmediği takdirde yeniden seçilmemekte, hatta süresini bile tamamlamadan fesholunabilmektedir. Kayd-ı hayat şartı ile padişah tarafından seçilen ayânlar ise böyle bir sorumluluğu üstlenmedikleri için yetkilerinin o nispette az olması tutarlı bir durumdur. Hâlbuki Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesine göre Meb'ûsân'ı feshetme yetkisi hükûmetle birlikte Ayân Meclisi'nin muvâfakatine bırakılmışken Ayân'a bir de istizâh yoluyla hükûmeti de düşürme yetkisinin verilmesi Meclis-i Ayân'ı ülkedeki tek güç haline getirecektir.

“ Meclis-i Mebûsân ise muvakkat bir zaman içindir ve o zamanın hitamında, hatta bazen daha evvel müvekillerine hesap vermeye mecburdur. Müvekiller meb'ûsânı bir daha Meclis'e göndermemekle hakkındaki hükmü, hükm-ü cezayı vermiş oluyorlar. Kayd-ı hayat ile olan ayân hakkında ise böyle bir şey vârid değildir. İşte bu birinci bir delildir ki tarafeynin yani mebûsânın ve ayânın hukuk ve vazifece mütesâvi olmadığını gösteriyor...”

Yalnız Meclis-i Mebûsân'ı dağıtmak hakkına iştirak ayân için gayr-ı kâbil-i tahammül bir tevfik-i muvâzene-şiken iken bir de ona Meclis-i Vükelâ'yı devirmek hakkı verirsek artık memlekette ayândan başka fermanfermâ bir kuvvet ve heyet kalmaz. Hem öyle bir ayân ki müntehib değil, öyle bir ayân ki vekâlet-i milliyeyi hâiz değil, öyle bir ayân ki asar-ı maziye enkazından kalma bir âdete tab'an vücuda getirilmiş olmaktan başka bir sebep-i vücudu yok...”

İsmail Hakkı Bey, Avrupa'da yalnız Fransa'da ayânın hakk-ı istizâha sahip olduğunu ancak bunun da hiçbir hükûmeti düşürmediğini ifade etmektedir. Ayânın bu hakka sahip olması gerektiğini savunan yazarlar bile bunun ancak Ayân Meclisi'nin de feshedilebilmesi, seçilme şartlarının tâdil edilmesi gibi kendisinin Mebûsân'a eşitlenmesi halinde mümkün görüyorlar. Ancak Babanzâde can alıcı bir soruyla yazıyı bitiriyor: İrsî bir mirasa dayanmayan Ayân'ın Meb'ûsân'la eşitlenmesi halinde kendisine ne ihtiyaç vardır?

Ayân Meclisi'nin var olmasına Avrupa'da olduğu gibi feodal zamanların bakıyyesi ırsî gerekçeler bulunamamasından doğan güçlük ortadadır. Nitekim Babanzâde'nin tahammül edebildiği tek gerekçe de kanunların çıkarılmasında ihtiyaç duyulan teenniyyi temin etmesidir.

Ancak bu gayr-ı mâkul durum bir yana Ayân Meclisi'ne hem Meclis-i Mebûsân'ı fesihle hem de hükûmeti düşürmede yetkiler tanımak, mutlak monarşinin statükoyu muhafaza adına çırpınışları gibi görünmektedir.

Babanzâde İsmail'in "Meclis-i Ayân'da Kanun-ı Esasi"³⁹³ adlı yazısı da Ayân'ın lüzum ve rolüne dâirdir. Kendisinin de iştirak ettiği bir fikir olarak Ayân Meclisi'nin gerekliliğini savunanların en güçlü delilinin, kanunların alelacele kabulünden doğacak mahzurların bertaraf edilmesine imkân tanıyan yavaşlığı olduğunu ifade eder. Kanun-ı Esasi'nin anayasayı tâdilüsülünü düzenleyen 112. maddesinin Ayân Meclisi'ne vermediği tâdil hakkını, Ayân Encümeninin, 117. maddede yer alan tefsir hakkından yola çıkarak ayâna verme çabasını bir hile-i şer'îye arayışı olarak tanımlar. Meclis-i Mebûsân'da "tâdil edilmeyen maddelerin aynen ibka edildiği" kararını manasındaki apaçıklıktan tegafül ederek Ayân tarafından görüşülebilmesi için "Meb'ûsân'da görüşülmüş olma" şartının yerine gelmesi şeklinde kabul edip tefsire yeltenmek kabul olunamaz bir suistimâldir.

"Vâkıâ Ayân Encümeni bir sûret-i te'vil buluyor, esbâb-ı mûcibe mazbatasında: 'Geçen sene Kanun-ı Esasi'nin lüzum-itâdiline dâir Hey'et-i Umumiye-i Ayân'da a'zâ-yı mürettebenin sülûsân ekseriyetiyle verilen karar mevadd-ı mahsusa tâyin etmemiş bulunduğuna ve Meclis-i Mebûsân'ın Kanun-ı Esasi'de tâdil etmediği maddeleri (aynen ibka olunmuştur) işaretiyle ibka eylemesi ve bu ibkaların müzâkere-i mahsusa neticesi olması Meclis-i Ayân'ca dahi kanun-ı mezkûrun kâffe-i mevaddının tetkiki salâhiyetini teyid eylediğine binâen Meclis-i Mebûsân'ca ilişilmeyen maddelerin dahi müzâkere ve tâdilüne encümenin salâhiyettâr bulunduğu ekseriyetle takarrur etmiştir.' deniliyor..."

Evvela şu hakikat itiraf olunuyor ki eğer Meclis-i Mebûsân bir maddeye ilişmese Meclis-i Ayân da ona ilişmeyecek. Şu halde halli lazım gelen müşkül şudur: "İbka olunmuştur." demek "O maddeye ilişilmiştir." makâmında tefsir olunabilir mi? Yani bir lafz ve kelime zıddını ifade eyleyebilir mi? Vâkıâ Kanun-ı Esasi'nin mübhem sözlerini tefsir Meclis-i Ayân'a aittir. Fakat sarih bir şeyi mübhem addedip sonra onu zıdd-ı kâmilıyla tefsir ve izah bîtaraf erbâb-ı hukukça asla kabul ve teslim olunamayacak bir tarz-ı tevildir; zira ibka bir şeyin olduğu gibi kalmasını, tâdil ise değişmesini icab eder; binâenaleyh 'mademki ibka olunmuştur deniliyor o halde tâdil olunmuş veya tâdile şâyân görülmüştür demek istenilmiştir' gibi bir takım tenâküzî inceliklere müncer olur ki buna mantık mütehammil olamaz."

Tâdilât süreciyle Kanun-ı Esasi'nin 4 kısma bölündüğünü ifade eden Babanzâde, bunları; her iki Meclis'in değişmesini kabul ettiği maddeler, Ayân Meclisi'nin görüşülmesini

³⁹³Babanzâde İsmail Hakkı, "Meclis-i Ayan'da Kanun-ı Esasi", *Tanin*, 1910.04.22, no: 588.

ertelediği maddeler, Mebûsân'ın değiştirilmesini teklif etmediği halde ayânın değiştirmeye kalktığı maddeler ve teklif edilen yeni maddeler olarak tarif etmektedir. Burada bir devletin temel hukukî dayanağını teşkil eden ve sık sık değiştirilmemesi gereken anayasaların ayrıntılardan uzak öz hükümler içermesi ve değişen şartlar içerisinde değişmesi kaçınılmaz olan konuların anayasa metinlerinde yer almaması gerektiği bahsine geçiş yapmaktadır. İhtilallerin hep değişim kanununa direnen hükmünü yitirmiş sistemlerin direncine karşı gerçekleştiği sosyal kâidesini hatırlatır. Bu sebeple kuvvetler arasındaki denge ve ilişkiyi tarif eden 4. maddenin de mutlak addedilmemesi gerektiğini vurguladıktan sonra yasama ve yürütme kuvvetlerini kesin bir şekilde tefrik etmenin ne mümkün ne de doğru olduğunu belirtir. Ona göre parlamenter sistemde doğru yöntem icra ve teşri kuvvetlerinin müstakil ancak birbirine nüfûza da imkân verecek kadar irtibatlı olmalarıdır. Birçok teferruatı gerektiren bu yöntemin anayasada yer alması ise anayasanın hacmini gereksiz şekilde büyütecektir.

“Hâlbuki işin en doğrusu ne taksim-i kuvvâya, ne tevhîd-i kuvvâya dâir kat’i nazariyeler dermeyân etmemektir. Zira kuvvetleri muayyen duvarlarla birbirinden tefrik gayr-ı mümkün ve gayr-ı kâbil-i tecviz olduğu gibi kuvvetleri büsbütün birbirine karıştırmak dahi hiçbir âkilin teslim edemeyeceği bir maddedir. İşin en doğrusu kuvve-i icrâiye ile kuvve-i teşriyeyi esasen birbirinden müstakil bir halde bulundurmamak fakat aralarındaki köprüleri de yıkmamaktır. Tabir-i diğerle bu iki kuvveti hal-i müsâvât ve tevâzunda bulundurup birinde asl olan kuvve-i teşriyeyi diğerinde asl olan kuvve-i icrâiyeyi muhafaza ile beraber her ikisini mütekâbilen ve mütesâviyen birbirine nâfiz kılmaktır. Parlamentarizm yani usûl-ı meşrutiyet-i mutlaka budur. Ancak bu usûlü bir Kanun-ı Esasi’ye vaz’ etmek de abestir. Çünkü bu usûlün o kadar teferruatı, o kadar teâmülatı vardır ki hepsini bir kanuna derce imkân bile tasavvur olunamaz ve işte bunun içindir ki Kanun-ı Esasileri mehma-emken mücmel ve muhtasar yazmak müreccaktır.”

Ona göre, seçmenlerin hukukunu düzenleyen maddeler de değişime açık olduğu için anayasada değil seçim kanununda yer almalıdır. Ayân Encümeni'nin teklif ettiği nizamnâmelerin kanun hükmüne sahip olmasını yanlış, kudsîyetin makâma değil zata ait olacağına dâir itirazının da belagat açısından yersiz olduğu hükmüyle yazısını sonlandırmaktadır.

Ayân Encümeni'nin zorlama tevillerle Ayân Meclisi'ne kanunların tâdili hakkını fiilen tanıma çabası onun varoluş gayesine dâir olan ve Babanzâde'nin de katıldığı iyimser yorumu (kanunların teenni ile çıkarılmasına vesile olduğu görüşünü) zayıflatmakta ve mevcut durumu iktidar klikleri arasındaki güç çatışmasının fotoğrafı olarak göstermektedir. Anayasaların

değiştirilmesi zor, öz hükümler içermesi düşüncesi ise oldukça isabetli ve toplumsal dinamizmin alabildiğine hızlandığı günümüzün özgürlükçü modern anayasa anlayışı istikametindeki gelişime uyumludur. Bunu değişimin kaçınılmazlığı gibi kadim ve evrensel bir gerekçeye bağlaması da mantıklıdır.

Ayân Encümeni'nin hazırladığı tâdilât teklifi Babanzâde'nin tenkit şimşeklerini öylesine üzerine çekmiştir ki ertesi gün de devam ettiği yazısında ayânın varlık ve hukukuna dünyadan örnekler vermek sûretiyle daha güçlü darbeler indirir.³⁹⁴ Ona göre Ayân Meclisi hâkimiyet-i milliye, akıl ve mantık kurallarına muvâfik olmak kaydıyla faydalı bir kurumdur. Ayân Meclisi'nin varoluşunu, ileri Batı ülkelerindeki emsalleri ile gerekçelendirmeyi her milletin hikâyesinin farklı olduğunu ileri sürerek, yanlış bulur. Avrupa'da ayânlık teorik temellerle ortaya konmuş değildir, aksine yaşanan tarih ve hadiselerin doğurduğu bir kurumdur. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasını müteâkip ortaya çıkan ve uzun asırlar boyunca süren feodalite sisteminin bir sonucudur. Üstelik aynı sebepler her ülkede aynı neticeyi de doğurmamıştır. İngiltere istiladan korunmuş bir ada devleti olarak daha muhafazakâr bir tutum içerisinde, kurumlarını evrimci bir anlayışla geliştirerek devam ettirme imkânı bulmuşken Fransa'nın gelişimi bütün sınırları savaş sahası halinde bir devlet olarak bir med-cezir sûretinde gerçekleşmiştir.

“Bin seneden ziyade müddet hiçbir düşman atının nallarıyla çiğnenmemiş bir memleket ister istemez muhafazakârlık içinde bir terakki gösterecek, bütün hudutları birer meydan-ı cenk ve cidal olan diğer bir memleketin ise bi't-tabi terakkiyâtı bir medd ü cezr-i dâimîye, mütekallüsât-ı mütemâdiyeye tabi bulunacak idi. Maksudumuz İngiltere'yi dâima misal göstermenin, dâima İngiltere'ye ittibâ etmenin doğru olmadığını, hatta bâdi-i felaket olduğunu beyandır. İngiltere'nin o nem-nâk çayırlarını, o sisli havalarını, o her türlü letafetten mahrûm mukassî denizlerini ve bu denizler üzerinde yüzen o mehib ve müdhîş âhenin ve seygar kalelerini yed-i kudret, Fransa'ya veya bize de bahşeyleseydi o vakit, işte o vakit İngiltere'nin tesisat-ı siyasiye ve ictimaiyesinde her ne görür isek mükemmeliyet budur der ve taklid eder idik. Fakat maa't-teessüf öyle değil, İngiltere'de hatta Macaristan'da ve İsveç'te Parlamentoları bin senelik bir mazi kazanında kaynadıktan ve uzun asırlar teberrüt ve tekallüs ettikte sonra şekl-i hâzırlarını iktisâb eylemişler. Böyle bir maziye mâlik olmayanlar hatta Anglo-Sakson ırkına mensub olsalar dahi lordluk usûlünü vaz' edemezler. İşte Amerika, Kanada, Avustralya ve Ümit Burnu...”

³⁹⁴Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Ayan'da Kanun-ı Esasî 2”, *Tanin*, 1910.04.23, no: 589.

Meşrutiyet ve çift Meclisli sistemin en iyi işlediği ülke olmasına rağmen İngiltere'nin Osmanlı Devleti için ideal bir örnek olmadığını belirten Babanzâde, bunu İngiltere'de bin yıla yaklaşan parlamenter tecrübenin oturmuşluğuna mukâbil bizde üstelik bir parçası ırsî bir mirasa dayanmadığı halde kayd-ı hayat şartı ile seçilen iki yıllık bir Parlamento'ya sahip oluşumuzla delillendirmeye çalışır. Kendi tarihimizi imtiyazlı sınıfların olmadığı bir demokrasi olarak tarif etmekle birlikte halkın cehaletinden istifade eden mütegalibenin suistimâllerinin de yaşandığını itiraf eder.

Muhafazakâr oluşun ayânlığın tabiatı gereği olduğu, hükûmet etmeyi ve istikrârı sağladığı iddiasını da temelsiz bulur. Meb'ûsân Meclisi de hatta belirli bir süreliğine seçilen Ayân Meclisi de pekâlâ muhafazakâr olabilir. Hükûmet ve istikrâr bahsinde ise hükûmetin ya icra ya teşri olduğunu³⁹⁵, icranın; teşrinin bir kısmına değişmez bir sûrette sahip olmasının diğerini ezmekle ve karışıklıklar çıkmasıyla sonuçlanacağını dile getirir.

“Ayân için muhafazakârlık unsurîdir, hükûmet ve istikrâr rüknüdür diye dermeyân olunacak bir iddia da doğru olamaz. Muhafazakârlık unsuru Meclis-i Mebûsân'da yer bulabildiği gibi müntehib bir Meclis-i Ayân'da da yer bulabilir. Bunun için mensubiyet hiçbir delil ifade edemez. Hükûmet ve istikrâr rüknüne gelince hükûmet ya kuvve-i icrâiyedir, ya kuvve-i teşriiyedir. Aynı zamanda her ikisi değildir. Kuvve-i icrâiye kuvve-i teşriyenin bir kısmına, lâ-yetebedel, lâ-yemut, ebedî bir kısmına mâlik olursa dâima kısm-ı diğerini ezmeye muktedir bir silaha mâlik olur ve bu sûretle kuvve-i teşriye-i hakikiye ile kuvve-i icrâiye arasındaki muvâzenet ve müsâvât muhtel olarak şiddetli tariklere, ihtilallere, iğtişaslara yol açılmış olur. Ve o vakit müstekarr ve sabit olan bu şekildeki unsur-ı ayân kopan fırtına ve kasırga karşısında en bî-sebat ve en gayr-ı müstekarr bir çöp gibi nâ-bedid olup gider.”

Ona göre, Ayân Meclisi'nin varlığı aklen bile gerekli olsa, yetki-sorumluluk dengesi açısından, azledilmeme ve kayd-ı hayatla seçilmiş olma gibi şartları dengelemek için teşri ve teftişe dâir bazı haklardan mahrûm olması gerekmektedir. Nitekim İngiltere'de Lordlar Kamarası giderek bir danışma meclisine dönüşmektedir. Fransa'da Ayân Meclisi seçimle belirlendiği halde teşri, murâkabe ve teftiş işlerinde -9 yıllık uzun seçim süresi nedeniyle Meb'ûsân kadar yetkiye sahip değildir.

Bu tafsilatın ardından Ayân Encümeni'nin hazırladığı tâdilât teklifine geri dönen Babanzâde, Ayân Meclisi'nin bu teklifle birinci güç haline geleceğini iddia etmektedir.

³⁹⁵ Hâlbuki daha evvel hükûmeti halk ve yargıyı da içine alacak şekilde çok daha geniş olarak tanımlamış idi. Aynı yazıda bütçenin onaylanmasını da Meclis'in asli vazifeleri arasında sayarken burada bunu umûr-ı teşriye arasına şart cümlesiyle dâhil etmektedir. (Bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, “Ahâli ve Meclis-i Meb'ûsân”, *Tanin*, 1909.03.05, no: 213.)

Meb'ûsân Meclisi'nin feshinin, halk tarafından seçilme zorunluluğu getirilmeyen Ayân Meclisi'nin onayına bağlanması halinde, Ayân; kendi çıkarı doğrultusunda Meb'ûsân'ın feshine mani olarak hükûmeti, sürekli fesih tehdidi altında bulundurarak Mebûsân'ı kilitleme imkânı elde edecektir. 71. maddede yapılması teklif edilen tâdilât ile Ayân Meclisi'ne seçilecek yeni üyeler hakkında da yine Ayân Meclisi'nin yetkili kılınması sahip olduğu gücü ebedileştirmeye mâtuf bir hamledir. Hükûmdarlık makâmını üye seçimi konusunda bu ölçüde sınırlamak Ayân'ın muhafazakârlık iddiasıyla da çelişmektedir. Yeni tanzim edilen lâyihalarda yer alan sual ve istizâh hakkını da elde etmesi durumunda Ayân'ın ülkedeki muktedir tek heyet olacağı açıktır.

“Hal böyle iken Meclis-i Ayân Encümeni'nin tanzim ettiği lâyiha neticesinde Meclis-i Ayân'ın kuvvet ve salâhiyetce Meclis-i Mebûsân'a kat kat fâik olduğunu görüyoruz. Asayiş-i umumiyenin en mühim temeli olan tevâzun-ı kuvvâya en müthiş bir darbe demek olan bu hal asla kâbil-i tecviz olmaz. Müsâvât ve tevâzunu ayân lehine ithal eden 1. nokta Meclis-i Mebûsân'ın Meclis-i Ayân reyîyle fesholunmasıdır. Kuvve-i icrâiyeye karşı bir tedbir-i ihtiyatî olmak üzere ittihâz edilen bu tedbir mahzâ Meclis-i Ayân'ın kuvve-i icrâiyenin bir cüz'ü halinde bulunmaktan tecerrüd etmesine vâbeste kılınmış idi. Meclis-i Ayân lehine olan ciheti geçen sene kabul etti. Fakat bu şartın mütevakıf-ı aleyhi olan ayânın intihâbı şartını şimdi reddetmeye teşebbüs ediyor. Esasen ayânın fesh bahsine iştirak etmesi hakaik-i ilmiye ile kâbil-i telif değildir. Fakat kayd-ı hayat ile mansûb bir ayânın fesh fülüne iştirak etmesi bu kâbiliyet-i telifiyeyi kat kat aşacak bir nevi su-i istimâl-i hukukîdir. Çünkü bu sûretle Ayân Meclisi hem Meclis-i Mebûsân'ı hem heyet-i hükûmeti bâziçe ittihâz edecektir. Bir taraftan kuvve-i icrâiye feshe lüzum-ı acil gördüğü takdirde matlûbunu is'af etmemekle diğer taraftan Meclis-i Mebûsân'ı hemen dâima fesh tehdidi altında bulundurmakla kendi nokta-i nazarını her vakit tervic ettirmek iktidarına mâlik olur ve bu sûretle memlekette en büyük, en mütehakkim bir kuvvet, verdiği hüküm asla temyiz ve istinaf olunamayacak bir kuvvet ayân kuvveti olur.”

Avrupa'da tarihi bir temel üzerinde toplumsal uzlaşma ile soylu sınıfı ve halk arasındaki münasebeti telif etme ihtiyacının ürünü olarak ortaya çıkan Ayân Meclisi'nin bu temelden mahrûm Osmanlı toplumunda varlığını gerekçelendirme konusundaki güçlük aşikârdır. Ayân Meclisi'nin, çıkarılacak kanunların, daha çok tefekkür edilerek kusurlarından arınmasını mümkün kılacak bir pozisyondan daha fazlasını temin etmeye çalışması ülkede kurulmaya çalışılan güçler dengesi açısından kabul görmesi mümkün değildir. Nitekim ülkemizde 1961 ve 1982 Anayasaları arasında da denenen çift Meclisli sistem ülkemizin tarihi şartlarına uymadığı için yaşama şansı bulamamıştır.

Batıda soylu sınıfının teşekkülünü izah ederken jeopolitik tahliller yürütmesi Babanzâde'nin, yeni bir bilim olarak yükselmekte olan jeopolitikadan hissedar olduğunu da ortaya koymaktadır.

Meclis-i Mebûsân'da hiç de centilmence şartlar içerisinde cereyan etmeyen siyasîrekâbet, Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in başta "Ekalliyetin Tegallübü"³⁹⁶ başlıklı yazısı olmak üzere birçok yazısının da konusunu teşkil edecektir. Yazıda azınlık/muhalefet milletvekillerinin çoğunluğun baskısına uğradıkları ve konuşma haklarının gasbedildiğine dâir kopardığı "yaygaralar" Meb'ûsân Meclisi'nde çoğunluğu sindirmeye mâtuf çabalar olarak resmedilmektedir.

"Ekseriyet acaba hakikaten efkâr-ı umumiye bizi ta'yib edecek mi? Hakikaten kuvvetimizi su-i istimâl ediyor muyuz? düşüncesiyle meydanı boş bırakmış ve nihayet hem hak hem kuvvet kendisinde bulunduğu halde ekalliyetin adeta bâziçesi olmuş ve hepsinden fenası Meclis'te sarâhaten söylenmiş olduğu vechile mahzâ ekalliyetin keyfi gelsin diye bu ekalliyetin haklı haksız, lüzumlu lüzumsuz metâlibini tervic ederek neticede müzakerâtın akîm kalmasına ve parlamento gibi meşrutiyet hayatının sekte-dâr olmasına –fazla bir hakperestlik, müfrit bir insaf neticesi olarak- sebep olmuştur."

"İdare-i Mahsusa" hakkında Meclis'te bir karara varılmış olduğu halde muhalif milletvekillerinden Ferid Bey'in NâfiaNâzırı hakkında adem-i itimâdı da içeren takriiriyle konuyu dolambaçlı yollardan tekrar Meclis gündemine getirmesi ve açık oylama yapılmasını talep etmesi bu çabalar cümlesindedir. Ferid Bey'in onayladığı bir kanun hakkında tekrar takrir vermesini, Meclis Başkanı tarafından oylamaya bile sunulmaksızın reddedilmesi için yeterli sebep sayan Babanzâde, çoğunluk milletvekillerinin korku nedeniyle açık oylamadan kaçındıkları iddiasını ise daha evvel NâfiaNâzırı hakkında verilen istizâhın açık oylama ile yapıldığını delil göstererek çürütmeye çalışır. Ardından karşı bir suçlama ile Ferid ve Lütfi Fikri Bey gibi muarızlarını "bağcıyı dövme" niyetiyle itham eder. Muhalefetin güçlü sesi Lütfi Fikri Bey'i Meclis'i ve başkanını Meclis kürsüsünden tahkir etmekle, kendini bütün kamuoyunun yerine koymakla, hatta daha da ileri giderek devr-i sâbika hüsn-ü niyet atfetmek sûretiyle kürsü dokunulmazlığını suistimâl etmekle itham eder.

"Lütfi Fikri Bey'in sözleri ise birer hodkâmlık, birer taazzum-ı bediâsından başka bir şey değildi: 'Bence mesele hallolunmuştur. Sizle nâzırı muhâkeme ettim, hükmü verdim ve mahkûm ettim.' diye hem müddei, hem hâkim olduğunu kürsi-i hitabette söylemekle iktifa etmeyerek efkâr-ı umumiyenin de kendisiyle beraber olduğunu ve efkâr-ı

³⁹⁶Babanzâde İsmail Hakkı, "Ekalliyetin Tegallübü", *Tanin*, 1910.06.01, no: 628.

umumiyeyi teşmil etmekte bulunduğunu iddia etmiştir... Efkâr-ı umumiyeyi, hâkimiyet-i milliyeyi nefsinde tecessüm ettirmek dâiye-i cüretkârânesi müstebîd-i şehîr 14. Lui'den bile o kadar kolaylıkla sâdir olmamıştır... Dün de: 'Bu sabah ben burada bulunmadım.' deyip mühim bir müzâkerenin kendi gıyabında cereyan etmesine müsaade-i hitâbetpenâhileri olmadığını ifham etmek istedi. Yine geçen gün: 'Devr-i sâbıkta bile idare-i müstebîde her şeyi iyi yapıyor kıyasında idi.' diyerek hâkân-ı sâbıkta hulus-ı niyet isnad etmiş ve idare-i müstebîdenin de bir takım kavâide ve zavâbita tâbi olduğunu iddia ederek eşkâl-i hükümetce hata-âlûd bir telakkisi olduğunu göstermiş idi. Avrupa Kavânin-i Esasiyesi hakkında Kanun-ı Esasi mecmualarından iktibâs ve iltikât-ı vesâik edecek derecede mütebahhir olan bu zât-ı azîmet-simât pek eski olan Montesquieu'nun taksim-i hükûmât hakkındaki mâlumatını tahattur etmenin tenezzülünde bulunsa idi hükûmet-i müstebîde ile hükûmet-i mutlaka arasındaki farkları anlar ve hükûmet-i mutlakının yine bir kanuna tabi olduğu halde hükûmet-i müstebîdenin her türlü kanuna tebâiyetten kendini âzâde farz ettiğini takdir eylerdi."

Muhalefetin her türlü meşrutiyet düşmanı obstrüksiyonlara (engelleme) rağmen hala hakk-ı kelamdan mahrûm edildikleri iddiasını insafsızca bulan Babanzâde, çoğunluğun bu kuru gürültülere pabuç bırakmamasını, azim ve metânetle hareket ederek ülkeyi düşürülmeye çalışılan anarşiden kurtarmasını talep eder.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey bu yazısında gerek savunma gerek hücum anlamında usta bir polemikçi olduğunu göstermiştir. Kanun-ı Esasi'ye siyasî rakiplerinden daha hâkim olduğu, iddialarına karşı geliştirdiği savunmada görülmektedir.

"İkinci Devre-i İctimaiyenin Bilançosu"³⁹⁷ başlıklı yazısında Babanzâde, o yılki çalışma süresini tamamlayan Meclis-i Mebûsân'ın faaliyetlerine dâir bir özeleştiri yapmaktadır. Öncelikle Meclis başkanlığının yayınladığı faaliyet raporu mâhiyetindeki defteri yetersiz bularak Meclis'in şeklî yapısından öte ruhî yapısını da değerlendirmek gerektiğini ve bir gazetecinin resmi görevliler gibi sözlerini sadece nezaket ve övgü ifadelerine ayıramayacağını belirterek yazısına başlar. Bu çalışma döneminde Meclis'in halk ve basın tarafından bir önceki yıla göre daha çok sorgulanmasının, önceki yıl istibdâttan henüz kurtulmuş bir ülkede Meclis'in varlığının bile mühim bir çare ve umut olarak görülmesinden kaynaklandığını belirtir. Ancak kendisi asırların biriktirdiği sorunların kısa sürede çözümüne dâir

³⁹⁷Babanzâde İsmail Hakkı, "İkinci Devre-i İctimaiyenin Bilançosu", *Tanin*, 1910.06.29, no: 656.

beklentilerin dengeli olması gerektiği uyarılarını daha o dönemde yaptığını hatırlatmaktadır.³⁹⁸

İş, aş, ulaşım gibi bir kısım temel ihtiyaçların Meclis-i Mabusan'ın anayasa tâdilâtı için gösterdiği çabanın takdir edilmesini önlediğini, insanların kavga gürültüye daha meraklı olduğu eleştirisini de ekleyerek dile getirdikten sonra bir hata-savap cetveli çıkarmaya çalışır: Öncelikle bütçe daha düzenli hale gelmiş, bir önceki yıla göre çok daha fazla sayıda (53'e 65) kanun çıkarılmıştır. Hükûmet hakkında verilen istizâhlar sözden ziyade iş yapıldığını gösterecek kadar azalmıştır. Çoğunluk fırkası olan İttihad ve Terakki'nin düzen içerisinde hareket etmesinin de bu başarıya payı vardır.

“...Hakikatte ise istatistik ispat ediyor ki bu sene bütçe eskisine nazaran daha ziyade bir kisve-i intizâmı hâiz olduktan maada kanunlar daha çok ve bazen pek kıymetli olarak çıktı. Mesela geçen sene 53 kanun çıkarılmış iken bu sene 65 kanun çıkarılmış. Fazla olarak ruznâmeye girip kürsî-i müzâkereye henüz yetişemeyen 13 kanun hazır duruyor.

İstizahlara gelince geçen seneye nazaran pek dün bir miktardadır ve bütün istizâhların yekûnu ona baliğ oluyor. Fransa'da bir devre-i ictimaiyede ikiyüzü müteceviz istizâh takrirleri müzâkere olunduğu derpîş olunursa Meclis'insözden ziyade işe, işi bozmaktan ziyade işi düzeltmeye derece-i temâyülü müstebân olur.

Meclis-i Mebûsân'ın mehma-emken semeradâr olmasını kısmen hükûmetin istinâdgâhını teşkil eden ekseriyet fırkasının kesb-i intizâm etmesine de atfedebiliriz. Bu sûretle gerek bütçe ve gerek kavânin müzâkerâtında bî-lüzum pek çok tekrarların önü alınmış oldu.”

Bununla birlikte düzeltilmeye muhtaç durumlar da vardır: Ona göre; Meclis-i Mebûsân hala zaman tanzimi konusunda başarılı değildir. Çalışma süresi ile elde edilen sonuç arasında yeterli uyum yoktur. Muhalefetin lüzumsuz engelleme çabaları Meclis'in saygınlığını azaltacak derecede devam etmektedir. Meclis çalışmaları içtima devresinin sonuna doğru hızlanmakta, mebûslar yeterince hazırlanmadıkları konuları havalecilikle geçiştirmektedirler. Bazı mebûsların şahsi reklamları, kendilerini halka tanıtmaya amaçlı olarak halka karşı bir müdâhane tavrına dönüşmektedir.

“...Meclis -muhasılasını teşkil ettiği memleket gibi- vaktin nakit olduğunu el'an sûret-i fiiliyede takdir edemiyor. Meşâğilini tanzim edemiyor... Hatta Çırağan harikinden sonra bir meskeni tedârik eylemek için nihayeti gelmez sözlerle müzâkerâtı sürüncemede

³⁹⁸Babanzâde İsmail Hakkı, “Meşrutiyet ve Efkâr-ı Umûmiye”, *Tanin*, 1909.11.27, no: 444, “Meşrutiyetten Ne Fayda Gördük?”, *Tanin*, 1910.08.01, no: 688.

birakmak ve Meclis'inmevki-i manevisini mütezelzil eylemek gibi ahvâle bu sene pek çok tesadüf olundu... Bidâyette lokmaları dinlene dinlene uzun fasılalarla yutan Meclis senenin nihayetinde çifte çifte boğazdan geçirmeye mecbur oldu ve onun için sıkıya gelip çıkarılan kanunların birçoğunda usret-i hazm marazının alâimi meşhûddur...Meb'ûsân-ı kiramin havalecilik merakını da ifrata vardırmmaları pek ziyade arzu edilir. Ale'l-ekser hazırlanmadıkları mesâil veya sûret-i halli emrinde vicdanen müsterih olamayacaklarını zannettikleri meşagil için havale ile bir kaçamak tariki arıyor ve bu sûretle muvakkaten olsun vicdanlarını güya teskin eyliyorlar.

Mebûsların reklam için söz söylememeleri ayrıca kendilerine verilecek bir samimi nasihattir. Vâkıâmebûsların ibrâz-ı mezîyet etmeleri efkâr-ı umumiyeyi kendi şahsiyetleri hakkında tenvir nokta-i nazarından fâideli bir şeydir. Fakat bu tenvir halkın hissiyatını okşayacak müdahânekarâne şekle giriverince her türlü samimiyetten arî ve çirkin bir kalıba girmiş olur...

Mebûsların Meclisi en ziyade beyhûde yere işgal eden bir kusurları da mensûb oldukları vilayet veya sancak menâfi-i mahalliyesine fart-ı irtibatlarını gösteren say ve gûşî-i minnet-füruşâneleridir. Mebûslar bütün memleketin mebûsu olduklarını bi-hakkın tahattur etmedikçe bu kusuru izâle etmek mümkün olmayacaktır. Hele bütçe esnasında her mebûsun kendi sancağı için tahsisat istemek veya kendi sancağındaki bazı rûsûmu tahfîf veya ilga etmek hususunda adeta da'it-takrîre mübtela olmuşcasına takrirlerle müzâkerâtı temdid etmeleri mahzâ takrirlerinin Takvim-i Vekayi'e geçmesini temin için vaki olan mesâileri cidden şâyân-ı mülâhazadır.Takriri verenler müntehiblerine lisan-ı hal ile: 'Ne yapalım biz uğraştık. Fakat Meclis yapmadı.' diye beyan-ı mazeret etmek istiyorlar ve kendilerini tebrie için bütün Meclis'i iskat ediyorlar ki bunun mazarrât-ı adidesini hukuk-ı esasiye kitapları tafsilen teşrih eder."

Babanzâde, mebûsların Meclis toplantılarına katılmaları konusunda bir ilkokul gibi sıkı bir disiplin uygulanmasını doğru bulmaz ve bu konuda onları içtimalara katılmaya icbar edecek en büyük sâikin kendi vicdanları olması gerektiğini ifade eder. Mebûsların kendilerini bütün milletin değil de sadece seçildikleri bölgenin vekili gibi görmeleri ve adeta seçmenlerine karşı bir özür beyanı olarak Meclis başkanlığını kendi seçim bölgelerindeki cüz'î işler için verdikleri takrirlerle meşgul etmeleri Meclis çalışmalarını aksatmaktadır.Müzâkereler için hazırlanan ruznâmelerin intizâm kazanmaması ve ruznâmede yer almayan yeni tartışma konularının sürekli gündeme gelmesi Meclis'i yavaşlatan diğer bir unsurdur.

İsmail Hakkı Bey, bu yazısında içerden bir nazarla Meclis-i Mebûsân'a bakmakta ve Meclis'teki çalışma sistemine oldukça isabetli tenkitler yöneltmektedir.Müzâkerelerin uzamasına sebep olan durumlar tenkit sıralamasında başı çekmektedir. Milletvekillerinin,

seçmenlerinin cüz'î çıkarları ile milletin umumî menfaati arasında sıkışmış hali bugün için dahi geçerli bir ikilemdir.

Milletvekillere gelen yoğun referans talepleri karşısında yaşanan sıkıntılar bir diğer yazısının konusunu teşkil etmiştir.³⁹⁹Babanzâde, bir milletvekilinin kâbiliyetli ve ahlaklı bir kişinin işe alınması için tavassut etmesini yanlış bulmamakla birlikte aracılığın aynı zamanda bir kefalet olduğunu ve her kefaletin de bir sorumluluğu mûcip olduğunu dile getirir. O kişinin görevini suistimâl etmesi veya devleti zarara uğratması durumunda kefil olan kişinin manevi mesûliyeti doğacaktır.

Halkın seçtiği mebûslara bir kapı çuhadarı muamelesi yaparak her türlü şahsî meselelerinin çözümünü onlardan beklemelerinin yanlışlığına vurgu yapar. Mebûsların başarısı adeta kayırdığı kişi sayısı ile ölçülmektedir. Bir mebûsun bir kişiye tavassut etmesi halinde doğacak mahzurlar hiç de yabana atılır değildir: Bir mebûs üstelik haksız olarak işe alınması için aracılık ettiği bir kişinin atanmasını sağlayan bakanı diğer icraatlarından dolayı nasıl eleştirebilecektir? Tavassutunu gerçekleştirilmeyen bakana karşı hüsn-ü zannını nasıl koruyabilecektir? Bu taleplere karşılık vermeyen bir bakan aracılığın öfke ve kırgınlık sebebiyle çoğalan haklı-haksız tenkitlerinden nasıl kurtulacaktır?

“Bunun mazarrâtını tadada hacet yok... Herhangi bir rica üzerine bir nâzır nezdinde tavassut o nâzıra az çok bir ab-rû dökmeyi intac eder. Bu ise mebûsun vakârını, istiklâl-i efkâr ve harekâtını haleldâr eder. Daha garibi münhasıran hakka müstenid olmayan bir tavsiye ve delalet sizi o nâzıra karşı minnetdâr edeceğinden bu vaziyet Meclis-i Mebûsân'daki meslek ve hal ve hareketinize bile sekte îrâs eder. Mebûs hürriyet-i kelâmiyesine, istiklâl-i tammına mâlik olmak icab eder. Minnet ise bu istiklâle manidir.

Bundan maada mebûs da bir insan olduğu için vâkıâ olacak tavsiyelerinin müsmir olmaması üzerine nihayet muğber ve münkesir ve belki de düçâr-ı gayz ve kin olabilir. O takdirde Meclis-i Mebûsân'da makûs bir meslek ittihâz ederek âmâline veya daha doğrusu müntehiblerinin ve diğer tavsiye meselesinin âmâline hizmet etmeyen nâzıra pek de samimiyet ve hamiyet ile kâbil-i tevfiik olmayacak tenkitler, mânialar çıkarır. Her iki takdirde o mebûsmebûsluğunu layıkıyla ifa edemez. Buna sebep işte bu tavsiye koparmak inhimâkıdır.”

Babanzâde bu hastalıktan kurtulmanın yolu olarak halka, meşru ve hukukî yolları kullanarak iş başvurusunda bulunmaları tavsiyesiyle yazısını sonlandırır.

³⁹⁹Babanzâde İsmail Hakkı, “Mebuslar ve Tavsiye”, *Tanin*, 1910.07.08, no: 665.

İsmail Hakkı Bey'in parmak bastığı bu yaranın artık iyileştiğini söylemek güçtür. İş garantisi arayanların hala en güvendiği yer “devlet kapısı” olduğu için bu talepler devam edip gitmektedir. Yazıdaki orjinallik ise bu tavsiye taleplerinin milletvekillerinin asıl işi olan mebûsluk vazifesinin gereklerini onurluca yapamaz hale gelişlerindeki rolüne dikkat çekmesidir.

Meclis-i Mebûsân'ın çalışmasını yavaşlatan unsurların başında müzâkere takviminin tanziminde yaşanan problemlere bir önceki yazıda değinilmişti. Dört ay sonraya tesadüf eden “Meclis-i Mebûsân'ın Tanzim-i Meşagili”⁴⁰⁰ adlı yazı da ise buna dâir çözüm önerileri dile getirilmektedir.

Babanzâde'yi bu konuda feverâna ve kalem oynatmaya mecbur eden sebep Vilayet Kanunu, Sulh Mahkemeleri Kanunu, Taşınmaz Mallar Kanunu gibi çok önemli kanunlar sırada beklerken Avrupa'da yüksek tahsil yapanların askerliğinin tecil edilmesi gibi çok daha önemsiz bir konuda mebûsların konuşma şehvetinden kendilerini muhafaza edemeyerek müzâkereleri uzatmalarıdır.

Mebûsların söz hakkı korunarak ve Meclis müzâkerelerinin uzamasına da engel olunacak orta bir yol bulunmalıdır. Kendi tekliflerini ise şöyle sıralar: Öncelikle müzâkereruznâmeleri düzenli olarak basılmalı, hükûmetin ve mebûsların tekliflerini içermelidir. Ayrıca müzâkereden önce incelenebilmesi için yeterli bir süre önceden milletvekillerine dağıtılmalıdır. Kanun lâyhalarının hazırlanması için oluşturulan encümenlerde kaybedilen zamanın önlenmesi için orada da bu usûl takip edilmelidir. Babanzâde, encümen reis ve kâtiplerini biraz daha fedakârlığa davet ettikten sonra Meclis'te müzâkereleri uzatacak derin görüş ayrılıklarına mani olmak için encümen çalışmaları sırasında hükûmetin görüşünün bilinmesinin faydalı olacağını ifade etmektedir. Siyasî partiler de teklif edilen kanunlar hakkında müzâkereden önce kendi aralarında tartışmalı, hukukçu milletvekilleri partinin mezkûr kanun hakkındaki görüşünü olgunlaştırmalıdır. Partilerin çıkarılması düşünülen kanuna dâir görüşleri bu sûretle belirginleşince konuşma talepleri azalacak, niteliği ise artacaktır. Bütün bu tedbirlerin yazılı bir sûrete kavuşturulmasından ziyade teâmül halinde yerleşmesi Meclis'in vakârına daha çok yakışacağı düşüncesi ile yazı sona ermektedir.

“Evve'l-emirde ruznâmeler sûret-i muntazamada tab' edilmek lazımdır. Bir mebûs karanlıkta kalırsa ale'l-amyâ söz söyleyerek Meclis'i işgal etmiş olur. Bu ruznâmelerde

⁴⁰⁰Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Meb'ûsân'ın Tanzim-i Meşagili”, *Tanin*, 1911.01.12, no: 847.

bilhassa hükümet ve mebûsân tarafından vâki olan teklifler münderic bulunmalı ki mebûslar bunlar hakkında evvelce tetebbuât ve tetkikât icra eyleyebilsin. Ruznâmeler tetkikât ve tetebbuât icrasına müsait bir müddet zarfında tevzi olunmak da lazımdır ki mebûs sabahleyin celseye girerken ruznâmeyi görüp kendini mechulât karşısında bulmasın... Encümenlerde de aynı usûl takip edilmeli. Her encümenin de ruznâmesi tab' olunup bilcümle mebûslara vakt ü zamanında tevzi edilmeli ve bu sayede her mebûs ve hatta matbuât ve hâriçtekiler bile mesela Nâfia veya Adliye encümeninde yevm-i müzâkerâtta ne gibi şeylerle iştigâl edildiğini bilebilir. Bunun diğer faydası da şudur: Bu encümende bulunmayan bir mebûs encümenin ruznâmesine dâhil olan mesele hakkında mâlumât-ı mahsusası bulunabilir ve bu sûretle kendiliğinden gidip encümenin fikrini tenvire muvaffak olur.”

Babanzâde oldukça isabetli teşhis ve tekliflerinin teâmül olarak yerleşmesinin daha doğru olacağını savunurken mebûsların söz hakkının kısıtlanmamasına verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bunun, hâkimiyet-i milliyeye saygının gereği olduğu kadar Meclis çalışmalarını hızlandıracak tekliflerinin siyasîrekâbetin gürültüsüne kurban gitmesini engellemeye mâtuf olduğu da düşünülebilir.

Meclis çalışmalarının bir düzen içerisinde sürat kazanmasının gereğine dâir 1912'deki ilk fesih sonrasında da bir yazı kaleme almıştır.⁴⁰¹ Meclis'in fesihten sonra Anayasa gereği olarak üç ay gibi kısa bir sürede açılacak olmasını, müzâkerelerin başlaması için yeterli çoğunluğun sağlanabilmesi açısından gerçekçi bulmayan Babanzâde; bu süreçte mevcut mebûsların mesâi tanzimini sağlamalarının önemi üzerinde durmaktadır. Meclis çalışmalarının düzenlenmesi konusunda hükûmetin de üzerine sorumluluklar düşmekle birlikte hükûmet öncelikle kendi fırkasında bu tanzimi gerçekleştirmelidir. Hükûmet üyeleri de Meclis'teki çoğunluk fırkasının önde gelenlerinden olduğu için bu konuda Meclis'e rehberlik etmeleri Meclis'in haysiyetine hâlel getirmeyecektir.

“Hükûmetin Meclis'e rehberlik etmesi hiçbir zaman Meclis'in haysiyetini ihlal eylemez. Zira usûl-ü meşrutiyet-i mutlaka icabınca hükûmete geçen nüzzâr, fırka-i ekseriyetin mutemedleri ve rüesâ-yı tabiiyeleridir. Meclis'in içinden çıkmışlardır. Hükûmet Parlamento'ya mensubiyet sıfatını hâiz olduğu içindir ki rehberlik etmekle bir yabancının rehberlik etmesi gibi izzet-i nefsi kırmış olmaz. Zaten Meclis kendisini rehberliğe memur etmiştir. Bâhususmesûliyet mevkiinde bulunması hükûmetin anonim ve gayr-ı mesûl halde bulunan Meclis'e nazaran bu vazifeyi ifaya kendisini daha ziyade sâlih ve mecbur kılar. Memlekette ıslahata ve tedabir-i mühimme-i siyasiye ittihâzına lüzum görülür. Bunlar öyle bir takım ihtiyaçlar olur ki milletler onlardan bir dakika

⁴⁰¹Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Meb'ûsân'ın Tanzim-i Ef'ali”, *Tanin*, 1912.04.18, no: 1304.

müstağni olamazlar. Hayat-ı umumiye-i millet duramaz. Millet yürür, muhtaç olduğu şeyleri yapar. Fakat kanunla... Ancak ihtiyacat-ı mübreme kanunla istihşâl edilemeyecek bir hale gelince millet durmaz, yine yürür ve o vakit rehğüzârına isabet eden mâniaları gayr-ı kanunî olarak ezip geçer.”

İsmail Hakkı Bey, ülkenin ve milletin ihtiyaç duyduğu ıslahatların gerçekleştirilmesi hususunda yönetici konumunda yer alanların öncülük ederek kanunlar çerçevesinde milletin gelişmesine yol açmaz veistikamet vermezlerse milletin yürüyüşü durmayacağı için kendisine gayr-ı hukukî yollar açmasının kaçınılmaz olduğu uyarısını yapar. Bir hükûmetmilletin ihtiyaç duyduğu düzenlemeleri yapamaması halinde çekilmek sûretiyle milletin önünü açmalıdır. İhtilafın devamı halinde Meclis’in feshi tarikine gidilir.

Meclis’in feshi konusunda İttihad ve Terakki’nin, nüfûz edebildiği Sultan Reşad’ı daha etkin kılma düşüncesiyle, talep ettikleri 35. madde değişikliğini hükûmetin ve yeni Meclis’in en önemli problemi olarak gören Babanzâde, Meclis’te çoğunluğun temin edilir edilmez gerekli hukukî sürecin işletilmesini vurgulamaktadır. Taşınmaz Mallar Kanunu, Vilayet Kanunu gibi ihtiyaç duyulan diğer kanunlar hazırlanırken parlak ama uygulama imkânı bulunmayan cümlelerle dolu yepyeni kanun metinleri hazırlamak yerine mevcut kanunların uygulamada karşılaşılan aksaklıklarını giderici tâdilâtlar yapma cihetine gidilmesinin daha doğru bir yöntem olacağını belirtir.

“Binâenaleyh bütün gayreti, bütün himmeti bu artık hiçbir tarafı tutulamayacak dereceye gelmiş olan nekâis-i kanuniyeye atfetmelidir. Mücedded bir kanun parlak, müzeyyen, muhteşem olabilir. Fakat ekseriyâkâbiliyet-i tatbikeden mahrûm elfaz meccellesinden de ibâret kalır. Sık sık ve vâsi miyasta kanun yapmak fazla olarak efrâd-ı milleti, hükkâmı, memurîni, hâsılı kanun ile alakadar olan her ferdin istirahat ve itiyadını bozarak herkesi kanunların cahili kılar. Terakki ve ıslahat hiçbir vakit müceddeden bir vapur satın alınır gibi memlekete idhal olunmaz. Bir kanunda böyle ismarlama bir lâyiha gibi kabul olunup tatbik edilmez. Hatta kavânin-i mevcudenin zararı nispeten hafif olanlarını bile ifa etmek ne olacağı mâlum olmayan bir yeniliğe müreccahtır. Ref’ ve tâdil veya ikmal ancak zararı yüzde yüz tahakkuk eden cihetlere masrûf olmalıdır ve bu haysiyetle yeni kanunlar dâima eski kanunlara tezyil edilmiş birkaç maddeden ibâret olmalıdır.”

Millet hayatında değişim ve gelişimin kaçınılmazlığı ve bu süreci yöneticilerin yönlendirmesinin önemi bu yazının orijinal tarafı olduğu gibi değişim sürecinin tecrübe edilmiş doğrular üzerine küçük adımlarla ilerlemesine yapılan vurgu da Babanzâde’nin devrimcilikten ziyade evrimciliği öne çıkaran tefekkür ufkuyla örtüşmektedir.

İsmail Hakkı Bey, “Ekalliyetin Tegallübü” başlıklı yazısında Meclis müzâkerelerini geciktiren bir yöntem olduğu için yakındığı “Obstrüksiyon”⁴⁰² iki yıl sonra ayrı bir başlık olarak yer vermektedir. Siyasîliteratürümüze yeni katılan bir kavram olarak ilk önce adlandırma problemiyle karşılaşmıştır. “Vesâit-i insidâdiye(tıkama araçları)”, “vesâit-i ta’mikiye(derinleştirme aracı)” gibi adlar verilen obstrüksiyon muzır ve tahripkâr bir yöntem olarak meydana çıkmıştır.

Babanzâde’nin Avrupa’dan gelen her şey gibi obstrüksiyonu da hasretle kucaklamaya hazır olanlara itirazı vardır: Öncelikle bu yöntem her Avrupa ülkesinde yoktur. İkincisi, olan ülkelerde de şikâyet konusudur. Avrupa’da meşrutiyet yönetimlerinin pek çok faydalı yönleri dururken en zararlı yöntemine heves etmek akıllıca değildir. Üçüncüsü, obstrüksiyonu bir yöntem olarak kabul eden ülkelerde muhalefet bu yolla işi, Meclis’i tıkanma noktasına vardırırsa hükümdara kayıtsız şartsız Meclis’i fesih yetkisi tanınmıştır. Osmanlı Devleti’nde Kanun-ı Esasi hükümdara bu hakkı tanımadığı için obstrüksiyonun meşru bir yöntem olmasının kabul edilmesi durumunda azınlıkta kalan fırkalar ya gürültü çıkarmak ya Meclis’i boykot etmek sûretiyle Meclis’i işlemez hale getirebilirler. Dördüncüsü, Anayasa’nın mebûslara tanıdığı istinkâf hakkı Meclis’i boykot anlamında tefsir edilemez. İstinkâf; tartışılmasında hazır bulunduğu konunun leh veya aleyhinde bir fikir geliştiremeyen milletvekillerini vicdanîsıkıntıdan kurtarmak üzere tanınmıştır. Oysa fikir edinememiş olmak için dahi Meclis’te bulunmak gerekmektedir. Beşincisi, Meşrutiyet yönetiminin temeli, İslamî dayanağı olan müşâveredir. Babanzâde haklı olarak müşâvere olmadan muhatabını iknanın nasıl mümkün olacağını sorar. Ona göre, müzâkereden kaçmak ya hakikate karşı bir inad mahsûlüdür yahut da kendi fikrinin zayıflığına delildir.

“Şimdi insaf etmeli. Bizim memleketimizde bu hal var mıdır? Makâm-ı saltanat bila kayd u şart hakk-ı feshe Kanun-ı Esasi mucibince mâlik olmadığı için muhalifinin nokta-i nazarı kabul olursa bir ekalliyet, keyfî ne vakit isterse -gerek Meclis’te gürültü çıkarmak sûretiyle ve gerek Meclis’e gelmekten içtinab sûretiyle- Meclis’i akîm ve mefluç ve a’zâ-yı devleti muattal ve müşevveş bırakır. Bu ise hiç şüphe yoktur ki meşrutiyete vurulabilecek darbelerin en müthiş ve muhavvîfidir... Rabian, Kanun-ı Esasi’imiz mebûsâna istinkâf için hak verdiğiinden mebûsların böyle bir kitle halinde Meclis’e girmemelerine cevaz vardır iddiası da nefs’ül emre katıyen muvâfık değil ve Kanun-ı Esasi ahkâmına bilakis külliyen muhaliftir. İstinkâf, leh ve aleyhde bir fikir hâsıl edilemeyen mesâil hakkında vâridir. Mebûsları vicdan azabından kurtarmaya bir vesiledir. Bir mebûs ya noksanî-i tetkikten veyahut esbâb-ı maneviyeden dolayı bir madde

⁴⁰²Babanzâde İsmail Hakkı, “Obstrüksiyon”, *Tanin*, 1912.01.01, no: 1196.

hakkında kati bir fikir edinemezse içtinab eder. Fakat bir maddenin leh ve aleyhinde kat'î bir fikir edinmemek için de Meclis'te hazır bulunup müzâkerât ve mübâhesâtı dinlemek farzdır. Böyle yapmak hak ve hakikatten bi'l-iltizam içtinab ve firar manasını tazammun eder ki hiçbir sahib-i akıl ve iz'an Kanun-ı Esasi'nin maksadı bu olduğunu iddia edemez.

Hamisen, meşrutiyet-i idarenin en mühim zenbereği müşâveredir... Müşâvere ve mübâhese olmazsa bilmeyiz ki tarik-i ikna nasıl mümkün olur? Müzâkereden bu kadar sarih sûrette içtinab hakikate karşı temerrüd ve taannüdden ve mübâheseye iştirak hususundaki acz ve fîkdân-ı delâilden başka bir şey ifade etmez."

Altıncısı, var olma sebebi kanun yapmak olan bir kurumun bu vazifeden kaçması kendini kanunun üstünde konumlandırmak, millete karşı bir ihtilal vaziyeti almaktır. Burada bir hak kullanımı değil bir kuvvet kullanımı söz konusudur. İsmail Hakkı Bey bu iddiasını örneklerle de destekler: Mesela Meclis oybirliği ile hükûmetin kurulmasını engelleme kararı alması bir hak değil kuvvet kullanımıdır. Savaş halinde bulunan ordunun ihtiyaçlarının karşılanması kendi uhdesine verildiğinden bu tahsisatı vermeme kararı alması da böyledir. Babanzâde, hakka istinâd etmeyen bu kuvvet kullanımlarının mukâbil kuvvetleri doğuracağını ve yukarıdan ve aşağıdan gelecek tepkilerle bu ihtilal halinin son bulacağını biraz da tehdit yollu ifade etmekte ve mebûsları Meclis toplantılarına yeniden katılmaya davet etmektedir.

Mebûsların vicdanî kanaatlerinden önce parti politikaları doğrultusunda karar vermelerinin, muhaliflerin çoğunluktaki milletvekillerini ikna etme imkânlarını oldukça azalttığını da görmek gerekir. Bu durumda geciktirme, işi uzatarak çoğunluğun kararlılığını etkileme gibi amaçlarla obstrüksiyonun kullanılması meşru olmasa da anlaşılabilir olmaktadır.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, "Meşrutiyet Kavâidi"⁴⁰³ adlı yazısında sadâret görevinin padişah tarafından yeniden Said Paşa'ya verilmesini, muhalefetin Meclis çoğunluğunun Said Paşa aleyhine dönmüş olduğu iddiasıyla, meşrutiyete aykırı bir tercih olarak göstermesini eleştirmektedir. Öncelikle Meclis toplantılarına katılan milletvekillerinin obtrüksiyon ile Meclis'i boykot edenlerden daha fazla olması nedeniyle çoğunluğun sadrazamın aleyhine döndüğü iddiasını yalanlar. Ardından tartışılan her konuda çoğunluğun görüşüne mütemâyil bir kabine teşkil olunması gibi bir şartın Anayasa'da bulunmadığını ifade eder. Eğer böyle bir şart olsaydı Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinde "Meclis ve kabine arasındaki ihtilâfzuhûrunda kabinenin ıskat edilip yeni kurulan kabine ile Meclis arasında ihtilâfin devam etmesi durumunda Meclis'in feshedilmesi" ibâresinde anlatılan şart asla gerçekleşmeyeceğinden bu anayasa maddesinin varlığının abes olacağını dile getirir.

⁴⁰³Babanzâde İsmail Hakkı, "Meşrutiyet Kavâidi", *Tanin*, 1912.01.03, no: 1198.

“Zira eğer mutlaka kabineye bir meselede muhalefet eden ekseriyetin reyine tâbi bir Hey’et-i Vükelâ nasb olursa muhalefette tekrar denilen şey ebediyen vâki olamaz ve (35). madde bir lafz-ı bî-mânâ olur gider. Bu madde ise bilakis ekalliyette kalan, icthad ve reyde ekalliyette kalan kabinede ısrar ve muhalefeti ve nihayet Hey’et-i Vükelâ’nın tekerrürünü müstelzimidir. Dâima ekseriyetin reyine muvâfık kabine gelse 2. Hey’et-i Vükelâ selefinin muhalifi bir meslek ihtiyar etmiş, Meclis-i Mebûsân’a tebâiyet eylemiş ve tekerrür Hey’et-i Vükelâ üzerine fesh denilen muamele-i esasiye-i meşrutiyet hükümsüz kalmış olur. (35). madde ise (fesh)in şerâitini zikr için vaz’ olunmuştur. Fesh için vaz’ olunan bir maddenin feshi muattal bırakacak şekle, yani tamamen aksi kazıyeye ifrağı için safsataperdazlıkta üstad-ı a’zam olmak lazımdır.”

Bu ifadelerin ardından atağa geçen Babanzâde, meşrutiyet kuralları konusunda böylesine hassasiyet gösterenlerin obstrüksiyon gibi bir yöntemden medet ummalarını apaçık bir çelişki olarak tarif eder. Anayasanın sadrazam tâyini hakkını padişaha verdiğini hatırlatarak kimi seçmesi ya da seçmemesi gerektiğine karışılmasımakâm-ı saltanata karşı saygısızlık olacağı gibi, istenirse onun tâyin ettiği sadrazamın Meclis’te istizâhı müteâkip güvenoyu vermemek sûretiyle düşürülmesinin mümkün olduğunu dile getirir.

35. maddenin tâdilini engellemek üzere gerçekleşen obstrüksiyon faaliyetleri nedeniyle Said Paşa’nın istifasını müteâkip yeniden sadârete atanması sürecinin, muhalifler tarafından Meclis-Kabine ihtilâfının ilk adımı olarak kabul edilmediğini hâlbuki mevcut ihtilâfın apaçık olduğunu beyan eder. Ardından Meclis’in itirazına dâir “esbâb-ı mûcibe” belirtmediği itirazlarını ise, “esbâb-ı mûcibe” belirtme şartının Kanun-ı Esasi’ye göre yeni kabine ile Meclis arasında aynı konuda tekrar ihtilâf çıkması halinde zarurî olduğunu söyleyerek çürütür. “Esbâb-ı mûcibe” beyanının Meclis’in feshini önlemeye yönelik Meclis’e tanınmış bir hak olduğunu belirtip Meclis, bu hakkını kullanmaktan imtina ederse bunun fesih sürecini durdurmayacağı düşüncesiyle muhaliflerine son darbeyi vurur.

“İhtilaf için Meclis tarafından esbâb-ı mûcibe zikri lazım geleceği ve mademki Meclis’ce esbâb-ı mûcibe zikrolunmamıştır o halde redd-i vâkinin 35. maddede musarrah olan red ve ihtilâf manasını tazammun edemeyeceği hakkındaki müddeayât da bîser ü bündür. Evvela bu esbâb-ı mûcibe kaydı 2. defa vâki olacak ihtilâf için tasrih olunmuştur. Mâmâfihesbâb-ı mûcibenin beyanı Meclis lehinde ve fesh aleyhine bir tedbir ve silahtır. Meclis kendi hakkı olan “esbâb-ı mûcibe” zikri silahını istimâl etmezse kendi hakkını kendi iskat etmiş olduktan maada ihtilâf-ı vâkii muhikk ve mâzur göstermek için esbâb-ı mûcibe göstermekten bile aciz olduğunu gösterir.

Meclis esbâb-ı mûcibe beyanıyla bir nevi müdafaa hakkını istimâl eder. Bu müdafaa hakkını kendi ihmal ve istihfâf ederse mutlaka sen kendini müdafaa et diye icbar

olunmaz ve farazâ bir mahkeme hakk-ı müdafasını istimâl etmemekte temerrüd eden bir kimse hakkında itâ-yı hükümden istinkâf edemez.”

1909 yılı sonunda Hüseyin Hilmi Paşa, arkasındaki Meclis çoğunluğu (İttihad ve Terakki Fırkası) kendisinden desteğini çekince istizâha lüzum kalmadan istifa etmek sûretiyle demokrasinin önünü açmış ve İbrahim Hakkı Paşa, İttihad ve Terakki'nin desteğini de alarak yeni hükûmeti kurmuştu. Babanzâde İsmail, her iki gelişmeyi de meşrutiyetin gereği saymış, sadrazamın belirlenmesi yetkisi padişaha ait olmasına rağmen kabinenin güvenoyu alma zorunluluğundan dolayı bu konuda hükümdar ve çoğunluk fırkasının fikir alışverişinde bulunmasını hükümdarın hukukuna bir müdahale saymamış ve ülke menfaati için gerekli olan bir işbirliği, yol gösterme olarak değerlendirmişti. Hatta kabine üyelerinin tespitinde de bu işbirliğinin sadrazamla sürdürülmesi gerektiğini savunmuştu.⁴⁰⁴ Her ne kadar çoğunluk fırkasının Said Paşa'dan desteğini çekmemiş olduğunu söylese de çoğunluk desteğinin anayasal bir zorunluluk olmadığı gerekçesinin arkasına saklanmak ilkesel bir çelişki gibi görünmektedir. Ayrıca yazının devamında, Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin muattal duruma düşmemesi için bir ihtilâfin gerekli olduğu manasını hatıra getiren savunması anlaşılır değildir. Hükûmet ve Meclis arasında bir uyumun olması ülke menfaati açısından elbette bir anayasa maddesinin abesleşmesinden daha iyi olacaktır.

Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesi etrafında kopan fırtınada maddenin mutlaka tâdili, gerekirse Meclis'in feshi taraftarı olan İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın az sayıdaki ateşli milletvekilleri arasındaki çatışma oldukça şiddetlenmiştir. Muhaliflerin sayısal yetersizliklerini gürültü patırtı, engelleme gibi ancak geciktirici usüllerle dengeleme çabalarını Babanzâde, “Obstrüksiyondan Obstrüksiyona”⁴⁰⁵ adlı yazısında deşifre etmeye çalışır: Ruznâme zabtının tespitinde sözü alabildiğine uzatmışlar, müzâkereler başlayınca ertelenmiş konuların öne alınması için bastırmışlar, gürültü ve söz kesmek sûretiyle konuşmaları engellemeye çalışmışlar, Kabine hazır bulunduğu halde Sadrazamın bulunmayışını, ardından Şeyhülislâmın bulunmayışını müzâkereler için engel saymışlardır.

“Zabıt meselesi kapanıp defaatle tekerrür etmiş olan ruznâmemüzâkerâta başlanır başlanmaz sol taraf müretteb planını tatbik başladı. Kimi mesâil-i müstehire var evvela onlar halledilsin diye feryad ederken diğerleri mütemâdiyen gürültü, söz kesmek, ayak patırtısı yapmak sûretiyle mekteb dershanelerinde bile mubassırların şiddetli cezalarını müstelzem harekât icrasından çekinmediler. Sadrazam Paşa'nın rahatsızlığına binâen

⁴⁰⁴ Bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, Babanzâde İsmail Hakkı, “Kabine ve Fırka”, *Yeni Tanin*, 1910.01.12, no: 19, Babanzâde İsmail Hakkı, “Yeni Kabine ile Fırka”, *Yeni Tanin*, 1910.01.14, no: 490-21.

⁴⁰⁵ Babanzâde İsmail Hakkı, “Obstrüksiyondan Obstrüksiyona”, *Tanin*, 1912.01.05, no: 1200.

ispat-ı vücud etmemesini, kabinenin müteakfîlen ve müştereken mesûl erkânı hazır oldukları halde müzâkerâta girmeye mâni addettiler. Vaktiyle ve bütün bir Kanun-ı Esasî'nin Hey'et-i Vükelâ'nın gaybubetine rağmen tâdil edilmiş olduğunu unuttular. Meclis-i Mebûsân'ın sol tarafı karşısında mesûl bir hey'et mevcut olduğu halde muttasıl sadrazamı istiyor ve biri sözünü bitirince diğeri aynı nakaratı tekrar eyliyor idi. Bu sûretle de bir müddet vakit kazanıldıktan sonra şeyhülislâm meselesi ortaya çıktı. Mademki Hey'et-i Vükelâ sıraları üzerinde şeyhülislâm yok, o halde Kanun-ı Esasî'ye ve ahkâm-ı şeriyeye müteallik bir mesele nasıl müzâkere edilebilir? Bu defa da sol taraf sıralarından bir tufan-ı itiraz kalktı.

Nihayet sol taraf usandı ve mevzu-ı meselenin müzâkere edilmesine muvâfakat etti. Tegallübden bahsedenler için ekalliyetin bu tahammül-fersâ tegallübü hakikaten şâyân-ı ibrettir. Yalnız bu hal Meclis-i Mebûsân'ın sol tarafındaki müthiş ve marîzini afvetmez alâim-i felci göstermeye kifayet eder sanırız.”

Babanzâde, müstakbel engelleme çabalarını ise şöyle sıralar: Yeni kabinenin eski kabine üyelerinden mi oluşacağı, kabinenin itimâd kararı almadan Meclis kürsüsünde konuşamayacağı, yeni şeyhülislâmın imzası olmayan bir teklifin Meclis'te görüşülemeyeceği, reddedilen bir kanunun Nizamnâme-i Dâhili'nin 28. maddesi mucibince iki ay geçmeden yeniden görüşülemeyeceği gibi görüşler muhalefetin yeni savunma hatlarını teşkil edecektir.

İsmail Hakkı Bey, yapılmak istenilen değişikliğin Meclis-i Mebûsân'dan geçse bile Meclis-i Ayân'ın da onayına muhtaç olduğunu beyan ederek bütün bu engelleme çabalarını Meclis'in vakârına gölge düşüren hareketler olarak tavsif ettikten sonra mebûslara itidâl tavsiyesi ile yazısını sona erdirmektedir. Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in usanmış bir üslûpla muhataplarını itidâle davet etmesini muhaliflerin, centilmence bulmamakla beraber, inatçı engelleme çabalarının bir başarısı addetmek gerekir.

Ocak 1912'deki feshin ardından seçimler yapılmış, ancak Meclis-i Mebûsân'ın ne zaman açılacağı tartışma konusu olmuştur. İsmail Hakkı Bey “Meclis'in Yevm-i Küşadı” başlıklı yazısında bu konuyu ele alır.⁴⁰⁶

Yazıya bu tartışmaların Kanun-ı Esasî'nin 7. ve 73. maddelerindeki⁴⁰⁷ çelişkidenden kaynaklandığını tespitle başlar. 73. madde Meclis'in ilgili şartlar gerçekleştiğinde altı ay

⁴⁰⁶ Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Yevm-i Küşadı”, *Tanin*, 1912.04.14, no: 1300.

⁴⁰⁷ 1876(1293) tarihli Kanun-ı Esasî'nin 73. maddesi: “Bâ-irâde-i seniyye Hey'et-i Meb'ûsân fesh ile dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müctemi olmak üzere umum meb'ûsânın müceddeden intihâbına başlanılacaktır.” 1909(1325) tâdilâtında 7. maddede hukuk-ı padişahî sıralanırken Meclis'in açılması ile ilgili bölüm ise şöyledir: “... 35. madde mucibince Meclis-i Meb'ûsân'ın üç ay zarfında intihâb olunup ictima etmek şartı ve Hey'et-i Ayân'ın muvâfakati ile lede'l iktizâfeshi ... hukuk-ı mukaddese-i padişahîdendir.” (Şeref Gözübüyük,

zarfında açılmasını öngörürken 7. madde ise üç ay zarfında açılacağını belirtmektedir. Kanunlarda bir çelişki olması halinde sonrakinin hükmüyle amel edilmesi hukukun gereği olmakla birlikte burada daha sonra hazırlanan madde 7. maddedir. Zira bu çelişki 1909 tâdilâtı sırasında 73. maddenin yeni halinde yer alacak ifade hakkında Ayân ve Meb'ûsân Meclislerinin mutabık kalamaması üzerine 73. maddenin değiştirilemeyip eski halinde kalmasından kaynaklanmıştır. Bu durumda 7. madde Anayasa metninde daha önce yer almakla birlikte tâdil edilmiş olduğu için zaman olarak daha sonra yapıldığından hükme esas olması gereken 7. maddedir.

“Böyle yekdiğerini nâkız iki ibârenin aynı kanunda kalması vehleten biraz garip görünür ise de bazı izâhât bu garâbeti izâle eder. Meclis-i Mebûsân Kanun-ı Esasi'yi tâdil ederken 73. maddeyi de feshin mütevakıf olduğu hükm-ü cedîde göre tâdil etmiş, yani altı ay müddeti üç aya tenzil eylemiş idi. Ancak bu (73.) madde (77.) madde namıyla ayâna gittiği zaman bir iki kelimesi tâdil olunmuş ve bu tâdilin Meclis-i Mebûsân'da tâdili muamelesi ikmal edilmemiş idi. İki Meclis ibâre-i cedîde üzerinde müttefik kalamayınca ibâre-i sâbika bi't-tabi pâyidâr oldu. Onun için (73.) madde-i kadimedeki altı ay müddet ref olunamadı. Tenâkuzun hikmeti bu olunca acaba hükûmet ne yolda hareket edecek idi? Maddelerin biri yedi rakamıyla murakkam yani sıraca mukaddem diğeri (73) adediyle murakkam binâenaleyh muahhar olduğuna nazaran muahhar mukaddemin hükmünü mukayyid ve muaddil ve binâenaleyh (73.) maddenin muktezâsıyla hareket muvâfık görünüyor ise de hükûmet bu ciheti iltizam etmedi. Zira her ne kadar zâhir-i hâsıl böyle bir tefsir ve telakkîyi iltizama bir dereceye kadar sâik gibi ise de hakikatte muahhar tarihli madde 7. madde-i muaddeledir. Çünkü 1325 tarihlidir. (73.) madde ise tâdile uğramadığı için zâhirde muahhar fakat hakikatte mukaddemdir. Binâenaleyh 7. madde-i muaddele onu hükümden ıskat etmiştir.”

Ancak Babanzâde, seçimlerin yapılarak Meclis'inaçılması sürecinin altı aydan üç aya indirilmesini de hakikat-i hale uygun bulmaz. Ülke topraklarının genişliği, nakliye araçlarının yetersizliği, nüfusla ilgili uygulamaların karmaşıklığı, seçim işlerindeki acemilikler dikkate alındığında bu sürecin öngörülen zamanda gerçekleştirilemeyeceğini görmek mümkündür. Bu gerçeğe rağmen sürenin üç ay olarak tespitinde muhalefetin, fesih sonrasında Meclis'in yeniden açılmayacağına yönelik yoğun propagandası ve hükûmete duyulan güvensizlik etkili olmuştur. Ayân Meclisi'ne Kanun-ı Esasi'yi tefsir hakkı veren 117. madde esas alınarak daha mâkul bir süre öngören 73. maddenin bu şartlarda hükûmet tarafından uygulanması ise siyaseten mümkün değildir.

Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 36,76.)

“Hükümet irtica ile, meşrutiyete darbe indirmekle, tegallüp ve tahakküm ile itham olunduğu ve Meclis-i Mebûsân'ı fesh değil ilga fikrinde bulunduğu gazetelerle hergün tekrar edilip dururken ve halkın zihni hakikaten böyle bir ihtiraz ve tehâşiye doğru sevk olunmuş iken hükûmetin bu ihtirazâtı büsbütün körükleyecek bir mesleği takip etmesi hikmet-i hükûmete ve ihtiyacât-ı memlekete asla tevâfuk edemezdi.”

Babanzâde kanunların uygulanabilir olmasını sıhhat ölçüsü olarak kabul eder ve üç ayın hitamında Meclis-i Mebûsân açılrsa dahi yeterli çoğunluğun sağlanamayacağı öngörüsü ile yazısını sonlandırır.

İsmail Hakkı Bey bu sağduyulu tespitinde haklı çıkmakla birlikte Türk demokrasi tarihinde iktidar ve muhalefet arasındaki sert siyasîrekâbetin, demokratik teâmüllerin yerleşmesini geciktirdiği de bu yazıdan çıkarılabilecek bir diğer mesajdır. Nitekim 1914 tâdilâtında bu süre dört ay olarak tespit edilmiştir.

Meclis'in açılış tarihine dâir tartışmalarla ilgili kaleme aldığı yazının daha mürekkebi kurumadan yeni Meclis'in ömrünün ne kadar olacağına dâir yeni bir tartışma başlar. Babanzade, “Yeni Meclis'in Müddeti”⁴⁰⁸ başlıklı yazısında bu soruya cevap aramaktadır.

Bir Meclis'in kanunî süresini tamamlamadan feshedilmesi halinde yeni Meclis eski Meclis'in kalan süresini mi tamamlayacaktır, yoksa yeni bir dört yıllık ömre mi sahip olacaktır? Kanun-ı Esasi'nin bu konuda açık bir hüküm içermemesi sebebiyle muhalifler, Anayasa'nın 74. maddesinde mebûsların çeşitli nedenlerle münferiden sukutuna dâir hükmü esas almak istemektedirler. Buna göre nasıl ki milletvekilliği düşen bir mebûsun yerine seçilen yeni vekil diğerinin kalan süresini tamamlarsa çalışma süresini tamamlamadan feshedilen bir Meclis'in yerine seçilen yeni Meclis de eskisinin kalan süresini tamamlaması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Bu görüşün kabul edilmesi durumunda yeni Meclis'in ömrü ancak 25 gün (Rumi 5 Nisan'dan 30 Nisan'a) olacaktır.

Babanzâde bu iddiaya karşılık münferid sukutun zarurî bir durum olduğunu ifade ederek, zarurî ve istisnaî olan bir durumun umumî olana teşbih edilemeyeceği karşılığını verir. Anayasanın 69. maddesi her Meclis'e fesih durumu istisna 4 yıl ömür biçmiştir. Hâkimiyet-i milliye seçim sonucu oluşan Meclis'te tecelli ettiğine göre en son seçimde ortaya çıkan tecellisi bir önceki tecellisinden elbette üstün olacaktır. Ayrıca seçim döneminin dört yıl olarak belirlenmesi de ülkenin daha erken sürelerde yapılacak seçimi kaldıramayacağından kaynaklanmıştır.

⁴⁰⁸Babanzâde İsmail Hakkı, “Yeni Meclis'in Müddeti”, *Tanin*, 1912.04.15, no: 1301.

“Mebûsların münferiden tecdidini halini müçtemian tecdid edilmeleri haline kıyas etmek asla doğru olamaz. Birincisi zarûreten kabul edilmiş bir kâidedir. Zarurî ve istisnâî olan birşeyi umumî bir esasa tatbîke imkân yoktur. Vâkıâ Kanun-ı Esasi feshinden sonra intihâb edilecek Meclis-i Mebûsân'ın müddeti hakkında sâkittir. Fakat 69. madde mücibince mebûsânintihâb-ı umumîsi dört senede bir kere icra olunur denildiğine nazaran -fesh gibi bir arıza zuhûr etmedikçe- her Meclis'in hayat-ı mukadderesi dört sene olmak gibi bir netice istihraç edilebilir.

... Hâkimiyet-i milliye kavâidine de tevfiq-i nazariyât edilmek istenilirse aynı neticeye vusûlzarurîdir. Müceddeden izhâr olunmuş bir hâkimiyet, mukaddemâizhâr olunup dûcâr-ı mağşuşiyet olduğu bilhassa feshin icra edilmesiyle de tebeyyün eden bir hâkimiyetle ihtilat ettirilemez... Memleketin kavâid-i umumîyesi bu nokta-i nazarın kabulünü şiddetle muktazidir. Zira müddet-i ictimaiyenin dört sene olarak kabulü memleketlerin ancak dört senede bir intihâb sadmesine tahammülü olabileceği, nabzgirân akvâm tarafından bir hesab-ı vusta üzerine takdir ve tahmin edilmesinden ileri gelmiştir.”

İsmail Hakkı Bey Meclis'in ömrünün dört yıl olması gerektiğine dâir bu güçlü argümanlarının ardından yeni bir sorunu daha gündeme taşır: Yeni Meclis'in başlama ve bitiş tarihi ne olacaktır? Normal durumda Meclis Kasım sonu açılmakta Nisan sonu kapanmaktadır. 6 aylık çalışma süresinin 4 ayı bir yıla iki ayı ise diğer yıla aittir. 5 Nisan olarak kararlaştırılan açılıştan 30 Nisan'a kadarki sürede gerçekleşecek müzâkerât hangi Meclis'in süresine ait olacaktır? Eski Meclis'e ait olacaksa o artık hayatta değil; yeni çalışma yılı ise Kasım sonunda başlayacağına göre Anayasa'nın 44. maddesinde Padişaha re'sen ve yazılı talebi halinde mebûsların çoğunluğuna Meclis-i Umumî'yi muayyen vaktinden evvel açma ve müzâkereleri uzatma hakkı tanıyan hükümden yararlanılabilir mi? Anayasa ne normal içtima süresi olan 6 ay zarfında ne de vaktinden evvel açma veya uzatma süresinde icra organına Meclis'i tatil etme yetkisi tanımamıştır. Uzatma halinde süre tâyini zorunlu iken erken açma halinde süre tâyininin zorunlu olmaması yeni bir sıkıntı çıkaracaktır. Buna göre, 5 Nisan'da başlayacak çalışma 6 ay sürdükten sonra yeni çalışma yılı başlayacak ve Meclis kesintisiz 12 ay 25 gün çalışmak durumunda kalacaktır ki bu insanüstü bir performansı gerektirmektedir.

Bu problemi çözmek için Babanzâde 5 Nisan'da Meclis açıldıktan sonra hükûmete muvakkaten tatil etme hakkı tanıyan bir Anayasa değişikliği yapılabileceğini belirtir. Ancak bunun da hükûmetler tarafından dâimî tatile dönüştürülebileceği tehlikesine nazaran 30 Nisan'a kadar ki süreyi eski Meclis'in hesabına sayıp 30 Nisan'dan sonra ihtiyaç halinde içtima süresinin belirli miktar uzatılabileceğini ifade etmektedir.

“44. madde ise sarihtir. Kuvve-i icrâiyeye ve hatta bizzat Meclis-i Mebûsân'a vaktinden evvel Meclis'i açmak ve vaktinden sonra uzatmak hakkını veren bu madde vaktinden evvel açılan Meclis'in ne kadar zaman için açılacağını söylemiyor. Meclis'in temdid müddeti bahsinde müşkülâta tesadûf olunmuyor. Zira kuvve-i icrâiye tarafından olsun bizzat Meclis-i Mebûsân'ın taleb-i tahririsine binâen olsun temdid vâki olunca müddet de beraber tâyin edilmek zarurîdir... Şu hesapça Nisan beşte açılacak Meclis Teşrin-i Sani'ye kadar devam edip müddet-i tabiiye-i ictimaiyesine vâsıl olduktan sonra altı ay daha toplanacak, yani o seneki müddet-i ictimaiye lâakal on iki ay yirmi beş gün olmak icap edecektir. Buna ise ne Meclis-i Mebûsân, ne hükûmet ve hatta ne memleket tahammül edebilir. Hele şu sıcaklarda o dar yerde mesâinin ne kadar tahammül-fersâ olacağını söylemek bile zâiddir. Mebûslar asabileşir, hükûmet asabileşir ve bu dâimi asabiyet ve yorgunluk içinde tevlid edilecek semerat elbette asabiyet şâibesi ile mâlûl olur.

O halde işin içinden nasıl çıkmalı? Bunun vâkiâ en pratik ve en kestirme çaresi Meclis Nisan'ın beşinde toplanır toplanmaz hükûmete hakk-ı tatil verdirecek Kanun-ı Esasi tâdilâtını kabul ettirmek olacaktır. O vakit tâdilât-ı cedîde mucibince hükûmet muvakkaten tatil hakkını ve ona göre Meclis'in muvâzene-i mesâisini tanzim eyleyecektir.”

Büyük ölçüde teknik olarak addedilebilecek olan bu sorunun siyasî taraflarca bir araya gelinmek sûretiyle halli mümkünken bir probleme dönüşmesi, siyaset tarzını karşı tarafın başarısızlığı üzerine bina eden anlayıştan kaynaklanmaktadır. Müspet muhalefet anlayışı gelişinceye kadar da bu sorun devam edecek gibi görünmektedir.

1912 Ocak'ında Meclis-i Mebûsân İttihad ve Terakki'nin isteği doğrultusunda feshedilmiş, İttihadçılar seçimlerde elde ettikleri ezici üstünlüğün tadını çıkaramadan destekledikleri Said Paşa Kabinesi istifa etmiştir. Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi ise vaad ettiği iç barışı teminden uzaktır. Siyasî çatışmanın sertleştiği bu ortamda seçimlerin üzerinden daha üç ay geçmeden millet ve yasama organı arasında uyumun bozulduğu yönündeki ifadelerin basında karşılık bulması, Babanzâde İsmail'i “Muhît-i Teşri ve Muhît-i Milli” başlıklı yazıyı yazmaya zorlar.⁴⁰⁹ Ona göre bu iddiaların yegâne delili Arnavutluk'ta çıkan isyan ve ordudaki bazı gayrimemnun subayların varlığıdır.

Babanzâde, Meclis-i Mebûsân ve millet arasındaki uyumun hâkimiyet-i milliyenin iktizâsı olduğunu beyandan sonra, feshin dahi bu maksada, yani son sözü millete bırakmak maksadına mâtuf olduğunu dile getirir. Eğer muhalif basının iddiaları doğru ise yapılacak şey

⁴⁰⁹Babanzâde İsmail Hakkı, “Muhît-i Teşri ve Muhît-i Milli”, *Tanin*, 1912.07.21, no: 1398.

Meclis'in feshi yoluna gitmektir. Ancak bu da Kanun-ı Esasi'ye uygun olarak yapılmadığı takdirde meşrutiyete darbe olacaktır.

“Evve'l-emirde şurasını söyleyelim ki hâkimiyet-i milliyenin iktizâsı-şimdiye kadar gerek Meclis'te ve gerek buradaki makalatta defaatle tekrar etmiş olduğumuz vechile-Meclis-i Mebûsân'ı milletle ahenkdâr kılmaktır. Hatta feshin esbâbından, en ma'kulesbâbından biri de hüküm ve kuvveti Meclis'ten alıp millete vermek, son sözü millete verdirmektir. Şu halde kuvve-i teşriye ile kuvve-i milliye arasında bâlâdaki esbâbdan dolayı ahenk mevcut olmadığına dâir serdedilen iddia eğer hakiki ise yapılacak şey sarihdir: Parlamento'nun müntehâb kısmını feshetmektir... Sâniyen yine ahenksizlik ve adem-i muvâneset hakkında serdolunan iddia hakikat olup muktezâ-yı mantıkîsinin sonuna kadar gitmek lazım gelse dahi her halde buna bir tarik-i kanunî ile gitmek zarurîdir. Aksi hal meşrutiyete darbeden başka bir şey olamaz.”

İsmail Hakkı Bey, basında “muhît-i milli” olarak tarif edilen kesimin kendisini bütün milletin yerine koyarak veya onun vekili sıfatıyla hareket ederek taleplerde bulunmaya ne hakkı olduğunu sorgular. Bütün milletin arzusunu tespit için henüz seçmenlerin tercihlerini ortaya koyabildikleri temsili demokrasiden daha iyi bir yöntem bulunamamıştır. Çeşitli suistimâllerin mutlaka soruşturulması şartıyla seçimlerde yeni yapıldığına göre milletin arzusunun Meclis'e ne derece sıhhatli yansıdığını “muhît-i milli” denilen meçhul bir gruba sorgulamak elbette doğru olmayacaktır. Meclis milletin kendisine emanet ettiği meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi'yi korumakla mükelleftir.

“Sâlisen bu muhît-i mahsus-ı millide muhît-i teşri ile vâki olan tezadı bir hakikat farz ve hatta metâlibi de yolunda yapılmış addedersek yalnız o muhît-i mahsus-ı milli bütün millet namına böyle bir metâlibde bulunmak salâhiyetini nereden ahzetmiştir? ... Zamanımızda milletlerin arzusu şudur veya budur demek için yalnız iki yol vardır... Bu iki yolun birincisi müntehiblerin doğrudan doğruya izhâr-ı meram etmeleri, bir mesele hakkında la ve naam cevap vermeleridir ki Meşrutiyet-i Osmaniye hükûmet-i avâmın bu kısm-ı mufarritini kabul etmemiş olduğu gibi hükûmetlerin kısm-ı a'zamı da kabul etmemişlerdir. İkincisi müntehiblerin vekil olarak gönderdikleri mebûsân vasıtasıyla izhâr-ı merâm etmeleridir. Tezâhürât-ı hâzırada ise ne müntehibleri, ne müntehib-i sânileri, ne mebûsları göremiyoruz. Şu halde kim bize millet şunu istedi veya bunu istemedi diye bir hakiki mikyasa gösterebilir? Ama denilecek ki mebûslar lazım geldiği derece vâzih bir sûrette arzu-yu umumîyi gösteremiyorlar, onların bu sıfat-ı temsiliyesinde az çok gıllu gışş vardır. Fakat ne çare daha insanlar milletlerin arzusunu bundan daha güzel izhâr edecek bir ayna keşfedemediler...”

Yazı, Meclis'in Kanun-ı Esasi mucibince feshinin mümkün olmadığı gibi ülkenin yedi ay zarfında iki seçimi kaldıramayacağı uyarısıyla sona ermektedir.

1912'deki ilk feshin -İttihad ve Terakki'nin siyasî pozisyonunu tahkim etme amacına mâtuf olduğu halde- Kanun-ı Esasi'nin fesih için öngördüğü şekil şartlarını dikkate alma konusunda, muhaliflerin talep ettiği fesihle mukayese edildiğinde daha özenli olduğu söylenebilir. Hukukun üstünlüğü ilkesinden vazgeçmekle elde edilecek siyasî zafer bir "Pirus Zaferi" olmaktan öte gidemeyecektir. Ülkenin kısa sürede iki seçimi kaldıramayacağı görüşündeki isabet ise ikinci fesihten sonra ancak 1914 Mayıs'ında yeni Meclis'in açılabilmiş olduğu gerçeğinde görülmektedir.

Ülkenin yeni gündemi çiçeği burnunda Meclis'in fesih talepleri üzerinde yoğunlaşmış görünmektedir. Nitekim Babanzâde "Diktatörlük Muallimleri"⁴¹⁰ başlıklı yazısını da bu konuya hasretmiştir. Montesquieu'nun "Her memleketin layık olduğu şekilde yönetileceği"⁴¹¹ vecizesinden hareketle, yöneticileri istibdâda etraflarında kendilerine kulluk eden menfaatperestlerin teşvik ettiğini dile getirmektedir. Bir farkla ki eski saray bendegân ve dalkavuklarının yerini gazeteler almış görünmektedir.

"Bu hali görünce hâkân-ı sâbıkın esbâb-ı muvaffakiyetini pek güzel izah etmek mümkün olabiliyor. Şu farkla ki hâkân-ı sâbıkı istibdâd ve tahakküme teşvik eden bendegân, saray nüdema ve mukarrebini iken şimdi bu akıl kâhyalığını, bu nev-usûl ukalalığı eden müşevvikler kendilerine efkâr-ı umumiye mümessili süsünü veren bazı gazeteler oluyor. Sahâif-i matbuâtta bir nevi (ultra) partisi zuhûr etti ki manzarasının kısm-ı a'zamı devr-i Hamîdî'yi andıran şimdiki kabineyi bile kâfi görmeyerek adeta muvâzenesini kaybettirecek bir hale getiriyor. Kabinenin bîtaraf görünen bir kaç uzvu, 'Allah'ım beni dostlarımdan zararından sıyanet et, düşmanlarıma gelince onların hakkından ben gelirim', diye yaka silkecek bir hale geliyorlar. Çünkü dost maskesi ile kendilerine darbe-i hükûmet dersleri veren bu mehâfil ve gazeteler onların ayağı altında hakikatte bir uçurum kazmaktan başka bir şey yapmıyorlar."

Babanzâde, bu gazetelerde Meclis'in feshedilmesi için yapılan tekliflerin hiçbirinin Kanun-ı Esasi'ye uygun olmadığını, bu sebeple Meclis-i Mebûsân'ın, yok hükmündeki bu tekliflerle karşısına çıkacak bir hükûmeti tanımaması gerektiğini söylemektedir. Meclis üyelerine yapılacak istifa teklifi de bu meyandaki görüşlerdendir. Kanun-ı Esasi, Meclis'i her türlü baskıdan âzâde tutarken Hükûmet'in istifa teklif ve tehdidi nasıl meşru olabilir? Bir cuntanın baskısıyla Meclis'e bu teklifi yapacak olan Hükûmet kendi meşruiyetini kaybedecektir.

⁴¹⁰Babanzâde İsmail Hakkı, "Diktatörlük Muallimleri", *Tanin*, 1912.07.30, no: 1406.

⁴¹¹Burada İslam kültürünü tevarüs etmiş birinin Hz. Muhammed'in(as) "Nasılsanız öyle yönetilirsiniz." (Bkz. Deylemi, *Müsned*, 3/305, Münavi, *Feyzül Kadir*, 5/62, Acluni, *Keşfü'l Hafâ*, 2/126.) hadis-i şerifine atıf yapması daha çok beklenirdi.

Fesih için öne sürülen bir diğer yöntem de usûlsüz bir şekilde seçildiği iddia edilen bazı milletvekillerinin mebûsluğunun düşürülmesisûretiyle Meclis ve hükûmet arasında bir ihtilâf oluşturmak ve bu ihtilâf bahanesiyle Ayân'ın onayı alınarak Meclis'i feshettirmektir. Ancak Babanzâde burada kesin hükme bağlanmış seçim sonuçlarının yeniden tartışma konusu haline getirilemeyeceği itirazında bulunur. Bu konuda çıkarılacak bir kanun da kanunların geriye doğru işletilemeyeceği evrensel hukuk ilkesine takılacaktır. Halk tarafından seçilmiş bir Meclis'in akıbetini padişah tarafından atanmış bir Meclis'in (Ayân) reyine bırakmak hiçbir meşrutiyet kâidesiyle bağdaşmayacaktır. Bu son cümledeki itiraz aklı olmakla birlikte Kanun-ı Esasi'nin Meclis'in feshini, ayânın muvâfakatine bağlayan hükmü karşısında geçersizdir.

Anayasa'ya göre Meclis'in feshi ancak ihtilâf sebebiyle istifa eden hükûmetin yerine kurulacak yeni kabine ile Meclis arasında aynı konuda yine ihtilâf çıkması halinde mümkündür. Bu durumda Meclis'te çoğunluğu elde edememiş bir hükûmetin kendisi düşmeden Meclis'in feshi gerçekleşmeyecektir. Meclis-i Mebûsân'ın feshi önlemek için ihtilâfbahislerinde geri adım atması da meşrutiyeti korumaya yönelik doğru adımlardır.

“Teklif edilen tariklerin biri de haklarında şikâyet vârid olan mebûsların tahkikatını yaptırmak, netice-i tahkikata nazaran yalnız bunların mebûsiyetini fesheylemektir. Hatta rivayet bu ya -fakat biz bir türlü inanamayız- hükûmet bu kabil münazaalı intihâbâtın Meclis-i Ayân'da tetkiki için bir teklif-i kanunîde bulunacak ve Meclis kabul etmezse bunu sebab-i ihtilâf addederek fesh tarikine gidecekmiş... Bunun evvela emsali nerede görülmüş, sâniyen kazıye-i muhkeme halini alan bir şey bir daha nasıl mevzubahs olabilir?...Sâlisen bu kanun makbûl ve ma'kul olsa dahi nasıl mâkabline teşmil edilecek? Nihayet hangi kâide-i meşrutiyet vardır ki mebûsânın mevcudiyetini Ayân gibi bir Meclis-i siyasinin, yani mâhiyeti hasebiyle ister istemez hevesât ve ihtirasâta tabi bir Meclis'in keyfine münkâd kulsın... Zira Meclis'te geçen sene feshe imkânolduysa bu ekseriyetin feshe muâriz olmamasından ileri gelmiş idi... Şu halde ekseriyeti hâiz olmayan bir hükûmethiçbir vakit ihtilâfı mücib maddeyi kendi sukutunu intac edecek maddeden evvel ruznâmeye idhal edemez ve bundan dolayı da ihtilâfa hiçbir vakit mâruz olamaz.”

Meclis-i Mebûsân'ı kanun yoluyla feshetmek mümkün olmadığına göre geriye kalan tek yol olan cebr ve tehdit tarikinde de ancak Napolyon gibi karizmalar başarılı olabilmıştır. Fakat Meclis-i Mebûsân'ı devirecek kadar şöhreti savaş meydanlarında nasırlaşmış elleriyle kazanan birinin de bulunmadığı vecizesiyle Babanzâde, bir nevi “hodri meydan” diyerek yazısını sonlandırmaktadır.

Mebûsları istifa ettirmek veya kesinleşmiş seçim sonuçlarını iptal ettirerek fesih için ihtilâf gerekçesi oluşturmak gerçekten de tarihi itibarıyla pek körpe olan meşrutiyet filizinin köklerine balta indirmekten başka bir sonuç doğurmamıştır. Ancak İsmail Hakkı Bey'in pek de mümkün görmediği fesih gerçekleşmiş ve demokrasi fidanı yeni bir darbeye daha mâruz kalmıştır.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey; “Feshe Doğru İlk Teşebbüs”⁴¹² başlığını taşıyan yazısında, Hükûmet'in Meclis'i feshetme konusundaki kararlı tavrını şiddetle eleştirmektedir. 7. maddeyi tâdil bahanesiyle yeni bir kriz çıkararak Kabine'ye Meclis'i feshetmeyi başından beri düşünüyorduyorsa bunu hükûmet programına koyması gerektiği tenkidini yöneltir. Hükûmetin böyle bir düşüncesi olsa bile bunu gayrıkânunî yollarla elde etmeye çalışmasını, irâdesinin kendi ellerinde olmadığına delil sayar. Ona göre hükûmetin bazı üyeleri baskı ve tehdit altında kaldıklarından tek çıkar yol olarak Meclis'in feshini görüyorlarsa da diğer bir grup vekil bizzat bu korkuyu besleyerek tehlikeyi büyük göstermeye çalışmakta, adeta Meclis'i feshedebilmek için yine Meclis'ten yardım dilenmektedirler.

“Hükûmet'in Meclis'i fesh için ciddi bir kasdı bulunmuş olsa dahi fesh muamelatına bu sûretle tevessül ve ibtidâr etmez idi. Bu hal-i gayr-ı ma'kul ve gayr-ı kanunî, ihtiyarının mefkûd olduğuna, ellerinin câli veya ciddi, hakiki veya sahte-i heyulâ-engiz ve muzlim veya sarîh ve kat'i taziyat altında titremekte olduğuna delildir. Kabine'nin bazı a'zâsı ihtimal ki cidden ortalıkta bir vehâmet görüyor ve gördükleri taziyat ve tehdidin tesirine tabi olarak Meclis'in feshini -velev ki gayr-ı kanunî olsun-yegâne çare-i selamet addediyorlar. Fakat öteden beri kastedtiğimiz bazı a'zâ muhâtarâtı bilakis daha vâsi miyasta göstermek ve refiklerini vukuâtın bâr-ı azîmi altında tedhiş eylemek planını takib ediyorlar zannı pek çok kimselerde hâsıl olmaktadır. Gerek korkuları ciddi, gerek korkuları musanna ve câli olanlar Meclis'in feshi için adeta Meclis'ten istimdâd edecek bir vaziyette bulunuyorlar... Eğer bütün Kabine'de bitaraflık hususunda aynı tecanüs, aynı hiss-i fedakariyi görse idik şu fesh işinde de kendilerini kemâl-i samimiyetle tenvir eder ve içinde yuvarlandıkları mezleka-i azîmeden kurtarmak için imdad kollarımızı uzatır idik. Ne çare ki bir hata-yı ibtidâî kendilerine bu istikamet ve bu mecra dairesinde bütün bir emniyet ve itimâd ile yardım etmeliğimize meydan veremiyor. Bu hata-yı ibtidâî ise tarafgirlikleriyle müstehir bazı zevâtın Kabine'ye idhâlidir.”

Hükûmet'in tarafsızlık iddiası samimi olsaydı Meclis'in buna rağmen yardımını esirgemeyeceğini ifade eden Babanzâde, hükûmet üyelerinin Sadrazam gibi mutemet kişiler olmadığından bahisle Meclis'in Hükûmet'e yardım cihetine gitmeyeceğini belirtmekte ve

⁴¹²Babanzâde İsmail Hakkı, “Feshe Doğru İlk Teşebbüs”, *Tanin*, 1912.08.01, no: 1408.

Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa'yı daha fazla inisiyatif almaya çağırılmaktadır. Meclis'in; asilerin ve cuntacıların baskısıyla feshi halinde bu gayrimeşru taleplerin ve anarşinin önünün alınamayacağını ve Hükûmet'in yeni talep ve baskılar karşısında direnemeyeceğini ifade etmektedir. Bu tehdidin ancak Kabine ve Meclis-i Mebûsân'ın ittifak etmesiyle önlenebileceği yazının son hükmüdür.

“Ne kadar gizli tutulursa tutulsun bütün âlem anlayacaktır ki Meclis usâtın ve silah-be-dest kimselerin taziyiyle fesh olunmuş. Bu hal bütün memâliki intihâbat için isyana teşvik olacaktır. Meclis-i Mebûsân meşrutiyetin, kanuniyetin, meşruiyetin en son bir seddidir. Bu sed de yıkılınca metâlib-i gayr-ı meşrua, anarşi ve tezebzüb idare-i seyli ortalığı istila edecek ve hüdanegerde memleketi bir tuğyan-ı müdhiş fesad kaplayacaktır. Farz ediniz ki Meclis bazı usâtın talebiyle gayr-ı kanunî olarak feshedilsin. Acaba bu hareket-i gayr-ı kanuniye bile seyl-i metâlib karşısında bir hail teşkil edebilecek midir?... Şimdi Meclis 'infeshi matlab-ı gayr-ı meşruu karşısında izhâr-ı acz eden hükûmet acaba o vakit bir kuvve-i semaviyenin yardımıyla mı bu metâlib-i cedîde-yi gayr-ı meşruayı def edecek?

İşte onun için biz deriz ki Meclis'i -Kanun-ı Esasi hilafında- feshetmek bile hiçbir sûret-i hal değildir. Buhrân-ı hâzır bununla da neticelenmez. Şu halde yine tekrar ederiz ki Kabine şimdiden Millet Meclisi'yle ittihad ederse vesâit-i şedide-i kanun-şikanâneye mahâl kalmaksızın pek çok emniyet subabları bulunabilir. Bunun için de her şeyden evvel hasmâne vaziyetleri terk etmek, bütün manasıyla bîtaraf kalmak lazımdır.”

Sadrazamı istisna ederek hükûmetin diğer üyelerinden bir kısmını tarafgirlikte itham etmek, Babanzâde'nin satırlarında İttihadçuların Hükûmet ile bir uzlaşma arayışının ürünü olmalıdır. Ancak bu çaba maksadına ulaşamamış ve fesih gerçekleşmiştir. İktidar Babiâli Baskını'na kadar muhaliflerin elinde kalmaya devam etmiş, uzlaşma kültürünün oluşması için ise daha alınacak çok mesafe olduğu görülmüştür.

İsmail Hakkı Bey aynı konuya devam ederek, “Fesh-i Gayrimeşru”⁴¹³ adlı yazısında Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin Meclis'i feshetme çabalarının hukuksuzluğunu güçlü bir şekilde savunur. Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinde Meclis'in feshi için gerekli adımlar şöyle sıralanmıştır: 1) Kabine ve Meclis arasında bir konuda ihtilâf çıkacak, 2) Kabine görüşünde ısrar edecek, 3) Sonra Meb'ûsân mükerreren reddedecek, 4) Kabine Meclis'in görüşünü kabul etmezse istifa edecek, 5) Yeni kabine kurulacak 6) Yeni kabine selefinin görüşünde ısrar edecek 7) Meclis-i Mebûsânesbâb-ı mûcibe beyan ederek yeniden reddedecek 8) Padişah 7. madde mucibince Ayân Meclisi'nin de muvâfakatini alarak Meclis-i Mebûsân'ı feshedecek.

⁴¹³Babanzâde İsmail Hakkı, “Fesh-i Gayrimeşru”, *Tanin*, 1912.08.03, no: 1410.

Bu sekiz aşamanın ardından üç ay içinde yapılacak seçimlerle belirlenen yeni Meclis, selefinin görüşünde ısrar ederse Meclis-i Mebûsân'ın görüşü geçerlilik kazanacaktır.

Babanzâde, feshin gayesinin ihtilâf edilen bir konuda bir “mahkeme-i kübra” makâmındaki milletin oyuna müracaat ederek konuyu çözüme kavuşturmak olduğunu ifade ettikten sonra haklı olarak bu mahkemenin verdiği hükmün ilâm edilmesine neden engel olduğunu sormaktadır. Ayrıca sene başındaki ilk fesih sürecini doğuran ihtilâfın Meclis'in görüşü doğrultusunda Ayân Meclisi ve padişahın tasdikinden geçmesi sürecinin tamamlanmadığını, bu durumda aynı konuda yeniden fesih cihetine gitmenin hem Kanun-ı Esasi'yi çiğnemek hem de milletle dalga geçmek olduğunu dile getirir.

“Fesihden maksad nedir? Mesâil-i mahsusa ve muayyene için milletin ârasına müracaat değil mi? Zât-ı hazret-i mülûkâne Hey'et-i Vükelâ ile Meclis arasında zuhûr eden bir ihtilâf için millete müracaat etmiyor mu? Bu sûretle millet bir mahkeme-i kübra halini almış olmuyor mu? O halde bu nasıl mahkemedir ki bir hüküm veriyor, fakat sonra hükmün ilâma rabtedilmesine meydan bile verilmiyor.

Millet hükmünü verdi. 35. madde hakkında fikrini izhâr etti. Şimdi bu fikir bir şekli kanuniyet iktisâb etmek, yukarıki teşbihimize göre söylersek ilâm haline konmak lazım geliyor. Bu muamele yapıldı mı? Hayır. Zira bu muameleyi yapılmış farz etmek için Meclis-i Mebûsân tarafından vâki olan tâdilâtın Ayân'ca da kabul ve tasdik-i hazret-i mülûkâneye iktiran etmesi şarttır.

Şu tafsilat daha evvelki fesih muamelesinin hitam bulmamış olduğunu gösteriyor. Bir feshin neticesine intizar etmeden diğer feshe gitmek, mahkeme-i milletin hükmünü beklemeden o mahkemeye tekrar müracaat ederek Kanun-ı Esasi'yi çiğnemek manasını ifade ettikten maada açıktan açığa milleti tezyif ve istihkârdır. Herhangi bir mahkeme bu şekilde kendisine müracaat edenleri huzurundan kovar, o halde mahkeme-i millet kendisiyle bu sûretle istihzâ edilmesine nasıl razı olur?”

Hakk-ı feshin aynı meselede bir hükme bağlandıktan sonra tekrar tekrar kullanılması halinde millete ait hiçbir kararın kesin hüküm haline gelemeyeceği, artık bu 7. maddenin tâdili dolayısıyla teşebbüs edilen feshin Meclis'i değil bizzat milleti fesih manasına geleceği uyarısını yapar.

“Yine Kanun-ı Esasi'mizle müeyyed olan ahkâm-ı katiyye-i meşrutiyettendir ki hakk-ı fesih bir mesele için bir kere istimâl ile sâkit olur. Zuhûr eden herhangi bir ihtilâf hakkında milletin istişare edilir ve reyine müracaat vâki olur. Fakat bu bir defa yapılıyor ve millet aynı mesele hakkında yalnız bir defa reyini verir. Bu tarika müracaat ile hüküm istihsâl eden davacı bir kere müracaat etmesiyle hakkını ıskat eder. Aksi hal aynı mesele hakkında milletin hiçbir kararının kazıyye-i muhkeme halini iktisâb etmemesine müncer olur. Muamelât-ı âdiye-i nasda bile teşevvüşü mûcib olmamak için kazıyye-i muhkeme

esası kabul edildiği halde bütün bir milletin hayatına taalluk eden mesâil-i muazzama-i siyasiyede teşevvüât-ı âtiye kapısını kapamak için kazıyye-i muhkeme kâidesini kabul etmemek mutasavver olur mu?

Elhâsıl görülyor ki aklen muhâkeme edilirse netice bu, kavâid ve muamelât-ı meşrutiyet tetkik edilirse netice yine bu, ale'l-husus Kanun-ı Esasi'mizdeki sarâhat tetkik edilirse netice yine budur. Yani Kanun-ı Esasi'ye ve meşrutiyete bir darbe vurulduğudur.”

Babanzâde, fesih çabasının hukuken geçersizliğini böylece ortaya koyduktan sonra hemen ertesi gün “İkrah Zımında Fesih”⁴¹⁴ adlı yazısında baskı altında gerçekleşecek bir feshin yok hükmünde olacağı değerlendirmesini yapmaktadır. Baskı ve zorlama ile yapılan sözleşmelerin geçerliliği olmaması gibi Anayasa'nın 7. maddesinin tâdili hakkında Hükûmet'e yönelik baskı da bahsi geçen değişikliği yok hükmüne getirmektedir. Bu konuda özellikle Arnavutluk hadiseleri sebebiyle korkutularak yönlendirilmeye çalışılan bakanların, hafifletici sebebe sahip olsalar da mâzur görülemeyeceklerini, istifa ederek kendilerini bu yanlışta düşmekten kurtarabileceklerini beyan etmektedir.

“... İkrâh tahtında vücuda getirilen herhangi bir akd ve mukavele bâtıldır. Bu kâide-i umumiyyeden kanunun istisnası mümkün değildir. Biz ise hükûmet-i hazırayı böyle bir ikrâh ve tehdid altında addediyoruz. Binâenaleyh 7. maddenin tâdili hakkındaki teklifi tehdid ve cebr altında bulunan şeylerin hükmüne tabidir, yani butlan üzerine müstenid bir bâtıldır. Hükûmet'i teşkil eden zevâtın bir kısmı bu teklifte bulunmakla hakikaten meslubü'l ihtiyardır... Her taraftan kendilerine ahvâl o kadar karanlık gösteriliyor, Arnavutluk vukuâtı o derece mahûf ve taziyik-âmiz bir şekle vaz' olunuyor ki korkmamaları, tevahhuş etmemeleri mümkün değildir. İşte bu tevahhuşa tabi olarak 'Aman! Ne olursa olsun şu Meclis fesholunsun. Hatta icabında Kanun-ı Esasi'yi bile mel'abe haline koyalım, tehlike karşısında Kanun-ı Esasi'ye bile bakılmaz.' diyorlar. Bunların samimi olarak korkmaları, mükrehen Kanun-ı Esasi'ye muhalif hareket etmeleri kendileri için esbâb-ı muhaffife teşkil edebilirse de mazeret teşkil edemez. Kanun-ı Esasi'yi ayakaltına almakla müsellağ usât ve bir hizb-i zâbitânın metâlibi altında sıkışmak arasında muhayyer kalan bir zat için istifa zarurîdir. Meğerki istifa etmemek için de ikrâhvâki ola...”

⁴¹⁴ Babanzâde İsmail Hakkı, “İkrah Zımında Fesih”, *Tanin*, 1912.08.04, No: 1411. Ali Birinci'nin 1412 numaralı *Tanin*'deki “Son Darbe” başlıklı yazıya binâen ilki İttihadçılar ikincisi muhalifler eliyle gerçekleşen feshe yaklaşım açısından çifte standart tespiti haksızdır. Zira ilk fesih en azından şekil şartları açısından Kanun-ı Esasi'ye uygundur. İkincisi ise değildir. Ayrıca Babanzâde İsmail'e göre muhaliflerin suizan isnad ettiği konu seçimlerin yapılmayacağı ve Meclis-i Meb'ûsân'ın İttihadçılar tarafından kapatılacağı iddiasıdır. Nitekim seçimlerin yapılarak Meclis-i Meb'ûsân'ın açılması onu haklı çıkarmıştır. (Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 119.)

Bu izahtan sonra, Babanzâdeasında Kanun-ı Esasi'yi çiğneyecek derecede korkunç bir durumla karşı karşıya bulunulmadığını, ordunun büyük bir kısmının hükûmete bağlı olduğunu hükûmetin bu orduyu kullanmayarak asiler karşısında kendi kendilerini ikrâh altına düşürdüklerini ifade etmektedir. Ardından feshin butlanını yakın tarihten örneklerle izaha girişir: 31 Mart'ta cebir ve şiddet nedeniyle görevlerinden istifa eden Meclis Başkanı ve Kabine reisi (Hüseyin Hilmi Paşa) isyanın bastırıldığı 11 Nisan'ı müteâkip görevlerine geri dönmüşlerdi. Hüseyin Hilmi Paşa o gün dūçâr olduğu baskıya bugün kendisi alet olarak icbar ortadan kalktığına ihtiyaç duyacağı itibârı yine kendisi tüketmektedir.

“Bu sözleri bilhassa Hüseyin Hilmi Paşa hazretlerinin nazar-ı ibretine vaz' eder ve hafızalarına müracaat eylemelerini tavsiye eyeriz. Eğer Hüseyin Hilmi Paşa hazretleri kanunî bir bahane ile Meclis'i feshederlerse 31 Mart'taki istifa-yı mükrehleri gibi olacaktır. Millet bu feshi tanımayacak, Meclis-i sâbıkı meşru addetmekte ber-devam olacak ve şayet hakiki bir ikrâh ve ciddi bir mâni varsa o ikrâh ve o mâni zâil olur olmaz Meclis yine makâm-ı muallâsına avdet edecektir. Fakat bu defa Hüseyin Hilmi Paşa'nın mevkii eskisinin tamamen makûsu olacaktır.”

İsmail Hakkı, gayrimeşru feshin neticelerini ise şöyle sıralamaktadır: Öncelikle Mebûslar hapis, sürgün veya katledilmedikçe içtimalarına devam ederler. İkinci olarak hükûmetin yapacağı geçici kanunlar bile yok hükmündedir. Üçüncüsü halk vergi vermez ve seçimleri yaptırtmaz.

Türk demokrasisinin henüz kazanamadığı bir erdem olan istifa müessesesinin onuruna işaret etmesi bu yazının en bahse şâyân kısmıdır. Askerî vesayet karşısındaki kırılma da seçilmişlerin itibârını azaltan bir başka durum olarak resmedilmektedir.

Bütün çabalara rağmen Ayân Meclisi Anayasa'yı tefsir etmiş ve 4 Ağustos'ta Meclis yeniden feshedilmiştir. 5 Ağustos'ta kaleme aldığı “Son Darbe”⁴¹⁵ başlıklı yazıda Babanzâde'nin “Meşrutiyet'e vurulan bu kaba tekme” itirazı bir isyan çılgınlığına dönüşür. Ordu asilere karşı Meşrutiyet'e bağlılığını bildirdiği halde Hükümet bu hakikati tağyir ederek adeta sadece mûti vatandaşlarına gücünün yettiğini göstermiştir.

“... Kim ne derse desin Meclis-i Ayân'dan dün adeta cebr ve ikrâh ile koparılan karar garib-i Meşrutiyet'e bir darbe değil -çünkü artık bu kelimeyi hafif buluyoruz- Meşrutiyet'in, Kanun-ı Esasi'nin kemiklerini kırarak derecede kaba bir tekmedir...Bütün ordular, bütün kıtalar asilerin te'dibi, ordunun şan ve şerefının muhâfazası taraftarı olduklarını ve meşru bir hükümetten gelen her emre mûti bulduklarını beyan ve bunu

⁴¹⁵Babanzâde İsmail Hakkı, “Son Darbe”, *Tanin*, 1912.08.05, no: 1412.

her gün ilan ettikleri halde kısm-ı mahsûsumuzda münderic mâlumat ve istitlaata göre hükümet usâta karşı bir ferdin bile sevki mümkün olmadığını ifhâm suretiyle vukuâtı tağyir eylemiştir. Hem bu nasıl hükümettir ki kanunu tatbik edeceğim diye her gün tefahurâta bulunur iken kanunu asilerin hiçbir nevine karşı tatbik edemiyor? Kanunun şiddeti yalnız erbab-ı namus ve iaate mi münhasır olacak?”

Ona göre, Kanun-ı Esasi'nin 35., 69. ve 73. maddelerinde Meclis'in müddet-i ömrüne dâirsarâhat apaçık iken Padişah'ı dahi Anayasa'ya ettiği yeminini çiğnetecek duruma düşürüp tefsir cihetine gidilmiştir. 73. ve 75. maddeler münhal mebûslukların istisnaî durumunu düzenleyen hükümler içermektedir. Yeni Meclis'in buna teşbihen bir önceki Meclis'in kalan ömrünü tamamlayacağı tefsiri doğru olsaydı bu yeni Meclis'in ömrünün 10 gün olacağı anlamına gelirdi ki hiçbir ülke bu kadar kısa süren bir seçim aralığını kaldıramaz idi.

Üstelik Hükûmet, 7. maddenin tâdiline dâir verdiği teklifte Meclisce önerilen 35. ve 43. maddelerdeki tâdilât teklifini onaylamaktadır. 43. madde ise yeni Meclis'in 4 sene ömrüne, 2 ay da fesih sebebiyle ekleneceği hükmünü içermektedir. Bu kadar kısa zamanda tam tersi görüşü savunur hale gelmek milletle alay etmektir.

“İşte bu yedinci madde hakkında gönderdiği esbâb-ı mucibe layihasında sâbık kabinenin tâdilât teklifinden bahsederken şu sözleri söylüyor: ‘Otuzbeşinci ve kırküçüncü maddelere müteallik teklif üzerine Meclis-i Âlilerince icra edilen tâdilâtı biz de kabul ederiz.’ ... bakalım hükûmetin şu daha Çarşamba günü kabul ettiği 43. madde-i muaddelede ne deniliyor; Meclis-i Mebûsân'da kabul edilip Meclis-i Ayan'a sevk edilen bu maddenin ibâresi şudur:

‘Meclis-i Umumî'nin iki hey'eti beher sene Teşrin-i Sani ibtidasında ve te'cil vuku bulmuş ise müddet-i te'ciliyenin inkızâsında bilâ-davet ictima eder ve bâ-irâde-i seniyye küşâd edilir. Müddet-i ictima altı aydır ve bu müddet hitamında Meclis yine bâ-irâde-i seniyye kapanır. Bu hey'etlerden biri diğerinin bulunmadığı zamanlarda mün'akit olamaz. Meclis-i Mebûsân feshedildiği halde dört ay sonra ictima edecek olan hey'et-i cedidenin ictimaı bir ictima-ı fevkalâde hükmünde olup müddeti iki aydır ve kâbil-i temdid olup tecile tâbi değildir ve altmışdokuzuncu maddede muharrer olan dört seneden ibâret müddet-i memuriyeti Teşrin-i Sani ibtidasında başlar.’

Yani hükûmet Çarşamba günü fesihten sonraki Meclis-i Mebûsân'ın dört sene ve bir de lâakal fevkalâde olarak iki ay müddeti olduğunu beyan ettiği halde Pazar günü Meclis-i Ayan'a fesihten sonraki Meclis-i Mebûsân'ın müddeti Meclis-i Sâbıkın bakıyye-i müddetidir diyor. Bu televvüne, bu tenâkuza şaşkınlık denmez de ne denir? Sonra bu şaşkınlıklara, bu tenâkuzlara rağmen hala Kanun-ı Essasi'yi çiğnemeyiz iddiasında bulunmak milletle, Kanun-ı Esasi ile, efkâr-ı umumiyeye ile elhâsıl hak ve hakikat namına her ne mevcut ise her şeyle istihzâdan ve bütün bu mealiyâtu tezyiften başka bir şey değildir.”

35. maddede Meclis ve Hükûmet arasındaki ihtilâfın çözümünedâir olan ibârenin Meclis'in sadece bu ihtilâf için toplanacağı şeklinde yorumlanması da Kanun-ı Esasi'deki apaçıklığı hiçe saymak ve adeta Anayasa'ya yeni bir madde eklemektir. Üstelik bunun için Anayasa'nın öngördüğü nitelikli çoğunluk aranmamış basit çoğunlukla yetinilmiştir.

“... Tefsir bir ihtilâf neticesinde olur. İhtilâf nerede? Tefsir müphem şeylerde olur. Müphemiyet nerede? Tefsir müceddeden kanun mâhiyetini hâiz olamaz. Ayan'ın dün yaptığı şey ise Kanun-ı Esasi'ye bir madde-i kanunîye vaz'ından başka bir şey ifade eder mi? Kanun-ı Esasi sülûsân ekseriyetle tâdil olunduğu halde Kanun-ı Esasi'ye müteallik tefsir nasıl ekseriyet-i âdiye ile icra edilir?...”

Eğer Ayan kendisinde tefsir tarihiyle bu kadar vâsi bir salâhiyet görüyorsa günün birinde Meclis-i Mebûsân'dan maksat Şûrâ-yı Devlet'tir, diyebilir. Böyle bir tehdide karşı milletin elindeki teminat nedir? Elhâsıl dünkü tefsir ile Meşrutiyet'in mezarı kazıldı. Bu da pek tabii idi. Devr-i İstibdad korkunç ve kerih çehresi ile dirilmekte iken Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi için kara topraklar altında gömülmeğe başka ne çare kalır?”

Bütün bu izahların ardından Babanzâde, yazısını “istibdâd”ın hortlatıldığı hükmüyle sonlandırır.

Babanzâde bu feshinhukukî değil ülkenin selameti gerekçesiyle yapılmış siyasî bir tefsir olduğunu iddia ederek aksi halde neden gizli oturum yapıldığını “Ne Yapılsa Tevil Gayrımümkün”⁴¹⁶ başlıklı yazısında Hüseyin Hilmi Paşa'ya sorar. Kendisi ülke için Kanun-ı Esasi'den başka bir selamet yolu olduğu fikrini reddeder. İhtiyaç varsa hukukî düzenleme cihetine gidilmesinin bu siyasî tefsirden daha meşru olacağını belirtir. Ardından ordu ve halkın ezici çoğunluğunun böyle bir tefsire ihtiyaç bırakmayacak şekilde devlete bağlı olduğunu, üstelik baskı karşısında boyun eğmek sûretiyle elde edilen sonucun umulan sükûneti temin etmeyeceğini, bu sonucun isyancılar için sadece bir başlangıç olduğunu dile getirmektedir. Asilerin elde ettiği başarının örnek teşkil edeceği nedeniyle Meclis'in feshini siyaseten dahi yanlış bulur.

“Bununla beraber biz siyaseten tefsiri, yani (Coup d'Etat)yı dahi cây-ı teemmül bulur idik. Eğer hakikaten Coup d'Etat dedikleri şeyle memleketin selameti temin edilmek kat'i bir hakikat olsa idi... Evvel-emirde hiçbir vakit biz Kanun-ı Esasi haricinde selamet mevcud olduğunu teslim edemeyiz. Eğer böyle ise bu millet meşrutiyete layık değildir deyip Kanun-ı Esasi kitabını rafa koymalıdır. Şimdiki Kanun-ı Esasi kâfi değildir deniliyorsa bunun da çaresi vardır. Evvela, Kanun-ı Esasi tâdil olunmak, ihtiyacât-ı memlekete muvâfık bir hale vaz' edilmek icab ederdi. Yoksa rast gele bir hüküm ile

⁴¹⁶Babanzâde İsmail Hakkı, “Ne Yapılsa Tevil Gayrımümkün”, *Tanin*, 1912.08.07, no: 1414.

memleketin menâfi ve mukadderâtı tehlikeye konamaz. Sâniyen, hakikaten Kanun-ı Esasi'yi ayakaltına alacak derecede bir tehlike mevcut değildir. Bilakis ordunun kısm-ı cesimi, bütün taşranın kitle-i uzması usâta karşı vazifelerini ifâya kemâl-i metânetle azmetmiş, emir bekliyorlardı. Sâlisen; fesih, sedd, ilga, Kanun-ı Esasi'yi ibtal -elhâsıl her ne manada alırsanız alın- şeklinde vâki olan bu muamele neticesinde sükûn hâsıl olacak, isyan teskin edilecek, intihâbât hakikaten bütün nazariyatçıların arzu ettiği gâye dairesinde samimiyetle vukua gelecek ise yine esbâb-ı muhaffife buluruz. Fakat maa't-teessüf böyle de belli değil... Çünkü Meclis'in fesh veya ilgası metâlib-i usâtin münteha-ya hududunu değil, mukaddimesini teşkil ediyor."

Ayân tarafından gerçekleştirilen feshin Meb'ûsân'dan Ayân'a gönderilmiş ama henüz kanunlaşmamış olan 43. maddenin tefsirine dayandırılmasını ise bir hukuk garâbeti olarak resmeder. Üstelik o maddede dahi Meclis'in süresi 4 yıl 2 ay olarak tespit edildiği ayânca teşkil edilen encümen tarafından tasdik edilmişken birkaç gün zarfında fikir değiştirilmesi bu garâbeti beslemiştir.

35. maddenin son bölümünde yer alan "feshi müteâkip kurulan yeni Meclis'in eski Meclis'in görüşünde ısrar etmesi halinde Meclis-Kabine ihtilâfında son sözün Meclis'inki olacağı" hükmünden yeni Meclis'in sadece ihtilâf konusu olan madde için toplanıp aldığı kararın ardından dağılacağı yorumunu çıkarmak,garâbeti vahamet boyutuna taşımıştır. Ayân'ın bu yorumu doğru olsaydı bu süreçte Meb'ûsân Meclisi'den gelen diğer kanunları görüşmemesi gerekirdi. Nezaretlerin bütçesini bile tasdik etmesi bu görüşte olmadığına göstergesidir.

"Şimdi 35. maddenin 'fakat Hey'et-i Cedîde-i Meb'ûsân evvelki hey'etin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Mebûsân'ın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır.'dan ibâret olan fıkra-i âhiresinden çıkarılan hükmü tetkik edelim: Bu fıkroda yalnız mûcib-i ihtilâf olan madde için gelinip rey ve karar verildikten sonra gidilmek lazım geleceğini mübin hangi cümle ve ibâre var?... Böyle bir şey tasavvur edebilmek için şimdiki Meclis-i Mebûsân'ı Meclis-i Kanun-ı Esasi (Assablêe Constituante) addetmek lazım gelir. Kanun-ı Esasi'mizin hiçbir yerinde bir Meclis-i Kanun-ı Esasi teşkiline dâirsarâhat yoktur. Hatta aksi mevcuttur, hatta aksi bi'l-fiil yapılmıştır. Kanun-ı Esasi'mizi tasdik eden Meclis-i Mebûsântâdilâtını icra eder etmez Ayân'ın kararını, makâm-ı padişahînin tasdikini beklemeden dağılmadı ve dağılamazdı. Binâenaleyh nasıl olur da bu Meclis, Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesi hakkında reyini verir vermez hükmünü vermiş diye dağılmaya şâyân addolunsun?"

Sâniyen, eğer Meclis-i Mebûsân'ın vazifesi bundan ibâret olsa ve Meclis-i Ayân'ın da nokta-i nazarı bu merkezde bulunsa idi Ayân daha evvel Meclis-i Mebûsân'dan giden kanunları tetkik bile etmez idi. O vakit Meclis-i Mebûsân'dan gelen kanunlar fuzûliolacak

ve Meclis-i Ayân Kanun-ı Esaasi'nin 64. maddesi mucibince bunları reddedecek idi. Hatta dahası var. Meclis-i Ayân Meclis-i Mebûsân'dan giden bazı nezaretlerin bütçesini tasdik eyledi. Eğer Meb'ûsân yalnız muhtelifün-fih mesele hakkında hüküm vermek için gelse idi bütçeleri de Ayân müzâkere ve tasdik etmemek lazım gelirdi.”

Son sözün yeni Meclis'e ait olması ona bir “hakemlik” sıfatı vermekle birlikte rolünün bundan ibâret olduğunu iddia etmek Kanun-ı Esasi'de reddedilen sınırlı vekâlete örnek teşkil eder. Babanzâde, Ayân Meclisi'nin yaptığı tefsirin padişah tarafından onaylanmasının da kendi yorumunu iptal etmeyeceğini Meclis'in açılışındaki nutk-ı hümayundan örneklerle delillendirir. Orada da Padişah feshi müteâkip oluşan yeni Meclis'ten, diğer kanunların da süratle ele alınmasının ve bütçenin bir an evvel kabulünün beklendiğini ifade etmektedir. Bu ifadeler Meclis'in belli bir konu için toplanacak bir Meclis olmadığını göstermektedir. Yeni Meclis'in eski Meclis'in tamamlayıcısı olduğu kabul edilse dahi 31 Temmuz'da kapanması gerekirken 23 Temmuz'da kapatılması bir başka yanıştır. Üstelik sona eren şey Meclis'in vücudu değil müzâkereleridir. Yazı bütün bu mütalaaların hükûmeti ikna etmek için değil tarihe not düşmek maksadına mâtuf olduğu beyanıyla sona ermektedir.

Hukuk bir devletin başlıca var oluş gerekçesidir. Onda ortaya çıkacak arıza kademe kademe bütün kurumları aşındıracağı gibi devletin varlık gerekçesini de ortadan kaldıracaktır. Nitekim Babanzâde bir önceki yazısının son bölümünde gayrimeşru bir fesih karşısında insanların vergi vermek ve seçimlere katılmaktan içtinab edeceklerini dile getirirken bu neticeye de işaret etmiştir. 28 Şubat sürecinde yaşanan “367 Krizi”ne benzetebileceğimiz güç karşısında boyun eğen bu tarz siyasî tefsirler Türk demokrasi tarihinin engebelerine işaret etmektedir.

3.10. GÜÇLER DENGESİ

Demokrasiyi diğer yönetim modellerinden ayıran temel özelliklerinden biri de devletin otoriterleşmesini önlemek amacıyla yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirinden bağımsız ve birbirini denetler bir vaziyette konumlandırılmış olmasıdır. Babanzâde İsmail Hakkı, “Ahâli ve Memurîn”⁴¹⁷ adlı yazısında bu bağlamda yürütme organının konumunu ele alır. O, beşeriyetin tekâmül yolculuğunda elde ettiği kazanımların zaman zaman suistimâle uğramasına rağmen ilerleyişini sürdüreceği konusunda oldukça iyimserdir.

“Beşeriyetin ara sıra dûcâr olduğu tekallüsât-ı asabiyeden başka bir şey olmayan ihtilaller, inkulâplar, buhrâni devirler esnasında maa't-teessüf hürriyet namına pek çok

⁴¹⁷Babanzâde İsmail Hakkı, “Ahâli ve Memurîn”, *Tanin*, 1908.08.14, no: 27.

harekât-ı müstebîde görülüyor. Mâmâfih beşeriyet dâima mâziden âtiye, tedenniden tekâmüle doğru rehrev-i terakki olduğundan ara sıra görülen tevakkuf sekteleri, ric'at emareleri hey'et-i umumiyenin yine bir tevażün ve aheng-i tam ile ilerlemesine mâni olmuyor. Fransa İhtilal-i Kebir'i esnasında pek çok feci haksızlıklar oldu; pek çok mâsum kelleler bîrahm cellâtlar eline geçti. Fakat nihayet yine bütün Avrupa adeta bir tazbale-i(?) teşvikbahş gibi seri hatvelerle ilerledi, ilerledi ve işte şimdi gördüğümüz derece-i aliye-yi medeniyete vâsıl oldu.”

Babanzâde, Osmanlı ülkesinde hürriyetin henüz bu derece suistimâliyle karşılaşılmamış olmasıyla teselli bulmakla birlikte taşrada özellikle halk ve memurlar arasında yaşanan sıkıntıları makalesine mevzu yapar. “Hâkimiyet-i milliye”nin kayıttan âzâde olmak anlamına gelmediğini ifade ettikten sonra “taksim-i kuvvâ” bahsine girer.

“Umûr-ı siyasiyenin elifbâsı makâmında olan bir şey vardır ki o da taksim-i âmâldir. Kuvvâ-yı devletin kuvve-i teşriiye, kuvve-i adliye, kuvve-i icrâiye namlarıyla üçe inkisâmı da bundandır. Bu taksim-i kuvvâ ile beraber tefviz-i umûr ciheti kalır. Yüzbinlerce, milyonlarca kafalardan ses çıkınca bir iş yapılamayacağı ta Hazreti Âdem zamanından beri mâlum olduğundan cemiyet denilen şey teşekkül etmiş, hükümet denilen müessese meydana gelmiştir. Hükümet, kuvveti milletten tefevvüz ve kabul eder... Hükümetin âlât-ı icrâiyesi, vesâiti, eşkâl-i hariciyesi memur denilen kısım-ı halktır. Memurlar ahâliyi kendilerine zahir bulmazlarsa nasıl iş görebilirler? Vâkıâ memurlar da insandrlar ve bu sıfatla hareketleri hata olur ve hatta devr-i sâbıkta görüldüğü vecihle ihanetkârâne ve caniyâne olabilir. Fakat kanun-ı hürriyet câri olan bir memlekette cinayet ve kaza hatta mertebe-i tevâtüre vâsıl olan âdi bir şahıs hakkında bile hiçbir ferd-i millet kendi kendine fîlen tedâbir ittihâz edemez.”

İcra/yürütme yetkisini ve sorumluluğunu omuzlamış olan hükümet, icraatını memurlar eliyle gerçekleştirir. Bu memurlar da insan olmaları hasebiyle hatalar yapabilirler. Ancak bu hataları tespit ve gerekli cezaları uygulamak bireylere değil; gerekli tahkikat, takibat ve muhâkemâtı yapma yetkisini hâiz olan yargı organlarına aittir. Güçler ayrılığı kâidesince memurların azl ve nasbı yetkisi hükümetin uhdesindedir. Halk kendilerinden şikâyetlerinde haklı olsalar dahi hukuk içerisinde kalarak yetkili mercilere müracaatla seslerini duyurma yoluna gitmelidir.

İsmail Hakkı Bey, özellikle taşrada İttihad ve Terakki Cemiyeti adına hareket ettiğini iddia eden bazı kişilerin memurlara karşı hükümetin otoritesini sarsıcı teşebbüslerini, Cemiyetin asla kabul edemeyeceği bir bühtan olarak tanımlar. Mevcut kabinelere desteğini esirgemeyen İttihad ve Terakki'nin onun icra organlarına karşı vaziyet almayacağı açıktır. Taşrada yaygın cehalet nedeniyle umûr-ı hükûmete yönelik nasihat yollu muameleleri bile

devlet otoritesinde zaafa yol açacağı endişesiyle sakıncalı bulur. Bu sebeple milletin şerefini temsil eden hükûmetin şerefının korunmasının önemini vurgulayarak yazısını sonlandırır.

İttihat ve Terakki'nin, Trablusgarp valisi Recep Paşa'nın Harbiye Nâzırı yapılmasında ısrar etmesi nedeniyle Said Paşa'nın istifası, Kamil Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa hükûmetlerinin adem-i itimâdla düşürülmesi, Said Paşa'nın II. Meşrutiyet sonrası ikinci sadâretinde Meclis'ten aldığı itimâd oyuna rağmen istifası gibi örnekler düşünüldüğünde, Babanzâde'nin hükûmetlere dışarıdan destek vermekle yetindiklerini, icraatlarına müdâhale etmediklerini iddia etmesi inandırıcılığını kaybetmektedir.

Taşrada nasihat yollu uyarıların bile devlet otoritesine zarar vereceği yorumunun, iktidara ortak istemeyen bir hâlet-i ruhiyenin eseri değilse, tedricilik kâidesine iman etmiş samimi bir demokratın aşırı ihtiyatlı bir yaklaşımı olduğu söylenebilir.

Güçler dengesi bahsi evveliyetle yasama ve yürütme organları arasında mevzubahistir. Babanzâde, “Vükelânın Parlamento Karşısında Mesûliyeti”⁴¹⁸ adlı yazısında yasama organının yürütmeyi denetleme mekanizmalarından biri olan istizâh ve buna mukâbil yürütmenin tehir-i cevap hakkı bağlamında bu dengeyi ele almaktadır.

Kanun-ı Esasi'nin 35. ve 38. maddeleri hükûmet ve Meclis arasındaki ilişkileri belirlemektedir.⁴¹⁹ 35. madde ilk halinde, bir kanun lâyihasının kabulünde hükûmetin ısrar, Meclis'inde reddetmesi halinde kabinenin yenilenmesi veya Meclis'infeshi hakkını padişaha tanımaktadır. 38. madde ise Meclis'inekseriyetle bir vekilden istizâhta bulunursa ilgili bakanın ya bizzat veya maiyyetindeki memurlardan biri aracılığıyla Meclis'e cevap vermek zorunda olduğunu veya sorumluluğunu üzerine alarak mâkul bir süre cevabı erteleme hakkına sahip olduğunu belirtmektedir.

Babanzâde, Parlamento'daki görüşmeler sadece kanun maddelerine dâir olmadığından, bu hükmün hükûmet politikalarının görüşülmesine de teşmil edilebileceği yorumunu çıkarır. Ancak 38. maddeyi bu konuda daha sarîh bulur. 38. maddede vekilin tehir hakkının müphem

⁴¹⁸Babanzâde İsmail Hakkı, “Vükelânın Parlamento Karşısında Mesûliyeti”, *Tanin*, 1908.12.23, no: 143.

⁴¹⁹35. madde: “Vükelâ ile Hey'et-i Meb'ûsân arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunup da meb'ûsân ekseriyet-i âra ile ve tafsilen esbâb-ı mûcibe beyanıyla katiyen ve mükerreren reddettiği halde vükelânın tebdili veyahut müceddeden müddet-i kanuniyesinde intihâb olunmak üzere Hey'et-i Meb'ûsân'ın feshi münhasıran yed-i iktidar-ı hazret-i padişahîdedir.”

38. madde: “İstizâh-ı madde için vükelâdan birinin huzuruna Meclis-i Meb'ûsân'da ekseriyetle karar verilerek davet olunmakta ya bizzat bulunarak veyahut maiyyetindeki rüesa-yı memurînden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek veyahut lüzum görür ise mesûliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek salâhiyetini hâiz olacaktır.”

bırakılmış olması bir hukukî boşluk doğurmuş olmakla birlikte tehir ifadesinin cevaptan ilânihaye kaçınılamayacağını gösterdiği görüşündedir. Bu sürenin en uzun kullanımında bile diğer bir içtima devresine sarkamayacağını ifade eder. Ayrıca cevap da ikna edici olmalıdır. Ancak cevap verilmez, verilse bile ikna edici olmazsa ne olacağı sorusu da cevaplanmaya muhtaçtır.

“Bu tahyir ve bu müphemiyet ile beraber iki nokta pek sarîh olarak meydana çıkıyor. Biri mebûslarda hakk-ı isticvâbın vücudu diğeri cevabın tehiridir. Tehir bir daha kâle alınmamak üzere tâlik manasını ifade etmeyeceğinden mesûliyeti deruhte olunarak verilmeyen cevap nihayet beheme-hâl verilecek manası istihrac edilmek icap eder. Tehir-i cevap salâhiyetine kimsenin bir itiraza hakkı olamaz. Zira bir sual nâbî-mevsim olabilir. Bâhususumûr-ı hariciyede bazı hususâtдан bahsedilmesi zamanı gelmemiş sayılabilir. Şu kadar ki bu tehir bir hadd-i ma'kulü tecavüz edemez. Birkaç gün, işine göre bir iki hafta tehir tecvîz olunabilir. Fakat bir devre-i ictimaiyede sorulan sualin diğeri bir devre-i ictimaiyeye atılması gibi tehirât (38). maddenin daire-i şümûlüne idhal olunamaz. Fakat kabine bunu dinlemezse her türlü mesûliyeti üzerine alarak ilânihaye tehir-i madde ederse veyahut da verdiği izâhât kanaatbahş olmazsa ne yapmak icap edecek? İşte kanun bu cihet hakkında sâkittir...”

Ona göre, böyle bir uzlaşmaz çelişki durumunda ya Meclis'in üstünlüğü kabul olunup kabinenin çekilmesi, ya da kabinenin üstünlüğü kabul edilerek Meclis'in fesholunması ve seçimlerin yenilenmesi gerekecektir. Burada ehven-i şer olan ve uygulanması daha kolay olan kabinenin yenilenmesidir. Ancak Fransa'daki gibi Meclis'in her tatil dönüşünü müteâkip hükûmetin, uygulamakta olduğu politika hakkında Meclis'i bilgilendirmesi teâmülünü yerleştirmek daha uygun bir çözümdür. İstifa dahi Kamil Paşa Kabinesi'ni Meclis'e karşı böyle bir sorumluluktan kurtarmayacaktır.

“... Ya Millet Meclisi'nin tefevvükü kabul olunarak kabinenin çekilmesi lazım gelecek veyahut kuvve-i icrâiyenin tefevvükü tenfiz edilerek 35. madde mücibince vükelânın tebdili veyahut... Heyet-i Meb'ûsân'ın feshi cihetine gidilecektir.

Bu iki şikkın hangisi tercih edilmek icap eder? Bunu da temyiz etmek o kadar müşkül değil. Ehven-i şerreyn kâidesi ihtiyar edilmek zarurîdir, hangi şık memleket için daha ziyade muzır ise bi't-tabî o ciheti bertaraf etmek muktezâ-yı akül ve hikmettir. Ahvâl-i hazıramız nokta-i nazarından tetkik-i madde edersek görürüz ki böyle bir ihtilâfzuhûrunda kabinenin feda edilmesi icap edeceğinden zerre kadar tereddüt edilmemek icap eder. Zira kabineyi feshetmek 30 senelik mesâiden sonra toplanmasına muvaffakiyet hâsıl olan Meclis-i Mebûsân'ı dağıtmaktan elbette hayırlıdır. Selâmet-i devlet, usûl-i meşrutiyet bunu tamamen muktazidir.”

Babanzâde'nin bu yorumu, İttihad ve Terakki'nin II. Meşrutiyet döneminin ilk yarısında Parlamento'nun konumunu takviye etmeyi önceleyen fikirlerine uygundur. Ancak 1912'den itibaren yorumlarında icra organını takviye etmenin gerekliliğini vurguladığı görülmektedir. Aslında demokrasinin parlamenter sistem, başkanlık, yarı başkanlık gibi sitemlerle aramakta olduğu bu dengenin öyle kolayca tesis edilebilir olmadığını da görmek gerekir. Ülkelerin içinden geçmekte oldukları tarihî ve sosyolojik süreçlerin farklılığı ölçüsünde tercihlerinin de farklılaşmakta olması tabiidir. Ancak siyasî hareketlerin ve aktörlerin kendi siyasî partisine uygun pozisyon arayışı, bu pozisyonların değişkenliği ile mütenasip olarak bir teâmül oluşmasını engellemektedir.

Kamil Paşa'nın kabinede yaptığı değişiklikler üzerine Meclis-i Mebûsân tarafından verilen istizâhın gazetelerde tenkit edilmesi, Babanzâde'nin yasama-yürütme dengesine tekrar eğilmesini zorunlu kılar.⁴²⁰ İtirazlar, reis-i vükelâya itimâd verildikten sonra vekilleri azl veya nasb etmesine karışılmasının onun icra sorumluluğuna iştirak edilmesi anlamına geleceği, dolayısıyla Meclis'in yetkisini aştığı noktasında toplanmaktadır.

Babanzâde İsmail Hakkı, Meclis-i Mebûsân'ın bütün kabineye itimâd reyi verdiğini, bu sebeple daha evvel itimâd oyu verdiği bakanı niçin değiştirdiğini başvekil sorma hakkı olduğunu yazısında beyan etmektedir. Başvekil bir vekili azl değil gerekçesini Meclis'e açıklamak şartıyla istifaya davet edebilir. Bu, Meclis'in bir yetki gasbı olarak değerlendirilemez.

“Meclis-i Mebûsân'ımız ise Sadrazam Paşa'ya değil, Sadrazam Paşa ile beraber bütün rüfekâsına itimâd etti. Fazla olarak diğer rüfekâsına böyle umum meyânında beyân-ı emniyet ettiği gibi ekserisini ferdan ferdâ davet ederek verilen izâhât ile bi'l-iktifa haklarındaki itimâdını tekid eyledi. Hele Harbiye ve Bahriye Nâzırları daha Cumartesi günü müceddeden mazhar-ı itimâd olmuşlardı. Şu halde mazhar-ı itimâd-ı millet olan bu zevâtı sadrazam hodbe-hod nasıl azledebilir? Ve bundan dolayı Meclis'in istizâhât-ı muhikkasına karşı muahezâtta bulunmak ne sûretle kâbil-i tecviz olabilir? Kabinenin reisi vükelâdan istediği kimseleri -azl değil- istifaya davet edebilir. Fakat bu harekâtının esbâb-ı mûcibesini hem rüfekâ-yı sâiresine hem de Meclis-i Millet'e bildirmeye ve ‘Şu tebdilatı şu ve şu gibi sebeplerden dolayı icra ettim. Mûnasip görür iseniz devam ederim.’ demeye, hem de istizâh ve davete hâcet kalmaksızın demeye mecburdur. Meclis-i Mebûsân, kabine reisinin vükelâca tâdilât ve intihâbatını tasvip etmemekle kuvve-i icrâiyenin mesûliyetine kat'an iştirak edemez.”

⁴²⁰Babanzâde İsmail Hakkı, “Kabinenin Şekl-i Hazırı ve Nazariyat-ı Siyasiye”, *Tanin*, 1909.02.13, no: 193.

Ona göre başvekilin Meclis'e cevap vermemeye kışkırtılması da yanlıştır. Çünkü bir istizâhın cevabı için tehirhakkının kullanılması üçüncü tarafların da hukukunu ihlal edebilecek dış politika konularına münhasırdır. İç politikada bu yolun açılması meşrutiyetle telif edilemez. İngiltere, Fransa ve İtalya güçlü üyelerini kaybeden kabinelerin ayakta kalamadığının örnekleri ile doludur. Bismarc'ın otoriter yönetiminin yansıdığı anayasa hükümlerinin, Alman meşrutî idaresini nasıl çatırdattığı ortada iken Almanya ancak bir su-i misal teşkil edebilir.

Babanzâde, Kanun-ı Esasi'de itimâd beyanının yazılı olmaması nedeniyle sadrazamın tasarrufları için neizâhât verme ne de adem-i itimâd beyanına uyma zorunluluğu olmadığı yönündeki itirazların ise bizzat Sadrazam'ın açıklamaları ve daha evvel Meclis'in verdiği itimâd kararını beklemesi ile çürüdüğünü savunur. Hey'et-i Vükelâ'nın doğrudan padişah tarafından atanması bile eleştirilirken Sadrazam'ın Mebûsân'a karşı hiçbir sorumluluk taşımadan bu hakkını kullanmasını kabul edilemez bulur. Çok sayıda uzvunu kaybetmiş bir kabinenin itibârını Kamil Paşa'dan ibâret saymak şahsi idareyi diriltmek olacaktır.

“Said Paşa Kabinesi Bahriye ve Harbiye Nâzırlarının doğrudan doğruya taraf-ı sahaneden tâyin edilmelerine inkıyâd ve muvâfakât etmiş olduğu için matbuâtın ve eskâr-ı umûmiye-i milletin bi-hakkın levm ü ta'yibine uğramış ve hatta bunun için sukut dahi etmiş idi. Şimdi görülyor ki aynı bir plan, aynı bir tasavvur-ı sebatkârâne yine aynı maksada fakat dolambaçlı tarikler, itiraflı güç üstü kapalı isnadlar, hatta iftiralarla vâsıl olmak istiyor. Yine hedef Harbiye ve Bahriye Nezaretleri. Yine onlar bir nüfûz-ı mestûrun bâziçesi yapılacak. Vaktiyle hiç olmazsa bir ferman var idi. Şimdi makâm-ı sadâret mi ferman-fermâ olacak? Vaktiyle hatt-ı hümayun ile yapılan bir şey üzerine sabır ve tahammülünü pek haklı olarak kaybeden millet şimdi aynı işin hatt-ı hümayunsuz bile yapılmasına iğmaz edebilir mi?”

Babanzâde'nin, kabinenin tamamına güvenoyu verildiği gerekçesiyle, sadrazam tarafından kabinede yapılacak değişikliklerin; Meclis'e izah edilmesi gerekliliğini ve istizâh konusu yapılabileceğini delillendirmesine rağmen tarihi süreç, bu hakkın icranın başı olan kişinin tasarrufuna bırakılması yönünde gelişmiştir. Nitekim 82 Anayasası'nın 109. maddesinde bu yetki başbakanın uhdesine bırakılmıştır.⁴²¹

⁴²¹ 1982 Anayasasının 109. maddesi: “Bakanlar Kurulu, başbakan ve bakanlardan kurulur. Başbakan, cumhurbaşkanınca, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından atanır. Bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından başbakanca seçilir ve cumhurbaşkanınca atanır; gerektiğinde başbakanın önerisi üzerine cumhurbaşkanınca görevlerine son verilir.”

Yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi sağlayan unsurlardan biri, tanımlanmış görevleri içinde kendilerine tanınan yetkililerdir. Ancak Babanzâde “Meclis-i Mebûsân ve Girit”⁴²² başlıklı yazısında, bu kurumların bu denge olmazsa birbirlerini boğmaya hazır iki kurum olmadıklarını aynı zamanda bir uyum içerisinde ülkeyi yönetecek kurumlar olduklarını ifade etme imkânı bulur.

Kapandı zannolunan Girit meselesinin Batı tarafından yeniden alevlendirilerek gündeme getirilmesi üzerine Meclis-i Mebûsânistizâh hakkını kullanarak Hariciye Nezareti’nden izâhât ister. Ancak Babanzâde’ye göre bu talep hükûmeti adem-i itimâd baskısı altında bulundurmaya değil aksine bütün Meclis’in milletle beraber Hükûmet’in arkasında bulunduğunu bütün dünyaya gösterme amacına mâtuftur.

“Meclis-i Mebûsân Girit meselesi hakkında Hariciye Nezareti’nden istizâhat icrasına karar verdi. Umûr-ı hariciyede pek ketum ve sükûtî olan Meclis’imizin istizâh icrasına karar vermesi artık bu Girit meselesinden ve bu mesele dolayısıyla izzet-i nefsi-i Osmaniye’ye vurulmak istenilen darbelerden ne kadar bîzâr olduğuna pek sarîh bir işaretler. Fakat bütün kalbimiz ve kanaatimizle zan ve itikâd ederiz ki Meclis-i Mebûsân’ın Girit meselesindeki nümâyîşi bir istizâh icrasına karar vermekten ibâret olmayacaktır. Eminiz ki pek karib olan yevm-i istizâhta Meclis, hükûmete her türlü mânâsıyla müzâhir olduğunu asla şek ve şüphe getirmeyen bir lisan ile bütün âleme ilan edecektir ve ümit ediyoruz ki Meclis’imizin Kabine’ye bu meselede vâki olacak müzâhereti bir ittifâk-ı tam ile vukua gelecektir.”

Yasamanın yürütme üzerinde en etkili denetleme aracı olan istizâhın ikinci derecede önem taşıyan konularda da kullanılmasını, bu yöntemi maksadından uzaklaştırdığı gerekçesiyle tenkit eden Babanzâde, çözüm olarak anayasada yazılı olmayan yeni bir yöntem teklif eder.⁴²³

Devlet yönetiminin otoriterleşmesinin önünde bir set olmak üzere Montesquieu tarafından demokrasiye kazandırılan “güçler ayrılığı” kavramına göre, devletin üç gücü olan yasama, yürütme ve yargı birbirinden ayrı ve bağımsız kompartımanlar olarak tasarlanmamış, aksine birbirini denetler ve dengeler bir konumda iç içe geçmiş alanlar halinde düzenlenmesi öngörülmüştür.

Nitekim teşri/yasama kuvveti, Parlamento’ya ait olması gerekirken Kanun-ı Esasî’de kanun lâyihasının hazırlanması icra organına/hükûmete verildiği gibi müzâkeresi esnasında

⁴²²Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Meb’ûsân ve Girit”, *Tanin*, 1909.06.14, no: 281.

⁴²³Babanzâde İsmail Hakkı, “Hakk-ı Sual ve Hakk-ı İstizah”, *Tanin*, 1909.06.24, no: 291.

hükümet üyelerine oy hakkı tanınmış ve kabul edilen kanunların neşr ve ilanını da icranın başı olan padişahın yetkisine bırakılmıştır. Babanzâde İsmail Hakkı Bey; bu yetkileri yürütme ve yasamanın kesişim alanlarında yürütme lehine olan durumlar olarak tespit ettikten sonra yasamanın yürütme alanında işgal ettiği hususlara değinir. Mali işlerde emr ü nehyn Meclis-i Mebûsân'a ait olması, istizâhâtı müteâkip güvensizlik oyu ile hükümeti düşürebilmesi, özel komisyonlar oluşturarak teftiş yapabildiğini bu cümleden sayar. Ancak bu müdâhale gerekli olmakla birlikte mâkul bir seviyede kalmalıdır.

“Parlamento hayatı layıkıyla tetkik olunursa görülür ki bu tefrik her halde vehle-i ulâda zannolunduğu kadar kat'î değildir ve hiçbir memlekette kuvve-i icrâiye ile kuvve-i teşriiye arasında bir duvar çekecek derecede tefrik vâki olamamıştır. Farazâ kuvve-i teşriiye münhasıran Parlamento'ya ait olmak icab ederken kuvve-i icrâiyenin bu kuvvete pek vâsi mikyasa iştirak ettiği görülüyor... Lâyihayı ale'l-ekser kuvve-i icrâiye kaleme alır, esna-yı müzâkerede vükelâ reylerini beyan ederler... İlan ve neşr-i kanun ise hükümdara yani kuvve-i icrâiyenin reis-i hakikisine ait bulunduğundan bu sûretle dahi bâlâdaki iştirakın mevcudiyeti tebeyyün eder.

Kuvve-i icrâiyenin de kuvve-i teşriiyeden büsbütün âzâde olduğu zannolunmasın. Umûr-ı maliyede emr ü nehyn Meclis-i Mebûsân yedinde bulunması, istizâhât icrası ve adem-i itimâd beyanıyla Meclis-i Vükelâ'nın sukut ettirilmesi ve bazen heyet-i mahsusa i'zamıyla bi'l-fiil teftişata girişilmesi kuvve-i teşriiyenin ara sıra tevessül ettiği umûr-ı icrâiyededir. Elhâsıl görülüyor ki her birinin diğerinin vezâifine kısmen iştirak etmesi zarurî ve lazımdır. Ancak bu müdâhale-i mütekâbile bir hadd-i ma'kule irca olunmak ve biri diğerine tahakküm edecek derecede müdâhalâta bulunmamak iktizâ eder.”

Kanun-ı Esasî'nin 38. maddesi ile düzenlenen “istizâh hakkı”na, ilgili bakan tarafından yeterli istizâhât verilmemesi durumunda yapılacak muamele, Meclis-i Mebûsân tarafından adem-i itimâd olarak belirlenmek sûretiyle muaddel Kanun-ı Esasî'ye dâhil edilmiş ve bu konudaki eksiklik giderilmiştir. Babanzâde istizâhın itimâd veya adem-i itimâd ile sonuçlanan mühim bir denetleme yöntemi olması hasebiyle izah edilmeye muhtaç ikinci derecede önemli konularda bir ara yönetime ihtiyaç duyulduğunu belirtir ve bunu da “hakk-ı sual” olarak teklif eder. Güven oylaması ile neticelenmeyecek bu yöntemin kabulü halinde sual, soruyu soran ve kendisine sorulan arasında sınırlı kalarak müzâkerelerin uzaması engellenmiş olacak, sual sorulan bakan adem-i itimâd tehdidi altında bulundurulmamış olacak, mebûslar da kabineyi nispeten önemsiz bir konuda düşürmüş olmamak için itimâd oyu vermek zorunda kalmayacaktır. İsmail Hakkı Bey, icranın işini kolaylaştırmaya mâtuf bu teklifinin hükümet aleyhine olduğu eleştirilerini ise hayretle karşılamaktan kendini alamaz.

“Hakk-ı sual kabul edilen yerlerde münakaşanın umum Meclis’e sirâyet ettirilmesine meydan verilmez. Netice-i müzâkerede itimâd ve adem-i itimâd kararlarının itâsına lüzum görülmez. Umûr-ıcrâiyyeye müteallik bir nokta-i muzlime umum muvacehesinde tenvir olunur, mesele biter gider. Bu sûretle hem mebahisin muhtasar olması hem nuzzâr-ı mesûlenin ehemmiyetsiz muhâtaralardan vikâyesi, hem de Meclis’in ikide bir, lüzumlu lüzumsuz itimâd kararları vermek gibi gülünç vaziyetlerden tecridi temin olunabilir.”

Sual ve istizâh yöntemlerinin farkını oldukça açık ifade eden bu yazı Babanzâde’nin Batılı ülkelerdeki demokratik gelişmeleri ve teâmülleri yakından takip ettiğinin en büyük delilidir. Sual hakkının Meclis’ten ziyade, sukut tehdidine mâruz kalan kabine üyelerini rahatlatıcı bir tedbir olduğu düşünülürse teklifinin su-i tefsir edilmesi karşısındaki hayretinde de haklıdır.

Yaklaşık iki yıl sonra sual ve istizâh yöntemleri yeniden Babanzâde İsmail’in gündemine girer.⁴²⁴Bu yazısında Meclis-i Mebûsân’ın icra organının faaliyetleri üzerindeki murâkabe yetkisini kullanma yöntemi olarak, “istizâh” usûlünün yanı sıra daha az önemli konularda ve itimâd oylamasını gerektirmeyecek bir yöntem olarak geliştirilen “sual” yönteminin amaç ve şeklinden uzaklaşmasını tenkit etmektedir. Müzâkerâtruznâmesinde yer almamak, müzâkeregününü nâzır ve sual soran vekil arasında kararlaştırılmak, sual ve cevabı kısa olmak, oturumların başında veya sonunda ruznâme haricinde görüşülmek, sual takririndeki imza sayısı sınırlı olmak gibi şartların hepsinin tam tersinin uygulanması, tenkitlerin temelini oluşturmaktadır.

“Sual ruznâme-i müzâkerâta dâhil olunmamak, yevm-i sual ve cevap nâzır ile sâil arasında kararlaştırmak, sualler ve ona verilen cevaplar kısa olmak, celselerin bidâyet ve nihayetlerinde kısa bir müddet buna hasredilerek ruznâme ihlal olunmamak, sual takririne bir ve nihayet iki zat imzasını vaz’ etmek lazım gelir iken suallerin uzun yazılmasına, sualler için yevm-i müzâkere ve ruznâmetâyinine, sual takririnin zîrine vaz-ı imza eden zevâtı teksir ederek bayağı siyaset-i umumiye-i dâhiliye ve hariciyemizi müteessir edecek mübahesâta müncer olmasına cevaz verdik. Meclis’ce netice-i mübahesenin re’ye vaz’ olunması gibi bir tariki bile -dün vâki olduğu vechile- ihtiyar etmemize ramak kaldı.”

Babanzâde, sualin ruznâmeye girmesini Meclis’in salâhiyetine tecavüz olarak değerlendirmekte, iki zat arasında çözülmesi gereken bir konunun bütün Meclis’i meşgul edecek hale gelmesini yanlış bulmaktadır. Hatta bunun istizâh yöntemini fiilen âtil bırakacağı

⁴²⁴Babanzâde İsmail Hakkı, “Sual mi İstizah mı?”, *Tanin*, 1911.10.29, no: 1134.

fikrindedir. Sualin kazanacağı ehemmiyete binâenistizâha çevrilmesi mümkünken bu kadar ayrıntılı tartışılması halinde bir de istizâha çevrilirse fazladan ne söylenebileceğini haklı olarak sorar. Teâmül kuralın yerine geçirilirse mutlak meşrutiyetten mukayyed meşrutiyete geçilmek istendiği anlamının çıkacağını, bunun ise Kanun-ı Esasî'deki sarâhatler giderilmeden mümkün olamayacağını belirtir.

“Bu ise min külli'l vücuh câiz değildir. Zira sırf sual eden ile cevap verene ait bir meseleyi ruznâmeye koymak -ruznâmetâyini Meclis'in hakkı olmasına ve Meclis'in vukûf ve intizâm ile müzâkerât icra etmesi için ruznâmeyi evvelce kararlaştırıp bilmesi lazım gelmesine nazaran -Meclis'insalâhiyetine bir tecavüzdür, bir ve iki sâili Meclis'inmukarrerât-ı müttehâzesine hâkim kılmaktır. Bu vesile ile bir iki zat Meclis'i istedikleri vadilere muvâfakat ve kararı olmaksızın sevk edebilirler ve hâkimiyet-i milliyeyi temsil eden koca bir heyet sual sorucuların bâziçesi olur gider. Bir de bu tarik takib edilirse, istizâh icrasına adeta imkân kalmayacaktır, yani Meclis'inen müessir bir vasita-i tenkidi amelmande ve metruk kalmak gibi bir tehdide mâruzdur. Bu ise meşrutiyet-i hâziramızın şekline mühim bir darbe olacaktır.”

Ruznâme harici bir konunun Meclis'in irâdesini bağlayacak şekilde Meclis gündemine alınmasını mukayyed bir meşrutiyet çabası olarak eleştirmesi, Babanzâde'nin hâkimiyet-i milliye üzerindeki hassasiyetinin bir işareti olarak görülmelidir. Bu sebeple sual yönteminin kendi sınırları dışında istimâlinin bir teâmül olarak bile yerleşmesini yanlış bulmaktadır.

Sual ve istizâh yöntemlerinin ileri demokrasi örneklerinde olduğu şekliyle bir türlü yerleşmemesi, Babanzâde'nin 8 ay sonra yeniden aynı konuya geri dönmesine sebep olmuştur.⁴²⁵ Yazı Meclis-i Mebûsân'ın murâkabe yöntemlerinden sadece istizâhın Kanun-ı Esasî'de yazılı olarak açıklanmış olduğunu, sualin ise düzene kavuşmamış bir teâmül olarak devam ettiğini tespitle başlamaktadır. Defaatle izah ettiği üzere sualin doğal uygulamalarının tam tersinin yapılmasının mahzurlarını ele alır. Öncelikle sualin ruznâmeye girmesi halinde soru soran mebûs ve sorulan bakan arasında olmaktan çıkıp bütün Meclis'in meselesi haline geleceğini ancak konuşma hakkının sadece bu iki muhataba ait olmasının ise Meclis'in hakkını gaspetmek, “cüz'ü külle hâkim kılmak” olacağını dile getirir. Diğer mebûsların da söz alması durumunda ise müzâkerelerin nispeten daha önemsiz bir konu sebebiyle Meclis çalışmalarını aksatacak kadar uzayacağını belirtir. Bu haliyle ne sual ne istizâh olan bir durum arzetmektedir.

⁴²⁵Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Meb'ûsân ve Suâl Hakkı”, *Tanin*, 1912.06.29, no: 1376.

“Sualin ruznâmeye girmemesi -sual denilen vasıta-i murâkabenin tâbi olduğu nazariyâta göre- gayet tabiidir. Zira sail ile nâzıra taalluku bulunan bir meseleye bütün Meclis’i tabi kılmak muvâfık değildir. Ruznâme-i müzâkereye dâhil olan herhangi bir madde umuma ait olur. Binâenaleyh sual umumun kararına tâbi oluverince ferdiyetten çıkararak umum Meclis’e mal edilmek ve bu sûretle tıpkı istizâhta olduğu vechile umum a’zâ bahse iştirak etmek iktizâ eder. Biz ise karar vermek ve ruznâmeye idhal etmek nokta-i nazarından ‘sual’i umum Meclis’e mal ettiğimiz halde yevm-i müzâkerede yalnız sual soranlara hakk-ı kelam veriyor ve bu sûretle Meclis’in büyük bir hakkını zayi etmiş, cüz’ü külle hâkim kılmış oluyoruz. Sual bizde bir taraftan Meclis kararına iktiran etmekle istizâha, diğer taraftan yalnız soranların müzâkereye karışması itibâriyle suale benziyor, yani hakikatte ne sual ne de istizâh olmuş oluyor.

Meclis’in hakkına bu sûretle ika edilen darbenin tesirâtı celselerde az bir zaman sürse zarar yine bi’n-nisbe hafif olur. Hâlbuki suale vaz-ı imza edenler bazen bir düzineyi bile tecavüz etmekte ve sual edenlerin nutku ve verilen cevaplar saatlerce vakit istiâb etmekte olduğundan bu mahzur pek vâsi bir mikyasta cereyan etmiş ve Meclis kendinin malı olmayan bir işe saatlerce adeta yabancı gibi kalmış ve nihayet bu uzun münakaşaları hiçbir karara rabtmemek gibi bir garâbet karşısında bulunmuş olur.”

Babanzâde bu durumun kısmen Batı’daki uygulamaları bilmemekten, kısmen de bize özgü ihtiyaçlardan zuhûr ettiğini belirttikten sonra bu ihtiyacı izah etmeye girişir. İstizâh diğer ülkelerin aksine Osmanlı Meclis-i Mebûsân’ında mutlaka sukut veya adem-i sukut ile neticelenen keskin bir silah olduğu için kullanılmasından kaçınılmaktadır. Onun yerine Osmanlılara mahsus sual yöntemiyle murâkabe ihtiyacı giderilmeye çalışılmakta ancak bu durum istizâh yöntemini âtil hale getirmektedir. Burada Babanzâde kendi çözüm önerisini gündeme getirir: Ya istizâhı Batı’daki şekliyle mutlaka güvenoylaması ile sonuçlanması gerekmeyen tabii şekline sokmak, suali de aynı şekilde basit haline indirmek veyahut istizâh mevcut haliyle kalacaksa sual yöntemini mukayyed meşrutiyet uygulanan ülkelerdeki gibi sukut/adem-i sukut neticesine vardiymayacak şekilde tutmak uygun olacaktır. İstizâhın sertliğini hafifletmek, suali de fer’i meselelere hasretmek en mâkul yol gibi görünmektedir.

“Şu halde ya istizâha müteallik maddeye kâbiliyet-i tatbikiyeyi hâiz bir şekl-i ilmi vermek, fakat o vakit de ‘sual’ denilen tarz-ı murâkabeyi diğer devletlerde câri olan şekl-i basite vaz’ etmek veyahut eğer ‘istizâh’ hal-i hazırıyla ibka edilecekse o vakit suali Almanya vesâirusûl-ü meşrutiyet-i mukayyede câri olan memleketlerin istizâh muamelatında câri olduğu vechile umum Meclis’e mal ederek onu manevi bir murâkabe vaziyetinden harice çıkarmamak, yani kabinenin sukut ve adem-i sukutu gibi netâice iktiran ettirmemek lazımdır... Hiç şüphe yok ki en ma’kul ahkâm memâlik-i sâire Parlamentolarında câri olan usûldur. Yani istizâhın turnaklarını biraz kesip sertliğini

hafiflemek ve o vakit de sualleri yalnız ruznâme-i müzâkerât haricindeki mesâil-i fer'iyeye hasreylemektir.”

Sahadaki problemlere bizzat şahit olan bir mütefekkirin teşhis ve tekliflerindeki mâkûliyet ortadadır. Her mesele kabineleri yıkacak ehemmiyette olmadığı gibi bazı meseleler de Meclis'in aslî gündemini tıkayacak ehemmiyette değildir.

Hanedan damatlarına tahsis edilecek meblağ hakkındaki tartışmaların yasama ve yürütme organları arasında bir üstünlük meselesi haline getirilmesi Babanzâde İsmail Hakkı tarafından eleştiri konusu yapılır.⁴²⁶Bu konuda son hakem olan halkın sesi olmak hasebiyle aynı zamanda bir basın mensubu olarak kendinde de söz söyleme hakkını bulur.Ona göre, damatlara maaş ödenmesi önemsiz bir mesele olarak addedilemez. Kazanç-emek dengesi ideal bir gaye olmakla beraber henüz medenî Batılı ülkelerde de gerçekleşmemiş bir durumdur.

“Damatlara maaş vermek..Evet, itiraf ederiz ki her türlü kâr u kisbin çekilen külfet ve zahmet mukâbilinde olması için cemiyet-i beşeriye veya bizim cemiyet-i Osmaniyemiz icra ile sa'yi tamamen tartacak bir mizan-ı adâlet bulsa idi damatlardan değil daha pek çok kimselerden milletin fuzulî parasını alıyorsunuz diye pek çok maaşât ve tahsisât diriğ eder idi. Fakat ne çare ki cemiyet-i beşeriyenin hal-i hazırı bu derece-i tekâmülü bulmamıştır.”

Bu konuda bu ödeneğin kesilmesi taraftarı olanlar istisna kabul ediyorlarsaBabanzâde'ye göre, kendileriyle tenâkuza düşmektedirler. Eğer hanedan bir istisna teşkil ediyorsa onlara sıhriyet yoluyla akraba olan damatlar hangi mantıkla bu istisnanın haricinde tutulacaklardır?Madem hanedanın şerefi milletin hürmetine emanettir, bu kişilere hanedan üyesi kadınlarla evlenmeyiniz denilemeyeceğine göre hanedan üyesi kadınların, kocalarının maaşlarıyla korunması mümkün olmayan şereflerini muhafaza edebilecek bir tahsisat kendilerinden esirgenemez.Bu meblağın daha muhtaç durumdaki fakirlerin ihtiyaçlarına tahsis edilmesi teklifi, bahsedilen miktarın ülkedeki fakirliği ortadan kaldırmayacak bir meblağ oluşu cihetiyle romantik bir nazariyeden öteye geçemez.

Babanzâde, mebûsların adem-i itimâda hakları olduğu gibi kabinenin de fikrinde ısrar etme hakkı olduğunu teslim eder. Aralarında galebe değil muâvenet söz konusu olmalıdır. Kabine bu konuyu itimâd meselesi yaparak önceden kendini bağladığı için Meclis-i Mebûsân'ın geri adım atması bir mağlubiyet olarak addedilemez. Zira verecekleri itimâd oyu

⁴²⁶Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmanî Müzâkeresi ve İzhar-ı Fikr-i İstibdad Eden Bir Mebus”, *Tanin*, 1910.05.06, no: 602.

bekasını arzuladıkları hükûmete bir destektir ve istediği vakit bu desteği geri alabileceği için mağlubiyet onun hakkında mutasavver değildir.

“... acaba hangi taraf galip, hangi taraf mağlup oldu? Galip ve mağlup kelimeleri zaten Meclis-i Mebûsân ile Hey’et-i Vükelâ arasında istimâli gayr-i câiz sözlerdir. Zira kuvve-i teşriyye ile kuvve-i icrâiye mükâbere ve muâne ile değil, memleketin selametini düşünerek yekdiğerine muâvenetle mükelleftir.”

İbrahim Hakkı Paşa kabinesine verilen bu destek onun Trablusgarb Savaşı’ndaki başarısızlığı karşısında ehemmiyetini kaybedecektir.

Bütçe müzâkerelerinin uzaması nedeniyle Meclis içtimalarını temdid hakkının kime ait olduğu konusunda yaşanan tartışma Babanzâde’nin sütunlarında, icra/yürütme ve teşri/yasama arasındaki yetki dengesi münasebetiyle yer bulur.⁴²⁷ Ona göre görüşmeler; mebûsların seçmenlerine, çalışıyor görüntüsü vermek amacıyla Meclis kürsüsünde fazla kalma çabaları, zaman darlığı, bütçenin hassas ve geniş bir konu olması, görüşmelere eklenen diğer konular gibi sebeplerle uzamaktadır. Bütçe üç buçuk ayı müteâkip Haziran ortasında tamamlanabilirse diğer ülkelerle mukayese edildiğinde bunu bir başarı saymak gerekecektir. İstikrarlı bir teşkilat ve bir maliye kanunu oluşuncaya kadar bu gecikmeler kaçınılmazdır.

“Meclis’te lüzumsuz laflar söylenmiyor iddiasında bulunmayacağız: Bazı a’zâ-yı kiram tekliflerinin reddolunacağını yüzde yüz muhakkak bildikleri halde müntehiblerini memnun etmek ve ‘Ne yapayım? Biz söyledik fakat Meclis’e dinletemedik.’ diyebilmek için tekliflerle, tahrirlerle, tahrirî ve şifâhî nutuklarla izaa-yı evkat ediyorlar, o cihet kâbil-i inkâr değildir. Hüsnüniyete makrûn olduğunda şüphe olmayan bu teşebbüsattan sarf-ı nazar, yine layıkıyla mütalaa olunursa görülür ki 2. sene-i Meşrutiyet’in bu bütçesini bir ay zarfında ikmal etmek mümkün olamazdı ve olsa olsa vakitce bir ay tasarruf icra edilebilirdi. Hâlbuki bütçenin en ziyade temenniyat-ı mahalliye hislerini uyandıracak ve bu sebeple en ziyade söz getirecek kısmı nâfia bütçesi olduğu halde daha dün Meclis bu büyük parçaya vaz’-ı yed edebildi. Binâenaleyh imtidâd-ı müzâkerât bir taraftan zamanın darlığına diğer taraftan mâhiyet-i meşgalenin vüs’atine ve herhalde bütçeye rabtedilen teşkilât-ı devâir ile kavânin-i sâirenin noksanına atfolunmak iktizâ eder.”

Babanzâde bu kısa izâhâtı müteâkip Meclis’in temdidi hakkının hükûmete mi Meclis’e mi ait olduğu, şeklinin nasıl olacağı, hükûmet karar verirse Meclis’i bağlayıp bağlamayacağı, Meclis karar verirse hükûmetin konumunun ne olacağı sorularına cevap arar.

⁴²⁷Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis’in Temdid Müddeti”, *Tanin*, 1910.06.14, no: 641.

Anayasa'nın tâdil edilen 44. maddesinin⁴²⁸; temdidî, icranın başı olan padişahca görülecek lüzum veya mebûsların mutlak çoğunluğunun talebi haline bağlaması yetkinin kime ait olduğu tartışmalarının başlıca sebebinin oluşturmuştur. Ona göre padişahın zatı sorumsuz olduğu için imza yetkisini kabine reisinin üstlenmesi, yasama organını yürütmenin emri altına sokmaz. Çünkü nihayetinde hükûmet de Meclis'te çoğunluk fırkasına istinâd etmektedir. Meclis'le hükûmet arasında uyum olduğu sürece bu hakkın kime ait olduğu önemini kaybeder. Bu ahenk bozulduğunda padişahın göreceği lüzum itiraza müsait bir mana kazanır.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey; gücünü saltanat kurumundan alan 1293 Kanun-ı Esasî'sine mukâbil, 1909 tâdilâtıyla hâkimiyet-i milliye'nin Anayasa'nın asıl dayanağı haline geldiğini ifade eder ve içtimanın uzatılması ve tatil döneminde olağanüstü toplanması haklarının da Meclis'e verildiğini belirtir. Buna dâirirâde-i seniyye sudûru ancak bir teşrifat kâidesi haline inmiştir. Ancak icra organının irâde-i seniyyeye dayanarak Meclis içtimasını uzatma hakkına sahip olmasına Meclis'in muvâfakat etmesi onun onurunu zedelemeyecektir. Aksi halde yasama ve yürütme arasında hükûmetin düşmesi veya Meclis'in feshi ile neticelenecek bir çatışma çıkacağından teâmül de bu yönde gelişmiş ve Meclis, temdid fikrine iştirak etmiştir.

“Kuvve-i teşriye müstakil değil midir? O halde böyle bir irâde-i seniyyenin sudûru üzerine Meclis tebâiyete mecbur tutulur mu? Şüphesiz tutulur. Zira bir taraftan Kanun-ı Esasî ahkâmına muhalefete kuvve-i teşriye salâhiyettâr olamaz. Kanun-ı Esasî ise bu hakkı sarâhaten kuvve-i icrâiyeye veriyor. Kanun-ı Esasî'de böyle bir sarâhat olmasa dahi yine Meclis için bu hükme inkıyâd zarurîdir. Aksi halde kuvve-i icrâiye ile kuvve-i teşriye arasında ihtilâfzuhûr etmiş olur...”

İçtima müddetinin uzatılması meselesine, burada görüldüğü üzere görüşülen meselenin mâhiyetinden çok daha fazla bir anlam yüklenmektedir. Babanzâde'nin kalem kuvvetini tahşid ettiği husus, hükûmet ve Parlamento arasında bir üstünlük iddiasına delil teşkil etmeyecek bir uzlaşma noktası arama çabası gibi görünmektedir. Kabinelerin arkasında Meclis desteği olduğu durumlarda meseleyi bir sorun olarak görmezken bu destekten mahrûm olduğu durumlarda da içtimanın kabinenin talebi ve padişah irâdesiyle uzatılmasının bir teâmül haline gelmesiyle sorunun çözüleceği düşüncesindedir. Bunun bir kuvvetler savaşına dönüşmesini önlemeye çalışmak Babanzâde'nin demokrasiyi tahkim çabasının güzel bir örneği olarak görülmelidir.

⁴²⁸ Muaddel 44. madde: “Zât-ı hazret-i padişahî görülecek lüzum üzerine re'sen yahut meb'ûsânın ekseriyet-i mutlakâsı tarafından vuku bulacak taleb-i tahririye binâen Meclis-i Umûmî'yi vaktinden evvel açar ve Hey'et-i Umûmîye'nin kararıyla veya re'sen müddet-i muayyene-i içtimâ temdid edebilir.”

Kuvvetler ayrılığı ve dengesinin en problemlı alanını yasama ve yürütme arasındaki adem-i itimâd-fesih dengesi teşkil eder. II. Meşrutıyet'i müteâkip II. Abdülhamid'in karizmatik idaresine karşı Anayasa mûcibince onun tarafından seçilen hükûmete karşı Meclis'in konumunu güçlendirmek amacıyla 1909 tâdilâtı yapılmıştır.

35. maddenin 1908'deki hali: “Vükelâ ile Hey'et-i Meb'ûsân arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunup da Meb'ûsân cânibinden ekseriyet-i âra ile tafsilen esbâb-ı mûcibe beyanıyla katiyen ve mükerreren reddedildiği halde Vükelâ'nın tebdili veyahut müddet-i kanunîyesinde intihâb olunmak üzere Hey'et-i Meb'ûsân'ın feshi münhasıran yed-i iktidâr-ı hazret-i padişahîdedir.”⁴²⁹

35. maddenin 1909 tâdilâtı ile aldığı şekil: “Vükelâ ile Hey'et-i Meb'ûsân arasında ihtilâf vukuunda, Vükelâ rey'inde ısrar edip de Meb'ûsân cânibinden katiyen ve mükerreren reddedildiği halde Vükelâ ya Meb'ûsân'ın kararını kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen Hey'et-i Vükelâ, Hey'et-i Sâbıkanın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbâb-ı mûcibe beyanıyla yine reddederse 7. madde mucibince intihâbata başlanılmak üzere zat-ı hazret-i padişahî Meclis'i feshedebilir. Fakat Hey'et-i Cedîde-i Meb'ûsân evvelki hey'etin rey'inde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Meb'ûsân'ın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır.”⁴³⁰

V. Mehmed Reşad'ın saltanat yıllarında böyle bir tehlikeyi mümkün görmeyen İttihad ve Terakki, bu kez yürütme organını yasama organı karşısında tahkim etmek amacıyla ilgili maddenin değiştirilmesi talebini dillendirmeye başlamış; ancak siyasî çıkar mülâhazasıyla hareket etmedikleri konusunda inandırıcılık problemi yaşamıştır.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey; Said Paşa iktidarında İttihad ve Terakki'nin desteğiyle, yasama ve yürütme arasında adem-i itimâd-fesih dengesini sağlamak üzere verilen anayasa değişikliği teklifine yapılan tenkitleri, “Hürriyet ve Hâkimiyet-i Milliye Kuvvetlerin Tevâzun Etmesine Mütevakkıftır”⁴³¹ başlıklı yazısında cevaplandırmaya çalışır.

Babanzâde, kendilerini “meşrutıyet kazanımlarından geri dönüşle”, irtica ile suçlayan bu tenkitler karşısında yazısına bir özeleştiri ile başlar. Meşrutıyet'in başlangıcında istibdâtle boğuşurken Meclis'in tahkim edilmesini öncelikle için yasama ve yürütme arasında uzlaşmaz bir ihtilâf vukuunda son söz makâmı olan ve hâkimiyetin hakiki sahibi olan millete

⁴²⁹ Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, s. 31.

⁴³⁰ A.g.e., s. 77-78.

⁴³¹ Babanzâde İsmail Hakkı, “Hürriyet ve Hâkimiyet-i Hakikiye Kuvvetlerin Tevâzun Etmesine Mütevakkıftır”, *Tanin*, 1911.12.15, no: 1179.

başvurmak anlamına gelen “fesih” muamelesini, gerçekleşmesi çok zor olan şartlara bağladıklarını itiraf eder.

“Henüz boğucu bir devr-i istibdâd ile adeta muhtenik bir hale geldiğimiz sırada Kanun-ı Esasî’yi tâdile teşebbüs ettiğimiz için var kuvveti pazuya vererek Meclis-i Mebûsân’ı kanunen gayr-ı kâbil-i zabt ve teshir bir kale-i âhenin haline ifrağa çalıştık. Hâkimiyet-i millîye ve meşrutiyetin inkârı demek olan “fesh” muamelesini o vakit Kanun-ı Esasî’nin tabirat ve istilâhatından tayyetmek derecesinde manasız bir ifratta vâkiâ bulunmadık. Fakat “fesh” denilen mütemmim-i meşrutiyet-i muameleyi o derece sıkı zincirlerle bağladık ki fiilîyatta Meclis her türlü ahvâl-i fevkaladeye rağmen fesh muamelesi ile milletin ârasına, dâima son söz kendisinde bulunmak icab eden milletin hâkimiyetine müracaat imkânını ortadan kaldırdık. Bu sûretle âra-yı millet, hâkimiyet-i millîye elfâz-ı mev’hümeden ibâret kaldı. Bunun yerine her türlü mesûliyet-i siyasiyeden mahrûm bir hâkimiyet-i mebûsânkâim oldu. Bu ise istibdâdı bir hükümdardan nez’ için onu 300 mebûsun sırtına yükletmekten başka bir şey değildi.”

Babanzâde, kuvvetler arasındaki hükûmetin aleyhine olan bu dengesizliğin ülkede emniyet ve otorite zaafının başlıca sebebi olduğunu ifade eder. Zira Meclis bir hamle ile yani istizâhına kafi cevap alamaması durumunda adem-i itimâd ile kabineyi düşürebilirken hükûmet ancak iki hamlede (yani teklifinin Meclis tarafından iki kez reddi durumunda istifa etmesi ve yeni kurulan Kabinenin de aynı teklife aynı red cevabını alması durumunda) ve Ayân Meclisi’nin de muvâfakati ile Meclis’i feshedebilmektedir. Hükûmeti zayıf düşüren bu durum Meclis’in de çok parçalı yapısı nedeniyle ülkeyi daha da zor duruma düşürmektedir. Hükûmetin dış politikada çok zor bir durumda bulunduğu ve kuvvete muhtaç olduğu bir dönemde yasama-yürütme dengesini sağlamak amacıyla doğrudan milletin oyuna başvurmak, yani Meclis’i feshetmek hâkimiyet-i milliyeyi tahrip değil tahkim eder görüşündedir.

“...Meclis-i Mebûsân bir hamle ile Hey’et-i Vûkelâ’yı iskat edebildiği halde Hey’et-i Vûkelâ ancak iki hamlede ve her hamlesinde mutlaka ısrar muamelesini yapmak şartıyla ve fazla olarak Meclis-i Ayân’un da muvâfakatini istihsâl ederek Meclis’i feshedebiliyor. Hükûmette bir kalkan, mebûsân da üç kalkan var: Sonra bu iki mübâriz müsâvi kuvvette olsun denilirse gülünç olur. Bu sebeple üç kalkan ile mevkiini tahkim eden kuvvet bir kuvve-i mütefevrika, diğeri ise gölge kalır ve bunun için nüfûz-ı hükûmet muhtel, nüfûz-ı mebûsân ise müteâli ve mütehakkimdir. Ancak nüfûz-ı mebûsân hiçbir vakit kuvve-i icrâiye gibi yed-i vâhidde temerküz etmiş olmayacağından zayıf bir kuvve-i mütemerkiye karşısında müşevveş ve mütehakkim bir galebelik kuvveti ahz-ı mevki ediyor ve bu sûretle hükûmetin zaafından da, Parlamento’nun müşevveş ve gayr-ı muntazam kuvvetinden de memleket harab olur.”

Yasama organının feshedilmesinin fiilen oldukça zor olması sebebiyle Babanzâde'nin, Meclis'i, istibdâtı omuzlamış 300 müstebîde teşbih etmesi maksadını aşmış bir tenkit gibi görünmektedir. Ayrıca kuvvetler arasında her ihtilâfzuhûrunda tarafların bir uzlaşma kültürü geliştirmemeleri halinde seçimlerin yenilenmesi ülke için oldukça masraflı ve zahmetli bir demokratik usûl olacağı açıktır. Seçim aralıklarının kısaltılarak Meclis'lerin doğal ömrünü tamamlamaları, ihtilâf olunan konunun referandum yoluyla doğrudan millete sorulması demokrasinin istikrâr kazanabilmesi için daha uygun bir çözüm olarak düşünülebilir. Ayrıca 35. maddenin tâdil edilmesine sebep olan mahzurun (karizmatik hükümdar) yeniden zuhûru halinde eski haline iade edilmesi de (ihtilâf halinde padişah; hükûmeti ıskat veya Meclis'i fesihte yetkili kılma) çözüm olamayacaktır.

Babanzâde, üç gün sonra aynı irtica isnadı karşısında bir kez daha kendilerine yönelik ithamları göğüslemek üzere “Âvamfirib Mugalâtalar”⁴³² adlı yazıyı kaleme alır. Muhalefet tarafından; iktidarın Kanun-ı Esasî'nin tâdil edilmesi teklifinin hâkimiyet-i milliyeyi kaldırma, millete savaş açma olarak tarif edilmesi, tâdil değil tebdil hükmündeki bu teklifin ancak bir Kurucu Meclis tarafından yapılabileceği, anayasayı değiştirme çabasının ona sadakat yemini ile çeliştiği gibi iddialar serdedilmektedir.

İsmail Hakkı Bey, bu iddiaları teker teker çürütmeye çalışır. 35. maddenin tâdil edilerek fesih hakkının tek aşamaya indirilmesinin hâkimiyet-i milliyeyi zayıflatmayacağı, çözüm bulunamayan bir konuda milletin hakemliğine başvurmak demek olan feshin, aksine milli hâkimiyeti güçlendireceği düşüncesini tekrarlar. Seçimlerin arası uzadıkça mebûsların temsil kâbiliyetinin de o kadar gevşeyeceğini ifade eder. Ancak burada da feshedilemeyen bir Meclis'i zalim ve gaddar olmakla itham etmesi tenkitte ölçünün korunamadığının bir başka delilidir. Öfkenin en kolay kaybettirdiği özellik insaf düsturu olmalıdır. Zira Babanzâde'nin II. Abdülhamid dönemi haricindeki konulara bakışında oldukça soğukkanlı ve munsif bir havanın hâkim olduğunu söyleyebiliriz. (Örneğin Arnavutluk isyanı, sosyalizm gibi konulardaki yazılarına bakılabilir.)

“Bilakistevâzun-ı kuvvâkâidesi kabul olunmakla, fesih hakkı Kanun-ı Esasî'ye vaz' edilmekle, daha sarîh bir tabirle millete müracaat hak ve tariki teshil olunmakla hâkimiyet-i milliyeye kâidesi tahkim edilmiş, millet velev ki muvakkat bir müddet için esareten kurtarılmış olur. Aksini iddia etmek hele milleti kamçı ve kırbaç altında yürür farz edip tahkir eylemek, hâkimiyet-i milliyeyi, o gayr-ı kâbil-i terk, gayr-ı kâbil-i tecezzi ve dâima milletin sinesinde tam ve bîarıza olarak meknuz olan o emanet-i mukaddese-i

⁴³²Babanzâde İsmail Hakkı, “Âvamfirib Mugalâtalar”, *Tanin*, 1911.12.18, no: 1182.

milliyeyi mebûsânın yed-i inhisarına vermek arzusundan neş'et eder.... Fransa İnkılabı'ndan evvel 'Devlet demek ben demektir.' diyen mâlûmu'l esâmi hükümdarlar gibi fesih hakk-ı meşruunun el-yevm içinde çabalanıp tefessüh ettiği adem-i imkân-ı maddiyi idâme ettirmek isteyen mebûslar da: 'Hâkimiyet-i miliye ve millet ben demektir!' iddia-yı fuzuliyesinde bulunmak istiyorlar. Hayır, efendim hayır. Hâkimiyet-i milliye demek hâkimiyet-i mutlaka-yı müstebîde-i mebûsân demek değildir. Hatta bilakis gayr-ı kâbil-i fesih olan bir Meclis zalim ve gaddar bir Meclis olur."

Babanzâde, hiçbir ülkede böyle bir maddenin bulunmadığını belirtirken maddenin bu şeklinin de kendileri tarafından 1909 tâdilâtı ile gerçekleştirildiğinden habersiz gibidir. Bir kurucu Meclis'in ancak bu değişikliği yapabileceği görüşüne karşılık Kanun-ı Esasî'de var olmayan ve bütün tâdilâtlar boyunca da hatıra gelmeyen bu hususun şimdi öne sürülmesindeki garâbeti dile getirir. Anayasa'ya edilen yemine sadakat konusunda ise bu yeminin ancak değiştirilemeyecek maddelere mahsus olduğunu, kuralları çerçevesinde yapılacak değişikliğin de yine Anayasa'nın öngördüğü bir durum olduğu cihetle sadakatsizlik olmayacağını ifade eder.

"Feshe müteallik ahkâm-ı kanuniyenin rüyetini bir Meclis-i Müessisan'a tevdi etmek lüzumunu ileri sürenler eminiz ki kendi sözlerine kendileri de kâni değildiler. Kanun-ı Esasî'mizde bidâyeten böyle bir şey yoktu. Bu kanunu hemen serâpâ yeniden vaz' edercesine tâdil ettiğimiz zaman dahi böyle bir fikir dermeyân etmek kimsenin hatırına gelmedi. Şimdi bu lüzum-ı nazarînin üç buçuk sene sonra hatıra gelmesi şâyân-ı istiğrâb olmaz mı? Cidden bu kanaate mâlik olanlar varsa evvela Kanun-ı Esasî'mizi ona göre tâdil için teklifte bulunmalıdırlar. Kanun-ı Esasî bu yolda tâdil edilmedikçe 'Meclis-i Müessisan'dan bahsetmek beyhûde yere ezhân-ı nâsı teşvişden başka bir şey ifade etmez... Eğer bu nokta-i nazar kabul edilse 10 Temmuz'da Kanun-ı Esasî'nin bir harfî değişmeyeceğine yemin edenlerin bilâhare o derece mühim tâdilât icra ettiklerinden dolayı hanis olarak eşedd-i ikâba dücâr olmaları ve hiç olmazsa kefaret itâ etmeleri iktizâ eder. Sahib-i makale de şüphesiz bu yemin edenler meyanında ve mebûsân arasında olduğu için şimdi ona düşen vazife tövbe ve istiğfar olmak lazım gelir."

Kurucu Meclis ve yemin bahsindeki itirazların zayıflığı ortadadır. Kolayca bertaraf edilmesi de bundan kaynaklanmaktadır. Burada problemi büyüten şey teklifin mâkul olup olmadığından ziyade iktidar ve muhalefetin kendi çıkarlarına uygun pozisyon alma çabalarının karşılıklı güven duygusuna vurduğu darbelerdir.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, “Meclis-i Mebûsân’ın Dünkü Hali”⁴³³ başlıklı yazısında, 35. maddenin Meclis-i Mebûsân’da görüşülmesi esnasında İttihad ve Terakki üyelerinin muhalefetle bir uzlaşma arayışlarının akâmete uğramasını konu edinir.

“Buhrân-ı vükelâ yok iken, hal-i harb vükelânın bilakis sımsıkı bir yumruk gibi düşmana müteveccih olmasını iktizâ ederken temâdi edip duran münâkaşât bütün devâirde ruh-ı hükûmetin mefkûd olduğunu gösteriyor. İki haftadan beri hiçbir nâzır mevkiinden emin değil, hiçbir mühim iş görülmüyor, bütün eller mütereddîd. Bütün mühim müracaatlar, bütün mühim tedbirler, bütün şâyân-ı tâcil icraat yüzüstü kalıp duruyor. Hârice karşı mevki-i diplomatikamız büsbütün düşkün... Hal-i harbde bulunan bir devletin müzâkerât-ı siyasiyeye girişemeyecek, taahhüdât altına giremeyecek bir vaziyette kalması ve şüphesiz süferânın da o nisbette emniyet ve itimâddan mahrûm kalması memleketin istiklâl-i hariciyesine dahi mühlik bir darbedir.”

Savaş halinde bulunan bir devletin bu meseleye kilitlenmesinin “ruh-ı hükûmeti mefkud” kılması hasebiyle devleti diplomatik alanda dahi zor durma düşürdüğünü ifade ettikten sonramebûsların dedikodusuyla bile kukla gibi sallanan bir hükûmet karşısında, Meclis-i Mebûsân’ın konumunun bir denge halini yansıttığı görüşünü savunulamaz bulur. Hükûmetin bu zayıf konumdan kurtarılması için uyuşma olup olmayacağını bir an evvel belli olmasının hal-i hazırdaki tereddüt ve şüphe halinden daha iyi olacağını dile getirir.

Sadrazam Said Paşa acele kaydıyla Meclis’e gönderdiği lâyihanın tehiri konusunda geri adım atarak uzlaşmacı tavrını ortaya koyduğu halde muhalefetin ortada bir gün konusunda dahi işi yokuşa sürmeleri ve bağımsızların desteği ile bir parça öne çekilebilen müzâkere takvimini obstrüksiyonla sabote etme niyetlerinin, meşrutiyetin acı veren yaraları arasında yerini aldığı serzenişiyle yazı sona erer.

“Çarşamba’daki müsta’celiyeti ve izzet-i nefsinin feda eden Sadrazam Paşa’nın bu himmetine mukâbil muhalifler de Pazartesi’ni feda etmeliydiler. Maa’t-teessüf bunu yapmadılar. Mademki Kabine Cumartesi’ne beyaz diyor biz de o gün için kırmızı diyelim dediler. Birinin bu kadar beyaz gördüğü bir şeye diğlerinin o kadar kızıl bir nazar atfetmesi temâyülât-ı ruhiyedeki hal-i maraziye en mukni bir delil teşkil eder. Mâmâfih Sadrazam Paşa, kabine meselesi çıkarmamış olduğu halde Cumartesi gününü Pazartesi’ne tercih edenler ekseriyet teşkil eyledi ve bu sûretten anlaşıldı ki Meclis’te her şeye beyaz gözlükle bakanlar her şeyde bir reng-i hamr müşahede edenlerden el’an çoktur.”

⁴³³Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Meb’ûsân’ın Dünkü Hali”, *Tanin*, 1911.12.28, no: 1192.

Savaş sürerken dış politikada muhalefetin desteğini aramak yerine Meclis'i feshetmeyi kolaylaştırma çabasının zamanlama açısından tenkit edilmesi de mümkündür.

Said Paşa Kabinesi döneminde Meclis'i feshettirmeyi başaran İttihadçılar, muhalefetin iyice güçlenmesini önlemek amacıyla bir çeşit baskın seçim halini alan seçimlerde, ilgili maddenin değiştirilmesi düşüncelerini seçim malzemesi yapmışlardır. Babanzâde "Mihver-i İntihabat"⁴³⁴ başlıklı yazısında tam da bu konuyu ele alır. Muhalefetin bu değişiklik talebini irtica, darbe girişimi hatta Meşrutiyet ve Anayasa'yı ayaklar altına alma olarak yaftalamasına şiddetle karşı çıkar. Sürmekte olan seçimleri de iddiaların çürüklüğüne delil sayar. "Sopalı seçim" suçlamaları ise milli irâdeyi tahkirden başka bir şey değildir. Babanzâde'nin nazarında, İttihad ve Terakki halkın teveccühüne yeterince mazhardır, cebr ve hileye ihtiyacı yoktur. Ancak haklılara mahsus gururu sebebiyle cevaptan istinkâf etmesi, hakkındaki iddiaların yayılmasına meydan vermektedir. Uygulanma imkânı yüksek, mâkul bir programı vardır. Seçim meydanlarında milletin huzuruna çıkan İttihad ve Terakki yaptığı ve yapacağı hizmetleri iyi anlatabilirse yeni bir seçim zaferi elde edecektir.

"İttihad ve Terakki'nin ileri gelenleri şimdiye kadar bunda hata ettiler. Mâdemki biz namusumuzdan, hüsn-ü niyetimizden, memlekete hayırhâhlığımızdan eminiz. Bizi tanyanlar ekseriyâ manasız olan bu bin türlü müftereyâta inanmazlar ve böyle sehîf ve merdûd isnâdâtı tezkîp ve inkâra bile mahal yoktur dediler. Zaman ise bilhassa siyasyâta karışan hakkın o kadar seriü'l kabul ve sehilü'l hazm olmadığını gösterdi..."

Bunların bütün sebebi merkezdeki yed-i sevk ve idarenin zaafıdır. Bu zaafında bütün esbâbı değilse bile kısm-ı a'zamesbâbı, tevazün-ü kavânin fikdânından ileri geldi. İşte 35. madde bunun için tâdil edilmek istenildi. Binâenaleyh şimdi milletin bütün fikir ve maksadı sualimizde hülâsa olunabilir. Kuvvetli bir hükümet istiyor musunuz istemiyor musunuz? İstiyorsanız 35. maddeyi tâdil taraftarı olunuz. Yok eğer -hiç me'mul etmediğimiz vechile- istemiyorsanız 35. maddeyi haliyle ibka edin. Binâenaleyh müntehiblerden rica ederiz: İntihab edecekleri adamlardan en evvel soracakları şey: '35. maddenin tâdiline taraftar mısınız?' dan ibâret olmalıdır. Soracakları diğer sualler bu asla nazaran fûrû kalır."

Ona göre, milletin en mühim ihtiyacı güçlü bir hükümet kurulmasıdır. Meşrutiyet'in temin ettiği hürriyetin muhafazası ve yüklediği vazifelerin yapılabilmesi bununla mümkündür. Seçimlerin mihverini, bu güçlü hükümeti temin edecek 35. madde tâdili teşkil etmektedir. Millet kendilerine bunu vaad edenleri mebûs seçmelidir.

⁴³⁴Babanzâde İsmail Hakkı, "Mihver-i İntihabat", *Tanin*, 1912.01.27, no: 1222.

1912 Ocak ayındaki feshi müteâkip gerçekleşen seçimlerde yaşanan taşkınlıkların, muhalefetin seçim propagandası ve mağlubiyet mazereti olarak abartıldığı ortadadır. Zira İttihadçuların ülke geneline yayılan başarısını açıklamaktan uzaktır. Ancak Said Paşa Kabinesi'nin istifası, sadârete Ahmed Muhtar Paşa'nın getirilmesi ve Ağustos ayında Meclis'in yeniden feshi, bu başarıyı bir Pirus zaferinden ibâret kılmıştır.

Nitekim daha seçimler bitip Meclis teşekkül eder etmez yeni Meclis'in ömrünün ne kadar olduğu yeni bir tartışma konusu olarak gündeme oturmuştur. “Meclis'in Müddet-i İctimaiyesi”⁴³⁵ adlı yazısında Babanzâde İsmail Hakkı Bey de bu soruya cevap arar.

“Fesihden sonra Meclis'in müddet-i devamı ne kadar olacak? Meclis-i cedîdin mebde-i ictimai olan 5 Nisan'dan 30 Nisan'a kadar mı devam edecek, yeni Meclis eski Meclis'inson sene-i ictimaiyesinin müddetini mi ikmal eyleyecek? Yoksa Meclis-i cedîd hükûmet tarafından değil doğrudan doğruya Kanun-ı Esasî'nin davetiyle toplanmış sayılarak kanun-ı mezkûrun otuz beşinci maddesinde zikredilmiş olan muhtelifü'n-fih mesele hakkında rey ve karar verinceye kadar mı imtidâd edecek? Bu son nokta-i nazar diğerlerinden ziyade akla yatkın geldi. Deniliyor ki fesihden sonra yeniden gelen Meclis'in Kanun-ı Esasî'ye ittibâ etmiş olmak için halledeceği mesâil var: Bu mesâil halloluncaya kadar Meclis berhayat-ı tabîye mâliktir. Binâenaleyh hükûmetin bu meseleler varken temdid veya tenkis-ı müddet etmesi mutasavver olamaz. Kanun-ı Esasî'nin neticelendirilmesini Meclis-i Mebûsân'a emrettiği meseleler ise başlıca otuz beşinci madde mucibince ihtilâflı olan davanın halli ve 132. madde mucibince bütçenin tetkikidir.”

5 Nisan'da açılan yeni Meclis eski Meclis'in kalan ömrünü tamamlayarak 30 Nisan'da sona mı erecek, yasama ve yürütme arasında çözülemediği için eski Meclis'in feshine yol açan 35. maddenin tâdili ve 132. maddenin öngördüğü bütçe meselelerini çözmek üzere ve onunla sınırlı olarak Kanun-ı Esasî'nin davetiyle mi toplanmış farz edilecek? Babanzâde İsmail, hükûmet tarafından bu ikinci yorumun uygun görülmesi hasebiyle Meclis'in 30 Nisan'dan sonra da görevine devam ettiğini, ancak bu yorumun Meclis'in ömrünün ne kadar olduğu sorusunu cevapsız bıraktığını belirtir.

Meclis'i vaktinden evvel açma yetkisini padişaha tanıyan Anayasa'nın 44. maddesinin, Meclis'in ömrünü belirleme hakkını da tanıyıp tanımadığını, Meclis'in, çalışma süresini kendisinin belirleyip belirleyemeyeceği sorularını sorar. Kanun-ı Esasî'nin bu soruları cevapsız bırakması nedeniyle tâdilât encümeninde bu konudaki ihtiyacı karşılayacak çalışmanın yapılmakta olduğunu dile getirir. Bu konuda verilen takrirleri meselenin zaten

⁴³⁵Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis'in Müddet-i İctimaiyesi”, *Tanin*, 1912.06.01, no: 1348.

Kanun-ı Esasî encümeninde görüşülmüyor olsaydı dahi nihayetinde böyle bir mesele için bir encümen oluşturulacağı tabii olduğundan gereksiz bulur. Meclis'in kendi sıfatını kendi belirleyeceği eleştirisini encümenin de Meclis tarafından oluşturulduğunu ve orada alınacak kararın zaten Meclis'e geleceğini söyleyerek karşılar.

“Haydi farz edelim mevzubahs olan tahrir de olunmaya idi o vakit ne olacak idi? Acaba o mesele hemen o dakika halledilebilecek miydi? Elbette hayır. Elbette böyle mühim bir mesele bir encümene ve en ziyade ma'kul olmak üzere Kanun-ı Esasî Encümeni'ne havale olunacak idi. Kanun-ı Esasî Encümeni'ne zaten havale edilmiş bir işi tekrar oraya havale ediş hâsılı tahsil değil de nedir? Ama Meclis'insıfatını tâyin Meclis'in hakkı imiş pekala! Kanun-ı Esasî Encümeni de Meclis-i Mebûsân'dan müfrez bir encümen değil mi? Haydi Kanun-ı Esasî Encümeni için de hükûmetin encümenidir diye garip ve nâşenide bir iddiada bulunalım. Bu encümen nihayet kararını ne şekilde olursa olsun Meclis'e bildirecek değil mi? Mesele o derece basit iken kelime ile bu derece oynamak cidden zihinde büyük bir teşevvüş veyahut da yalnız bazı kimselerin bütün ahvâl ve akval ve etvarına karşı zâviye-i rü'yet ve tarz-ı muhâkemede garip bir tarafgirlik ve hassasiyet mevcut olduğunu gösterir. Sırf ilmî ve hukukî olmak lazım gelen böyle bir bahse bile fırkacılık, taraftarlık ve hilafgirlik gibi şâibeler ilka edilmiş olması pek marazî bir hâlet-i ruhiyeyi gösterir.”

Ele aldığı son bahis ise Meclis'in açılmasından önce de mevcut olan hükûmetin Meclis'ten itimâd alması gerektiği hususudur. Bunun Anayasa'da yer almadığı, zaten Meclis'in adem-i itimâd silahını her zaman kullanabileceği cümlesiyle yazı sona erer.

Bir anayasa hazırlarken daha sonradan karşılaşılabilecek her problemin tahmin edilememesi ve bu sebeple hukukî boşluklar oluşması insan ve toplumların tabiatı gereği ortaya çıkan durumlardır. Batı'yla aradaki mesafeyi bir an evvel kapatma hırsının siyasî ve sosyolojik gelişim süreçlerinde böyle sıkıntılar ortaya çıkarması kaçınılmaz bir durumdur. “Kervanı yolda düzme” Türk modernleşmesinin yaşadığı sorunlardan biridir.

3.11. YARGI

Devlet gücünün birbirinden ayrı ve birbirini denetlemek üzere konumlandırılmış olan üç unsurundan biri de yargıdır. Aralarındaki dengenin muhafazası sistemin işlemesi açısından hayati önem arz eder. İsmail Hakkı Bey bu dengeyi bozacağı endişesiyle, memurların görev suçlarını dahi âdi mahkemelerin sorumluluğuna veren kanun maddesinin Ayân Meclisi tarafından reddedilmesi gereği üzerine imâl-i fikr eder.⁴³⁶ Ona göre bir ülkede ideal durum

⁴³⁶Babanzâde İsmail Hakkı, “Memurînin Muhâkemesi”, *Tanin*, 1909.06.18, no: 285.

hâkimiyetin birliği gibi mahkemelerin de -âdi-idarî gibi bir taksime tabi tutulmadan- bir olmasıdır. Ancak bu ideal aşamaya henüz demokraside çok daha ileri seviyede olan Batı ülkelerinde bile ulaşılamamıştır. Ülkemizi bu tadrîcî gelişmeyi tamamlamış farz ederek mahkemeleri birleştirme kararını vermek gerçeklerden uzak bir hayalciliktir.

“Bu hakikat pek bedihî iken bizdeki hükkâmı İngiltere veya Amerika'daki hükkâm kadar her türlü tesir-i hâriciden masun, muktedir, müstakil, farz etmek kezâlik ahâlimizi yine o memleketler ahâlisi kadar zâhirperestlikten, teşrifâtperverlikten, teklifâtan müstağni ve müsâvâtın bütün manasıyla dekaikına vakıf farz etmek ve memurîn-i devletimizi en muntazam bir devlet derecesinde nüfûzlu, heybetli ve muta' addeylemek hata-yı azimdir.”

Müstakil olan mahkemelerde bu istiklâlî sürdürecektir liyâkate sahip yeterli sayıda hâkimin mevcut olmadığı tespitinde bulunan Babanzâde, mevcutlar arasında okuma yazma bilmeyenlerin bile bulunduğunu belirtir. Memurların âdi suçlarına dâir davaların görüleceği yer elbette mahâkim-i âdiyedir. Ancak memurların görev suçlarını da âdi mahkemelerin sahasına dâhil ederken ilk düşünülmesi gereken şey ülkenin sosyo-kültürel seviyesinin bunu kaldıracak seviyeye gelip gelmediğidir.

“Memurînin cerâimi iki nevi'dir. Nev-i evvel cerâim-i âdiye ve şahsiye dediğimiz şeyler, bi't-tabii bunlar mahâkim-i âdiyeye racidir. Nev-i sanisi, vazife ve memuriyetten mütevellid cerâim, bunları da mahâkim-i âdiyeye teslim edersek idare memuriyetini esasından baltalamış oluruz. Bir kanun tanzim edileceği zaman memleketin adet ve ahvâl-i ictimâiyesi derpîş olunmak, vaz'-ı kanunun elifbası hükmündedir. Bilhassa taşranın ahvâl ve âdât-ı ictimâiyesi acaba mahâkim-i âdiyeye, müstantıklara farazâ en büyük bir memur-ı idare hakkında bir celb, bir tevkîf müzekkeresi isdârına müsait midir? Bu gün bir vâli, bir mutasarrıf bir kaymakâm, bir celb tezkeresi ile hemen huzur-ı mustantika çağrılıyor ve bu yüzden bir dakika, bir saat tevkîf edilmiş bulunur ise bir hercümerc-i azîm hâsıl olur. O vâli, o mutasarrıf, o kaymakâm neticede beraat dahi etse artık solda sıfır kalır.”

Özellikle taşrada şeref ve haysiyetleri kabile ve aşiretler nazarında doğrudan devletin şeref ve haysiyetini temsil eden vali, mutasarrıf gibi büyük memurların bir mustantık tezkeresi ile veya bulunması hiç de zor olmayan iki yalancı şahit ifadesiyle tutuklanması, taşra eyaletlerinde devlete karşı duyulan hürmet ve itaat duygusunu kırarak isyan hareketlerine neden olacaktır. Bu kişilerin sonradan beraat etmesi bile bu itibâr kaybını telafi etmeyecektir.

Babanzâde, kurumların yerleşmişliği ve eğitim açısından daha iyi durumda olan Rumeli vilayetlerinin mebûslarının, mahkemeleri tevhîd eden bu kanuna evet oyu verirken ülkenin

sâir kısımlarının bu sosyo-kültürel gelişmesini tamamlamadığını göz ardı ettikleri düşüncesindedir.

Ona göre, idarî mahkemelerin hiçbir sorun yaşamadığı iddia edilemez ancak mezkûr sıkıntının yaşanmaması için daha itinalı hareket edecekleri tabiidir. Âdi mahkemelerin maaşsız ve yeterli donanımına sahip olmayan hâkimlerinin üstelik ihtisas gerektiren konularda da iş yükünü artırmak, maksadın aksini netice vererek adlî problemlerimizi daha da karmaşık hale getirecektir.İlgili kanunun doğuracağı problemlerin Ayân Meclisi'nde dikkate alınarak reddedilmesi uygun olacaktır.

Mahkemelerin tevhîdi hedefinin özel mahkemelerin mevcudiyetinin sorgulandığı günümüzde(2014) de gerçekleştirilememiş olması bu sosyolojik tedrîcin hiç de kısa sürmeyeceğinin ispatı gibi görünmektedir. Belki de bunun gerçekten ideal durum olup olmadığı sorgulanmalıdır.

İki hafta kadar sonra bu yazısına yönelik Tasvîr-i Efkâr'da müstehzî bir üslûpla yayınlanan tenkit, İsmail Hakkı Bey'in konuya yeniden değinmesi için bir vesile teşkil eder.⁴³⁷Bir fikir tartışmasını daha nezih bir üslûpla yapamıyor olmanın inkisârıyla başlayan yazısında söylemediği şeylerle isnad edilmekten rahatsızlığını dile getirir.

“Anladım ki dünyada kanaat-i fikriyesini kemâl-i istiklâl ve cesaretle söylemek pek güç imiş. Bu meselede benim kusurum sizin gibi düşünmemek, sizin nazariyenize ittibâ etmemek imiş, fikrinize iştirak eylememek şaşmayı mûcip oluyormuş.”

Onun evvelki yazıda dile getirdiği temel düşüncesi, idare mahkemelerinin adlî mahkemelerden daha iyi olduğunu iddia etmek değil mahkemelerin vahdetini zorunlu kılacak derecede mutlak eşitliğin ülkemizde henüz yerleşmemiş olmasıdır.

“...burada maksad-ı aslîmemurîn için ayrı bir mahkeme ve usûl-ı muhâkemeye lüzum var mı yok mu? Memurların bir husûsiyet-i halleri bulunur mu bulunmaz mı? Bazı istisnaata tâbi kılınmaları zarurî mi değil mi? Müsâvât-ı mutlaka henüz mahâkimi tamamen tanzim olunmayan, birçok cihetleri cehalet içinde yüzen bir memlekette mümkünü'l-husûl mü değil mi?”

Memurların özel durumunu kabul eden muârızî ile arasında bir fikir farklılığı kalmamışken kendisine yapılan itirazın anlamını yitirdiğini ifade ettikten sonra yalnız mustantık müzekkeresi ile tevkifin gerçekleşmeyeceği bilgisini, cehline delil gösteren

⁴³⁷Babanzâde İsmail Hakkı, “Mahâkim-i İdare Bahsi”, *Tanin*, 1909.07.06, no: 303.

muhabatına cevap vermeyi sürdürür:Mustantığın tevkif müzekkeresinin hâkim tasdikine bağlı olması mustantıkları hâkim sınıfına dâhil olmaktan çıkarmaz. Bu şarta bağlanması bile mustantik görüşüne itimâd edilmediğini gösterir.Mustantıklık makâmının vaz' edilme sebebi bir bidâyet mahkemeliği teşkil etmesidir. Bir hâkim-i münferid oluşu sebebiyle kararlarını hür olarak vermelidir. Mahkeme reisi ve hatta savcının bu karara müdâhalesi o makâmın istiklâline zarar verir. Ayrıca bir hâkimin henüz kendisine intikal etmemiş bir dava hakkında tevkif kararını onaylaması bir nevi ihsâs-ı rey hükmüne girer ki mahkemelerin tarafsızlığına zarar verir.

“Zira müstantıklığın sebep ve illet-i vaz'ı bir nevi bidâyet mahkemeliği teşkil etmesidir. Müstantık bir hâkimdir, hâkim-i münferiddir. Mukarrerâtı istiklâl ile verilmelidir. Hâlbuki reisin ve hatta bazı hususâtta müdde-i umumînin müdâhalâtı bu istiklâli mahveder. Demek ki memleketimiz istiklâl-i mahâkimin bile bu derecesine tahammül edemeyerek istiklâl-i hükkâm bervec-i bâlâ takyid edilmiştir. Diğer taraftan reis-i mahkeme henüz rü'yet etmediği bir davada tevkif müzekkeresini tasdik etmekle vereceği hükmü adeta ihsas etmiş oluyor ki bunun da kavâid-i umumiye-i hukukîye ile asla kâbil-i tevfik olmadığını muâriz-ı müstehzîmiz takdir eder.”

İdare mahkemelerinin eksiklikleri olması, yeri doldurulmadan lağvına gerekçe yapılamaz. Sivil şahısların adlî mahkemelerde yaşadıkları sıkıntıları memurların da yaşamasını istemek Babanzâde'nin nazarında,insanları haksızlıkta eşitlemek demek olur ki bu savunulabilir bir düşünce değildir. Ayrıca memurların gelişmekte olan ülkelerde devletin nüfûz ve şerefini de temsil ettikleri düşünüldüğünde adlî mahkemelerde görev suçlarının yargılanmasındaki hatalardan uğranılacak zarar, fertlerin uğrayacağı zarardan daha büyük olacaktır.Memurlar için ayrı bir usûl-ü muhâkeme yapılacağı ana kadar yaşanacak sıkıntılar da telafi edilemeyecektir.Âdi mahkemelerin düzelmesi, memurların yargılanma şartlarına getirilecek sınırlamaların ve yargılanma usûllerinin belirlenmesi ile problem süreç içerisinde kendiliğinden izâle olacaktır.

Babanzâde'nin bu konudaki toplum yapısını ve gelişimini dikkate alan yaklaşımı itiraz olunamayacak kadar kuvvetlidir. Nitekim ihtisas mahkemelerine halen ihtiyaç duyulması sosyal süreçlerin doğal yavaşlığını göstermiştir. Adâlet bahsinde devrimci tavırların doğuracağı yeni haksızlıkların meselenin çözümünü güçleştireceği izahtan vârestedir.

Yargıda reform başlığı altında İsmail Hakkı'nın en çok üzerinde durduğu konu sulh mahkemelerinin⁴³⁸ teşkilidir. “Elzem Bir Kanun”⁴³⁹ başlıklı yazısı meseleyi derinlemesine tahkik eden müdekkik bir yazarın kaleminden çıktığını ortaya koymaktadır.

Ona göre, yakın geçmişe kadar milletin mevcudiyetini tehdit eden zulmün iki kaynağı vardı: İlki şahsiistibdât olup “hâkân-ı mahluun sukutuyla” sona erdi. İkincisi olan usûli istibdât ise daha tehlikeli olup bizzat kanunlardan kaynaklanmaktadır. Davaların, hak sahiplerini hakkını aramaktan vaz geçirecek derecede uzayıp gitmesine neden olan hukukî boşluklar ve uğraşılan problemlerin çokluğu kanundan kaynaklanan zulümlerin başlıcalarıdır.

“Usûl-ü mahâkimât-ı hukukîyede, kanun-ı ticaretimizde, usûl-ü cezaiyemizde her türlü sabır ve tahammülü sâlib kuyûd ve temhilât göze çarptıyor. Haksız bir dâ'vi bir de mahir veya müzevir bir vekilin yed-i intifâna düşünce artık ihkâk-ı hak için ayların değil senelerin mürûrunu beklemek lazım. Ama nice hânümanlar sönecek, servetler mahvolacak imiş...”

Babanzâde, her konuda ıslahat teşebbüsüne en aşağıdan başlamanın en doğru yöntem olduğunu savunur. Bu sebeple hukuk alanında da ıslahâta, davaların kâhir ekseriyetini oluşturan cüz'î meselelerin, uhdesine tevdi edileceği sulh mahkemelerinin kurulmasından başlanması kaçınılmazdır. Bu sûretle hakkının korunduğunu gören âvam halkın meşrutiyete olan bağlılığı da artacaktır. Adliye Nezaretince hazırlanan “Mahâkim-i Sulhiye Kanunnamesi”nde hâkim-i münferid usûlü kabul edilerek personel ve masraf yönünden tasarrufa gidilmesi, yine bir idarî teşkilattan mahrûm bölgelerde de adâletin sağlanabilmesi ve köylülerin masraftan korunması amacıyla Sulh Mahkemeleri'ne “gezici mahkeme” sıfatının da verilmesi doğru atılmış adımlardır.

“Şu halde ıslahât-ı adliyede atılacak ilk hatve -hey'et-i hükkâmca lazım gelen tâdilât ve tensikât-ı zaruriyeden sonra- Mahâkim-i Sulhiye tesis ve ihdâsıdır. Ancak Memâlik-i Osmaniye gibi vâsi ve dağınık bir kıtanın lazım gelen kâffe-i nukâtında Mahâkim-i Sulhiye tesisi ne matlûb derece memurîn-i adliyyeye, ne de muktezâ-yı masârîfa

⁴³⁸ Tanzimat sonrası süreçte Şer'i mahkemelerin bir kısım yetkilerini üstlenen Nizâmiye Mahkemeleri'nin bidâyet ve istinaf mahkemeleri gibi yeterli altyapı ve donanımına sahip olmaması, birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Mahkemelerin yaygınlaştırılmaması, mahkemelere ulaşım imkânları açısından halkın güçlük çekmesine yol açmış, mahkeme a'zâlarının yüksek nüfûzlu yerel isimlerden oluşması mahkemenin adâleti tesis edeceğine olan inancı sarsmış, mahkeme harçlarının yüksekliği ve uzayan temyiz süreci de buna eklenince adâletin tesisi güçleşmiştir. Küçük davaların karara bağlanması sürecini hızlandıracak Seyyar Sulh Mahkemeleri işte bu ortamda aslen hukukçu olan Sadrazam Hakkı Paşa'nın hükümetinde gündeme gelmiştir. Muhalefetin sıkı tenkitlerine muhatap olan “Sulh Hâkimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat” ancak 24 Nisan 1913'te çıkarılabilmektedir. (Fatmagül Demirel, “Devr-i Hürriyette Tevzi-i Adalet: Seyyar Sulh Hâkimleri”, II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 234-242.)

⁴³⁹ Babanzâde İsmail Hakkı, “Elzem Bir Kanun”, *Tanin*, 1909.10.28, no: 414.

mâlik olmadığımızdan bu müşkül âhiren Adliye Nezareti'nce kaleme alınan Mahâkim-i Sulhiye Kanunnamesi'nde nazar-ı itibâra alınmış, yani bir taraftan Mahâkim-i Sulhiye için hâkim-i münferid usûlü kabul edilerek memurince ve masrafca tasarruf vâki olduğu gibi diğer taraftan da hükkâm-ı sulhiyeye sıfat-ı seyyâre itâ edilerek ahâlinin ihkâk-ı hak zımında ihtiyâr-ı külfet ve masraf etmelerine meydan bırakılmamıştır.”

Ona göre, ahlaki seviyenin düştüğü ve yalancı şahitler bulmanın kolaylaştığı bir zamanda hâkimleri şahit ifadelerinin mahkûmu olmaktan kurtarmak amacıyla, İmam Mâlik'in görüşünün tercih edilerek şahit ifadesinin doğruluğuna dâir kanaatin hâkim kararına bırakılması kanunun öngördüğü bir başka yeniliktir. Nâhiye müdürlerine de bu konuda icra ve takip sıfatının verilmesi doğru bir karardır. Yeterli sayıda sulh hâkimi ve nâhiye müdürü temin edebilmek için uzak vilayetlerde de hukuk mektepleri açılmalı, idâdî mekteplerinin ders programlarına Sulh Mahkemeleri Kanunu da eklenerek bu okulların nâhiye müdürlüğüne geçiş için basamak olması sağlanmalıdır. Nâhiye teşkilatı olmayan yerlerde uygulanacak usûlü sulhiye hakkında da kanuna ilaveler yapılmalıdır.

İsmail Hakkı Bey'in, Şûrâ-yı Devlet'in önüne gelecek olan bu kanun lâyihasını bir an evvel Meclis-i Mebûsân'a göndermesi konusunda gösterdiği taaccülün meselenin ehemmiyetinden kaynaklandığı aşikârdır. Üç sene sonra kaleme aldığı bir başka yazıda⁴⁴⁰ benzer ihtiyaç ve şikâyetler dile getirildiği nazar-ı dikkate alınırca, hukuk alanında kaydedilen ilerlemenin çok fazla olduğunu iddia etmek güçleşir.

Adliyede yapılacak ıslahatta mevcut sistemin tamamen yıkılarak yepyeni bir sistem kurulması yöntemini yanlış bulan Babanzâde, her konuda olduğu gibi bu konuda da evrimci bir yaklaşım sergiler ve sistemin aksayan yönlerinin tamiri yolunun tutulması gerektiğini savunur. Ona göre adliyenin iki temeli vardır: Birincisi ilim ve ehliyet, ikincisi gayret ve istikamet. İlim ve ehliyet hukuk mekteplerinin ıslahı ile kazanılabilir. Hukuk mekteplerinin devr-i sâbıkta bile daha iyi durumda oluşunu, hatta mevcut hâkimler içerisinde liyâkat sahiplerinin devr-i sâbık bakıyyesi olduğunu dile getirmesi İsmail Hakkı'nın II. Abdülhamid devrine atfettiği olumsuz imaj açısından bütün yazıları içerisinde oldukça mühim bir istisna teşkil etmektedir.

“Devr-i sâbıkta bile bu noktaya ehemmiyet verilmiş ve mekteb-i hukuk açılmış idi. El-yevm hey'et-i hükkâmımızda liyâkat ve meziyetleriyle temâyüz eden zevâtın kısm-ı mühimminin bu mekteb rahlelerinden ahz-ı feyz etmiş olmaları da bunu ispat eder. Fakat kemâl-i teellümle itiraf ederiz ki devr-i meşrutiyette bu mektebin seviye-i ilmiyesi,

⁴⁴⁰Babanzâde İsmail Hakkı, “Adliye Esas-ı Devlettir”, *Tanin*, 1912.07.17, no: 1394.

talebesinin vasati-i iktidarları eskisinden dündür. Bu sûretle mektebden neş'et edenleri sınıf-ı kazâya idhal etmek hükkâm için elzem olan sıfat-ı ehliyet ve ilmi selb eder.”

Gayret ve istikamet şartının ise hâkimlerin terfilerinin kıdem sürelerine bağlı otomatik bir süreç olmaktan çıkarılarak yine adliye içerisinde teşkil edilecek seçkin bir heyet tarafından; yaptığı işlerin mâhiyeti, verdiği kararların isabeti gibi objektif kriterlere bağlanması ile mümkün olacağını ifade eder. Çok geniş ölçekte olmamak kaydıyla kanunların ve usûl-ü muhâkemâtın düzeltilmesi de bunu takip etmelidir. Bu bağlamda muamelatın yazılı olması gereği kabul edilmekle birlikte hâkimlerin yazma kâbiliyetlerinin henüz yeteri kadar gelişmediği ve yazılması gerekenlerin çokluğunun göz önüne alınmadığı görülmektedir. Mahkemelerin yükünü azaltacak Sulh Mahkemeleri'nin kurulmasının öncelikle gerçekleştirilmemiş olmasının, bu konuda alınan tedbirleri yetersiz hale getirdiği görülmüştür. Davaların uzamasına neden olan küçük pürüzleri kaldırmak bile büyük faydalar temin edecektir.

“Zira hükûmete istediğiniz şekli veriniz, ister meşrutiyeti ister istibdâdı kabul ediniz mahkemeye halk emniyet etmez, köylüye vaktiyle Prusya'da olduğu gibi 'Berlin'de hâkimler vardır!' dedirtmezseniz bütün emekler nâfiledir. Hürriyet-i matbuât, hürriyet-i ictima, elhâsıl sâir bin türlü hürriyet mahkemeler mevcut olmadıkça emr-i mevhumdur. Hürriyetin kefilisi adil mahkemedir ve illa hürriyetin anarşi veya istibdâddan farkı olmaz.”

3.12. MEMURLAR VE POLİTİKA

Memurlar meşrutiyetin en büyük gücü olan devletin faal organlarıdır. Bu sebeple onların siyasî ve iktisâdi durumları Babanzâde'nin ilgi alanına dâhil olur.⁴⁴¹ Bir memur mükteleb hakları çerçevesinde aile hayatını intizâm eder; ev kiralar, çocuklarının eğitimi planlar. Vatandaşlara hizmet için var olan memurların kendileri adâlet ve istikrârdan mahrûm olurlar ve sürekli azl, becâyış tehdidi altında bulunurlarsa görevlerini hakkıyla yapabilmeleri mümkün olmaz. Her memur bütün ihtiyaçlarını hiçe sayarak fedakârlıkla hizmet edemeyebilir. Ailesinin huzur ve mâişetini temin edemeyen memur en azından vazifesini ihmal eder, bir kısmı da suistimâl eder hatta vatana zarar verebilir.

“Sâika-yı hamiyetle çalışsın demek medâr-ı kanaat olamaz. Hamiyet, vatanperverlik, bunlar hep parlak, müşa'sha kelimelerdir ve her türlü mahrûmiyetlere haksızlıklara katlanarak asla ye's ve fütur getirmeyerek vatan uğrunda kendisini, ailesini mahv u perişan kılabacak dereceye kadar çalışmak; dâima vatanın, yani vatandaşlarının, hemcinslerinin teâlisini derpiş eyleyerek çalışmak elbette şâyân-ı tebrik bir hareket-i

⁴⁴¹Babanzâde İsmail Hakkı, “Bütçe, Ahâli ve Memurîn”, *Tanin*, 1910.05.14, no: 610.

ahlakiyedir, ancak herkesi hayat ve mâişet karşısında bu kadar cesur, hissiyât-ı ahlakiyeye o merteye fevkalade meclûb addetmek, zaaf-ı beşerîyi muhâkeme etmemek, müstesnayı kâide-i umumiye, kâide-i umumiye bir müstesna addeylemek vahim, pek vahim neticeler bahşedebilir.”

Bütün toplumlarda zaman, çevre ve örfün tesiriyle çeşitli tabakalaşmalar meydana gelmesi tabiidir. Osmanlı Devleti’nde de devlet memuriyetleri gayrimüslimlere uzun süre kapalı olduğu için onların çeşitli zanaatlerde kazandıkları mahâreti Türkler memuriyette iktisâb etmişlerdir.

Halkı böyle kabaca memur ve ahâli olarak ikiye ayırdığımızda, insanlar genelde baba mesleğini sürdürdükleri için memurlar Osmanlı Devleti’nde havâssa tekabül etmektedirler. Babanzâde’ye göre, havâsslık bizde ırsî bir aristokrasi mâhiyetini taşımaz. Sınıfların menfaatlerini telif etmek mümkün olduğu sürece havâssın bir nevi görev paylaşımı anlamına gelen varlıkları faydalıdır. Fransa’da aristokrasi sınıfına karşı gerçekleşen inkılâp, bizde Abdülhamid ve yakınlarından sonra ihtisas ve imtiyazlarını suistimâl eden bu memur sınıfını hedef tahtasına oturtmuştur.

“Tedadüm, sunûf-ı halkın menâfii gayr-ı kâbil-i telif olacak derecelere geldiği zamanlar vâki olur. Sınıflar arasında menfaatlerin telifine imkân bulundukça zarar yerine fayda hâsıl olur ve tıpkı taksim-i âmâlkâidesinde olduğu vechile bu sunûf-ı halk arasındaki teavünün semerât-ı nâfiası iz’af-ı muzaafeye baliğ olur.”

Ancak Meşrutiyet’in ilanını müteâkip gerekli düzenlemelerle memur sınıfı ile ahâli arasındaki menfaatlerin telifi zamanı gelmiştir. İnkılâbın sıcak günlerindeki aşırı tepkinin sürdürülmesi sûretiyle ülke kalkınması için uzmanlıklarına ihtiyaç duyulan memurların kaybedilmesi yanlış olacaktır.

Babanzâde’nin halkı, “Abdülhamid’in memurları(!)”na karşı itidâle davet etmesi sorumluluk sahibi bir devlet adamından beklenir bir davranıştır. Her inkılâp hareketinin toplumların bünyesinde açması muhtemel yaralardan biri desınıflar arasında kin ve rekâbet hissini körüklemesidir. Yazıdan böyle bir gelişmenin önünün kesilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Sorumluluk bilici yüksek dürüst memurların hizmetine duyulan ihtiyacı hatırlatması da bu maksada mâtuftur.

İsmail Hakkı Bey, yürütmenin adeta eli ayağı mesabesindeki memurların siyasetle ilişkisinin hangi çerçevede olması gerektiği konusunu ele alıyor ve burada da kabullerimizi

sorguluyor.⁴⁴² Ona göre, Meşrutiyet'in başlangıcında halk arasında politikaya olan ilgi öylesine yüksektir ki dört yılın akabinde bu fart-ı muhabbet kaçınılmaz bir tefriti netice vermiş ve siyaset neredeyse Ayân, Meb'ûsân hatta hükûmet üyesi siyasetçilerin bile kaçınmaları gereken kerih bir faaliyet olarak görülmeye başlanmıştır.

“Bu siyaset sarhoşluğunun bir humâr-ı elimi, bu ibtila-yı müfritin bir aksü'l-ameli elbette olacak idi. Vukuât, zaman bu devrenin yavaş yavaş hulûl etmekte olduğunu gösteriyor. Ancak dört sene evvel siyasete dört el ile sarılmak için ne kadar fevkaladelik gösterdik ise şimdi de bize acı bir humâr ve baş ağrısı veren bu zehirli bâdeyi o derece nedâmet ve hiddetle elimizden atıp fırlatmak istiyoruz. Fart-ı aşk ve muhabbetten sonra fart-ı ikrâh ve nefret.”

Taksim-i âmâl ve vazife kanununun sosyal hayatta da geçerli olduğu düşünülürse memurların siyasetle ilgilenmelerinin yanlışlığına itiraz edilemez. Ancak bir başka sosyal kanun da cemiyeti oluşturan uzuvların ilkelliği ölçüsünde taksim-i âmâlin de az olacağıdır.

“Mesela ibtidaî bir kavimde reis hem idare-i mülkiyeye, hem askere hem umûr-i adliyeye hem zabıtaya bakar. Fakat kavim tekemmül edince evvela vazife-i askeriye vazife-i mülkiyeden kâmilan ayrılır. Vali olan zat hükm-ü idamı verecek derecede sıfat-ı kazaiyeyi hâiz iken git gide ondan mahrûm olur. Adliye büsbütün ayrı ve müstakil bir şube olur ve hatta bir gün gelir jandarma ile zabıta ve belediye de uzviyet-i idarede ayrı ve müstakil birer mevki peydâ ederler. Tekâmül hâsıl olmadan bu tefriki yapmak gayri mümkün, tekâmül hâsıl olduktan sonra adem-i tefrik de ısrar etmek muzırdır.”

Ona göre, ülkemizde bir asırdır yaşanan süreç de budur. Ancak ordu ve adliye mensupları için kolayca verilen “siyasetle iştigâlden men” hükmü mülkiye memurları için de aynı kolaylıkla verilebilir mi? Osmanlı Devleti'nin geniş toprakları üzerinde her bölge aynı gelişmişlik seviyesine sahip değildir. Mahkemesi olmayan, vergileri tahsil edilemeyen hatta mülkiye memurlarının bile bulunmadığı bölgelerde halkın siyasî konularda tenvire ihtiyaç duyduğu apaçiktir. Ancak bu konuda elinde silah bulunan askerlerin ve tarafsız kalması gereken hâkimlerin tenvir hizmetinde bulunmaları ile temin edilecek fayda, konumlarının doğuracağı zarardan çok düşük olacağı için bu tenvir hizmetini onlardan beklemek doğru olmayacaktır.

Ordu ve adâletin, günlük politikanın yıpratıcı ve çürütücü etkisinden uzak kalmasının ülke bütünlüğü ve milletin birliği açısından önemini siyasî tarihimiz ortaya koymaktadır.

⁴⁴²Babanzâde İsmail Hakkı, “Memurîn ve Siyaset”, *Tanin*, 1912.07.06, no: 1383.

Bunun teminindeki güçlük de toplumsal gelişimde tadrîcilik kanununun zamanı büzmeye imkân tanımayışından kaynaklanmaktadır.

Babanzâde, ertesi gün aynı konuya devamla mülkiye memurlarının siyaset karşısındaki durumunu tetkik eder.⁴⁴³ Öncelikle iştigâli bu kadar muzır görülen siyasetin, kolay olmamakla birlikte kanunen tahdit edilmiş bir tanımının yapıldığını kabul ederek ardından siyasetten uzak tutulacak memurların da tarif edilmesi gerektiğini vurgular. Devlet hazinesinden para alanların hepsi memur kabul edilirse posta memurundan tutun da işi siyaset olan mebûslar ve hatta vükelâ dahi bu tarifin kapsamı içine dâhil olacaktır. Ayrıca gelişen medenî ihtiyaçların memur sayısını artırdığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Ona göre, memur-siyaset ilişkisinde dikkat edilecek birinci husus bu durumun âmir memur ilişkisine zarar verip vermediğidir. Bir memurunsiyasî fikrine yakın parti kulüplerine devam etmesi âmirine itaat sorumluluğunu ister istemez zedeleyecektir. Özellikle büyük memurların sahip oldukları makâmın izzetini korumaları için bu gibi kulüplere devam etmesi doğru olamaz.

“Kulüplere devam bahsi de memur ile âmir arasındaki hürmet ve vakârı izâle edecek şekilde olmamalıdır. Bilhassa bizde makâmın bir nüfûz-ı fevkalade-i maneviyesi vardır ve bulunmak da lazımdır. Binâenaleyh bir vali veya bir mutasarrıf veya bir kaymakâm kulûbe gidip silsile-i merâtibin ilk basamağında bulunan kâtip veya mahalledeki bakkal ile karşı karşıya gelir, münakaşâta iştirak ederse görüldüğü yüksek makâmdan -ne kadar fazıl ve muktedir olursa olsun- sukut eder ve emrini dinletmek hassasını kaybeder. Bu ise devletin işine zarar getirir. Binâenaleyh bir yerde en büyük memur olan kimselerin bu gibi mecmalara müdâvemet etmeleri men olunmak istihsâli maksud olan neticeye doğru atılmış mühim bir hatve olur.”

Ancak memurları siyasetle iştigâlden men ederken özellikle taşradaki halkın ilim ve irfân seviyesinin yükseltilmesine duyulan ihtiyaç göz ardı edilirse, buralarda siyasî gücün mütegalibenin eline geçmesinin kaçınılmaz olduğuna değinir. Halkın eğitimi konusunda faydalı olacak memurların durumu, elinde silah olan askerlerin durumuyla mukayese edilemez. Halkın bu ihtiyacı ortadan kalkmadan atılacak adım ülkede memurlar eliyle oluşmaya başlayan kamuoyunu hepten yok etmekle sonuçlanabilir. Bunun için bir geçiş sürecinin gerekliliği ortadadır.

⁴⁴³Babanzâde İsmail Hakkı, “Memurîn-i Siyaset”, *Tanin*, 1912.07.07, no: 1384. Gerek gazete sütunlarında gerek Meclis kürsüsünde hararetle tartışılan bu konu doğrultusunda 8 Ağustos 1912 tarihli genelge ile memurlardan fırkalarla ilişkileri olmadığına dair senet istenmesi kararlaştırılmış, 10 Ağustos 1912 tarihli irâde-i seniyye ile subaylar sadakat ve itaat yeminine davet edilmiş, 28 Eylül ve 8 Ekim 1912 tarihli geçici kanunlarla memur ve subaylara siyaset yasağı getirilmiştir. (Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 329.)

Babanzâde tespitlerine devam ederek, bir memurun gazetelerde siyasî içerikli makale yazamayacağı gibi siyasî içerikli konferanslar da veremeyeceğini belirtir. Memurlardan nâzır ve müsteşarlar meslekleri bu olduğu cihetle siyasetten men edilemezler. İdare ve siyaset ortasında bir grup memur da az çok siyasetle temas etmek durumundadır. Ruh-ı devleti teşkil eden, muayyen zamanlarda terfiye tabi üçüncü grup memurlar vardır ki bunların siyasetten men edilmeden önce iş hak ve garantileri bakımından hâkimler seviyesine çıkarılması gerekir ki bu iştigâlin men edilmesi zarûret kesbetsin. Postacı, tahsildâr gibi halkla daha sık ilişkide olan düşük dereceli memurların siyasetten men edilmesini gerektirecek bir zarûret yoktur.

“Elhâsıl memurînin siyasiyâtla iştigâli bahsinde... evvel-emirde memleketimizin ilim ve irfânını yükseltmek, sâniyentedrîckâidesine riâyet eylemek, sâlisen ...memurları bizim değil Avrupa'nın hükkâmı derecesinde bitaraf kılabilmek için kendilerini emr-i nasb ve tâyin ve infisalde esaslı ve sağlam bir kâideye rabtettir. Bu muhtelif avâmili düşünmeden memurların siyasiyât ile iştigâlleri hakkında mutlak sûrette ittihâz-ı karar bir eser-i istî'cal sayılabilir.”

Memurların grev ve sendikal haklara sahip olması konusundaki kayd-ı ihtirâzisini de Babanzâde'nin tekâmül-ü fikrîsinde henüz ulaşamadığı bir tadrîci aşama olarak görmek gerekir. Siyasî konularda halkın tenvire duyduğu ihtiyacın zaman içerisinde azaldığı düşünülürse siyasetten men edilen memurların çoğalmasa beklenirdi. Hâlbuki günümüz demokrasi anlayışında memurların siyasî haklarının giderek arttığı müşahade edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında tadrîckâidesinin Babanzâde'nin öngördüğünün aksi istikamette işlediği savunulabilir.

3.13. ORDU VE POLİTİKA

Babanzâde İsmail Hakkı'nın ordunun politikadaki rolüne dâir yazıları 1912 gibi geç sayılabilecek bir dönemde ve çoğu Halaskâran Zâbitân grubu münasebetiyledir. Hürriyet Tepesi'nde gerçekleştirilen bir resm-i geçit münasebetiyle kaleme aldığı yazıda⁴⁴⁴ halkın ordu ve padişah lehine yaptığı tezâhürattan geleceğe dâir oldukça ümitlenmiş bir hâlet-i ruhiye kendini ele vermektedir.

Her millet kendi alâmet-i fârikası olan özelliklerini göstermekten hoşlandığı cihetle o da asker millet oluşumuza vurgu yapar. Askerî tatbikatlar bu açıdan önemli olmakla birlikte geçit törenleri bir ordunun sahip olduğu kuvveti daha geniş kitlelere göstermek açısından daha mühim fırsatlardır.

⁴⁴⁴Babanzâde İsmail Hakkı, “Muhteşem Bir Gün”, *Tanin*, 1912.04.28, no: 1314.

“Akvâmın kuvvet ve hayatı sevmek için sık sık böyle menâzır görmeye şiddetle ihtiyaçları var. Bir devleti hıfz ve sıyanet eden kuvvettir...

Her millet en ziyade güvendiği şey ne ise en çok onu teşhirden haz duyar. Kiminin sanatı, kiminin mal ve ticareti ve kiminin de bizim gibi asker istidâdı ve askerüstünâdgâhı var. Biz bir millet-i müsliha, bir millet-i askeriyeyiz. Manevralar şüphe yok ki mahsûlât-ı askeriyeimizin en hakiki sergileridir. Fakat bu sergilerin dekâikini herkes o derece anlamadığı için terakkiyât-ı askeriyeimizi umumun seviye-i idrakine daha ziyade yaklaştıran şey geçit resimleridir.

Bu merasimi görmekle millet bütün terakkiyât-ı askeriyesini zîruh ve müteharrik bir vaziyet-i muhibbe ve muhteşeme ile yakından görmüş olur ve ordusunun hakikaten ettiği fedakârlıklarla mütenasib bir hale gelip gelmediğini adeta taht-ı murâkabe bulundurmuş, daha doğrusu bekçilerini bir nevi imtihan meydanına çekmiş olur. Çünkü imtihan ordunun Allah için yüzünü ağarttı.”

Avrupa siyasetinin karışık durumu ve Balkanlarda fırsat kollayan komşular düşünüldüğünde ordu teşhir ettiği gücüyle millete ümit, meydanı boş zannedenlere de gözdağı vermiştir. Vatanın ve özgürlüğün teminatı olan ordu için millet de malı ve canıyla hizmete hazırdır. Ancak ordunun Babanzâde’ye temin ettiği bu özgüven iki ay sonra yerini tereddüt ve endişeye bırakmış görünmektedir. “Asker ve Siyaset”⁴⁴⁵ başlıklı yazısında ordunun önemi kadar Manastır’da meşru vazifesinin dışına çıkan unsurların tenkidi konu edilmektedir. Toplumun geri kalanının selameti uğrunda hayatını feda edebilmek; askerliği, vazifelerin en mukaddesi yapmaktadır. Ancak bu kudsiyet sadece meşru gayesi ile sınırlıdır. Osmanlı Devleti kurulduğu günden beri oynadığı rol hasebiyle ordunun siyasette etkili olmaması mümkün değildir. Ancak bu rol yöneticilerin emrinde ve gerçek vazifesi ile sınırlı kaldığı ölçüde ülke için faydalı olmuştur.⁴⁴⁶

Ordu harici düşmana karşı vatanın bekçisidir. Ona göre, siyaset beyin, ordu kol olduğu için ordu siyasetin emrinde olmalıdır. Görevlerin belirlenip paylaşılması bütün varlıkta olduğu gibi sosyal hayatta da genel bir kanundur. Her varlık bu paylaşımında kendine düşen rolün hakkını verdiği oranda şeref kazanır.

“Siyasete memur olan kimseler siyaset ile, devletin istiklâlini ve şan ve şerefini fiilen muhafaza ve müdafaya memur olanlar da yalnız icra ile iştigâl ederler. Burada

⁴⁴⁵Babanzâde İsmail Hakkı, “Asker ve Siyaset”, *Tanin*, 1912.06.30, no: 1377.

⁴⁴⁶ Orduda iç politikaya yönelik müdâhale arzuları iyice belirginleşince 26 Haziran’da Meclis’in gündemine gelen askerleri siyasetten uzak tutmaya mâtuf kanun 1 Temmuz 1912’de kabul edilmiştir. İlgili kanunu Meclis kürsüsünden savunan Mahmud Şevket Paşa, Meşrutiyet’in artık güçlendiği gerekçesiyle Ordunun politikaya karışmasına gerek kalmadığını ifade ederken bu çığırın 1908 İnkılâbı’nı doğuran süreçte İttihadçı subaylar tarafından açıldığını da itiraf etmek durumunda kalmıştır. (Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 123-124.)

izzet-i nefis meselesi mevzubahs olamaz. Bilakis herhangi kuvvet kendisine tefrik ve tevdi edilen vazifeyi hüsn-ü ifâ ederse şeref ve haysiyetten o derece nasibedâr olur. Hatta asker asıl meydan-ı şan ve şerefte vazifesini hakkıyla ifâ ederse -kuvve-i mülkiyeye tâbi olduğu halde- iktisâb ettiği iftihar hiçbir kuvvet ile kâbil-i kıyas olmayacak derecede payansız olur.”

Bu çerçeveden bakıldığında İtalya ile savaşın sürdüğü bir sırada üstelik Arnavutluk'taki karışıklıklar da sürerken Manastır'da bir kısım subay ve askerlerin vazifelerini terk ederek meydana getirdikleri karışıklıkları kabul edilemez bulur. Güçlü ve disiplinli bir ordu milletin itimâdını, düşmanların ise saygısını kazanır. Manastır'daki olaylar bütün orduya teşmil edilemeyecek kadar cüz'î olup milletin orduya olan itimâdını sarsamamış olsa da caydırıcılığını kaybetmiş görüntüsü dışarıda fırsatçıların iştahını artırır.

“Bu ârizî, muvakkat ve bir esas-ı sahiha müstenid olmayan hareket milletin orduya karşı beslediği itimâdı asla mütezelzil etmez. Fakat bu yalnız hayırhâh olanların tarz-ı tefsiridir. Düşmanların, hâricin telakkisi maa't-teessüf böyle olmuyor. Şark'da zuhûr eden ufacık bir arızayı müthiş bir inşikak şeklinde göstermeye alışan Garb böyle su-i tefsire müsait bir zemin bulunca artık kim bilir ne bedbinâne muhâkeme yürütür. Ve bu devletler içinde müterâkib-i fırsat olanlar varsa onlarda ‘Artık istifade zamanı geldi!’ diye beşûşâne ellerini ovuştururlar.”

Her kuvvet gibi orduda yayılmak istidâdına sahiptir. Ancak her yayılma da umumî dengede hasar meydana getirir. Manastır'daki hadiselerin mazarrâtı ordunun kalanları tarafından da fark edildiği için askerî ceza kanununda yapılacak düzenlemeler tepki çekmeyecektir. Harbiye Nezareti ile Meclis-i Mebûsân el ele vererek bu eksiği giderip kanunun emrinde güçlü bir ordu tesis etmek için çaba göstermelidirler.

Bütün bu çok haklı tespitlere rağmen aslında “Pandora'nın kutusu”nun, II. Meşrutiyet'in ilanı sürecini başlatan Niyazi Bey ve emsali ile açıldığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Her ne kadar o isyan, müstebid bir idareye karşı gerçekleştirildiği argümanı ile savunulabilirse de İsmail Hakkı'nın arka arkaya üç yazı ile tenkit edeceği Halaskâran Zâbitân grubu mensupları da kendileri için meşru ve hatta mukaddes gayeler öne sürmekte zorlanmamışlardır.

Halaskâran cuntasının Meclis Başkanı Halil Bey'e verdiği muhtıra⁴⁴⁷ onun tarafından Meclis-i Mebûsân'ın huzuruna getirilince, “Fındıklı tiyatrosu” teşbihi ile tahkir ve tehdit

⁴⁴⁷ 24 Temmuz 1912 tarihli bu muhtıranın bir benzeri de 18 Temmuz 1912'de Askerî Şûrâ toplantısına gönderilmiştir. Buna karşılık Padişah tarafından orduya itaate davet eden bir Beyannâme yayımlanmıştır. (Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 114-115.)

edilen Meclis bu muhtıra karşısında oldukça metin ve cesur bir duruş sergileyerek İsmail Hakkı'yı Türk demokrasi tarihinde mühim bir yer tutacak bu tavrı tespitte zorlamıştır.⁴⁴⁸ İsmail Hakkı, Meclis-i Mebûsân'ı öncelikle “vazife hissi” konusundaki hassasiyetinden dolayı alkışlar:

“Vazife hissi... İşte meşrutiyette herkesin rehberi olmak lazım gelen düstur-ı zam ve mukaddes: Meclis-i Mebûsân yalnız kanun tanzim etmek, hakk-ı murâkibesini icra eylemek ile mükellef değildir. Onun her vazife ve külfetinin fevkinde bir vazifesi var ki o da millete numûne-i fazilet ve metânet vermektir. Meclis-i Mebûsân hiss-i fedakâriye mâlik olduğunu kendisini doğuran milletine göstermek mecburiyetindedir. Bir evlat vâlidesini müdafada izhâr-ı acz ve meskenet ederse o evlat o vâlideye karşı ihanet etmiş olur. Dün idare-i kelim eden hatiplerin hepsi de milletin seviye-i ahlakiyesini yükselttiler.”

Ona göre, hürriyetin tecelli ettiği yer olan Meclis'in tehdit altında olduğu bir yerde, hürriyet ve meşrutiyet namına hareket ettiğini iddia etmek elbette büyük bir tenâkuzdur. Hele bu yolla “vatanın halaskârları” olmayı ummak ne büyük bir aldanıştır!

“İşte bunun için diyoruz ki bugün İstanbul'da meşrutiyet ve hürriyet kalmamıştır. Bugün sansür yok, idare-i orfiye yok, Divan-ı Harb yok fakat yazılan her bir satırın karşısına dikilmiş bir süngü tehdidi var: Vatanın halaskârları eğer bu tarik ile vatani tahlise teşebbüs ediyorlarsa yanılıyorlar. Vatan bu sûretle halas bulmaz. Bilakis mahv u münkariz olur.”

Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'nın Meclis huzurunda muhtıranın sorumluları ile ilgili gereğinin yapılacağına dâir verdiği garanti Meclis'in yüreğine su serpmiş ve kendisine millet irâdesinin korunmasında Meclis'in hükûmetle birlikte hareket edeceği vaad edilmiştir. Ancak gelişmeler hiç de o yönde olmamış, Ahmed Muhtar Paşa'nın “Büyük Kabine”si cunta karşısında dik duramamış ve bir hafta sonra Anayasa'nın tevili yoluyla Meclis feshedilmiş, Kabine ise Kasım ayı içerisinde yerini Kamil Paşa'nın tecrübesine ve büyük devletler üzerindeki muhayyel tesirine dâir umuda bırakmıştır. İsmail Hakkı Bey, ertesi günkü yazısını Halaskâran Zâbitân grubunun beyannâmesindeki çelişkilere tahsis eder.⁴⁴⁹

Tespit ettiği ilk çelişki padişahın askerleri itaate davet eden beyannâme-i hümayununa gözyaşları ile verilen itaat sözüne uyulmamış olmasıdır. Aleni hale gelen bir durumun bahis ve eleştirilere konu olması kaçınılmazdır. Meşrutiyet ve kanunperverlik nâmına hareket ettiğini

⁴⁴⁸Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Meb'ûsân'da Tarihi Bir Gün”, *Tanin*, 1912.07.26, no: 1402.

⁴⁴⁹Babanzâde İsmail Hakkı, “Halaskâran-ı Vatan Grubunun Beyannâmesi Münasebetiyle”, *Tanin*, 1912.07.27, no: 1403.

iddia edip onun lazım-ı gayr-ı mufârikı olan hürriyeti ortadan kaldırmak, kendilerine yönelik her tenkit veya hareketi cezalandırmakla tehdit etmek de ikinci çelişkileridir. Kabine'nin sukutunu ve hileli seçimlerle oluştuğu tahakkuk ederse Meclis'in de feshini talep eden grubun böyle bir durumu tespit edecek araştırmayı bile beklemeden Meclis'e 48 saatlik süre tanınması da üçüncü çelişkidir.

“Burada ‘müşkafâne tetkikât ve âmâl-i milliyeye mugâyeret’ bahsinin hukuk-ı esasiye ve kavâid-i meşrutiyet dairesinde ne yolda cereyan etmek lazım geleceğini beyannâme muharrirlerinden ayrıca sormak lazımdır.

Eğer beyannâme muharrirleri bu ulûmda o derece yed-i tûla sahibi iseler kavâid ve muamelât-ı meşrutiyeti o derece mükemmel biliyorlarsa bu devletin hiçbir gâilesi kalmamış demektir. Umûr-ı devleti ele alsınlar, mebûs olsunlar, tasavvur-gerdeleri olan şekl-i hükümet ve meşrutiyeti tatbik etsinler fakat ne yapacaklarını lütfen bize de bildirsinler ki müstefid olalım.”

Askerlerin siyasetle iştigâline dâir bilgi ve belgelerin basında yer alması kanunen yasak olduğu halde bazı gazetelerin Halaskâran grubunun beyannâmesini üstelik “Hürriyet iade olundu!” başlığı ile neşretmesi acı verici bir başka tenâkuzdur. Seçimlerle ilgili her türlü iddiaya rağmen Meclis-i Mebûsân yine de halkın oyları ile teşekkül etmiştir, onun irâdesiyle, onu temsil etmektedir. Halaskâran Zâbitân grubu milleti temsil ettiği iddiasını hangi kabul edilebilir ölçüye, vekâletnâmeye dayandırmaktadır? Ona göre; güç, hakkın emrinde olmadığı sürece parlaklığını uzun süre muhafaza edemez. Üstelik bütün ordu kendileriyle aynı hissiyatı paylaşmamaktadır. Halaskâranın “Ülke işgal edilirse aç kalırız!” gerekçesi bütün Osmanlı ordusunun gayesi olacak kadar ulvi bir endişe değildir. Hele siyasî muhaliflerini hiçbir delil göstermeden hırsızlıkla itham etmek ordunun şerefi ile telif edilemez. Kendisini sadece idarenin değil milletin de üstünde görmek çıkar yol değildir.

“Ordu-yu Osmanî vatanın zevk ve kıymetini bir lokma ekmek ile ölçmez. Vatan kelimesi o kadar basit bir düstûr-ı maddiye sığmaz ve ‘Maazzallah memleketi ecnebler istilâ ederse bizim onlarca geçecek hiçbir sanatımız yok, aç kalmaklığımız muhakkaktır.’ cümlesi vatanın fikr-i beşerde yalnız açlık ve tokluk ile bir münâsebet ve irtibatı olduğunu gösteren bir felsefedir ki ordu böyle düşünmez ve işte yalnız bu delil (grup)un en şanlı gâyeler takip eden muazzam Ordu-yu Osmanîyi temsil etmediğini ve bu ordu nâmına hareket edemeyeceğini gösterir.”

Türk demokrasisinin gelişmesinin önündeki en büyük engeli teşkil eden askerî darbe ve muhtıraların tipik bir numunesi olan bu beyannâmeye karşı büyük bir cesaretle dile getirilen görüşlerin, İsmail Hakkı Bey'in kalemine bir kat daha saygınlık kazandırdığı kuşkusuzdur.

Ertesi günkü yazı ise mezkûr beyannâmede yer alan şikâyetlere dâirdir.⁴⁵⁰ Meşrutiyet'i iade eden ordunun içerisinde bir grubun Meşrutiyet'in dayanağı olan Meclis-i Mebûsân'dan şikâyetlerinin bir kısmı, idare-i umumiye (hükûmet ve Meclis'e) dâirken bir kısmı da idare-i askeriye dâirdir. Umumî idareden kaynaklanan şikâyetlerin ise kanun ve kurallardan kaynaklananlar kadar uygulamadan kaynaklanan sebepleri de vardır.

“Ordunun gayr-ı memnun kısmı nâmına dermeyân olunan şikâyet başlıca iki mühim şubeye ayrılıyor: (1) idare-i umumiye-i devlet, (2) idare-i askeriye: İdare-i umumiye-i devlet itibâriyle kusurları hutût-ı esasiyede mi aramak lazımdır, yoksa bu hutût-ı esasiyenin cihât-ı tatbikiyesinde mi? Burada ordunun hey'et-i umumiyesindeki şeref ve haysiyeti her türlü şâibeden tenzih etmekle beraber diyebiliriz ki vâkıâ hatalar hutût-ı esasiye de görüldü, fakat cihât-ı tatbikiyesinde bin kat daha ziyade görüldü.”

Ordu henüz devlete ait güçlerin tefrik olduğu meşrutî sistemde mülkî idareye tabi olması gerektiğini kavramış görünmemektedir. Hükûmet ve Meclis'in bu konudaki en büyük kusuru orduya karşı şefkate ifrat etmiş olmaktan ibârettir. Bu zaaf ordudan gelen taleplerin biraz da teknik konular olması hasebiyle layıkıyla murâkabe edilmeden hemendâima ordunun talepleri doğrultusunda kabul görmesine yol açmıştır.

“Tasfiye-i rüteb yapıldı, askerîtekâüd kanunları tanzim olundu, bütçe kabardı. Bundan tevelliüd eden bütün itirazata Meclis göğüs gerdi, fedakârlıklarından hiçbirini diriğ etmedi. Niçin? Orduya fart-ı ihtiram ve emniyetinden...”

Ona göre, terakki, harcırah, zabitlerin müddet-i ikametleri gibi şikâyet mevzusu olan konularda kabahati mebûsân da aramak abestir. Zira mebûsân, teknik bilgisinin sınırlı olduğu bu konularda askerî idareden gelen taleplerin hiçbirine hayır dememiştir, yine demeyecektir.

Babanzâde bu satırlarda adeta iğneyi Meclis-i Mebûsân namına kendisine batırarak yaşanan maddi sıkıntıların aşılacağını vaad etmekte ve orduyu demokrasinin sınırları içinde tutmaya çalışmaktadır.

3.14. MECLİS-İ MEBÛSÂN'DA FİKİR AKIMLARI

Babanzâde İsmail Hakkı'nın, İmparatorluğu parçalayan siyasî gelişmelerin sürüklemesiyle Osmanlılıktan Türkçülüğe evrilen bir siyasî partinin üyesi olarak Sosyalizm'e pek sıcak bakması beklenemezdi.

⁴⁵⁰Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Meb'ûsân ve Bazı Şikâyet-ı Askeriye”, *Tanin*, 1912.07.28, no: 1404.

Nitekim “Meclis-i Mebûsân’da Sosyalizm”⁴⁵¹ başlıklı yazısında güçlü bir sosyalizm tenkidi göze çarpar. “Medeniyet-i haziranın pek de parlak safâhatından olmayan Sosyalizm”in savunucuları olan Zohrab Efendi, Varteks Efendi, Muradyan Efendi ve diğerlerinin, bu mevsimsiz ve ürkütücü fikre davetlerinden sonuç almaları mümkün değildir. Zira Sosyalizm sermaye ve emek arasında bir ahenk değil kavga peşindedir. Fransa’yı 1848 ve 1870’de iki defa inkırâzın eşiğine getirmesi bunun delilidir.

“Sosyalizm ...sermaye ile say ve ameli birbirine taslit eyliyor, sunûf-ı halk arasında ahenk değil buğz, adâvet, münâfese, mukâtele tohumlarını ekiyor ve işte bundan dolayı sosyalistlik ne vakit bütün iğfalkâr kuvvetiyle, sehâir sözleriyle inkişâf ederse beşeriyet bir inkırâz ve bir inhidâm-ı azime dâcâr olacaktır. Bugün Avrupa’nın gördüğümüz şu muşâ’şa, şu muhteşem medeniyeti âfakında bir siyah gölge, bir mühlik tehdit var ise o da sosyalistliktir. Zira sosyalistlik derece derece tevsi ede ede nihayet düşman-ı asâyiş, düşman-ı intizâm, hatta ordunun ve vatanın adüvv-ü ekberi oluyor.”

Ayrıca her ideoloji bütün bir dünya tasavvuruna dayanır. Bu tasavvurun bir kısmını almakla netice hâsıl olamayacağını belirtir. Sosyalizm’in zayıflara yardım düsturunu, zenginleri cebren soymak üzerine bina etmesi kabul edilebilirlikten uzaktır. İşçi sınıfına müstenid olan Sosyalizm’in bir ziraat memleketi olan ülkemizde yerleşmesi mümkün değildir. Ayrıca Şark’ta fakirlerin hasedini celb edecek kadar servetin belirli kesimlerde birikimi söz konusu değildir.

“Sosyalizmin istinâd ettiği en mühim düsturlardan biri zuafaya muavenet yani merhamettir. Dün Cavid Bey’in dediği vecihle merhamet için bütün kalpler mühtezz olur; fakat cemiyetin diğer bir rüknü olan adâleti mahvetmek bahasına değil. Birine sadaka vermek için diğerinin cebren kesesini boşaltmak. İşte buna şu nizam-ı alem tahammül edemez. Mâmâfih bu karanlık, bu kasvetengiz fikirler Şark’ın sima-yı safi altında daha ahz-ı vücud edecek bir mevkiye değildir. Evvela memleketimiz bir ziraat memleketidir. Mezrû yerler ise sosyalistlik tohumuna nazaran şürezârdır. Sâniyen bilhassa Şarkımızın kavâid-i ictimaiyesi, kavânin-i iktisâdiyesi cesim cesim servetlerin yed-i vâhidde ictimaina ve binâenaleyh âteş-i hasedin kalplerde cayır cayır yanmasına manidir. İtiraf etmelidir ki Şark demokrasi kâidesi için Garb’dan evvel mahall-i tatbik bulduğu gibi Sosyalizm namı altında zuhûr eden kavâidin kâbil-i icra ve tatbik kısmına da çoktan beri cevelangâhtır. Verâset ve intikal kanunlarımız, arazi kanunlarımız bu cümleden olduğu gibi beytülmâl-i müsliminin yalnız memurları değil daha pek çok sunûf-ı halkın tehvin-i mâişeti ile mükellef olması dahi takip edilen hedef-i ictimaiyi gösterir. Fakat bu hedef Avrupalılaştırıldıktan sonra memleketimize idhal edilen Sosyalizm serabından pek farklıdır.”

⁴⁵¹Babanzâde İsmail Hakkı, “Meclis-i Meb’ûsân’da Sosyalizm”, *Tanin*, 1910.04.26, no: 592.

Demokrasi gibi sosyalizmin de uygulanabilir olan kâidelerinin zaten İslam medeniyetinde mevcut olduğunu iddiadan sonra kendi öz malımız olan değerleri Batı'dan alacak değiliz, noktasında karar kılar. Alacaklarımızın da mutlaka bir süzgeçten geçirilmeye ihtiyacı vardır.

İdeolojilerin bütüncül yapıya sahip olması, ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde Sosyalizm'in dayanacak bir taban bulmasının zorluğu, İslam medeniyetinde bir kapitalist burjuva sınıfının teşekkül etmemiş olması, zengin-fakir arasında bir denge ve uyum gözeten iktisat anlayışı, kendi değerlerimizin değer ithaline ihtiyaç duymayacak kadar yüksek oluşu ve nihayet Batı'dan alınacak değerlerin mutlaka bir tenkit süzgecinden geçirilmesinin gerekliliği gibi konulara yaptığı vurgular bir gazete yazısının müsaade edebileceği ölçüde değerli görüşlerdir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

XIX. yüzyıl, dayattığı değişim ve mücadele edilmek zorunda kalınan problemlerle Devlet-i Aliyye için “en uzun yüzyıl” olma vasfını hak etmiş görünmektedir. Bir yandan tarihin dümeninde bulunan monarşiler, milliyetçilik fırtınasıyla baş edememekte, diğer yandan “millet sistemi” uzun ve mutlu asırların yükünü daha fazla taşıyamamaktan ötürü çatırdamaktadır.

İmparatorluğun dağılma emareleri gösterdiği bu süreçte, iki yüzyıl boyunca yapılan ıslahatların esasa taalluk etmediğini düşünen “Yeni Osmanlılar”, kurtuluşun reçetesi olarak sistem değişikliğinin kaçınılmaz olduğunu haykırmaktadırlar. Bürokrasi odalarında yetişmiş, dil bilen, diplomatik ilişkileri olan bu hareket, Tanzimat reformlarının sahibi elitist selefleriyle yaptıkları kavgayı kazanmış görünseler de (1876) iktidar kavgasının med-cezrinde bu başarı uzun sürmemiş ve I. Meşrutiyet, 93 Harbi’nin anaforunda boğulmuştur (1878).

II. Abdülhamid’in, denge politikasıyla devlete hayat alanı açmak isterken ülkeyi de demir pençesinde tutmak istemesi, Meşrutiyet’i iade etmek isteyen ikinci nesil aydınların (Jön Türkler) azmini bilemekten başka bir şeye yaramamış, pek de centilmence olmayan bir mücadelenin sonunda Meşrutiyet yeniden ilan edilmiştir (1908). Devrimci kırılmaların hoş görülmediği geleneksel-muhafazakâr toplumlarda teklif edilen değişimin kabul görebilmesi için en önemli meşruiyet aracı kuşkusuz “Din”dir. Egemenliğin kullanımında halkı hanedana ortak yapabilmek için Jön Türkler tarafından “şûra, meşveret, biat” gibi İslamî kavramların referans yapılması bu sebeple kaçınılmazdır.

Halk tarafından kendilerini temsil etmek üzere seçilen mebûsların “Temmuz İnkılâbı”nı gerçekleştirmek kadar önemli bir vazifeyi daha omuzladıkları aşikârdır: Devleti yaşatmak. Çetin tartışmalara sahne olan Meclis, 1909 Anayasa tâdilâtı ile gücünü tahkim ederken

Devrim'e de gerçek bir "inkılâp" karakteri kazandırmıştır. Her ne kadar sonraki süreçte otoriter bir politikaya meyletse de inkılâbın kaptan köşkünde "İttihad ve Terakki Cemiyeti"nin yer aldığını söylemek bir kadirşinaslık olacaktır.

Tez konusu olarak seçtiğimiz "Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in meşrutiyet düşüncesi ve iç politik gelişmelere bakışı" bu sebeple önem arz etmektedir. Zira Babanzâde İsmail Hakkı Bey, etnik olarak Ortadoğu'nun dört kadim Müslüman toplumundan biri olan Kürtlerin mühim bir aşireti olan Baban aşiretine mensuptur. Aynı zamanda Osmanlıcılıktan, İslamcılığa ve oradan da Türkçülüğe evrilen bir siyasî partinin Bağdat ve Divaniye mebûsluklarında bulunmuş, kısa bir süre de olsa İttihadçı Hakkı Paşa Kabinesi'nde Maarif Vekilliği yapmıştır (1911). Hukukçu ve eğitimci kişiliği ile entellektüel vasfı yüksek bir isimdir. Bu vasfı dolayısıyla *İkdam*, *Tanin* ve *Şûrâ-yı Ümmet* gazetelerindeki yazılarıyla İttihad ve Terakki'nin iç ve dış politikaya dâir fikirlerinin oluşumunda etkili olmuştur. Biz de bu fikirleri, en çok olgunlaştığı dönemde, yazılarının en çok yer aldığı ve Hüseyin Cahid'ten sonra ikinci başyazar olarak anıldığı *Tanin* gazetesindeki köşe yazıları üzerinden tespit etmeye çalıştık.

Meşrutiyetin meşruluğuna dâir Şeyhülislâmlığın yayınladığı beyannâmeyi çok önemseyen Babanzâde İsmail Hakkı Bey, 1909 Ağustos'unda kaleme aldığı iki makalesini bu konuya tahsis eder. Ona göre bizde en aşağı tabakadakilerin en yukarılara kadar yükselmesi mümkün olduğu ve Batılı anlamda bir aristokrasi sınıfı mevcut olmadığı için, onun zıddı olan demokrasinin bir "hal-i tabii" olarak zaten mevcut olduğu fark edilememiştir. Demokrasi ile müterâdif gördüğü meşrutiyetin İslam'a uygun bir sistem olduğunu dile getirdikten sonra onun gerekleri olan "hâkimiyet-i milliye" ve "iktidarın denetlenmesi" uygulamalarına gerek ayet ve hadislerden gerek sahabe asrındaki uygulamalardan deliller ortaya koyar. Değişimin kaçınılmaz olduğu sahalarda İslam'ın temel ilkeler vaz' ettikten sonra akıl, vicdan ve ilme geniş bir hareket alanı tanıdığından bahseder. Ancak kendi asrının sahip olduğu bu içtihad hakkını seleflerinden esirgeyerek neredeyse bütün bir tarihi cehalet ve istibdâtle itham etmesi kendi tekâmül anlayışıyla çelişen bir ifrat görüntüsü vermektedir.

Diğer yazısında ise Meşrutiyet'in en çok eleştirildiği "güçler ayrılığı" ve "müsâvât" bahislerine değinir. Farklı müessese ve şekillerde de olsa güçler ayrılığı prensibi İslam toplumlarında zaten var olmuştur. Gayrimüslimlerin siyasî haklara sahip olabileceğinin hem Hz. Peygamberin uygulamalarından hem de naslardan delili vardır. Bu beyannâmenin İslam toplumları arasında meşrutiyetin yayılması için Batılıların zorlamalarından daha fazla etkili

olacağı ve bir cazibe merkezi oluşturacağı öngörüsü kadar ülke içindeki çatışmaları sona erdireceği düşüncesi de bir temenniden öte gidememiştir.

Aydınların nazarında II. Abdülhamid devrinde tecessüm eden istibdât ve Meşrutiyet’le anlamını bulan inkılâp kavramlarını mevzu edindiği yazıları nazar-ı itibâra alındığında; 31 Mart İsyanı’nı “etki-tepki” kanununun sosyal hayattaki bir izdüşümü olarak görür. Şaşırtıcı olan bu isyanın “terakki”nin taşıyıcısı olan orduda çıkmış olmasıdır. Tarihimizde pek çok benzeri olan bu isyanı emsalsiz addetmesi hadisenin sıcaklığının sebep olduğu bir ifrat olarak değerlendirilebilir. İsyanın bastırılması ona göre, İstanbul’un adeta yeniden fethidir. Ancak taşrada yayılma ihtimaline binâen gösterdiği çare ise demokrasiden taviz vererek sıkıyönetimin ilanıdır. İsyanın bastırılması sırasında yaşanan ölümlere üzülmeyle birlikte hürriyeti muhafazanın en emin yolunun “milletin demokratik olgunluğu” olduğu tespiti oldukça isabetlidir. Nitekim bunun gerektirdiği hususiyetlere sahip olmayan toplumlarda demokrasiyi inşa etmenin ne kadar güç olduğunu günümüzde “Arap Baharı”nın kışa evrilmekte oluşu göstermektedir.

“Şerr-i mutlak” olarak görülen Abdülhamid devrinin Meclis kürsüsünden övülmesi noktasındaki hazımsızlıkları da ancak jurnalcilerin teşhiri cezasıyla yetinilmesi gereken bir durum olarak karşılaması demokrasiyi yaşatma çabası olarak değerlendirilebilir. Tekâüd Kanunu’nda devr-i istibdâdın yöneticilerinin hukukunun korunmasına yönelik tepkileri, yine aynı demokrasi ve hukukun üstünlüğü prensibiyle karşılaması İsmail Hakkı’nın meşrutiyete bağlılığındaki samimiyetine delalet eder. Bu konuda önerdiği tek çözüm ise bu emeklilik hakkını elde eden eski ricâlden bu maaşa ihtiyaç duymayanların ferâgat etmelerine mukâbil nisyan cezası ile yetinilmesidir.

Mübalağa payı mahfûz olmak kaydıyla Fransız İhtilali ile mukayese ettiği 10 Temmuz’u (23 Temmuz 1908/II. Meşrutiyet’in ilanı) milletin olgunlaşma sürecinde kutlama hakkı kazandığı “doğum tarihi”, 31 Mart İsyanı’nın bastırıldığı 11 Nisan’ı (25 Nisan 1909) ise yine milletin iktidarı elde ettiği “cülus tarihi” olarak alkışlar. Kendince bu gerçeği tespit ettikten sonra millete dâir övgülerin de bir denge içerisinde olması gerektiğini beyan ederek itidâlin sakin sularına yelken açar. Meşrutî idarenin de eksikleri olabileceğine dâir gösterdiği dengeli tavrı “Devr-i Hamîdî”den esirgemesi hatalıdır. Ancak o günkü psikolojide bu hatadan masun tek bir aydın bile yoktur. Politik dengeler üzerindeki ağırlığı kalmayan Sultan V. Mehmed Reşad ise selefiyle mukayese edilerek idealize edilmektedir. Ancak bu idealizenin Sultan Reşad’ın kişisel erdemleri üzerinden yapılması, icraya dâir herhangi bir icraatının

övlmemesi sistem içerisinde padişaha biçilen rolün parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanlarının milletin birliğini temsil edişinden ibâret olduğunu düşündürmektedir. Millet kendi kendini idareye muktedir hale gelmesinin onu iyi bir hükümdardan müstağni kılmayacağı beyanı saltanata karşı olduğu iddiasını çürütücü mâhiyettir. Ona göre saltanat makâmını muhafaza edecek güç dalkavuk yardımcılarının telkin ettiği müstebîd uygulamalar değil milletle hükümdarı arasındaki güven ilişkisidir. Milletın selameti meşrutiyeti benimsemiş ve millet ailesinin babası konumundaki sultan/halife ile kâimdir.

“Zamanın ruhu” olarak nitelenebilecek “hâkimiyet-i milliye” kavramının; toplumsal taleplerde adeta bir patlamaya sebep olunca, İsmail Hakkı gibi Meşrutiyet’in en hararetli savunucularından biri tarafından bile “hak” ile dengelenmesi gerektiği uyarısı yapılacaktır. Mücerred hâkimiyet-i milliye kavramı temsilî demokrasi ile müşahhaslaşır. Sonra da murâkabe (denetim) vazifesinin sağlıklı işleyebilmesi için teşri(yasama) ve icra(yürütme) olarak ayrışır. Halkın bir kısmının üstelik bir hakka istinâd etmeyen talepleri bu sebeple hâkimiyet-i milliye kavramı ile açıklanamayacağı (Cüz küllü istiab edemez.) gibi anarşiden başka bir netice de vermez. Sivil toplum ve şeffaf devlet anlayışının henüz yerleşmediği bir toplumsal süreçte halktan gelen taleplerin meşrutiyetçi de olsalar iktidar elitlerinde bir rahatsızlık yaratması ve anarşi gibi algılanması da normal karşılanmalıdır.

İktidar şakşakçılığı kadar halk dalkavukluğunun da yanlışlığını savunan İsmail Hakkı Bey, içtimâî hastalıklarımızı tespit sadedinde rüşvet, irtikâb, hafiyelik, atâlet ve intizâmsızlık gibi ahlaki kusurlara vurgu yapar. Yegâne çare ise siyasî ve medenî terbiyemizin gelişmesi için sabırla çalışmaktır. Bu düşünce yukarıda hürriyeti muhafaza için gerekli gördüğü demokratik olgunluğun kazanılması ile de tutarlıdır. Beyrut halkının İtalyan bombalarına rağmen şehirdeki yabancılara karşı itidâlini koruması ona göre Osmanlıların bu konuda aldığı mesafenin ümit verici seviyeye ulaştığını göstermektedir. Bu tespitler Babanzâde’nin gözlem gücünün yüksekliği kadar bir entellektüelin sahip olması gereken özeleştiri, insaf ve fikir namusuna sahip olduğunun işaretlerini taşımaktadır.

Demokrasinin temel prensiplerinden biri olan “çoğunluk” ilkesinin tezâhür edebilmesi seçim ve siyasî partilerin varlığını zorunlu kılmaktadır. İttihad ve Terakki’nin aktif bir üyesi olarak Babanzâde İsmail Hakkı’nın bu konuda kalem yürütmemesi düşünülemez. Kendisinin de bir taraf olması hasebiyle yeterince objektif kalamaması anlaşılabilir bir durumdur. İttihad ve Terakki’nin Devrim sonrası iktidarı bizzat üstlenmeyişi birçok yazar tarafından eleştiri konusu yapılırken onun nazarında bu tercih, gücün büyüleyici etkisinden kendisini

kurtarabilmiş olmak hasebiyle İttihad ve Terakki'nin artı hanesine yazılması gereken bir durumdur. İttihad ve Terakki, 31 Mart'ın kırılğan ortamında “hürriyet”i koruduğu gibi Cemiyetler Nizamnâmesi'nin çıkarılmasına öncülük ederek siyasî partilerin önünü de açmıştır.

Babanzâde burada bir adım daha ileri atarak demokrasinin bir diğér önemli ilkesini dile getirmektedir: Çoğulculuk. Temsil gücü olarak azınlıkta kalan partilerin ve dolayısıyla Meşrutiyet'in yaşaması bu partilerin sağlam ve tutarlı fikirlere sahip olmalarıyla mümkündür. Bunun için her siyasî hareketi “ortak vatan” fikri etrafında toplanmaya davet eder. Ülkenin selametini İttihad ve Terakki ile kâim gören üslubundan sarf-ı nazar edilirse seçimler sırasındaki siyasîrekâbetin daha centilmence yürütülmesini talep etmesi takdire şayandır. Halka/seçmenlere, İttihad ve Terakki'nin o güne kadar ki politikasını izah sadedinde içtimâî muhitin izin verdiği ölçüde, Cemiyet olarak önce ülkede intizâmı temin edeceğini umdukları hükûmetlere dışarıdan destek verdiklerini, bilâhare hükûmetler içerisinde temsil edildiklerini, hatadan masun olmamakla birlikte rakiplerinden yapıcı muhalefet beklemeye hakları olduğunu beyan etmektedir. İktidarı niçin bizzat üstlenmedikleri kadar tarihi rollerini oynadıktan sonra niçin kenara çekilmedikleri de eleştiri konusu olmuş bir hareket için mutlaka yanlış yaptıklarını savunmak insafılı bir tenkit olmayacaktır. Ancak kendisi üç yıl sonraki yazılarında iktidarı bizzat üstlenmeyişlerini iyi niyetle yapılmış bir hata olarak değerlendirme noktasına gelmiştir.

Seçimlerde, gerek seçmenlere gereksiyasî partilere ve adaylarına özgür irâdeleriyle hareket etme ve aidiyet duyduğu siyasî partinin azamî başarıyı elde etmesi için çaba gösterme tavırları arasında mutlaka bir denge kurulması gerektiğini telkin ederken kâbiliyetli bir teşkilatçı profili çizmektedir. Seçmenlerden oylarını muhalefete yarayacak şekilde bölmemelerini, siyasî partilerden aday tespitinde seçmenlerin görüşlerini dikkate almalarını, adaylardan da parti ile birlikte hareket etmelerini ister. Burada Türk demokrasisinin temel hastalıklarından biri olan “lider sultanı”na karşı çözüm arayan demokratik bir yaklaşım kendisini göstermektedir.

Rum vatandaşların en azından bir kısmının temsilcisi durumundaki Meşrutiyet Kulübü ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki seçim ittifakı Babanzâde'yi kızdırmış görünmektedir. Kaybetmeye mahkûm gördüğü bu işbirliğinin tarafı olan Rumları hafif yollu tehdit etmesi onun demokrasi çitası altına girmeyecek bir tavidir.

Seçim çalışmalarında dinin siyasete alet edilmesine şiddetle karşı çıkar. Geçmişteki birçok ıslahat çabalarının bile buna kurban gittiği düşünülürse bunun yanlışlığı ortadadır. Siyasî rakiplerini bu menhûs adetten tenzih ederek yaşananları yerel unsurların hataları olarak görmesi onun siyasî nezaketine delil olmak iktizâ eder.

Meclis'in feshinden sonra gerçekleşen seçimlerde (1912) İttihad ve Terakki'nin parlak başarısını iktidar nimetlerinden yararlanmasyla açıklayan muhalefete cevap sadedinde Cemiyet'in iktidar yorgunluğundan masun kaldığını ve bu süreçte halk tarafından hatalarıyla değil doğrularıyla değerlendirildiğini, muhalefetin ise yapıcı eleştiriler getirmeyişinin cezalandırıldığını, aradaki muazzam farkın bundan kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu seçim başarısının Meclis-i Mebûsân'da İttihad ve Terakki'ye sağladığı çoğunluk yürütme organına yansımayınca siyasî gerilim artmış, tarafsızlık vaadiyle kurulan AhmedMuhtar Paşa Kabinesi döneminde oluşan cuntaların baskısıyla Meclis aynı yıl yeniden feshedilmiştir. Meclis'in kapalı olduğu bu dönemde, kapalı ve açık alanlarda gerçekleşen siyasî toplantılara bir düzen/kısıtlama getirilme çabası muhalefet tarafından seslerinin kısılmak istenmesi olarak yorumlanırken Babanzâde bunu düzen ve intizâmın gerekliliği ile savunmaya çalışır. Ancak dile getirdiği mahzurlar önlenebilir nitelikte olduğu için muhalefetin tenkitlerinde hakikat payı olduğu görülmektedir.

Bir kısım âdi suçluların siyasilerle işbirliği yaparak kendi çıkarlarını sürdürmelerinin halkın hukuka olan güvenini zedelendiğinden bahisle bu kirli ilişkilerin en yüksek noktası olan siyasî cinayetleri ele alır. Mahmud Şevket Paşa'nın katli ne kadar şeni ise muhalif isimlerin öldürülmeleri de aynı şiddetle tenkide muhtaçtır. Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesini müteâkip muhalif basın sulh teklifini ele alıp desteklediği bir yazısında bu cinayetten duyduğu üzüntü ifadesinin dışında gerek Ahmed Samim ve Zeki Bey gibi gazeteciler gerek Nazım Paşa gibi politikacılara yönelik suikastlerin de aynı cesaretle eleştirilmesini beklemek okuyucularının Babanzâde üzerindeki haklarındanadır.

Etkili bir kamuoyu oluşturma aracı olarak halkın "nâşir-i efkârı" olması beklenen gazeteler, Meşrutiyet'in ilanı ile beraber üzerlerindeki sansür baskısı kalkar kalkmaz "hürriyet-i tahrir"i suistimâl ederek kamuoyunu doğru bilgilendirmek yerine şahısları karalamak, siyasî propaganda yapmak gibi yollara tevessül etmişler; bu sebeple kendisi de bir basın mensubu olan Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in tenkit oklarının hedefi olmuşlardır. Basının saygınlığını koruyacak bir matbuât cemiyetinin kurulmasının gereği üzerinde duran İsmail Hakkı Bey, liyâkati olmayanların bu cemiyet vesilesiyle basın hayatından uzak

tutulmasının gereğine vurgu yapar. Basının uyacağı kuralları belirleyen bir matbuât nizamnamesi de aynı ölçüde gereklidir. Nitekim siyasî kavgaların ilk kurbanlarının basın mensupları arasından çıkması meselenin ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

Onun nazarında yabancı basının iç politik gelişmelerde taraf olması da kabullenilemez bir durumdur. Geleneksel Osmanlı misafirperverliğinin suistimâl edilerek misafir olduğu ülkenin çıkarlarıyla çelişen bir tavra daha fazla tahammül gösterilemez. İktidar ümidini milletin bağrında değil yabancı güçlerin sözcüsü basın organlarında aramak tehlikeli bir yöntemdir.

Tarafsızlığını ve insaf ölçüsünü kaybeden basın, “nâşir-i efkâr” olma vasfını da kaybetmiştir. Nitekim Trablusgarp Savaşı gibi milli bir meselenin bile taşıdığı önem ölçüsünde yer bulamadığı basın onun nazarında hastalıklı bir hâlet-i ruhiyenin tezâhürüdür. Kabinayı düşürmek için destek vermeyen Meclis üyelerinin bu acımasız tenkit oklarından kendilerini kurtaramayışı basının uğradığı deformasyonun ispatı gibidir. Meclis’in itibârı pahasına bir seçim başarısının alkışlanamayacağı aşikârdır. Ancak İttihad ve Terakki’nin çıkarları doğrultusunda gerçekleşen ilk fesih sırasında benzeri taleplerin kendi satırlarında da yer alması Babanzâde’nin bu konuda doğru yerde durmasına rağmen samimiyetinin sorgulanmasına sebep olabilir.

Basının bu tereddidi Babanzâde’nin sıklıkla dile getirdiği “tedricî tekâmül” kanununda açılmış bir gedik gibidir. Muhalif basınla aralarındaki bu kördögüşünü sonlandırmak için onlardan gelen sulh teklifine karşı Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye’yi canlandırmayı ve bu suretle yüzyüze gelerek fikirlerini muhataplarına doğrudan aktarmayı bir çözüm önerisi olarak sunar. Önceki müzakereleri akamete uğratan “eski defterleri açma” hastalığından da kurtulmak gereklidir.

İsmail Hakkı Bey, basın sayesinde bir sese kavuşan, politikanın yeni ve hevesli bir aktörü haline gelen “kamuoyu”nun Meşrutiyet devri hükûmet ve Meclislerinden beklentilerini, aşırı ütopyik olarak değerlendirir. Bu beklentilerin umulan ölçüde gerçekleşmemesinin yarattığı hayal kırıklığını haksız bulur. Sistemlerin iyiliği ya da kötülüğü nihayetinde nispetlerle ortaya konulabilecektir. Meşrutiyet’in temin ettiği hak ve özgürlükler kadar muhaliflere tanıdığı yaşama ve eleştirme hakkı, devletler arasında kazanılan itibâr onun üstünlükleri bağlamında önem taşır. Namuslu ve çalışkan yöneticilerin tecrübesizlikleri, tecrübeli seleflerinin başarısızlıkları karşısında tenkit sebebi olamaz.

Bir arada yaşama arzuları her geçen gün azalan bir toplum yapısında meşrutî/demokratik yönetimi inşa edip sürdürmek Babanzâde ve emsalinin en büyük açmazıdır. Hangi adım atılırsa atılsın devletin çöküş ve dağılma süreci durdurulamamakta, bunun yarattığı panik, İttihad ve Terakki başta olmak üzere devlete egemen kurumları otoriterliğe sevk eden başlıca unsur gibi görünmektedir.

Babanzâde'ye göre; içerideki menfaat çekişmelerinin dışarıdaki düşmanlara sağladığı zemin, ülkedeki bu çözülüşün başlıca sebebidir. Hased duygusu, değil unsurlar arasında bir unsurun kendi arasında dahi ittihadın sağlanmasına mani olmaktadır. Rum ve Bulgar basınında kendi unsurlarının hukukunu öne çıkararak taleplerin, umumun menfaatine hizmet etmediği sürece o etnik unsura hizmet etmesi de mümkün olmayacaktır. Bir yandan eşit vatandaşlık talep ederken diğer yandan eski imtiyazlarının devam etmesini istemekteki çelişki apaçıktır. “Türkleştirme” ithamı ise Osmanlıların hiçbir zaman tenezzül etmediği bir bühtandan ibârettir. Cemaatlerin kendi kompartımanına tahsis edilmiş kotalar için oy kullanmaları Meşrutiyet'ten beklenen ortak vatan ve ortak vatandaşlığın temeline dinamit koymak olacaktır. Rum mebûs Kavafaki Efendi'yle giriştiği milliyetlerin teşekkülü bahsinde, Girit'in Osmanlı'dan koparılışına sosyolojik meşruiyet arayışlarını deşifre eder. Türkleştirme ithamı da bu çabaları örtmek için bir bahanedir. Burada Osmanlılaştırma ve Türkleştirme arasında bir tefriğe gider ve Kürt kökenli bir aydın olarak Türkleştirmeyi yanlış bulduğu gibi şiddetle reddeder. Bu kendisine yönelik Türkleşmiş Kürt iddiasını da çürütücü niteliktedir. Osmanlılaştırmayı ise ortak vatan-ortak vatandaşlık temelinde bir araya gelme anlamı yükleyerek karşı çıkılmaması gereken bir hedef olarak görür. Devletin resmi dilinin Türkçe olması bu ithama bir delil teşkil edemez. Zira hangi unsurun dili tercih edilse aynı itham mümkündür. Üstelik devletin asırlardır süregelen bir yazışma dilini dönüştürmek o kadar kolay olmasa gerektir. Etnik unsurların ağırlıklı olduğu bölgelerde eğitim dili olarak kendi dillerinin kullanıldığı, Türkçenin sadece dil olarak öğretilmediği, sadece memur adaylarında Türkçe bilmenin ön şart olarak arandığı bir durumda Türkleştirme ithamının insafla bağdaşır yanı yoktur. Ancak devletin resmi dilinin bile tartışma konusu olduğu bir vasatta “ortak vatan, ortak vatandaşlık/Osmanlılık” iddiasını sürdürmenin güçlüğü de ortadadır.

Babanzâde, dil bahsinde İslam medeniyetinin dili olan Arapçaya düşmanlık yapıldığı iddiasını kabul etmemekle birlikte Arapçanın da Türkçe kadar ihmale uğradığı ve bu konuda da ıslahata ihtiyaç duyulduğu gerçeğini kabul eder. Bu tespit bir yandan Osmanlıcılığın yerini almaya hazırlanan İslamcılığı uzaktan selamlamak olarak değerlendirilebileceği gibi Arap

ayrılıkçılığının önünü almaya mâtufl bir adım olarak da görülebilir. Ancak henüz vazgeçilmemiş olan Osmanlıcılığı yaşatabilmek için bütün unsurları kapsayan zorunlu askerlik hizmetini bir vesile olarak görür. Askerliğin bütün ekonomi ve insan kaynakları yükünü, Türk unsurunun omuzuna yıkmak bu alandaki ıslahattan netice alınmasını önlemiştir. Sâir unsurlara da askerlik yükümlülüğü getirildiği takdirde hem onore edilmiş olacaklar, hem de ortak vatan fikri etrafında ittihâd-ianâsır rüyası gerçekleşebilecektir. Ancak bunun oldukça iyimser bir rüya olduğu, İmparatorluğun yıkıntıları arasında kurulan yeni Türk Devleti'nin azınlıklardan arındırılmış bir ulus devlet olarak ortaya çıkışıyla görülmüştür.

Osmanlıların klasik çağındaki toplumsal örgütlenme olan “millet sistemi” içerisinde kazanılmış imtiyazların, “müsâvât” prensibi gereğince kaldırılmasını öngören Kiliseler Kanunu, öncelikle Rum mebûsların engelleme çabalarına mâruz kalmıştır. İsmail Hakkı Bey, Rum mebûsların Meclis müzâkerelerine topluca katılmayarak bir nevi grev yapmalarını şiddetle eleştirdiği gibi netice almaktadır uzak bulur. Ancak kanunların kendilerine tanıdığı hukuk çerçevesinde kalmak kaydıyla siyasî mücadeleyi seçenler elbette oyunu kurallarına göre oynadıklarından kendilerine karşı daha mütehammil olunması gerektiği de ortadadır. İyi niyetlerle çözülen bu sorunun, Osmanlılara karşı Balkan ittifakını kolaylaştırdığı düşünülürse dış politikada ileri görüşlü olunamadığına delalet ettiği düşünülebilir.

Türkler kadar politikada önü açılan diğer unsurların da yekvücut hareket edememeleri, farklı siyasî partilerle kurdukları ittifaklar arasında yaşanan tartışmaların fiziki müdâhale boyutuna varması meseleye bir de güvenlik boyutunu eklemiştir. Babanzâde, devletin bu konuda tedbir almaya hakkı olduğunu hatırlatarak tarafları itidâle davet eder. Ancak dinin, siyasetin erdemsiz rekâbet ortamından uzak tutulmasını sağlayacak demokratik olgunluk da Babanzâde'nin sürekli vurguladığı tadrîckâidesinden âzâde değildir.

XIX. yüzyıl başından beri büyük devletlerin azınlıklar lehine talep ettiği her ıslahat paketinin Devlet-i Aliyye'yi bir parça daha inkıza sürüklediği ortadayken Babanzâde, savaş döneminde üstelik İslam toplumlarından gelen bu tür talepleri iyi niyetle bağdaştıramaz. Ancak tamamen de kulaklarını tıkamaz. Aşırı merkezîyetçilikte ısrar nasıl bir hata idiye tamamen adem-i merkezîyetçiliğe kaymayı da aynı ölçüde yanlış bulur. Somut ihtiyaçların öncelenmesi ıslahat taleplerinin de gerçekçi bir çerçeveye oturmasını sağlayacaktır.

Balkan Savaşları sürerken, ağırlıklı olarak bir İslam toplumu olan Arnavutların Osmanlılardan ayrılması, Babanzâde ve emsalinde bir şok etkisi yaratmıştır. Öfke ve ihtiyat arasında bir denge kurmakta güçlük çekerken devlet adamı sorumluluğunu da elden bırakmaz.

Bir yandan ülke içindeki Arnavutlara yönelik bir tepki gelişmesini önlemeye çalışırken diğer yandan da yeni Arnavutluk'un Osmanlı Devleti ile münasebetinin en uygun şekilde kurulması için fikirler geliştirir. Arnavutluk'takine benzer bir sürecin Suriye'de de devreye sokulması üzerine Babanzâde, Arapları uyanık olmaya ve aynı tuzağa düşmeyerek "vahdet ipi"ne sarılmaya davet eder.

Ermenilerin doğu vilayetlerindeki ıslahat taleplerini bölgenin müslüman ahâlisi için de bir hak olarak görür. Güçlü bir hükûmet tarafından kolayca çözülebilecek "arazi meselesi"nden daha önemlisi can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanmasıdır. Ona göre burada da gözetilecek olan şey unsurlar arasındaki hassas dengenin korunmasıdır.

Bir devleti oluşturan üç sacayağından biri olan "yürütme", Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in yazılarının yoğunlaştığı konulardan biridir. Güçler ayrılığının önemine vurgu yaptığı bir yazısında devrim-karşı devrim sürecinde oldukça yıpranan hükûmetin ülkede en güçlü kurum olması gerektiğini savunur. Gücünü tahkim etmeye çalışan Meşrutiyet hükûmetine, istibdât bakıyesi kadroların tasfiyesi sırasında kantarın topuzunu kaçırarak kadar ileri gidilirse özellikle taşrada devlet otoritesinin bundan zarar göreceği uyarısını yapar. Büyük değişim dönemlerinde hukukun ideal ölçüde korunamayacağı gerekçesiyle bu süreçte hakkı yenenlere de sabır tavsiye etmesi adeta bir özür beyanıdır. Yazıda bu hukukun takipçisi olunacağına dâir bir ümit olsun yer almayışı, meşrutiyetin "hâdim devlet" anlayışına geçişin o kadar kolay olmadığını gösterir gibidir.

Kabinelerin teşekkülünde uygulanan yöntemler yasama-yürütme ilişkisinin temel yansımalarındandır. İttihad ve Terakki'nin buna müdahil olma çabası bugün için normal karşılanabilirse de demokratik teâmüllerin henüz oluşmaya başladığı bir dönemde tepki çektiği anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Bey, toplumsal tabanı olmayan siyasî partilerin yaşamasının mümkün olmayacağını belirttikten sonra Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin muhalefetin fikri olan istizâh yoluyla değil de desteklerini çekmek sûretiyle düşürülmesinin de bu teâmüller açısından daha şık olduğunu ifade eder. Muhalefetin bunu sağlayacak sayısal yeterliliğe sahip olmaması ise toplumsal tabandan mahrûm olmasıyla ilişkilidir. "Parti usûlüyle idare" olarak tanımladığı meşrutiyette kabineler, seçim başarısı elde eden siyasî partiler eliyle kurulacaksa bu Babanzâde'nin parlamenter sistemi tervic ettiği anlamına gelmektedir. Bir sonraki yazısında (Yeni Kabine ile Fırka) bu fikrini daha açıkça ortaya koyan Babanzâde, meşrutiyetin/demokrasinin yerleştiği ülkelerde zaten hükûmeti kurma görevinin çoğunluk partisinin liderine verildiğini, ancak henüz parti teşkilat ve liderlerinin yerleşmediği

ülkelerde sistemin işlerliği açısından, hükümdar ve Meclis arasında güvenoyu alabilecek isimler üzerinde işbirliği arayışının elzem olduğunu dile getirir. Padişahın sadrazamı belirlerken Meclis çoğunluğunu dikkate alması kadar sadrazamın da kabine üyelerini belirlerken aynı hassasiyeti göstermesi uygun olacaktır. Ancak sadrazamın tercihlerine, hükûmeti; Meclis'in bir encümenine dönüştürecek kadar müdahil olunmamalıdır.

Nitekim şeyhülislâm tercihindeki farklılık sebebiyle İttihad ve Terakki içerisinde yaşanan bölünmelerin Ahâli Fırkası'nın kuruluşuna zemin hazırladığı düşünülürse İsmail Hakkı Bey'in korunması için titizlik gösterdiği dengelerin önemi ortaya çıkar. Sadrazam tercihinde Parti adayını dikkate alan Hükümdara, hilafet makâmıyla doğrudan ilişkili olan Şeyhülislâmlık için de kendi adaylarında ısrarcı olmak hem saygısızlık hem de hükûmet krizi çıkarabilecek bir gelişme olacağından uzlaşmacı bir tavır takınılmıştır. Ancak yine de partide bölünmeye engel olunamamıştır.

Adliye ve Maliye Nâzırlarının Batı başkentlerine yaptığı tatil ziyaretinin aynı zamanda siyasî ve iktisâdi amaçlar taşımasını normal karşılar. Gerek muhataplarıyla daha yakından temas kurmak gerek iş ahlakı ve çalışma disiplinlerinden etkilenmek için bunu faydalı bulur. Böyle bir seyahat ile-borçlanma için doğru zamanlama olmamakla birlikte- ekonomi ve güvenlik alanlarında atılan adımlara Batı'dan destek sağlamak için muhatapların ikna edilmesi de bir diğer fayda olacaktır.

Demokrasi açısından ufku böylesine açık olan Babanzâde, iç politikada örfî idare uygulamalarındaki haksızlıkları Meclis kürsüsüne taşıyan muhalefet karşısında oldukça zor durumda kalır. “Dayak, işkence gibi iddiaların araştırılması için bir komisyon kurulmasının bile ‘Hürriyet’i iade eden ordu, Divan-ı Harp gibi Meşrutiyet’in muhafızı kurumların onurunu rencide edeceği” mazeretini beyan etmesi, murâkabenin olmadığı sistemlerde yozlaşmanın kaçınılmaz olacağı gerçeğini ihmal etmekte ve kendi demokrasi çitasının altında kalmaktadır.

Fesih sonrası kurulan Said Paşa Kabinesi'ni bir “güvenoyu krizi” karşılar. Babanzâde, güven oylamasının teâmül olduğunu üstelik mevcut kabinenin fesihden evvel mevcut olduğunu, yeni Meclis'te de çoğunluğun bu kabineyi destekleyen İttihad ve Terakki'ye ait olması hasebiyle muhalefetin güven oylaması talebini zâid görmek bir yana oluşacak zayıf hükûmet görüntüsünün, savaş halinde bulunan İtalya'nın ekmeğine yağ süreceğini belirtir. Ancak teâmüllerin muteberliğinin bir demokrasinin sıhhat göstergelerinden olduğunu da kabul etmek gerekir.

Trablusgarp Savaşı ve Arnavutluk isyanındaki olumsuz gelişmeler sebebiyle Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı'ndan istifa etmesi bir hükûmet krizi doğurur. Babanzâde, bugünkü tabirlerle milli, teknokrat bir koalisyon hükûmeti kurulması taleplerine şiddetle karşı çıkar. Zira istişarede kesret, icrada vahdet gereklidir. Farklı partilerin koalisyonu icrayı zayıflatacaktır. Fikrî yakınlığı olanların koalisyonu ise tarafların temsil güçleri arasında bir yakınlık varsa anlamlıdır. Belli bir siyasî mensubiyeti olmayan ve sahip olduğu birikime ülkenin ihtiyaç duyduğu isimlere yer verilmesi doğru olmakla birlikte bu vasıfları taşımayan tarafgir isimler anarşiyi kabinenin içine sokacaktır. İsmail Hakkı, Meclis çoğunluğunu arkasına almış, mütecanis bir hükûmeti doğru çözüm olarak tarif ederken “temsilde adâlet-yönetimde istikrâr” çatışmasının ipuçlarını veriyor gibidir.

Babanzâde'nin bütün itirazına rağmen “Milli-Büyük-Bîtaraf Kabine” Ahmed Muhtar Paşa tarafından kurulur. Ancak daha kuruluşunda, içerisindeki İttihad ve Terakki düşmanı isimler nedeniyle iddiasının çok uzağına düşmüştür. Ülke istikrârı adına kerhen verilen desteğin devam etmesi, İttihad ve Terakki ve onun politikalarına karşı yeni Kabine'nin tutumuna bağlı olacaktır. Ancak demokrasi tarihimiz adına çok önemli olan bu destek değerlendirilememiş ve Hükûmet tarafından Halaskâr Zâbitân Cuntası adeta bir şantaj unsuru olarak kullanılmak sûretiyle, İttihadçılarının çoğunluğu teşkil ettiği Meclis yeniden feshettirilmiştir. Hükûmetin devlet kadrolarında gittiği tasfiye ve asiler karşısındaki tavizkar tutumu İttihadçılarının zaten zayıf olan umudunu tamamen ortadan kaldırır. İttihad ve Terakki'ye yönelik suçlamalara cevap hakkının verilmemesi, Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin “başarısızlıklarla dolu” politikasının devam ettirileceğinin beyan edilmesi iplerin kopmasına neden olmuştur. Bu ifadeler onun güçlü polemikçi yanını ortaya koymakla birlikte tenkit ettiği uygulamalar açısından İttihadçı Kabinelerin de ellerinin temiz olduğu iddia edilemez. Biri İttihadçılar diğeri muhalifleri tarafından olmak üzere Meclis'in aynı yıl iki kez feshedilmesinin demokrasi kültürüne verdiği zarar ise aşikârdır.

Kılıçların çekildiği siyasî ortamda Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'ne sert ithamlar yönelir: Hükûmet ne kendisini doğuran kuvvetler (Arnavutluk asileri, cuntalar) ne de ayakta tutan kuvvetler (milli irâdeden daha fazla önem attığı gazeteler) itibârıyla meşrudur. Tehdit hastalığını da mezkûr ebeveyninden tevarüs etmiştir. İttihad ve Terakki seçmenlerini isyanın büyüyeceği tehdidi ile korkutmanın, bir siyasî mücadelenin meşruiyetine zarar vereceği mâlumdur. Hükûmeti ayakta tutan ikinci unsur ise sırtını dayadığı yabancı devletlerdir. Ancak bu yönde yaptığı propagandalar, düvel-i muazzamaya kendi tebaları ve azınlıklar lehine zaten yapageldikleri müdâhalelere üçüncü bir sebep eklemek gibi azim bir hatadır. Bir büyük

devletin desteğini seçim vaadi haline getirmek en azından diğer devletlerin düşmanlığını celb edecektir.

Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'ni, tarafsızlık bir yana doğal liderinin Kamil Paşa olduğu ve İttihad ve Terakki düşmanlarının koalisyonu olan bir Hürriyet ve İtilaf Kabinesi olmakla itham eder. Hatta Hükûmetin asıl sahibi asiler, cuntacılar ve gazetecilerdir. Siyasîrekâbetin erdemini kaybettiği bu süreçte kabinelerin meşru yöntemlerle devrilmesi beklenmemiş, Kamil Paşa'ya karşı İttihadçılar Babîâli Baskını'nı gerçekleştirirken, buna mukâbilsadârete getirilen Mahmud Şevket Paşa öldürülmüş, ardından İttihadçılar ipleri bizzat ele almanın vakti geldiğine kâni olarak Said Halim Paşa'ya yeni kabineyi kurdurmuşlardır. Babanzâde'ye göre, yetki ve sorumluluğu birlikte üstlenen bu Kabine, gerek üyeleri itibâriyle gerekse de Mahmud Şevket Paşa'nın politikalarını takip edeceği vaadiyle güçlü bir hükûmet beklentisini karşılayacaktır. Yeni hükûmeti bekleyen en önemli sorun iç ve dış güvenliğin tesisidir. Memurların görevleri dışındaki işlerle iştiğâlinin önlenmesi ise yürütme faaliyetinin sorunsuz sürdürülebilmesi için elzemdir.

Devletin üç gücünden bir diğeri de “yasama/teşri” faaliyetidir. Halkın Meb'ûsân Meclisi üyelerini seçmek sûretiyle bu faaliyete ortak olması, kuşkusuz çok önemli bir yenilik olmakla birlikte Babanzâde'nin bunu, Fransız İhtilali'yle mukayese ederek daha üstün tutmasındaki mübalağa payını mâzur görmek yerinde olacaktır. Ona göre millet elde ettiği bu gücün mağruru olarak talep ve hukukunu meşru çerçevenin dışında aramamalıdır. Burada rahatsızlık izhâr edilen durum aşırı ve uç örnekler değilse asıl bu rahatsızlık tenkide muhtaçtır. Çünkü haklarının peşinde koşacak medenî cesarete sahip bir toplum demokrasiyi yaşatma açısından kendilerine seçimden seçime söz hakkı tanınan bir toplumdan daha başarılı olacaktır.

Devleti oluşturan unsurlardan biri olarak tarif ettiği hükûmeti en geniş manada tefsir ederek yasama, yürütme ve yargı organlarının bütününe teşmil eder. Yasama bu organlardan sadece biri olması ve kendisinin de kanun ve kurullarla kayıtlı olması hasebiyle devlet işleyişinin belli ölçüde yavaş gerçekleşmesi anlaşılabilir bir durumdur. Meclis-i Mebûsân iktidarın denetlenmesi vazifesini bihakkın yapmaktadır. Bütçenin onaylanmasındaki gecikme ise kabineye bakan tarafı itibâriyle sadece Meclis'in kusuru değildir. Kanun yapma vazifesinde, Kanun-ı Esasî'nin Meclis-i Mebûsân'a tanıdığı yetki, kendi salâhiyeti dairesine giren konularla ilgili tahrir vermektan ibârettir. Halkın şikâyetleriyle ilgili mercileri atlayarak doğrudan Meclis'e müracaat etmesi nedeniyle dilekçelerin iade edilmesi de buna eklenince Meclis'e karşı hayal kırıklığı artmaktadır. Meb'ûsların sorumluluğunun sadece kendi

bölgesindeki seçmenlerin beklentilerini karşılamaktan ibâret olduğu zannı bu hayal kırıklığını besleyen sonuçlar doğurmaktadır.

Burada Meclis-i Mebûsân'ın Hükûmeti/Devleti oluşturan en önemli unsur olduğuna dâir ifadeleri ile yürütme bahsindeki en güçlü kabzanın hükûmete ait olması gerektiğine dâir görüşü çelişir gibi görünmektedir.

Babanzâde; Kanun-ı Esasî'nin yasamaya dâir Meclis'e tanıdığı yetkiler oldukça sınırlı olmakla beraber kanun yapma süreçlerinde teenniden kaynaklanan gecikmelerin çok da kötü olmadığı kanaatindedir. Ayrıca gecikmelerdeki kabahatin ilgili encümenler ve Şûrâ-yı Devlet tarafından paylaşılması daha adil olacaktır. Bütün bu sistemden kaynaklanan sebepler mahfûz olmak kaydıyla-özellikle Anayasa tâdilâtı, MatbuâtNizamnâmesi, İctima Kanunu, Serseri Kanunu gibi birçok kanunun çıkarılabilmiş olması hasebiyle- Meclis'in performansını yine de başarılı bulur.

Çift Meclisli sistem sebebiyle yasamanın diğer yarısı da Meclis-i Ayân'dır. Meb'ûsân'dan geçen kanunları onaylama yetkisine sahip olan Ayân'ın seçilmesi usulü sistemin hassas dengelerinden biridir. Babanzâde, Meb'ûsân'ın göstereceği üç misli isim arasından yine padişah tarafından seçilmesinin hâkimiyet-i devlet ve hâkimiyet-i milletin telifi açısından uygun bir çözüm olabileceğini belirtir. Buradaki hâkimiyet-i devletten kasıt bürokratik egemenlik ise tarihin tortularından kurtulmanın o kadar kolay olmadığına iyi bir örnek teşkil eder. Ayânın farklı vazifeleri deruhde etmesi halinde (yasama ve yürütme ayrımı konusunda) doğacak karışıklığın ortadan kalkması için Anayasa'nın 62. ve 63. maddelerindeki ihtilâfın giderilmesi gerektiğini ifade eder.

Ayân Meclisi'nin istizâh hakkına sahip olması çabalarına şiddetle karşı çıkan Babanzâde, buna en mühim gerekçe olarak atanmış bir Meclis olmasını öne sürer. Vekâlet-i milliyenin asıl sahibi olan Meb'ûsân Meclisi, halka hesap verme durumunda iken Ayân'ın kayd-ı hayat şartıyla seçilmeleri hasebiyle böyle bir konumu yoktur. Batı'da feodal sistemlerin ırsî bir bakıyyesi olarak sistem içerisinde yer bulan Ayân Meclislerinin Osmanlı devlet sisteminde varlığını anlamlı kılacak tek husus, kanunların tanziminde ihtiyaç duyulan teenniye temin etmesidir. Böyle bir tarihi mirasa sahip olmayan bir kurumu Meclis'in feshinin yanısıra hükûmetin ıskatında da yetkili kılmak onu sistemin en önemli parçası haline getirecektir. Babanzâde'nin bu meseledeki duruşu demokrat bir kafanın tabii tepkisini yansıtmaktadır.

Anayasa'nın 112. maddesinin kendisine vermediği tâdil hakkını Ayân'ın, 117. maddede yer alan tefsir hakkından zorlama bir şekilde çıkarması da Babanzâde'nin kabul edebileceği bir durum değildir. Öncelikle hayatın değişim kanununun kaçınılmazlığı sebebiyle değiştirilmesi en zor hukukî metin olan anayasaların ayrıntılı ifadelerle boğulmasını yanlış bulur. Yasama ve yürütme arasındaki girift hükümler, seçim kanunundaki değişkenlik bu cümleden olup anayasa ile düzenlenmemesi gereken konulardır.

Ayânın yetki gasbı olarak değerlendirilebilecek olan çabası karşısında Babanzâde'nin onun varoluş gerekçelerine vurduğu darbeler de sertleşir. İngiltere'nin sekiz asırlık tarihi bir miras üzerine oturmuş olan sisteminin sınıfsal bir temel üzerine oturmayan iki yıllık Meşrutiyet'e örnek teşkil edemeyeceğini, icrada teenniye mümkün kılan muhafazakârlığın Ayân'a has bir vasıf olmadığını dile getirir. Burada evvelki düşüncelerinden farklı olarak hükûmeti daha dar bir yoruma tabi tutmakta, ya yasama ya yürütmeden ibâret olduğunu, yürütmenin yasamanın bir kısmı üzerinde hâkimiyet kurmasının diğerine zarar vereceğini ifade etmektedir.

Ona göre, tarihi arka plan göz ardı edilerek Ayân Meclisi'nin varlığının aklen gerekli olduğu öne sürülse bile azledilmeme ve kayd-ı hayat gibi şartlar nedeniyle yetkilerinin Meb'ûsân Meclisi ile aynı olmaması gerekir. Meb'ûsân'ın feshinde Ayân'ın muvâfakatının aranması Ayân'a hem hükûmeti hem Meb'ûsân'ı kilitleme imkânı vermektedir. Teklif edilen değişiklikle Meclis-i Ayân'a üye seçiminin padişahın devreden çıkarılarak Ayân'a bırakılması muhafazakârlık iddiasını havada bırakacak, istizâh hakkını da elde ederse sistem tanınmaz hale gelecektir.

Azınlıkta kalan milletvekillerinin Meclis müzâkerelerini kilitleme çabası olarak ortaya koydukları obstrüksiyonlar, Babanzâde'nin tenkit oklarından kendisini kurtaramaz. Muhalefetin haksızlığını kendince ortaya koyduktan sonra çoğunluk grubunu bu engellemelere karşı birlikte hareket etmeye çağırır.

Meclis'in ikinci içtima devresindeki faaliyetlerinin bir muhâsebesini yaptığı yazısında istibdâttan kurtuluşun gölgesinde geçen bir evvelki yıla nazaran bu yıl daha fazla kanun çıkarıldığını, daha az istizâh verildiğini, engelleme çabalarına karşı daha birlikte hareket edildiğini Meclis'in artı hanesine yazar. Ancak zaman tanzimi, mebûsların tartışılan konular hakkında yeterince bilgilenelememesi, şahsi reklam peşinde koşulması, obstrüksiyonların sürmesi gibi düzeltilmeye açık alanlar da bulunmaktadır. Mebûslara içtimalara katılmaları konusunda vicdani sorumluluğun ötesinde hukukî bir zorlama yanlış olacaktır. Ancak

mebûsların da seçmenlerine şirin görünmek için lüzumsuz takrirlerle müzâkere gündemlerini şişirmemeleri gerekir. Halkın; milletvekillerinden çeşitli iş başvuruları için referans talebinde bulunmalarını, o milletvekillerinin yürütme organına karşı bağımsız kalmasını ve tenkit hakkını engellediği gerekçesiyle yanlış bulur.

Meclis müzâkerelerinin uzayıp gündemi tıkamasına çare olarak çeşitli teklifler önerir: Ruznâmelerin mâkul bir süre önceden basılarak mebûslara ulaştırılması, encümenlerde yaşanan gecikmelerin önlenmesinde de aynı usûlün takip edilmesi ayrıca hükûmetin görüşünün encümen tarafından öğrenilmesi, siyasî partilerin hukukçu milletvekilleri öncülüğünde kendi görüşlerini olgunlaştırması bu teklifler cümlesindedir. Ancak bu tedbirlerin bir teâmül olarak uygulanması Meclis'in vakârına daha uygun olacaktır. Bu düşüncenin kürsü masuniyetini korumaya yönelik olduğu değerlendirilebilir.

Fesih sonrasında Meclis'in tanzim-i mesâisine bir kere daha vurgu yaparak özellikle Anayasa tâdilâtı çalışmalarının hızlandırılmasını, sâir konularda ise yepyeni kanunlar yapmak yerine mevcut kanunlardaki aksaklıkların giderilmesi yöntemini tavsiye eder ki bu onun evrimci yaklaşımıyla uyumludur.

Muhalefetin Meclis görüşmelerini tıkamak amacıyla Batı'dan ithal ettiği obstrüksiyon eylemlerini haksız ve netice almaktan uzak bir yöntem olarak tenkit eder. Obsrtüksiyonu bir yöntem olarak kabul eden ülkelerde bunun neticesinde oluşabilecek tıkanmayı açmak üzere hükümdara Meclis'i kayıtsız şartsız fesih yetkisi tanınmıştır. Bu yetkinin olmadığı Osmanlı Parlamentosu'nda bunu uygulamak Meclis'i işlevsiz kılacaktır. Obstrüksiyon çerçevesinde Meclis'i boykot etmek, bir parlamentere dinlediği bir konuda yeterince fikir sahibi olamaması durumunda tanınan istinkâf hakkı ile de telif edilemez. Zira istinkâf için bile önce müzâkereye katılmak gereklidir. Vazifeden kaçmak bir hak değil kuvvet kullanımı olduğundan mukâbil kuvvetlerin kullanımını gündeme getirecektir. Meclis'i tıkamak meşru görülemez ancak çoğunluk milletvekillerinin vicdanlarını "parti disiplini" kavramına kurban etmeleri, muhalefetin bu çabalarına küçük de olsa bir gerekçe teşkil etmiş olmalıdır.

Babanzâde, Said Paşa'ya sadâretin yeniden tevcihini çoğunluğun görüşüne muhalif hareket etmekle itham ederek meşrutiyete aykırı bulanları, obstrüksiyon gibi meşrutiyete aykırılığı açık yöntemlere tevessül ettikleri için çelişki içinde olmakla itham eder. İtiraz edenler çoğunluğu teşkil etmedikleri gibi görüşülen her konuda hükûmetin Meclis'le uyuşması şart değildir. Öyle olsaydı Meclis'in feshini düzenleyen 35. maddede feshin, hükûmet ve Meclis arasındaki giderilemeyen ihtilâf şartına bağlaması, gerçekleşmesi

mümkün olmayan bir durum olarak abes olurdu. Anayasa'nın padişaha verdiği sadrazamı tâyin yetkisini eleştirmek yerine tercih edilen isim beğenilmiyorsa Meclis'te istizâh yoluyla düşürmenin meşrutiyete daha uygun bir yöntem olacağını belirtir. Said Paşa'nın istifası ve yeniden atanmasının İttihad ve Terakki'nin arzu ettiği fesih sürecinin ilk adımı olduğunu ve sürecin muhalefet istemese de işlediğini savunur.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ardından Hakkı Paşa'nın sadârete atanması konusunda İttihad ve Terakki'nin padişahla pazarlık sürecini hükümdarın yetkisine müdâhale saymamış, aksine güvenoylamasında sorun çıkmadan sistemin işletilebilmesi için elzem olarak değerlendirmişti. Ancak şimdi muhalefete "Fikrinizi beyan ederek padişaha saygısızlık etmeyin, gerekirse istizâh yoluyla sadrazamı düşürün." derken kendisi de ayrı bir çelişkiye düştüğünün farkında değil gibidir. Yine çoğunluk desteğini İttihadçı kabineler kurulurken önemli görüp muhaliflerin itirazında padişahın yetkisine müdâhale olarak değerlendirmek de bir başka çelişkidir. Ayrıca parlamenter sistemlerde yasama-yürütme ayrımı başkanlık sistemindeki kadar net olmadığından 35. maddeyi âtil kılacak bir uyum eleştiri konusu yapılamaz.

Obstrüksiyon çabalarından örnekler verdiği yazısında, mevcut düzenlemenin Meb'ûsân'dan geçse bile Ayân'ın onayından da geçmek zorunluluğu hasebiyle İsmail Hakkı Bey, mebûsları itidâle davet eder. Bu davet muhalefetin sinir harbindeki muvaffakiyetine işaret eder gibidir.

1909 Anayasa tâdilâtı sırasında 73. madde üzerinde Ayân ve Meb'ûsân Meclislerinin uzlaşmaması Meclis'in seçimi müteâkip açılış süresi hakkında değiştirilen 7. madde ile çelişkili bir durum ortaya çıkarmış, 73. madde 6 ay zarfında Meclis'in açılmasını âmirken 3 ay içerisinde açılmasını belirten 7. madde en son değiştirilen madde olduğu için onunla amel edilmiştir. Ancak ülke topraklarının genişliği, nakliye araçlarının yetersizliği, nüfusun yapısı düşünüldüğünde bu sürenin seçimler yapılarak Meclis müzâkerelerine başlanması için yeterli olmayacağı ortadadır. Muhalefetin Meclis'in bir daha açılmayacağı korkusuna binâen böyle kısa bir takvim aralığının belirlenmesi, kanunların uygulanabilir olması durumunda anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim Babanzâde'nin Meclis açılrsa bile yeterli çoğunluğun sağlanamayacağı gerekçesiyle müzâkerelerin başlayamayacağı öngörüsü haklı çıkmıştır. Ancak siyasîrekâbetin sertliği demokratik teâmüllerin oluşmasını geciktirmiştir. Nitekim 1914 tâdilâtında bu süre dört aya çıkarılmıştır. Bununla bağlantılı bir diğer tartışma konusu hemen ardından başlamıştır. Muhalefet parlak bir seçim başarısı kazanan İttihad ve Terakki'nin adeta

hevesini kursağında bırakmak istercesine Anayasa'daki boşluktan yararlanarak yeni Meclis'in çalışma müddetinin de vekillerin münferiden sukutu kuralına teşbih edilmesini savunmuşlardır ki bu durumda yeni Meclis'in ömrü, feshedilen eski Meclis'in kalan ömrü olan 25 günle sınırlı olacaktır. Babanzâde bu görüşe şu delillerle karşı çıkar: Muhalefet zarurî ve istisnâî olan bir durumu umumî olan bir duruma teşmil etmiştir. Ayrıca her seçim milli irâdenin tecellisi olduğuna göre, milli irâde en son seçimlerle oluşan Meclis'te karar kılmıştır. Ülkenin bu kadar kısa aralıklarla bu kadar sık seçimi ekonomik olarak kaldıramayacağı da açıktır.

Normal durumlarda Kasım sonundan Nisan sonuna kadar olan Meclis'in 5 Nisan'da açılması durumunda başlama ve bitiş tarihinin ne olacağı da bir başka sorundur. Padişahın erken açma yetkisine istinâd edilse bile 6 aylık çalışma süresini müteâkip Kasım sonundaki yeni açılış tarihine hiç ara vermeden ulaşacağı için vekillerden insanüstü bir performans beklenmiş olacaktır. 30 Nisan'a kadarki süreyi eski Meclis'in hesabına sayıp bitiminin ardından bir müddet uzatma talep etmek en uygun çözüm olacaktır. Burada hukukî boşlukların uzlaşma kültürünün yeterince gelişmediği siyasî ortamda kolayca bir krize dönüşebildiğinin örneklerini görmek mümkündür.

İttihad ve Terakki seçimlerde elde ettiği başarıyı kabinelere taşıyamaz ve tarafsız olma vaadine rağmen İttihad karşıtı Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi kurulur. Hemen ardından da millet ve Meclis arasında uyumun bozulduğu eleştirileri gelmeye başlar. Babanzâde bu iddia doğru ise çözümün Meclis'in feshi olacağını ama bunun da Anayasa dairesinde gerçekleşmesinin zorunlu olduğunu belirtir. Kendisine "muhit-i milli" namını veren bir grubun kısa süre önce yapılan seçimlerden sarf-ı nazar ederek kendini milli irâdenin yerine koymaya hakkı yoktur. Hukuk bir kenara itilerek Meclis'in feshi gerçekleşirse bunun kalıcı ve faydalı sonuçlar doğurmayacağı ortadadır. Nitekim içerisine girilen çalkantılı süreç Meclis'in bir daha ancak Mayıs 1914'te açılmasını mümkün kılmıştır.

Meclis'in feshi konusunda basındaki telkin ve taleplerin hiçbiri hukukî bir mesnede dayanmamaktadır. Hele bunun ordudaki cuntaların tehditleri vasıtasıyla gerçekleşmesini uman bir Kabine ancak kendi meşruiyetine zarar verecektir. Babanzâde burada Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa'yı ayrı tutarak tehdidi altında buldukları asiler ve cuntacılara karşı Meclis'le Kabine'nin işbirliğini en doğru çözüm olarak kendisine telkin eder. Bazı mebûsların düşürülmesi yahut kesinleşmiş seçim sonuçlarının iptal ettirilmesi sûretiyle Meclis ve Kabine arasında yeni bir ihtilâf çıkarılarak Meclis'in feshedilmesi düşüncesi ise önceki fesih

sürecinin tamamlanmamış olması hasebiyle geçersizdir. 35. madde sekiz aşamalı bir süreç öngörmektedir. Buna göre önce kabine ve Meclis arasında bir ihtilâf olacak, sonra kabine görüşünde ısrar edecek, ardından Meclis mükerreren reddedecek, sonra kabine istifa edecek, yeni kabine kurulacak, yeni kabine aynı konuda selefının görüşünde ısrar edecek, Meclis gerekçesini belirterek yeniden reddedecek, padişah Ayân'ın muvâfakatini alarak Meclis'i feshedecek, 3 ay içerisinde yapılacak seçimler sonucunda oluşan yeni Meclis, selefının görüşünde ısrar ederse artık Meclis-i Mebûsân'ın görüşü geçerlilik kazanacaktır. Bir "mahkeme-i kübra" mâhiyetindeki milletin görüşüne başvurduktan sonra onun kararıyla amel etmemek millete hakarettir. Hükme bağlanmış bir meselede fesih hakkının tekrar tekrar kullanılması durumunda hiçbir kararın kesin hüküm haline gelmesi mümkün olmayacaktır. Babanzâde, Baskı altında bulunmanın hükûmet üyeleri için bir mazeret teşkil etmeyeceğini, istifa gibi onurlu bir müessese olduğunu hatırlatır. Ayrıca baskı ile gerçekleşecek bir feshin, baskı ortadan kalktığına yok hükmünde olacağını 31 Mart Hadisesi'nden hareketle dile getirir.

Böyle bir fesih gerçekleşse bile Meclis, gücü yettiğinde içtimalarını sürdürür. Hükûmetin yapacağı kanunlar yok hükmünde olur. Halk darbecilerin hükûmetine vergi vermez ve seçim yaptırtmaz. Babanzâde'nin kanunî olarak mümkün görmemesine, kanundışı yollara da meydan okumasına rağmen hükûmet Meclis-i Mebûsân'ı, Ayân'ın zorlama bir tevili ile feshettirmeyi başarmıştır. Ancak kanunlaşma süreci bile tamamlanmamış 43. maddenin Ayân tarafından tefsiri yoluyla elde edilen bu başarı onun asıl müsebbipleri olan asileri ve cuntacıları daha cüretkâr kılmaktan başka bir sonuç doğurmamıştır. Yeni Meclis'in sadece ihtilâf mevzuu olan konu ile sınırlı bir ömre sahip olduğu yorumu, 35. maddenin zorlanması olduğu gibi Meclis'te başka kanunların da görüşülmüş olması sebebiyle bâtıldır. Meclis'in ömrünün selefının bakıyyesi ile sınırlı olduğu yorumu kabul edilse bile Meclis sekiz gün erken kapatılmış olur. Bütün bu tenkitler ikinci feshe getirilen çok güçlü eleştiriler olmakla birlikte kendi ifadesiyle tarihe not düşmekten ibâret kalmıştır.

Çağın ruhu diyebileceğimiz demokrasinin işleyebilmesi devleti oluşturan güçler arasında birinin diğerleri üzerinde despotik bir hâkimiyet kuramayacağı bir denge halinin tesisi ile mümkündür. Montesquieu'nun demokrasiye kazandırdığı bir ufuk olan "güçler ayrılığı" prensibi bu sebeple Babanzâde İsmail Hakkı'nın yazılarında aradığımız bir başka hususiyettir.

Taşrada memurlara yönelik halk tepkisi üzerine kaleme aldığı bir yazısında meşrutiyetin hukuk rejimi olduğunu hatırlatan Babanzâde, yürütmenin icra vasıtası olan memurların görev kusurlarıyla ilgili şikâyeti olanların, hukuk içerisinde kalarak şikâyetlerini dile getirmek ve netice almaktan başka seçeneği olmadığını belirtir. İttihad ve Terakki'nin hükûmete desteği ortada iken onun icra organı olan memurlara karşı hukuksuz nümâyîş ve taleplere alet olmayacağı açıktır. Cemiyet'in hükûmete destek olmakla yetindiği ifadesi hakikati tam olarak yansıtmadığı gibi nasihat içerikli uyarıların bile taşrada hükûmetin otoritesine zarar vereceği endişesi, demokrasi muhibbi olan Babanzâde İsmail Hakkı için dahi aşırı ihtiyatlı bir yaklaşımdır.

Yasama-yürütme dengesine dâir en önemli uygulamalardan biri Meclis'in istizâh hakkına mukâbil kabinenin tehir-i cevap hakkıdır. Bunu düzenleyen 38. maddedeki müphemiyete rağmen istizâh hakkının mantıken sadece kanun maddelerine münhasır olamayacağı, hükûmetin icraatını da kapsayacağı yorumunda bulunur. İstizahta bulunulan kabine üyesinin cevabı tehir etme hakkının, kanunda süre belirtilmemiş olmasına rağmen, mâkul bir süreyi geçmemesi, mukni olması gereklidir. Cevap verilmez, verilse de ikna edici olmazsa Meclis ve kabineden daha ehven olanı kabinenin çekilmesidir. Kabinenin her yeni içtima yılı başında, Meclis'i uygulayacağı politikalar hakkında bilgilendirmesini, sorunun çözümünde kullanılabilecek bir teâmül olarak görür.

Kamil Paşa'nın Kabine'de yaptığı değişikliğin istizâh konusu olması da yasama-yürütme dengesi başlığı altında kendine yer bulur. Babanzâde, Meclis'in sadece Sadrazam'a değil bütün Kabine üyelerine itimâd oyu verdiğini, dolayısıyla bilgisi haricinde yapılacak değişikliğin istizâh konusu olmasının yürütmenin hukukuna müdâhale olarak değerlendirilemeyeceğini belirtir. Dış politikaya hasredilmesi gereken tehir hakkının iç politikaya dâir bir konuda kullanılmasını da yanlış bulur. Güçlü üyelerini kaybetmiş bir hükûmetin ayakta kalmasının sadece Sadrazam'ın şahsi karizması ile mümkün olamayacağını belirttikten sonra kabine üyelerinin padişah tarafından atanması dahi yanlış bulunurken bu konuda Sadrazam'ın, Meclis'e karşı hiçbir sorumluluk taşımadan tasarrufta bulunmasını şahsî idarenin diriltilmesi olarak yorumlar. Burada Babanzâde'nin 1912'ye kadarki yazılarında olduğu vechile Meclis'i önceleyen tavrı dikkatlerden kaçmamaktadır. Ancak tarihi süreç kabine teşkilinde başbakanı tam yetkili kılacak şekilde gelişmiştir. Halka karşı hesap verme konumunda olan başbakanın daha başarılı olacağına inandığı kişiler arasından beraber çalışacağı arkadaşlarını seçme hakkına sahip olması yadırganamaz.

Hükûmet ve Meclis uzlaşmaz çelişkiye sahip iki kurum değildir. Bu sebeple aralarındaki denge sadece çatışmalarını önlemeye yönelik değil aynı zamanda ülkeyi uyum içerisinde yönetmeye mâtuf da olmalıdır. Nitekim Girit meselesi dolayısıyla Harbiye Nezareti'nden istenilen izâhâtın, Hükûmet'e verilecek destek için vesile olacağını belirtmesi buna güzel bir misal teşkil etmiştir.

Babanzâde, “güçler ayrılığı”nın yasama-yürütme-yargıyı birbirinden koparmadığını aksine birbirini denetler ve dengeler şekilde bağımlı hale getirdiğini görev alanlarındaki geçişliliklerden örneklerle izah eder. 1909 tâdilâtına göre “istizâh”a yeterli cevabın verilmemesi durumunda uygulanacak yaptırımın güvenoylaması olarak belirlenmesi, onu daha ehemmiyetsiz konularda kullanımı riskli bir yöntem haline getirmektedir. Bu sebeple güvenoylaması gerektirmeyen “sual” yönteminin ihdas edilmesini tavsiye eder. Böylece sual, soran ve sorulan arasında sınırlı kalarak müzâkerelerin uzamasının önüne geçilmiş olacak, bakan adem-i itimâd tehdidi altında bulundurulmamış olacak, sual soran da nispeten önemsiz bir konuda kabinenin düşmemesi için kerhen itimâd oyu vermek durumunda kalmayacaktır.

İki yıl kadar sonra “sual” yönteminin amaç ve içeriğinden uzaklaşarak “istizâh”ı âtil bırakacak hale gelmesi üzerine Babanzâde, bu yöntem üzerinde tekrar imâl-i fikr eder. Ruznâme harici bir konunun Meclis'in irâdesini bağlayacak şekilde öne çıkması halinde mevcut sistemin sınırlı bir meşrutiyet olacağını savunur. Bir teâmül olarak devamını arzuladığı sual yönteminin ruznâmeye girmesi, muhatapları mahdud bir konuyu bütün Meclis'in meselesi haline getirmekte bu durumda diğer Meclis a'zâlarına da söz hakkı verilmesi halinde müzâkereler gerçek gündemine geçmeden uzayıp gitmektedir. Babanzâde bu durumun Osmanlı Meclisi'nde “istizâh” yönteminin mutlaka güvenoylaması ile sonuçlanan bir yöntem olarak uygulanmasından kaynaklandığını, istizâhı her durumda güvenoylamasıyla sonuçlanmaktan kurtarıp suali de fer'i meselelere hasredecek bir düzenleme ile sorunun çözülebileceğini belirtir.

Damad-ı hümayunlara tahsis edilen maaşın Meclis ve Kabine arasında tartışma konusu olması üzerine bu maaşın hanedanın şerefine koruyacak seviyeye yükseltilmesini talep eden Kabine'ye destek verir. Bu paranın fakirlere tahsis edilmesini öne sürerek karşı çıkanlara ise bu miktarın ülkedeki fakirliği ortadan kaldırmayacak bir miktar olması hasebiyle itiraz eder. Kabine bu konuyu güven meselesi saydığı için Meclis'in geri adım atmasını bir yenilgi olarak değerlendirmez. Damatların onurunu düşünen birinin saltanat karşıtı olduğunu söylemek ise sanırım aşırı bir iddia olacaktır.

Bütçe müzâkerelerinin uzaması sebebiyle Meclis'in toplanma süresinin uzatılması hakkı, yasama ve yürütme arasındaki hassas dengenin nasıl korunacağına dâir bir başka tartışma konusu olur. Anayasa'nın 44. maddesi temdidi padişahca görülecek lüzum veya mebûsların mutlak çoğunluğunun talebi haline bağlamaktadır. Padişahın zatı sorumsuz olduğu için de onun adına sadrazam bu talebe resmiyet kazandırdığından mesele yasama ve yürütme arasında yetki problemi doğurmaktadır. Kabinenin Meclis çoğunluğuna istinâd ettiği durumlarda bu karmaşa bir sorun teşkil etmeyecektir. 1909 tâdilâtı ile temdid hakkı milletin temsilcisi olan Meclis'e intikal etmiş, bunun irâde-i seniyye ile olması bir protokolden ibâret kalmıştır. Ancak Kabine'den irâde-i seniyyeye istinâden böyle bir talep gelmesi Meclis'in yetkisine bir tecavüz gibi algılanmamalıdır. Aksi halde adem-i itimâd veya fesh seçenekleri gündeme gelebilir. Bir teâmül olarak kabinenin de temdid talep edebilmesi Babanzâde'nin yasama ve yürütme arasında bir uzlaşma arayışının güzel bir örneğidir.

Adem-i itimâd-fesih dengesi ise güçler ayrılığının en hassas konusudur. Anayasanın 35. maddesi ilk haliyle Meclis ve kabine arasında giderilemez bir ihtilâf vukuunda kabinenin değiştirilmesi veya Meclis'in feshi hakkını padişaha tanımıştır. Abdülhamid gibi karizmatik bir hükümdarın elinde Meşrutiyet'i oldukça kırılğan bir hale getiren bu yetki 1909 tâdilâtı ile tırpanlanmıştır. 35. maddenin yeni halinde ta'dad edilen durumların gerçekleşmesi durumunda 7. madde mucibince Ayân'ın muvâfakatini almak şartıyla Meclis'i fesih yetkisi padişaha ait kılınmıştır.

Meclis tek adımda (istizâhın neticesindeki adem-i itimâd yoluyla) kabineyi düşürebilirken Meclis'in feshinin iki adımda (teklifin Meclis tarafından iki kez reddi üzerine Kabine'nin istifa etmesi ve yeni kurulan Kabine ile ihtilâfın devam etmesi durumunda) gerçekleşmesi yasama-yürütme dengesini yasama lehine bozmaktadır. Bu durumun Babanzâde gibi İttihadçılarını, ancak V. Mehmed Reşad gibi sistemin işleyişine pek müdâhale etmeyen bir hükümdarın saltanat yıllarında (İttihadçıların yürütme üzerinde de etkili olmaya başladığı zamanlarda) rahatsız etmesi, siyasî çıkarlara göre pozisyon alındığı tenkitlerine yol açmıştır.

Babanzâde, Meclis'in feshinin zorlaştırılmasının istibdâtla mücadele ederken bir zorunluluk olduğunu ifade ettikten sonra Meclis'in çok parçalı yapısında hükûmeti oldukça zayıf düşüren bu durumun düzeltilebilmesi için Meclis'i feshederek seçimleri yenilemek sûretiyle asıl hakem olan millete başvurmayı en doğru çözüm olarak tanımlar. Ancak bunu

yaparken mebûsları istibdâdı omuzlamış 300 müstebîd olarak tarif etmesi kendi demokrat duruşu ile açıklanamayacak bir savrulmadır.

İttihadçuların 35. maddeyi eski haline irca ederek Meclis'in feshindeki aşamaları azaltıp kabinenin ıskatı ile eşit seviyeye getirme çabası muhalefetin sert tenkitlerine mâruz kalmıştır. Bunlardan hâkimiyet-i milliyeyi kaldırma ithamına karşı Babanzâde, kabine ve Meclis arasında giderilemeyen ihtilâfzuhûrunda Meclis'i feshederek seçimleri yenilemenin, ihtilâfa mevzu olan konu hakkında doğrudan millet irâdesine başvurulması sebebiyle, hâkimiyet-i milliyeyi selbetmek bir yana tahkim edeceği görüşündedir. Seçimlerin arası uzadıkça mebûsların temsil gücünün azalacağı fikrini mâkul bulmakla birlikte, feshedilemez bir Meclis'in zalim ve gaddar olacağı ifadesiyle, (Ayân Meclisi'ni nazar-ı dikkate alırsak) tenkitte ölçüyü kaçırdığını kabul etmek gerekir. Hiçbir ülkede olmadığını iddia ettiği 35. maddenin bu şeklinin de yine bizzat kendileri tarafından getirilmiş olması, aslında şikâyet hakkını ellerinden almaktadır.

Anayasa'yı ancak bir kurucu Meclis'in değiştirebileceği iddiasına karşılık haklı olarak diğer maddelerin tâdilâtında bu itirazın neden yapılmadığını sorar. Anayasaya edilen sadakat yemininin onu usûlü dairesinde değiştirmeye mani olmayacağını dile getirir. Evvelkine nazaran bu itirazların mugalâta kabilinden olduğu ortadadır.

Bir başka yazısında mebûsların dedikoduları karşısında bile sarsılan bir hükûmetin Meclis karşısındaki konumunun -35. maddenin bu haliyle- bir denge halini yansıttığı görüşünü savunulamaz bulur. Savaş halindeki bir ülkede Meclis müzâkerelerini kilitleyen bir konudaki bu belirsizlik halinin en kötü durum olduğunu dile getirir. Said Paşa'nın bütün çabasına rağmen muhalefetin maddenin tartışılacağı müzâkereyi geciktirme çabalarını da kınamadan edemez. Ancak savaş halinde olmak muhalefet nazarında, böyle önemli bir konunun tartışılmasının zamansızlığına gerekçe teşkil edebilir.

İttihadçuların Meclis'i feshettirmeyi başarmalarının ardından 35. maddeyi tâdil etmek, İttihad ve Terakki'nin bir seçim vaadi olmuştur. Millet, ülkenin en büyük ihtiyacı olan "güçlü hükûmet"i temin için zorunlu olan bu değişikliği vaad edenlere oyunu vermelidir. Muhalefetin seçimlere dâir şiddetli eleştirilerindeki haklılık payı mahfûz olmakla birlikte İttihad ve Terakki'nin ülke geneline yayılan başarısını açıklamakta yetersizdir. Ancak İttihadçılar seçimlerde elde ettikleri bu başarıyı yürütmeye taşıyamamışlar, Said Paşa'ya verdikleri desteğe rağmen onun çekilmesi üzerine büyüyen tartışmalar muhaliflerin desteklediği Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Karşı atağa

geçen muhalefet, İttihadçuların ezici bir sayısal üstünlüğe sahip olduğu Meclis’i yeniden feshedebilmek için, Meclis’in ömrünün ne kadar olması gerektiği tartışmasını başlatmıştır. Anayasa’nın bu konuda sükût ediyor oluşu (ki Babanzâde’ye göre mevcut maddelere göre sükût söz konusu değildir) iktidar ve muhalefet tarafından üretilen her fikri itiraz edilebilir kılmaktadır.

Devletin üç gücünden biri de “yargı”dır ve sistemdeki dengelerin korunması açısından merkezî role sahiptir. Babanzâde İsmail Hakkı Bey, hukukta ideal olan durumun mahkemelerin birliği olduğunu, ancak bu ideal seviyeye henüz Batı ülkelerinin bile ulaşmamış olması hasebiyle memurların görev suçlarınınâdi suçlara bakan mahkemelere bırakılma çabasını, yürütmenin gücünü zayıflatacak bir adım olarak görür. Özellikle taşrada şerefleri devletin şerefi ile mütenâsip görülen yüksek idareci konumundaki memurların basit ithamlarla tutuklanabilmeleri, halk üzerinde devlet otoritesinin kırılmasına sebep olacaktır. Ülkenin doğusu ve batısı arasındaki gelişmişlik farkı mutlaka göz önüne alınmalıdır. İdari mahkemeler de tamamen sorunsuz olmamakla beraber âdi mahkemelerde donanımlı hâkim sayısı zaten yetersizken bir de iş yüklerini artıracak böyle bir tedbir, maksadının aksini netice verecektir. İhtisas gerektiren konuların giriftleşmiş olması sebebiyle mahkemelerin tevâhidinin ideal bir durum olup olmadığı yeniden düşünölmeye muhtaçtır. Nitekim 21. yüzyılın şartlarında dahi bu ideale ulaşamadığı ortadadır. Bir bidâyet mahkemesi teşkil eden müstantiklerin tevkif kararının hâkim onayına bırakılmasını henüz görüşölmemiş bir davada ihsas-ı rey olarak değerlendirir.

Ona göre, adlî mahkemelerde yaşanan sıkıntılara memurların da muhatap olmasını istemek, insanları haksızlıkta eşitlemek olacağından savunulabilir değildir. Memurlar için ayrıca bir usûl-ü muhâkemeye ihtiyaç vardır. Babanzâde; yaşanan problemin, doğal süreci içerisinde çözüleceğini ifade ederken kendi evrimci yaklaşımıyla tutarlı bir görüş ortaya koymaktadır.

İsmail Hakkı’nın yargı reformu başlığında üzerinde en ehemmiyetle durduğu mesele “Sulh Mahkemeleri”nin teşkilidir. İnsanları, hakkını aramaktan vazgeçirecek kadar yaygın olan kanun kaynaklı usûlî istibdât henüz mağlup edilememiştir.

İslahata en aşağıdan başlamayı en doğru yöntem olarak gören Babanzâde, mahkemelere gelen davaların çoğunluğunu basit problemler oluşturduğu için, Sulh Mahkemeleri’nin kurulmasının sivil vatandaşlara bir ümit olacağını ifade eder. Bu mahkemelere gezici mahkeme sıfatının verilmesi, hâkim-i münferid usûlünün kabul edilerek tasarruf cihetine

gidilmesi, şahit ifadelerinin güvenilirliğinde kararın hâkime bırakılması yargı reformu için atılan diğer doğru adımlardır. Sulh hâkimi yetersizliğini giderilebilmek için nâhiye müdürlerine de yetki tanınması, bunun için hukuk mekteplerinin taşrada yaygınlaştırılması, idâdilere Sulh Mahkemeleri Kanunu'nun ders olarak eklenmesi teklif ettiği yenilikler cümlesindedir.

Üç yıl sonra benzer problemlere değinilmesi alınan mesafenin azlığına delalet ettiği gibi tedricilik kanununa da işaret etmektedir. Hukuk sistemindeki ilim ve ehliyet eksiği hukuk mekteplerinin kalitesinin artırılması ile giderilecektir. Bu konuda devr-i sâbıkın daha başarılı olduğunu itiraf edişini, mahz-ı şer olarak gördüğü Abdülhamid devrine dâir istisnâ bir beyan-ı özür addetmek gerekir. Gayret ve istikamet eksiği ise tâyin ve terfileri bir rutin olmaktan çıkarıp ehil bir komisyon tarafından işin mâhiyeti, kararların isabeti gibi objektif kriterlere bağlanması ile giderilebilecektir.

Babanzâde, yürütme organının eli kolu mesabesinde olan memurlara ayrı bir bahis açar ve onların sürekli azil ve becâyış tehdidi altında bulundurulması aile düzenlerinin bozulmasının görevlerini hakkıyla yapmalarına mâni olacağı uyarısında bulunur.

Klasik Osmanlı toplumsal örgütlenmesinde daha çok Türklerin mesleği olarak gelişen memurluk Osmanlı toplumunda bir nevi havâssa tekabül etmiştir. Avâm-havâs çıkarlarını telif etmek mümkün olduğu sürece bu durum görev paylaşımı olarak da değerlendirilebilir. Ancak memurların bir kısmının görevlerini suistimâl etmesi, onları Temmuz İnkılâbı'nın hedef tahtasına oturtmuştur. Gerekli kanunî düzenlemeler yapıldıktan sonra menfaatlerin telifi mümkün iken ülke kalkınmasında hizmetlerine ihtiyaç duyulan memur sınıfına yönelik bu tepkinin artık sona ermesi gerektiğini söylemesi, sorumluluk sahibi bir devlet adamı kimliğini ortaya koymaktadır.

İnkılâbı müteâkip siyasete yönelik ilginin ifrat derecesine varması, dört yılın sonunda tefritle neticelenmiş, neredeyse siyasetçilerin bile politikayla uğraşması kerih görülmeye başlanmıştır. Ona göre; görev paylaşımının ve vazife duygusunun gelişmiş olduğu toplumlarda memurların siyasetle ilgilenmesinin yanlışlığı ortadadır. Ancak gelişim sürecindeki toplumlarda bu anlayış yeterince gelişmediğinden bu ilginin sınırlarını tespit etmek güçleşmektedir. Ordu ve adliye mensuplarının politika dışında kalması zarurî iken geniş ülke topraklarında, tenvire muhtaç halk kesimlerinin çokluğu nazara alındığında mülkiye memurları için bu zarûretin aynı ölçüde olduğu söylenemez.

İştigâlinde mahzur görülen siyaset kadar memurluk da tanımlanmaya muhtaç kavramlardır. Maaş almak bir kriter olursa işi siyaset olan mebûs ve bakanları bile memur addetmek gerekir. Âmir-memur arasındaki hürmet hissini kırma ihtimaline binâen özellikle yüksek memurların siyasî kulüplere devam etmesini tasvip etmez. Memurlar siyasî içerikli gazete yazıları yazmamalı, konferanslar vermemelidirler. Babanzâde, ayrıca memurların grev ve sendikal haklara sahip olmalarını da doğru bulmaz. Özellikle taşrada halkın ilim ve irfânının yükseltilmesine duyulan ihtiyaç ortadayken memurları bundan tamamen menetmek siyasî gücün mütegalibenin eline geçmesine sebep olacaktır. Babanzâde, bu sebeple halkla daha çok ihtilat halinde bulunan küçük memurların tenvir ve irşadla sınırlı olmak üzere siyasetle ilgilenmesini yanlış bulmaz. Ancak bu ihtiyacın azaldığı günümüzde aksine memurların siyasî haklarının her geçen gün gelişme göstermesi İsmail Hakkı Bey'in öngörüsünün tersine bir gelişmedir.

Ordunun Türk tarihinde sahip olduğu merkezî konum düşünüldüğünde ordu-siyaset ilişkisi üzerinde durulması gerekir. Askerî tatbikatlar ve geçit törenleri milletin bekasının teminatı olan ordunun sahip olduğu gücü göstermesi için fırsat olmaktadır. Millete ümit, düşmanlara gözdağı olan ordu gerektiğinde millet için hayatını feda edebilmekle elde ettiği kudsiyeti, siyasetin labirentlerinde kaybetmemelidir. Siyaset beyin, ordu kol hükmünde olduğundan ordu siyasetin emrinde olmalıdır. Libya ve Arnavutluk'taki savaş hali sürerken Manastır'daki ordu birlikleri arasında yaşanan kargaşa ordunun saygınlığına zarar verdiği gibi fırsat kollayanlara da cesaret vermektedir. Halaskâran cuntasının Meclis başkanına gönderdiği tehdit mektubuyla Meclis-i Mebûsân'ı aşağılaması mebûslar arasında büyük bir tepkiye yol açar. Bu metin duruş Babanzâde'nin de takdirini kazanır. "Hürriyet" in tecelli ettiği yer olan Meclis'in hürriyet ve meşrutiyet nâmına tehdit edilmesi ne büyük tenâkuzdur! HalaskâranZâbitân, Padişaha verdikleri itaat sözüne uymamıştır. Seçimlere hile karıştığı iddiası ile Meclis'in feshi için 48 saat süre tanınması bu iddianın araştırılması için bile yeterli değildir. Kanunen yasak olmasına rağmen askerlerin siyasete dâir açıklamalarının üstelik hürriyetin iade olunduğu manşetiyle basında yer alması Halaskâran'ın bir başka çelişkisidir. Milleti temsil ettikleri iddiası ise temel bir dayanaktan yoksundur. Siyasî rakiplerini delilsiz itham etmek ordu mensuplarının sahip olması gereken şerefle bağdaşmaz. Eli silahlı ve hukuk tanımaz bir gruba karşı bu tenkitlerin oldukça cesur bir çıkış olduğunu söylemek gerekir. Fakat "Pandora'nın Kutusu" nun da İttihadçılar eliyle açıldığı görmezlikten gelinemez. Ona göre ordu mensuplarının bir kısmı ordunun meşrutî sistemdeki yerini henüz kavrayamamıştır.

Kabine ve Meclis'in en büyük hatası ise ordudan gelen taleplerin kendilerine karşı aşırı sevgi ve şefkatten dolayı tetkik edilmeden derhal kabul edilmesinden ibârettir.

Vahşi Kapitalizm karşısında dünyada Sosyalizm'in yıldızı parlamaktadır. Ancak fikrî gelişim çizgisi milliyetçilikte karar kılmış bir siyasî partinin mensubu olarak Babanzâde'nin Meclis kürsüsünde de savunucuları olan Sosyalizm'e iltifat etmesi beklenemez. Ona göre; Sosyalizm sermaye ve emek arasında uyumdan ziyade kavga aramaktadır. Zayıflara yardım için zenginleri soymak ahlakî değildir. Ülkemizde fakirlerin hasedini celbedecek miktarda sermaye birikimi de yoktur. İşçi sınıfına müstenid bir düşüncenin bir tarım memleketinde kabul görmesi mümkün değildir. Ayrıca ideolojik bütünlüğünden koparılmış düşüncelerin ülkemiz için çare olamayacağını da dile getirir. Bir başka medeniyetten değer ithal ederken mutlaka uygun süzgeçlere ihtiyaç vardır. Bunlar bir gazete makalesine sığmayacak kadar güçlü tenkitlerdir.

MEŞRUTİYET'E İLİŞKİN KRONOLOJİ CETVELİ

- 1) **7 Ekim 1808:** Sened-i İttifak imzalandı.
- 2) **10 Mayıs 1876:** Talebe-i Ulûm hareketleri başladı.
- 3) **23 Aralık 1876:** I. Meşrutiyet ilan edildi.
- 4) **19 Mart 1877:** Meclis-i Umumî açıldı.
19 Mart-28 Haziran 1877 tarihleri arasında 3 ay, 13 Aralık 1877-13 Şubat 1878 tarihleri arasında 2 ay olmak üzere toplam 5 ay faaliyet göstermiştir.
- 5) **13 Şubat 1878:** Meclis-i Mebûsân'a son verildi.
- 6) **20 Mayıs 1878:** Çırağan Vakası yaşandı.
- 7) **Temmuz 1878:** Scalieri-Aziz Bey Komitesi kuruldu.
- 8) **21 Ağustos 1886:** Mizancı Murad İstanbul'da *Mizan*'ı çıkarmaya başladı.
- 9) **2 Haziran 1889:** İttihad-ı Osmanî Cemiyeti kuruldu.
- 10) **1 Aralık 1895:** Ahmed Rıza Paris'te *Meşveret*'i çıkarmaya başladı.
- 11) **1896:** İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul şubesinin darbe girişimi engellendi.
- 12) **24 Nisan 1897:** Cenevre'de Ahmed Rıza-Mizancı Murad klikleri ortaya çıktı.
- 13) **1 Aralık 1897:** İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet Cenevre'de *Osmanlı* gazetesini çıkarmaya başladı.
- 14) **4 Şubat 1902:** I. Jön Türk Kongresi düzenlendi.
- 15) **15 Nisan 1902:** Ahmed Rıza Paris'te Şûrâ-yı Ümmet'i çıkarmaya başladı.
- 16) **21 Eylül 1902:** Bulgar İsyanı çıktı.
- 17) **Aralık 1902:** Hüseyin Hilmi Paşa Makedonya'da Müfettiş-i Umumî oldu.
- 18) **Ocak 1903:** Prens Sabahaddin ve İsmail Kemal'in Recep Paşa vasıtasıyla darbe girişimi gerçekleşemedi.
- 19) **17 Ocak 1903:** Damad Mahmud Celaleddin Paşa vefat etti.
- 20) **2 Ekim 1903:** Mürszteg Programı açıklandı. (Makedonya Islahatı ile ilgili)
- 21) **1 Eylül 1904:** Abdullah Cevdet Cenevre'de *İçtihad*'ı çıkarmaya başladı.

- 22) **Şubat 1904-Eylül 1905:** Rus-Japon Savaşı yaşandı.
- 23) **18 Eylül 1906:** Talat Bey ve arkadaşları tarafından 7 Eylül'de kurulan Hilal Cemiyeti, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adını aldı.
- 24) **Ekim 1906:** Mustafa Kemal tarafından Şam'da Vatan adlı cemiyet kuruldu. Cemiyet Selanik şubesinin açılışıyla birlikte Vatan ve Hürriyet adını almıştır.
- 25) **27 Eylül 1907:** Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihad Cemiyeti birleşti.
- 26) **27-29 Aralık 1907:** II. Jön Türk Kongresi düzenlendi.
- 27) **Mart 1908:** Selamet-i Umûmîye Kulübü kuruldu. (Osmanlı Demokrat Fırkası'na dönüşecektir.)
- 28) **9-10 Haziran 1908:** Rusya ve İngiltere arasında Reval Mülakatı gerçekleşti.
- 29) **3 Temmuz 1908:** Kolağası Niyazi Bey Resne'de dağa çıktı.
- 30) **7 Temmuz 1908:** Şemsi Paşa İttihadçı Mülâzım Âtîf tarafından vuruldu.
- 31) **8 Temmuz 1908:** Firzovik Olayı yaşandı.
- 32) **20 Temmuz 1908:** Eyüp Sabri Ohri'de dağa çıktı.
- 33) **23 Temmuz 1908:** Tatar Osman Paşa İttihadçılar tarafından kaçırıldı.
- 34) **23 Temmuz 1908 (Rumi 10 Temmuz):** II. Meşrutiyet ilan edildi.
- 35) **24 Temmuz-5 Ağustos 1908:** Küçük Said Paşa Kabinesi kuruldu.
- 36) **30 Temmuz 1908:** Cemiyet-i Matbuât-ı Osmaniye kuruldu.
- 37) **Ağustos 1908:** Fedakârân-ı Millet Cemiyeti kuruldu.
- 38) **1 Ağustos 1908:** Hüseyin Cahid, Hüseyin Kazım ve Tefik Fikret İstanbul'da *Tanin*'i çıkarmaya başladı.
- 39) **2 Ağustos 1908:** Seçim Kanunu'nun Tatbikine Dâir Talimat çıkarıldı.
- 40) **6 Ağustos 1908:** Kamil Paşa Kabinesi kuruldu.
- 41) **6 Ağustos 1908:** Selanik'te İttihad ve Terakki gazetesi çıkarılmaya başlandı.
- 42) **23 Ağustos 1908 (10 Ağustos 1324):** Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti'nin İttihad ve Terakki adı altında birleşmesi kararı alındı.
- 43) **11 Eylül 1908:** Selanik Merkez Komutanı Yarbay Nazım Bey, İttihadçı Mustafa Necip tarafından yaralandı.
- 44) **14 Eylül 1908:** Ahrar Fırkası kuruldu.
- 45) **5-6 Ekim 1908:** Bulgaristan, Bosna ve Girit kaybedildi.
- 46) **11 Aralık 1908:** Derviş Vahdeti Volkan gazetesini çıkarmaya başladı.
- 47) **17 Aralık 1908:** Meclis-i Umumî yeniden açıldı.

4 Aralık 1908-5 Ocak 1911, 7 Nisan-23 Temmuz 1912, 1 Mayıs 1914-19 Aralık 1918, 12 Ocak-5 Nisan 1920 tarihleri arasında 4 devre halinde faaliyet göstermiştir.

- 48) **6 Şubat 1909:** Osmanlı Demokrat Fırkası/Fırka-yı İbad kuruldu.
- 49) **13 Şubat 1909:** Kamil Paşa Kabinesi düştü.
- 50) **14 Şubat 1909:** Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi kuruldu.
- 51) **5 Nisan 1909:** İttihâd-ı Muhammedî Fırkası kuruldu.
- 52) **5 Nisan 1909:** İttihad-ı Osmanî Fırkası kuruldu.
- 53) **6 Nisan 1909:** Serbestî yazarı Hasan Fehmi öldürüldü.
- 54) **13 Nisan 1909:** 31 Mart İsyanı çıktı.
- 55) **13 Nisan 1909:** Tevfik Paşa Kabinesi kuruldu.
- 56) **24 Nisan 1909:** Hareket Ordusu 31 Mart İsyanı'nı bastırdı.
- 57) **25 Nisan 1909:** Sıkıyönetim ilan edildi.
- 58) **27 Nisan 1909:** Abdülhamid hal' edildi.
- 59) **18 Mayıs 1909:** Mahmud Şevket Paşa üç ordunun da müfettişi oldu.
- 60) **24 Mayıs 1909:** Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi güvenoyu aldı.
- 61) **27 Mayıs 1909:** V. Mehmed Reşad sultan oldu.
- 62) **29 Mayıs 1909:** Subayların politikaya karışmasını yasaklayan hatt-ı hümayun yayınlandı.
- 63) **9 Haziran 1909:** Umumî İctimaat Kanunu çıkarıldı.
- 64) **Temmuz 1909:** Babanzâde İsmail Hakkı ve bazı milletvekilleri yurtdışı seyahatine çıktılar.
- 65) **2 Temmuz 1909:** Tahdid-i Sinn Kanunu çıkarıldı.
- 66) **16 Temmuz 1909:** Matbuât Nizamnamesi çıkarıldı.
- 67) **23 Temmuz 1909:** İttihadçı Silah gazetesi çıkarılmaya başlandı.
- 68) **7 Ağustos 1909:** Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu çıkarıldı.
- 69) **9 Ağustos 1909:** Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarıldı.
- 70) **16 Ağustos 1909:** Cemiyetler Kanunu çıkarıldı.
- 71) **21 Ağustos 1909:** Anayasa tâdilâtı yapıldı.
- 72) **24 Ağustos 1909:** Askeri Tekâüd ve İstifa Kanunu çıkarıldı.
- 73) **18 Ekim 1909:** İttihad ve Terakki Kongresi yapıldı.
- 74) **14 Kasım 1909:** Mutedil Hürriyetperveran Fırkası kuruldu.
- 75) **28 Aralık 1909:** Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi düştü.
- 76) **12 Ocak 1910:** İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi kuruldu.
- 77) **30 Ocak 1910:** Ahrar Fırkası kapandı.
- 78) **6 Şubat 1910:** Fırka-i İbad kuruldu.
- 79) **21 Şubat 1910:** Ahâli Fırkası kuruldu.

- 80) **9 Haziran 1910:** Sada-yı Millet başyazarı Ahmed Samim öldürüldü.
- 81) **15 Eylül 1910:** Osmanlı Sosyalist Fırkası kuruldu.
- 82) **2 Mart 1911:**Babanzâde İsmail Hakkı Maarif Nâzırı oldu.
- 83) **8 Mayıs 1911:**Cavid Bey ve Babanzâde İsmail Hakkı Bey Kabine'den istifa etti.
- 84) **10 Temmuz 1911:** Şehrah Yazarı Zeki Bey öldürüldü.
- 85) **29 Eylül 1911:** Trablusgarp Savaşı başladı. Hakkı Paşa istifa etti.
- 86) **30 Eylül 1911:** Küçük Said Paşa Kabinesi kuruldu.
- 87) **21 Kasım 1911:** Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu.
- 88) **11 Aralık 1911:** İstanbul ara seçimini Hürriyet ve İtilaf Fırkası kazandı.
- 89) **30 Aralık 1911:** Said Paşa istifa etti.
- 90) **31 Aralık 1911:** Küçük Said Paşa yeniden sadrazam yapıldı.
- 91) **13 Ocak 1912:** 35. maddenintâdili oylandı. Kabul için yeterli çoğunluk sağlanamadı.
- 92) **18 Ocak 1912:**Meclis-i Mebûsân'ın feshi Ayân Meclisi tarafından onaylandı.
- 93) **Ocak-Mart 1912:**Meclis-i Mebûsân için seçimler yapıldı.
- 94) **18 Nisan 1912:**Meclis-i Mebûsân açıldı.
- 95) **6 Mayıs 1912:** Arnavutluk isyanı başladı.
- 96) **12 Haziran 1912:** Açık alanlarda içtimayı yasaklamayı hükûmete bırakan kanun çıkarıldı.
- 97) **21-22 Haziran 1912:** Bir grup Arnavut kökenli subay dağa çıktı.
- 98) **22 Haziran 1912:** 7. ve 35. madde değişikliği yapıldı.
- 99) **Temmuz 1912:** Halaskâran Zâbitân Cuntası kuruldu.
- 100) **5 Temmuz 1912:** Milli Meşrutiyet Fırkası kuruldu.
- 101) **9 Temmuz 1912:**Mahmud Şevket Paşa Harbiye Nâzırlığından istifa etti.
- 102) **16 Temmuz 1912:** Küçük Said Paşa istifa etti.
- 103) **19 Temmuz 1912:** Askerin siyasetle uğraşmamasını isteyen irâde yayınlandı.
- 104) **22 Temmuz 1912:**Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi kuruldu.
- 105) **24 Temmuz 1912:** Halaskâran ZâbitânMeclis-i Mebûsân'a muhtıra verdi.
- 106) **4 Ağustos 1912:**Meclis-i Mebûsân yeniden feshedildi.
- 107) **5 Eylül 1912:** Müstakiller Grubu tarafından Milli Meşrutiyet Fırkası kuruldu.
- 108) **26 Eylül 1912:** Orduya siyaset yasağı getiren irâde-i seniyye çıkarıldı.
- 109) **25 Ekim 1912:** Seçimleri uygun bir tarihe erteleyen irâde yayınlandı.
- 110) **29 Ekim 1912:** Kamil Paşa Kabinesi kuruldu.
- 111) **28 Kasım 1912:** Arnavutluk bağımsızlığını ilan etti.
- 112) **1 Ocak 1913:** Hürriyet ve İtilaf Fırkası taşra kulüplerini kapattı.
- 113) **23 Ocak 1913:** İttihatçılar tarafından Babiâli Baskını yapıldı.

- 114) **23 Ocak 1913:**Mahmud Şevket Paşa sadrazam oldu.
- 115) **11 Şubat 1913:**Siyasî genel af çıkarıldı.
- 116) **24 Nisan 1913:** Sulh Hâkimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat çıkarıldı.
- 117) **30 Mayıs 1913:** Londra Antlaşması yapıldı.
- 118) **11 Haziran 1913:**Mahmud Şevket Paşa öldürüldü.
- 119) **13 Haziran 1913:** Said Halim Paşa sadrazam oldu.
- 120) **18-24 Haziran 1913:** Paris Arap Kongresi yapıldı.
- 121) **24 Temmuz 1913:** Edirne geri alındı.
- 122) **6 Ocak 1914:** Yüksek rütbeli subaylar Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın çıkarttığı irâde ile tasfiye edildi.
- 123) **30 Ocak 1914:** Hüseyin Cahid*Tanin*'i İttihad ve Terakki Fırkası'na sattı.
- 124) **14 Mayıs 1914:**Meb'ûsân Meclisi yeniden açıldı.
- 125) **5 Eylül 1914:** Kapitulasyonlar kaldırıldı.
- 126) **11 Kasım 1914:** Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katıldı.
- 127) **23 Kasım 1914:** Cihâd-ı Ekber ilan edildi.
- 128) **4 Şubat 1917:** Talat Paşa sadrazam oldu.
- 129) **14 Ekim 1918:**Ahmed İzzet Paşa sadrazam oldu.
- 130) **30 Ekim 1918:** Mondros Ateşkesi yapıldı.
- 131) **1-5 Kasım 1918:** İttihad ve Terakki Kongresi yapıldı.
- 132) **21 Aralık 1918:**Meclis-i Mebûsân yeniden feshedildi.
- 133) **12 Ocak 1920:**Meclis-i Mebûsân yeniden açıldı.
- 134) **11 Nisan 1920:**Meclis-i Mebûsân yeniden feshedildi.
- 135) **1 Kasım 1922:** Meclis-i Ayân kaldırıldı.

KAYNAKLAR

TANİN SAYILARI

19, 27, 28, 29, 138, 141, 143, 144, 193, 213, 214, 227, 244, 249, 251, 253, 274, 281, 285, 291, 303, 352, 353, 393, 411, 414, 420, 437, 444, 490 (21), 509, 535, 588, 589, 590, 592, 593, 602, 610, 628, 641, 649, 654, 656, 657, 658, 665, 680, 684, 688, 690, 837, 847, 1134, 1179, 1182, 1187, 1192, 1196, 1198, 1200, 1222, 1229, 1249, 1255, 1261, 1270, 1280, 1281, 1295, 1300, 1301, 1304, 1313, 1314, 1348, 1351, 1376, 1377, 1383, 1384, 1385, 1392, 1394, 1398, 1400, 1402, 1403, 1404, 1406, 1407, 1408, 1410, 1411, 1412, 1414, 1444, 1445, 1449, 1528, 1577, 1584, 1590, 1591, 1593, 1597, 1631, 1632, 1636, 1642

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

AHMAD, Feroz, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak yayınları, [İstanbul 2010].

AHMAD, Feroz, Rustow, Dankwart A., “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, c. 4-5, 1975-76, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1976, s. 245-283.

AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, [Ankara 1987].

AKIN, Rıdvan, “İkinci Meşrutiyet’in Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları”, *Yâdigâr-ı Meşrutiyet Tarık Zafer Tunaya Anısına*, Haz. Mehmet S. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, [İstanbul 2010], s. 55-81.

AKIN, Rıdvan, “İkinci Meşrutiyette Parlamento ve Hükûmet”, *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı-Marmara Üniversitesi, [İstanbul 2010], s. 27-48.

AKSUN, Ziya Nur, *II. Abdülhamid Han*, Ötüken, [İstanbul 2010].

- AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, [Ankara 2011].
- AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Ayân”, *TDVİA*, c. 28, [Ankara 2003], s. 243-244.
- AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Meb’ûsân”, *TDVİA*, c. 28, [Ankara 2003], s. 245-247.
- AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye”, *TDVİA*, c. 28, [Ankara 2003], s. 250-251.
- AKYILDIZ, Ali “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1998, sayı 2, s. 209-222.
- AKYILDIZ, Ali, “Sened-i İttifak”, *TDVİA*, c. 36, [İstanbul 2009], s. 512-514.
- AKYILDIZ, Ali, “Şûrâ-yı Devlet”, *TDVİA*, c. 39, İstanbul, 2010, s. 236-239.
- ALKAN, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, [Ankara 1992].
- ALKAN, Mehmet Ö., “1908’den 2009’a Çok Partili Seçimlerin 101. Yılı 1908 Seçimleri Ya da 1324 İntihabı”, *Yâdigar-ı Meşrutiyet TZZT Anısına*, Haz. Mehmet S. Alkan, İst. Bilgi Ü. Yayınları, [İstanbul 2010], s. 93-115.
- ALKAN, Mehmet Ö., “II. Meşrutiyet’te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya Militer Türk-İslam Sentezi”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [İstanbul 2010], s.57-85.
- ARABACI, Caner, “İttihad ve Terakki Basını”, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, [Konya 2010], s. 73-171.
- ARSEL, İlhan, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclisli Sistem Tecrübesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 10, s. 1-4, 1953, s. 194-211.
- ARTUÇ, Nevzat, “II. Meşrutiyet’in İlanı”, *Doğu-Batı* c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 65-82.
- ASLAN, Taner, “İttihad-ı Osmanî’den İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne”, *Bilig*, Güz 2008, sayı: 47, s. 79-120.
- ASLANTAŞ, Selim, “Kanun-ı Esasî ve Osmanlı Basını”, *Kök Araştırmalar Osmanlı Özel Sayısı*, 2000, s. 61-69.
- AVCI, Orhan, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, *Askeri Tarih Bülteni*, c. 25, s. 48, 2000, s. 89-115.
- AYDIN, Hakan, “Cemiyet-i Matbuât-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 27, Bahar 2010, s. 553-569.
- AYDIN, M. Akif, “Kanun-ı Esasî”, *DİA*, c. 24, [İstanbul 2001], s. 329-330.

- AYDIN, Suavi, Türkoğlu, Ömer, “İttihad ve Terakki Cemiyeti Programının ve Eyleminin Radikal Dönüşümü: 1908 Öncesi ve Sonrası”, *II. Meşrutiyet-i Yeniden Düşünmek*, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [İstanbul 2010], s. 260-285.
- AYHAN, Bünyamin, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki, Siyaset ve Basın”, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, [Konya 2010], s. 43-71.
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursi, *Mektubat*, Şahdamar Yayınları, [İstanbul 2011].
- BERKİ, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet Yayınları, [İstanbul 1982].
- BEYDİLLİ, Kemal, “Nizam-ı Cedîd”, *TDVİA*, c. 33, [İstanbul 2007], s. 175-178.
- BİRİNCİ, Ali, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. 7, s. 37-42, 1987, s. 273-280.
- BİRİNCİ, Ali, “Hürriyet ve İtilaf Fırkasını Destekleyen Matbuât”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. 7, s. 37-42, 1987, s. 329-334.
- BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, [İstanbul 1990].
- BUZPINAR, Ş. Tufan “Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti’nde Gelişim Süreci”, *Osmanlı 2 Siyaset*, Ed. Güler Eren, Türkiye Yayınları, [Ankara 1999], s. 168-178.
- BUZPINAR, Ş. Tufan “Osmanlı Son Dönemi Arap Muhalefeti Hakkında Birkaç Not”, *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri*, KTÜ Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, [Trabzon 2006], s. 991-998.
- CELİL, Celile, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürtler*, Özge Yayınları, [Ankara 1992].
- CEYLAN, Ayhan, “Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi”, *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı-Marmara Üniversitesi, [İstanbul 2010], s. 49-66.
- ÇAKIR, Hamza, Aydın, Hakan, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Basın Sansürü”, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, [Konya 2010], s. 237-260.
- ÇALEN, Mehmet Kaan, “1909 Kanun-ı Esasî Tâdilâtı”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, s. 4, [Edirne 2012], s. 129-140.
- ÇANKAYA, Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, III. cilt, Mars Matbaası, [Ankara 1968-1969].

- ÇETİNKAYA, Y. Doğan, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yayınları, [İstanbul 2004].
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan, “1908 Devrimi ve Toplumsal Seferberlik”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, Der. Ferdan Ergut, Tarih Yurt Vakfı Yayınları, [İstanbul 2010], s. 13-27.
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan, *Osmanlı’yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, İletişim, [İstanbul 2015].
- ÇETİNSAYA, Gökhan, “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim, [İstanbul 2001], s. 54-71.
- DEMİR, Fevzi, “II. Meşrutiyet Meclis-i Meb’ûsânı’nda Müslüman Unsurların Temsiline İlişkin Sorunlar”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, 3. c. 3. Kısım, 4-8 Ekim 1999, [Ankara 2002], s.1761-1777.
- DEMİR, Fevzi, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Hâkimiyet-i Milliye Kavramının Kullanılışı”, *Yeni Türkiye*, c. 8, s. 46, 2002, s. 245-251.
- DEMİR, Fevzi, *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb’ûsân Seçimleri*, İmge Kitabevi, [İstanbul 2007].
- DEMİRCİ, Aliyar, “1876 Kanun-u Esasî’sindeki Değişikliğin Arka Planı-Bir Esbâb-ı MûcibeLâyihasında Genel Görüşler”, *Liberal Düşünce*, yıl 8, s:30-31, Bahar-Yaz 2003, s. 157-168.
- DEMİRCİ, H. Aliyar, “1908 Parlamentosunda Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri”, *Doğu-Batı*, c. 1, sy. 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 83-104.
- DEMİREL, Fatmagül, “Devr-i Hürriyette Tevzi-i Adalet: Seyyar Sulh Hâkimleri”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [İstanbul 2010], s. 234-242.
- DİKİCİ, Ali, “Osmanlı Makedonyası’nda Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, c. 6, sayı: 24, Kış 2010, s. 75-108.
- DOĞAN, Necmettin, “Türk Demokrasi Tarihini Anlamanın Bir Aracı Olarak Meşrutiyet”, *Doğu-Batı* c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 133-148.
- DUYMAZ, Recep, *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, [İstanbul 2004].
- EDMONDS, C. J.,*Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzeydoğu Irak’ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, Çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül, Avesta Yayınları, [İstanbul 2003].

- ERASLAN, Cezmi, Olgun, Kenan, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, [İstanbul 2006].
- ERASLAN, Cezmi, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Milli Hâkimiyet Düşüncesi ve Meclis Anlayışının Gelişimi Üzerine”, *Prof. Dr. Mübahat Küçükkoğluna Armağan*, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İ.Ü. Edb. F. Yay., Tarih Blm. Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti ABD, [İstanbul 2006], s. 673-692.
- ERDOĞDU, A. Teyfur, “Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine”, *Doğu-Batı* c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 19-46.
- ERTAN, Temuçin F., “Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Rejime Geçiş(1876 Kanun-ı Esasîsi)”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, s. 1-2, Eylül 1995, s. 134-155.
- GAZEL, Ahmet Ali, “Birinci Meşrutiyet Parlamentosu'nda Parlamenter Denetim: İstizah(Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 17, 2005, s. 267-294.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Kili Suna, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, [Ankara 1982].
- GÜRDOĞAN, Burhan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16. c., sayı:1-4, 1959, s. 91-105.
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, “Osmanlı-Türk Anayasacılığında II. Meşrutiyet Durağı”, *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı-Marmara Üniversitesi, [İstanbul 2010], s. 129-155.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, “İttihad ve Terakki Cemiyeti”, *DİA*, c. 23, [İstanbul 2001], s. 476-484.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, “Jön Türkler”, *TDVİA*, c. 23, [İstanbul 2001], s. 584-587.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, “Meşrutiyet”, *TDVİA*, c. 29, [Ankara, 2004], s. 388-393.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, c. 4, 1989, s. 61-78.
- HOCAOĞLU, Baran, “II. Meşrutiyet'in İlanı Sırasında İki Tarz-ı Siyaset: Merkeziyetçiler ile Adem-i Merkeziyetçiler Mücadelesi”, *Doğu-Batı* c. 2, sayı: 46, Ağustos-Eylül-Ekim, 2008, s. 133-142.

- HUT, Davut, “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entellektüeli Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913)”, *Tarihimizde Portreler, Osmanlı Kimliği*, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı, Ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği, [İstanbul 2013], s. 101-122.
- HUT, Davut, “II. Meşrutiyet’in İlanının Irak’taki Yansımaları”, *Divan*, cilt 13, sayı 25, 2008/2, s. 101-136.
- HUT, Davut, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesinin Teşekkülü ve II. Meşrutiyet’in İlanının Bağdat’taki Yansımaları”, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü’s Selam)*, Uluslararası Sempozyum 7-8-9 Kasım 2008, M.Ü. İFAV yayınları, [İstanbul 2011], s. 518-521.)
- İbrahim Temo’nun İttihad ve Terakki Anıları*, haz. Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, [İstanbul 1987].
- İNALCIK, Halil, “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor”, *Doğu-Batı* c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 11-16.
- JWAİDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, [İstanbul 2012].
- KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, [İstanbul 2009].
- KARA, Adem, “Meşrutiyetin Oluşumunda Aydınların Etkisi”, *Doğu-Batı* c. 2, sayı: 46, Ağustos-Eylül-Ekim, 2008, s. 223-241.
- KARA, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yayıncılık,[İstanbul 1994].
- KARAASLAN, Uğurhan, *Osmanlı Dış Politikasında Değişim ve Babiâli Tercüme Odası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, [İstanbul 1999].
- KARAKAŞ, Mehmet, “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri”, *100. Yılında II. Meşrutiyet*, Pınar Yayınları, Ed. Asım Öz, [İstanbul 2008], s. 65-102.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, [İstanbul 2010].
- KARPAT, Kemal, “İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyet’e Mirası”, *Doğu-Batı* c. 2, sayı: 46, Ağustos-Eylül-Ekim, 2008, s. 25-31.
- KAYA, Gökhan, *II. Meşrutiyet Döneminin Demokratları Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)*, İletişim, [İstanbul 2011].
- KOCA, Ferhat, *Şeyhülislam Musa Kazım Efendi’nin Hayatı ve Fetvaları*, Rağbet Yayınevi, [İstanbul 2002].

- KOCABAŞOĞLU, Uygur, “*Hürriyet*”i Beklerken *İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, [İstanbul 2010].
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, “İkinci Meşrutiyet’in Birinci Meşruiyeti”, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, [Konya 2010], s. 221-235.
- KURAN, Ahmed Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, [İstanbul 2000].
- KUTLAY, Naci, “İttihad Terakki ve Kürtler”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [İstanbul 2010], s. 86-116.
- KUTLU, Sacit, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Millet-i Hâkime ve Müsâvât Tartışmaları”, *Yâdigâr-ı Meşrutiyet Tarık Zafer Tunaya Anısına*, Haz. Mehmet S. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, [İstanbul 2010], s. 159-178.
- LONGRİGG, Stephen Hemsley, *Four Centuries of Modern Iraq*, Clarendon Press, [Oxford 1925].
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim, [İstanbul 2012].
- MAYAK, Faysal, “Babanzâde İsmail Hakkı’nın Tanin’de Yayınlanmış Makalelerine Göre Osmanlı Devleti ve Dış Politikası (1911)”, *Uluslararası Sosyal İlişkiler Dergisi*, sayı: 11, (Bahar 2010), s. 421-437.
- MEHMET, “Hüseyin Hüsnü Efendi”, *TDVİA*, c. 18, [İstanbul 1998], s. 552-553.
- METE, Zekai, “Muhassıl”, *TDVİA*, c. 31, [İstanbul 2006], s.18-20.
- MOREAU, Odile, “Jön Türkler ve Emperyalizme Karşı Direnen Gizli Örgütler”, *Doğu-Batı* c. 2, sayı: 46, Ağustos-Eylül-Ekim, 2008, s. 9-23.
- OKANDAN, Recai Galip, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları: Türkiye’nin Siyasi Gelişmesi (Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar)*, [İstanbul 1977].
- OLGUN, Kenan, “II. Meşrutiyet Devri Hâkimiyet-i Milliye Mücadelesinde Önemli Bir Dönem:1912 Meclis-i Meb’ûsân’ı ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar 13*, [İstanbul 2002], s. 11-132.
- OLGUN, Kenan, “II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s. 39, 2004, s. 139-154.
- ÖZCAN, Azmi, “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti”, *TDVİA*, c. 23, [İstanbul 2001], s. 475-476.
- ÖZOĞLU, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, [İstanbul 2009].
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Muhassıl”, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, MEB Yayınları, [İstanbul 1993], s. 569-570.

- RAMSAUR, E. E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları, [İstanbul 1982].
- REYHAN, Cenk, “Jön Türk Hareketi Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, *Doğu-Batı*, c. 1, sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s.105-132.
- SAFA, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken, [İstanbul 2011].
- SEZER, Ayten, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Siyasal Katılma”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü, [Ankara Ağustos 1995], s. 415-429.
- T H, “Kanun-ı Esasî”, *İA(MEB)*, c. 6, [Eskişehir 2001], s. 415-429, s. 168-186.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980)*, [İstanbul 1996].
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet dönemi, c. 1*, İletişim Yayınları, [İstanbul 2011].
- TÜRKMEN, Zekeriya, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Erdem*, c. 12, s.35, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 2000, s. 567-591.
- TÜRKÖNE, Mümtazer, *Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, Etkileşim, [İstanbul 2011].
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Sûretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, *Bellekten*, c. XX, sayı: 77, [Ankara, Ocak 1956], s. 103-174.
- ÜNAL, Fatih, “II. Meşrutiyet, Ulusçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi”, *Doğu-Batı* c. 2, sayı: 46, Ağustos-Eylül-Ekim, 2008, s. 69-106.
- YAKUT, Esra, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Din-Devlet, Din-Siyaset İlişkilerinin Yeniden Düzenlenmesi Çabaları”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. II/2, TTK, [Ankara, 2005], s. 1345-1364.
- YAKUT, Kemal, “II. Meşrutiyet Döneminde Kanun-ı Esasî Tartışmaları ve Damat Ferit Paşa'nın Kanun-ı EsasîLâyihası”, *Neşet Çağatay'a Armağan*, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, [Eskişehir 2005], s. 175-208.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, Haz. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, [İstanbul 1975].
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, [İstanbul 2001].
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili Kuran-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İşaret Yayınları, [İstanbul 2006].
- YILDIRIM, Kadir, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler, İletişim*, [İstanbul 2013].